Medborger eller modborger?

Dansksomalieres kamp for at opbygge en meningsfuld tilværelse i det danske samfund - gennem et arbejde

Christina Bækkelund Jagd

Ph.d. Afhandling
Institut for Antropologi
Københavns Universitet
Maj 2007

Indholdsfortegnelse

FORORD 4

RESUMÉ 8

ABSTRACT 10

KAPITEL 1: INDLEDNING 12

AT FØLE SIG SOM EN DEL AF SAMFUNDET 12
VEJE TIL MEDBORGERSKAB 15
Arbejdsmarkedet 32
Motivation, identitet og handling 36
Dobbeltperspektivet og afgrænsning af studiet 44
Analytiske niveauer 51
Afhandlingens opbygning 53

KAPITEL 2: SOMALIERE I DANMARK 58

NØGLEN TIL ET GODT LIV 58
BAGGRUNDEN FOR FLUGTEN 60
Flygtninge fra Somalia i Danmark 64
Nøgletal i forhold til arbejdsmarkedet 66
Nøgletal i forhold til uddannelse 72
Relevante sociale forhold 77
Religiøsitet 79
Skilsmisser 82
Hjemløshed 88
Misbrug 89
Den tavse lidelse 92
Opsummering 97

KAPITEL 3: FELTEN OG KRITISK FORSKNING 103

IND I FELTEN: SAGSBEHANDLEREN, KRISECENTRET OG HERBERGET 103
FLERSTEDET ETNOGRAFI 107
Informanter 109
Kritisk forskning 111
Antropologiens implicitte normativitet 117
Min egen normativitet: refleksioner om integrationsbegrebet 120
Dominerende diskurser og normativitet 124
Forskning i et politiseret felt 126
Opsummering 132

KAPITEL 4: METODER, ROLLER OG ETISKE OVERVEJELSER 134

ET MØDE MELLEM POSITIONER 134
VALG AF METODER 135

Klassisk antropologisk deltagerobservation 135
Steder og situationer 139
Socialarbejderrollen 141
Alternative former for deltagerobservation 142
Coaching og coachrollen 142
Historiefortælling 147
Interviews 149
Open Space og projektsamarbejde 153
Etiske overvejelser 159
Første dilemma: majoritetspositionen 160
Andet dilemma: retten til at tilegne sig viden 163
Tredje dilemma: tillidsrelationer og midlertidighed 165
Opsummering 167

KAPITEL 5: DISKRIMINATIONEN OG DENS KONSEKVENSER 169

FORGÆVES JOBSØGNING 169
DISKRIMINATIONSBEGREBET 171
Forskellige former for diskrimination 174
Den isolerede hverdagsdiskrimination 178
Den institutionelle diskrimination 189
Institutionel diskrimination på arbejdsmarkedet 190
Institutionel diskrimination i forhold til uddannelse 202
Opsummering 215

KAPITEL 6: ANSVAR OG VIGTIGHEDEN AF ET INKLUDERENDE MEDBORGERSKAB 219

DE GIDER IKKE AT ARBEJDE 219
RESPONS PÅ MEDIEDEBATTEN 221
Påstanden om den manglende motivation 224
Medier, magt og hegemoni 229
Den dominerende diskurs om selvansvarlighed 230
Refleksioner om anvarlighed og inklusion 238
Reciprocitet, moral og værdighed i velfærdssamfundet 245
Opsummering 253

KAPITEL 7: MOTIVATION, ERFARINGER OG FØLELSER 257

JEG SKAL SPØRGE MIN SAGSBEHANDLER FØRST - SOM ET BARN 257
SELVBESTEMMELSE 260
Motivation som analytisk begreb 263
Relevante metodiske overvejelser 269
Motiverende skemaer 271
Hvor stammer motivationen fra? 280
Job og uddannelsesønsker - i Somalia og Danmark 282
Børnenes perspektiver 286
Opsummering 287

KAPITEL 8: REAKTIVE STRATEGIER, RESIGNATION OG SELV-OBJEKTIVERING 291

OPGIVET **291**
PARADOKSET 293
Proaktiv og reaktiv jobsøgning 295
Umulighedstankegangen og doxa 297
Ofre eller aktører 300
Internalisering 303
Selvopfattelser 305
Handlemuligheder og strategier 311
Modborgerskabets alternativ - håndteringsstrategier 315
Opsummering 325

KAPITEL 9: PROAKTIVE STRATEGIER, STØTTENDE RELATIONER OG SUBJEKTIVERING **328**

ABDULKADIR **328**
PERSONLIG AFVIKLING ELLER UDVIKLING 332
Sociale relationer 335
Mobilisering af netværk og jobinformationer 336
Mentor lignende relationer og min egen rolle 342
Strategiske valg i forhold til netværk 345
Personlig anerkendelse og subjektivering 349
Støttende relationer og mønsterbrud 360
Opsummering 365

KAPITEL 10: KONKLUSION **368**

AFSLUTTENDE ANBEFALINGER **379**

COACHENDE MOTIVATIONSARBEJDE 380
En bred uddannelsesstrategi 384
Mentorordninger 386

LITTERATURLISTE **390**

Forord

At lære en ny verden at kende er et privilegium. Det har været en "øjenåbner" at få mulighed for at knytte bånd til mennesker, som lever bag døre i opgange i etage-ejendomme, som jeg ellers ikke ville have fået muligheden for at træde ind af, havde det ikke været for det feltarbejde, jeg påbegyndte i januar 2004 blandt dansksomaliske mænd og kvinder. Jeg fik min daglige gang på Ydre og Indre Nørrebro, i Sydhavnen, i Brønshøj, på Amager og andre steder i Københavnsområdet. På egen krop oplevede jeg, at den danske musikgruppe Gnags' motto "En fremmed er en ven, du ikke har mødt" - det holder. Igennem otte måneders feltarbejde voksede mit indblik i de oplevelser, erfaringer, relationer, spændinger og tilhørsforhold, som mine dansk-somaliske informanter har opbygget i relation til det danske samfund.

Da jeg startede mit feltarbejde, kendte jeg ikke en eneste af de personer, som siden blev så betydningsfulde for min undersøgelse. I den forstand var personerne fremmede, og i den forstand var situationen fuldstændig sammenlignelig med, hvad andre antropologer oplever, når de drager i felten eller - som jeg - drager ud for at *finde* felten. Felten var ikke defineret på forhånd, men blev til hen ad vejen i takt med at mine informanter introducerede mig til personer, steder og begivenheder.

Heller ikke termerne lå klar på forhånd - og det rejste spørgsmålet om, hvordan jeg skulle omtale dem, jeg mødte i felten. Jeg kunne hurtigt konstatere, at mine informanter selv brugte termerne "somaliere" eller "somalianere" (om sig selv) og "danskere" om de indfødte (som mig). I deres øjne fik jeg dog nogle gange en "måske-ikke-rigtig-dansk" status med henvisning til mit mørke hår og brune øjne. Oftest var jeg dog for dem en "majoritetsdansker" i den forstand, at jeg tydeligvis var bekendt med mange flere aspekter af, hvordan samfundet fungerer, end de var (dog ikke på alle områder - mine informanter var for eksempel mere vidende om, hvordan kontanthjælpssystemet fungerer). Termen *majoritetsdansker* har jeg valgt at tage i brug i denne afhandling for at indikere denne forskel i viden - og dermed magt og muligheder - i hverdagen. Derudover har jeg valgt at benævne mine informanter *"dansksomaliere"*, fordi de både orienterer sig mod at være "danskere" i den forstand, at de ønsker anerkendelse som medborgere i det danske samfund, og samtidig identificerer sig selv som somaliere. Termerne *"etniske minoriteter"* og *"flygtninge og indvandrere"* bruger jeg udelukkende, når jeg ønsker at drage nogle paralleller til

forhold, som jeg mener gør sig gældende ikke kun for dansksomaliere, men mere generelt for minoritetsgrupper i Danmark med anden etnisk baggrund end dansk.

Med denne afhandling håber jeg at kunne bidrage med en indsigt i, hvordan forskellige aktører i det danske samfund kan være med til at skabe de mest optimale vilkår for, at dansksomaliere (og formentlig andre flygtninge- og indvandrergrupper) proaktivt vælger at træde ind i samfundet og opbygge et aktivt og fuldt medborgerskab. Med det mener jeg at skabe en situation, hvor disse borgere føler et tilhørsforhold til samfundet, proaktivt søger jobs og oplever, at de har (eller i hvert fald repræsenterer) en reel værdi for samfundet og derfor opnår social anerkendelse fra omgivelserne.

Jeg har bevidst valgt at give mine dansksomaliske informanter en vægtig stemme i denne afhandling. Det er det konkrete nærvær med dem i felten, som har åbnet op for en indsigt og forståelse for afhandlingens problematikker. Det nærvær ønsker jeg også afspejler sig i afhandlingen. Derfor har jeg systematisk valgt at indlede hvert kapitel med ofte temmelig lange vignetter, der bringer os tæt på felten. Jeg har ligeledes valgt at inddrage mange empiriske cases og eksempler undervejs i afhandlingens kapitler. Det sidste er en konsekvens af, at analysen fortløbende har udviklet sig i et tæt samspil med det empiriske materiale.

Tak

Lad mig straks takke Det Samfundsvidenskabelige Forskningsråd (der siden har taget navneforandring til Forskningsrådet for Samfund og Erhverv) for at have finansieret dette studie gennem et kandidatstipendium. Uden dem havde der ikke været noget studie, og ingen afhandling.

Dernæst skal mine dansksomaliske informanter udtrykkeligt takkes for at have mødt mig med så stor imødekommenhed og åbenhed i forhold til at ville dele erfaringer, bekymringer, ufordringer og glæder med mig. Tak til alle de mennesker, der gennem deres beretninger og den måde, de har inddraget mig i deres hverdag, i deres jobsøgning, i deres møder med sagsbehandlere og så videre, har gjort dette studie muligt. Jeg nævner ikke folks navne (heller ikke i afhandlingen) for at værne om deres anonymitet, men i alt har omkring 110 dansksomaliere, og omkring 50 majoritetsdanskere bidraget til denne undersøgelse. Heriblandt har især 40 dansk-somaliske mænd og kvinder i særlig grad taget del. Tak til alle.

Tak til sundhedsplejerske Saida Sonne (tidligere leder af Servicebutikken i Københavns Nordvest Kvarter) og sundhedsplejerske Birgith Søndergaard fra Servicebutikken på Amager for at have hjulpet mig med nogle af de første kontakter til felten. Endvidere tak til etnograf og leder af det tidligere Somaliske Rådgivningscenter i Århus Ingeborg Kragegaard for værdifuld indsigt i dansksomalieres forhold og vilkår i Danmark.

Dernæst går min tak til min vejleder og professor Kirsten Hastrup ved Institut for Antropologi for at have vist så stort et engagement hele vejen igennem projektet, fra designet af undersøgelsen tilbage i 2003 og hele vejen igennem analysefasen. Tusinde tak til Kirsten for at have støttet mig i analyseprocessen med relevante spørgsmål, teoretiske drøftelser og et altid skarpt overblik.

Jeg vil også gerne takke ph.d. kollegaerne, Kristina Wimberley (ved Institut for Sociologi) og Anika Liversage (ved Socialforskningsinstituttet), for uvurderlig inspiration, konstruktiv kritik og begejstret støtte undervejs i hele projektfasen. Dernæst tak til Eric Tinor-Centi for værdifuld sparring omkring diskriminationens mange facetter. Tak til Finn Sandø fra 3Q Research for hjælp med de statistiske bearbejdninger.

Ved Institut for Antropologi skal adjunkt, Steffen Jöhncke, takkes for indsigtsfulde kommentarer i forbindelse med et oplæg, jeg holdt vedrørende kritisk og aktions-orienteret forskning på en konference om integration. Jeg vil også gerne takke mine ph.d. kollegaer for altid hyggelige samtaler over frokostbordet, faglig inspiration og frugtbar feedback på diverse oplæg. Mange tak til Bente Jensen for korrekturlæsning på afhandlingen.

Hernæst vil jeg takke Det Kommunale Momsfond (under Kommunernes Lands-forening) for finansielt at have støttet dele af mit forskningsprojekt. Først og fremmest har fonden gjort det muligt for mig at afholde et værdifuldt Open Space seminar som led i mit feltarbejde. Tak til Amina Jibrel, Mahamud Adam, Bashir Fahra og Said Adam for stort engagement og uundværligt projektsamarbejde i forbindelse med afholdelse af Open Space seminaret, og også tak til Abdulkadir M. Ga'al, Khalid Hussein, Gurhan Gurhan og Ahmed Saad Musse, der deltog i mindre grad. Tak til Facility Service Manager Charlotte Lindahl, som sagde ja til, at Open Space kunne afholdes hos rengøringsvirksomheden ISS, og tak til projektleder i ISS´ Jobcenter, Liselotte Erichsen, for stor velvillighed og praktisk hjælp i planlægningsprocessen. Derudover skal en stor tak gå til direktør for Foreningen til integration af nydanskere

på arbejdsmarkedet, Torben Møller-Hansen, for engagement og involvering af værdifulde netværk i forbindelse med planlægningen af Open Space og senere i forbindelse med formidlingen af resultaterne i Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Tak også til Vesna Nikolic i Foreningen til integration af nydanskere på arbejdsmarkedet for altid med et smil at stille sin hjælp til rådighed. Jeg vil også gerne takke fascilitator, Gerard Muller, fra Open Space Institute Denmark, uden hvis bistand seminaret slet ikke var blevet til noget. Tak til Gerard for stort engagement, kompetent mødeledelse og spændende sparring omkring Open Space metoden.

Hernæst vil jeg også gerne takke syv antropologistuderende, som var en stor hjælp i forhold til at registrere, hvad der foregik og blev talt om i de mange diskussionsgrupper på Open Space seminaret: Gry Thorsen, Louise Stenstrup, Marjukka Laitenen, Miriam Latif Sandbæk, Susan Starling Jeritslev, Jens Haugaard Jakobsen og Anna Sellebjerg Møller. Sidst, men ikke mindst, en stor tak til skoleleder, Luqman Pedersen, fra den somaliske friskole Al-Kowain på Nørrebro for velvilligt at gå med på ideen om at involvere skolens elever i Open Space begivenheden gennem en tegningsudstilling, og tak til de mange børn som lavede de flotte tegninger.

Til allersidst en tak til min mand og mine børn - de kan slet ikke takkes nok. Først og fremmest for at have været der, og sat tingene i perspektiv, når lange arbejdsdage var ovre. Og særligt til min mand for stor tålmodighed og støtte, når arbejdet har krævet mig ekstraordinært meget.

Tak til alle.

Resumé

Denne afhandling er en antropologisk praksisanalyse af spændingsforholdet mellem en synlig minoritet og majoritetssamfundet. Formålet er at undersøge, hvad der henholdsvis fremmer og hæmmer dansksomalieres motivation og strategier for at komme i arbejde og opnå et aktivt medborgerskab i samfundet, og i den forbindelse blandt andet indkredse, hvilken betydning oplevelsen af diskrimination har. Desuden er det et helt centralt omdrejningspunkt for analysen at forklare, hvorfor dansksomaliere vælger vidt forskellige - henholdsvis proaktive og reaktive - jobsøgningsstrategier, når de umiddelbart lader til at være lige motiverede for at komme i arbejde og ud af kontanthjælpssystemet.

Analysen er baseret på i alt otte måneders feltarbejde blandt dansksomaliere i Københavnsområdet fordelt over to faser i henholdsvis 2004 og 2005. I alt har jeg været i kontakt med hen ved 110 dansksomaliere og 50 majoritetsdanskere. Heraf udgør 40 dansksomaliere mine primære informanter. Dataindsamlingen foregik primært foregået gennem forskellige former for deltagerobservation og kvalitative interviews.

Analysen viser, at vi nødvendigvis må forstå informanternes motivationer og strategier for at komme i arbejde og opnå medborgerskab i samfundet ud fra en bagvedliggende (daglig) kamp for at opnå anerkendelse og opbygge en meningsfuld tilværelse i det danske samfund.

Afhandlingen, der falder i 10 kapitler, er opbygget således, at de analytiske perspektiver, teorier og begreber udvikles *undervejs* igennem afhandlingen. Resultatet er en dynamisk syntese af et strukturelt, fænomenologisk, kognitivt og eksistentielt analytisk perspektiv. Jeg trækker primært på antropologiske teorier, men for at forstå de mange facetter af mine informanters kamp for at opbygge en meningsfuld tilværelse i eksilsamfundet, inddrages der også litteratur fra nabodiscipliner som sociologi, psykologi og filosofi.

Studiet bidrager både til det tværfaglige forskningsfelt vedrørende arbejdsmarkedsintegrationen for indvandrere og flygtninge i Danmark og til antropologiske og sociologiske felter, der vedrører studier i inklusions- og eksklusionsmekanismer. Samtidig er praktikere, embedsmænd og politikere på integrationsområdet også en

målgruppe. Analysen har således et aktionsorienteret fokus, og forsøger konkret at bidrage til udvikling af konstruktive løsninger på området.

Afhandlingens konklusion er *på den ene side*, at konkrete ringeagtserfaringer hæmmer udviklingen af proaktive medborgerskabsstrategier (primært afledt af tonen i mediedebatten og diskrimination fra majoritetsdanskeres side). Disse ringeagts-erfaringer igangsætter en selvobjektiveringsproces hos nogle af mine dansksomaliske informanter, som kommer til udtryk i offergørelse, resignation og reaktiv jobsøg-ningsadfærd. *På den anden side* konkluderer jeg, at konkrete erfaringer med personlig og social anerkendelse omvendt fremmer motivationen og de proaktive strategier i forhold til at søge jobs og opnå et aktivt medborgerskab i det danske samfund. Det viser sig, at der skal markant mere konstruktive moderfaringer til, for at de nævnte ringeagtserfaringer nedtones. Støttende relationer til majoritetsdanskere udgør sådanne moderfaringer. De af mine dansksomaliske informanter, som har fået adgang til sådanne relationer, lader til at kunne overkomme diskriminationens negative konsekvenser. De undergår en subjektiveringsproces, der afføder, at de i højere grad tror på deres egne muligheder i Danmark og udviser en udpræget proaktiv jobsøgningsadfærd.

Nøgleord: Diskrimination, ringeagtserfaringer, anerkendelse, motivation og handling, identitetsorienteringer, med- og modborgerskabsstrategier.

Abstract

This is an anthropological praxis analysis of the relationship between a conspicuous minority and the majority society. The aim of the research is to examine what respectively promotes and restricts Danish Somalis' motivation and strategies in respect to getting a job and achieving citizenship in the Danish society. Related to this, the objective is also to examine the consequences of experienced discrimination. Furthermore, a central point for this analysis is to explain why Danish Somalis choose so different – proactive or reactive – job application strategies when they apparently are equally motivated to find employment and refrain from social benefits.

Data collection took place during eight months of ethnographic fieldwork among Danish Somalis in Copenhagen primarily through different types of participant observations and qualitative interviews. The fieldwork took place in two phases – one in 2004 and one in 2005. All in all, I have been in contact with approximately 120 Danish Somalis and fifty majority Danes. Forty out of these Somalis constitute my primary informants.

The analysis shows that we must understand the informants' motivations and strategies to get a job and obtain citizenship in the light of a daily struggle to obtain recognition and build a meaningful life in the Danish society.

The dissertation is structured in such a way that the analytical perspectives, theories and concepts are unfolded along the way in the dissertations' ten chapters. The result is a dynamic synthesis of structural, phenomenological, cognitive and existential analytical perspectives. I primarily draw on anthropological theory. However, in order to understand the many facets of my informants struggle to build a meaningful life in the exile community, I also include literature from neighbouring disciplines like sociology, psychology and philosophy.

This dissertation contributes to the interdisciplinary research field of labour market migrant and refugee integration in Denmark, as well as to anthropological and sociological studies of inclusion and exclusion mechanisms. At the same time, the thesis' target group is also civil servants, politicians and social workers in the field of integration. Thus, the analysis has an action-oriented focus and seeks in a concrete manner to contribute to the development of constructive solutions in the area of integration.

On the one hand side, the conclusion is that concrete experiences of misrecognition hinder the development of proactive citizenship strategies (primarily deriving from the tone in the media debate and discrimination by majority Danes). These experiences of misrecognition initiate a self-objectivation process in some of my Danish Somali informants, which can be seen in their victimisation, resignation and reactive job seeking behaviour. On the other hand, I conclude that concrete experiences with personal and social recognition promote motivation and the proactive strategies in relation to applying for jobs and achieving active citizenship in the Danish society. It becomes apparent that fare more constructive counter-experiences are needed in order to down play the above mentioned experiences of misrecognition. Supporting relations to majority Danes constitute such counter-experiences. Those of my Danish Somali informants who have gained access to such relations seem to be able to overcome the negative experiences of discrimination. They undergo a subjectivation process, which results in a stronger belief in their own opportunities in Denmark. Additionally, it activates a proactive job seeking behaviour.

Keywords: Discrimination, experiences of misrecognition, motivation and agency, identity orientation, citizenship and counter citizenship strategies.

Kapitel 1: Indledning

At føle sig som en del af samfundet

Jeg har ikke været i gang med mit feltarbejde længe, før det bliver tydeligt for mig, at mange af mine dansksomaliske informanter går med tanken om muligvis en dag at genmigrere til England. For nogle er det blot et spørgsmål om at vente til den dag oprinder, hvor de opnår dansk statsborgerskab og dermed status som EU-borger - så vil de rejse. For andre er det en mulighed, som kun indimellem ser ud til at være attraktiv for dem: Nemlig når den daglige kamp for at opnå selvbestemmelse - og værdighed og anerkendelse fra omverdenen - virker særlig hård. Rygtet går blandt dansksomaliere, at det er meget nemmere at få jobs - endda velansete jobs - i England, end det er i Danmark. Derfor overrasker det mig heller ikke, da en af mine kvindelige informanter, som har været på kontanthjælp i tretten år, og som har søgt mindst hundrede jobs uden held, fortæller mig, at hun nu er på vej til England.

Imidlertid åbner mødet med min mandlige informant Bashir mine øjne for, at forestillingen om genmigration sagtens kan sameksistere med en mere velfungerende tilværelse med fast job og god indtægt. Bashir er en enlig mand på 35 år, og har boet 11 år i Danmark. Han har for nogle år siden taget en uddannelse som social- og sundhedshjælper, og har i dag fast job i et hjemmehjælpsdistrikt i Københavns indre bydel. Han har en god indtægt takket være supplerende vikarjobs, som han udfører i weekenden. Disse vikarjobs er indenfor samme jobområde. Derudover har han et godt socialt netværk.

På et tidspunkt under et interview spørger jeg Bashir, hvad årsagen er til, at han overvejer at rejse til England, for at videreuddanne sig og leve der. "Jeg føler mig som en bordtennisbold mellem politikerne", fortæller han. Han fortæller, at han er led og ked af, at indvandrere og flygtninge er så megen genstand for debat i medierne herhjemme. Han fortæller, at han synes, at politikerne har misforstået eller fordrejet debatten. Problemet er, fortæller han mig, at de bruger indvandrere og flygtninge som kastebold i en debat, der i stedet burde handle om arbejdsgiverne og deres ansvar. "Politikerne skal sende folk ud i arbejde. Det er deres opgave, ikk'!" pointerer han. Han fortsætter: "Problemet, det ligger hos arbejdsmarkedet, det ligger ikke hos det somaliske folk. Jeg kender mange venner, der gerne vil i arbejde."

"Hvad ville du føle?" spørger han mig dernæst, "hvis du bor i et andet land, og alle medierne de snakker kun om dig". Jeg forestiller mig at være den bordtennisbold, Bashir taler om. Hvordan må det være at opleve sig selv som selve omdrejnings-punktet for en kamp mellem konkurrerende parter? At være den, der i ét slag, giver partneren på den anden side af bordet muligheden for at brillere med et sikkert, effektivt modslag. Først bliver du ramt af den ene, så af den anden. Du er det betydningsfulde led, der forbinder de to. Uden dig, intet spil. Paradoksalt nok har du ingen mulighed for selv at påvirke det. Du kan ikke undslippe slagene, ej heller hoppe ud af spillet. Du er en kastebold mellem to parter - og det er kun dem, der styrer spillet.

Bashir fortæller, at han på et tidspunkt holdt op med at se TV2's Morgen TV, fordi han blev i dårligt humør af næsten hver morgen at vågne op til endnu et indslag om "indvandrerkonflikten", som han kalder den. Selv statsministerens sidste nytårstale, fortæller han endvidere, blev indledt med og fyldt ud af en lang snak om problemer i relation til indvandrere.

Bashir mener det er blevet værre efter, at "Pia Kjærsgaard er kommet til magten". Dansk Folkeparti med Pia Kjærsgaard i spidsen, fylder meget i hans oplevelse af mediedebatten, og den måde politikerne får bragt indvandrere og flygtninge til debat.

Debatten, Bashir refererer til undervejs i interviewet, handler primært om arbejdsløse og kriminelle indvandrere. Det gør imidlertid ingen nævneværdig forskel for ham. Til trods for at Bashir har et arbejde, oplever han alligevel, at debatten handler om ham. Han oplever, at debatten er med til at positionere og fastholde ham i en problematisk (indvandrer)kategori.

Han nævner for eksempel, hvordan han i sit arbejde som social- og sundheds-hjælper føler, at han skal "kæmpe" for at overbevise både de ældre borgere og hans kollegaer om, at han er god nok. Når medierne taler om kriminelle indvandrere, oplever han således, at det påvirker nogle af de ældre borgeres syn på ham og hans lovlydighed. Han oplever, at han skal "kæmpe", for at "vise hvem jeg er".

Det, der er Bashirs egentlige paradoks, er, at han ikke entydigt ser sig selv som offer. Han oplever ikke kun sig selv som en kastebold. Han oplever i allerhøjeste grad også, at han er en handlekraftig og selvstændig person, der har udrettet meget og opnået personlig succes. Han pointerer således overfor mig, hvordan han ved egen kraft skaffede sig sit første job i Danmark som ufaglært hjemmehjælper (et sommer-vikariat). Hvordan han siden tog uddannelsen som social- og sundhedshjælper, og

ved hjælp af sine kontakter fra det første job skaffede sig en fast stilling i det samme hjemmehjælpsdistrikt. Han fortæller mig også, hvordan han har sørget for at skaffe sig supplerende indtægter via et privat vikarbureau. Bashir kommer ind på, at han er glad for sit uddannelsesvalg. "Der er fremtid i det", som han siger. Dels kan han videreuddanne sig til sygeplejerske (hvilket han gerne vil). Dels kan han også bruge uddannelsen, hvis han en dag vender tilbage til Somalia, forestiller han sig. Måske åbne et apotek eller lave nogle sundhedsprojekter til gavn for demente eller afasi-ramte ældre, fortæller han.

Bashir er desuden glad for det, uddannelsen har gjort ved hans liv i Danmark. Det var "totalt hårdt", dengang han var bistandsklient, fortæller han. Det var han de to første år efter, at han opnåede asyl i landet. "Det er meget trist, og man er afhængig af andre mennesker", forklarer han.

I dag, siger han, at han takket være sin uddannelse og arbejde føler sig "som en del af samfundet". Skal han gøre status over sine 11 år i landet, synes han, at det er lykkedes meget godt for ham. "Jeg har brugt en masse energi på at integrere og blande mig med danskere og blive en af dem" fortæller han. "Jeg er selvstændig, jeg har et arbejde, jeg har lært en masse, så det er mig der styrer nu - altså min fremtid. Jeg føler mig som en dansker", siger han. Da jeg spørger uddybende: "Gør du det?", svarer han: "Altså ikke hos medierne, men blandt folk på gaden".

Vignetten her illustrerer, at vejen til at opleve, at man bliver fuldt anerkendt som medborger i det danske samfund, kan være fyldt med forhindringer. Selvom man som Bashir har et arbejde og føler, at man er "en del af samfundet", kan oplevelsen af stigmatisering være så stærk, at den motiverer én til at rejse til et andet land for at opbygge et nyt liv og tilhørsforhold der.

Jeg vil i det følgende vise, hvordan de mulige veje til medborgerskab for en synlig etnisk minoritet som dansksomaliere har været mit omdrejningspunkt for dette studie. Jeg lægger ud med at gøre rede for de arbejdshypoteser, jeg medbragte ved studiets begyndelse. Dernæst redegør jeg for, hvilke forskningsspørgsmål mit feltarbejde blandt dansksomaliere gav anledning til yderligere at rejse. Herefter kaster jeg lys over den eksisterende forskning om etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration i Danmark og beskriver, hvordan denne afhandling indskriver sig i dette felt såvel som i den antropologiske forskning vedrørende forholdet mellem minoritet og majoritet. I slutningen af dette indledende kapitel redegør jeg for afhandlingens opbygning.

Veje til medborgerskab

Da jeg startede mit 8 måneder lange feltarbejde iblandt to grupper af dansksomaliere (henholdsvis en gruppe af personer, der var i arbejde og en, der bestod af arbejdsløse)[1] i januar 2004, medbragte jeg nogle hypoteser. Hypoteserne handlede alle om de vilkår og muligheder, en synlig etnisk minoritetsgruppe som den dansksomaliske har for at opnå et aktivt medborgerskab[2] i det danske samfund. Specielt var jeg interesseret i at undersøge, hvordan adgangen til arbejdsmarkedet eventuelt kunne virke som en døråbner for opnåelsen af medborgerskab. Jeg var samtidig ansporet af et paradoks. Det undrede mig således, at dansksomaliere er relativt veluddannede[3] (sammenlignet i hvert fald med tyrkiske og palæstinensiske indvandrere; Larsen 2000) samtidig med, at de har den svageste tilknytning til arbejdsmarkedet blandt alle etniske minoritetsgrupper overhovedet. Næsten syv ud af ti dansksomaliere står i dag udenfor arbejdsmarkedet.

Samtidig var jeg bekendt med, at dansksomaliere som gruppe betragtet tilsyneladende oplever mere diskrimination fra majoritetsbefolkningen end andre af de største etniske minoritetsgrupper herhjemme (Togeby & Møller 1999)[4]. Jeg var også bekendt med, at dansksomaliere har været udsat for en decideret hetz fra den danske presse - i særlig udtalt grad i 1996-97, hvor en lang række avisartikler fremstillede somaliske flygtninge som besværlige, uvillige til integration og ligefrem

---

[1] Kriterierne for udvælgelse af informanterne belyses nærmere i kapitel 3. Her skal kort nævnes de umiddelbart registrerbare forskelle mellem de to informantgrupper. De to grupper adskiller sig primært på ét punkt; nemlig ved at dem, der er i arbejde, i gennemsnit har opholdt sig 8 år i Danmark, mens de arbejdsløse af mine informanter i gennemsnit har opholdt sig 14 år i landet. Derduover er der hverken nogle nævneværdige forskelle mellem de to grupper (som begge består af en ligelig fordeling af mænd og kvinder), hverken med hensyn til deres uddannelsesbaggrund eller alder. De adskiller sig heller ikke i forhold til, om de har oplevet diskrimination i Danmark eller ej. I begge grupper har man erfaringer med oplevet diskrimination Dog har nogle af de informanter, der er i arbejde, oplevet institutionel diskrimination fra arbejdsgivere, mens de arbejdsløse som hovedregel primært har oplevet hverdagsdiskrimination i bussen, på gaden og så videre (uddybes i kapitel 8). Forskellen mellem institutionel diskrimination og isoleret hverdagsdiskrimination forklares senere i dette kapitel. I kapitel 2, hvor jeg redegør for specifikke sociale og psykosociale vanskeligheder, som en del af mine informanter oplever i deres daglige liv i Danmark, vil jeg uddybe nogle andre – mere erfaringsbaserede (subjektive) forskelle, som der viser sig at eksistere mellem de to informantgrupper.

[2] Medborgerskab vil blive defineret nærmere nedenfor.

[3] Hele 43 procent af alle dansksomaliere i den arbejdsdygtige alder (16-66 år) har gennemført uddannelse svarende til grundskoleniveau. Herudover skal nævnes, at selvom der i gruppen er en del uden uddannelse, så har en betydelig del gennemført enten en almen- eller erhvervsgymnasial uddannelse (13 procent) eller en videregående uddannelse (8 procent) (Danmarks Statistik, nov. 2004; omtales nærmere i kapitel 2).

[4] De fire etniske minoritetsgrupper, der er blevet sammenlignet i Lise Togebys og Birgit Møllers survey undersøgelse "Oplevet diskrimination", er indvandrere fra Tyrkiet, flygtninge fra Libanon (palæstinensere) samt flygtninge fra Somalia og Bosnien. Dansksomaliere rapporterer i højere grad, at de oplever diskrimination, end de andre minoriteter.

uintegrerbare (Fadel, Hervik & Vestergaard 1999; Hervik 2003). Begrundelsen gik på, at de er meget forskellige fra danskere (ibid.). Fremskridtspartiet blandede sig i debatten, og udtalte i 1998 i TV-Avisen, at:

"Uanset hvad, så skal de (somalierne) ud af Danmark, og de skal tilbage til Somalia. Om løsningen er at give dem en faldskærm på ryggen og så sikre at de kommer hjem på den måde, det vil være i orden for mig, men jeg tror vi skal prøve nogle andre løsninger, før vi drager til det."

(Tom Behnke, Fremskridtspartiet, d.28.august 1997 i TV-Avisen)

Hetzen oplevedes så massiv, at 400 dansksomaliere d.12. marts 1998 demonstrerede foran Christiansborg for at gøre opmærksom på den syndebukrolle, som de oplevede, at de havde fået. De havde forud sendt en appel til FN om, at FN skulle finde et andet eksil land til dem.[5]

Med opmærksomheden rettet mod den høje grad af oplevet diskrimination, opstillede jeg mine hypoteser. Jeg var åben overfor, at mine hypoteser muligvis slet ikke holdt stik og at helt andre ting, end dem jeg umiddelbart forestillede mig, kunne vise sig at være centrale. Jeg var bevidst om, at alle hypoteserne baserede sig på nogle antagelser, som jeg måtte forholde mig undersøgende - og kritisk – til undervejs i mit feltarbejde. Desuden havde jeg, før jeg gik i gang med feltarbejdet, opstillet nogle forskningsspørgsmål, som direkte udfordrede mindst en af hypoteserne.

Både hypoteserne og forskningsspørgsmålene vil jeg præsentere i det følgende afsnit. Undervejs vil jeg vende tilbage til den indledende vignet med Bashir og hans oplevelse af på den ene side at være blevet *"en del af samfundet"* og på den anden side at være *"en bordtennisbold mellem politikerne"*.

Min første hypotese gik på, at det at få et arbejde sandsynligvis ville medvirke til at skabe medborgerskab i det danske samfund for dansksomaliere (ligesom det formentlig ville for andre borgere). *Medborgerskab* er en term, jeg finder relevant, fordi den analytisk kan belyse de inklusions- og eksklusionsmekanismer, som ofte

[5] På baggrund af appellen udtalte FN's vice flygtningekomissær Søren Jessen-Petersen sig d. 12.3.1998 i TV-programmet "Før Deadline". Med indignation i stemmen siger han i indslaget:
"I første omgang er det ganske overraskende for at sige det mildt, at et land som Danmark ikke skulle være i stand til at give sikkerhed og anstændige forhold, men vi har da fulgt med og vi ved, som vi også hører her (i indslaget), at der har været en fuldstændig urimelig hetz simpelthen...et fuldstændig urimeligt pres på nogle af asylansøgerne, så vi forstår da godt den situation de befinder sig i."
(Kilde: Dokumentar udsendelsen "Fremmed i Europa" (1:10), DR2, d.19.3.2005 kl.14.10-14.30).

tilsløres i den mere alment anvendte term "integration".[6] Jeg tager afsæt i et begreb om medborgerskab, som hviler på to søjler. Den ene består af individets rettigheder og er som sådan knyttet til den sociale position og de handlemuligheder, individet formelt (juridisk) og i praksis får tildelt i samfundet. Den anden søjle handler om personens oplevelse af at være en medborger i samfundet på lige fod med den øvrige befolkning. Denne søjle handler om anerkendelse og identitetsfølelse (en følelse af at høre til i samfundet).

Det kan også beskrives med andre ord: Medborgerskab er, som Marianne Horsdal[7] har gjort opmærksom på, en betegnelse for både en status og en rolle (Horsdal 2001a). Som *status* baseres medborgerskab på en national, social kontrakt, en aftale om civile og politiske rettigheder og pligter, som en stat garanterer og tildeler sine medborgere. Denne del af medborgerskab har været omdrejningspunktet i den klassiske litteratur om medborgerskab inspireret af den engelske sociolog Thomas H. Marshall, som oprindelig udviklede begrebet medborgerskab. Marshall definerer i sin bog ”Medbogerskab og social klasse” fra 1950 medborgerskab som en status, der tildeles fuldgyldige medlemmer af et samfund igennem tildeling af lige rettigheder. Marshall skelner mellem civile, politiske og sociale rettigheder, og er optaget af at belyse modsætningen mellem det demokratiske ideal om lighed og de reelle klassemæssige uligheder i økonomiske, politiske og sociale ressourcer (Siim 2003:12). Udligning af social ulighed - gennem tildeling af lige rettigheder - er således et opmærksomheds-punkt for Marshalls analyse af medborgerskab (som er en analyse af England fra det

---

[6] Jeg anser ikke integration for at være anvendelig som *analytisk* term. Dertil dækker termen over alt for mange uudtalte og forskelligartede antagelser, som det kan være svært at undgå at termen bliver identificeret med, hvis man (analytisk) tager den i brug. Det er antagelser om, hvad integration ”er” og forudsætter (specifikke handlinger, værdier, livsanskuelser, påklædning samt valg og fravalg af bestemte holdninger). Antagelserne er historisk skabt gennem offentlig debat, politik og retorik på området og er i den proces blevet "common sense" (Bourdieu 1991:236) i en grad, så der sjældent sættes spørgsmålstegn ved dem. For eksempel stilles der sjældent spørgsmål ved, at integration handler om "de andre" - at det er *dem*, der skal integreres. En anden antagelse er, at integration indebærer eller forudsætter, at etniske minoriteter er selvforsørgende. En tredje antagelse er, at integration er lig med, at etniske minoriteter på individualistisk vis ”frisætter” sig i forhold til religiøse påbud (eksempelvis om at bære tørklæde). Som det står klart, vil antagelserne som hovedregel være defineret udfra *majoritetsbefolkningens* normer, standarder og kriterier. De bliver sjældent udtalt direkte, endsige antastet i den offentlige debat. Ydermere er det problematisk at bruge integrationsbegrebet analytisk, fordi det har så mange politiske konnotationer. Som forsker risikerer man nemt - utilsigtet - at sende bestemte politiske signaler ved at bruge termen analytisk. (Man kan dog forsøge at mindske denne risiko ved hele tiden præcist at definere, hvordan man selv anvender det, samt hvordan begrebet kulturelt og socialt er blevet konstrueret - både diskursivt og gennem forskellige sociale teknologier (Jöhncke, Nordahl Svendsen & Reynolds Whyte 2004)). Selvom jeg vælger ikke at bruge integrations-begrebet analytisk, forholder jeg mig dog seriøst til det i relation til mit forskningsprojekt. Flere uddybende overvejelser om, hvordan jeg gør det indgår i kapitel 3, i afsnittet om "Kritisk forskning".

[7] Marianne Horsdal er lektor ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Religionsstudier ved Syddansk Universitet.

attende til det tyvende århundrede). I dag kan medborgerskabsbegrebet ligeledes siges at bygge på et universelt ideal om lighed gennem tildeling af lige rettigheder og pligter for medborgere i et samfund (Grauslund 2005:9)[8]. Flere nutidige forskere, der beskæftiger sig med medborgerskab, har udvidet Marshalls rettighedsperspektiv til også at omfatte rettigheder set fra et køns- og etnicitetsperspektiv (for eksempel Lister 2003, Siim 2000; 2003). Derudover er konteksten for opnåelse af medborgerskabs-status (som på grund af den tid, Marshall indskrev sig i, var begrænset til et nationalt fællesskab), siden blevet udvidet til også at indtænke et globalt perspektiv. Flere nutidige forskere kritiserer således blandt andet Marshalls medbogerskabsbegreb for at være forældet og uanvendeligt til fyldstgørende at forklare de mekanismer, der er på spil i relation til opnåelse af medborgerskab for eksempelvis etniske minoriteter i et majoritetssamfund. Ifølge Bryan S. Turner bør der således ikke kun fokuseres på rettigheder tildelt af nationalstaten, men også på globale rettigheder, herunder miljømæssige rettigheder, indfødtes rettigheder og kulturelle rettigheder (Turner cit. i Grauslund 2005:8). Steffen Hartje henviser også til betydningen af et globalt medborgerskabsperspektiv, nemlig overholdelsen af menneskerettigheder som forudsætning for, at man kan tale om at borgere reelt opnår medborgerskab (Hartje 2002). Jeg vil vende tilbage til menneskerettighedsaspektet senere, idet jeg selv er af den overbevisning, at vi netop bør anvende en global medborgerskabsforståelse i vores analyse af relationen mellem minoritet og majoritetssamfund.

Imidlertid vil jeg her gå videre til at se nærmere på den anden søjle af medborgerskabsbegrebet, som Horsdal som nævnt beskriver som en *rolle.* Medborgerskab som rolle handler om den identitetsmæssige og kulturelle side af medborgerskab, nemlig *oplevelsen af at være en del af og føle et tilhørsforhold.* De værdier, loyalitets- og ansvarsfølelser, der knytter sig til folks tilhørsforhold kan være, men er ikke nødvendigvis begrænset til en nation, og endda ikke nødvendigvis til et geografisk område (Horsdal 2001a, 2001b). Forskellige typer af sociale fællesskaber må i praksis formodes at kunne være med til at skabe denne form for tilhørsforhold, både arbejds- og uddannelsesrelaterede fællesskaber samt skole-, fritids- og nabo-fællesskaber.

---

[8] Kritisk kan man indvende, at Marshall dog ikke forholder sig til, at kvinder i den tidsperiode, han beskæftiger sig med, hverken formelt eller i praksis tildeles samme rettigeheder som mænd (Grauslund 2005:9).

Hvor medborgerskab som status som vist overordnet handler om lighed, kan medborgerskab som rolle overordnet siges at handle om fællesskab. Man kan specielt anskuet i relation til denne sidste dimension af medborgerskabet, tale om medborgerskab versus ”udenforskab”, som Pia Grauslund (2005:4) påpeger. For at et fuldt medborgerskab kan komme på tale, mener jeg således – i tråd med andre forskere (for eksempel Brochmann 2003) – at der er tale om, at to dimensionser skal være til stede. Dels tildeling af lige rettigheder og pligter for borgere i et samfund og dels en subjektiv følelse af tilhørsforhold og fællesskab til dette samfund. Hvor tildeling af rettigheder og pligter direkte vedrører det politiske niveau (primært staten); nemlig statslig vedtaget politik og lovgivning samt internationelle rettigheds-konventioner, som er ratificerede i det pågældende samfund, så peger flere forskere på, at den anden dimension af medborgerskab vedrører spændingsforholdet mellem staten og dens subjekter (Ong 1996, Schwartz 2002). Jonathan Scwartz taler således om, at tilhørsforholdet forhandles i dette spændingsfelt (ibid.:17). Den analytiske pointe er, at vi må se på samspillet mellem minoriteterne og majoritetssamfundet, for at indkredse hvordan tilhørsforholdet forhandles og skabes. Aihwa Ong taler om medborgerskab som en kulturel subjektiveringsproces, der forhandles mellem staten og dens subjekter. Ong understreger, at der ikke tales om en én-til-én proces, hvor subjekterne ses som de ikke-privilegerede eller undertrykte i forhold til staten. Processen er snarere den, påpeger Ong, at staten gennem dets hegemoniske kræfter (kontrollerende, disciplinerende og adminstrerende mekanismer i Foucault’sk forstand) skaber nogle kriterier for tilhørsforhold, som subjekterne så aktivt forhandler (Ong 1996:738). Det vi således kan gøre til genstand for vores analyse af medborgerskab, hvis vi følger Ong, er de kulturelle praksisser og overbevisninger vedrørende tilhørsforhold, som minoriteterne forhandler sig frem til i relation til majoritetsamfundet (ibid.).

Videre i refleksionen over medborgerskabsbegrebet, melder sig et relevant – primært empirisk – spørgsmål; nemlig hvilke forudsætninger, man kan tale om, skal være til stede, for at borgere kan opnå et aktivt medborgerskab? På baggrund af den foregående definition, kan vi konstatere, at visse *strukturelle forudsætninger* skal være til stede, for at et aktivt medborgerskab kan komme på tale. Den flygtning eller indvandrer, der er kommet til landet, skal både formelt (juridisk), men også i praksis tildeles lige rettigheder, så vedkommende har mulighed for at træde ind i de fællesskaber, hvor tilhørsforholdet potentielt kan skabes. Det forudsætter – ideelt set -

at der ikke eksistererer nogle strukturelle diskriminerende barrierer, som *systematisk* disfavoriserer dem på arbejdsmarkedet, i uddannelsessystemet, i beboerforeninger, i sundhedssektoren m.v. Etniske minoriteter skal både formelt *og* i praksis have mulighed for at træde ind i disse felter på lige fod med majoritetsbefolkningen. Naturligvis skal borgeren have erhvervet sig de kvalifikationer, som formelt set er påkrævet, for at kunne indgå aktivt i disse felter eller systemer (eksempelvis sprogkompetencer, specifikke faglige kvalifikationer m.v.). For at et aktivt medborgerskab kan blive en realitet, skal der altså med andre ord ideelt set være et fravær af institutionaliseret diskrimination[9] på væsentlige samfundsområder som arbejdsmarkedet samt inden for uddannelses-, bolig- og sundhedssektoren. I øvrigt påpeges det også som en målsætning i "Regeringens vision og strategier for bedre integration" (Regeringen 2003).

Den medborgerskabsforståelse, jeg læner mig op ad her, kan betegnes som en *global medborgerskabsforståelse* (Mullard 1997), der lægger vægt på overholdelse af, ikke blot national grundlov, men også globale menneskerettigheder, således at man kan tale om retten til at være anderledes som en forudsætning for opnåelse af et aktivt medborgerskab. Denne globale medborgerskabsforståelse står i modsætning til eksempelvis en kommunitaristisk medborgerskabsforståelse (ibid.), der betoner, at medborgerskab er noget lokalt (nationalt) forankret, som borgere kun har ret til, hvis de har boet i det pågældende land længe og giver udtryk for, at de fuldt og helt tilslutter sig de nationale normer og værdier.

---

[9] Når jeg i denne afhandling beskæftiger mig med diskrimination er det i betydningen racediskrimination - det vil sige diskrimination i relation til race, hudfarve, etnisk, religiøst eller nationalt tilhørsforhold. Jeg skelner, som det vil blive uddybet i kapitel 5, mellem institutionel (strukturel) og mere isoleret hverdagsdiskrimination. *Institutionel diskrimination* omfatter organiserede former for adfærd og social praksis. Diskriminationen forekommer i situationer, hvor en bestemmelse, betingelse eller praksis i en given organisation/institution får en urimelig og uforholdsmæssig stor virkning for medlemmer af bestemte befolkningsgrupper. Det være sig på arbejdspladser, i det sociale system, uddannelsessystemet, boligselskaber og så videre. Diskriminationen kan være enten foreskrevet eller "blot" en rutinemæssig praksis, der rammer bestemte grupper. *Isoleret hverdagsdiskrimination* knytter sig til enkeltpersoners diskriminerende adfærd mod individer fra bestemte befolkningsgrupper, og er som sådan ikke organisatorisk forankret. Den foregår typisk i det offentlige rum - på gaden, i forretninger, i busser og så videre - verbalt eller nonverbalt. Den institutionaliserede og isolerede hverdagsdiskrimination kan udmønte sig enten *direkte* eller *indirekte*. Om diskriminationen er direkte eller indirekte afhænger af, om udøveren af den diskriminerende handling er bevidst om handlingens diskriminerende effekt (altså har et diskriminerende motiv) eller ej. Uanset om diskrimination er direkte eller indirekte, er diskrimination *ulovlig.* Diskrimination er således et *juridisk* begreb, der dækker over ulovlig forskelsbehandling – det vil sige, at når vi taler om diskrimination, taler vi om forskelsbehandling, der overtræder den lovgivning, man nationalt og internationalt har forpligtet sig på at overholde. Der findes også forskelsbehandling, der er lovlig, og som derfor ikke bør betegnes som diskrimination (behandles nærmere i kapitel 5).

Lad mig understrege, at det ikke er forekomsten af isoleret hverdagsdiskrimination udøvet af enkeltindivider, som jeg hævder spænder ben for, at diskriminationsramte borgere opnår og udvikler et aktivt medborgerskab. Det, jeg taler om her, er institutionel diskrimination, der udøves systematisk mod bestemte befolkningsgrupper gennem øjensynligt neutrale procedurer, regler og rutiner (eksempelvis på arbejdspladser, i det sociale system og på andre væsentlige samfundsområder). En sådan systematisk diskrimination er ikke nødvendigvis tilsigtet (erfaringer fra DRC[10] viser, at den institutionelle diskrimination af etniske minoriteter på det danske arbejdsmarked faktisk oftest er utilsigtet; jf. Jagd 1997 – se endvidere andre undersøgelser fra specifikke danske arbejdspladser, der viser det samme; Murakami & Sultan 1998; Ejrnæs 2006). Lad mig desuden understrege, at *omfanget* af den institutionaliserede diskrimination må formodes at spille en væsentlig rolle i forhold til, hvorvidt et medborgerskab udvikles eller ej. Majoritetsdanske kvinder, der i deres rolle som arbejdstagere oplever institutionaliseret diskrimination på lønområdet, vil formentlig (det er min antagelse) føle sig som medborgere i det danske samfund alligevel - vel at mærke hvis de oplever social anerkendelse (Honneth 2006) på deres arbejdsplads og i samfundet iøvrigt. Er situationen derimod den, at man som synlig etnisk minoritetsborger generelt ikke oplever en social anerkendelse i samfundet (måske på grund af en retorik i medierne vedrørende indvandrere og flygtninge, som minoriteterne selv oplever som problematiserende og stigmatiserende[11]) og/eller at man gentagne gange har oplevet diskrimination – måske endda på flere forskellige samfundsområder - så vil jeg anse sandsynligheden for, at et aktivt medborgerskab *ikke* udvikles for meget stor. Mødet med institutionaliseret diskrimination mere bredt i samfundet må formodes at skabe en oplevelse af, at der i praksis (også selvom lovgivningen siger noget andet formelt) skelnes mellem første og andenrangsborgere i samfundet (Graulund 2005). Risikoen for, at folk *ikke* føler sig anerkendte som ligeværdige medborgere i sådan en situation må anses for at være meget tilstedeværende. Det er således ikke forekomsten af institutionaliseret diskrimination i sig selv, der nødvendigvis hindrer udviklingen af medborgerskab, men formentig snarere forekomsten af systematisk diskrimination kombineret med diskursiv

[10] DRC står for Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination. Centret har eksisteret siden 1994.

[11] Hvilket er tilfældet for en stor del af mine dansksomaiske informanter. Oplevelsen af mediedebatten vedrørende indvandrere og flygtninge vil blive berørt i kapitel 6.

stigmatisering, som opleves som manglende anerkendelse. En diskursiv stigmatisering eller problematisering af en bestemt befolkningsgruppe vil typisk være forbundet med en betydelig social marginalisering i samfundet[12]).

Min første hypotese om arbejdsmarkedstilknytningens positive betydning for opnåelse af medborgerskab, baserede jeg på en antagelse. Nemlig antagelsen om, at et job, der giver mulighed for interaktion med majoritetsdanskere og inklusion i nye arbejdsrelaterede fællesskaber, ideelt set ville medvirke til en række positive ting: Bedre sprogkundskaber, netværk blandt majoritetsdanskere, større forståelse for de normer, krav og værdier, der gør sig gældende på det danske arbejdsmarked og i øvrige dele af samfundet, større anseelse og social status samt anerkendelse fra omgivelserne. Alt sammen noget, der ville - antog jeg - bidrage til oplevelsen af at være medborger på lige fod med den øvrige befolkning.

De forskningsspørgsmål, jeg rejste (allerede inden feltarbejdets start) som mulige indvendinger mod hypotesen, vil jeg nævne her. For det første kunne jeg konstatere, at vi mangler forskning, der kan dokumentere, at der *er* en sammenhæng, som den jeg lige har skitseret. Endvidere om den *altid* er der eller *under hvilke omstændigheder*, der er denne sammenhæng. For det andet gik min indvending på, at det ikke kan forventes, at arbejdsmarkedstilknytningen automatisk vil få positive konsekvenser for en borgers aktive deltagelse på andre felter i samfundet.

En grundantagelse i den siddende regerings integrationspolitik såvel som i den offentlige diskurs er ganske vist, at arbejde er stærkt medvirkende til at skabe integration for indvandrere og flygtninge. Endnu er der dog ingen nyere forskning, som har givet os indsigt i, hvilke sammenhænge, der reelt er mellem integration på arbejdsmarkedet og en bredere social og kulturel deltagelse i samfundet. Der er heller ingen nyere forskning, der belyser hvilken rolle arbejdsmarkedstilknytningen spiller for etniske minoriteters følelse af at være en del af samfundet og for deres motivation og handling i forhold til at opbygge et tilhørsforhold til majoritetssamfundet. En række spørgsmål ville skulle undersøges, for at afdække de eventuelle sammenhænge. For eksempel ville det skulle undersøges, hvilke læringsprocesser på arbejdspladsen, der konkret viser sig at være brugbare og gavnlige for de etniske minoritetsaktører på

[12] Marginalisering skal her kort defineres som en ufuldstændig deltagelse i en eller flere af samfundets sociale sfærer, hvor der er en forventning om mere aktiv deltagelse, både fra samfundet som sådan og fra individerne selv.

andre felter af samfundet. (Dette ville i sig selv være et interessant udgangspunkt for et forskningsprojekt). Endelig ville det også være vigtigt at belyse, om helt andre sociale mekanismer *uden for* arbejdspladskonteksten giver aktørerne kompetence og motivation til at deltage i samfundsmæssige fællesskaber.[13]

Som Bashirs historie, der indledte dette kapitel, viser, er vejene til medborgerskab ikke så entydige, som min første hypotese gerne ville antyde. Det viser sig, at flere af de dansksomaliere, som jeg har været i kontakt med under mit feltarbejde, har erfaringer ligesom Bashir. De oplever, at det at få et arbejde i Danmark, har været et vigtigt mål i sig selv. Samtidig oplever de dog, at det ikke har været fuldgyldigt i forhold til at føle sig anerkendt og inkluderet i det danske samfund på lige vilkår med den øvrige befolkning. De har orienteret sig mod et medborgerskab (blandt andet gennem et fagligt og socialt fællesskab med andre danskere på arbejdspladsen), men oplever samtidig, at de er blevet pålagt det modsatte; nemlig et "modborgerskab"[14] fra majoritetssamfundets side eller fra dele af majoritetssamfundet (for eksempel fra medierne og politikernes side, som Bashir fremhæver).

Konsekvensen kan - som i Bashirs tilfælde - blive, at disse personer sideløbende med, at de aktivt søger et medborgerskab gennem arbejde og uddannelse, opgiver at videreudvikle deres tilhørsforhold til det danske samfund. De begynder at orientere sig mod andre eksildestinationer, for eksempel England, hvor de kan opbygge et tilhørsforhold.

Jeg har kunnet konstatere, at det at få et arbejde nogle gange, men langt fra altid, skaber en oplevelse af at være anerkendt som medborger i det danske samfund. På den baggrund finder jeg det relevant at gå et skridt videre end min oprindelige hypotese. I stedet for at spørge, om (og under hvilke omstændigheder) arbejde skaber medborgerskab, ønsker jeg at undersøge:

Hvad fremmer og hvad hæmmer mine dansksomaliske informanters motivation og strategier for at opnå medborgerskab i det danske samfund, samt hvad betyder tilknytningen til arbejdsmarkedet i den forbindelse?

Dette spørgsmål udgør afhandlingens overordnede problemstilling.

---

[13] Disse to opmærksomhedspunkter blev konkret indarbejdet i den interviewspørgeguide, som jeg udarbejdede, inden jeg gik i gang med feltarbejdet.

[14] Modbogerskab udgøres - i modsætning til medborgerskabets "vi" - af et *os og dem* (Horsdal 2001a og b). Begrebet vil blive nærmere defineret lidt senere i dette afsnit.

Min anden hypotese gik på, at nogle dansksomaliere, som eventuelt oplever, at arbejdsmarkedet er lukket for dem på grund af diskrimination, sandsynligvis ville orientere sig mod et modborgerskab (en position kendetegnet ved en distinktion mellem ”dem” og ”os”). Jeg forestillede mig således, at gentagende oplevelser af diskrimination dels ville påvirke deres jobsøgningsadfærd i negativ retning. Dels at det ville indvirke negativt på deres motivation og strategier i forhold til at opbygge et tilhørsforhold til det danske samfund. Denne hypotese baserede jeg på Pierre Bourdieus begreber om strategi, kapital, position og felt. I Bourdieus optik vil de *strategier*, der foretages af de implicerede aktører inden for et givent felt, oftest være rettet mod en opretholdelse eller *forbedring* af deres positioner i forhold til den type kapital, der tillægges værdi i feltet (Bourdieu 1977, min kursivering)[15].

Eksklusion fra fuld deltagelse i et så vigtigt identitetsgivende felt som arbejdsmarkedet - forestillede jeg mig i tråd med Bourdieu - måtte føre til et strategisk valg om at indtræde i alternative felter. Vel at mærke felter, hvor personerne oplevede at have bedre mulighed for at opnå en gunstig social position og en følelse af tilhørsforhold, anerkendelse og selvværd. Jeg forestillede mig, at der kunne være tale om alternative felter, som fordrede helt andre sociale og kulturelle dispositioner (tillærte færdigheder) end arbejdsmarkedet, og som dermed gav personerne andre strategiske handlemuligheder. Eventuelt kunne det være fællesskaber med andre dansksomaliere eller andre etniske minoritetsgrupper i Danmark. Jeg forestillede mig altså, at nogle af mine informanter mere eller mindre frivilligt ville vælge at ”forlade” det danske arbejdsmarkedsfelt, som noget de vil satse på og investere deres ressourcer i. Til gengæld - forestillede jeg mig hypotetisk - ville de vælge at orientere sig mod et modborgerskab.

Modborgerskabet skal her defineres nærmere (Horsdal 2001a, 2001b)[16]. Ligesom medborgerskabet er det en betegnelse for både en status og en rolle. Som *status* er modborgerskabet et udtryk for en situation, hvor forudsætningerne for det aktive

---

[15] Strategi er et begreb, jeg bruger ækvivalent med handling (nogle gange bruger jeg også begrebet handlingsstrategier). Det skal forstås i Pierre Bourdieus optik, som at handling altid er strategisk; det vil sige et forsøg på at opretholde eller forbedre sin position i feltet (Bourdieu 1977:52-54). En stor del af folks strategier er ifølge Bourdieu mere eller mindre ubevidste. Det er dog vigtigt at understrege, at personer ikke altid er styret af en værdimaksimerende (strategisk) adfærd i Bourdieus forståelse i forhold til at opnå det, der anerkendes som dominerende kapital i et givent felt. Nogle gange handler folk på måder, som er i uoverensstemmelse med, hvad der generelt i feltet anerkendes som dominerende værdi. Dette aspekt ved handling berører jeg nærmere senere i kapitlet; i afsnittet om "Motivation og handling".

[16] Mig bekendt er der ikke andre forskere, der har arbejdet med et begreb om modborgerskab.

medborgerskab ikke er til stede strukturelt set. Typisk som konsekvens af (direkte eller – som det oftest er tilfældet – indirekte) diskrimination udøvet fra majoritets-samfundets side[17]. Når forudsætningerne for det aktive medborgerskab i praksis ikke eksisterer (for eksempel udtrykt konkret gennem begrænset adgang til uddannelses-systemet, bolig- og arbejdsmarkedet m.v.), er det, at modborgerskabet kan blive et alternativt valg - som *rolle* betragtet. Igen kan Bourdieu tænkes ind og bruges til at understrege, at aktører handler strategisk, selv når deres sociale position er svag. Aktører handler strategisk (træffer – mere eller minde bevidste – valg), i forsøget på at opretholde eller forbedre deres position i et givent felt (Bourdieu 1977:52-54). Modborgerskabet opstår, siger Horsdal, når individerne ikke oplever mulighed for fælles deltagelse i sammenhænge, hvor et *vi* kan konstrueres (Horsdal 2001a, 2001b). Så ligger en kulturel identitet omkring et fælles praksisfællesskab uden for rækkevidde, og der skabes et polariseret *os og dem* (ibid.). Modborgerskabspositionen indeholder ifølge Horsdal negative følelser af afmagt, kaos og manglende evne til at forestille sig alternative muligheder i livet[18]. Der lægges altså hos Horsdal op til en forståelse af modborgerskabet som ”en sidste udvej” – en defintion, jeg ikke finder fyldestgørende i forhold til at beskrive mine dansksomaliske informanters valg og strategier. Hvorfor jeg ikke finder den fyldestgørende, vil blive tydeligere igennem afhandlingen, hvor jeg med udgangspunkt i analyser af det empiriske materiale viser, at med- og modborgerskabspositionerne, som mine informanter på forskellige tidspunkter i deres liv orienterer sig imod (som rolle betragtet) ikke er statistiske størrelser, men derimod overlapper og afløser hinanden på dynamiske måder. Resultaterne af disse analyser skal ikke foregribes her, men kort sagt kan vi konstatere, at der ikke er altid tale om et enten-eller, og at vi derfor heller ikke entydigt kan konstatere, at modborgerskab altid er alternativet til medborgerskab eller omvendt. Nogle gange orienterer personer sig *både* mod et med- *og* et modborgerskab, og de kan vel at mærke artikulere dette både-og. Andre gange kan en

---

[17] For eksempel institutionel diskrimination på arbejdsmarkedet, hvor arbejdsgivere i stort omfang fravælger ansøgere med anden etnisk baggrund. At denne institutionelle diskrimination – som oftest er utilsigtet, det vil sige indirekte - er udbredt på det danske arbejdsmarked fremgår dels af to større undersøgelser af arbejdsgiveres rekrutteringspraksisser og villighed til at ansætte etniske minoriteter indenfor henholdsvis det statslige og kommunale område, som jeg vil behandle nærmere i kapitel 4 (Thomsen & Huniche 1999; Thomsen, Jagd & Land Hansen 2000). Dels fremgår det af den omfattende kortlægning, som Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination (DRC) har lavet på området på baggrund af en lang række konkrete klagesager om diskrimination, som etniske minoriteter har indberettet til centret.

[18] Marianne Horsdal citeret fra oplæg på konferencen ”Det flerkulturelle og fremtiden”, arrangeret af Sociologisk Institut i København 28.februar 2002.

oplevelse af pludselig at opnå anerkendelse fra en majoritetsdansk arbejdsgiver eller kollega få én til at føle, at man (måske for første gang) har en betydning i det danske samfund, og det medvirker til, at man fra primært at have orienteret sig i et polariseret modsætningsforhold til majoritetssamfundet i stedet begynder at orientere sig mod et medborgerskab. Vi har allerede set det lidt brogede billede delvist illustreret i vignetten med Bashir indledningsvist i dette kapitel. Bashir, der arbejder i hjemmeplejen, føler sig på den ene side - med hans egne ord - ”som en del af samfundet”, men påvirkes på den anden side samtidig af mediedebattens negative omtale af indvandrere på en måde, så han har svært ved ikke at internalisere en følelse af, at han – på grund af sin etnicitet - står *udenfor* det øvrige samfund. Denne fremmedgørelse medvirker ifølge ham selv direkte til, at han planlægger at flytte til England. Her giver det ikke mening at tale om forestillingen om genmigration som ”en sidste udvej”. Personen har job, og dermed en vis social status i samfundet, tilmed en god indtægt og et godt socialt netværk. Personens internalisering af ”os” - ”dem” distinktionen fører til en alternativ strategi om genmigration. Denne strategi udspringer af et ønske om at skabe sig et andet tilhørsforhold til et andet samfund, hvor personen formoder, at han kan opnå en større anerkendelse fra det omkring-liggende samfund.

Lad mig understrege, at modborgerskabet som (et mere eller mindre bevidst eller mere eller mindre frivilligt) strategisk valg som udgangspunkt også kan være påvirket af andre forhold end de omtalte majoritetsprocesser. Andre forhold, der vedrører selve migrationem, spiller også ind. Flygtninge, der kommer til Danmark, oplever således generelt både et tab af status og rolle (Horsdal 2001b). Tilhørsforholdet til eksilsamfundet er i udgangspunktet problematisk. Efter at være flygtet fra hjemlandet, oplever flygtninge generelt et tab af identitet, der tidligere var knyttet til bestemte arbejds- og uddannelsesfællesskaber samt personlige fællesskaber, og en ny identitet må bygges op via deltagelse i nye sociale fællesskaber (Horsdal 2001b). Hvad angår deres status - vil jeg tilføje, at flygtninge, der ankommer til Danmark, ikke har samme civile rettigheder som majoritetsbefolkningen. For det første kan de inden for de første tre år efter ankomsten - med mindre de bliver selvforsørgende - ikke selv bestemme, hvor de vil bosætte sig i landet. Desuden har de siden 2002 heller ikke haft ret til samme kontanthjælpsydelse som den øvrige befolkning. Den ret opnår de først efter at have boet syv år i landet.

Undervejs i mit feltarbejde erfarede jeg, at min anden hypotese om dansksomalieres valg af en modborgerskabsposition, vendt mod majoritetssamfundet, til en vis grad holdt stik. En gruppe af mine informanter (primært arbejdsløse, men også nogle, der er i arbejde) orienterer sig faktisk i udpræget grad i retning af et modborgerskab som følge af en generel oplevelse af at ikke have samme muligheder for at komme ind på og/eller avancere på arbejdsmarkedet som den øvrige befolkning. Som jeg senere vil vise, vælger flere af mine arbejdsløse informanter (især kvinder) endda helt at ”forlade” et felt som arbejdsmarkedet, som noget de vil satse på og investere deres ressourcer i. De søger ganske enkelt ikke jobs. Årsagerne vil jeg analysere i kapitel 8, der har titlen *”Reaktive strategier, resignation og selvobjektivering”*.

Nogle af mine informanters handlingsstrategier *udfordrede* omvendt min anden hypotese om hvordan oplevelser af diskrimination på arbejdsmarkedet ville orientere dem mod et modborgerskab. De udfordrede den på en måde, som siden har gjort det nødvendigt for mig at rejse nogle nye forskningsspørgsmål. Det følgende eksempel med Aidid kan illustrere dette. Her er det tydeligt, at oplevelsen af diskrimination på arbejdsmarkedet - modsat hvad jeg hypotetisk antog - *ikke* har ført til valg af en modborgerskabsstrategi.

Aidid

Aidid er en af mine yngste informanter - en mand på 22 år. Hans far er uddannet flyveleder i Somalia. Aidid selv har fra en tidlig alder ønsket at uddanne sig til fly-mekaniker. Den første forhindring, han støder på, er da han skal skaffe sig en læreplads på et mekanikerværksted. Aidid fortæller mig, hvordan han søger læreplads på samtlige mekanikerværksteder *"fra Roskilde til Helsingør". "Jeg har faktisk søgt praktikplads tusind steder*", fortæller han mig under et interview. 25 gange lykkes det ham at blive indkaldt til samtale. Hver gang bliver han efterfølgende afvist. Flere gange oplever han, at mesteren på værkstedet åbenlyst problematiserer, at han ikke er af dansk oprindelse. For eksempel fortæller Aidid om en samtale hos en automekaniker i Herlev, som slet ikke spørger til, hvad han ved om biler, men i stedet stiller ham spørgsmålet: ”Hvad laver statsministeren i Danmark?”.

Aidid oplever selv, at han er blevet udsat for diskrimination. Han kan også konstatere, at ud af de 250 studiekammerater, som startede på samme Tekniske Skole, er det kun de 50 med anden etnisk baggrund end dansk, som det *ikke* lykkes for at få en praktikplads.

En far til en af hans majoritetsdanske fodboldskammerater opfordrer ham til at gå til pressen med sin historie om de mange afvisninger. I det hele taget oplever Aidid, at han får en særlig støtte fra sine nærmeste venner, som er majoritetsdanskere. Nogle af hans venners fædre vil hjælpe ham med at finde en praktikplads, men han afviser denne hjælp. Han vil selv klare det. *"Jeg er så stædig, at jeg siger: Hvis jeg har*

arbejdet hårdt for det her, så vil jeg ikke have andres hjælp til at for eksempel skaffe en læreplads til mig. Fordi jeg synes, jeg har gået i skole hver dag, stået op hver morgen, kommet hjem med gode karakterer. Hvis jeg kan ikke blive til noget, så gider jeg ikke og blive noget i en anden persons navn. Så accepterer de ikke, hvem JEG er, men de accepterer for eksempel ham der, fordi de kender én, eller han laver biler til ham hvert år og.....(..)...Jeg vil gerne, at den mester, som skal ansætte mig, han skal ansætte Aidid! Han skal ikke ansætte mig, fordi han kender Jespers´ far".

Aidid finder efterfølgende på egen hånd alternative uddannelsesmuligheder i udlandet. Senere vender han tilbage til Danmark. Han søger og får en stilling på en kommunal arbejdsplads.

Som Aidids historie illustrerer, har jeg ikke - som hypotese to antyder - entydigt kunnet konkludere, at gentagende oplevelser af diskrimination på arbejdsmarkedet bevirker, at dansksomaliere nødvendigvis vælger en modborgerskabsposition. Det vil sige en position, hvor de orienterer sig i et polariseret modsætningsforhold til majoritetssamfundet og eventuelt helt fravælger det danske arbejdsmarked, som et felt de vil investere deres ressourcer i. Nogle gange synes det, at være det, der sker - andre gange ikke.

Det at have støttende sociale relationer med personer, som er i arbejde, lader til at virke stærkt motiverende for mine informanters valg af den ene eller anden strategi. Da dette mønster gradvist blev tydeligere under feltarbejdet, begyndte jeg systematisk at spørge ind til, observere og undersøge de relationer, der kendetegner folks sociale netværk. Disse relationer lod også til at have betydning for mine informanters jobsøgningsaktivitet. Jeg kunne således konstatere, at nogle af mine informanter søger jobs meget intensivt og proaktivt (gennem uopfordrede ansøgninger, søgning på Internettet, i aviser og gennem netværk) til trods for, at de - som i Aidids tilfælde - gentagne gange oplever diskrimination. Andre derimod anlægger en mere reaktiv strategi, hvor de kun søger ganske få eller slet ingen jobs. Den sidste gruppe af mine informanter giver ikke - verbalt - udtryk for at være mindre motiverede i forhold til at få et job, end de første. Dette paradoks vil blive udforsket i denne afhandling, og betydningen af støttende sociale relationer vil være et centralt omdrejningspunkt (primært udfoldet i kapitel 9).

På baggrund af de opdagelser og erfaringer, jeg gjorde mig vedrørende den anden hypotese, rejste jeg nogle nye spørgsmål:

- *Hvordan kan vi forklare den forskellighed, som kendetegner mine informanters strategier i forhold til at søge job og opbygge et tilhørsforhold til det danske samfund?, og*
- *Hvordan indvirker diskrimination på deres strategier?*

Jeg ønsker altså at forklare de forskelle i strategivalg, som jeg har været vidne til under mit feltarbejde. Specielt ønsker jeg at udforske, hvordan det kan være, at jeg har kunnet konstatere, at oplevelser af diskrimination får *forskelligartede* konsekvenser for personers motivation og strategier (i forhold til jobsøgning og det at opbygge et tilhørsforhold til det danske samfund). De to nævnte spørgsmål skal forstås som underspørgsmål til den overordnede problemstilling, jeg tidligere har nævnt.

Min tredje hypotese gik på, at dansksomalieres motivationer og strategier i forhold til at komme i arbejde og opbygge et tilhørsforhold til majoritetssamfundet, sandsynligvis ville være negativt påvirket af eventuelle ønsker om at vende tilbage til hjemlandet. Denne antagelse baserede jeg på det forhold, som Carl-Ulrik Schierup har vist gør sig gældende for godt nok en hel anden type af indvandrere, nemlig såkaldte gæstearbejdere fra det tidligere Jugoslavien, der kom til Danmark og Sverige i slutningen af 60'erne og starten af 70'erne (Schierup 1988). Schierup viste i sin analyse, at mange af disse vlachere fra det tidligere Jugoslavien, som han lavede feltarbejde iblandt i henholdsvis Danmark og Sverige, befandt sig i en tilstand af ”permanent midlertidighed”. Den permanente midlertidighed handlede om det konstante dilemma, hvorvidt man skal forblive eller vende tilbage. Dilemmaet blev - viste Schierup - blandt andet opretholdt ved, at de vlachiske indvandrere holdt fast i forbindelser til hjemlandet gennem et økonomisk engagement i hjemegnens husholdsbaserede produktion, sociale netværk og - for nogens vedkommende - ferierejser til hjemlandet (Schierup 1988). De stod så at sige hele tiden (mentalt) med det ene ben over grænsen og på vej tilbage til hjemlandet.

Virkeligheden ser anderledes ud for mine dansksomaliske informanter. Selvom mange af dem sender penge hjem til slægtninge og opretholder sociale netværk til hjemlandet, synes mine informanter generelt ikke at have "parkeret" deres identitetsmæssige tilhørsforhold i hjemlandet på samme måde som i vlachernes tilfælde. Det gør naturligvis i den sammenhæng en væsentlig forskel, at de er kommet til landet på et helt andet grundlag end de omtalte vlachere, nemlig som

krigsflygtninge og ikke som såkaldte gæstearbejdere. De færreste af mine dansksomaliske informanter anser det for at være realistisk at flytte tilbage til Somalia foreløbigt på grund af borgerkrigens ødelæggelser, den høje arbejdsløshed og den stadige uro i visse - især de sydlige - egne af landet[19]. Det er i højere grad muligheden for at rejse til England, der er til debat og overvejelse blandt mange af mine informanter. En tilstand af ”permanent midlertidighed” er der imidlertid ikke tale om. Overvejelserne om genmigration til England, synes først og fremmest at være et udtryk for, hvordan dansksomaliere oplever deres relation til majoritetssamfundet. Mine informanters overvejelser om at rejse påvirkes således primært af deres oplevelser af mediedebatten, diskrimination og manglende anerkendelse i det danske samfund (hvilket vil blive belyst nærmere i kapitel 5,6 og 8). Det er også baggrunden for, at mange bliver tiltrukket af succeshistorier om, at det er meget nemmere at finde arbejde i England end i Danmark, og at det føles meget mere ”hjemligt” at bevæge sig rundt i gaderne i London, hvor der findes somaliske forretninger, restauranter m.v.[20]

I de få tilfælde, hvor mine informanter faktisk er stærkt optaget af forestillingen om at vende tilbage til hjemlandet, virker det som om, at den påvirker personernes motivation til at tage en uddannelse og finde et arbejde i Danmark *positivt.* Altså modsat hvad jeg hypotetisk antog, inden jeg gik i gang med feltarbejdet. Lad mig illustrere det med et eksempel. På et tidspunkt laver jeg et interview med 27 årige Hassan, som er uddannet elektroingeniør og arbejder i en international orienteret forskningsvirksomhed i Danmark. Da jeg spørger ham, hvad han gerne vil lave om ti år, eller hvordan han kunne ønske, at hans liv ser ud om ti år[21], svarer han: *"Forhåbentlig til den tid er Somaliland sikkert og jeg kan vende tilbage, starte forretning, for de mangler alt, så det er ligegyldigt (hvad du starter op)".* Hassan fortæller endvidere, at han synes *"man skal være målrettet"* med henblik på at få sig en uddannelse og arbejdserfaring, så man *"kan bruge sin uddannelse i Somalia, når man vender tilbage en dag - forhåbentlig..og bidrage med noget til det nye samfund,*

---

[19] Denne iagttagelse understøttes af analysen *”Tilhørsforholdets politikker. En analyse af, hvorfor så få somaliere repatrierer fra Danmark” (*Fink-Nielsen & Kleist 2000). Analysen viser blandt andet, at de (relativt få) dansksomaliere, som repatrierer, vælger denne løsning på grund af beskedne netværk i Danmark og en oplevelse af desperation over livet i eksil. Repatrieringen har i høj grad noget med forholdene i Danmark at gøre (Fink-Nielsen & Kleist 2000:162).

[20] Jf. i øvrigt Katrine Bang Nielsens studie af dansksomaliere, der er rejst til England: "Next Stop Britain: The Influence of Transnational Networks on the Secondary Movement of Danish Somalis" (2004).

[21] Et spørgsmål jeg har stillet alle mine informanter.

vi skal bygge op". Hassan synes, der er alt for mange, der ikke tænker sådan. *"Der er mange somaliere der glemmer, hvor de kommer fra"*, pointerer han.

Forestillingen om en dag at vende tilbage til Somalia motiverer Hassan i forhold til at vælge en ambitiøs uddannelses- og jobstrategi i Danmark. Han fremhæver dog, at familien også har været afgørende for hans ihærdighed og selvtillid i forhold til at gennemføre uddannelse og få succes i arbejdslivet. Han er blevet stærkt opmuntret til at tage en videregående uddannelse hjemmefra, primært af sin mor, fortæller han. Han mener selv, at han i den henseende har haft en mere solid ballast med hjemmefra, end mange andre unge dansksomaliere, som er kommet alene til Danmark uden familie.

Jeg kan konstatere, at for i hvert fald to af mine andre informanter (mænd), er der på samme måde en positiv sammenhæng mellem forestillingen om repatriering og deres motiverede satsning på uddannelse og karriere i Danmark.

Opsummerende har de tre hypoteser, jeg oprindeligt formulerede, før jeg gik i gang med feltarbejdet, været mit afsæt for at rejse *nogle nye spørgsmål*. Det er de nye spørgsmål, som jeg vil forfølge i denne afhandling. Spørgsmålene kan som nævnt samlet karakteriseres som min problemstilling, og består af et overordnet spørgsmål efterfulgt af to underspørgsmål:

- *Hvad fremmer og hvad hæmmer mine dansksomaliske informanters motivation og strategier for at opnå medborgerskab i det danske samfund, samt hvad betyder tilknytningen til arbejdsmarkedet i den forbindelse?*
- *Hvordan kan vi forklare den forskellighed, som kendetegner mine informanters strategier i forhold til at søge job og opbygge et tilhørsforhold til det danske samfund?, og*
- *Hvordan indvirker diskrimination på deres strategier?*

Jeg vil nu relatere denne problemformulering til den eksisterende forskning, der findes om etniske minoriteters integration på det danske arbejdsmarked. Hvad ved vi, og hvad er underbelyst i forskningen? Jeg vil lægge ud med at argumentere for, hvorfor det overhovedet er relevant at beskæftige sig specielt med arbejdsmarkedet i forsøget på at belyse de processer og mekanismer, der henholdsvis fremmer og hæmmer muligheden for at opnå et aktivt medborgerskab i samfundet.

Arbejdsmarkedet

Der er gode grunde til at beskæftige sig med tilknytningen til arbejdsmarkedet i relation til medborgerskab, som jeg allerede har uddybet i gennemgangen af mine hypoteser. Endnu en god grund skal nævnes her; nemlig at arbejdsmarkedet er det felt, hvor nogle af de væsentlige barrierer for etniske minoriteters deltagelse i samfundslivet kan identificeres. Mange undersøgelser har således afdækket aspekter af den institutionelle diskrimination, der finder sted, når arbejdsgivere skal ansætte nye medarbejdere på danske arbejdspladser, og som medvirker til en marginalisering, der direkte kan aflæses i arbejdsløshedsstatistikkerne (blandt andet Hjarnø & Jensen 1997; Thomsen, Huniche m.fl. 1999; Thomsen, Jagd & Land Hansen 2000; Dandadell 2000; Land Hansen, Bødker Hansen & Sørensen 2001).

En undersøgelse fra Arbejdsmarkedsstyrelsen (2001) viser derudover, at 39 procent af en stor gruppe private virksomheder ikke er villige til at ansætte flygtninge og indvandrere i tilfælde af rekrutteringsproblemer[22]. Desuden dokumenterer undersøgelser, at personer med anden etnisk baggrund nogle gange udsættes for indirekte diskrimination, når de *er* ansat; for eksempel i fordelingen af jobfunktioner (Sultan & Murakami 1998; Sultan 2000) og avancement muligheder på arbejdspladsen (Ejrnæs 2006).

Vi kan på baggrund af de nævnte undersøgelser[23] konstatere, at etniske minoriteter er i risiko for at blive frasorteret i rekrutteringsfasen, og tilmed risikerer at blive forfordelt i forhold til jobfunktioner på arbejdspladsen. Til gengæld har vi ingen forskning, der kan give os viden om, hvilke *konsekvenser* diskriminationen har for de etniske minoriteter i mere bred forstand. For eksempel hvordan det påvirker deres

[22] 554 offentlige institutioner og 880 private virksomheder med identificerede flaskehalsproblemer er blevet interviewet i den omtalte del af undersøgelsen. Hele 39 procent af de private virksomheder vil ikke ansætte indvandrere og flygtninge i tilfælde af rekrutteringsproblemer. Tallet er 10 procent for de offentlige institutioner. Alle interviewede arbejdsgivere er blevet spurgt, om de er villige til at ansætte forskellige persongrupper (langtidsledige, flygtninge/indvandrere, seniorer og handicappede), der mangler nogle af de efterspurgte kvalifikationer, som middel til at løse et konkret rekrutteringsproblem. Virksomhederne er generelt mest motiverede for at ansætte seniorer, og mindst villige til at ansætte langtidsledige og handicappede. Survey undersøgelsen giver ikke svar, hvorfor det forholder sig sådan.

[23] Med undtagelse af Anders Ejrnæs ph.d. forskningsprojekt (Ejrnæs 2006) er samtlige af de nævnte undersøgelser rekvirerede undersøgelser. Rekvirenten er henholdsvis ILO (International Labour Organization), Finansministeriet, KL (Kommunernes Landsforening) og KTO (Kommunale Tjenestemænds Organisation), Fagblade mod Fremmedhad, Amtsrådsforeningen, Arbejdsmarkedsstyrelsen og Dokumentations- og Rådgivningscenteret om racediskrimination (DRC).

motivation, jobsøgningsstrategier og tilknytningsstrategier[24] i relation til majoritetssamfundet. Alle forhold, som jeg vil udforske i denne analyse.

Den eksisterende forskning i indvandreres arbejdsmarkedsintegration er primært kvantitativt orienteret. Jeg mener, det giver mening at opdele den i fire hovedgrupper. *For det første* er der undersøgelser, der som før nævnt har bidraget med at afdække rekrutteringspraksisser og procedurer som tages i brug af arbejdsgivere, og som - oftest utilsigtet - diskriminerer etniske minoriteters adgang til arbejdsmarkedet og deres integration på konkrete arbejdspladser. Undersøgelser inden for denne hovedgruppe har i højere grad end i de andre benyttet en kombination af kvalitative og kvantitative metoder i analysen.

For det andet er der undersøgelser, der har bidraget med at analysere udviklingen af arbejdsmarkedstilknytningen for forskellige minoritetsgrupper (for eksempel Dahl, Jakobsen & Emerek 1998) og mulige årsagssammenhænge mellem arbejdsmarkedstilknytning og køn, generation, uddannelse eller opholdstid i landet (f.eks. Schmidt og Jacobsen 2000; Hummelgaard, Graversen, Husted & Nielsen 1998; Hummelgaard, Husted, Skyt Nielsen, Rosholm & Smith 2002; Mehlbye *et al.* 2000; Hummelgaard, Husted, Holm, Baadsgaard & Olrik 1995).

For det tredje er der undersøgelser, som har analyseret de strukturelle barrierer for etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration, som udspringer fra selve organiseringen af arbejdsmarkedet, uddannelses- og velfærdssystemet, for eksempel problematikken omkring mindsteløn og manglende økonomiske incitamenter for at arbejde (blandt andet Necef 2001; Viby Mogensen & Matthiessen 2000b; Schultz-Nielsen 2000; Pedersen 2002) eller det forhold, at etniske minoriteter strukturelt bliver ramt af, at deres uddannelser fra hjemlandet ofte ikke godkendes og ikke kan bringes i anvendelse i Danmark (Larsen 2000). Der er også analyser, der afdækker, hvordan strukturelle ændringer på arbejdsmarkedet, for eksempel en øget efterspørgsel på udlært arbejdskraft inden for forskellige sektorer på grund af nye kvalifikationskrav, diskvalificerer etniske minoriteter (for eksempel Rosholm *et al.* 2000; Thomsen & Moes 2002).

---

[24] Tilknytningsstrategier er et samlende begreb for med- og modbogerskabsstrategier. Et relateret begreb som "integrationsstrategier" er blevet anvendt af Carl-Ulrik Schierup i hans monografi "Integration? Indvandrere, kultur og samfund" fra 1988. Når jeg afholder mig fra at bruge dette begreb og i stedet vælger at tale om tilknytningsstrategier, er det dels fordi begrebet integration har fået langt flere politiske konnotationer, end det havde i 1988, og derfor er svært at fastholde som analytisk term, og dels fordi jeg ønsker at inddrage nogle andre aspekter i analysen af folks udvikling af tilhørsforhold; nemlig forhold vedrørende motivation, identitet og handling. Disse aspekter bliver uddybet senere.

For det fjerde er der undersøgelser, der forsøger at afdække hvilke faktorer, der positivt har betydning for, om indvandrere og flygtninge kommer i arbejde. For eksempel studier der fokuserer på enkeltfaktorers betydning såsom socialt netværk blandt danskere, uddannelse, læsning af danske aviser m.v. (Viby Mogensen og Mathiessen 2000b). Der findes i denne hovedgruppe også en række nyere mere kvalitativt baserede studier, der belyser hvilke processer og mekanismer, der bidrager til, at etniske minoriteter i stort omfang slår sig ned som selvstændige erhvervsdrivende (Rezaei 2002a, 2000b; Lund Thomsen 2005), kommer ind på arbejdsmarkedet efter endt uddannelse i Danmark (Wimberley, endnu ikke udgivet) og ved hjælp af forskellige strategier finder veje ind på arbejdsmarkedet på trods af de nævnte barrierer (Liversage 2005).

Den viden, vi har fra flere af de nævnte undersøgelser, udgør en vigtig baggrund for denne ph.d. afhandling, specielt dokumentationen af diskriminerende barrierer på arbejdsmarkedet. Min afhandling tager også sit afsæt i den eksisterende forskning i etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration på den måde, at jeg synes det er tydeligt, at der er et stort behov for kvalitativ forskning, herunder meget gerne forskning, der kombinerer en kvalitativ og kvantitativ tilgang.[25]

Jeg mener som sagt først og fremmest, at vi mangler kvalitativ baseret forskning i, hvilken effekt en eventuel oplevelse af diskrimination har for de etniske minoriteter. Desuden mener jeg, der er et stort behov for studier, der kan give os indsigt i, om indvandrere og flygtninge er motiverede til at komme i arbejde og hvad de oplever som positive og negative motivationsfaktorer. Derudover mangler vi forskning, der giver os indsigt i, hvilken betydning det får for etniske minoriteters sociale inklusion og opnåelse af medborgerskab i samfundet som sådan, at de kommer i arbejde.

Mig bekendt er der ingen studier indenfor dette forskningsfelt, der hidtil har beskæftiget sig *specifikt* med spørgsmålet om motivation set fra de etniske minoriteters eget perspektiv. Det tætteste vi kommer herpå er tre nyere studier (Liversage 2005; Lund Thomsen 2005; Wimberley, endnu ikke udgivet), der alle udmærker sig ved at analysere etniske minoriteters integration på arbejdsmarkedet ud fra minoriteternes eget perspektiv. Det indebærer, at de analyserer aktørernes ønsker

[25] Min afhandling er kvalitativt baseret med hovedvægten lagt på deltagerobservation og kvalitative interviews. Andre typer af kvalitative metoder tages også i brug såsom storytelling, coaching og projektsamarbejde (jeg kommer nærmere ind på de enkelte metoder i kapitel 3). I tillæg hertil gør jeg brug af statistiske særkørsler, hvis primære formål er at kortlægge centrale nøgletal for gruppen af dansksomaliere.

og intentioner for at komme i arbejde og deres kampe og strategier for at få dette til at lykkes.

Af ældre dato kan nævnes antropologen, Carl-Ulrik Schierup, der som nævnt har lavet en større komparativ undersøgelse af integrationsprocesser blandt vlachiske gæstearbejdere, der kom til Danmark og Sverige fra det tidligere Jugoslavien i slutningen af 60'erne og starten af 70'erne (Schierup 1988). Schierup behandler dog ikke eksplicit motivation, men fokuserer i stedet på, hvordan danske og svenske vlachere i Bourdieu'sk forstand bliver disponeret til at interagere med majoritets-samfundet i forskellige grader, især på grund af forskelligartede erfaringer med arbejdskammerater og forskellige typer af arbejdsbetingelser på de konkrete arbejdspladser, hvor de finder beskæftigelse (Schierup 1988:127).

Hvad angår motivationen for at komme i arbejde har forskere hidtil kun i meget begrænset omfang sat sig for at undersøge om de hegemoniske antagelser (som aktuelt hersker i majoritetssamfundet) om, at indvandrere og flygtninge generelt ikke er motiverede og gør nok for at komme i arbejde i Danmark, empirisk kan dokumenteres. I hvert fald siden regeringsskiftet i november 2001, har den dominerende politiske retorik om indvandrere og integration taget udgangspunkt i en antagelse om, at indvandrere ikke er tilstrækkeligt motiverede til at finde et job. Denne antagelse kom mest direkte til udtryk, da regeringen i juli 2002 indførte den såkaldte starthjælp. Denne lov reducerede kontanthjælpen for ledige, nytilkomne indvandrere - personer, der indenfor de seneste otte år har opholdt sig mindre end syv år i landet.[26] Starthjælpen blev officielt indført for at øge indvandrere og flygtninges økonomiske incitamenter til at søge job. Den uudtalte antagelse bag retorikken blev aldrig for alvor problematiseret, hverken af den politiske opposition, af forskere eller af andre meningsdannere. Ingen stillede kritiske spørgsmål ved, at den høje arbejdsløshedsrate blandt indvandrere og flygtninge angiveligt skulle skyldes en *manglende motivation* til at søge arbejde.

Forskningen ville imidlertid have kunnet udfordre denne grundantagelse. Gunnar Viby Mogensen og Poul Chr. Matthiessen (2000b) havde således på det tidspunkt gennemført en analyse, der blandt flere andre ting konkluderede, at manglen på

[26] Loven om starthjælp omfatter også majoritetsdanskere i de tilfælde, hvor personerne ikke har levet i landet i mindst syv ud af de seneste otte år. Det bør noteres, at en lignende lov, der reducerede kontanthjælpen - men dog udelukkende for indvandrere - første gang blev indført i 1999 i forbindelse med vedtagelsen af Integrationsloven (indført 1. januar 1999). Denne lov blev efter kritik fra flere sider fjernet 13 måneder senere.

økonomiske incitamenter ikke i sig selv kan forklare, hvorfor arbejdsløshedsraten er cirka tre gange højere for indvandrere fra såkaldt ikke-vestlige lande end for resten af befolkningen. Deres undersøgelse viser, at 36 procent af indvandrere og efterkommere, som er medlem af en a-kasse og som *er* i arbejde, faktisk har valgt at arbejde *til trods for,* at der ikke er nogen nævneværdige økonomiske incitamenter (mindre end 500 kroner om måneden). Når man ser på den øvrige danske befolkning, er det tilsvarende tal kun 20 procent (Mogensen & Matthiessen 2000b:119).

Desuden viser eksisterende analyser også, at indvandrere på overførelsesindkomst ofte vælger at etablere sig som selvstændige erhvervsdrivende (Rezaei 2002b) på trods af manglende økonomiske incitamenter. Årsagen er, at de typisk har sværere ved at komme ind i andre sektorer af arbejdsmarkedet. Som selvstændige får de en lavere indkomst, end de alternativt ville have haft som lønmodtagere, men højere end hvad de alternativt ville have modtaget på kontanthjælp eller dagpenge (ibid.).

På baggrund af ovenstående synes det relevant at gøre motivation til et særligt genstandsfelt for studiet af etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration. I det følgende afsnit vil jeg kort skitsere, hvordan jeg i min analyse anvender motivation som teoretisk begreb (uddybes yderligere i kapitel 7). Jeg vil desuden gøre rede for, hvorfor det er relevant at se på sammenhænge mellem motivation, identitet og handling (strategi).

Motivation, identitet og handling

Forholdet mellem motivation, identitet og handling er min primære analytiske kontekst. Som udgangspunkt er jeg særlig optaget af at forklare og forstå det paradoks, der begyndte at tegne sig, efter at jeg havde været i gang med mit feltarbejde i cirka en måned. Det viste sig, som jeg tidligere har nævnt, at mange af de arbejdsløse dansksomaliere, som jeg kom i kontakt med, på den ene side gav udtryk for at være utroligt motiverede for at komme i arbejde, men på den anden side - i hvert fald på dette tidspunkt i deres liv – valgte ikke at handle på denne motivation og proaktivt søge jobs. Det slog mig med forundring. Disse personer satte udtrykkeligt ord på, at de ønskede at finde et job, og spurgte ofte i samme åndedrag mig, om jeg mon kunne skaffe dem et. Tilsyneladende gjorde de ikke selv nogen nævneværdig indsats for at finde et. Her vil jeg indlede argumentationen for, at teorier forankret i

kognitiv og psykologisk orienteret antropologi (inden for den amerikanske tradition) kan være særlig behjælpelige med at forstå sådan et paradoks eller skisma mellem motivation og (manglende) handling. Undervejs i det følgende vil jeg argumentere for relevansen af også at studere aspekter, der vedrører identitet; nemlig folks selvopfattelser. Lad mig understrege, at der på dette sted – altså i kapitel 1 - kun tages de første spadestik i retning af at definere så centrale begreber inden for den kognitive antropologi som *motivation, selvopfattelser* og disses samspil og indflydelse på folks *handling.* Læseren vil finde en mere fyldestgørende begrebsdefinition udfoldet undervejs i afhandlingen i de respektive kapitler, hvor begreberne er relevante at tage i brug for at gennemføre en specifik analyse i relation til det empiriske materiale. Det er en bevidst strategi, at det teoretiske begrebsapparat således udfoldes i takt med, at afhandlingens analyse skrider frem. Intentionen hermed er at opnå det tættest mulige samspil mellem det empiriske og det teoretiske niveau i afhandlingens analyse.[27]

Overordnet betragtet er den antropologiske kognitionsforskning inden for den amerikanske tradition, hvoraf den psykologiske antropologi er en gren, relevant at inddrage, fordi den bidrager med en teoretisk interesse for, hvordan individer konkret *motiveres* til at handle på forskellige måder.[28] Hvordan forstås motivation her? På et højt abstraktionsniveau kan vi sige, at det, der motiverer os, er værdier. Vi er motiverede, fordi der eksisterer noget, som vi anerkender (bevidst eller ubevidst), har værdi for os. Forskellige teoretikere anskueliggør dette fra forskellige vinkler. Hvor Pierre Bourdieu med sin praksisteori indkredser, hvordan aktører i et givent felt *disponeres* til at vide, hvordan de skal handle på en kulturelt acceptabel måde[29], er en central pointe hos den kognitivt funderede forskning, at individer ikke nødvendigvis er motiverede til at handle på den kulturelt acceptable måde. På trods af væsentlige ligheder med Bourdieu er kognitive antropologer indenfor den amerikanske tradition (for eksempel Holland & Quinn 1987; D'Andrade & Strauss 1992; Strauss & Quinn 1997) altså uenige med Bourdieu på dette punkt. På baggrund af empiriske studier viser de, at individer ikke altid strategisk forsøger at opnå det, som de er bekendt med

---

[27] Motivation som analytisk begreb udfoldes således mere fyldestgørende i kapitel 7, ligesom forholdet mellem motivation, selvopfattelser og handling teoretisk udfoldes mere fyldestgørende i kapitel 8. I både kapitlerne 7, 8 og 9 anvendes de nævnte begreber direkte i analyser af det empiriske materiale.

[28] Eksempelvis Dorothy Holland & Naomi Quinn (1987), Roy D'Andrade & Claudia Strauss (1992), Theodore Schwartz, Geoffrey M. White, Cathrine A. Lutz (1992), Dorothy Holland, William Lachicotte Jr., Debra Skinner, Carole Cain (1998) og Dorothy Holland & Jean Lave (2001).

[29] Det vil sige på en måde som vidner om, at de har oparbejdet ”a feel for the game”; en praktisk bemestring af de strategiske spilleregler, der gælder i interaktionen med andre aktører i det pågældende felt (Bourdieu 1990b:22).

giver anerkendelse og social status. Lad os taget et eksempel. Alle amerikanere er bekendte med den implicitte viden, der ligger i "den amerikanske drøm" om, at alle i Amerika igennem hårdt arbejde kan komme frem i livet og opnå (større og større) succes, og at alle bør stræbe efter at gøre det. Men selvom de anerkender disse sociale succes værdier, er det ikke ensbetydende med, at de handler i overensstemmelse hermed i deres eget liv. Det viser Claudia Strauss i sin analyse *"What makes Tony run*?" (Strauss 1992). Det, der motiverer Strauss' informanter er i højere grad deres personlige erfaringer med succes samt deres opfattelser af, hvem de selv er (altså deres selvopfattelser) - ikke mindst i rollen som forsørgere for familien. Evnen til at forsørge familien er et mere motiverende mål for personerne. Strauss viser således, at folk nogle gange er orienterede imod andre mål, som virker langt mere motiverende for dem end de kulturelt dominerende anerkendelsesformer (eller i Bourdieus terminologi: kapitalformer), som hersker i et givent felt[30]. I den kognitive terminologi taler man om, at folk nogle gange er motiverede af andre kulturelle skemaer. Skemaer er ikke empiriske størrelser. At sige at noget er et skema, er derimod en måde at indikere, at der findes nogle internaliserede tanke- og følelsesmønstre, der aktiveres hurtigt og ubevidst i personen, når personen forsøger at forstå en given situation eller fænomen (ibid.:29) - for eksempel når vedkommende forsøger at forstå sin egen livssituation som arbejdsløs. Disse skemaer er kropsligt forankret (Bloch 1994). De er komplekst organiserede i forbundne netværk af mange som processuelle enheder, der fungerer som neuroner (Strauss & Quinn 1994). Skemaer kan også beskrives som den uudtalte kulturelle viden om et givent fænomen, som vi i en given situation ræsonnerer udfra, og som vi ikke nødvendigvis kan eksplicitere[31]. Det centrale her er, at den antropologiske kognitionsforskning – gennem konkrete empiriske studier – viser, at kulturelle skemaer, der er dominerende i et samfund eller indenfor et specifikt felt, ikke nødvendigvis motiverer folk til at handle på bestemte måder. Roy D'Andrade siger det på denne måde: *Ikke alle skemaer fungerer som mål, men alle mål fungerer som skemaer* (D'Andrade 1992:31).

---

[30] Claudia Strauss (1992) analyse omtales i øvrigt nærmere i kapitel 7.

[31] Den samlede komposition af disse tanke- og følelsesmønstre kaldes *kulturelle modeller*. Modellerne består altså af kognitive skemaer, som er blevet delte i større eller mindre udstrækning (Holland & Quinn 1987; D'Andrade & Strauss 1992; Strauss & Quinn 1997). Vi kan også kalde de kulturelle modeller for delte kulturelle forståelser eller opfattelser (jeg bruger alle tre begreber i denne afhandling; kulturelle modeller, kulturelle forståelser og kulturelle opfattelser).

Den kognitive antropologi belyser desuden, hvordan folk internaliserer de omtalte skemaer på *forskellige måder* i og med, at internaliseringen (som foregår i tidlig barndom såvel som løbende igennem livet) altid foregår i et socialt samspil med ens omgivelser. Dermed får skemaerne forskellig motiverende kraft for folk (Strauss & Quinn 1994:41).

Hvad er det så, der er afgørende for, at en kulturel viden (delte kulturelle skemaer) fører til motivation og handling? Hvad skal der til, for at en sådan delt viden udløser handling?[32] Hvad er for eksempel udslagsgivende for, at viden om hvordan man søger job i Danmark, fører til at mine dansksomaliske informanter handler i overensstemmelse hermed? Spørgsmålene er yderst relevante, for uden et svar på dem kan vi ikke forklare den forskel i handlingsstrategier, som eksisterer blandt mine informanter. Nogle af mine informanter søger jobs meget proaktivt. Andre søger stort set ikke, til trods for at de verbalt giver udtryk for at være meget motiverede i forhold til at blive selvforsørgende.

De kognitive teorier viser, at vi for at kunne svare på disse spørgsmål, må se nærmere på samspillet mellem den måde, de kulturelle skemaer tilegenes på hos den enkelte og måden hvorpå de i denne tilegnelsesproces knyttes til (eller ikke knyttes til) personens egne overbevisninger, følelser og selvopfattelse. Ved at se på dette sampil, får vi indsigt i, hvornår folk bliver så tilstrækkelig motiverede, at de begynder at *handle* i overensstemmelse med de specifikke skemaer. Inden for kognitionsforskningen er jeg i den sammenhæng blandt andet teoretisk inspireret af antropologen Melford E. Spiro (1987, 1997). Spiro, som er en ledende figur inden for den gren af kognitionsforskningen, der går under betegnelsen psykologisk antropologi, viser netop, hvordan måden, kulturel viden om et bestemt fænomen *tilegnes* på, har afgørende betydning for, om den udløser handling hos personerne i praksis. Hvis vi følger Spiros anvisninger, bør vi udforske i hvilken grad, der reelt er tale om, at en given delt (kulturel) viden er blevet *internaliseret* hos den enkelte eller ej. Vi må, viser Spiro, blandt andet undersøge om den kulturelle viden blot er blevet tilegnet som en kulturel cliché (noget personen er bekendt med og anerkender, men ikke handler på) eller om den er blevet knyttet til den enkeltes personlige overbevisninger, følelser og selvopfattelse (i sidstnævnte tilfælde taler Spiro om, at en reel internalisering har fundet sted). Det er, kort fortalt (teorien uddybes mere

[32] Begrebet handling bruges som nævnt (jf. note 15 i dette kapitel) ækvivalent med strategi og handlingsstrategi.

dybdegående i kapitel 8), når den kulturelle viden internaliseres – det vil sige knyttes til ens personlige overbevisninger og siden til ens følelser og selvopfattelse, at den får en så stærk motiverende kraft, at personen i udpræget grad handler i overensstemmelse med den.

Et vigtigt aspekt vedrørende identitet; nemlig folks selvopfattelser (og personlige overbevisninger) bliver hermed et vigtigt analytisk fokus. Før jeg går videre til nærmere at definere de aspekter af identitet, som jeg behandler og er særlig opmærksom på i mine analyser, er det imidlertid på sin plads først at komme med nogle væsentlige bemærkninger vedrørende ”kultur”. Som det fremgår af det forudgående, opererer jeg ikke med et statisk og homogent kulturbegreb, hvor kultur ses som en afgrænselig størrelse, der determinerer folks handlinger. Antropologien har for længst forkastet de essentialiserende og statiske kulturbegreber og erstattet dem af analyser af, hvordan kultur forandres og skabes i komplekse samfund (se f.eks. Barth 1986). Centralt for denne forandring henimod mere dynamiske og processuelle forståelser af kultur er blandt andet, at antropologien har tillagt individet en større betydning som forandrings- og forhandlingsaktør (snarere end som ”kulturbærer”). Blandt andet med inspiration fra den tyske sociolog og historiker Max Weber bevæger antropologien sig i løbet af 70’erne således henimod et mere individorienteret paradigme, hvor kulturelle værdisystemer ikke længere ses som noget, der betinger individet som en overordnet socialitet, men derimod som et produkt af historien; noget menensker i handling og tanke forholder sig til, bearbejder og forandrer (Aron 1971:212). Dette paradigme har i høj grad præget antropologien siden hen, blandt andet med Frederik Barth og Pierre Borudieu som væsentlige eksponenter.

Jeg taler – med inspiration fra den nyere kognitive antropologi indenfor den amerikanske tradition – om, at folk motiveres til at handle (forskelligt) på baggrund af de forskellige måder, hvorpå de løbende igennem livet har internaliseret en given kulturel viden (specifikke skemaer). Skemaerne er som nævnt hverken statiske, homogene eller empirisk afgrænselige størrelser, men derimod internaliserede tanke- og følelsesmønstre, der (på forskellige måder) er organiseret neuralt under påvirkning af individets konkrete erfaringer og oplevelser (Strauss 1992). Disse kognitive og affektive mønstre – skemaer – er de kognitive referencerammer, som folk ræsonnerer ud fra, når de forsøger at forstå og forklare et givent fænomen. Det vi som antropologer analytisk – såvel som metodisk (uddybes i kapitel 4) – således kan

forsøge at afdække er ikke folks ”kultur” (en sådan afgrænset størrelse findes ikke), men derimod deres *kulturelle opfattelser* eller *forståelser* af et givent fænomen. Disse opfattelser/forståelser vil i en vis udstrækning være delte, men det er ikke ensbetydende med – som jeg har været inde på – at folk nødvendigvis handler på ensartede eller forudsigelige måder.

Det vil blive læseren klart undervejs i afhandlingen, at jeg er kritisk overfor den lethed, hvormed kultur i stor udstrækning i dag essentialiseres i *offentligheden,* blandt andet (som jeg vil komme ind på i kapitel 5) under påvirkning af toneangivende politikere og andre meningsdannere, der offentligt udtaler sig i homogeniserende og statiske vendinger om ”de andres” (indvandrere og flygtninges) ”kultur”. Det essentialistiske og statiske kulturbegreb er som nævnt for længst blevet forkastet af antropologien, og samtidig er situationen den i dag, at et essentialistisk og statisk kulturbegreb (i hvert fald, når det anvendes i relation til ”de andre”) er blevet folkeliggjort i en udstrækning, som gør det svært for antropologer overhovedet at bruge begrebet analytisk. Det vi i vores antropologiske forskningspraksis er opmærksomme på – og som vi også må henlede den del af offentlighedens opmærksomhed på, som taler i essentialiserende termer om ”de andres” kultur – er, at folk ræssonnerer på forskellige måder, som ændrer sig og påvirkes af specifikke erfaringer, blandt andet relateret til ens sociale position i et givent felt, og af sociale interaktioner med andre i det felt.

Jeg vil nu tydeliggøre, hvilket aspekt af identitet, jeg i mine analyser retter min opmærksomhed mod (jeg vender mere indgående tilbage til dette i kapitel 8). I den forbindelse kan det være nyttigt at referere til Richard Jenkins og hans analytiske skelnen mellem intern identifikation og ekstern kategorisering. Jenkins beskriver i bøgerne *"Social Identity"* (1996) og *"Rethinking Ethnicity"* (1997), hvordan social identitet (hvad enten der er tale om en ego-centreret individuel eller en gruppe-orienteret kollektiv identitet) altid er resultatet af et samspil mellem en intern selvidentifikation og andres (eksterne) kategorisering. Det, der gør såvel den individuelle som kollektive identitet social, er, at den skabes gennem to dialektiske sociale processer (som det kun giver mening at adskille analytisk). *På den ene side* den interne definition, som selv for det enkelte individ altid vil være social, idet det er en forhandling mellem hvem andre har fortalt én, at man er, og hvem man selv mener man er. *På den anden side* den eksterne definition**,** hvor en person eller en gruppe af personer definerer en anden person eller gruppe på en bestemt måde (Jenkins 1997-

:53). Jenkins er tydeligvis inspireret af Fredrik Barth (1966, 1969) og hans fokus på selve grænsedragningen mellem "dem" og "os". Altså på det forhold, at oprettelsen af kategorien "os" først finder sted i mødet og/eller grænsedragningen med "de andre". Barth har vist os, at etnicitet således er en *relationel* og *transaktionel* størrelse. Jenkins udleder (også her i fuld overensstemmelse med Barth og hans syn på individet som værdimaksimerende aktører[33]), at social identitetsdannelse mere generelt (ikke kun i forhold til etniske grupper) kun giver mening, når vi ser på de sociale transaktioner/processer, der finder sted, fordi nogen har en *interesse* i at foretage en distinktion mellem ”dem” og ”os”.

Jenkins interesserer sig især for den del af identitetsdannelsen, der vedrører den eksterne kategorisering. Det fremgår dels af studiet af etniske stereotypier blandt arbejdsgivere i England, og hvordan disse eksterne kategoriseringer indvirker på rekrutteringen af etniske minoriteter (Jenkins 1986), dels af bogen *”Rethinking Ethnicity – Arguments and Explorations”* fra 1997. Når jeg omvendt i dette studie retter mit primære analytiske blik mod folks *selvopfattelser*, indebærer dette et særligt fokus på den del af den omtalte dialektiske proces, som vedrører den interne identifikation.

Dette analytiske fokus har jeg valgt som konsekvens af min inspiration fra de kognitive teorier. Man kan sige, at det har affødt et bestemt analytisk blik i felten. De kognitive teorier har så at sige – undervejs i feltarbejdet - disponeret mig for at være opmærksom på og registrere, hvordan mine informanter ræsonnerer omkring dem selv og deres egne opfattelser af, hvilke muligheder de som person har i det danske samfund. På denne måde har de kognitive teorier rettet min opmærksomhed hen mod aspekter, der vedrører folks selvopfattelser. I den analyse, jeg foretog undervejs i feltarbejdet, blev det tydeligt for mig, at netop folks opfattelser af hvem de selv er (i relation til majoritetssamfundet) - det vil sige hvilke muligheder og positioner, de ser, at de kan indtage - spiller en afgørende rolle for deres motivation og strategier.

Det er vigtigt at understrege, at min opmærksomheden på folks selvopfattelser (den interne identifikation) ikke betyder, at forhold, der vedrører eksterne kategoriserings-processer kan negligeres. Et væsentligt omdrejningspunkt i min analyse bliver tværtimod at undersøge de sociale kontekster, hvori folks selvopfattelser bliver skabt. Min empiri indikerer således, at det er yderst relevant at undersøge, hvordan andre

[33] Jf. Barth (1966).

mennesker kategoriserer mine informanter i specifikke sociale kontekster (for eksempel i relationen til ens sagsbehandler, naboer m.v.). I forskellige sociale kontekster foregår der nogle eksterne kategoriseringsprocesser, som lader til at være yderst relevante at analysere nærmere. De indvirker, som jeg vil vise løbende igennem afhandlingen, på folks selvopfattelser. Af analyserne i kapitel 8 og 9 vil det således fremgå, at mine informanters relationer til sagsbehandlere og øvrige majoritetsdanskere (for eksempel naboer) tilsyneladende – for nogle - har en afgørende betydning for deres selvopfattelse og følgeligt for deres motivation til aktivt at søge jobs. Derudover indikerer min empiri også, at den dominerende mediediskurs (eksterne kategorisering) af indvandrere og flygtninge i Danmark tilsyneladende også spiller en væsentlig rolle for en stor del af mine informanters selvopfattelse og motivation til at blive en del af det danske samfund (og arbejdsmarked). Denne diskurs vil derfor blive undersøgt nærmere i kapitel 6.

Opsummerende har jeg lagt vægt på, at den kognitive antropologi - her blandt andet eksemplificeret med Melford E. Spiro - er meget anvendelig til at forklare de mikro-processer, der foregår i det enkelte individ, og som har afgørende betydning for, at motivation skabes og bliver fulgt op af handling. Samtidig har jeg understreget, at jeg finder det vigtigt at sætte studiet af folks selvopfattelser (i relation til studiet af motivation og handling) ind i en større social interaktionsramme. Forskellige sociale og strukturelle omstændigheder, der præger mine informanters liv, indvirker i praksis på, om den internalisering, som Spiro beskriver, finder sted eller ej. Jeg har allerede indikeret, at det for eksempel lader til, at karakteren af ens sociale relationer har stor betydning for, hvor motiveret man er for i praksis at søge jobs. Dette blev anskueliggjort i historien om Aidid, som takket være støttende relationer fra flere af sine venners fædre fortsatte sin søgning efter læreplads på trods af gentagende oplevelser af diskrimination.

I relation hertil vil jeg pointere, at den nyere kognitive antropologi netop har skærpet opmærksomheden overfor, at motivation ligesom identitet er en relationel størrelse, der udvikles gennem social praksis (Holland, Lachicotte, Skinner & Cain 2001). Fremfor at se motivation og identitet som størrelser, der relaterer sig til henholdsvis det individuelle og det relationelle, lægges der op til, at de begge begribes netop i spændingsfeltet mellem det personlige og det sociale (Holland & Lave 2001). Vores motivation (til at handle på forskellige måder) kan ikke isoleres til at være

påvirket af individuelle præferencer og værdier. Ligesom identitet (og herunder vores selvopfattelse) er påvirket af, hvordan vi oplever, at andre identificerer os, således bliver motivation også skabt igennem en social interaktion, hvor mennesker deler og anerkender eller kollektivt tager afstand fra bestemte værdier (kulturelle skemaer). Det vil eksempelvis blive tydeliggjort i kapitel 7, hvor mine informnaters motivation til at arbejde analyseres og sættes i relation til nogle specifikke kulturelle skemaer vedrørende arbejde, som de deler en fælles forståelse af.

I spændingsfeltet mellem det personlige og det sociale, spiller strukturerelle forhold også en rolle. Eksempelvis - men ikke nødvendigvis – kan forhold som institutionel diskrimination udøvet fra det sociale systems side i relation til en specifik gruppe af mennesker påvirke disse menneskers motivation til at søge jobs (det vil blive tydeligt i kapitel 8, hvor jeg analyserer en gruppe af – primært – kvindelige informanters resignation i forhold til at søge jobs på det danske arbejdsmarked).

Studiet af motivation, identitet (selvopfattelse) og handling (strategi) udelukker således ikke, at analysen også hives op på makroniveau. Tværtimod er det nødvendigt, vil jeg argumentere. Et interessant spørgsmål er, hvordan strukturelle forhold som diskrimination eksempelvis indvirker på den internaliseringsproces, Melford E. Spiro beskriver. Den forskel, som jeg har observeret: at nogle af mine informanter - som Aidid - synes at være i stand til at overkomme diskriminationens demotiverende effekt, mens andre ikke gør, kalder på en bredere analyse. Det kan ikke blot forklares ud fra et argument om, at nogle individer har mere personlig styrke og tro på egne muligheder end andre. Vi må også undersøge, hvordan bestemte handlingsstrategier skabes under påvirkning af bestemte sociale omstændigheder. Dermed også sagt, at jeg ønsker at applicere både et mikro- og et makroperspektiv. Dette dobbelte perspektiv vil jeg redegøre nærmere for nedenfor.

Dobbeltperspektivet og afgrænsning af studiet

Udover mit valg af et mikro-analytisk perspektiv på aspekter vedrørende kognition, internalisering og selvopfattelse, er jeg også meget optaget af at forstå, hvordan strukturelle inklusions- og eksklusionsprocesser i det danske samfund (i særdeleshed diskrimination) påvirker dansksomaliere, og er med til at skabe bestemte vilkår for opnåelse af medborgerskab. Omdrejningspunktet i min analyse er i høj grad, hvordan

minoritetspersonernes motivationer, handlinger og identitetsorienteringer[34] påvirkes af disse processer. Dette er min analytiske ramme.

Formålet med min analyse vil jeg redegøre for her, og det er tosidet. For det første er formålet at få indsigt i, hvilke *konsekvenser* diskrimination får for mine dansk-somaliske informanters selvopfattelse vis-à-vis majoritetssamfundet samt for deres motivation og strategier i forhold til at søge arbejde og skabe tilhørsforhold til samfundet. For det andet er formålet helt overordnet at få en forståelse for, hvordan *medborgerskab og modborgerskab* i praksis bliver skabt som forskellige sociale positioner og læringsarenaer (Jean Lave 1991) for personers udvikling og oplevelse af tilhørsforhold til majoritetssamfundet. Der er ikke megen forskning, der har beskæftiget sig med udvikling af medborgerskab og modborgerskab i et praksis perspektiv, som det jeg lægger op til her[35]. Det vil sige med fokus på at beskrive de strukturelle og sociale processer og mekanismer, som indvirker på, at personer orienterer sig (identitetsmæssigt) i retning af enten et med- eller modborgerskab, eller måske begge dele.

På denne baggrund skulle det nu stå klart, at min interesse ikke ligger i studiet af en specifik etnisk gruppe (og eksempelvis de transnationale forbindelser, som gruppen opretholder i diasporaen). Min interesse er derimod at undersøge, hvordan forholdet mellem minoritet og majoritet skaber bestemte vilkår for medborgerskab i eksil-samfundet – set ud fra minoriteternes perspektiv. Årsagen til dette valg er blandt andet, at jeg som nævnt empirisk kan konstatere, at selv mine informanters overvejelser om at genmigrere til England, først og fremmest synes at være et udtryk for, hvordan de oplever deres relation til det danske majoritetssamfund. Det er denne relation, der er særlig interessant at undersøge. Ikke mindst fordi denne undersøgelse formentlig kan bidrage med en indsigt i, hvordan det danske samfund mere generelt

[34] Jeg bruger her - og fremover - begrebet *identitetsorienteringer* i stedet for "identitet". Det gør jeg for at indikere, at det giver særlig god mening at se på det identitetsmæssige som en proces, hvori mine dansksomaliske informanter orienterer sig henimod - men ikke nødvendigvis opnår/udvikler/ proklamerer en selvidentifikation som enten medborger eller modborger. Identitetsdannelse er en meget situationsbestemt og dynamisk proces, der - igen med reference til Richard Jenkins - udspiller sig i et konstant dialektisk forhold mellem eksterne kategoriseringsprocesser og interne selv-identifikationsprocesser.

[35] Udviklingen af etniske minoriteters medborgerskab herhjemme er blandt andet blevet studeret i relation til deres politiske deltagelse samt udvikling af politisk identitet og demokratiske rettigheder (f.eks. Togeby 2003; Andersen & Siim 2004). Andre studier af medborgerskabsprocesser lægger hovedvægten på medborgerskab som lærings- eller dannelsesprocesser (Horsdal 2001b og 2004; Korsgaard 2004).

kan være med til at skabe bedre vilkår for flygtninge og indvandrergruppers aktive indtræden i samfundet.

Denne afgrænsning af mit studie indebærer også, at det ikke indskriver sig i den omfattende migrationsforskning med fokus på teorier om diaspora, transnationalisme og forholdet mellem forestillinger om sted, hjem og identitetsdannelse (Anderson 1983; Appadurai 1991; Gupta & Ferguson 1992; Malkki 1997; Olwig & Hastrup 1997 m.fl.). Havde jeg valgt min analytiske vinkel indenfor en sådan forsknings-tradition ville min analyse formentlig havde bidraget til at belyse, hvordan dansksomalieres motivationer og strategier (blandt andet i forhold til genmigration eller eventuelt repatriering) er forbundet til - og derfor også kan forstås - i forhold til et større transnationalt felt, som dansksomaliere er en del af (Fink-Nielsen & Kleist 2000; Hansen 2006b). Jeg har imidlertid af de førnævnte årsager i stedet valgt et fokus, der ligger på minoritets- og majoritetsprocesser og disses indbyrdes relationer.

Majoritetsprocesser er beskrivelsen af de processer i majoritetssamfundet, der tilsigtet eller utilsigtet får indflydelse på, de faktiske muligheder, som etniske minoriteter har for at deltage aktivt i samfundslivet og i interaktionen med majoritetsbefolkningen. Disse processer udspiller sig gennem majoritetsbefolkningens magt til at producere dominerende kategorier, diskurser og forståelser om etniske minoriteter (for eksempel gennem medier, politisk retorik og sociale teknologier). *Minoritetsprocesser* er beskrivelsen af minoriteternes respons på disse processer. Min pointe er, at hvis vi udelukkende vælger at fokusere enten på den ene eller den anden af disse typer processer, risikerer vi nemt at tilsløre de sammenhænge, der er mellem de to. I stedet plæderer jeg for bevidst at vælge et dobbeltperspektiv. Dobbelt-perspektivet kan gøre nogle centrale vertikale sammenhænge (Jöhncke 2002) mellem minoritet og majoritetssamfund til genstandsfelt for vores analyse, som jeg vil komme ind på om lidt. Dobbeltperspektivet implicerer ikke nødvendigvis, at vi vægter studiet af minoritets- og majoritetsprocesser lige højt. I praksis vil det typisk afspejle sig i vores metodiske tilgang og dataindsamling såvel som i vores analyse, at vi fra vores dobbeltperspektiv sætter enten minoritets- eller majoritetsprocesserne i forgrunden (og de andre processer mere i baggrunden). Det er også tilfældet i dette studie. I forgrunden står minoritetsprocesserne – det er den optik, jeg ser relationen mellem minoritet og majoritet igennem. Pointen er imidlertid, at jeg for at forstå minoriteternes motivationer og strategier i forhold til at blive en del af det danske

arbejdsmarked og samfund uundgåeligt må indkredse og forstå, den påvirkning, som de oplever, at specifikke majoritetsprocesser har i deres liv.

Jeg vil her nærmere definere *dobbeltperspektivet.* Det består af to perspektiver, som det kun giver mening at adskille analytisk. *Majoritetsperspektivet* udgør den ene side af dobbeltperspektivet. Det retter sig mod majoritetens konstruktion af etnicitet, og ville også kunne betegnes som et "etnificeringsperspektiv" (Hervik 2003:35). Analyser, der vægter dette majoritetsperspektiv, har fokus på den måde, dominerende diskurser, logikker og antagelser produceres, reproduceres og tages i anvendelse af majoritetsbefolkningen i relation til etniske minoriteter. Analyserne foregår i den forstand på et primært *diskursivt niveau.* De belyser majoritetens holdninger, opfattelser og forståelser af den "anderledeshed", de etniske minoriteter repræsenterer.

Analyser med majoritetsperspektivet i forgrunden fokuserer også på den magt og de sociale processer, der muliggør, at majoritetens opfattelser bliver legitime og udbredte som en slags "common sense"[36] forståelser for eksempel igennem medierne, politisk retorik og sociale teknologier (se for eksempel Hervik & Rikke Egaa Jørgensen 2002; Hervik 2002b, 2003, 2004a; Fadel, Hervik & Vestergaard 1999; Hvenegård-Lassen 2002; Jöhncke, Nordahl Svendsen & Reynolds Whyte 2004). Endnu et eksempel på et studie med majoritetsperspektivet i forgrunden er en mikro-analyse af, hvordan majoritetsdanske pædagogers daglige sociale interaktioner med indvandrerbørn og tolkning af den anderledeshed, de repræsenterer, bevirker at de kategorialt og i praksis *bliver* til "problembørn" (Bundgaard 2004).

Dobbeltperspektivet udgøres på den anden side af *minoritetsperspektivet.* Dette perspektiv fokuserer først og fremmest på, hvordan individer med anden etnisk baggrund bliver etnisk bevidste og handler som respons på etnificeringen (Hervik 2003:35). Det, der har interesse her, er de konsekvenser, som de dominerende majoritetsprocesser får for de etniske minoriteter. Fokus kan for eksempel være på, hvordan de påvirker deres deltagelse i uddannelsessystemet, på arbejdsmarkedet og i øvrigt. Hvordan handler aktørerne som reaktion på etnificeringen, diskriminationen og den indvandrerpolitik, de eksempelvis er berørt af? Samtidig vil der oplagt også være fokus på, hvordan den sociale interaktion, som minoritetspersonerne indgår i med deres omgivelser, påvirker deres handlinger.

[36] Jf. Pierre Bourdieu 1991:236.

Analyserne foregår primært på et *praksisniveau* med studier af aktørernes handlingsstrategier samt intra- og interetniske relationer og konflikter. Analyserne vil typisk tage afsæt i aktørernes oplevelser af at være en del eller ikke en del af samfundet, deres reaktioner på at blive eks- eller inkluderet i majoritetssamfundet og deres handlingsstrategier i den forbindelse. Efter min mening er der et stort behov for studier, der tager dette perspektiv alvorligt. Vel at mærke studier, der er præget af et individ syn, som vender sig bort fra at se på relationen mellem minoritet og majoritet som en mere eller mindre statisk, hegemonisk relation mellem nationalstaten og dens sociale institutioner på den ene side og mere eller mindre underprivilegerede aktører på den anden siden (Holland & Lave 2001:23). Jeg er blandt andet inspireret af Dorothy Holland og Jean Lave, som i bogen *"History in Person. Enduring Struggles, Contentious Practice, Intimate Identities"* (ibid.) understreger, hvordan forholdet mellem individ og struktur snarere skal indkredses ved at afdække struktur som proces. Det vil sige som noget, der produceres og forandres i de lokale konfliktuelle sociale praksisser, som aktørerne involverer sig i. Struktur skal ikke forstås i forhold til pre-kategoriserede relationer mellem de magtfulde og de undertrykte, men derimod som et spørgsmål om *spændinger mellem relationer* (Holland & Lave 2001:23). Dermed er fokus flyttet til, at forskellige aktører aktivt involverer sig i de "kampe" eller konfliktuelle praksisser med majoritetssamfundet, som finder sted på baggrund af forskellige interesser, motivationer og perspektiver.

Min væsentlige pointe her er, at de to perspektiver bør være forbundet i ens analyse, idet de i praksis indvirker på hinanden. Majoritetssamfundet og minoriteterne interagerer i relation til hinanden og under "gensidig" påvirkning med det citations-tegn, at majoritetssamfundet har langt større magt og mulighed for at påvirke minoriteterne end omvendt. Med udgangspunkt i dobbeltperspektivet lægger jeg op til, at vi studerer *relationerne* mellem minoritet og majoritet - og ikke den ene part isoleret - samt de strukturelle magtforhold, der påvirker deres indbyrdes relationer. I praksis vil det ene perspektiv som nævnt typisk stå i forgrunden for ens analyse, og det andet perspektiv vil så udgøre en nødvendig baggrundskontekst for at kunne installere dette dobbeltperspektiv.

Min egen analyse har gennemgående minoritetsperspektivet i forgrunden, men inddrager samtidig løbende majoritetsperspektivet. Jeg er således både interesseret i at forstå 1) konsekvenserne af den diskrimination, mine informanter alle rapporterer om, at de oplever fra majoritetssamfundet, 2) betydningen af at rykke ind i og blive en del

af majoritetssamfundet gennem et arbejde (set - i begge tilfælde - ud fra mine dansk-somaliske informanters eget perspektiv) og 3) de mekanismer, der medvirker til at diskriminationen eller eksklusionen opretholdes eller omvendt udfordres og nedtones i samfundet.

Selvom formentlig 90 procent af mine data er blevet indsamlet igennem interviews, uformel kommunikation og deltagerobservation blandt dansksomaliere, er majoritets-perspektivet, som det opfattes eller opleves af mine dansksomaliske informanter (primært gennem en hegemonisk mediediskurs, som jeg vil komme ind på i kapitel 6), centralt for min analyse. Majoritetsperspektivet er den kontekst eller det landskab, som mine dansksomaliske informanter navigerer i, påvirkes af og som på forskellige måder tilskynder og begrænser deres måder at handle på. Jeg vil derfor inddrage viden om relevante majoritetsprocesser, som i praksis synes at have betydning for mine dansksomaliske informanter (for eksempel mediedebatten, politisk retorik om arbejde og indvandrere i Danmark, rekrutteringspraksisser på det danske arbejds-marked m.v.). Det vil dels ske ved at trække på eksisterende undersøgelser, og dels ved, at jeg undervejs i afhandlingen foretager relevante analyser på baggrund af empiriske data om majoritetsprocesser, som jeg selv har indsamlet undervejs i mit feltarbejde.[37]

Den norske antropolog Marianne Gullestad mener, at vi i antropologien har haft for lidt *eksplicit* fokus på studier af racisme, racialisering[38] og hverdagsdiskrimination, hvilket samlet set falder ind under det, jeg her kalder majoritetsprocesser. Primært, siger hun, fordi vi har haft tradition for at fokusere på etnicitet (Gullestad 2004:177). Det er jeg enig i, men jeg mener samtidig, at det vigtigt, at konsekvensen af denne iagttagelse ikke bliver, at vi forkaster minoritetsperspektivet. Der er nemlig et stort behov for forskning, der giver indsigt i medborgerskabs- og modborgerskabs-processer set fra de etniske minoriteters perspektiv. For eksempel mangler vi indsigt i,

---

[37] Som i de fleste andre antropologiske feltarbejder har felten været allestedsnærværende fra det øjeblik jeg påbegyndte mit projekt, og ikke umiddelbart afgrænselig til en bestemt periode eller et bestemt tidspunkt på dagen i de to perioder (på hhv. 6 og 2 måneder), hvor jeg foretog mit feltarbejde. Mange typer informationer vedrørende emner som integration, arbejdsmarkedstilknytning og dansksomaliere er blevet til værdifulde data undervejs i ph.d. projektforløbet. Det gælder informationer fra TV, aviser, og samtaler med majoritetsdanskere i feltarbejds- såvel som private sammenhænge. Disse data har vist sig at være yderst relevante data vedrørende majoritetsprocesser, og de vil blive inddraget i analysen. Dataindsamlingen beskrives i øvrigt detaljeret i kapitel 4.

[38] Racialisering - eller "racialization" på engelsk - defineres af Gullestad som betegnelsen for den proces, hvori *"kategoriseringen af mennesker på grundlag af karakteristika, som antageligt er medfødte"*, finder sted (Gullestad 2004, min oversættelse.)

hvilken betydning det har for etniske minoriteter at blive inkluderet i arbejdsplads-fællesskaber og andre sociale fællesskaber i majoritetssamfundet. Ligesom vi mangler forskning om, hvordan diskrimination påvirker de etniske minoriteter, der bliver berørt heraf.[39]

Marianne Gullestads gennemgående pointe i den omtalte artikel *"Blind Slaves of our Prejudices: Debating ”Culture” and ”Race” in Norway"* (2004) er, at det i studiet af racisme er uhyre vigtigt at studere *relationen mellem minoritet og majoritet*, i stedet for som antropologer har for vane – selv når de studerer kultur i egne samfund - at se eksplicit og isoleret på de marginaliserede grupper. Jeg er helt enig i, at denne advarsel er vigtig. Hvis vi alt for isoleret fokuserer på minoritetsgruppen i forhold til det omkringliggende samfund (for eksempel som det nogle gange gøres gennem analyser, hvor det er gruppens interne sammenhængskraft, der er omdrejningspunkt - genstandsfeltet for denne sammenhængskraft kan så være sociale netværk, familien, udvekslingssystemer, ritualer eller andre praksisser og relationssystemer), så risikerer vi at indsnævre det analytiske potentiale i vores data.

Præcis dette er noget Steffen Jöhncke (2002) meget overbevisende har pointeret igennem sine refleksioner over sin egen anvendte forskning blandt stofmisbrugere. Steffen Jöhncke slår på, at vi kan optimere kvaliteten af vores data og dermed vores analyse, hvis vi magter at videreudforske vores data i forhold til et mere vertikalt perspektiv. Lad mig forklare, hvad der menes hermed. Jöhnckes refleksioner stammer fra en ansættelse i Københavns Kommune, hvor han havde til opgave at undersøge stofmisbrugeres oplevelser og vurderinger af den stofafvænning, de er en del af. I stedet for at nøjes med at konkludere, problematisere og redegøre for det, målgruppen oplevede var det centrale skisma; nemlig et sæt af modstridende krav fra behandlerne i forhold til brugen af metadon i afvænningen, gik Steffen Jöhncke videre og rettede blikket mod myndighedernes modvilje mod brug af metadon. På denne vis blev det illustreret, hvordan den problematiske modvillighed mod metadon kunne spores som et gennemgående tema lige fra Sundshedsstyrelsens cirkulære om metadon-behandling, over statslige og kommunale rapporter, redegørelser og krav til

[39] Det er glædeligt, at nye antropologiske og andre kvalitative studier tager minoritetsperspektivet seriøst. I denne sammenhæng skal specielt fremhæves Anika Liversages ph.d. afhandling "Finding a Path. Labour market life stories of Immigrant Professionals" (2005), der fokuserer på højtuddannede østeuropæiske indvandreres vej ind på det danske arbejdsmarked og Kristina Wimberleys ph.d projekt (endnu ikke udgivet), der er et etnografisk forløbsstudie af unge nydanskeres overgang fra uddannelse til arbejdsmarked.

institutioner, til behandlernes holdninger og stofbrugernes daglige erfaringer med konflikter og usikkerhed omkring brugen af metadon (Jöhncke 2002:32).

Det er denne form for udforskning af *vertikale sammenhænge*, som Steffen Jöhncke kalder dem, der kan hæve analysen op til at være mere og andet end gode etnografiske beskrivelser eller repræsentationer af en minoritetsgruppe og dens konkrete sociale vilkår og praksisser. Hvis vores analyser blot er repræsentationer uden et kritisk blik for de større samfundsmæssige årsagssammenhænge, der ligger til grund for at minoritetsgruppen problematiseres, homogeniseres, behandles eller dianogsticeres på bestemte måder, kan vi i bedste fald bryste os af at have lavet nogle mere nuancerede repræsentationer, end dem der i forvejen er fremherskende i majoritetssamfundet. I værste fald risikerer vi at bidrage til den etnificering eller homogenisering af gruppen, der i forvejen finder sted (som en gruppe med ensartede behov og problematikker). Det er faldgruben ved alt for ensidigt at have fokus på *gruppen* og ikke *relationerne* mellem minoritet og majoritet.

Når vi omvendt anvender dobbeltperspektivet, vil vores studier bidrage med en indsigt i de samfundsmæssige mekanismer, som er med til at skabe og reproducere de strukturelle vilkår for, at en given gruppe bliver genstandsfelt for en homogeniserende og ofte politiseret problematik i (dele af) majoritetssamfundet og muligvis også indadtil i gruppen.[40]

Analytiske niveauer

Som det gerne klart skulle fremgå er min analyse primært forankret i studiet af praksis og sociale processer. Jeg udforsker de inklusions- og eksklusionsmekanismer, der i praksis påvirker mine informanters opnåelse af et aktivt medborgerskab i det danske samfund – set fra mine dansksomaliske informanters perspektiv. Tre spørgsmål er relevante i forhold til praksis analysen:

1) *Hvilke* konsekvenser får diskrimination for mine informanter i praksis?

[40] En politiseret problematik i forhold til dansksomaliere er deres svage arbejdsmarkedstilknytning. Flere gange har den kendsgerning, at næsten syv ud af ti dansksomaliere står udenfor arbejdsmarkedet været genstand for debat i medierne. Problematikken er også baggrunden for henholdsvis en undersøgelse og en målrettet kampagne, begge dele rekvireret af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration (her tænkes på Socialforskningsinstituttets rapport "Somaliere og det danske arbejdsmarked - om netværk, kommunikation og integration" (2003) samt kampagnen "Somaliere i arbejde. Hvor der er vilje, er der vej" fra 2004.)

2) *Hvorfor* tager de forskellige (proaktive vs. reaktive) strategier i brug, når udgangspunktet er, at de alle ønsker at opnå social mobilitet, status, anerkendelse og selvbestemmelse (for eksempel gennem en position som selvforsørgende)? og
3) *Hvordan* kan vi forstå deres motivation, handling og identitetsorientering vis-à-vis majoritetssamfundet som en orientering i retning af et med- eller modborgerskab?

Analysen bevæger sig samtidig i spændingsfeltet mellem tre analytiske niveauer. Disse niveauer kan karakteriseres som det strukturelle niveau, det kognitive niveau og det relationelle niveau. Niveauerne kan kun adskilles analytisk. Det vil blive tydeligt undervejs i afhandlingen, at de reelt er tæt forbundet, og indvirker direkte på hinanden. Nogle argumenter og pointer lader sig således kun anskueliggøre ved netop at forstå de tre niveauers indvirken på hinanden. Ikke desto mindre har jeg valgt at opbygge afhandlingen, så praksisanalysen successivt skrider fremad i stadier, der bevæger sig fra det (primært) strukturelle, over det (primært) kognitive og frem til det (primært) relationelle niveau.

Denne analytiske strategi afspejler min egen refleksions- og erkendelsesproces undervejs i feltarbejdet og i den efterfølgende analyseproces. Tidligt i feltarbejdet opnåede jeg således en indsigt i den fastlåsende effekt, diskrimination tilsyneladende har for en stor gruppe af mine informanter. Der er tale om, at de er oppe imod en strukturel eksklusion, der har mere eller mindre alvorlige konsekvenser for dem i praksis. Det kan for eksempel handle om eksklusion på det diskursive plan, erfarede jeg. Såsom når arbejdsløse dansksomaliske kvinder oplever, at sagsbehandlere i samtale efter samtale problematiserer deres mulige tilknytning til arbejdsmarkedet med henvisning til, at de jo bruger tørklæde. Det er en form for - sandsynligvis - utilsigtet eksklusion. Der kan også være tale om, at de mere kontant bliver ekskluderet. For eksempel når en kvinde bliver frasorteret til et rengøringsjob med henvisning til hendes manglende danske sprogkundskaber (kvinden taler imidlertid tilstrækkeligt godt dansk til, at jeg har været i stand til at lave adskillige interviews med hende uden tolk). Det ligger udenfor personernes muligheder at påvirke denne form for institutionel, indirekte diskrimination.

Som feltarbejdet skred frem, bevægede min opmærksomhed sig dog videre til også at indkredse andre typer af fastlåshed. Jeg begyndte at udforske, hvad der som tidligere nævnt forekom mig at være et paradoks, nemlig at en gruppe af mine informanter (især kvinder) gav udtryk for at være meget motiverede for at få et

arbejde, men på den anden side ikke gjorde nogen aktiv indsats for at søge jobs. Det ledte mig på sporet af nogle *mentale barrierer*, hvis oprindelse bedst kunne forstås, ved at jeg begyndte at anvende de kognitive teorier om motivation, internalisering, selvopfattelse og handling, som jeg tidligere har refereret til.

Senere i mit feltarbejde blev jeg ledt på sporet af, at bestemte former for *sociale relationer* tilsyneladende for (nogle af) mine informanter udgør et potentiale, der gør det muligt at overvinde diskriminationens negative effekt. Jeg begyndte derfor systematisk at undersøge karakteren af disse støttende sociale relationer. Det forekom mig, at sociale netværk under bestemte omstændigheder til en vis grad kunne løsne den positionelle fastlåshed - for nogle af mine informanter i hvert fald. Jeg begyndte på dette tidspunkt i feltarbejdet samtidig at få en indsigt i de vertikale sammenhænge, der synes at eksistere. Det vil sige sammenhænge mellem samfundsmæssige strukturer og diskurser om indvandrere og flygtninge på den ene side, konkrete eksklusionspraksisser på arbejdsmarkedet og i det sociale system på den anden side, og sidst men ikke mindst mine informanters forskelligartede respons herpå, udtrykt i deres varierende jobsøgningsstrategier.

De tre niveauer, som jeg bevæger mig på i analysen, bidrager helt overordnet til en diskussion af forholdet mellem struktur og individ – det, der fastlåser på den ene side, og de handlemuligheder, individet på den anden side har. Jeg vil i det følgende skitsere, hvordan afhandlingen er opbygget, og det vil heraf fremgå hvordan den successivt bevæger sig på de tre nævnte niveauer.

Afhandlingens opbygning

Efter dette kapitel følger *kapitel 2 "Somaliere i Danmark"*. Her redegør jeg for den historiske baggrund for, at godt 12.000 somaliere er flygtet til Danmark siden slutningen af 80'erne. Kapitlet indeholder desuden centrale nøgletal, der beskriver den arbejdsmarkedstilknytning (eller mangel på samme) og uddannelsesniveau, som dansksomaliere i den arbejdsdygtige alder i dag har i Danmark. Dernæst redegør jeg for, hvordan en række sociale og psykosociale forhold indadtil i gruppen vanskeliggør integrationen på arbejdsmarkedet. Det drejer sig blandt andet om skilsmisser, hjemløshed, ensomhed og depressioner. Mange af de forhold, jeg beskriver, må forstås som konsekvenser af den sociale position, de fleste dansksomaliere har i det danske samfund som langvarigt arbejdsløse. Der er tale om forhold, der med Pierre

Bourdieus ord bedst kan beskrives som positionel lidelse (Bourdieu 1999). En del af denne lidelse er tavs, og lader sig ikke nemt registrere ved første øjekast. Det gælder blandt andet depressioner, der lader til at være ganske udbredte blandt mine informanter, og som jeg mener bedst kan forstås som et normalt krisesymptom på en livssituation, der opleves meningsløs. Som det fremgår tager jeg med dette kapitel de første spadestik til at forstå nogle af de strukturelle vilkår, der påvirker denne minoritetsgruppes entré på arbejdsmarkedet, og dermed personernes relation til majoritetssamfundet.

Dernæst følger *kapitel 3 "Felten og kritisk forskning"*. Kapitlet beskriver min vej ind i felten, og hvem mine informanter er. Jeg redegør desuden for det forsknings-perspektiv, der kendetegner min tilgang. Dette perspektiv rummer et aktionsorienteret element og kan også helt overordnet beskrives som kritisk forskning. Det skal blandt andet forstås således, at formålet med den antropologiske analyse ikke blot er at beskrive, forstå og forklare - men også at pege på behov for forandring. Jeg redegør for, hvordan formålet med forskningen både er at rejse en radikal kritik og en konstruktiv kritik (Jöhncke 2002). En central pointe i kapitlet er, at når vores mål også er at pege på behov for forandring, så indebærer det at vi vover at forholde os til - og eksplicitere - vores egen normativitet i forhold til det, vi studerer. I den forbindelse redegør jeg eksplicit for min egen normativitet i relation til integrationsbegrebet. Afslutningsvist forholder jeg mig til nogle konkrete udfordringer ved at forske i et så politiseret felt som etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration.

Herefter sætter jeg i *kapitel 4 ”Metoder, roller og etiske overvejelser”* min egen rolle og refleksioner om min egen forskningspraksis i centrum. Jeg redegør for, hvordan min forskningstilgang har motiveret mig til at tage forskelligartede metoder i brug i forbindelse med feltarbejdet - blandt andet intervenerende metoder såsom coaching, Open Space og projektsamarbejde. Jeg fremhæver også ud fra min egen erfaring, hvad fordelen er ved at eksperimentere med nye metoder undervejs i feltarbejdet. Derudover ser jeg på, hvilke konsekvenser de anvendte metoder har fået for den position og de roller, jeg har indtaget i relation til mine informanter, og følgelig for de data, jeg har indsamlet. Kapitlet belyser sidst, men ikke mindst, centrale etiske spørgsmål, som jeg har været konfronteret med både under og efter feltarbejdet. Et af de centrale spørgsmål er, hvordan man på en anstændig måde trækker sig ud af felten, når feltarbejdet er ovre. Et andet spørgsmål er, hvordan man

håndterer det faktum, at man har en majoritetsposition i relation til ens informanter. En tredje spørgsmål vedrører ejerskabet til de data, man har indsamlet.

Herefter indledes den substantielle analyse i *kapitel 5 "Diskriminationen og dens konsekvenser"*. Analysen tager tråden op fra kapitel 2 ved fra start af at bevæge sig på det strukturelle niveau. Jeg undersøger således, hvordan isoleret hverdags-diskrimination og institutionel diskrimination i praksis indvirker på mine informanter. Jeg stiller skarpt på, hvordan og i hvilket omfang, mine informanter oplever diskrimination. Jeg belyser også deres respons på diskriminationen og de forhold, der under bestemte omstændigheder kan virke som en positiv modvægt til oplevelsen af diskrimination. Analysen skaber en begyndende forståelse af de konsekvenser, som diskriminationen får for mine informanter (forståelsen bliver udbygget i de efter-følgende kapitler). Endvidere viser jeg, at når diskrimination vedbliver at være et strukturelt problem i det danske samfund, er det fordi, den reproduceres og legitimeres ved hjælp af nogle mere grundlæggende - og uartikulerbare - kulturelle modeller. Det vil sige nogle kognitive forståelsesrammer, som politikere, arbejdsgivere, sagsbehandlere og andre majoritetsaktører deler og ræsonnerer ud fra. Begreberne kulturelle modeller og skemaer defineres i dette kapitel.

I *kapitel 6 "Ansvar og vigtigheden af et inkluderende medborgerskab"* bevæger analysen sig på et (primært) diskursivt niveau. Udgangspunktet for dette kapitel er, at en stor del af mine dansksomaliske informanter beskriver tonen i mediedebatten vedrørende indvandrere og flygtninge som det mest ulykkelige forhold ved at bo i Danmark. Den påvirker negativt manges tro på og motivation til at opbygge et aktivt medborgerskab i det danske samfund. Jeg belyser dernæst i kapitlet, hvordan diskursive processer gennem medierne ved hjælp af magt og sproglig retorik muliggør, at bestemte (problematiserende) antagelser og opfattelser om indvandrere og flygtninges motivation og indsats for at komme i arbejde bliver legitime og udbredte, og af mine dansksomaliske informanter opleves som repræsenterende et dominerende og majoritetsperspektiv på dem som gruppe. Specielt analyserer jeg kritisk de implicitte budskaber, der synes at være bærende i den aktuelt dominerende "selvansvarlighedsdiskurs" om indvandrere og arbejde. Jeg går dernæst skridtet videre i forsøget på at udvide den radikale kritik med også en konstruktiv kritik (Jöhncke 2002). Jeg argumenterer således for en revurdering af, hvad ansvarlighed er, og hvad ansvarlighed fordrer, ligesom jeg reflekterer over vigtigheden af at indføre en mere inkluderende medborgerskabspolitik og -strategi, end vi aktuelt ser det i Danmark.

I *kapitel 7 "Motivation, erfaringer og følelser"* bevæger analysen sig på et primært kognitivt niveau. Jeg udfolder i dette kapitel for alvor motivation som et analytisk begreb, og analyserer hvordan, hvorfor og i hvilken grad mine informanter er motiverede for at komme i arbejde. Der stilles skarpt på de empiriske data: Hvad udspringer mine informanters motivation af, og hvilke fællestræk, men også forskelligheder, er der blandt dem i form af forskelligartede job- og uddannelsesønsker? Det centrale analytiske perspektiv her er, at folks motivation er forankret i en socialitet. Det, der motiverer folk, er i høj grad nogle delte kulturelle forståelser (af hvad arbejde betyder). Disse forståelser er ikke statiske, men påvirket af de specifikke livsomstændigheder og relationer, som mine informanter indgår i med det omkringliggende samfund og hinanden. Samtidig er det vigtigt at forstå, at disse forståelser også udspringer af personlige erfaringer med, hvad der for den enkelte (følelsesmæssigt) har været, og er, lidelsesfuldt i livet samt omvendt, hvad der har været, og er, meningsfuldt og glædesfyldt.

I *kapitel 8 "Reaktive strategier, selvobjektivering og resignation"* fortsætter analysen på det (primært) kognitive niveau. Jeg tager mit afsæt i det paradoks, at knap halvdelen af mine informanter (primært kvinder), til trods for at de gennemgående udtrykker, at de er meget motiverede for at komme i arbejde, i praksis vælger en udpræget reaktiv jobsøgningsstrategi. Jeg gør først brug af Pierre Bourdieus doxa begreb i forsøget på at forklare dette paradoks. Ved hjælp af kognitive teorier udbygger jeg herefter forklaringen. Jeg anvender blandt andet Melford Spiros teori om motivation, internalisering og handling (Spiro 1987, 1997). Formålet er at indkredse, hvilke erfaringer og overbevisninger der ligger til grund for, at disse informanter nærmest synes at opgive det danske arbejdsmarked som et felt, det er værd at investere deres ressourcer i. Det paradoksale er, at de samtidig sprogligt giver udtryk for at være meget motiverede for at blive selvforsørgende og komme ud af kontanthjælpssystemet. Det centrale perspektiv er, at motivationen til at søge arbejde for disse kvinder er stærkt påvirket af et specifikt *interpersonelt* møde; nemlig en dialog mellem dem og deres sagsbehandlere. Der er tale om et interpersonelt møde, der er særdeles konfliktfyldt (set fra kvindernes perspektiv i hvert fald). I dette kapitel introducerer jeg også begrebet "håndteringsstrategier" som analytisk redskab til at forstå, hvordan mine informanter - selv når de oplever, at de ikke har nævneværdig selvbestemmelse over eget liv - vælger strategier, der håndterer det tab (af mening), de aktuelt oplever i deres liv.

I *kapitel 9 "Proaktive strategier, subjektivering og mønsterbrud"* beskæftiger jeg mig med de øvrige (godt halvdelen) af mine arbejdsløse informanter (samt de af mine informanter, som *er* kommet i arbejde). Til forskel fra de førnævnte kvinder benytter de nogle proaktive jobsøgningsstrategier. Jeg viser i min analyse, hvordan disse proaktive strategier er led i en *subjektiveringsproces*, der måske primært bliver til på grund af adgang til en særlig mellemmenneskelig intersubjektivitet. Der er tale om, at personerne får adgang til nogle mentorlignende relationer. Mentor relationen er med til at igangsætte en subjektiveringsproces hos personerne, der gør det muligt for dem at opfatte sig som aktive og anerkendte medborgere i samfundet. Jeg viser tillige, hvordan vi kan betragte den subjektiveringsproces, som personerne undergår, som en mønsterbrydningsproces. Personerne bliver mønsterbrydere i den forstand, at de formår – på et indre, subjektivt plan – at bryde med de generelle negative forventninger, der i samfundet er til dem som gruppe.

I *kapitel 10* afsluttes afhandlingen med en række analytiske konklusioner samt en refleksion over, hvad vi konstruktivt kan lære af denne analyse. Jeg kommer således afslutningsvist med nogle konkrete anbefalinger til, hvordan forskellige aktører i det danske samfund kan bidrage til at skabe gode forudsætninger for, at en gruppe som dansksomaliere kan opbygge et aktivt medborgerskab i det danske samfund.

Kapitel 2: Somaliere i Danmark

Nøglen til et godt liv

Vi er omkring 100 mennesker i frokostkantinen hos rengøringsvirksomheden ISS. Det er i Københavns Nordvest kvarter. Vi sidder på vores stole, der er sat op i en cirkel - i flere lag. Det er lørdag aften. En lang dags diskussioner om hvad der skal til, for at få flere dansksomaliere i arbejde, er ovre. Vi har været samlet til dette "Open Space" arrangement, som jeg har arrangeret som led i mit feltarbejde. Der er både dansksomaliere og majoritetsdanskere til stede. Arbejdsløse såvel som folk i arbejde. Der er sagsbehandlere, sproglærere, arbejdsgivere, politikere, forskere, studerende, skoleledere, folk fra diverse frivillige foreninger og flere andre.

Det, der skal foregå nu, er ikke en traditionel opsamling af dagens diskussions-runder. Resultaterne af de mange diskussioner vil vi kunne læse, når vi kommer hjem. De er i referatform blevet skrevet ind på de opstillede computere i løbet af dagen, og snart får hver enkelt deltager et eksemplar printet ud. Til gengæld er det meningen, at deltagerne nu skal have mulighed for at sætte ord på, hvad de hver især har fået ud af dagen. Amina Jibrel[41]*, som har været involveret i planlægningen af seminaret, har fået en vigtig opgave i denne sammenhæng. Hun har skulle finde en genstand, der symbolsk illustrerer dagens diskussioner. Den står hun nu med i hånden. Om lidt, når hun har præsenteret den for os, vil den gå på omgang, så de deltagere, der har lyst til at sige nogle ord til forsamlingen, kan tage genstanden i hånden og gøre det.*

Amina rejser sig op fra sin stol. Hun folder et A4 papir ud og begynder at læse højt:

"Jeg har valgt at have en nøgle med til dagens afslutning.
Hver eneste somalier, der var undervejs til Danmark, havde en drøm, og alle vidste I, at det ville kræve hårdt arbejde at gennemføre drømmen.
Drømmen handlede om at få et liv i fysisk og social tryghed.

---

[41] Det er kun i forbindelse med omtale af de dansksomaliske personer, som har deltaget i planlægningen af Open Space seminaret, at jeg bruger disse personers rigtige navne. Det er efter ønske og aftale med personerne selv. Alle andre steder i afhandlingen figurerer mine informanter under fiktive navne, for at værne om deres anonymitet. Planlægningen af Open Space omtales nærmere i kapitel 4.

Det betyder blandt andet at have et arbejde, der kunne gøre os i stand til at betale for et sted at bo og leve, give os kontrol over egen tilværelse, have et højt selvværd og dermed være respekteret i samfundet.
Nøglen repræsenterer vores drøm.
Men det er som om denne nøgle ikke passer til det nøglehul, vi fandt her i Danmark.

Men i dag har vi lavet en ny nøgle.
Nøglen til vores drøm – til vores fremtid.
Fra i dag af skal vi bruge vores nøgle til at dreje den rigtige vej rundt.
Vi vil dreje den fra venstre til højre og vi vil arbejde hårdt for at realisere drømmen."

Amina bruger termen "vi". Hun tager således udgangspunkt i den fælles baggrund, de tilstedeværende dansksomaliere har for at være i Danmark; nemlig borgerkrigen, der har drevet i alt over en million somaliere i landflygtighed. Hun taler derudover om en vigtig fælles horisont for alle dansksomaliere; nemlig *kampen for at opbygge et meningsfyldt liv i det nye eksilland.*

Når vi ser bort fra disse fælles holdepunkter, er der dog store interne forskelle i gruppen af dansksomaliere. De er vigtige at holde sig for øje, når man beskæftiger sig med denne gruppe, hvad enten det er forskningsmæssigst, arbejdsmarkedspolitisk eller i relation til socialt arbejde. Formålet med dette kapitel er derfor at give et nuanceret indblik i gruppen af somaliske flygtninge og familiesammenførte, der er kommet til Danmark siden begyndelsen af 1990'erne, og herunder beskrive nogle af de væsentlige forhold, der kan virke som barrierer for deres integration på arbejdsmarkedet. Det skal ske på følgende vis.

For det første gennem formidling af centrale nøgletal i forhold til deres arbejdsmarkedstilknytning og igangværende uddannelse. Det er vigtigt at foretage en sådan intern social differentiering. Gruppen repræsenterer for eksempel store forskelle med hensyn til såvel uddannelsesbaggrund som med hensyn til jobambitioner, hvilket vi vil se i kapitel 7.

For det andet vil jeg belyse væsentlige primært sociale forhold, der har betydning for dansksomalieres strategier for at komme i arbejde. Klantilhørsforhold er i den sammenhæng ikke det væsentligste forhold at tage i betragtning. Det er derimod skilsmisser og opløste familier, hjemløshed og misbrugsproblematikker.

For det tredje vil jeg tage væsentlige psykiske og psykosociale problematikker i betragtning, som viser sig at indvirke på (nogle af) mine informanters overskud til at søge jobs. Det er forhold, jeg mener bedst kan betegnes som ”tavs lidelse”. De vedrører ensomhed, tab og savn af slægtninge, depression, traumatisering (som følge af krigen) og risiko for retraumatisering i eksilsamfundet. Disse forhold er mindre synlige og dermed registrerbare i det sociale system. De virker - også - som begrænsende barrierer for nogens indgang til arbejdsmarkedet og uddannelses-systemet i Danmark.

Først vil jeg dog kort redegøre for baggrunden for, at godt 12.000 somaliere siden slutningen af 1980’erne er flygtet til og har fået asyl (eller er blevet familie-sammenført) i Danmark.[42]

Baggrunden for flugten

For at få en forståelse for, hvorfor det kunne komme så vidt, at mere end en million mennesker blev drevet på flugt fra Somalia, følger her et kort rids over udvalgte passager i Somalias historie.[43] Kort kan historien opridses i følgende sørgelige kendsgerninger. Somalia har været koloniseret i 91 år. Landet har siden haft knap 30 års selvstændighed fra 1960 til 1988. Siden 1988, det vil sige i 18 år, har landet været i borgerkrig.

Koloniseringen af Afrikas Horn (den østlige del af Afrika) dateres tilbage til 1869 (Kleist 2003:9). I 1897 bliver den somalisktalende region opdelt endeligt mellem de herskende kolonimagter i området. De to primære kolonimagter er England og Italien. England koloniserer den nordvestlige del af landet (Britisk Somaliland). Italien koloniserer det nordøstlige og sydlige område (La Somalia Italiana).[44]

I 1960 opnår Somaliland i nord og Somalia i syd selvstændighed, og de to områder bliver forenet i republikken Somalia med Mogadishu som hovedstad (Kleist 2004:10). Efter løsrivelsen fra kolonistyret indføres et flerpartisystem og parlamentarisk styre.

Lad os se på, hvilken udvikling der fører til, at der 28 år senere opstår borgerkrig i landet. Allerede under det nye parlamentariske styre vokser utilfredsheden blandt

[42] Foruden disse flygtninge (og familiesammenførte) tæller den dansksomaliske befolkning ydermere knap 6.000 efterkommere, som er født i Danmark.

[43] Gennemgangen af Somalias historiske udvikling er inspireret af Fink-Nielsen & Kleist (2000); Kleist (2004); Gundel (2003) og Kallehave (2003a og 2003b).

[44] Derudover kommer Frankrig til at råde over et mindre nordligt område (siden 1977 Djibouti), og de regionale koloniale magter fra Abessinien (nuværende Etiopien) koloniserer Ogaden og Haud områderne mod vest (dele af Etiopien) (ibid.:9-10; Kleist 2004:3)

landets borgere. Regeringen er korrupt, og klantilhørsforhold bliver mere og mere dominerende som basis for politisk indflydelse i regeringen[45]. Tørke og arbejdsløshed forværrer desuden problemerne.

I 1969 bliver præsidenten myrdet, og general Siad Barre tager magten. Kuppet bliver af Siad Barre omtalt som ”revolutionen”. Herefter følger 22 års diktatur, præget af en såkaldt videnskabelig socialisme (Kleist 2003:11). Det ideologiske mål for Siad Barre er officielt at udskifte klantilhørsforhold med national enhed og samhørighed. Offentlig brug af klannavne forbydes og i stedet skal referencer til bosted nu bruges som personlig identifikation.

De dansksomaliere, jeg har været i kontakt med, omtaler Siad Barres regime som en periode i historien præget af kontrol, forbud og indskrænket frihed. Flere af kvinderne fremhæver, hvordan det bliver forbudt at gå iklædt stort tørklæde, *djelbab*[46]. Forbryder kvinderne sig mod forbuddet, bliver de sat i fængsel. Dødsstraf bliver indført, og Siad Barre fører hård kontrol med religiøse ledere, der formidler traditionelle opfattelser af blandt andet mænd og kvinders indbyrdes hierarkiske ordning. En af mine kvindelige informanter fortæller, at en imam - til skræk og advarsel for andre - i 1971 bliver henrettet for at have udtalt, at mænd og kvinder ikke er lige.

Den nationalistiske drøm om et Storsomalia trives blandt magthaverne, og fører i slutningen af 70’erne til, at Somalia invaderer nabolandet Etiopien. Krigen ender med et nederlag til Somalia, og omkring 500.000 somaliere mister livet i den såkaldte Ogaden-krig (Knudsen 2003:37). Mere lidelse følger. Efter den fejlslagne krig ryger Somalia ud i en økonomisk og politisk krise. 70 procent af landbefolkningen lever under den absolutte fattigdomsgrænse (Kleist 2003:12). Efter et kup mod Siad Barre i 1978 (der mislykkes), sætter regimet ind med tiltagende overgreb mod individer og hele klaner. I løbet af 1980’erne forlader en lang række intellektuelle landet, da de bliver nægtet adgang til universiteter, forskningscentre og offentlige stillinger (Kleist 2003:12). Herefter dannes forskellige modstandsbevægelser i landet, som alle indleder

---

[45] Darod og Isaaq klanfamilierne får næsten uindskrænket parlamentarisk magt (Kleist 2004:10). I Somalia eksisterer der seks overordnede klanfamilier: Darod, Dir, Isaaq, Hawiye, Rahanwein og Digil. Disse klanfamilier er hver især underinddelt i klaner, der kan have 10.000-100.000 medlemmer. Klanerne er igen underinddelte i såkaldte diagrupper, der omfatter mandlige slægtninge med en fælles forfader 4-8 generationer tilbage i tiden. I diagruppen er alle kollektivt ansvarlige for hinanden. Der hersker således et fælles ansvar i forhold til at løse konflikter internt mellem gruppens medlemmer og eksempelvis beskytte eller forsvare medlemmer af ens diagruppe, der udsættes for tyveri eller overfald (Kallehave 2003b:24-5).

[46] Djelbab er et stort tørklæde eller nærmere en kappe, der dækker det meste af kvindens krop samt hovedet. Kun ansigtet - det vil sige øjne, pande, næse, mund og kinder - samt hænderne er synlige. De djelbab'er, som en del af mine kvindelige informanter går med, er typisk sorte, grå eller brune.

en offensiv mod regeringshæren[47]. Siad Barres regime svarer igen med militær styrke. Hovedbyerne Hargeisa og Burao i nordvest bliver sønderbombet. Omkring 50.000 mennesker bliver dræbt i forbindelse med angrebene. 600.000 flygter til Etiopien (Knudsen 2003:38). I syd bliver adskillige landsbyer bombet af regeringshæren. Fra 1989 er borgerkrig en realitet i Somalia.

Den 27. januar 1991 bliver præsidentpaladset stormet, og Siad Barre flygter til Kenya. Herefter kan situationen bedst betegnes som anarki og kaos. Lovløshed hersker. Der er ingen regering. Der er ingen vandforsyninger eller elektricitet. Politi og retsvæsen eksisterer ikke. Skolerne er lukket. Veje og broer er bombet væk. Land, kvæg og forråd er ødelagt. Lig rådner op på gaden i Mogadishu, hvor de værste krigshandlinger finder sted i 1991. Børn kidnappes til militærtjeneste (ibid.), og kvinder i alle aldre voldtages. Samme år udbryder en voldsom hungersnød i landet. Det anslås at op mod 3.000 somaliere dør dagligt på det tidspunkt (Kleist 2003:14).

Det eneste lyspunkt i disse år er, da lokale politiske ledere i det nordlige Somalia gennemfører deres egne fredsprocesser (Gundel 2003:15). Fredsprocesserne fører til, at Somaliland i nord i 1991 erklæres for en uafhængig republik[48].

De sørgelige kendsgerninger er, at omkring 500.000 mennesker ved udgangen af 1992 er omkommet som følge af borgerkrigen og hungersnøden (Kleist 2003:13). FN indsætter tropper i landet, men formår ikke at bidrage til en genopbygning af landet. Tværtimod bliver FN-styrkerne direkte involveret i kamphandlinger, og i 1995 - tre år efter - trækker FN sine tropper ud af landet.

På det tidspunkt er mange somaliere allerede flygtet fra landet. Nogle af dem har fået asyl i Danmark. Samlet anslås det, at borgerkrigen i Somalia siden sin start i 1988 har drevet mere end en million mennesker på flugt, hvoraf omkring 400.000 er flygtet til Kenya, 300.000 til Etiopien, 100.000 til Yemen og yderligere 100.000 til Vesteuropa og øvrige lande. Internationale Røde Kors vurderede i 1993, at *omkring tre fjerdedele af Somalias befolkning* er flygtet til udlandet eller andre egne af landet på grund af borgerkrigen (The European World Year Book 1994:2660-2673; Bejder og Holt 1996, begge cit. i Togeby & Møller 1999:33). I 2003 anslås det, at der fortsat opholder sig

---

[47] Isaaq-klanens modstandsbevægelse *Somali National Movement* er den første, der bliver dannet i 1981, i det nordvestlige Somalia. Siden følger Ogaden-klanens modstandsbevægelse *The Somali Patriotic Movement* og Hawiye-klanfamiliens modstandsbevægelse *United Somali Congress* (Knudsen 2003:38).

[48] Det er Isaaq-klanens politiske bevægelse *Somali National Movement*, der i maj 1991 erklærer det nordvestlige område for en uafhængig republik. Somaliland er endnu i dag ikke internationalt anerkendt.

mere end 400.000 somaliske flygtninge i Vesten og i Somalias nabostater. Der skønnes at være lige så mange internt fordrevne flygtninge i selve Somalia (Knudsen 2003:37).

Somalia er i dag opdelt i tre territorier. Der er den selverklærede uafhængige republik *Somaliland* i nordvest med hovedstaden Hargeisa. Der er det stadig uro-plagede *Somalia* i syd, hvor hovedstaden er Mogadishu, og derudover den autonome administration *Puntland* i nordøst[49].

Mere end 14 internationalt støttede fredskonferencer har stadig ikke ført til fred i det sydlige Somalia. Senest har en radikal islamistisk milits - *Unionen af Islamiske Domstole* - overtaget magten i Mogadishu (i juni 2006) og sat sig på den reelle magt i størstedelen af det sydlige Somalia. Den officielle overgangsregering har i september 2006 bedt om hjælp udefra for at få ro over landet. Både i overgangsregeringen og flere steder i udlandet (blandt andet i det kristne Etiopien) frygter man, at islamisterne i stigende grad nærmer sig det erklærede mål om at indføre *sharia* lovgivning i landet[50]. Overgangsregeringen har fået støtte fra Etiopien, der har indsat 15-20.000 soldater i landet (kilde: Nyhedsavisen d.20.12.2006.). De fortsatte uroligheder har i følge FN ført til, at 340.000 mennesker – cirka en tredjedel af hovedstadens indbyggere - er flygtet fra Mogadishu fra februar til maj 2007 (kilde: Shabelle Net News 22. maj 2007).

Hermed slutter jeg den historiske gennemgang, og forlader den stadigt igangværende borgerkrig. Jeg vil nu vende blikket mod Danmark, som siden slutningen af 1980'erne som sagt har modtaget godt 12.000 somaliere på flugt fra krigen. Jeg vil i resten af kapitlet beskrive nogle - for dette studie - meget væsentlige livsomstændigheder og vilkår for de herboende somaliere. Først lægger jeg ud med et overblik over, hvor mange der er kommet til Danmark på grund af borgerkrigen. Herefter vil jeg præsentere centrale nøgletal i forhold til dansksomalieres arbejdsmarkedstilknytning og uddannelse i Danmark. Siden kommer jeg ind på forhold, der er nok så afgørende for arbejdsmarkedsintegrationen, men som ikke kan udlæses af statistikkerne.

---

[49] I 1998 fører en bred klanbaseret fredskonference i den nordøstlige del af landet til etableringen af Puntland. Puntland i nordøst får sin egen forfatning og regering. I modsætning til Somaliland ser Puntland ikke sig selv som en uafhængig republik, men derimod som en autonom administration, der i fremtiden ønsker at indgå i en somalisk forbundsstat (Gundel 2003:18).

[50] Sharia er et islamisk retssystem, baseret på fire kilder: 1) Koranen, 2) sunna (sædvane brugt af profeten Muhammed), 3) analogislutninger draget af de religiøse lærde (imamer) ud fra Koranen og sunna samt 4) konsensus mellem de retslærde om analogislutninger vedrørende forhold, som ikke er direkte berørt i Koranen eller profetens sunna (tilsammen kaldet *fiqh)*. I dag er sharia i langt de fleste muslimske nationalstater blevet erstattet med vestlig inspireret lovgivning; dog er sharia mange steder stadig gældende indenfor familielovgivning. Normalt kan shariadomstole idømme lovovertrædere hårde straffe såsom afhugning af hænder i forbindelse med groft tyveri og henrettelse ved stening i forbindelse med ægteskabsbrud.

Flygtninge fra Somalia i Danmark

Siden 1987 og frem til 2005, er 12.741 personer flygtet fra Somalia til Danmark og har fået opholdstilladelse i landet. Somalierne er primært kommet til landet som asylansøgere (flygtninge), og i mindre grad som familiesammenførte (Høyen 2003:7).

Som det fremgår af tabel 1 steg antallet af flygtninge fra Somalia markant, efter at borgerkrigen brød ud i Somalia i 1989. Flygtningestrømmen faldt lidt i 1991, da diktatoren Siad Barre blev væltet, men det efterfølgende kaos i landet sendte endnu flere mennesker på flugt (Høyen 2003:7). Fra 1996 sker der et drastisk fald i flygtningestrømmen fra Somalia, hvilket skyldes, at der fra dette år blev skønnet, at situationen i de nordlige områder, Somaliland og Puntland, nu var så stabil, at asylansøgere herfra kunne gives afslag på asyl og sendes tilbage (ibid.).

Tabel 1: Somaliere flygtet til Danmark 1987 - 2005

QuickTime™ and a
TIFF (LZW) decompressor
are needed to see this picture.

Kilde: Danmarks Statistik, Statistikbanken

Der har ikke kun været en indvandring fra Somalia til Danmark, men også en udvandring af dansksomaliere fra Danmark. Jeg har allerede tidligere (i kapitel 1) været inde på, at en del dansksomaliere tilsyneladende flytter til England, når de opnår dansk statsborgerskab. Desuden rejser få tilbage til Somalia (Fink-Nielsen & Kleist 2000; Hansen 2006b) og nogle rejser muligvis videre til andre lande. Af tabel 2 fremgår det, hvor mange personer med somalisk oprindelse (altså både danske og udenlandske statsborgere), der udvandrer til et vilkårligt land i perioden 1999-2005.

Tabel 2: Dansksomaliere, der er udvandret fra Danmark i perioden 1999-2005.

År	Antal personer
1999	559
2000	496
2001	958
2002	1489
2003	1738
2004	935
2005	935

Kilde: Danmarks Statistik, Befolkningskontoret

Udvandringen betyder, at antallet af somaliske flygtninge og familiesammenførte i Danmark samlet set er faldet. Som tidligere nævnt fik i alt 12.741 personer opholds-tilladelse i Danmark i perioden 1987-2005, men en senere opgørelse viser, at der i 2005 kun er 10.715 flygtninge og familiesammenførte fra Somalia, der stadig bor i Danmark. Derudover bor der 5.849 efterkommere i landet, som det også fremgår af tabel 3.

Tabel 3: Dansksomaliere bosat i Danmark i 2005

Flygtninge og familiesammenførte (født i Somalia)	Efterkommere (født i DK)
10.715	5.849

Kilde: Danmarks Statistik

Dansksomaliere bor i dag fortrinsvist i København, Århus, Odense og Ålborg, og er dernæst primært koncentreret i Esbjerg, Kolding, Fredericia, Gladsaxe, Herning og Silkeborg (Socialforskningsinstituttet 2003:18-9).

Jeg vil nu se nærmere på dansksomalieres aktuelle tilknytning til det danske arbejdsmarked og uddannelsessystem.

Nøgletal i forhold til arbejdsmarkedet

Dansksomaliere er den gruppe blandt de største flygtninge- og indvandrergrupper i Danmark, der har den svageste tilknytning til arbejdsmarkedet overhovedet. Som det fremgår af den følgende tabel 4 har både dansksomaliske mænd og kvinder den laveste erhvervsfrekvens[51] og beskæftigelsesfrekvens[52] såvel som den højeste arbejdsløshed[53] blandt samtlige grupper. De forskellige grupper er opstillet i rækkefølge efter, hvor store disse grupper er i Danmark (der er således flest indvandrere og efterkommere fra Tyrkiet, og dernæst fra Irak).

Tabel 4: Arbejdsmarkedstilknytning blandt de 16-64 årige indvandrere og efterkommere fordelt på køn og udvalgte oprindelseslande, pr. 1. Januar 2004.

	Mænd			**Kvinder**		
	Erhvervs-frekvens	Beskæftigel-sesfrekvens	Arbejds-løshed	Erhvervs-frekvens	Beskæftigel-sesfrekvens	Arbejds-løshed
Tyrkiet	71%	60%	15%	54%	44%	19%
Irak	44%	35%	20%	21%	14%	33%
Bosnien-Hercegovina	62%	54%	13%	52%	45%	15%
Libanon	48%	38%	21%	24%	15%	35%
Jugoslavien[54]	68%	59%	13%	56%	48%	13%
Iran	61%	52%	15%	47%	41%	14%
Somalia	**35%**	**23%**	**35%**	**17%**	**10%**	**40%**
Pakistan	69%	62%	11%	41%	34%	18%
Afghanistan	46%	39%	15%	22%	16%	27%
Vietnam	72%	63%	12%	62%	52%	16%
Sri Lanka	74%	67%	10%	60%	50%	16%
Marokko	65%	55%	15%	46%	39%	16%

Kilde: Integrationsministeriets udlændingedatabase i Danmarks Statistik, Udd6. (Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration 2005:174)

[51] Erhvervsfrekvensen defineres som antallet af personer i arbejdsstyrken i procent af hele den pågældende population. Det vil sige frekvensen angiver den andel af en given befolkningsgruppe, der står til rådighed for arbejdsmarkedet.

[52] Beskæftigelsesfrekvensen defineres som antallet af beskæftigede i procent af hele den pågældende population. Det vil sige frekvensen angiver den andel af en given befolkningsgruppe, som er i beskæftigelse.

[53] Arbejdsløsheden defineres som antallet af arbejdsløse i procent af arbejdsstyrken.

[54] Personer med Jugoslavien som oprindelsesland har fået opholdstilladelse i Danmark, før borgerkrigen i det tidligere Jugoslavien brød ud.

En del af forklaringen på, at dansksomaliere har den svageste tilknytning til arbejdsmarkedet blandt de nævnte grupper i tabel 4, er at de er en af de indvandrer- og flygtningegrupper, der samlet set har opholdt sig kortest tid i Danmark. Samlet set har flygtninge fra Irak opholdt sig kortest tid i Danmark, dernæst kommer således flygtninge fra Somalia og herefter flygtninge fra Bosnien-Hercegovina (Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration 2005:35). Den relativt korte opholdstid i Danmark betyder blandt andet, at mange dansksomaliere (stadig) er i gang med sprogskole og såkaldt jobskabende aktiviteter (for eksempel aktivering), som vi vil se nærmere på om lidt. Det er en vigtig grund til, at erhvervsfrekvensen er så lav (og dermed at beskæftigelsesfrekvensen ligeledes er lav, og arbejdsløsheden høj).[55]

I den følgende gennemgang af arbejdsmarkedstilknytning og uddannelse for dansksomaliere trækker jeg på nyere tal fra Danmarks Statistik - opgjort i november 2004. Jeg koncentrerer mig alene om dansksomaliere i den arbejdsdygtige alder (16-66 år). De udgør i alt 8.732 personer. Efterkommere, der er født i Danmark (i alt 5.849 personer i 2005) indgår stort set ikke, da hen ved 99 procent af dem fortsat er under 16 år. Kategorien dansksomaliere dækker over personer af somalisk oprindelse, og der skelnes ikke mellem, om de har opnået dansk statsborgerskab eller ej.

I tabel 5 kan vi se, at i de ti måneder, der er gået fra januar til november 2004, der ligger dansksomaliske mænds arbejdsløshed fortsat på 35 procent. Deres erhvervsfrekvens er steget (fra 35 til 41 procent), hvilket er et udtryk for, at flere mænd er blevet erklæret "arbejdsparate" af kommunerne og derfor nu indgår i arbejdsstyrken. En andel, der svarer til denne forøgelse, er i samme periode kommet i arbejde. Det kommer til udtryk i, at beskæftigelsesfrekvensen er steget (fra 23 til 27 procent). Resultatet er derfor, at arbejdsløsheden for mændenes vedkommende fastholdes på samme niveau.

Vi kan også i tabel 5 se, at flere dansksomaliske kvinder tilsvarende er rykket ind i arbejdsstyrken i denne periode (erhvervsfrekvensen er steget fra 17 til 23 procent), og flere er også kommet i arbejde (beskæftigelsesfrekvensen er således steget fra 10 til 13 procent). Men andelen af dem, der er rykket ind i arbejdsstyrken er større end den

[55] Erhvervsfrekvensen blandt indvandrere og flygtninge fra de nævnte lande er højere, jo tidligere de er kommet til Danmark (Viby Mogensen & Matthiessen 2000b:117).

andel, der er kommet i arbejde. Derfor er arbejdsløsheden for kvindernes vedkommende steget siden opgørelsen i januar 2004 (fra 40 til 44 procent).

Tabel 5: Arbejdsmarkedstilknytning blandt de 16-66 årige fordelt på køn og oprindelsesland, opgjort i november 2004.

	Mænd			**Kvinder**		
	Erhvervs-frekvens	Beskæftigel-sesfrekvens	Arbejds-løshed	Erhvervs-frekvens	Beskæftigel-sesfrekvens	Arbejds-løshed
Somalia	41%	27%	35%	23%	13%	44%
Danmark	81%	78%	5%	75%	72%	7%

Kilde: Danmarks Statistik, udtræk fra RAS 2005 (opgjort i november 2004)

Af tabel 5 fremgår det også, at arbejdsløsheden blandt dansksomaliske mænd er syv gange så høj som blandt majoritetsdanske mænd, mens den for kvindernes vedkommende er godt og vel seks gange så høj som blandt majoritetsdanske kvinder.

Ser vi nærmere på dansksomalieres tilknytning til arbejdsmarkedet i tabel 6, kan vi konstatere, at helt præcist 1.749 personer - eller kun 20 procent af alle i den arbejdsdygtige alder - er i beskæftigelse. Ser vi alene på den andel, der aktuelt er i arbejdsstyrken (altså er erklæret "arbejdsparate" af kommunerne), så er tallet dog mere positivt. 62 procent af dem, som er i arbejdsstyrken er således i beskæftigelse. De beskæftigede er så godt som alle sammen lønmodtagere (1724 personer). Kun 25 personer er selvstændige eller falder ind under kategorien medarbejdende ægtefælle. Årsagen til dette lave tal er formentlig, at der endnu er ganske få dansksomaliere, der har sociale netværk til andre selvstændige (i modsætning til, hvordan situationen ser ud for mange andre etniske minoriteter i Danmark). Sådanne netværk ville kunne skaffe personerne nemmere adgang til selvstændige erhvervsnicher i Danmark (forretninger, restauranter m.v.).[56]

[56] Betydningen af disse netværksmekanismer belyses nærmere i kapitel 9.

Tabel 6: Dansksomaliere i og udenfor arbejdsstyrken

	Mænd	Pct.	Kvinder	Pct.	Alle	Pct.
Selvstændige og medarbejd. ægtefælle	16	0	9	0	25	0
Lønmodtagere	1198	26	526	13	1724	20
Arbejdsløse	640	14	416	10	1056	12
I arbejdsstyrken	1854	41	951	23	2805	32
Under uddannelse	380	8	288	7	668	8
Arbejdsmarkedspolitisk foranstaltning	741	16	1126	27	1867	21
Barsels- og sygedagpenge	15	0	18	0	33	0
Tilbagetrækning og pension	164	4	103	3	267	3
Revalidering og ledighedsydelse	93	2	62	2	155	2
Øvrige udenfor arbejdsstyrken	1323	29	1614	39	2937	34
Udenfor arbejdsstyrken	2716	59	3211	77	5927	68
Total	4570	100	4162	100	8732	100

Kilde: Danmarks Statistik, udtræk fra RAS 2005 (opgjort i november 2004)

Som det fremgår af tabel 6 er knap en tredjedel af hele gruppen - 32 procent - aktuelt i arbejdsstyrken. Det vil sige kun 32 procent (2805 personer) er af kommunerne vurderet arbejdsparate. De øvrige 68 procent (5927 personer) befinder sig udenfor arbejdsstyrken. Eller sagt med andre ord: *næsten syv ud af ti dansksomaliere står aktuelt udenfor arbejdsmarkedet.* Årsagen til, at så mange står udenfor arbejdsmarkedet, er først og fremmest at en meget stor del befinder sig midlertidigt udenfor arbejdsstyrken. 21 procent (1867 personer) er således i en arbejdsmarkedspolitisk foranstaltning; det vil sige i gang med forskellige beskæftigelses- og uddannelsesforanstaltninger uden løn (sprogskole, aktivering, integrationsuddannelse m.v.). Derudover falder 34 procent ind under kategorien "øvrige udenfor arbejdsstyrken" (2937 personer), der dækker over personer på introduktionsydelse, kontanthjælp og øvrige udenfor arbejdsmarkedet.

Desuden fremgår det af tabel 6, at nogle er udenfor arbejdsstyrken af andre årsager. 8 procent er således aktuelt i gang med en uddannelse (668 personer). Tallet er i virkeligheden højere, idet nogle af de beskæftigede personer *samtidig* er under

uddannelse[57]. Det fremgår desuden, at 3 procent er på pension eller anden tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet (267 personer), og 2 procent er på barsels- og sygedagpenge eller revalidering og ledighedsydelse (188 personer i alt).

Tallene i tabel 6 kan også anskueliggøres på følgende vis:

QuickTime™ and a
TIFF (LZW) decompressor
are needed to see this picture.

Lad os i det følgende se nærmere på, hvor de beskæftigede har fundet ansættelse. Det drejer sig som sagt om i alt 1749 personer (1214 mænd og 535 kvinder). Som det fremgår af tabel 7 er flest personer - 17 procent i alt - beskæftiget indenfor rengøringsvirksomhed. Dernæst er relativt mange, primært kvinder, beskæftiget i sociale institutioner m.v. for børn, unge og voksne - det vil sige indenfor omsorgsarbejde. En del mænd og kvinder har desuden fundet beskæftigelse indenfor forretningsservice. Ser vi alene på mændene, er industrivirksomhed herunder slagterier de arbejdsområder, hvor flest har fundet beskæftigelse næst efter rengøring. De primære arbejdsområder er fremhævet med rød skrift i tabel 7.

[57] Det fremgår af tabel 11, som inddrages senere. 474 beskæftigede personer er samtidig under uddannelse, men det fremgår ikke af tabel 6, idet personer i beskæftigelse udelukkende tæller som "beskæftigede" hos Danmarks Statistik, også selvom de sideløbende er i gang med en uddannelse. Det faktiske tal for dansksomaliere under uddannelse er 1142 personer eller 13 procent af hele gruppen.

Tabel 7: Detaljeret brancheopdeling for beskæftigede kvinder og mænd

Kilde: Danmarks Statistik, RAS 2005 (opgjort i november 2004)	Mænd		Kvinder		Total	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.
Landbrug, fiskeri og råstofudvinding	9	1%	4	1%	13	1%
Industri:						
Slagterier m.v.	81	7%	7	1%	88	5%
Anden fødevareindustri	21	2%	7	1%	28	2%
Træindustri	11	1%	0	0%	11	1%
Udgivelse af dagblade	13	1%	1	0%	14	1%
Gummi- og plastindustri	8	1%	3	1%	11	1%
Fremstilling af byggematerialer af metal	13	1%	1	0%	14	1%
Fremst. af skibsmotorer, kompressorer m.v.	8	1%	3	1%	11	1%
Møbelindustri	34	3%	0	0%	34	2%
Øvrig industri	90	7%	7	1%	97	6%
Bygge- og anlægsvirksomhed	24	2%	1	0%	25	1%
Handel, hotel- og restauration m.v.:						
Engrosh. med nærings- og nydelsesmidler	19	2%	1	0%	20	1%
Supermarkeder, kolonialhandel o.l.	37	3%	12	2%	49	3%
Varehuse og stormagasiner	17	1%	5	1%	22	1%
Detailh. med beklædning, fodtøj m.v.	7	1%	5	1%	12	1%
Detailh. m. boligudstyr, hushold.app. m.v.	13	1%	2	0%	15	1%
Hoteller m.v.	13	1%	12	2%	25	1%
Restauranter m.v.	41	3%	18	3%	59	3%
Øvrig handel, hotel og restauration	45	4%	6	1%	51	3%
Transportvirksomhed, post og telekom.:						
Jernbane- og busdrift	62	5%	1	0%	63	4%
Taxi- og turistvognmænd	41	3%	0	0%	41	2%
Godsbehandling, havne m.v., rejsebureauer	10	1%	2	0%	12	1%
Post og telekommunikation	61	5%	3	1%	64	4%
Øvrig transport	10	1%	2	0%	12	1%
Finansieringsvirksomhed, forretningsservice m.v.:						
Rengøringsvirksomhed	215	18%	78	15%	293	17%
Anden forretningsservice	83	7%	36	7%	119	7%
Øvrig finansierings./forretningsservice	18	1%	5	1%	23	1%
Offentlige og personlige tjenesteydelser:						
Generel offentlig administration	9	1%	6	1%	15	1%
Offentlig sektoradm. (minus erhverv og infrastruktur)	13	1%	28	5%	41	2%
Folkeskoler	47	4%	20	4%	67	4%
Gymnasier, erhvervsfaglige skoler	4	0%	23	4%	27	2%
Hospitaler	25	2%	11	2%	36	2%
Læger, tandlæger, dyrlæger m.v.	2	0%	9	2%	11	1%
Sociale institutioner m.v. for børn og unge	46	4%	96	18%	142	8%
Sociale institutioner m.v. for voksne	22	2%	96	18%	118	7%
Renovationsvæsen	8	1%	4	1%	12	1%
Forlystelser, kultur og sport	10	1%	4	1%	14	1%
Servicevirksomhed i øvrigt	7	1%	6	1%	13	1%
Øvrige offentlige og personlige tjenesteydelser	13	1%	10	2%	23	1%
Uoplyst erhverv	4	0%	0	0%	4	0%
Total	1214	100%	535	100%	1749	100%

Når vi ser på, hvilke lønmodtagerniveauer de beskæftigede dansksomaliere befinder sig på, kan vi konstatere, at der kun er en ganske lille andel, der indtager stillinger på mellemniveau (3 procent) og højeste niveau (5 procent). Langt hovedparten befinder sig i stillinger lavest i (løn)hierarkiet, nemlig på det såkaldte grundniveau (65 procent). Herudaf kan vi med stor sandsynlighed konkludere, at det ikke er mellemleder eller topleder stillinger, som dansksomaliere indtager eksempelvis i rengørings-branchen (hvor de især er ansat), men primært jobs lavest i arbejdspladshierarkiet.

Tabel 8: Lønmodtager niveauer

	Mænd		Kvinder		Total	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.
Selvstændige og medarbejdende ægtefælle	16	1	9	2	25	1
Topleder og lønmodtager på højeste niveau	75	6	17	3	92	5
Lønmodtager på mellemniveau	25	2	23	4	48	3
Lønmodtager grundniveau og andre lønmodtagere	773	64	362	68	1135	65
Lønmodtager uden nærmere angivelse	325	27	124	23	449	26
Total	1214	100	535	100	1749	100

Kilde: Danmarks Statistik, udtræk fra RAS 2005 (opgjort i november 2004)

Et andet interessant spørgsmål vedrørende de stillinger, som dansksomaliere har fundet beskæftigelse i, er om disse stillinger generelt matcher personernes uddannelses-mæssige kvalifikationer, eller om personerne omvendt er overkvalificerede til stillingerne. Det vil jeg se nærmere på i det følgende.

Nøgletal i forhold til uddannelse

Jeg vil lægge ud med at se på, hvilke typer uddannelser dansksomaliere aktuelt har gennemført - fordelt på, om de enten har medbragt uddannelserne fra Somalia eller om de har gennemført dem i Danmark. Det skal nævnes, at der er en hel del usikkerhed forbundet med de tal, der angiver den medbragte uddannelse, i og med at mange somaliske flygtninge ankom til Danmark uden uddannelsespapirer. Da skoler og universiteter i Somalia pludselig lukkede på grund af borgerkrigen, stod mange uden de

formelle dokumenter, der ville kunne dokumentere den uddannelse, de nåede at gennemføre. Tallene er derfor i nogen grad estimerede tal fra Danmarks Statistik.

Tabel 9: Dansksomaliere (16-66 år) fordelt efter højeste fuldførte uddannelse

	Dansk uddannelse	Medbragt uddannelse	Uoplyst/ ingen udd.	I alt
I alt	2368	4073	2291	8732
Grundskole	1972	1776	?	3748
Almengymnasial uddannelse	62	998	?	1060
Erhvervsgymnasial uddannelse	44	0	?	44
Erhvervsfaglige praktik- og hovedforløb	197	677	?	874
Kort videregående uddannelse	35	178	?	213
Mellemlang videregående udd.	34	264	?	298
Bachelor	10	0	?	10
Lang videregående uddannelse	14	180	?	194
Uoplyst	0	0	?	2291

Kilde: Danmarks Statistik, udtræk fra RAS 2005 (opgjort i november 2004)

I følge Lise Togeby og Birgit Møller er det de bedst uddannede somaliere, der har haft mulighed for at flygte til Vesteuropa, og herunder til Danmark (Togeby & Møller 1999). Tabel 9 viser da også, at gruppen af dansksomaliere er relativt veluddannet. I hvert fald er dansksomaliere i følge en anden undersøgelse tilsyneladende bedre uddannet end henholdsvis indvandrere og flygtninge fra Tyrkiet og Libanon (Larsen 2000)[58].

Tallene i tabel 9 kan kun give os en indikation af uddannelsesniveauet, idet vi ikke kender uddannelsesbaggrunden for hele 26 procent af den dansksomaliske gruppe (2291 personer). Disse personer kan have alt fra ingen skolegang, til få eller relativt mange års skolegang. I forhold til de øvrige dansksomaliere, hvis uddannelse vi har

[58] Den nævnte undersøgelse baserer sig på en interviewundersøgelse blandt et *udsnit* af de otte største indvandrer- og flygtningegrupper fra såkaldt ikke-vestlige lande ("vestlige" lande defineres som EU-lande, Island, Norge og Schweiz samt Nordamerika, Australien og New Zealand). I alt 2.633 personer fra henholdsvis Eksjugoslavien, Iran, Libanon, Pakistan, Polen, Somalia, Tyrkiet og Vietnam indgår i undersøgelsen (Larsen 2000).

(enten helt sikre eller estimerede) oplysninger om, kan vi konstatere, at gruppen repræsenterer store forskelle med hensyn til uddannelsesbaggrund. På den ene side har en stor andel - nemlig 43 procent - kun gennemført *grundskolen* som højeste uddannelse (3748 personer). Grundskole svarer til det danske folkeskoleniveau. Godt halvdelen af disse personer har gennemført grundskoleuddannelsen i Danmark. Mange nåede ikke at fuldføre grundskolen i Somalia, fordi deres skolegang blev afbrudt af borgerkrigen (skolerne lukkede). På den anden side har i alt 8 procent gennemført en videregående uddannelse (715 personer). Det fremgår således af tabel 9, at (knap) 3 procent af alle dansksomaliere aktuelt har gennemført en *kort videregående uddannelse*[59] (213 personer), 3 procent har gennemført en *mellemlang uddannelse*[60] (298 personer), under en procent en bacheloruddannelse (10 personer) og 2 procent har gennemført en *lang videregående uddannelse*[61] (194 personer). Det fremgår også, at de fleste af dem, der har en videregående uddannelse, har gennemført den i Somalia. I praksis betyder det, at det langt fra er sikkert, at disse uddannelser er anerkendt som kvalificerende uddannelser i Danmark. Udenlandske uddannelser fra såkaldt ikke-vestlige lande bliver generelt ikke godkendt i Danmark (Larsen 2000).

Midt imellem disse to grupper, der aktuelt har gennemført enten grundskolen eller en videregående uddannelse som højest fuldførte udannelse, ligger en gruppe på 12 procent, der har gennemført en *almengymnasial uddannelse* (1060 personer). Det vil sige en uddannelse, der svarer enten til gymnasiet, hf eller studenterkurser. Også hovedparten af disse personer har uddannelsen med sig fra Somalia. Kun få - under en procent - har gennemført en *erhvervsgymnasial uddannelse*, som svarer til hhx og htx på erhvervsskolerne (44 personer). 10 procent har gennemført et *erhvervsfagligt praktik og hovedforløb* (874 personer) - og igen har hovedparten denne uddannelse med sig fra Somalia. Et erhvervsfagligt praktik og hovedforløb er uddannelser, hvori der typisk indgår noget der svarer til læreplads, elev- eller praktikophold. For eksempel til uddannelser som tømrer, snedker, elektriker, maskinarbejder, mekaniker og andre håndværksuddannelser samt kontoruddannelser.

---

[59] Kort videregående uddannelse kræver to års videreuddannelse oven på en ungdomsuddannelse og kan indeholde praktisk oplæring (eksempler er byggetekniker, korrespondent med et sprog og politi-betjent); (Larsen 2000:52).

[60] Mellemlang videregående uddannelse kræver 2-4 års teoretisk uddannelse (eksempler er folkeskolelærer, sygeplejerske og teknikumingeniør); (Larsen 2000:52).

[61] Lang videregående uddannelse kræver mere end fire års teoretisk uddannelse (eksempler er jurist, læge og civilingeniør); (Larsen 2000:52).

Når vi på baggrund af ovenstående tager i betragtning, at de fleste dansksomaliere, der har fundet beskæftigelse i Danmark, arbejder indenfor rengøringsvirksomhed og primært i jobs lavest i arbejdspladshierarkiet (jf. tabel 8), så er der anledning til at formode, at en del reelt er ansat i stillinger, som de er overkvalificeret til. På baggrund af tal fra Danmarks Statistik kan vi konstatere, at de ansatte i rengøringsbranchen har følgende fuldførte uddannelse bag sig.

Tabel 10: Højeste fuldførte uddannelse for de dansksomaliere, der er ansat indenfor rengøringsvirksomhed

	Antal	Procent
Grundskole	119	41
Almengymnasial uddannelse	39	13
Erhvervsgymnasial uddannelse	0	0
Erhvervsfaglige praktik- og hovedforløb	47	16
Kort videregående uddannelse	6	2
Mellemlang videregående uddannelse	16	6
Bachelor	0	0
Lang videregående uddannelse	3	1
Uoplyst	63	21
Beskæftigede i alt indenfor rengøringsvirksomhed	293	100

Kilde: Danmarks Statistik, udtræk fra RAS 2005 (opgjort i november 2004)

Vi kan på baggrund af tabel 10 se, at 9 procent af de dansksomaliere, der er ansat i rengøringsbranchen (det vil sige et trods alt relativt lavt tal), har en videregående uddannelse (i alt 25 personer). Disse personer må med stor sandsynlighed formodes at være overkvalificerede til jobbet. Muligvis er tallet højere, idet vi ikke kender uddannelsesbaggrunden for 21 procent af de ansatte dansksomaliere på rengørings-området.

Lad os se nærmere på, hvor mange dansksomaliere, der aktuelt er i gang med en uddannelse og hvilke typer uddannelser. Det fremgår af den følgende tabel 11, at 13 procent af alle dansksomaliere i den arbejdsdygtige alder aktuelt er i gang med en

uddannelse (1142 personer)[62]. Det svarer til 15 procent af de dansksomaliske mænd, og 11 procent af de dansksomaliske kvinder.

Tabel 11: 16-66 årige dansksomaliere under uddannelse

	Mænd		Kvinder		Total	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.
Ikke i gang med en uddannelse	3891	85	3699	89	7590	87
I gang med en uddannelse	679	15	463	11	1142	13
I alt (alle dansksomaliere 16-66 år)	4570	100	4162	100	8732	100

Kilde: Danmarks Statistik, udtræk fra RAS 2005 (opgjort i november 2004)

Af tabel 12 nedenfor fremgår det desuden, at de uddannelser som dansksomaliere (både mænd og kvinder) aktuelt er i gang med, primært er grundskolen og erhvervsfaglige praktik- og hovedforløb.

Tabel 12: Igangværende uddannelser

	Mænd		Kvinder		Total	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.
Grundskole	197	29	175	38	372	33
Forberedende uddannelse	0	0	18	4	18	2
Almengymnasial uddannelse	53	8	59	13	112	10
Erhvervsgymnasial uddannelse	40	6	11	2	51	4
Erhvervsfaglige praktik- og hovedforløb	267	39	168	36	435	38
Korte videregående uddannelser	25	4	4	1	29	3
Mellemlange videregående uddannelser	41	6	19	4	60	5
Bachelor	33	5	6	1	39	3
Lange videregående uddannelser	23	3	3	1	26	2
I alt	679	100	463	100	1142	100

Kilde: Danmarks Statistik, udtræk fra RAS 2005 (opgjort i november 2004)

Vi kan desuden se, at kvinderne er bedre repræsenteret end mændene i grundskolen, på de forberedende uddannelser og de almengymnasielle uddannelser, mens mændene til

[62] 472 af disse personer under uddannelse er samtidig i beskæftigelse, som jeg har været inde på tidligere (jf. tabel 6).

gengæld er bedre repræsenteret på de erhvervsgymnasielle udannelser og på alle de videregående uddannelser.

I de foregående afsnit har jeg præsenteret centrale nøgletal i forhold til dansksomalieres tilknytning til arbejdsmarkedet og uddannelsessystemet i Danmark. Jeg har kunnet konstatere, at 35 procent af dansksomaliske mænd og 44 procent af dansksomaliske kvinder er arbejdsløse. Knap 68 procent af hele gruppen - det vil sige næsten syv ud af ti - står aktuelt udenfor arbejdsmarkedet. Blandt dem, der har fundet beskæftigelse, er flest endt i rengøringsbranchen.

Jeg vil nu kaste lys over andre væsentlige vilkår, som præger det liv, mange dansksomaliere lever i Danmark, og som ikke kan læses ud af statistikkerne. Der er i de følgende afsnit tale om en foreløbig analyse af vigtige omstændigheder og livsvilkår, som er relateret til den sociale position, mange dansksomaliere har i det danske majoritetssamfund. Mange af forholdene vil jeg vende tilbage til i afhandlingens senere analyser.

Relevante sociale forhold

Min pointe her er, at vi ikke kan forstå dansksomalieres integration på arbejdsmarkedet (og opnåelse af medborgerskab i samfundet) løsrevet fra den sociale kontekst, som præger deres daglige liv. Selvom de statistiske data i det foregående afsnit er nyttige til at skabe overblik over tilknytningen til arbejdsmarkedet (eller manglen på samme), ville det være problematisk udelukkende at bruge statistik som datagrundlag for belysningen af de karakteristika, der kendetegner en bestemt befolkningsgruppes arbejdsmarkedsintegration. Det tydeliggør Bourdieus begreb "positionel suffering" (Bourdieu 1999:4). Begrebet henviser til, at lidelse er en relativ størrelse, som hverken kan måles alene efter materielle kriterier (fattigdom) eller for den sags skyld andre statistiske data om eksempelvis uddannelsesniveau og arbejdsmarkedstilknytning. Der er ikke tale om, at den positionelle lidelse nødvendigvis er større eller mindre, alt afhængigt af hvor man befinder sig positionelt i forhold til andre borgere i et større socioøkonomisk hierarki. Hvis vi kun bruger statistiske kriterier som målestok for lidelse, siger Bourdieu, så undgår vi at få øje på og forstå et andet aspekt af lidelse, som er karakteristisk for den sociale orden. Positionel lidelse opleves altid "indefra" (ibid.). Den udspringer af en oplevelse af at have en inferiør

position og status i relation til andre aktører, som indgår i samme felt - og dermed ringere muligheder end disse aktører.[63]

I det følgende vil jeg belyse de væsentligste sociale, sociokulturelle og strukturelle forhold, der indadtil i gruppen påvirker - eller i Bourdieu'sk forstand disponerer - dansksomaliere til på forskellig vis at entrere på arbejdsmarkedet. De forhold, jeg fremhæver, er forhold der virker internt stratificerende i gruppen af dansksomaliere, således at nogle i udgangspunktet på grund af disse forhold er dårligere stillet i forhold til at komme i arbejde (eller i gang med en uddannelse) end andre. Jeg tager udgangspunkt i problematikker, som i de fleste tilfælde har vist sig at være fremtrædende og relevante blandt en større del af mine informanter. Det er forhold, der vedrører *religiøsitet, skilsmisser, hjemløshed og misbrug af rusmidler*. I relation til nogle af disse problematikker eksisterer der en mere generel viden gennem andre undersøgelser. Disse undersøgelser vil blive inddraget undervejs, der hvor det er relevant.

Lad mig indledningsvist argumentere for, hvorfor klantilhørsforhold ikke bliver behandlet som en væsentlig problematik i forhold til arbejdsmarkedstilknytningen. Klantilhørsforhold spiller unægteligt en meget stor rolle i det somaliske samfund og har gjort det historisk. Klantilhørsforhold har traditionelt haft stor betydning i forhold til folks daglige adgang til privilegier og ressourcer (Kragegaard Higashidani 1993:50-51), og er også blevet behandlet meget uddybende i en lang række antropologiske studier blandt somaliere[64]. Imidlertid er der ikke på baggrund af mit eget empiriske materiale anledning til at konkludere, at klantilhørsforhold spiller en væsentlig rolle i Danmark for folks adgang til jobs - i hvert fald ikke endnu. Jeg vil komme nærmere ind på dette i kapitel 9.

---

[63] Jeg vil tilføje, at det formentlig også øger den positionelle lidelse, hvis man tidligere i sit liv har haft en mere gunstig position (og handlemuligheder) indenfor et lignende felt, end man i dag har. Det er således tilfældet for mange af mine dansksomaliske informanter, der kom til Danmark med uddannelses- og jobambitioner, og måske endda en akademisk uddannelse bag sig, men som nu befinder sig bosiddende i et almennyttigt boligbyggeri omgivet af (udelukkende) andre arbejdsløse, der, ligesom dem selv, har været på kontanthjælp i mange år.

[64] Klansystemets betydning for hverdagslivet i Somalia behandles i en lang række studier (se referencer i Kallehave 2003a:162). Særlig kendt er den engelske antropolog Ioan M. Lewis' detaljerede analyser af det somaliske slægtskabssystem (klansystemet). Lewis' studier daterer sig tilbage til 1950'erne og af nyere dato kan nævnes værket *"Blood and Bone: the call of kinship in Somali society"* fra 1994.

Religiøsitet

Den somaliske befolkning er officielt alle sunni-muslimer. Ser vi nærmere på, hvordan det religiøse tilhørsforhold praktiseres i Danmark, er der store forskelle internt blandt mine informanter. Her tænker jeg ikke kun på forskelle, der afspejler sig i, hvordan kvinderne går klædt (i hijab eller djelbab)[65] og i, om forældrene vælger, at deres børn skal gå i Koranskole i weekenden eller ej. Graden af religiøsitet afspejler sig også på anden vis. For eksempel er der forskel på, om folk tolker centrale begivenheder ud fra religiøst eller mere verdslige funderede overbevisninger og ideologier.

Under mit feltarbejde bliver den forskel blandt andet tydeliggjort for mig i forbindelse med omtalen af den hollandske islamkritiske film "Submission". Filmen får den udgang for filminstruktøren Theo van Gogh, at han bliver myrdet på åben gade, og den somaliske parlamentariker Ayaan Hirsi Ali, som har været involveret i produktionen af filmen, må gå under jorden på grund af trusler fra muslimer i Holland.[66] En af mine kvindelige informanter giver udtryk for, det er forståeligt, at nogen har villet hævne sig på Theo Van Gogh, fordi hans film offentligt har hånet islam. Hun påpeger også, at man som muslim ifølge sharialovgivning er *forpligtet* til at straffe den pågældende person. Da jeg spørger hende direkte, om hun er tilhænger af sharia lovgivning, afviser hun, men holder dog fast på, at de medvirkende i filmen skal straffes på en eller anden måde – også Ayaan Hirsi Ali. En anden af mine kvindelige informanter er omvendt stærkt optaget af at få flere dansksomaliske kvinder til selv at se ”Submission” filmen. Hun mener, at mange dansksomaliske kvinder ikke har fået fat i filmens budskab om kvindeundertrykkelse. Hun synes godt nok, at filmen formidler sit budskab på en forkert måde – *”en aggressiv måde, der ikke lægger op til dialog”*, som hun siger. Men det afgørende for hende er, at flere kvinder får en større bevidsthed om den kvindeundertrykkelse, som filmen skildrer. Hun refererer til, hvordan hun selv i sit tidligere ægteskab har oplevet at leve under

---

[65] Valget af (stort tørklæde) *djelbab* eller (mindre hovedtørklæde) *hijab* afspejler ikke entydigt, at førstnævnte kvinder lægger mere vægt på religiøs praksis i deres dagligdag end sidstnævnte, selvom der klart er en tendens til, at det forholder sig sådan blandt mine kvindelige informanter. Valget af tørklædebeklædning afspejler i begge tilfælde først og fremmest en stor bevidsthed hos kvinderne om deres selvbestemmelsesret. Flere af de kvinder, der går iklædt hellang djelbab, fremhæver således, at de valgte denne beklædning, da det endelig igen blev muligt efter Siad Barres regime. De understreger, at det har været deres eget valg, ikke deres forældres eller mands.

[66] Det danske regeringsparti Venstre vælger herefter i november 2004 officielt at støtte retten til at udtrykke sig kritisk overfor islam ved at uddele en såkaldt frihedspris til Ayaan Hirse Ali. Venstres tiltag bliver naturligvis solidt dækket af pressen. Det får en imam i Danmark til at blande sig i debatten og udtale sig i stærkt kritiske vendinger overfor Venstre.

mandlig dominans. Eks-manden begrænsede således hendes muligheder for at gå udenfor hjemmet (i Somalia).

Denne forskel i forhold til, om mine informanter tolker verden ud fra religiøst funderede (dogmatiske) principper eller mere verdslige (erfaringsbaserede) overbevisninger om, hvad der er rimeligt og urimeligt, kommer også til udtryk på andre områder. Jeg vil her fremhæve et område, der er direkte relevant i forhold til adgangen til arbejdsmarkedet; nemlig tolkningen af, hvad der er *haram* (forbudt ifølge islam). Kodekser, regler, forbud og påbud for socialt acceptabel opførsel er generelt kendetegnende ved muslimers religionsudøvelse. Der synes imidlertid at være stor forskel på, hvordan mine informanter tolker sådanne kodekser eller påbud. Nogle af mine informanter synes således at tolke, hvad der er ”haram” ud fra pragmatiske principper relateret til en dansk arbejdspladskontekst. Andre derimod tolker det ud fra mere dogmatiske principper med henvisning til forskellige imamers udlægning af Koranen.

De divergerende tolkninger er kommet til udtryk i en del samtaler med mine kvindelige informanter. Et samtaleemne, mange af dem således har bragt op, er om det er ”haram” at vaske mænd som henholdsvis social- og sundhedshjælper/assistent (sosu-medarbejder) og som sygeplejerske. Et andet emne er, om det er ”haram” at arbejde i lange busker og kun med et mindre hovedtørklæde (hvis der kræves sådan en beklædning på arbejdspladsen).

De fleste mener i udgangspunktet, at det er ”haram” at varetage mænds personlige hygiejne som sosu-medarbejder, mens man derimod godt som sygeplejerske må vaske mænd, sætte kateter op på dem m.v. Der henvises til dogmatik - det vil sige til, hvad (forskellige) imamer udtaler om emnet. Flere af kvinderne er dog usikre på, hvorfor det er sådan. En kvinde, jeg tilfældigvis møder en dag i en somalisk klub, fortæller mig, at hun af sin sagsbehandler har fået at vide, at hun skal tre måneder i jobpraktik på et plejehjem. Hun er overbevist om, at det er ”haram” at vaske mændene som sosu-medarbejder, men siger samtidig at *”det er underligt, at det er sådan – altså at noget er forbudt, men andet er okay”*. Hun gætter på, at grunden til, at det ikke er ”haram” at udføre samme arbejde for sygeplejersker, er, at man som sygeplejerske har en længere uddannelse. To andre kvindelige informanter i begyndelsen af 30’erne mener også, at det forholder sig sådan. De har nemlig skrevet ind til en international brugt imam på Internettet for at stille ham spørgsmålet, og han har svaret, at den intime kontakt med mænd kun er tilladt, hvis man arbejder i et job, der fordrer en længere

uddannelse. En anden kvinde, der målrettet stiler mod at tage en uddannelse som sygeplejerske, siger til gengæld med stor overbevisning, at det ikke er et spørgsmål om uddannelseslængde. Til gengæld mener hun, at det er et spørgsmål om jobbet handler om sundhed (sygdom og fødsler); så er det ikke ”haram”, eller om pleje; så er det ”haram”.

Med hensyn til om man må arbejde i bukser og i hijab (fremfor djelbab), er der tilsvarende tvivl om, hvad der ifølge islam er ”haram” i en dansk kontekst. En af mine kvindelige informanter, der arbejder som rengøringsassistent, har uden tøven valgt at acceptere den eksisterende uniform bestående af lange busker. Hun tager desuden djelbab’en af, når hun møder på arbejde, og iklæder sig et mindre tørklæde. *”Man kan ikke arbejde med djelbab – det er svært”* siger hun, og fortsætter: *”nogle lytter til, hvad imamen siger: Han siger, at kvinder må ikke arbejde i bukser, de må ikke arbejde sammen med mænd, de må ikke arbejde uden djelbab. Jeg lytter ikke til imamen, hvad det angår, for hvis jeg gør det, så sidde jeg bare derhjemme. I Somalia jeg har heller ikke siddet hjemme. Alle kvinder arbejder (der)..”*, siger hun.

Andre af mine kvindelige informanter er ikke villige til at vælge samme pragmatiske løsning med hensyn til påklædning, men de understreger dog, at de gerne vil lægge djelbab’en og iklæde sig et mindre hovedtørklæde, hvis de er sikre på, at der ikke er mænd til stede på arbejdspladsen. Heri ligger deres pragmatisme.

Eksemplerne viser <u>på den ene side</u>, at der blandt kvinderne er forskellige udlægninger af, hvordan muslimske kodekser for acceptabel adfærd og optræden bør tolkes i en dansk kontekst - og også, at der er forskellige opfattelser af, hvad årsagen er til, at noget er forbudt og andet tilladt. <u>På den anden side</u> viser eksemplerne også, at der blandt nogle kvinder er en modvilje i forhold til at varetage bestemte arbejdsfunktioner indenfor hjemmeplejen og tilsvarende en modvilje i forhold til at iklæde sig en arbejdsuniform bestående af eksempelvis bukser og et mindre tørklæde. Disse kvinder, der alle er arbejdsløse, henviser dogmatisk til, hvilken adfærd (forskellige) imamer dikterer for kvinder på arbejdsmarkedet. Samtidig er disse kvinder dog villige til selvstændigt at træffe visse pragmatiske valg med hensyn til påklædning, når først de er blevet ansat. Blandt andre kvinder, som er kommet i arbejde, findes den nævnte modvilje ikke. For disse kvinder vejer pragmatiske hensyn i jobsituationen langt tungere end imamens ord.

Mens de religiøse spørgsmål især synes at præge *kvindernes* overvejelser om, hvorvidt og hvor de kan entrere på arbejdsmarkedet, så er der et andet forhold, som

påvirker adgangen til arbejdsmarkedet for både mænd og kvinder (om end på forskellig vis). Det er skilsmisser – et meget udbredt fænomen blandt dansksomaliere.

Skilsmisser

Det er ikke muligt at opregne præcist, hvor mange dansksomaliske ægtepar, der er blevet skilt i Danmark, eftersom det kun er de par, der (også) er borgerligt viet, som får ægteskabets opløsning registeret. De fleste par er alene viet af en imam, og ægteskabets opløsning registreres således ikke af danske myndigheder. Mit indtryk er imidlertid, at tallet er meget højt - formentlig højere end for majoritetsdanske ægtepar. Cirka tre fjerdedel af mine 20 kvindelige primære informanter er blevet skilt. Så godt som alle sammen (undtaget en enkelt) er blevet skilt i Danmark. Enkelte er blevet gift igen, endnu flere siger de har mistet tilliden til somaliske mænd, og ikke vil giftes igen, i hvert fald ikke med en somalier[67]. Mere end en tredjedel af mine (20) mandlige primær informanter er blevet skilt. Alle i Danmark. En enkelt har giftet sig igen.

Skilsmisserne synes at ramme ægtepar bredt. Eksempelvis synes hverken uddannelsesbaggrund eller det omfang, hvori mine informanter er religiøst praktiserende, således at spille en rolle for om ægteskabet holder eller ej.

Ifølge flere af mine informanter er skilsmisser ikke alene et meget udbredt fænomen i Danmark, men også i andre eksilsamfund som for eksempel Canada, England og Finland (det bekræftes af flere studier, for eksempel Degni, Pöntinen & Mölsä 2006).

Typisk fortæller både mine kvindelige og mandlige informanter, at det er kvinden, der smider manden ud i forbindelse med skilsmissen. Kvinden kan sige til manden, at hun vil skilles, og at manden skal forlade deres lejlighed, men det er ikke ensbetydende med, at hun officielt bliver skilt. Det afhænger af, om manden samtykker i skilsmissen, og der således kan rekvireres skilsmissepapirer fra imamen. Uden sådan et dokument kan kvinden ikke gifte sig igen. Manden derimod kan ifølge islam være gift med op til fire koner samtidig. En af mine kvindelige informanter

[67] En stor del af mine (fraskilte) kvindelige informanter lader til at være meget motiveret i forhold til at finde majoritetsdansk (muslimsk) mand, de kan blive gift med. De er overbeviste om, at en majoritetsdansk mand vil opholde sig mere i hjemmet og hjælpe til med de praktiske dagligdagsopgaver. Sådanne blandingsægteskaber (mellem en dansksomalisk kvinde og en majoritetsdansk mand) er jeg stødt på i mindre omfang under mit feltarbejde. En kvinde, som jeg kommer i kontakt med, er således gift med en majoritetsdansk mand, og derudover hører jeg om et andet sådant blandingsægteskab. Jeg møder desuden en majoritetsdansk (muslimsk) mand, som fortæller mig at han har fået adskillige ægteskabstilbud fra enlige dansksomaliske kvinder. Jeg er omvendt ikke stødt på, eller har hørt om, blandingsægteskaber mellem dansksomaliske mænd og majoritetsdanske kvinder.

fortæller: *”Mændene bruger altid det argument, når de er oppe og skændes. Så siger han: jeg kan bare gå ud og finde en ny kone. Alle kvinder bliver jaloux, hvis deres mand har flere koner.”* (Ambara, skilt og enlig mor til fire børn).

To af mine kvindelige informanter har ladet sig skille, fordi deres mand har giftet sig med en ny kone eller først efter brylluppet har fortalt hende, at han i forvejen var gift med en anden. Ingen af mine øvrige informanter har dog erfaringer med polygamiske ægteskaber.

I tre tilfælde angiver de fraskilte kvinder, at hustruvold og alkoholisme er baggrunden for, at de har ladet sig skille. Hovedparten af mine fraskilte kvindelige informanter angiver dog, at årsagen til deres skilsmisse er, at de i Danmark har svært ved at se, hvad de skal bruge deres mand til. Disse kvinder refererer således typisk til, at manden ikke deltager i de daglige praktiske opgaver med hjem og børn, men færdes mere udenfor hjemmet. De fortæller, at når manden er hjemme, sidder han typisk i sofaen eller sover – i nogle tilfælde fordi han har tygget khat det meste af natten.

Kvinderne fortæller endvidere, at de i Somalia havde et solidt netværk af kvindelige slægtninge til at hjælpe sig med børnepasning, madlavning og andre praktiske ting vedrørende husførelse. I Danmark har de til gengæld typisk ikke dette netværk. (De fleste af mine informanter har ingen slægtninge i Danmark, og heller ikke nødvendigvis dansksomaliske naboer, som de kan trække på i det daglige.) Det fører til, at kvinderne synes, det er meget hårdt at klare hverdagen i Danmark. Manden er typisk ikke umiddelbart indstillet på at deltage i at hente og bringe børnene til dagsinstitutioner, købe ind, lave mad og så videre. Til gengæld kan jeg konstatere, at blandt de ægtepar, der stadig er sammen, deltager manden ofte i disse opgaver.

Kvinden fremhæver dernæst typisk, at hun i Danmark ligesom sin mand går på sprogskole og modtager kontanthjælp. Deres pligter udadtil i samfundet er ens, det samme er deres økonomiske forsørgelsesgrundlag. Denne nivellering i eksil-samfundet er baggrunden for, at kvinden lader handling ledsage sine ord om, hvad hun skal bruge manden til. Mit indtryk er således, at det ikke er khat tygningen, der anses som hovedproblemet for kvinderne. Godt nok nævner flere, at de inden skilsmissen var trætte af at se deres mand sove dagen væk, fordi han havde været i en klub og tygget khat det meste af natten. Skilsmisserne må imidlertid ud fra kvindernes perspektiv først og fremmest forstås ud fra den manglende opbakning omkring de daglige opgaver med børn og hjem kombineret med den økonomiske uafhængighed.

(Det skal i øvrigt bemærkes, at nogle af mine kvindelige informanter også i Somalia havde en vis økonomisk uafhængighed, i og med at de havde et lønnet arbejde.[68])

Mændenes forklaringer på de mange skilsmisser er på mange punkter enslydende med kvindernes. De berører dog ikke khattygning som et problem, men fremhæver over en bred kam, at det er den økonomiske uafhængighed, der er hovedårsagen til, at kvinden smider manden ud. De tilføjer derudover ofte, at det er urimeligt, at manden efter skilsmissen kommer til at sidde hårdere i det økonomisk end kvinden. De påpeger også, at kvinden har en alt for magtfuld position i forhold til manden i den forbindelse. For eksempel siger Ahmed, der er far til fem, og som på tidspunktet for interviewet bor sammen med sin kone (han bliver skilt i slutningen af mit feltarbejde):

"Er der nogle her i Danmark, der siger manden skal gå ud, når de bliver uenige? Men det er kun mænd, der går ud. Hvorfor?"

Altså går ud af forholdet?, spørger jeg.

"Ja. For eksempel vi bor her i Danmark, vi bor i vores lejlighed. Hvis mig og min kone bliver uenige, min kone hun tror…hun har det her i hovedet, at det er mig, der skal gå ud. Og hvis jeg ikke går ud, hun kalder politiet f.eks.…altså i andre familier, jeg har aldrig oplevet det her. Men hun siger: "Han truer mig" eller… Og politiet de tror på hende.
Det, der undrer mig, det er: Hvem siger, at manden kun kan gå ud? Og når han kommer ud, manden bliver totalt forvirret og kvinderne de bliver totalt travle. Stressede. Fordi hun har fire, fem, tre eller to børn alene. Og manden han har kontanthjælp. Men offentligheden siger, du skal betale børnebidrag. Og hvis han arbejder, siger de, du skal også betale hustrubidrag. Folk de bliver meget uenige. Jeg kender mange, der står i den situation."

Ahmed mener altså, at der blandt dansksomaliere er skabt en - i hans øjne urimelig - præcedens for, at det er manden og ikke kvinden, der skal forlade parrets bolig, når der opstår så alvorlige ægteskabelige konflikter, at det ender med skilsmisse. Ahmed mener, at mænd yderligere står i en svær økonomisk situation efter skilsmissen, fordi de (i tilfælde af at de har børn) skal betale børnebidrag til eks-konen.

Enkelte fraskilte mænd mener, at kvindens motiv for at blive skilt alene har været økonomisk. For eksempel siger Abdulkadir, der er skilt, og hvis tre børn bor hos moderen:

[68] 6 ud af 20 kvinder har haft et arbejde udenfor hjemmet i Somalia, før borgerkrigen brød ud.

”Når kvinden bliver skilt, hun får mange penge fra staten og manden skal betale forsørgelsesbidrag. I dag betaler jeg selv 3.000 kroner til min kone. Jeg arbejder for hende, ikke kun for mig! For alle er det sådan. Det er fordi, de (kvinderne) kan få flere penge. Det er også derfor, min kone smed mig ud.”

En anden mandlig informant giver udtryk for en holdning, som jeg dog hører mere generelt blandt mine mandlige informanter. Han forklarer skilsmisserne således:

”Manden vil være fri hele tiden – gå ud og ha’ det godt. Kvinden vil ha’ hjælp til de små børn. Skal man få ægteskabet til at fungere, skal man hjælpe med de små børn og spørge, hvad konen har brug for af hjælp. Så kan man godt gå ud..”

Samlet set tyder det således på, at den økonomiske uafhængighed, kvinderne har i Danmark og den økonomiske støtte, de som enlig mor modtager dels fra det offentlige[69] og dels fra børnenes far, understøtter dem i en igangværende subjektiveringsproces. *Subjektiveringsproces* definerer jeg som en proces, der sætter individet i stand til at opleve sig selv som en aktiv, selvbestemmende aktør i sit eget liv. Denne oplevelse affødes af en følelse af, at man kan træffe (vigtige) valg i sit eget liv. Den modsatte situation er, at man oplever sig selv som "fanget" eller reduceret til et objekt i en verden, der defineres af andre (Dalsgård 2000:109-10). Det skal understreges, at jeg ikke sidestiller subjektiveringsproces med frigørelsesproces (det må være op til læseren at lave en sådan eventuel tolkning). Det er ikke nødvendigvis lykken for kvinderne efter skilsmissen at stå alene med hovedansvaret for deres egen og børnenes eksistens og trivsel i det nye eksilsamfund. (Det er heller ikke lykken for mændene, som jeg vil komme ind på om lidt.) Subjektiveringsprocessen er tæt sammenkædet med at føle, at man har – og kan tage – ansvar for eget liv, og den proces er ikke nødvendigvis let, selvom alternativet – at blive i ægteskabet - synes værre for kvinderne. Dette kan klarest illustreres ved i det følgende at give ordet til en af mine informanter, Fatun, som ved en offentlig reception på Københavns Rådhus[70] holdt følgende tale for de fremmødte dansksomaliere og majoritetsdanskere (primært kvinder).

---

[69] i form af støtte til husleje, dagsinstitutioner m.v.

[70] Receptionen er til ære for en majoritetsdansk socialrådgiver (Saida Sonne), der igennem mange års socialt arbejde på Nørrebro har ydet stor støtte til opbygning af netværk og aktiviteter for mange dansksomaliske kvinder. Fatun, der har arbejdet tæt sammen Saida Sonne i disse projekter, har bedt om lov til at kvinderne holder en reception for hende i forbindelse med, at hun går på pension.

"Jeg vil gerne starte med at sige tak for, at vi har fået lov til at komme her i dag og holde denne store dag her på Rådhuset.

Vi er så glade og så stolte over at få lov at være her i dag. Selvom somalier er et meget anderledes fok, der taler et meget anderledes sprog, ser meget anderledes ud og at den somaliske kultur er meget langt fra den danske kultur, klarer de somaliske kvinder sig rigtig godt i det danske samfund.

Somaliske kvinder er meget forskellige. Nogle kommer fra byen, andre fra landet. Nogle har en form for uddannelse, mens andre kan hverken læse eller skrive. Nogle er meget religiøse, andre ikke. Fælles for de somaliske kvinder er; at de er stærke, impulsive og meget anderledes end kvinderne fra de andre etniske grupper. Mange af dem har ingen eller kort skolegang på grund af tradition og borgerkrigen.
Somaliske kvinder har kæmpet for at komme op her til Danmark. De har flygtet fra deres hjem, de har sultet og mistet deres familiemedlemmer. De er blevet voldtaget og mishandlet i en krig, der blev drevet og udkæmpet af mænd.

Da vi ankom til Danmark, blev vi modtaget og accepteret af det danske system. Der blev taget godt imod os. Vi lærte sproget og kunne på den måde også lære danskerne og deres kultur at kende. Men i dag har tingene forandret sig. Det er ikke nemt at være somalisk kvinde i dagens Danmark. Vi ender ofte med at være isoleret i et hus bag fire vægge, uden at have kontakt til andre folk. Vi har svært ved at få arbejde, vi føler der bliver set ned på os og at vi bliver behandlet anderledes.

Jeg er vokset op i et land, hvor en pige bliver opdraget til at være en god mor. Hun skal sørge for at skabe respekt og tillid omkring familien, og gøre familien stolt. Dette er hendes eneste opgave, Og når hun så kommer til Danmark, som er et meget struktureret og meget systematisk land, får hun automatisk en ny rolle som en slags karrierekvinde.

Hun skal sende sine børn i børnehave og i skole. Hun skal selv styrte af sted til sprogskole. Så skal hun købe ind og hente børnene på vej hjem. Hun laver alt det huslige arbejde. Hun skal sørge for, at hendes børn er raske, og at de får lavet deres lektier. Hun er også hele tiden bekymret for om hun fremstår som en god mor – af frygt for at myndighederne kunne finde på at tvangsfjerne hendes børn.

Når hun så har lagt børnene i seng, bruger hun tid på at søge informationer om hvad der sker i samfundet omkring hende. Da hendes tankegang er meget anderledes end danskerne, er der ofte en masse ting, som hun ikke forstår. Hun vil gerne kunne følge med i, hvad der foregår i Danmark. For eksempel ændringer i lovgivningen, hun vil gerne lære og forstå hvordan man opdrager børn i Danmark – uden at slå dem. Hun vil også gerne forstå, hvordan man kan have mænd til at arbejde i en børnehave – da dette er kvindens arbejde.

Kvindens eneste familie hun har i Danmark er hendes sagsbehandler. Det er sagsbehandleren, der vil hjælpe hende, når hun har problemer, der skal løses. Hun føler sig tryg, når hun får råd fra sin sagsbehandler. Men når der sker en

misforståelse mellem hende og socialrådgiveren, mister hun hurtigt tillid til hende og kan derfor finde på at blive væk fra Danmark[71]*. Det kunne for eksempel være at moren måske har haft problemer med sin søn og derefter bliver bange for, at sagsbehandleren fjerner ham fra hjemmet.*

Det er derfor meget vigtigt, at vi arbejder på at forstå hinanden. Integration er for os en langsom proces. For eksempel hvis en somalisk mor kommer til Danmark er der en hel masse ting, som hun skal kunne udenad. Hun skal huske sin pinkode til banken, aftaler, busnumre, betale regninger. Hun skal huske telefonnumre, lægeaftaler, skolesamtaler og så videre. Alt det skal hun have i hovedet for det med at notere noget ned og have en kalender er ikke en del af os. Vi er ikke vant til det."

Kvinderne, der under borgerkrigen i Somalia har håndteret og overlevet stribevis af vanskeligheder, står efter skilsmissen i Danmark overfor nye udfordringer af en anden art. De står nu typisk alene med hovedansvaret for det daglige liv og børnenes trivsel. De skal aflevere og hente børnene fra deres børneinstitutioner, klare lægebesøg, forældremøder og så videre. I forhold til arbejdsmarkedet har det konsekvenser for kvinderne. Aktuelt er størstedelen af de dansksomaliske kvinder i Danmark alene kvalificeret til et ufaglært job som rengøringsassistent (og få andre ufaglærte jobs). De fleste rengøringsjobs starter klokken fem eller seks om morgenen, og det betyder, at kvinden får et pasningsproblem om morgenen, fordi hun ikke kan nå at aflevere børnene i institution eller skole, før hun skal af sted. Skilsmisserne kommer på denne vis særligt for kvinderne til at udgøre en strukturel barriere i forhold til integrationen på arbejdsmarkedet. Selvom skilsmisserne på ét plan igangsætter eller understøtter en subjektiveringsproces hos kvinderne, disponerer de altså på et andet plan også kvinderne for en yderligere positionel lidelse (Bourdieu 1999:4)[72].

For mange mænd har skilsmisserne også alvorlige konsekvenser, der påvirker deres adgang til arbejdsmarkedet. Mændenes situation er den, at de typisk står uden bolig efter en skilsmisse. Hjemløsheden kan vanskeliggøre deres overskud til at finde job, som jeg vil komme ind på i det følgende.

[71] Jeg formoder, at Fatun mener, at kvinderne i givet fald kan finde på at rejse væk fra Danmark.
[72] Til gengæld er de enlige mødre blandt mine informanter generelt *meget* motiverede for at komme i arbejde. Dette forhold uddybes i kapitel 7.

Hjemløshed

Selvom jeg kender et enkelt tilfælde, hvor det er kvinden og hendes barn, der forlader parrets lejlighed, så er det generelle mønster, at det er manden, der bliver boligløs efter en skilsmisse. De fleste håndterer i første omgang deres boligløse situation ved at bo til fremleje hos venner eller bekendte. Det er dog ikke problemløst. Ofte opstår der problemer omkring (det uformelt arrangerede) lejemål og det er ikke ualmindeligt, at folk pludselig fra den ene dag til den anden står uden tag over hovedet. Oftest har dansksomalierne, når de ender med at bede kommunen om hjælp til at finde en bolig, boet til fremleje hos mange forskellige udlejere over en længere periode. For dansksomaliere betyder de mange flytninger, at de ofte har været igennem hyppige sagsbehandlerskift. Det påpeges i flere undersøgelser på området som problematisk, fordi det forringer koordinationen af personernes sager (Tilia & Vicente 2004; Kirkens Korshær 2003 & 2004).

Boligløsheden er oftest forårsaget af skilsmisser. En anden årsag kan være, at den dansksomaliske mand eller kvinde har valgt at flytte fra én by til en anden, typisk fra provinsen til en storby - vel at mærke uden at have andet end en fremlejebolig på hånden. Flytningen kan - som det er tilfældet for to af mine informanter - være motiveret af, 1) at personen ønsker at bryde ud af den sociale isolation, som vedkommende oplever i den provinsby, han eller hun oprindeligt er blevet boligplaceret i eller 2) at personen flytter, fordi han eller hun skønner, at der er bedre jobmuligheder i storbyen.

Når Københavns Kommune[73] bliver involveret i den boligløse situation, bliver personer ikke nødvendigvis tilbudt en løsning på sit boligproblem. Det vil fremgå af en case, som jeg udreder i kapitel 3. Er der hjælp at hente, vil personen enten blive tilbudt en såkaldt nødbolig (et mindre værelse, hvor personen og eventuelle børn kan bo i få måneder) eller plads på et herberg. På grund af boligmangel vil Københavns Kommune sjældent umiddelbart have mulighed for at tilbyde personen en ny lejlighed. Er personen først kommet på et herberg, vil vedkommende imidlertid typisk komme på kommunens venteliste til en almennyttig lejlighed[74].

I starten af 2004 blev det anslået, at 25 procent af alle hjemløse på Københavns herberger var dansksomaliere, og hovedparten af dem mænd[75]. Det fremgår desuden

[73] Mit feltarbejde er udelukkende foregået i Københavnsområdet, som det vil blive uddybet i kapitel 3.
[74] Jf. personlig kommunikation med socialrådgiver under feltarbejdet.
[75] Jf. Information d.17.2.2006 og 19.2.2006.

af rapporten ”Misbrug og behandling – interviews med somaliere på herberg” (Pedersen, Jessen & Sørensen 2006), at dansksomaliere udgør den største etniske minoritetsgruppe på Københavns herberger.

Hjemløshed er et af de interne problemer i gruppen af dansksomaliere, som på grund af dets omfang kan betragtes som en strukturel barriere i forhold til arbejdsmarkedsintegrationen. Hjemløshed lægger således ofte hindringer i vejen både for den enkeltes jobsøgning og sprogundervisning. Personerne må i de perioder, hvor de (oftest pludseligt) står uden bolig, bruge alle kræfter på at finde en ny fremlejebolig eller et herberg. Der skal også bruges kræfter på at meddele flytning til det offentlige. Er man flyttet til et helt nyt område af København, skal man – hvis man er arbejdsløs (hvilket personen typisk er) - tilknyttes et nyt lokalcenter og en ny sagsbehandler. Ofte vil der ikke være meget overskud til jobsøgning. For nogle vil lange perioder som hjemløs desuden skabe lange afbræk i sprogundervisningen (det har været tilfældet for mindst to af mine informanter).

For nogle bliver den uholdbare boligsituation yderligere en grobund for andre sociale problemer såsom misbrug af forskellig art. Misbrugsproblematikken, som jeg i noget omfang har fået kendskab til gennem mit feltarbejde (og som er dokumenteret mere omfattende i en anden undersøgelse), vil blive belyst i følgende afsnit.

Misbrug

Misbrug af rusmidler er et fænomen, jeg kun er stødt på i mindre omfang blandt mine informanter.[76] Der er kun en af mine informanter (en mand), der på tidspunktet for feltarbejdet er ude i et så omfattende brug af khat, at det bevirker, at han er svær at få et interview i stand med. En anden mandlig informant er tidligere misbruger af alkohol, hash og khat.

Derudover er jeg stødt på misbrugsproblematikken i og med, at tre af mine kvindelige informanter som nævnt fortæller, at de er blevet skilt (blandt andet) på grund af mandens alkoholisme. Flere kvinder understreger derudover, at deres eksmands khat tygning (men ikke nødvendigvis misbrug) har været et irritationsmoment, der har medvirket til ægteskabelige konflikter, og senere skilsmisse. Specielt er det

[76] Forudsætningen for at der er tale om misbrug (og ikke bare forbrug) af rusmidler er, at rusmidlet er afhængighedsskabende og desuden, at det har negative sundhedsmæssige konsekvenser for personen.

blevet fremhævet som irritationsmoment, hvis manden har sovet dagen væk efter at have tilbragt aftenen og natten i en klub, hvor der tygges khat.[77]

Somaliere har adskillige hundrede års tradition for at tygge euforiserende khatblade (Hansen 2006a:9). Khattygning skal ikke nødvendigvis sidestilles med misbrug, forstået som, at folk er afhængige af rusmidlet. For det første fortæller mange khat tyggere selv, at de nemt kan afstå fra khat under Ramadanen (ibid.:8). For det andet kan man konstatere, at mange somaliske flygtninge nemt holder op med at tygge khat i forbindelse med, at de bosætter sig steder, hvor khat ikke er så let tilgængeligt (Hansen 2006a:9). Desuden er det bemærkelsesværdigt, at der ikke findes nogle somaliske ord, der kan beskrive, at en person er "afhængig" af khat (ibid.)[78].

Khattygning har imidlertid pådraget sig stor opmærksomhed som misbrugsfænomen blandt majoritetsdanskere. Medvirkende til denne opmærksomhed er blandt andet, at Mohammed Gelle - der af formand for Det Somaliske Netværk, og som af pressen og politikere ofte bliver brugt som officiel talsmand for dansksomaliere - offentligt har udtalt, at khattygning er et stort problem blandt dansksomaliere. Sådan en udmelding har medvirket til, at det i dag bliver fremhævet som et stort problem blandt dansk-somaliske mænd både af journalister[79] og socialrådgivere[80].

Mig bekendt er det ikke dokumenteret, hvor mange dansksomaliere der er ude i et decideret misbrug af khat. Mit indtryk er, at det langt fra er alle, der tygger khat, der er afhængige af det på en måde, så det forhindrer dem i enten at søge jobs eller varetage et job - eller i det hele taget få en hverdag til at hænge sammen. Dels kan jeg konstatere det ved at iagttage flere af mine mandlige informanter, som indimellem tygger khat, og dels understøttes dette indtryk af, hvad nogle af mine informanter fortæller mig. For eksempel Abdulkadir, der er tidligere misbruger. Han siger til mig:

---

[77] Khatbladenes euforiserende virkning er blandt andet (ligesom man oplever det ved tygning af coca-blade), at appetit- og søvnbehov reduceres kraftigt hos den, der tygger det. Har man tygget khat det meste af natten, vil ens søvnbehov først indtræde næste dag, når den euforiserende virkning er ude af kroppen.

[78] Peter Hansen konstaterer, at der dog findes somaliske ord, der beskriver, at folk tygger meget *(marqan weyne),* for meget *(qaadwale),* beundrer khat for meget *(qaad qabax)* og er meget selektive med, hvad de tygger *(yabaal).* Men som sagt er der ingen ord, der kan udtrykke, at en person er afhængig af khat (Hansen 2006a:9).

[79] Jeg kan således konstatere, at hel del af de journalister, der har ringet mig op i forbindelse med mit ph.d. projekt, og har ønsket at lave et interview, har bedt mig om at udtale mig om "de store problemer med khat".

[80] Jeg har kunnet konstatere, at der er en relativ stor opmærksomhed på khat som misbrugsfænomen blandt socialrådgivere, der i deres daglige sagsbehandlerarbejde er i kontakt med dansksomaliere. Det er kommet til udtryk i diverse samtaler med denne målgruppe i forbindelse med foredrag, jeg har givet.

"Hvis du vil finde ud af det rigtige liv, Christina, så skal du komme til en klub, hvor de tygger khat. Ikke en billiardklub. Dem, der tygger khat i klubben er dem, der har de høje uddannelser og er deprimerede over, at de ikke kan komme videre i det danske samfund. Khat er ikke dårlig. Man tygger for at slå tiden ihjel. De er hjælpsomme, venlige mennesker. Mange af dem, der tygger khat, har et godt job! Det passer ikke, hvad Mohammed Gelle siger!".

Hvis der til gengæld er tale om et omfattende brug af khat - eventuelt et blandings-misbrug af khat, alkohol og hash - så kan det som nævnt medvirke til, at konen lader sig skille fra mændene (og de bliver hjemløse). Et eventuelt misbrug kan også følge i kølvandet på en skilsmisse (som det var tilfældet for Abdulkadir; hans case vil blive udfoldet i kapitel 9). I begge situationer er der stor risiko for, at misbruget forværres.

Støtter vi os til en anden undersøgelse ”Misbrug og behandling – interviews med hjemløse somaliere på herberg” fra 2006, lader misbrug til at være et udbredt problem blandt gruppen af hjemløse dansksomaliere, som ender på københavnske herberger (Pedersen, Jessen & Sørensen 2006). Det er imidlertid værd at bemærke, at misbrug af rusmidler også en problematik, der er udbredt blandt hjemløse med majoritetsdansk baggrund (ibid.). Desuden er årsagerne til misbruget i høj grad de samme, som man finder hos majoritetsdanske misbrugere (ibid.:15).

Den nævnte undersøgelse er baseret på interviews med ni dansksomaliske mænd i alderen 23 til 43 år og personalet på Herbergscentret Sundholm og Kirkens Korshærs Herberg i Hillerødgade. De ni mænd har forskellig baggrund, hvad angår uddannelse og erhvervserfaring. Fælles for dem er imidlertid, at deres nuværende familieforhold er problematiske. Seks af interviewpersonerne er skilt, og en del af dem har ingen kontakt til deres eks-kone og børn. Typisk er personernes slægtninge på grund af borgerkrigen spredt i flere lande (ligesom det også er tilfældet for mine informanter).

De interviewede i den nævnte undersøgelse opfatter typisk sig selv som afhængige af kun ét rusmiddel; nemlig alkohol. Brugen af khat og hash opfattes ikke på samme måde som skadeligt og afhængighedsskabende. Herbergspersonalet mener til gengæld, at der ofte er tale om et blandingsmisbrug af både alkohol, hash og khat. For en mindre gruppe skønnes der desuden at være tale om et voksende forbrug af kokain og heroin.

De dansksomaliske misbrugere i undersøgelsen fremhæver, at årsagerne til deres misbrug (primært af alkohol) er *ensomhed* og *kedsomhed* (ibid.:14). Brugen af rusmidler indgår ofte i en social sammenhæng, hvor man er sammen med andre og

lærer andre at kende. Mændene kæder deres misbrug sammen med, at de ikke har noget at lave i dagligdagen. Flere nævner, at hvis de var i arbejde, ville de drikke mindre. Deres ønsker går ikke i retning af at få behandling (for eksempel antabus). De går i stedet på at få en lejlighed for at bryde med misbrugsomgivelserne på herberget, og på at få et arbejde (Pedersen, Jessen & Sørensen 2006:15).

Udover misbrug er der også andre socialt relaterede problematikker, der opstår som konsekvenser af mine informanters positionelle lidelse og livsvilkår i eksilsamfundet, og som lader til at være mere markante end misbrug af rusmidler. Det er imidlertid lidelse, som sjældent er synlig eller tydeligt registrerbar. Først og fremmest depression og angst, men også ensomhed. Disse former for lidelse er relateret til oplevelser af meningsløshed (angiveligt ligesom misbrugsproblemerne). Fordi lidelsen i et vist omfang er tavs, pådrager den sig ikke nødvendigvis opmærksomhed hos de majoritets-repræsentanter, som personerne er i kontakt med (sagsbehandleren, sproglæreren, uddannelsesvejlederen). Selv er jeg blevet indviet i disse forhold igennem længerevarende personlig kontakt med nogle af mine informanter. Jeg vil belyse disse forhold i det følgende afsnit.

Den tavse lidelse

Lidelse og smerte er først og fremmest kropslige og følelsesmæssige erfaringer, og i mindre grad mentale erfaringer. Det har de implikationer, at lidelsen umuligt lader sig forstå *alene* gennem et sprogligt udtryk. Hvad enten vi bliver ”vidner” til lidelse (Das 1997) gennem tale, poesi eller gennem smertelige råb, skrig, gråd eller klynken, så vil lidelse samtidig altid indeholde en *nonverbal dimension* (Morris 1997:27). Lidelsens ”sprog” er ofte i stor udstrækning tavshed (Das 1997; Morris 1997). Inspireret af Veena Das’ tekst *”Language and Body: Transactions in the Construction of Pain”* (1997) tilføjer Stanley Cavell en vigtig pointe. Cavell (1997:94) gør opmærksom på, at hvis vi i vores studier af samfund lader den tavse viden, som vi har været vidne til, forblive tavs i vores analyser, så er det ensbetydende med, at vi ikke anerkender den. Da bidrager vi til tavsheden og kommer dermed til at udvide den vold, vi studerer (eller de mekanismer, der ligger til grund for lidelsen, vil jeg tilføje med reference til mit eget studie).

Det gør sig generelt gældende for mine informanter, at de har oplevet stor lidelse i forbindelse med borgerkrigen og flugten fra hjemlandet. Mange har mistet slægtninge under krigen og nogle har overværet, at andre omkring dem er blevet dræbt. En enkelt af mine informanter har som følge af posttraumatisk stress modtaget psykiatrisk behandling i Danmark. Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af mine øvrige informanter har modtaget nogen form for krise- eller traumebehandling. En del af mine kvindelige informanter bliver i den periode, hvor jeg laver feltarbejde, dog henvist til en psykolog, der tager dem i terapeutisk behandling for depression og angst.

Det er ikke blot lidelse relateret til borgerkrigen, der præger mine informanters liv i Danmark. Efter min vurdering er der især to forhold i den nutidige danske kontekst, der virker belastende for en del af mine arbejdsløse informanter. Det er på den ene side savn af slægtninge, ensomhed og følelser af social isolation og på den anden side det forhold, at man har levet som arbejdsløs i mange år[81]. For nogle af mine informanter har disse forhold markante følgevirkninger såsom nedtrykthed og depression, og i mindre omfang angstanfald og psykosomatiske lidelser. Jeg vil vende tilbage til disse følgevirkninger om lidt, og belyse, hvordan jeg mener vi skal (forsøge at) forstå dem. Lad mig dog allerede nu fremhæve, at hovedparten af mine informanter synes at leve med disse forhold, uden at det nødvendigvis har så lidelsesfulde følgevirkninger.

Lad os lægge ud med at se nærmere på savnet af slægtninge, der er meget generelt blandt mine informanter. Det skal nævnes, at det er ganske udbredt, at dansksomaliere har få eller slet ingen slægtninge i Danmark. Der er både børn, som er kommet til landet som uledsagede flygtninge, og voksne der som den eneste i familien har fået asyl i Danmark, eventuelt sammen med sine børn. Typisk er mine informanters familiemedlemmer i dag bosiddende i mange forskellige eksildestinationer (Canada, USA, England, Finland, Yemen, Saudi-Arabien og Kenya), og det er ikke ualmindeligt, at en person ikke har set sine forældre og søskende i syv eller ti år.

Mine informanter ekspliciterer ikke nødvendigvis deres savn af slægtninge overfor mig, og det mener jeg bør betragtes som en naturlig forsvarsmekanisme i og med, at savnet er knyttet til meget smertelige følelser. Savnet kommer til gengæld ofte *indirekte* til udtryk under et personligt interview eller en samtale. For eksempel i forbindelse med, at vi taler om personens motivation for at komme i arbejde. Mange af mine

[81] Mine arbejdsløse informanter har i gennemsnit været på kontanthjælp i 8 år.

informanter fortæller således, at de er stærkt motiveret til at finde et arbejde, så de kan få råd til at besøge deres slægtninge i udlandet.

I ét andet tilfælde kommer savnet af ægtefællen, der stadig bor i Somalia, til udtryk indirekte ved, at informanten, jeg interviewer, begynder at tale om sine seksuelle frustrationer efter mange år som enlig mand i Danmark. Manden har for mere end halvandet år siden søgt de danske myndigheder om at få sin kone familiesammenført, men udsigterne til, at det vil lykkes, er lange. Dels har han ingen bolig (han bor midlertidigt hos en bekendt) og dels har han kun en begrænset indtægt.

Andre gange kommer savnet til udtryk under meget emotionelle omstændigheder i forbindelse med, at mine informanter pludselig får et telefonopkald, der drejer sig om et familiemedlem i Somalia, der er blevet alvorligt syg eller er død. Behovet for at være tæt på familien i sådanne situationer og give og modtage støtte og opbakning er stort, men oftest umuligt for mine informanter at realisere.

Mange af mine informanter giver udtryk for, at de føler sig socialt isolerede og ensomme i Danmark. Denne oplevelse er både forårsaget af savnet af slægtninge, men også - fortæller mange - af, at de savner et socialt samvær med de mennesker, der bor i deres boligområde. Flere nævner, at de specielt savner tættere kontakt med andre dansksomaliere - og det er et savn, der også ekspliciteres blandt nogle af de personer, som ofte kommer i en somalisk klub, hvor de møder andre.

Livet som langvarig kontanthjælpsmodtager har også alvorlige konsekvenser for mine informanter. Generelt finder de det meget svært at affinde sig med den manglende selvbestemmelse, de oplever, at de som kontanthjælpsmodtagere har over eget liv (et forhold, som vil blive uddybet i kapitel 7 og 8). Den manglende selvbestemmelse kan for eksempel opleves som et hårdt vilkår for mine informanter i situationer, hvor de - imod deres vilje (og tro på, at det nytter noget) - sendes i jobaktivering af deres sagsbehandler. Oplevelsen af, at det ofte er andre end én selv, der træffer vigtige beslutninger i ens liv i forhold til uddannelse og job medvirker, efter min vurdering, til en *oplevelse af meningsløshed* hos mange. En oplevelse af ikke i nævneværdig grad at have mulighed for at påvirke sit eget liv i en proaktiv og selvbestemmende retning. Jeg kan således konstatere, at selvom mange kvinder er inde i en subjektiveringsproces som følge af deres skilsmisser, så trækker livet som kontanthjælpsmodtager i den modsatte retning.

For manges vedkommende er der formentlig tale om, at den manglende selvbestemmelse forstærker en allerede eksisterende oplevelse af meningsløshed

relateret til livet som flygtning. Specielt når livet ikke længere synes at have en mening, fordi - som antropologen, Michael Jackson, skriver - ens habitus[82] er ødelagt af krig, påtvungen migration, racistisk ydmygelse, arbejdsløshed eller generel mangel på anerkendelse (Jackson 2005:xxii), er det et barskt eksistentielt vilkår at erfare, at livets mening skal skabes – på ny og ved egen kraft.

Det er ikke overraskende, at det har alvorlige psykiske konsekvenser for mange af mine informanter, at de oplever langvarig arbejdsløshed og manglende selvbestemmelse, ensomhed og savn af slægtninge – og for manges vedkommende endda oveni købet skilsmisse og hjemløshed, og i mindre omfang for nogle tilmed misbrug. Jeg har under feltarbejdet observeret, at flere af mine informanter har fået symptomer på depression. Nogle har også selv givet udtryk for, at de følte sig deprimeret. Det, jeg har kunnet observere hos personerne, er en sindstilstand af stærk nedtrykthed, opgivelse og manglende lyst til at foretage sig noget. Jeg har set personer (både mænd og kvinder) i sådanne situationer miste al overskud til at søge jobs, tage telefonen og gå udenfor hjemmet for at omgås socialt med andre mennesker. Hos en enkelt person udløste den depressive tilstand natlige angstanfald (umotiveret angst for at dø), hvilket jeg blev bekendt med, fordi hun ringede til mig - typisk dagen efter - og fortvivlet fortalte om sin angst. Hos en anden kvinde blev depressionen ledsaget af forskellige psykosomatiske symptomer, som hun gik til lægen med og fik medicinsk behandling for.

I Silveira og Allebecks (2001) studie af tilfredshed, ængstelse og depression blandt somaliske mænd i London blev det afdækket, at hovedårsagerne til depression var fysiske handicaps, ensomhed, utilstrækkelig adgang til offentlig serviceydelser og manglende mulighed for at rejse tilbage til Somalia. Støtte fra slægtninge var den mest positive modvægt til depression. De laveste niveauer af stress fandt man således hos de somaliere, som følte sig støttede og bakket op af deres familie.

Jeg kan i relation til mine dansksomaliske informanter ligeledes konstatere, at dem som får depressioner (på det tidspunkt hvor jeg laver feltarbejde) gennemgående mangler personlig støtte fra slægtninge. Ingen af personerne har således slægtninge i Danmark. I alle tilfældene undtaget et enkelt (hvor kvinden aldrig er blevet gift; ifølge hende selv på grund af sit fysiske handicap) er personerne desuden blevet skilt i

[82] Begrebet habitus stammer fra Pierre Bourdieu og dækker over et system af *tillærte dispositioner* for, hvordan man begår sig i og håndterer en given social situation (Bourdieu 1977:214). De kan defineres som *"a durable manner of standing, speaking and thereby of feeling and thinking"* (ibid.:93-4).

Danmark, og far-mor-børn familien således blevet brudt op. Desuden kan jeg også i lighed med ovennævnte studie konstatere for to personers vedkommende (kvinder), at fysisk lidelse spiller en rolle for, at personerne bliver deprimeret. Den ene kvinde er HIV-smittet, hvilket ingen af hendes venner og bekendte ved, fordi hun skjuler det af angst for deres reaktioner. Hendes selvpålagte tavshed synes at være mindst lige så hårdt for hende at bære som de fysiske omstændigheder ved sygdommen. På et tidspunkt, hvor hun kommer op at skændes med sin fremlejer (en boligløs kvinde), truer hun med at slå sig selv ihjel. Hun virker i det hele taget psykisk meget uligevægtig. Den anden kvinde får en depression og adskillige angstanfald på et tidspunkt, hvor hun har stærke smerter i ryggen og svært ved at bevæge sig. Smerterne er relateret til et fysisk handicap, hun har haft, siden hun var barn.

Min fænomenologiske antropologiske tilgang til at forstå sådanne psykiske lidelser (depression og angst) er, at de må anskues i relation til det tab af mening, som mange af mine informanter har oplevet i forbindelse med borgerkrigen og flugten, og siden i relation til deres aktuelle liv i Danmark. Muligvis er der ligefrem tale om, at de tidligere erfaringer med tab og smerte ”holdes i live” eller reaktiveres i en dansk kontekst som konsekvens af de omstændigheder, som jeg har beskrevet i dette kapitel (langvarig arbejdsløshed, social isolation og ensomhed m.v.). I givet fald taler vi da om, at denne positionelle lidelse (Bourdieu 1999:4) i Danmark udgør en risiko for retraumatisering[83].

Det skulle hermed stå klart, at jeg ikke mener, at depression blot skal forstås som en sygdom (det vil sige i psykiatrisk forstand), hvilket da også ville gøre denne form for tavs lidelse mindre relevant for dette antropologiske studie. I følge chefpsykolog Lars J. Sørensen[84], som i sit terapeutiske virke har behandlet mange mennesker med depression, og udgivet flere bøger, der behandler emnet ud fra en fænomenologisk tilgang (Sørensen 1996, 2005), skal depression først og fremmest forstås som et

[83] Faren for retraumatisering indtræder, når minderne om de traumatiske begivenheder for intensivt eksponeres (i den nutidige kontekst). Selvom traumatiske oplevelser fra borgerkrigen og flugten ikke nødvendigvis på nogen umiddelbar identisk måde kan sidestilles med livet i eksilsamfundet, kan de traumatiske begivenheder dog godt reaktiveres hos den enkelte, når livsvilkår eller specifikke begivenheder i den nutidige kontekst indeholder komponenter, der minder om den traumatiske situation. Det kan for eksempel være, at oplevelsen af i den aktuelle danske kontekst at mangle selvbestemmelse (et tab af frihed) reaktiverer tidligere traumatiske oplevelser (på et ubevidst, kropsligt plan), således at personerne med traumeforskeren Peter A. Levines ord ”handler ind” (bliver indad-reagerende i stedet for udadreagerende) med depression, angst og følelser af meningsløshed som følge (Levine 1998:165).

[84] Lars J. Sørensen er chefpsykolog på Amtshospitalet i Nykøbing Sj. og har arbejdet bredt med blandt andet psykose-terapi ved meget vanskelige patienter på den retspsykiatriske Sikringsafdeling.

normalt krisesymptom. "Nogle gange er verden så hård, at det vil være umenneskeligt *ikke* at få en depression. Det er ikke ensbetydende med, at man har en sygdom. Det er et normalt krisesymptom", siger Lars J. Sørensen[85]. "Det værste ved depression", siger Sørensen endvidere, er, at "man har tabt mening. Verdenen er blevet meningsløs" (ibid.). Depression udspringer ifølge Lars Sørensen (1996) altid af en følelse af tab, og ofte tab af selvagtelse, fordi ens liv ikke har formet sig som man ønskede, forestillede sig eller planlagde.

Jeg mener, at denne fænomenologiske forståelsesramme, som lidelsen sættes ind i, er meget vigtig. I tråd med Lars Sørensen mener jeg, at depression og angstanfald blandt mine informanter først og fremmest bør forstås som relateret til det tab af mening, som personerne har oplevet og aktuelt oplever i deres liv som langvarigt arbejdsløse. Lidelsen kommer selvsagt (og som jeg også har illustreret) for nogle mennesker på bestemte tidspunkter i deres liv til at virke som barrierer i forhold til at entrere på arbejdsmarkedet (og sandsynligvis også i uddannelsessystemet).

Det skal fremhæves, at en del af mine informanter rent faktisk finder et overskud til at håndtere de livsvilkår, der knytter sig til skilsmisser, hjemløshed, ensomhed og (i mindre udbredt grad) depression og misbrug. Det har således været bemærkelses-værdigt for mig under feltarbejdet, at i hvert fald halvdelen af mine arbejdsløse informanter trods alt - med motivationen i behold - søge jobs proaktivt. Udforskningen af, hvad der virker støttende for en sådan proaktiv adfærd, er et af de helt centrale omdrejningspunkter for denne afhandling. Som jeg allerede har løftet sløret for (i kapitel 1) spiller det en særlig vigtig rolle, om man er heldig at få adgang til nogle støttende sociale relationer. Hermed har jeg allerede indikeret, hvad der blandt andet skal til, for at få nøglen drejet *"den rigtige vej rundt"*, jf. Aminas metafor i kapitlets indledende vignet[86].

Opsummering

Dette kapitel har vist, at dansksomaliere er den gruppe blandt de største flygtninge- og indvandrergrupper i Danmark, der har den svageste tilknytning til arbejdsmarkedet overhovedet. Både dansksomaliske mænd og kvinder har den laveste erhvervs- og

[85] Der refereres her til forelæsning af Lars Sørensen d.13.august 2006 ved ID-Terapeutisk Institut.
[86] Betydningen af støttende relationer uddybes i kapitel 9.

beskæftigelsesfrekvens samt den højeste arbejdsløshed blandt samtlige grupper. Knap 68 procent af alle dansksomaliere i den arbejdsdygtige alder - det vil sige næsten syv ud af ti - står således aktuelt udenfor arbejdsmarkedet. En del af forklaringen er, at dansksomaliere er en af de indvandrer- og flygtningegrupper, der samlet set har opholdt sig kortest tid i Danmark. Mange - 21 procent - er derfor stadig i gang med forskellige beskæftigelses- og uddannelsesforanstaltninger uden løn såsom sprogskole, aktivering, integrationsuddannelse m.v. Derudover er en stor del på introduktionsydelse og kontanthjælp m.v. (34 procent).

Blandt dem, der har fundet beskæftigelse (20 procent af hele gruppen, eller 26 procent af mændene og 13 procent af kvinderne), er flest endt i rengøringsbranchen. Dernæst er relativt mange, primært kvinder, beskæftiget i sociale institutioner m.v. for børn, unge og voksne - det vil sige indenfor omsorgsarbejde. En del mænd og kvinder har desuden fundet beskæftigelse indenfor forretningsservice. Ser vi alene på mændene, er industrivirksomhed herunder slagterier de arbejdsområder, hvor flest har fundet beskæftigelse næst efter rengøring.

Det er også fremgået af den statistiske analyse, at dansksomaliere er relativt veluddannet. I hvert fald er de i følge en anden undersøgelse tilsyneladende bedre uddannet end indvandrere og flygtninge fra Tyrkiet og Libanon (Larsen 2000). 43 procent af alle dansksomaliere i den arbejdsdygtige alder har aktuelt gennemført grundskolen som højeste uddannelse, mens 8 procent har gennemført en videregående uddannelse. 13 procent er i gang med en uddannelse. Det svarer til 15 procent af de dansksomaliske mænd, og 11 procent af de dansksomaliske kvinder - eller i alt 1142 personer. De uddannelser, som dansksomaliske mænd og kvinder aktuelt er i gang med, er primært er grundskolen og erhvervsfaglige praktik- og hovedforløb (det vil sige forskellige håndværker- og kontoruddannelser). De statistiske data, som jeg har inddraget i dette kapitel, viser også, at kvinderne er bedre repræsenteret end mændene i grundskolen, på de forberedende uddannelser og de almengymnasielle uddannelser, mens mændene til gengæld er bedre repræsenteret på de erhvervsgymnasielle udannelser og på alle de videregående uddannelser.

Resten af afhandlingens analyser er primært kvalitativt baseret. Her stiller jeg skarpt på forhold, der ikke kan kvantificeres. For eksempel betydningen af diskrimination, specifikke sociale relationer, selvopfattelser og overbevisninger om ens egne muligheder i majoritetssamfundet. Disse forhold vil give os en dybere forståelse for mine informanters motivation og strategier for at opbygge et aktivt medborgerskab i

samfundet blandt andet gennem et arbejde. Ikke desto mindre er det vigtigt at have sig de statistiske tal for hele gruppen for øje løbende undervejs i den kvalitative analyse, fordi de på nogle områder kan være med til at kvalificere disse indsigter.

I dette kapitel har vi allerede fået et begyndende indblik i, hvordan mine dansk-somaliske informanters kamp for at opbygge et meningsfuldt liv i det danske samfund for manges vedkommende vanskeliggøres af flere forhold, der ikke direkte kan læses ud af statistikkerne. Lad mig her opsummere, hvilke sociale og psykosociale vanskeligheder og udfordringer, det drejer sig om. Lad mig desuden tydeligøre de forskelle, der er på de udfordringer, de arbejdsløse informanter står med, og de af mine informanter, der er i arbejde. De arbejdsløse står uden tvivl med de største udfordringer. Først og fremmest eksisterer der tilsyneladende en større oplevelse af meningsløshed blandt de arbejdsløse som følge af i en længere årrække at have oplevet en dagligdag med manglende selvbestemmelse qva deres position som kontanthjælpsmodtager[87]. Som følge af disse erfaringer (og også præget af oplevelser af social isolation, ensomhed og savn af slægtninge – erfaringer som er generelle for både de arbejdsløse og dem i arbejde), er de arbejdsløse tilsyneladende også i større risiko for at opleve forskellige former for psykisk lidelse såsom depression og angst. For flere af de arbejdsløse vanskeliggør disse forhold ydermere deres muligheder for – og overskud til – proaktivt at gøre en indsats for at komme i arbejde (eller i gang med en uddannelse). Dernæst ser de arbejdsløse informanter (især mændene) ud til at være i større risiko for at opleve en større økonomisk, social og psykisk deroute i forbindelse med, at de bliver hjemløse. Risikoen for hjemløshed (typisk som følge af en skilsmisse) ser ikke umiddelbart ud til at være større blandt de arbejdsløse end blandt dem, der er i arbejde. Skilsmisser forekommer i *begge* informantgrupper, og hjemløshed som følge heraf er ligeledes et fænomen, der optræder i begge grupper. Til gengæld lader det til, at risikoen for at ryge ud i et misbrug som følge af skilssmissen og hjemløshedssituationen er mere udbredt blandt de arbejdsløse - primært mændene - ligesom forstærkede oplevelser af tristhed og meningsløshed som følge af skilsmissen og hjemløshedssituationen lader til at være mere udbredt blandt de arbejdsløse mænd. Det understøttes i øvrigt af en anden undersøgelse, at de

[87] Som nævnt i kapitel 1 har de arbejdsløse informanter i gennemsnit opholdt sig 14 år i Danmark – de fleste, hvis ikke alle årene - som kontanthjælpsmodtagere, mens dem af mine informanter, som er i arbejde, typisk har kortere erfaring med at have været arbejdsløse; i gennemsnit har de kun opholdt sig 8 år i Danmark. Mange af mine informanter i arbejde har desuden fået deres første arbejde relativt hurtigt efter, at de fik asyl i Danmark.

hjemløse dansksomaliske mænd, der i dag befinder sig på københavnske herberger typisk har et blandingsmisbrug af forskellige euforiserende stoffer – eller ryger ud i et – på grund af deres aktuelle livssituation (Pedersen, Jessen & Sørensen 2006). Det skal iøvrigt nævnes, at khattygning synes at være et fænomen, der er udbredt både blandt mine arbejdsløse mandlige informanter og blandt mænd, der er i arbejde. Der er ikke noget, der tyder på, at khattygning i sig selv er et væsentlig hindring i forhold til at finde overskud og motivation til at søge arbejde (der må skelnes mellem khattygning og khatmisbrug).

De arbejdsløse af mine informanter adskiller sig også på et andet punkt fra dem, der er i arbejde – og det er igen et punkt, som må formodes at have en negativ effekt for deres mulige arbejdsmarkedsintegration. Det lader således til, at der blandt de arbejdsløse kvinder er en mere udbredt tendens til at holde fast i nogle dogmatiske udlægninger af Koranen (formidlet af forskellige imamer) i forhold til, hvad der er forbudt adfærd (”haram” ifølge islam) i en konkret jobsituation. Således fremhæver flere af de arbejdsløse kvinder, at de mener, det er ”haram” at bære lange bukser og et mindre tøklæde (*hijab*) på arbejdspladsen, selvom dette eventuelt er påkrævet af arbejdsgiveren. Flere fremhæver også, at det er ”haram” at varetage mænds personlige hygiejne som sosu-medarbejder. Omvendt synes der at være en tendens til, at de kvinder, som er kommet i arbejde, lader pragmatiske hensyn i jobsituationen (for eksempel omkring påklædning) veje tungere end dogmatiske udlægninger af Koranen formidlet af forskellige imamer. Jeg har ikke kunnet konstatere nogle nævneværdige forskelle med reference til religiøsitet blandt mine mandlige informanter, der er henholdsvis arbejdsløse og i arbejde.

Endnu et punkt vanskeliggør potentielt tilknytningen til arbejdsmarkedet for de dansksomaliske kvinder. Det drejer sig om de skilsmisseramte kvinder Selvom skilsmisser positivt understøtter en igangværende subjektiveringsproces hos mange af mine kvindelige informanter (arbejdsløse såvel som i arbejde), udgør de også, som jeg har været inde på, specielt for de arbejdsløse kvinder en strukturel barriere i forhold til arbejdsmarkedsintegrationen. Det skyldes udfordringer med at få tidlige (morgen) arbejdstider, primært i rengøringsbranchen, til at stemme overens med de åbningstider, der gælder i (de fleste) daginstitutioner for børn.

Den positionelle lidelse (Bourdieu 1999:4), som jeg har beskrevet, kendetegner livet for mange dansksomaliere (arbejdsløse såvel som i arbejde), har en lang række konsekvenser. For nogles vedkommende (primært de arbejdsløse) giver den sig

udslag i depression, angst og psykosomatiske symptomer. Når det er tilfældet, taler vi selvsagt om væsentlige barrierer i forhold til arbejdsmarkedsintegrationen.

Nogle af de nævnte problematikker modtager allerede stor bevågenhed blandt sagsbehandlere og andre praktikere på området (for eksempel socialarbejdere på herberger) såvel som blandt journalister. Det gælder især hjemløshed (som primært er forårsaget af skilsmisser) og misbrugsproblemer. Den mere ”tavse” lidelse, som er allestedsnærværende for mange af mine informanter i perioder af deres liv i form af ensomhed og oplevelser af meningsløshed, lader sig imidlertid ikke nødvendigvis nemt registrere, hverken synligt eller verbalt.

Jeg har vist, at alle disse former for lidelse må forstås som konsekvenser af den sociale position, der kendetegner mange dansksomalieres livsvilkår i det danske samfund. Der er tale om en positionel lidelse relateret til deres position som langvarig kontanthjælpsmodtager. Der er *ikke* tale om problematikker, der kan henføres til, at de kulturelt skulle være disponeret for at klare sig dårligt i Danmark, sådan som mediedebatten i Danmark ellers har fremstillet det i årevis (jf. Fadel, Hervik & Vestergaard 1999).

Lidelsen er imidlertid ikke alene opstået som konsekvens af de sociale livsvilkår, mange dansksomaliere lever under som flygtninge og arbejdsløse i Danmark. De må også forstås som relateret til borgerkrigen, flugten og det tab af mening som er konsekvensen for mange. Desværre lader det til, at de sociale livsvilkår, som mange dansksomaliere lever under i Danmark, indebærer en risiko for retraumatisering og en forstærkelse af oplevelsen af meningsløshed.

Hvad der er nok så interessant er - som jeg også har indikeret undervejs - at en del af mine informanter trods alt finder ressourcer til at overkomme disse problemer og mobilisere et overskud til proaktivt at søge jobs. I løbet af afhandlingen vil det fremgå, at det gælder for både kvinder og mænd. I dette kapitel har jeg allerede indikeret, at mange af mine kvindelige informanter handler proaktivt, når de står overfor forskellige udfordringer i det danske samfund. Jeg har vist, hvordan mange vælger pragmatiske løsninger på deres problemer. Nogle kvinder vælger således som nævnt at ignorere imamernes ord med hensyn til tækkelig påklædning – for at få et job. Mange vælger ligeledes at lade sig skille i forsøget på at håndtere en utilfredsstillende livssituation i familien.

Selvom skilsmisser, hjemløshed, langvarig arbejdsløshed og eventuelt misbrug er sociale problematikker, der uden tvivl vanskeliggør integrationen på arbejdsmarkedet (for ikke at tale om diskrimination – et distinkt problem, som jeg behandler særskilt i kapitel 5), så ville det være forkert at konkludere, at disse forhold marginaliserer folk *per se*. Vi må nødvendigvis beskæftige os med, hvordan folk handler og håndterer disse udfordringer - blandt andet gennem mere eller mindre pragmatiske valg.

Hvad der medvirker til, at der for nogle personer bliver igangsat en opadgående i stedet for en nedadgående (marginaliserende) spiral vil blive tydeligt igennem den analyse, jeg udfolder i denne afhandling. Vi vil således få indblik i, hvordan særligt oplevelser af anerkendelse fra omgivelserne indvirker positivt på folks motivation og strategier for at komme i arbejde.

Kapitel 3: Felten og kritisk forskning

Ind i felten: Sagsbehandleren, krisecentret og herberget

Tre uger efter at jeg er begyndt på mit feltarbejde, svinger jeg min cykel ind foran den etageejendom, hvor Annab og hendes fireårige datter bor til fremleje i Københavns Ydre Nørrebro kvarter. Klokken er 10 om formiddagen, jeg er der på slaget som aftalt. Fem dage forinden har jeg besøgt Annab for første gang. Vi havde en rigtig god kontakt med det samme, og jeg glæder mig til at tale med hende igen.

Til min store overraskelse møder Annab mig ude på gaden. Hun og hendes datter har ikke sovet i deres fremlejede bolig i nat, fordi de er blevet smidt ud. I stedet har de overnattet hos en veninde, der bor i en tovværelses lejlighed med sin mand og barn. Annab tør ikke gå ind i lejligheden, hvor hun og datteren har et fremlejet værelse. Hun ville ellers gerne hente sine ting. Men hun er bange for, hvad fremlejeren - en jævnaldrende dansksomalisk kvinde - vil gøre. Sandsynligvis vil kvinden slå hende, mener Annab. "Hun er skør, hun er syg. Hun har problemer med sig selv", fortæller Annab mig.

Ét er i hvert fald sikkert: Annab har et akut problem, for hun fortæller, at hun ikke kan blive boende i venindens lejlighed ret længe. Maksimalt en uge. Familien har dårligt plads til to ekstra personer, specielt fordi veninden er dagplejer i dagtimerne, og skal passe børn i lejligheden fra morgenstunden.

Jeg foreslår, at vi går ned på det lokale socialcenter og taler med Annabs sagsbehandler. Måske er der håb, siger Annab en smule fortrøstningsfuldt, for hun tilhører nu et andet lokalcenter på Nørrebro, end sidst hun var boligløs og fik afslag på hjælp fra kommunen.

Vi mødes af en sympatisk sagsbehandler, der fortæller os, at han tidligere har været ansat i Dansk Flygtningehjælp. Han virker berørt af Annabs situation, og måske især af hendes tårer, som hun tørrer væk med sit store tørklæde. Jeg selv, der sidder og lytter på stolen ved siden af, er også berørt. På baggrund af det Annab fortalte mig, da jeg interviewede hende for nogle dage siden, kan jeg regne ud, at hun og hendes datter vitterlig ikke har andre steder, de kan få husly her og nu. Lejligheden, som de har boet til fremleje i de sidste to måneder, fandt Annab via et opslag i Fakta. Hendes

personlige netværk er meget sparsomt, og hun har ingen slægtninge i Danmark. Hun er fraskilt - for anden gang.

Annab er 40 år, og da hun for godt syv år siden kom til Danmark, var hun gift. Manden, der ikke søgte asyl i Danmark, men blev i Somalia, fandt sig snart en ny kone. Annab lod sig skille fra ham - over telefonen. Siden fandt hun en ny dansksomalisk mand i Danmark, som hun fik datteren med. Han havde ikke fortalt Annab, at han i forvejen havde en kone i Somalia. Manden insisterede på at få sin første kone hentet til Danmark, og fik realiseret familiesammenføringen. Begge kvinder var gensidigt meget jaloux. Der gik ikke lang tid, før Annab lod sig skille. I dag ser datteren Maryam sin far to-tre weekender om måneden.

Sagsbehandleren fortæller Annab, at han desværre ikke kan hjælpe. "Problemet er" siger han, "at du er selvforskyldt boligløs, fordi du flyttede fra Nykøbing Mors til København for fem år siden". Når en person selv vælger at flytte fra den kommune, hvor hun er blevet boligplaceret (i den treårige introduktionsperiode), så følger boligplaceringsansvaret ikke med til tilflytterkommunen, forklarer han. "Det er og bliver dit eget ansvar at finde en bolig i København, fordi du valgte at forlade Nykøbing Mors", understreger han overfor Annab. Han fortæller videre, at der især er mange somaliere, der flytter fra provinsen til København, og at "systemet er lidt trætte af dem, fordi de selv har valgt at flytte, og så kommer til Københavns kommune og beder om hjælp til en bolig".

Annab flyttede i sin tid fra Nykøbing Mors, har hun fortalt mig, fordi der kun var én anden somalier i byen. Hun følte sig fremmed, isoleret og ville gerne til storbyen, hvor hun kunne møde flere dansksomaliere, og hvor der desuden fandtes hallal slagtere. Annab spiser kun hallal slagtet kød i overensstemmelse med sin religion.

Sagsbehandleren beklager situationen: "men boligsituationen er i forvejen fuldstændig forfærdelig i København", forklarer han. Han sender os videre til et andet socialcenter i Nordvest kvarteret, hvor de måske, mener han, kan hjælpe. Det er det lokalcenter, Annab tidligere var tilknyttet - før hun flyttede ind i den nuværende fremlejede bolig. Hendes sagspapirer findes åbenbart stadig på det gamle socialcenter. Selvom det er to måneder siden, hun flyttede fra sin daværende fremlejede bolig, er hendes sag ikke endelig afsluttet og videreekspederet til det lokalcenter, vi sidder på nu, får vi at vide.

Lettere mystificerede over denne pludselige ansvarsrokering, og over at den venlige sagsbehandler på den ene side siger, at Københavns Kommune ikke kan hjælpe, og på den anden side siger, at der måske er hjælp at hente det andet sted, løber Annab og jeg ned ad Nørrebrogade. Der er kun femten minutter til lokalcenteret lukker. Vi når det, Annab trækker et nummer i venteværelset, og kort efter blinker tallet i det røde lyspanel. Bag skranken bliver vi mødt af en kortfattet og ikke særlig venlig kvinde. Da Annab - med min hjælp - kort har sat hende ind i sin boligløse situation, og hendes sag er blevet slået op på computeren, følger beskeden: "Vi kan ikke hjælpe dig med en bolig, for du er selvforskyldt boligløs, som du nok også udmærket ved. Det kan du nok forstå". Tonefaldet er bebrejdende og lettere irriteret.

Annab spørger til muligheden for at komme på et af byens herberger. Nej, der er ikke noget at gøre, får vi at vide. De er fuldt optaget, og skal man have en chance for at komme ind, skal man desuden have andre problemer end hjemløshed.

Vi tager bussen videre til Østerbro, og går ind på Egtmontgården - et sted jeg kender, fra jeg i sin tid boede i området. Det er et herberg for boligløse enlige mødre. Desværre kan de ikke tilbyde Annab noget. Et værelse her kan kun opnås, hvis man er "inde i systemet", det vil sige, hvis Københavns Kommune har henvist én hertil, fordi kommunen ikke har kunne finde en bolig til én.

Jeg foreslår Annab, der nu skal skynde sig af sted for at hente sin datter i børnehave, at vi dagen efter tropper op hos Den Sociale Døgnvagt, som personalet på kvindehjemmet har været så venlige at informere os om. Den Sociale Døgnvagt, som ligger tæt ved Københavns Hovedbanegård, er et akut rådgivnings- og vejlednings-tilbud, hvor børn og voksne anonymt kan henvende sig døgnet rundt.

Da vi ankommer næste dag, tager en venlig socialrådgiver, Børge, imod os. Han fortæller, at "det er forkert det med selvforskyldt boligløs. Hvis man står uden tag over hovedet, så SKAL kommunen hjælpe én, lige nu." Annab bliver tydeligvis lettet over at høre det. Dernæst bliver hun bekymret og bange. Tårerne løber ned af hendes kinder. Da vi spørger, hvad der sker, fortæller hun, at sidste gang hun var boligløs, og henvendte sig på socialcentret for at få plads på et herberg, fik hun at vide, at hvis hun stod uden tag over hovedet med et barn, så ville kommunen tage hendes barn fra hende (sådan har hun i hvert fald opfattet det). Derfor har hun ikke siden turde søge om et herberg. Derfor har hun i flere år valgt at løse sit hjemløs problem ved at bo rundt omkring hos mere eller mindre ukendte fremlejere. Annab er angst for, at hendes datter Maryam nu skal blive tvangsfjernet, og formentlig overdraget til sin far.

Sagsbehandleren Børge forsøger at berolige hende: "Det er kun hvis en mor eller far er psykisk syg, narkoman eller alkoholiker, at man kan gå ind og tvangsfjerne et barn", forklarer han.

I situationen kommer det ikke bag på mig, at Annab har denne uro i forhold til hendes datter. Ugen forinden har jeg i samtaler med flere andre dansksomaliske kvinder konstateret, at der går rygter om, at kommunen har bemyndigelse til at tvangsfjerne børn i mange slags situationer. For eksempel hvis børnene laver meget ballade i skolen, og det bliver indberettet til kommunen. Flere kvinder har givet udtryk for, at kommunen absolut er de sidste, man skal tale med om sine familiemæssige og sociale problemer, for gør man det, risikerer man, at de fjerner ens børn.

Fra Døgnvagten bliver vi nu sendt tilbage til det socialcenter, vi kom fra. Det er herfra, de skal henvise Annab til en bolig - sådan er procedurerne. Her får vi imidlertid at vide, at Annab kun kan finde en bolig, hvis hun flytter til Næstved eller end anden provinsby, hvor der er ledige almennyttige boliger. Vi ringer til sagsbehandleren Børge fra Døgnvagten, og orienterer ham om, hvad vi har fået at vide. Efter en meget insisterende telefonopringning fra ham til socialcentret, finder sagsbehandleren her nu pludselig ud af, at de ikke har undersøgt alle muligheder til bunds. Der er, viser det sig, mulighed for at Annab og hendes datter kan få en akut nødbolig på Amager, som hører under Københavns Familie- og Arbejdsmarkeds-forvaltning. To timer senere står vi ude ved nødboligerne, og Annab og Maryam flytter øjeblikkeligt ind i det ti kvadratmeter store værelse.

Annab siger da konstaterende til mig: "Der findes venlige love og uvenlige love. Hvis en sagsbehandler vil hjælpe, kan han hjælpe. Hvis han ikke vil hjælpe, bruger han de uvenlige love. Der findes så mange love og regler for sagsbehandleren."

I den følgende uge ringer Annab til mig flere gange, fordi hun har brug for min assistance på nogle møder med personalet, der leder nødboligerne. Indflytningen er stødt på administrative forhindringer. Problemet er, at Annabs lokalcenter skal betale huslejen, men hverken Annabs gamle eller nye socialcenter vil tage ansvar for Annabs sag. Lederen af nødboligerne, som vi sidder i møde med, forsøger at forklare situationen til Annab: "Du har jo flyttet en del. Ikke at du ikke har ret til det". Han fortsætter, tilsyneladende for ligesom at forklare os, hvordan systemet fungerer: "Systemet er lidt irriteret - og det er ikke særlig professionelt" tilføjer han, "men det er de - på folk, der fremlejer og fremlejer, og bliver smidt ud pludseligt."

Formålet med dette kapitel er at redegøre for, hvordan forskellige lokaliteter, informanter og relationer mellem mennesker er blevet min felt. Det at bevæge sig ind i felten er en dynamisk proces. I mit tilfælde har steder og informanter ikke været givet på forhånd, men er blevet skabt hen ad vejen, og ofte på måder, jeg ikke havde kunnet forestille mig på forhånd. På denne vis er processen at sammenligne med at gå ind i felten med nogle arbejdshypoteser, som bliver udfordret af empirien og siden erstattet af helt nye forskningsspørgsmål (jf. kapitel 1).

Formålet med dette kapitel er også at redegøre for det forskningsperspektiv, som jeg har medbragt i felten, og som har præget min dataindsamling og analyse. Min gennemgående pointe i dette kapitel vil være, at det er vigtigt at eksplicitere, hvilket perspektiv det er, man møder felten med og analyserer ens data ud fra. I denne sammenhæng refererer jeg ikke til det teoretiske perspektiv (det har jeg redegjort for i kapitel 1, og det vil blive uddybet yderligere i afhandlingens forskellige analyse-kapitler). Derimod handler det om, som jeg ser det, at reflektere over og eksplicitere hvad ens formål med forskningsprojektet er, og hvordan man som forsker positionerer sig i forhold til så politiserede begreber og emner som for eksempel "integration". Denne refleksions- og ekspliciteringsproces er vigtig både i relation til selve forskningsprojektet, men også i relation til at skabe gennemsigtighed og troværdighed overfor omverdenen, når ens forskningsresultater skal formidles.

Jeg vil i det følgende tage tråden op fra den indledende vignet om sagsbehandleren, krisecentret og herberget og belyse, hvordan jeg har fået adgang til felten.

Flerstedet etnografi

Mine informanter åbnede felten for mig. I praksis skete der det, at de, ligesom Annab, involverede mig i deres dagligdag og - for manges vedkommende - deres aktuelle vanskeligheder i forhold til at få adgang til bolig, job og uddannelse. Nogle gange var det deres halvvoksne børn, som stod i vanskeligheder, andre gange (oftest) var det dem selv. Ved at troppe op i mine informanters hjem og følge med dem til møder hos sagsbehandlere, skolevejledere, arbejdsgivere, krisecentre og herberger, blev feltens forskelligartede aktører og lokaliteter bragt på banen. Det var på den måde, at det sociale system, som åbenbart er "irriteret" og "træt" af dansksomaliere, også blev en del af felten.

Feltarbejdet udviklede sig i praksis til at være det, George Marcus kalder "flerstedet etnografi" (1995). Før feltarbejdets start, havde jeg ikke ønsket at afgrænse felten til en bestemt lokalitet (for eksempel et bestemt boligkvarter) eller en bestemt gruppe af aktører. Den eneste geografiske afgrænsning, jeg startede med, var at mine primære informanter - dansksomaliere - skulle være bosiddende i Københavnsområdet. Det var alene en afgrænsning, jeg foretog af praktiske hensyn. I praksis er alle de aktører og lokaliteter, som mine informanter har bragt på banen i samværet med mig (fordi de har været centrale i forhold til deres aktuelle livssituation) kommet til hen ad vejen at definere felten.

Bortset fra en enkelt gang, hvor jeg bogstaveligt talt har fundet en informant "på gaden", har jeg løbende igennem feltarbejdet brugt sneboldsmetoden (Bernard 1994:97) til at rekruttere mine informanter. Første skridt var at identificere nogle "døråbnere" ind til felten. Mit kriterium var, at disse døråbnere skulle være individer med et stort netværk blandt dansksomaliere og desuden være respekterede af mange dansksomaliere. Derudover var det vigtigt for mig, at de ikke var officielle "talsmænd" for somaliere, som enkelte personer er blevet udråbt til at være, fordi de eksempelvis i medierne ofte bliver hevet ind som repræsentanter for hele gruppen. Jeg ønskede først og fremmest at komme i kontakt med "almindelige" dansksomaliske borgere, og ikke nogen der umiddelbart (på en enten positiv eller negativ måde) kunne sættes i relation til en social "elite", eller en politisk eller klanbestemt gruppering indenfor gruppen.

Det lykkedes mig at skabe kontakt til fire personer, som opfyldte ovennævnte kriterier. Tre majoritetsdanskere, som i deres professionelle liv har arbejdet mange år med dansksomaliere, og én dansksomalier. Disse fire "døråbnere" skaffede mig adgang til forskellige dansksomaliske netværk, lokaliseret henholdsvis på Nørrebro og Amager. Med navne og telefonnumre på seks forskellige dansksomaliere i hånden, havde jeg nu potentielt mine første informanter. Derfra fortsatte jeg med at gøre brug af sneboldsmetoden: Jeg spurgte de mennesker, jeg lavede interviews med, om de kunne give mig navn og telefonnummer på en eller flere personer (som matchede bestemte kriterier i forhold til køn, opholdstid i landet, arbejdsposition m.v.). Geografisk kom mit netværk af informanter til at sprede sig over en række forskellige boligområder i Københavnsområdet; fra Rødovre som det mest perifere, til Nordvest kvarteret, Ydre og Indre Nørrebro, Amager, Brønshøj (Tingbjerg) og Sydhavnen.

Feltarbejdet blev gennemført i to faser. Første fase løb fra januar til juni 2004 (6 måneder). Næste fase feltarbejde foregik i perioden februar til august 2005 (2 måneder).

Informanter

Mine informanter blev udvalgt ud fra bestemte kriterier. Eftersom jeg var interesseret i at undersøge, hvordan adgangen til arbejdsmarkedet eventuelt kunne virke som en døråbner for opnåelsen af medborgerskab, var mit første kriterium, at en gruppe af mine informanter skulle være i arbejde, en anden gruppe arbejdsløse. Dermed ville jeg blive i stand til at lave en komparativ analyse. Mine to informantgrupper kom til at bestå af henholdsvis 20 informanter, som var arbejdsløse, og 20 informanter, som var i arbejde. Ideelt set stræbte jeg efter at finde personer, som var lønmodtagere på en arbejdsplads, hvor de havde daglig kontakt med andre kollegaer. I praksis lykkedes det delvist at matche det kriterium: 16 personer opfyldte det, mens fire personer havde job som henholdsvis selvstændig erhvervsdrivende (1), tolk (2) og chauffør (1), uden daglig kontakt til kollegaer.

De 40 primære informanter blev derudover valgt ud fra følgende kriterier:

- **Begge køn** (hver af de to informantgrupper består af halvt mænd, halvt kvinder).
- **Varierende uddannelsesbaggrund** (mine informanter har i gennemsnit 10 års skolegang spændende fra tre års skolegang til akademiske uddannelser).
- **Mindst 5 års opholdstid i Danmark** (i gennemsnit har de arbejdsløse informanter opholdt sig 14 år i landet, og dem i arbejde otte år).
- **Alder over 25 år** (aldersgennemsnittet for mine informanter er 35 år for de arbejdsløse og 34 år for dem i arbejde)[88].

Blandt de 40 primære informanter er hen ved otte personer (syv kvinder og en mand) blevet til nøgleinformanter. Det betyder, at jeg har været sammen med dem langt mere end et par gange. Jeg er hyppigt kommet i deres hjem, har været sammen med deres familier (flere har også set mine børn). Jeg har lavet mange - uformelle - interviews med dem. Jeg har fulgt dem i mange forskellige sociale sammenhænge,

[88] En enkelt informant (i arbejde) afveg fra kriteriet, idet vedkommende var 22 år. Baggrunden for valget af denne informant uddybes i kapitel 9.

hvor de har ladet mig deltage; for eksempel i jobsøgningen ude hos arbejdsgivere, på møder med sagsbehandlere, skolevejledere, på krisecentre og herberger m.v.

Foruden de 40 primære informanter, har jeg været i kontakt med hen ved 30 perifere informanter (ligeledes dansksomaliere). Næsten alle af disse perifere informanter er arbejdsløse, og godt to tredjedel af dem er kvinder. Jeg betegner dem "perifere" i den forstand, at jeg ikke ligesom med mine primære informanter har lavet et 2-2 ½ timer langt interview med dem. Jeg har dog haft spontant opståede samtaler (korte interviews) med dem i de sammenhænge, hvor jeg har mødt dem - ofte i form af gruppesamtaler. Det er typisk foregået hjemme hos mine primære informanter, hvor disse perifere informanter er kommet i lejligheden som gæster, eller i den somaliske klub, hvor jeg er kommet cirka en gang om ugen igennem fire måneder af mit feltarbejde.

Derudover har jeg haft flere perifere, men alligevel betydningsfulde informanter for undersøgelsen. I forbindelse med et heldags Open Space seminar, jeg afholdt i forbindelse med mit feltarbejde (vil blive omtalt i kapitel 4) kom jeg i kontakt med adskillige dansksomaliere og majoritetsdanskere. Hen ved 80 dansksomaliere (to tredjedel kvinder) og cirka 40 majoritetsdanskere deltog i seminaret. Cirka halvdelen af de 80 dansksomaliere var mine (primære eller perifere) informanter i forvejen, de resterende 40 personer blev via den betydningsfulde dataindsamling, der foregik på dagen, nye (perifere) informanter. Det samme blev de cirka 40 majoritetsdanskere.

Derudover har jeg lavet interviews med 10 perifere informanter, der repræsenterede majoritetsdanske institutioner. Det drejer sig dels om fire jobkonsulenter og tre sagsbehandlere ansat i Københavns Familie- og arbejdsmarkedsforvaltning. De har hver deltaget i et enkelt interview (fire af dem i et fokusgruppe interview og tre af dem i et personligt interview). Desuden er tre arbejdsgivere med majoritetsdansk baggrund ad tilfældighedens vej blevet informanter, idet jeg har lavet korte uformelle interviews med dem, enten på arbejdspladsen eller over telefonen. (Det er to gange sket i forbindelse med en informants jobsøgning, en tredje gang i forbindelse med, at jeg har været med en informant på arbejde.)

Derudover er andre majoritetsdanskere også - af tilfældighedens vej - blevet perifere informanter, fordi de (uden at vide det) har bidraget med værdifuld data til min forståelse af majoritetssamfundet og det syn, der i nogle kredse eksisterer på dansksomaliere. Der er for eksempel taxachaufføren, som fortalte mig om, hvad han synes om dansksomaliere og deres integration på arbejdsmarkedet. Et andet eksempel

(der er flere) er venner og bekendte, der under en privat fest, hvor snakken omkring bordet pludselig kom til at handle om emnet for mit ph.d. projekt, ivrigt diskuterede og gav udtryk for bestemte holdninger til dansksomalieres vilje og motivation til at arbejde.

Alt i alt har jeg dermed i løbet af mit feltarbejde været i kontakt med hen ved 110 dansksomaliere (hvoraf 40 af dem er primære informanter), og mere end 50 majoritetsdanskere (hvoraf syv er professionelle praktikere, som jeg alle har interviewet).

Jeg har nu beskrevet, hvordan jeg kom ind i felten, og hvem mine informanter er. Hvad der er lige så væsentligt ar gøre rede for her fra start er den forskningstilgang, som jeg har valgt, og som jeg er trådt ind i felten med. I de følgende afsnit reflekterer jeg over de implikationer, det har, at min undersøgelse rummer et element af aktionsforskning,[89] eller hvad vi også kunne kalde et element af kritisk forskning.

Kritisk forskning

Jeg vil i dette afsnit definere min kritiske forskningstilgang. Lad mig imidlertid først slå fast, at antropologien som sådan kan anskues som en kritisk forskningsdisciplin. Antropologer er i deres analyser helt grundlæggende optaget af at forholde sig *kritisk undersøgende* overfor de fænomener, de studerer. Den kritisk undersøgende metode (som vi anvender under og efter feltarbejdet) består i at afdække de umiddelbare selvfølgeligheder, som vi støder på i felten. Det vil sige, at vi vælger bevidst at stille os i en undrende position, hvor ”common sense” forståelser ikke tages for givet, men derimod søges "afselvfølgeliggjort" ved at indkredse de uudtalte antagelser (kulturelle præmisser og værdier), der ligger bag. Formålet med feltarbejdet er at opnå forståelse

[89] Min undersøgelse er ikke tilstrækkeligt defineret ved betegnelsen aktionsforskning (den rummer mere og andet end aktionsforskning), men et væsentlig *element* af den er aktionsorienteret. Her vil jeg især fremhæve to aspekter af, hvad der karakteriserer aktionsforskning mere generelt, og som er betegnende for min tilgang. Stephen Kemmis & Robin McTaggart (2000) fremhæver, at aktionsforskning blandt andet er "emancipatorisk" og "kritisk". Aktionsforskning er med henvisning til disse to punkter kendetegnet ved at søge at hjælpe mennesker med at "genvinde og frigøre sig selv" (ibid.:597) fra de begrænsninger, som produceres af uproduktive, urimelige og utilfredsstillende *sociale strukturer*, der begrænser individers selvudfoldelse og selvbestemmelse (ibid.). De sociale strukturer - der altså i det aktionsorienterede perspektiv omtales som begrænsninger - kan være indlejret i dominerende diskurser og reelle sociale magtrelationer i samfundet (inklusions- og eksklusions-mekanismer), men også i folks egne handlinger (ibid.:598). Der er altså - i min aktionsvinkel - ikke en a priori antipati rettet mod majoritetssamfundets magtelite. Mit fokus er derimod en kritisk undersøgelse af, hvad der eventuelt begrænser en bestemt etnisk gruppe fra at interagere i samfundets felter på lige fod med den øvrige befolkning. Samtidig er jeg orienteret mod at pege på potentialer og ressourcer (behov for forandring) for at opnå ligestilling for disse medborgere.

og indsigt i de kulturelle betydninger (eller meningsproduktioner), som er immanente i de fænomener, strategier, relationer og begivenheder, der studeres. Immanente skal ikke forstås som statiske – meningsproduktionen skabes tværtimod løbende igennem sociale praksisser og fortolkninger af disse praksisser.

Vi kan bruge vores kritisk undersøgende metode til at rette det, Steffen Jöhncke kalder en *radikal kritik* (Jöhncke 2002). Det er ikke alle antropologiske studier, der gør det – det er et valg, vi tager. Radikal kritik handler om at stille mere fundamentale spørgsmål for eksempel om de ideologiske antagelser, politiske selvfølgeligheder og kulturelle normer, der handles udfra (ibid.:35). Når vi bedriver forskning i et felt, hvor forskellige aktører er i konflikt med hinanden og har divergerende interesser, kan den radikale kritik ofte være en potentiel uvelkommen viden, som Jöhncke meget rigtigt har pointeret (ibid.). Det vil jeg komme nærmere ind på i dette kapitels sidste afsnit.

Lad mig illustrere, hvordan vi kan rette en radikal kritik. Når vi for eksempel har fokus på at forstå bestemte etniske minoritetsgruppers interaktion med majoritets-samfundet, vil vi ikke blot studere relationer og praksisser internt i minoritetsgruppen. Vores radikale kritik vil udmønte sig i, at vi også kritisk undersøger, hvilke kulturelle forventninger, krav og kriterier, der eksisterer i relation til interaktionen (både blandt minoriteterne selv og i det omgivende majoritetssamfund). Vi vil for eksempel kritisk undersøge, hvilke kulturelle præmisser integrationsbegrebet hviler på. Vi vil stille spørgsmål ved, hvad "integration" overhovedet er, hvem det er, der skal integreres og hvem det er, der har magten til at definere det? For eksempel vil vi spørge: Under hvilke omstændigheder bliver det muligt (for bestemte aktører) at udstikke vurderinger af, om bestemte etniske minoriteter er "godt" eller "mangelfuldt" integreret i samfundet? Hvad er det eksempelvis, der gør, at somaliere gang på gang i medierne er blevet udråbt som ”besværlige” og uintegrerbare (Fadel, Hervik & Vestergaard 1999)?

Ønsket om at rette en radikal kritik indebærer, at jeg som antropolog interesserer mig for at afdække de dominerende - og mere eller mindre uartikulerede - antagelser om 1) hvad der udgør et <u>problem</u> i relation til etniske minoriteter i det danske samfund (i dette tilfælde dansksomaliere) og 2) hvad der som følge heraf defineres som <u>løsninger</u> på disse problemer.

Et empirisk eksempel kan illustrere denne kritiske vinkel: Når jeg gang på gang i mit feltarbejde har hørt flere af mine kvindelige dansksomaliske informanter referere til, hvordan deres sagsbehandler har fortalt dem, at de vil få meget svært ved at få job

i Danmark, når de bærer et stort tørklæde (*djelbab*), så koncentrerer jeg mig om metakommunikationen i det budskab. Til trods for de gode intentioner, som jeg formoder, at sagsbehandleren har, er metakommunikationen, at det er kvinden og hendes *synlige forskellighed,* der udgør hovedproblemet i relation til hendes integration på arbejdsmarkedet. Metabudskabet er desuden, at løsningen på *hendes* problem vil være, at hun udtrykker sin muslimske identitet på en mindre synlig måde.

Når jeg ser på integration fra denne kritiske position, mener jeg, at det indebærer et fokus på to ting. For det første et fokus på hvem der i den konkrete relation har *magt* til at definere, hvad integration er. For det andet et fokus på hvilke *sociale processer* (eller vertikale sammenhænge[90]) i samfundet, der medvirker til at reproducere de bestemte antagelser og diskurser om, hvad integration indebærer for bestemte aktører. Problematiseringen af tørklædet (et synligt symbol på muslimsk identitet) kommer med andre ord et sted fra. Den produceres af bestemte aktører - gennem bestemte sociale processer.

Vi kan også rejse en radikal kritik ved kritisk at undersøge de ideologiske og kulturelle antagelser, der knytter sig til de sociale teknologier, der sættes i værk i integrationens navn. Det vil sige de forskellige former for integrationstiltag, institutionelle praksisser og politikker, der implementeres i samfundet på bestemte tidspunkter. Sociale teknologier er en analytisk term for konkrete løsningsmodeller, der institutionelt søges implementeret i samfundet på baggrund af nogle socialt og kulturelt definerede præmisser for, hvad problemet (der skal løses) "er". Som Steffen Jöhncke, Mette N. Svendsen & Susan R. Whyte (2004) har påpeget, ”løser” sociale teknologier ikke blot de definerede problemer, de konstituerer dem samtidig i den proces. Sociale teknologier er nemlig med til at aktivere bestemte forståelsesmæssige perspektiver og værdier omkring, hvad der er godt og skidt i relation til "problemet". Det gælder uanset om "problemet" er langtidsledige indvandrere, flygtninge eller majoritetsdanskere, eller hjemløse, barnløse, mennesker med handicap, stofmisbrug, genetisk kræftrisiko eller en anden minoritetsgruppe (Jöhncke, Svendsen & Whyte 2004).

Den form for kritisk forskning, som min egen indskriver sig i, søger ikke blot at rejse en rejse en radikal kritik gennem de empirisk funderede analyser. Den har som nævnt indledningsvist i dette kapitel (jf. note 91) også et særligt aktionsorienteret

[90] Jf. kapitel 1.

fokus. Min forskning kendetegner sig således ved, at jeg også ønsker at rette det, Steffen Jöhncke kalder, en *konstruktiv kritik* på baggrund af mine analyser. Det konstruktive ligger i at komme med anbefalinger, der ret umiddelbart kan omsættes til praksis, og fremme praktiske problemløsninger, eventuelt vise nye muligheder (Jöhncke 2002). Jeg ønsker med andre ord ikke blot at beskrive, forstå og forklare – men også at pege på behov for at forandre. Sigtet er, at mine forskningsresultater kan være med til at belyse forandringsbehov og markere løsningsforslag i relation til de problematikker, der er genstandsfelt for min forskning. I lyset af, at emnet etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration er så højt prioriteret på den politiske dagsorden i Danmark i dag, mener jeg personligt, at jeg har en moralsk forpligtelse til at reflektere konstruktivt over anvendeligheden af mine forskningsresultater og omsætte disse refleksioner til konkrete løsningsforslag eller anbefalinger (rettet mod beslutningstagere eller andre centrale aktører på integrationsområdet). Samtidig bør det understreges, at det netop er et individuelt valg, om man som forsker på eksempelvis denne måde ønsker at gå skridtet videre end ”blot” at formidle ens analytiske forskningsresultater. De etiske retningslinier, som American Anthropological Association (AAA) senest har formuleret omkring forskerens ansvarlighed i forhold til offentligheden, understreger således, at det er en valgmulighed forskeren har, men ikke en professionel forpligtelse. (Omvendt mente AAA tilbage i 1971, at det var en professionel forpligtelse. Af de etiske retningslinier fra 1971 fremgår det således, at antropologer *”bear a professional responsibility to contribute to an “adequate definition of reality” upon which public opinion and public politcy may be based”;* AAA 1971, cit. i Sanford & Angel-Ajani 2006:3). I AAA’s ”Code of Ethics” fra 1998 står der derimod, at:

”Anthropological researchers should make the results of their research appropriately available to sponsors, students, decisionsmakers, and other non-anthropologists… Anthropologists may choose to move beyond disseminating research results to a position of advocacy. This is an individual decision, but not an ethical responsibility.”
(AAA 1998; cit. i Sanford & Angel-Ajani 2006:3)

”Advocacy” refererer til at ”gå i forbøn for” – det vil sige tale eller handle på vegne af en anden person eller gruppe (Van Esterik 1985:60). De måder antropologer, kan gøre det på, er i praksis mangeartede ligesom de roller antropologer, kan gøre det ”igennem”, er det. Penny Van Eterik understreger således i artiklen *”Confronting*

Advocacy, Confronting Anthropology" (Van Esterik 1985), at "advocacy" kan praktiseres gennem en mediator, facilitator eller rådgiver rolle eller – over i den mere aktivistiske (handlingsorienterede og mere involverede) ende af spektret – i rollen som ekspert vidne, konsulent eller lobbyist. Denne holdning, der gives udtryk for i AAA's etiske kodeks – at det er en individuel beslutning, om antropologen vælger at tage aktiv stilling til eller blande sig direkte i sine informanters liv og nogle gange direkte medvirke til at ændre et felts praksisser, er en holdning der stadig debatteres i antropologien. Spørgsmålet, der er til debat, er, om det i mange konkrete forsknings-sammenhænge ikke netop *er* en etisk forpligtelse, der påhviler én, snarere end en egentlig valgmulighed (Sanford & Angel-Ajani 2006; Caplan 2003). Jeg mener, denne debat er særdeles vigtig for antropologien. Lad mig således give et konkret eksempel på, hvilket etisk dilemma en antropolog kan blive placeret i undervejs i sit feltarbejde.

Antropologen Rachel Burr kom under sit feltarbejde på et børnehjem i Vietnam til at stå i en situation, hvor hun var blevet delagtiggjort i en fortrolig viden af børnene, som hun følte, hun – af etiske årsager – måtte handle på. Børnene havde fortalt hende om deres praksis med at tatovere bestemte tegn mellem tommel- og pegefinger. Tegnene indikerede, hvordan de var placeret i det interne sociale hierarki på børne-hjemmet. Denne viden var for Rachel Burr et gennembrud i forhold til at forstå – og komme til at tale med børnene om – den sociale orden og deres opfattelser af egne livsmuligheder (Rachel Burr 2006, omtalt i Weekendavisen d. 2.2.2007). Men det var også en viden, der bekymrede Burr, for hun vidste, at tatoveringerne blev lavet med en blanding af blæk og blod, og at børnene delte nåle, når de lavede tatoveringerne. Burr valgte at forlade den neutrale forskerrolle og bad børnehjemmets personale om at teste børnene for HIV. Personalet tog imidlertid ikke faren for HIV-smitte blandt børnene alvorligt. Burr fortsatte sit feltarbejde på børnehjemmet, alt imens hun fortsatte med at advare personalet om HIV. Et år efter, at hun kom hjem fra Vietnam, fik hun et brev fra en NGO-medarbejder, hun havde arbejdet sammen med. Børnene var endelig blevet testet. Ud af de 180 børnehjemsbørn var 162 HIV-smittet (Weekendavisen 2007). Rachel Burr blev herefter i tvivl om, hvorvidt antropologiens etiske retninglinier var gode nok. Hun følte en stor skyld og debatterede med sig selv, hvordan hun kunne have – og burde have – handlet anderledes. Hun forsøgte også at diskutere sit dilemma ved flere konferencer og ph.d. seminarer, men mødte ikke megen forståelse fra sine antropologiske fagfæller (ibid.). Nogle af de ældre

professorer ved Brunel University, hvor Burr skrev sin ph.d., mente ligefrem at hun havde ødelagt sit feltarbejde ved at blande sig frem for blot at observere. Ved en offentlig konference blev hun anklaget for at være aktivist frem for antropolog (Weekendavisen 2007).

Burrs dilemma og den debat, hendes aktive stillingtagen rejste i de akademiske kredse, tydeliggør, at det stadig kan være polemisk at argumentere for, at antropologer - ofte i forbindelse med deres feltarbejde – gør en indsats for at forbedre vilkårene for de mennesker, de studerer. Hvad angår min egen forskningstilgang, har jeg i dette afsnit redegjort for min ambition om ikke blot at beskrive, forstå og forklare – men også at pege på behov for at forandre. Til trods for denne ambition om at udarbejde en konstruktiv kritik i relation til de problematikker, der har tydeliggjort sig under mit feltarbejde, mener jeg dog ikke, at min forskning fuldt dækkende kan beskrives under betegnelsen ”advocacy”. Godt nok har jeg i en fase af mit feltarbejde indtaget en faciliterende rolle[91], og godt nok påtager jeg mig også – enkelte steder i denne afhandling – en slags rådgivende rolle i forbindelse med, at jeg på baggrund af mine analyser retter opmærksomhed mod mulige løsningsforslag. Men ambitionen om at udarbejde en konstruktiv kritik rækker *udover* at være talskvinde for en bestemt gruppe. Opgaven består *ikke* i at gå i forbøn for en bestemt aktør. Godt nok tager jeg udgangspunkt i en bestemt minoritetsgruppes oplevelser af spændingsforholdet mellem dem og majoritetssamfundet, men det medføder ikke en a priori stillingtagen til, *hvem* der skal skabe forandring for hvem eller *hvilke* forandringer. Den konstruktive kritik er – og bør altid være - direkte relateret til de problemer, som de empirisk funderede analyser har vist eksisterer i relation til konkrete vertikale sammenhænge i samfundet (i dette tilfælde i relation til mine dansksomaliske informanters udvikling et aktivt medborgerskab og integration på arbejdsmarkedet). Udgangspunktet for min analyse, og dermed også for den konstruktive kritik, er, at opnåelse af et aktivt medborgerskab og arbejdsmarkedsintegration vedrører såvel minoritet som majoritet (og relationerne imellem disse). De praktiske problemløsninger skal derfor ikke udvikles i retning af - eller forstås isoleret som – gavnende en bestemt minoritetsgruppe, men derimod samfundet som sådan.

---

[91] Det var i forbindelse med, at jeg arrangerede et ”Open Space” seminar for dansksomaliere og en række centrale aktører fra majoritetssamfundet. Hensigten med seminaret var blandt andet at facilitere processen med at udvikle løsningsforslag til, hvordan flere dansksomaliere kunne komme i arbejde (metoden omtales i kapitel 4).

Udover ambitionen om at rette en radikal såvel som konstruktiv kritik gennem mine analyser, sådan som jeg har redegjort for i dette afsnit, kendetegner min kritiske forskningstilgang sig også, ved at jeg vedkender mig, at jeg har et normativt standpunkt i forhold til, hvad der er godt eller problematisk vedrørende de forhold, jeg studerer. Alle løsningsforslag og anbefalinger hviler naturligvis implicit på et normativt grundlag. Det, der er særligt her, er at jeg som forsker ønsker at *eksplicitere* mit normative standpunkt for at skabe størst mulig gennemsigtighed i forsknings-processen og de opnåede forskningsresultater.

Antropologiens implicitte normativitet

Lad mig vende tilbage til dette, men først slå fast, at jeg mener, antropologien som sådan hviler på et *implicit* normativt standpunkt. Efter min bedste overbevisning, har de fleste antropologiske studier således et implicit sigte i forhold til at ville dokumentere, og om muligt påvirke den sociale virkelighed, de studerer. Dermed også sagt, at antropologer – hvad enten den enkelte forsker umiddelbart vedkender sig det eller ej - har et implicit normativt standpunkt om, hvad det gode liv er eller burde være for de mennesker, de studerer. Det er således min oplevelse, at mange antropologer i deres forskningspraksis er styret af en normativitet. Man kunne også formulere det som Penny Van Esterik gør, når hun siger, at aspekter af ”advocacy” er indlejret i selve antropologien som disciplin (Van Esterik 1985:62-63). Det er et blandt andet et faktum, konstaterer Van Esterik, at antropologer ofte studerer mennesker uden magt – minoriteter, som er i risiko for at blive undertrykt eller mangle muligheder i livet, og som har et behov for en mediator eller mægler i konflikt situationer (ibid.:63). Det er min oplevelse, at mange antropologer i deres forskningspraksis er styret af en normativitet, der kun kommer til udtryk indirekte, og da ofte i forbindelse med overvejelser omkring etik. For eksempel i formidlingen af forskerens udfordringer i forhold til at håndtere sin egen position og sociale roller i felten.[92]

Det lader desuden til, at det normative standpunkt ofte tilsløres af et kultur-relativistisk perspektiv. Måske har antropologer en tendens til at glemme at

[92] Den implicitte normativitet kan eksempelvis komme til udtryk i refleksioner over, hvordan vi undgår at bidrage til en yderligere marginalisering af vores informanter gennem vores forskning. For eksempel: Hvordan forvalter vi vores majoritetsposition i felten, så vi i studiet af etniske minoriteter i eget samfund ikke bidrager til en yderligere racialisering af minoriteterne (Gullestad 2004)?

eksplicitere, at (også) den kulturrelativistiske forskningsoptik hviler på sit eget normative grundlag. Kulturrelativismen har som bekendt kendetegnet antropologien siden fagets oprindelse (blandt andet under stærk indflydelse af den amerikanske antropologis grundlægger Franz Boas og hans efterfølgere). I faget kan man den dag i dag spore en dyb historisk forankring i de tidlige opgør med kolonialismens og imperialismens etnocentriske tankegang (fra den Boasianske tradition over den strukturalistiske med Claude Levi Strauss' "Den Vilde Tanke" (1969) som centralt værk, og videre til historisk antropologiske studier som for eksempel Eric Wolfs *"The People without History"* fra 1982).

Antropologer har generelt for vane at studere marginaliserede grupper - mennesker der lider under *positional suffering* (Bourdieu 1999:4).[93] Det er naturligvis ikke tilfældigt. Efter mit bedste skøn hviler antropologien på værdier, der i sagens natur er normative. Værdier som i dag blandt andet ville kunne udtrykkes i ord som <u>respekt, social retfærdighed og ligestilling.</u> Disse værdier som på Boas' tid ikke var alment fremherskende i samfundet, men snarere blev sat på en hård prøve af den daværende kolonialisme og racetænkning, er til gengæld vokset ud af *det konkrete møde* med de mennesker i felten, som antropologer har studeret.

Velvidende at værdierne respekt, social retfærdighed og ligestilling - ligesom alle andre værdier - kun kan forstås i forhold til den specifikke kulturelle og historiske kontekst, de er forankret og formidlet i, vil jeg alligevel springe en større begrebsmæssig udredning over. I stedet vil jeg med det samme forsøge at illustrere, hvordan det normative - gennem specifikke værdier som de her nævnte - helt konkret kommer til udtryk i antropologers forskningspraksis i dag.

Ser vi på <u>den første værdi</u> (respekt), mener jeg, at det normative kommer til udtryk ved, at antropologer generelt er optaget af at forstå og *respektfuldt* formidle deres informanters oplevelse af det liv, de lever. Informanternes oplevede virkelighed håndteres - ideelt set - som værende lige så betydningsfuldt som alternative, dominerende oplevelser og kategoriseringer af gruppen og den anderledeshed, de repræsenterer, i samfundet. I praksis er situationen faktisk ofte den, at informanternes oplevede virkelighed behandles som værende tættere på realiteten af den sociale virkelighed, informanterne lever i, end de alternative repræsentationer. (Her kan man tale om, at der ofte indsniger sig en solidaritet med de mennesker, der studeres).

---

[93] Bourdieus begreb "positionel suffering" er defineret i kapitel 2.

"Tættere på realiteten" betyder ikke, at antropologer opererer med et sandhedsbegreb. Feltarbejdet gør ikke antropologer i stand til at indfange og repræsentere en bestemt objektiv virkelighed[94]. Pointen er snarere, at der er nogle repræsentationer af virkeligheden, som antropologer generelt er mere optaget af end andre.

Dette aspekt af normativiteten - at vi har en nærmest etisk forpligtelse til respektfuldt, eller ligefrem solidarisk eller loyalt, at gøre et forsøg på at repræsentere de marginaliserede gruppers oplevelse af verden, ekspliciteres ikke nødvendigvis i de konkrete analyser. Der er, som jeg ser det, ikke noget problematisk i dette aspekt af normativiteten. Som jeg vil komme ind på om lidt, mener jeg imidlertid, at det *kan* være problematisk, hvis man ikke ekspliciterer det normative standpunkt, man opererer ud fra som forsker - specielt når man forsker i et politiseret felt.

Ser vi på de to næste værdier, som jeg mener implicit påvirker de fleste antropologiske analyser, handler det normative om, at respekten for de andres perspektiv på verden ofte går hånd i hånd med implicitte værdier om *social retfærdighed og ligestilling.* Grunden til at antropologer overhovedet beskæftiger sig med marginaliserede grupper eller i hvert fald minoriteter, der er genstand for en problematisk kategorisering fra majoritetssamfundets side (det behøver ikke at være en socialt ressourcesvag gruppe), bunder sandsynligvis i et normativt standpunkt omkring social ligestilling. Jeg bruger her ordet ligestilling i betydningen *lige muligheder for at opnå samme sociale og eksistentielle vilkår som andre grupper i samfundet.* Jeg kunne også tale om ligebehandling.

Jeg vil hævde, at antropologer - ligesom andre mennesker - opererer med nogle normative forståelser af, hvad et godt liv er, og at et af kriterierne blandt andet handler om ligestilling/ligebehandling og muligheder for at påvirke ens eget liv i en positiv retning (hvad man på engelsk ville kalde "empowerment"). Der er heller ikke noget problematisk i dette normative udgangspunkt som sådan, men der kan være det, hvis

---

[94] Den tankegang, at repræsentationen af de andres verden afspejler en reel objektiv virkelighed, blev der gjort op med i 1970'erne og 80'erne, anført til at begynde med af Clifford Geertz (1973), der påpegede, at antropologens vilkår er at lave "thick description" - det vil sige lag på lag af tolkninger. (Siden blev denne erkendelse ført videre i repræsentationsdebatten, anført af James Clifford og Geroge E. Marcus (1986)). Geertz pegede på, at antropologens vilkår i første omgang er at tolke aktørernes indbyrdes tolkninger af verden omkring sig og af sig selv. Siden hen er det at formidle sin fortolkning i skriftform, hvorefter denne fortolkning igen fortolkes af læseren. At Geertz selv kan kritiseres for ikke tydeligt nok at eksplicitere sine egne analytiske skridt i fortolkningsprocessen er en anden diskussion, men naturligvis relevant her, hvor jeg har fokus på betydningen af at gøre ens egen forskningsproces "gennemsigtig". (Geertz kritiseres for eksempel for ikke eksplicit at redegøre for den fortolknings-proces, der ligger til grund for hans berømte analyse af et kulturelt kernesymbol; den balinesiske hanekamp (Geertz 1973). Hanekampen er ikke et empirisk materiale i sig selv, men efter sigende en syntese/abstraktion fra 300 hanekampe; Keesing (1975)).

vi ikke er eksplicitte omkring det. Specielt - vil jeg igen fremhæve - når vi laver forskning i et så politiseret felt som forholdet mellem etniske minoriteter og majoritetssamfundet. Vores videnskabelige troværdighed bygger nemlig i høj grad på gennemsigtighed i vores analyser. Når vi bedriver forskning indenfor et stærkt politiseret felt, så bliver troværdigheden sat på en hårdere prøve. Der vil nemlig altid være en meget reel risiko for, at vores forskning bliver tolket som agiterende for det ene eller den andet politiske argument (et forhold jeg vender tilbage til i kapitlets sidste afsnit). Jeg mener ikke, vi kan leve med risikoen for at blive mistænkt for at bedrive ideologisk deduktiv forskning (når det ikke er det, vi gør).

Normativitet må således ikke forveksles med ideologi. Selvom begge størrelser er farvet af værdier og livsanskuelser, er der forskel.[95] *Ideologisk funderet forskning* ville komme til udtryk ved, at forskeren gik ud i felten for at søge bestemte svar (præget som forskeren er af sin ideologiske opfattelse af, hvordan verden hænger sammen). *Normativ funderet forskning* derimod søger ikke bestemte svar, men stiller derimod kritisk undersøgende spørgsmål. Eksempelvis stiller jeg spørgsmålet i min egen undersøgelse: Hvis diskrimination er forekommende, hvad er da konsekvenserne for mine informanter? Den normativt funderede forsker stiller dog ikke alene spørgsmål, men forfølger også de forundringer, ambivalenser og paradokser, som måtte vise sig undervejs i dataindsamlingen. Deraf følger, at forskeren løbende forholder sig kritisk undersøgende (tvivlende og udfordrende) i forhold til sine egne hypoteser[96]. Blandt andet for at undgå forvekslingen mellem normativ og ideologisk funderet forskning, er ekspliciteringen af vores normative standpunkt så vigtig.

Min egen normativitet: refleksioner om integrationsbegrebet

Her vil jeg eksplicitere mit eget normative standpunkt, hvilket jeg bedst gør ved at redegøre for, hvorledes jeg forholder mig til integrationsbegrebet. Som nævnt i kapitel 1 anser jeg ikke "integration" for at være et brugbart analytisk begreb. I stedet anvender jeg med- og modborgerskabsbegreberne (defineret i kapitel 1). Denne afskrivning af integrationsbegrebet som analytisk term hænger i første omgang ikke sammen med mit normative standpunkt, men derimod med den føromtalte kritiske

[95] Jeg er Steffen Jöhncke taknemmelig for at have gjort mig opmærksom på, hvori forskellen ligger, under en faglig diskussion. Diskussionen fulgte i kølvandet på et oplæg, jeg holdt om normativitet og aktionsorienteret forskning på en antropologisk konference om integration i januar 2006.

[96] Jf. min egen proces med at revidere mine arbejdshypoteser; omtalt i kapitel 1.

antropologiske position.[97] Jeg indtager en kritisk position i forhold til de politiske selvfølgeligheder og ideologiske og kulturelle antagelser, der knytter sig til integrationsbegrebet.

Udover denne kritiske position indtager jeg imidlertid også en normativ position. Det betyder, at min forskning også er motiveret af et normativt standpunkt i forhold til, hvilken social situation jeg mener, integration *bør* udtrykke i praksis. Selvom jeg analytisk afskriver integrationsbegrebet, betyder det ikke, at jeg smider begrebet ud med badevandet. Jeg mener, der er væsentlige grunde til at tage integrationsbegrebet alvorligt - som andet end en social konstruktion, vi analytisk kan afmontere. At tage begrebet alvorligt mener jeg simpelthen er en forudsætning for at rette et aktions-orienteret fokus.

Hvis vi nægter at forholde os til integration som en normativ størrelse - endsige bruge ordet i formidlingen af vores forskningsresultater udadtil - fordi vi analytisk synes det er inadækvat - hvordan kan vi så med rimelighed forvente, at betydnings-fulde aktører indenfor integrationsindustrien (ministre, embedsmænd og praktikere) vil gå i dialog med os?

Jeg mener, integration bør udtrykke en situation, hvor etniske minoriteter reelt har mulighed for at deltage i samfundet på samme vilkår som majoritetsbefolkningen. For eksempel ved konkret at få jobs, som de er kvalificerede til, kunne opnå adgang til lejeboliger, kvalificerende uddannelser og diskoteker – alt sammen på lige fod med den øvrige befolkning. Det er her den tidligere omtalte værdi omkring "ligestilling" eller "ligebehandling" kommer ind.

Mit normative standpunkt handler altså i høj grad om, at integration først kan finde sted, når der er et fravær af diskrimination[98] af etniske minoriteter, uanset om denne er tilsigtet eller utilsigtet. Integration kan efter min mening beskrives som en situation, hvor etniske minoriteter er ligestillet formelt og reelt i social, kulturel og

---

[97] Det er på sin plads at notere, at det ikke kun er antropologer, der har en kritisk tilgang til deres forskningsobjekter. For eksempel anskuer mange sociologer også empiriske fænomener i verden som sociale konstruktioner ved at anvende en kritisk dekonstruktivistisk forskningstilgang.

[98] Diskrimination (som allerede delvist er defineret i kapitel 1, og bliver udfoldet yderligere i kapitel 5) er et juridisk begreb, der dækker over ulovlig forskelsbehandling. Jeg læner mig op ad den definition på diskrimination, som fremgår af *FN's konvention om afskaffelse af alle former for racediskrimination* (1965). Heraf fremgår det af Artikel 1:
"I denne konvention betyder udtrykket "racediskrimination" enhver forskel, udelukkelse, begrænsning eller fortrinsstilling på grundlag af race, hudfarve, afstamning eller national eller etnisk oprindelse, hvis formål eller virkning er at ophæve eller svække den ligelige anerkendelse, nydelse eller udøvelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder på det politiske, økonomiske, sociale, kulturelle eller et hvilket som helst andet område af samfundslivet".

økonomisk henseende. Det vil sige, at etniske minoriteter på lige fod med majoritetsbefolkningen opnår mulighed for at indgå som aktive medborgere på alle samfundsområder. Denne ligestilling (ligebehandling) fordrer dels et fravær af diskrimination, dels en grundliggende anerkendelse af forskelligheder. Det kan i praksis kræve en forskelsbehandling, at etniske minoriteter kommer på lige fod med majoritetsbefolkningen.[99] Jeg sondrer altså her mellem ulovlig og urimelig forskelsbehandling (diskrimination) og forskelsbehandling, som iværksættes udfra anerkendelsen af, at folk er forskellige. Nogle gange skal folk behandles forskelligt, for at de kan opnå reel ligestilling og dermed integration i samfundet. Forskolekurser for etniske minoriteter på uddannelsesområdet (for eksempel til social- og sundhedsuddannelserne) er et eksempel på en sådan konstruktiv forskelsbehandling.

Integrationsprocessen kan afsluttende beskrives som en bevægelse væk fra marginalisering, der som tidligere beskrevet kort skal forstås som en ufuldstændig deltagelse i en eller flere af samfundets sociale sfærer, hvor der er en forventning om mere aktiv deltagelse, både fra samfundet som sådan og fra individerne selv.

Det i samfundet så udbredte synspunkt, at integration også handler om, at minoritets- og majoritetsbefolkningen tilslutter sig bestemte grundlæggende værdier og normer i det danske samfund (se for eksempel Indenrigsministeriet 2001), er jeg for så vidt enig i. Jeg synes også, at respekt for demokratiske rettigheder herunder ytringsfriheden og folkestyret er et vigtigt parameter, ligesom respekten for kønnenes ligestilling er det (Indenrigsministeriet 2001:13). Så længe vi fastholder, at der er tale om grundlæggende værdier, som borgerne *skal* tilslutte sig, *for* at være "integreret", bevæger vi os efter min mening imidlertid ud i et område af normativiteten, der er problematisk. Det er nemlig langt sværere at definere den eksakte betydning af disse værdier, da der jo er mange måder at praktisere (og for den sags skyld også omgå) for eksempel kønnenes ligestilling på - også blandt majoritetsdanskere.

Min løsning på det er at sige, at integration, udover den føromtalte ligestilling, også bør indebære, at alle borgere står lige for landets love og tilmed overholder landets

---

[99] Det fremgår således også af *FN's konvention om afskaffelse af alle former for racediskrimination* (1965), artikel 1, stk.4 at:
"Særlige foranstaltninger, der træffes med det formål at sikre tilfredsstillende fremgang for visse racemæssige eller etniske grupper eller enkeltpersoner, der har behov for den beskyttelse, som måtte være nødvendig for at sikre sådanne grupper eller enkeltpersoner lige ret til at nyde eller udøve menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, skal ikke anses for racediskrimination, forudsat at disse foranstaltninger ikke medfører opretholdelse af særskilte rettigheder for forskellige racegrupper, og forudsat at de kun opretholdes, indtil formålet med det er opfyldt." (Min understregning).

love. De demokratiske love og rettigheder, herunder menneskerettigheder, som jeg ovenfor refererer til aspekter af, er enten nedfældet i national lovgivning[100] eller fremgår af de internationale konventioner, som Danmark har ratificeret.

Konsekvensen af alt dette er, at jeg positionerer mig selv i relation til den løbende debat om, hvilke slags løsningsmodeller (sociale teknologier), der er behov for, for at kunne "integrere" etniske minoriteter. Med andre ord ønsker jeg ikke kun at analysere integration som et socialt konstrueret fænomen. Jeg ønsker også at henlede opmærksomheden på karakteren af diskriminatoriske praksisser og mønstre på arbejdsmarkedet (eller andetsteds), *hvis sådanne mønstre afspejler sig i mine data.* Desuden ønsker jeg at gøre dette på en måde, som henleder opmærksomheden - direkte eller indirekte - mod tiltag, der er behov for, for at undgå eksklusion fra arbejdsmarkedet (uanset om eksklusionen så finder sted i majoritetssamfundet eller på grund af mine dansksomaliske informanters egne handlinger).

Det er indlysende, at mit normative standpunkt omkring fravær af diskrimination i sig selv har påvirket min praksis i felten. Den har utvivlsomt sat sit præg på den spørgeguide, som jeg har brugt i forbindelse med mine interviews[101]. Jeg har blandt andet konkret spurgt mine informanter, om de har oplevet nogen former for diskrimination fra majoritetsbefolkningen eller fra andre etniske minoriteter. Dels har mit normative standpunkt omkring fravær af diskrimination også skærpet min opmærksomhed mod specifikke mønstre og praksisser i relation til mine informanters jobsøgning. Blandt andet når jeg på sidelinien har fulgt deres dialog med en potentiel arbejdsgiver.

Lad mig slå fast, at jeg dog i den forstand ikke mener, at jeg har være hverken mere eller mindre påvirket af a priori perspektiver, teorier eller hypoteser, end andre kvalitative forskere er, når de begiver sig ud i felten. Det vigtige er, som jeg også indledte denne afhandling med at pointere (se kapitel 1), at jeg løbende undervejs i feltarbejdet har haft som målsætning at forholde mig kritisk udforskende i forhold til mine egne hypoteser - inklusive dem, der handlede om diskrimination.

Sidst, men ikke mindst, skal det kort nævnes, at jeg også anskuer integrations-begrebet fra en tredje vinkel. Indtil nu har jeg talt om at analysere begrebet fra en kritisk såvel som en normativ position, defineret af antropologen. Herudover

[100] For eksempel i Grundloven.
[101] Mere om spørgeguiden i kapitel 4.

interesserer jeg mig også for, hvordan integrationsbegrebet i praksis bliver anvendt og tillagt betydning af mine informanter på forskellig vis. Årsagerne til at disse informantdiskurser også er relevante, vil jeg gøre opmærksom på i det følgende.

Dominerende diskurser og normativitet

Det skal indledningsvist nævnes, at det ikke nødvendigvis er, fordi mine dansk-somaliske informanter bruger integrationsbegrebet hyppigt i samtalerne med mig og andre (de gør det indimellem). Imidlertid er det tydeligt, at de meget ofte forsøger at rejse en kritik mod nogle udbredte opfattelser af, hvad andre i samfundet mener, at de skal gøre, for at blive en del af det – for at blive ”integrerede”[102]. I den forstand er det et centralt begreb for dem. Det er også et centralt begreb for de majoritetsdanskere, som jeg har talt med i forbindelse med feltarbejdet.

Der lader til at være i hvert fald to dominerende diskurser om integration blandt mine dansksomaliske informanter. Den første, og mest udbredte diskurs, handler om integration som noget myndighederne og majoritetsdanskeren *forventer og kræver* af én som flygtning eller indvandrer i Danmark. Integration forstås som noget, man personligt skal leve op til, for at blive accepteret og inkluderet i samfundet. Mange er ret mystificerede i forhold til, hvad det er, der kræves af dem. Er det, at man anerkender kønnenes ligestilling? Er det, at man tager tørklædet af eller en kombination af de to? Eller er det, som en af mine mandlige informanter, Abdulkadir, spørger mig, *"at man har danske venner, spiser frikadeller, drikker øl og har en dansk kæreste?"*.

Til trods for forvirringen udtrykker denne diskurs en klar opfattelse af, at det er majoritetsbefolkningen, der har definitionsmagten, når det handler om, hvad det vil sige at være integreret.

Den anden diskurs handler om integration, som noget magthaverne *skal gøre* for, at det bliver muligt for dansksomaliere at få jobs og i øvrigt indgå som medborgere på lige fod med den øvrige befolkning. Denne diskurs placerer ansvaret hos dem, som

---

[102] Det kommer for eksempel til udtryk, når dansksomaliske kvinder med opgivelse i stemmen fortæller mig, at deres sagsbehandler har sagt til dem, at de bør bruge et mindre iøjnefaldende tørklæde eller helt fralægge sig tørklædet, hvis de skal have en chance for at få et job på det danske arbejdsmarked. Jeg har hyppigt hørt både en forundring og en frustration i det efterfølgende spørgsmål, som mange kvinder har stillet mig: *”Hvorfor har danskerne så meget imod tørklædet?”*.

man mener, har magten til at skabe forandring (politikere, arbejdsgivere og de sociale myndigheder). Det er en diskurs, der samtidig appellerer til behovet for tiltag på området - for eksempel ved at indføre positiv særbehandling i forhold til etniske minoriteter. Denne diskurs er primært udbredt blandt de af mine informanter, der er involveret i frivilligt organisationsarbejde/projektarbejde vedrørende dansksomalieres integration i det danske samfund.

Hvordan begreber som ”integreret” og ”integration” bliver brugt af dansksomaliere, sagsbehandlere eller andre aktører i felten er relevant at fokusere på af mindst tre årsager. For det første er det vigtigt, fordi disse ”folk models” eller populære repræsentationer af, hvad integration er, kan give indsigt i, om ens informanter har internaliseret den dominerende diskurs om integration i samfundet, som først og fremmest distribueres via medierne. For det andet er det vigtigt, fordi det kan være afsættet for at beskæftige sig med, hvordan internaliseringsprocessen i givet fald foregår. En sådan analyse vil give os indblik i centrale vertikale sammenhænge. For det tredje er det vigtigt at beskæftige sig med betydningen og brugen af integrations-begrebet, fordi vi i en sådan analyse kan få indsigt i, hvilke implikationer en eventuel internalisering har for personernes strategier i praksis – for eksempel deres strategier i forhold til at finde arbejde.

”Folk models” eller populære repræsentationer af, hvad integration er, er ikke mindre interessante eller for den sags skyld mindre objektive end et analytisk erstatningsbegreb for integration som medborgerskab. Det er en væsentlig erkendelse at gøre sig, at både "deres" hverdagsbegreber, diskurser og bagvedliggende forståelser af integration, såvel som "vores" analytiske perspektiver og redskaber er præget af en normativitet. En skelnen mellem *emic* og *etic* begreber[103] er ikke en akse, som det derfor giver mening at anvende i relation til min analyse - og formentlig, vil jeg hævde, heller ikke i relation til andre antropologiske analyser, der som min søger at beskrive, forstå, forklare *og* pege på behov for forandring. Sådanne analyser bevæger

[103] Emic og etic termerne stammer fra lingvisten Kenneth Pike og hans bog *"Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior"* (1967), og henviser til endelserne i de lingvistiske termer phon*emic* og phon*etic*. Phonemic henviser til det mangfoldige udvalg af lyde, som indfødte i deres udtale af et specifikt sprog - ubevidst - gør brug af, når de udtrykker sig. Hver enkelt sprog har sin egen phonemic. Phonetic derimod, henviser til det universelle sæt af lyde, som mennesket gennem de dele af kroppen, som er involveret i lydudtale, har mulighed for at udtrykke (Pike cit. i Harris 1976). Emic og etic refererer således til henholdsvis specifikke og universelle fænomener (Hastrup, Ovesen, Jensen, Clemmesen & Ramløv 1975:203). Emic begrebet bliver ofte af antropologer brugt til at henvise til ”folk models” eller populære repræsentationer, mens etic begrebet bliver brugt til at henvise til antropologens analytiske begreber og abstraktioner i forhold til førstnævnte.

sig netop i spændingsfeltet mellem emic og etic positionen. (Spørgsmålet er desuden, som jeg har påpeget, om normativiteten ikke også gør sig gældende i antropologien mere generelt.)

Afslutningsvist vil jeg komme nærmere ind på, at ekspliciteringen af vores normativitet også kan være nyttig i det lys, at den er med til at skabe størst mulig gennemsigtighed i vores dataindsamlings- og analyseproces. Det mener jeg er en nødvendig foranstaltning, hvis vi skal mindske risikoen for, at vores forsknings-resultater bliver fordrejet eller misbrugt i en politiseret sammenhæng, som vi ikke kan stå inden for. I det følgende afsnit vil jeg uddybe denne betragtning ved at se på, hvilke helt konkrete udfordringer antropologen møder (eller typisk vil møde), når han/hun laver forskning i et så politiseret felt som eksempelvis integrationsområdet. Udfordringerne handler ikke mindst om, hvordan man formidler sine forsknings-resultater til omverdenen.

Forskning i et politiseret felt

Den aktuelle situation i Danmark er den, at det politiske system har implementeret lovgivning og administrative procedurer, der åbenlyst diskriminerer nyligt ankomne indvandrere og flygtninge i forhold til den øvrige befolkning (jf. starthjælpen[104]). Desuden har vi en situation, hvor folketingspolitikere i deres retorik åbent udstiller indvandrere som syndebukke - det vil sige en trussel mod "os" og vores kulturelle særegenhed. Den politiske debat udtrykker, hvad Verena Stolcke kalder kulturel fundamentalisme (Stolcke 1995). Den kulturelle fundamentalisme hviler i følge Stolcke på to antagelser. <u>På den ene side</u> at forskellige kulturer er homogene og afgrænsede enheder - usammenlignelige og væsensforskellige. <u>På den anden</u> side at mennesket har en iboende etnocentrisme og xenofobi, der resulterer i, at forskellige kulturer uundgåeligt er gensidigt fjendtlige, og at relationer mellem disse derfor skal undgås (Stolcke 1995). Stolcke argumenterer for, at denne forestilling om *Homo Xenofobicus* er fremmanet af højrefløjspolitikere i Europa siden 1970'erne, og op gennem 80'erne og 90'erne. I dag præger den, siger Stolcke, den politiske retorik i forhold til indvandrere generelt - ikke kun på højrefløjen.

---

[104] Se kapitel 1.

Den kulturelle fundamentalisme hviler ikke på et racialt eller kulturelt hierarki. Til gengæld ordner man i dag kulturer spatialt udfra logikken: Hver sit sted, sin kultur. Kultur territorialiseres med andre ord (ibid:8). Tankegangen legitimerer kravet til indvandrerne om, at de skal assimilere sig: Hvis *de* skal bo hos *os*, kan det kun lykkes i fredsommelighed, hvis de bliver ligesom os - det vil sige assimilerer sig kulturelt.

Et par eksempler kan illustrere retorikkens karakter i Danmark:

"Lad mig sige det klart: Muslimer skal bo i muslimland – og det er ikke her."

(Mogens Camre, Dansk Folkeparti. Citat fra årsmødetale til Dansk Folkepartis landsmøde, 19.9.2004).

"Nutidens indvandrere er for det meste mennesker fra den tredje verden og hovedsagelig muslimer, som ikke har nogen som helst vilje til at blive en del af danskheden. Tværtimod ankommer disse mennesker med bagagen fuld af noget helt andet. De kommer ofte med den dybeste foragt for alt vestligt, for alt dansk og for alt kristent. De kommer med bagagen fuld af mandschauvinisme, af rituelle slagtninger, af omskæring af pigebørn og af kvindeundertrykkende tøj og traditioner, som hører hjemme i den mørkeste middelalder. Og frem for alt ankommer mange med bagagen fuld af religionsfanatisme, bedreviden og arrogance."

(Pia Kjærsgaard, cit. i *Dansk Folkeblad* nr. 5/1999; årsmødetale 1999).

"Hvor kristendommen hersker, der har sagen at gøre med kærlighed til de ting, man har kær. Hvor islam hersker, er det derimod den højere selvretfærdighed, der rent logisk ender ud i et altædende had og en uhyggelig trang til at udrydde andre mennesker."

(Søren Krarup, dansk Folkeparti, cit. i Berlingske Tidende, 2.2.2005).

Forskning i et så politiseret felt som forholdet mellem muslimske minoriteter og det danske majoritetssamfund er udfordrende, men også vigtig, af forskellige årsager, som jeg vil komme ind på her. Det helt overordnede spørgsmål er nemlig, hvordan vi uden sådanne studier kan retfærdiggøre antropologiens eksistens som social videnskab? Den kritiske antropologiske forskning på dette felt er påkrævet, fordi vi i dag er konfronteret med det faktum, at kultur begrebet - som antropologer ynder at betragte som "deres" begreb - i den grad er blevet politiseret og populariseret i samfundet. En stor del af den politiske retorik om indvandrere problematiserer netop, at indvandrerne har "en fremmed kultur". Det dominerende kulturbegreb understreger

ikke kun forskelle mellem "dem" og "os", men bruges også på måder som direkte opildner til konflikt mellem forskellige etniske grupper i samfundet. Det illustrerer ovennævnte citater til fulde. Det bemærkelsesværdige er samtidig, at i denne politiserede debat bruges integrationsbegrebet til at understøtte ideen om, at jo mere forskellig folks "kultur" er, jo mere umuligt er det at "integrere" dem. Det kan yderligere illustreres med følgende citat, udtalt af daværende vicesocialdirektør i Aalborg, Niels Tikjøb Olsen:

"Somaliernes store problemer med integration skyldes, at de både fysisk, kulturelt og uddannelsesmæssigt adskiller sig meget fra os danskere."

(Aalborg Stiftidende, 16. Marts 1997; cit. i Hervik 1999:171)

Man kan sige, at på baggrund af udviklingen på den politiske scene herhjemme - og andre steder i Europa - er antropologiens kulturrelativistiske projekt atter blevet aktualiseret (ligesom på Boas tid, hvor ideen om forskellige racers inferioritet var alarmerende hegemoniseret i vestlige samfund). Forskning i integrationsrelaterede emner er afgørende vigtig for at sætte debatten ind i en kontekst, hvor fænomener som neo-racisme, neo-nationalisme og diskrimination også er relevante faktorer i forhold til integration.

Uden studier, der kan belyse hvad der skal til for, at de involverede minoriteter opnår medborgerskab i samfundet (for eksempel adgang til arbejdsmarkedet), vil antropologers tavshed i debatten og forskningen på området i sig selv bidrage til at cementere de dominerende opfattelser af, hvilke sammenhænge der er mellem kultur og integration. Dermed også sagt, at der påhviler antropologen, der forsker i disse emner, et *ansvar* i forhold til at påvirke debatten og den reelle integration mellem indvandrere, flygtninge og majoritetssamfundet.

I det følgende vil jeg berøre nogle konkrete udfordringer i relation til kontakt med pressen, praktikere og politiske beslutningstagere. Udfordringen handler først og fremmest om, hvordan man får formidlet komplekse budskaber i en tid, hvor den omtalte kulturelle fundamentalisme kendetegner den underliggende logik i integrationsdebatten. Udfordringen er i høj grad at få komplicerede budskaber om vertikale sammenhænge igennem som pointe i ens formidling eller dialog med de nævnte aktører.

Min erfaring fra kontakt med journalister (dog ikke alle) er, at disse aktører typisk efterspørger specifik viden om *den dansksomaliske gruppe*, og ikke om relationerne mellem dansksomaliere og majoritetssamfundet. Et meget hyppigt spørgsmål, jeg møder fra journalister, der kontakter mig, er således: "Hvorfor er somaliere så svære at integrere?". Eventuelt supplerende spørgsmål fra journalisten (eksempelvis om somalieres khat tygning) afslører dernæst ofte, at mit svar forventes at ligge i aspekter, der vedrører, "deres kultur". Fra professionelle praktikere (sagsbehandlere, jobkonsulenter, sprog- og uddannelsesvejledere) efterspørges også oftest specifik viden om denne etniske gruppe og deres "særlige kultur".

Det er min erfaring, at budskaber, der fokuserer opmærksomheden på de vertikale sammenhænge, der eksisterer mellem majoritetssamfundets politiske beslutnings-tagere, medierne, forskellige arbejdsmarkedsaktører og minoriteterne selv, sjældent er en viden, der direkte efterspørges af medierne, praktikerne eller politikerne selv i dialogen med forskeren. Det betyder imidlertid ikke, at de nødvendigvis er uønskede.

Budskaber, der på baggrund af en analyse af vertikale sammenhænge, retter en radikal kritik - eksempelvis mod grundlaget for, at reproduktion af diskriminatoriske mønstre overhovedet finder sted - kan decideret være en *uvelkommen viden* hos de aktører, som kritikken direkte eller indirekte retter sig imod. Det har jeg nogle gange konstateret i forbindelse med foredrag og debat, som jeg har haft med praktikere efter endt feltarbejde. Nogle af budskaberne er blevet opfattet som provokatoriske (fordi de for eksempel har vendt et kritisk blik mod blandt andet bestemte praksisser blandt sagsbehandlere i det sociale system). Ikke desto mindre har dialogen med praktikerne hver gang igangsat en frugtbar refleksion - både hos praktikerne såvel som hos mig - om forhold, der vedrører motivationsarbejde samt kommunikation med og ansvar i forhold til en borgergruppe som dansksomaliere.

<u>Første forholdsregel</u> i forhold til kontakt med pressen er at vælge sine medier med omhu. Nogle medier er mere ihærdige i forhold til at ville formidle de førnævnte komplekse budskaber, end andre. Enkelte medier[105] har desuden den ulempe, at man efter at have godkendt den endelige artikel *ikke* har mulighed for videre at påvirke den måde, artiklen bliver skåret på, når den efterfølgende formidles i diverse dagblade. Hermed har jeg allerede berørt <u>anden forholdsregel</u>: få altid artiklen til gennemsyn og eventuel justering.

---

[105] Som for eksempel Ritzaus Bureau.

Tredje forholdsregel er at forholde sig kritisk undersøgende i forhold til, i hvilke sammenhænge man kan få de budskaber igennem, man ønsker. Jeg har fået flere henvendelser fra journalister, der specifikt har efterspurgt en kommentar til dansk-somalieres (antagede) store khatforbrug, religiøse fundamentalisme eller hjemløs-hedsproblematik. I forhold til de to førstnævnte emner har min strategi været at sige nej til interviewene. Det har været rimelig forudsigeligt, at formidlingen uundgåeligt ville bidrage til en homogenisering og problematisering af gruppen, frem for at lede opmærksomheden henimod mere komplekse relationer mellem minoritet og majoritetssamfund. I forhold til problematikken med hjemløshed har jeg omvendt vurderet, at det her var muligt at komme igennem med et relevant fokus på, hvordan forskellige sociale barrierer (skilsmisser, hjemløshed) i praksis er langt mere hindrende i forhold til arbejdsmarkedstilknytningen, end antagede "kulturelle" barrierer, som generelt formodes at eksistere i gruppen.

Endvidere er udfordringen, når man laver forskning i et stærkt politiseret felt, hvordan man fastholder en troværdig videnskabelig position i formidlingen af ens forskningsresultater. Denne udfordring aktualiseres af det faktum, at integrations-debatten i dag er særdeles polariseret (på den ene side har vi ”hallal-hippierne”, på den anden side ”strammerne”[106]). Det er en udbredt opfattelse - fremført af en lang række politikere fra højre- til midterfløjen - at det er gået fremad i integrations-debatten herhjemme i det seneste seks års tid. Politikere roser sig selv for, at man nu tør tale åbent om de problemer, der "er" i relation til indvandrere, såsom tvangs-ægteskaber, sort arbejde, genopdragelsesophold m.v. Flere gange er det blevet fremhævet af politikere, at Danmark på det punkt er et foregangsland i forhold til Sverige, hvor man stadig ikke tør sige kritiske ting om indvandrere åbent. Man kan tale om, at der har udviklet sig en strammer-kurs bredt henover midter- og højrefløjen i dansk politik i disse år, og denne kurs fremstilles som positiv med henvisning til åbenheden. Det har ført til en situation, hvor strammer-kursen hegemonisk set opfattes, ikke som det politisk ukorrekte, men tværtimod som det politisk korrekte:

"Strammer-kursen er blevet en ny ortodoksi, der gør det svært at komme til orde med kritiske synspunkter om den brutalitet og de skadevirkninger for det danske samfund, som den nye kurs har ført med sig. Hvis ikke netop de ord og de polemiske

[106] Jf. Carsten Fenger-Grøn, Kamal Qureshi & Tøger Seidenfaden (red.) *”Når du strammer garnet. Et opgør med mobning af mindretal og ansvarsløs asylpolitik”* (1993).

forenklinger var så misbrugte af andre, ville man være fristet til at sige, at en ny elite har sat sig på Christiansborg og på medierne; en elite, der i selvgod overbevisning om at være på den eneste ægte danske kurs fastholder et stramt greb om holdningsdannelse, lovgivningsarbejde og politisk retorik. Afvigelser fra normen om en indvandrerkritisk linje i tale og tanke stemples som blåøjethed, godhedsindustri, nationalt forræderi, naivitet og halalhippie-tankegang i et sådant omfang og med et sådant eftertryk, at man kan tale om, at strammerlinjen er blevet en ny politisk korrekthed."

(Carsten Fenger-Grøn, Kamal Qureshi & Tøger Seidenfaden (1993:9)

I dette politiske klima er der en latent risiko for, at man ikke blot som debattør, men også som forsker, bliver rubriceret som agiterende for enten den ene eller anden lejr. Enten er man blødsøden, naiv hallal-hippie ("på indvandrernes side") eller også er man en strammer, der tør tale åbent om problemerne og stille krav til indvandrerne ("på samfundets side").

Den norske antropolog Unni Wikan er et eksempel på, hvordan sådan en rubricering finder sted. Wikans ærinde med bogen *"Mot en norsk underklasse"* (1995) var at lange ud efter myndighederne, for ikke at gribe ind overfor indvandrermænds vold mod kvinder og børn i en misforstået "respekt for deres kultur". Hun retter sin kritik mod formentlig velmenende myndigheder og ikke mod det politiske system, som har medvirket til at legitimere et bestemt syn på kultur. Samtidig bidrager hun til stigmatiseringen af en stor gruppe uskyldige mennesker, primært muslimske mænd, som Marianne Gullestad påpeger (Gullestad 2004:188). Hendes bog bliver efterfølgende brugt af højrefløjspartiet Fremskrittspartiet til at argumentere mod indvandringen (ibid.). I Danmark bliver Wikans senere bog *"Generous Betrayal"* (2002) rost af den ultranationalistiske "Den Danske Forening" for at bringe en strammer-kurs på banen, som den yderste højrefløj i Danmark i årevis har plæderet for (Hervik 2002b).

Eksemplet illustrerer, at der er stærke politiske interesser på spil på dette område, og at risikoen for at ens forskningsresultater vil blive brugt politisk, derfor er meget reel. Af den årsag mener jeg, at det er meget vigtigt at skabe *gennemsigtighed* i vores analyseproces, ikke mindst i formidlingen af vores forskningsresultater til medierne og direkte til de politiske beslutningstagere. Hvis vi vover at positionere os selv i forhold til den fortløbende - politisk forankrede - integrationsdebat (blandt andet gennem en eksplicitering af vores normativitet), er der formentlig større sandsynlighed for, at vores forskningsresultater ikke bliver brugt i et bestemt politisk

ærinde, *som vi i loyalitet overfor vores data og informanter ikke kan stå inde for*. Vi kan dog aldrig eliminere risikoen for, at vores forskningsresultater vil blive brugt på en sådan måde. Den risiko er meget reel. Men vi kan forsøge at mindske den ved at skabe gennemsigtighed. Gennemsigtighed er ikke ensbetydende med, at vi skal redegøre for vores normative standpunkt vedrørende integration, hver gang vi formidler vores forskningsresultater til journalister, praktikere og politikere. Det er hverken nødvendigt eller i alle situationer relevant. Omvendt skal vi altid bruge *bevidstheden* om, at vi forsker med udgangspunkt i et normativt standpunkt til at forme en radikal og konstruktiv kritik, der tydeligt er i tråd med denne normativitet.

Desuden skal gennemsigtigheden helt konkret komme til udtryk i, at vi altid i vores formidling redegør for, *hvordan* vi har udledt vores konklusioner. Altså på hvilket grundlag vi er nået frem til de resultater, vi er. Hvilken type dataindsamling det er, vi har gennemført. Hvilke aktiviteter eller processer, der har givet os den indsigt, vi udtaler os om (for eksempel: konkrete jobsøgningsprocesser har givet os indblik i forekomsten af indirekte diskrimination). Derudover hvilke informantgrupper vi har talt med, og hvor mange. For hvem det, som vi udtaler os om, gør sig gældende mere specifikt. Det er med andre ord meget vigtigt at nuancere og at præcisere, sådan at fremstillingen så vidt muligt afspejler bevægelsen fra dataindsamling til analyse. Herved vil det også blive klart, at vi netop *ikke* laver ideologisk funderet forskning (hvor man går ud for at søge bestemte svar), men derimod har ladet empirien og de forundringer og paradokser, som den har rejst, styre den fortløbende udvikling af nye forskningsspørgsmål og dataindsamling.

Opsummering

Min gennemgående pointe i dette kapitel har været, at det er centralt, at vi som forskere ekspliciterer vores egen normativitet, specielt når forskningen foregår indenfor et så politiseret felt som forholdet mellem minoritet og majoritetssamfund.
Ikke mindst er denne eksplicitering vigtig i forhold til os selv. Jeg har således argumenteret for, at vi indarbejder en refleksiv normativitet i vores forskningsproces - fra udarbejdelsen af forskningsdesignet og videre til formidlingen af vores forskningsresultater.

Når refleksion fører til en bevidsthed om vores eget normative standpunkt i forhold til den empiriske virkelighed, vi studerer (i dette tilfælde integrationsprocesser), opnår

vi et vigtigt afsæt for at bringe vores forskning i anvendelse. Den eksplicitte normativitet har - i modsætning til den implicitte normativitet, som nok er kendetegnende for de fleste antropologiske studier - den kvalitet, at den leverer et afsæt for, at vi vover at studere integration som andet end et socialt konstrueret fænomen. Selvom jeg analytisk afskriver integrationsbegrebet (jf. kapitel 1), betyder det som nævnt ikke, at jeg smider begrebet ud med badevandet. Jeg mener, der er væsentlige grunde til at tage integrationsbegrebet alvorligt - som andet end en social konstruktion, vi analytisk kan afmontere. At tage begrebet alvorligt er simpelthen en forudsætning for at rette et aktionsorienteret fokus og gå konstruktivt i dialog med væsentlige aktører på området.

Sagt med andre ord bliver refleksionen over og ekspliciteringen af vores normativitet afsættet for, at vi udover at beskrive, forstå og forklare, *også* får muligheden for målrettet at anvende vores forskningsresultater til at pege på behov for forandring i samfundet. Hvis vi omvendt nægter at forholde os til integration som en normativ størrelse - endsige bruge ordet i formidlingen af vores forskningsresultater udadtil - fordi vi *analytisk* synes det er inadækvat, kan vi ikke gøre os håb om at påvirke eller intervenere på et empirisk, strategisk eller politisk niveau i samfundet.

Normativitet må, som jeg har været inde på, ikke forveksles med ideologi. Det er der selvfølgelig en reel risiko for, at den vil blive. Specielt i disse tider, hvor "smagsdommere" er en kategori, der anvendes politisk til at udelukke bestemte aktører fra indflydelse. Derfor må vi tage vores forholdsregler. Jeg har i den forbindelse pointeret, at snarere end at lade andre positionere os - og vores forskningsresultater - skal vi gennem ekspliciteringen af vores normativitet positionere os selv i forhold til den løbende debat om sociale teknologier, krav og forventninger til indvandrere i landet. Dermed er der formentlig en større sandsynlighed for, at vores forskningsresultater ikke bliver misbrugt i et politisk ærinde, vi i loyalitet overfor vores data og informanter ikke kan stå inde for. Vi kan i hvert fald forsøge at mindske denne risiko ved at skabe gennemsigtighed.

I det følgende kapitel vil jeg komme ind på, hvordan min kritiske aktionsorienterede forskningstilgang også har ført til særlige overvejelser omkring metodevalg, og ligeledes også har rejst en række spørgsmål vedrørende etik og ansvar.

Kapitel 4: Metoder, roller og etiske overvejelser

Et møde mellem positioner

Jeg er i gang med at interviewe en dansksomalisk mand, Said, som har boet 17 år i Danmark. Said er jævnaldrende med mig - 36 år. Han har det sidste år været ansat i en kommunal familieforvaltning i en terapeutisk uddannelsesstilling. Tidligere har han været aktiv i foreningsarbejde. Der er en god kontakt mellem os - interviewet glider. Said fortæller mig, hvad der efter hans mening er fælles for de dansk-somaliere, som er kommet i arbejde og har klaret sig rigtig godt. "Du skal have været foreningsmand, eller i hvert fald aktiv i foreningsarbejde", lægger han ud. "Så skal du helst komme i fjernsynet. Og du skal kæmpe, og du skal være meget aktiv i din fritid. Du skal skabe nye netværk, og du skal arbejde med dig selv."

Jeg spørger lidt efter Said, hvad der for hans eget vedkommende har gjort udslaget i forhold til, hvor han er i sit liv nu. Jeg spørger, om det er resultatet af noget bestemt, han har gjort, eller om det mere er held. Med det samme ændrer stemningen i rummet sig. Said ryger frem i stolen og reagerer prompte. "Held?! Det er ikke held! Jeg har kæmpet! Kæmpet!", siger han bestemt. Jeg undskylder og forklarer, og indser på stedet, at det var en meget uheldig måde, jeg fik udtrykt mig på. Saids reaktion fortæller mig, at han må have fået oplevelsen af, at jeg betragter ham som en andenrangsborger eller noget i den stil. I hvert fald som en, der i mine øjne har brug for "held" til at opnå den position på arbejdsmarkedet, som han har.

Den ulige magtbalance, der pludselig bliver etableret (og som jeg ihærdigt forsøger at eliminere med min undskyldning) vidner om, at der er andet til stede i interview situationen end bare relationen mellem to jævnaldrende. Latent er der tydeligvis også nogle mere uudtalte forestillinger om position, hierarki og magt imellem os. Disse forestillinger, der blandt andet er relateret til vores respektive positioner som henholdsvis minoritets- og majoritetsborger, kan pludselig bryde ud i lys lue ved en uheldig bemærkning fra min side. Når jeg som majoritetsperson tager ordet "held" i min mund, risikerer jeg at aktivere en række forestillinger eller myter, som jeg ikke selv er ophav til. For eksempel forestillinger eller myter om, at tilfælde af succes hos dansksomaliere må skyldes held. Eller forestillinger om, at majoritetsdanskere er helt

uden forståelse for de ressourcer, der ligger bag en hvilken som helst succes, fordi de selv uden videre anstrengelse har opnået uddannelse, job og status i deres liv.

Formålet med dette kapitel er blandt andet at redegøre for de etiske overvejelser, som er opstået ved at lave feltarbejde af den karakter, som jeg har gjort. Det er etiske overvejelser, der for eksempel vedrører det at have en majoritetsposition som forsker i felten blandt etniske minoriteter. Andre etiske overvejelser handler om specifikke udfordringer ved at lave forskning i et meget politiseret felt. Formålet med kapitlet er også at redegøre for mit valg af metoder og for de sociale roller, som jeg er blevet tildelt (og selv har indtaget) undervejs i feltarbejdet. Jeg vil lægge ud med sidstnævnte.

Valg af metoder

Jeg vil i dette afsnit behandle fem dataindsamlingsmetoder, som jeg har anvendt under feltarbejdet, og som alle kan karakteriseres som forskellige former for deltagerobservation. Først redegør jeg for udbyttet ved at have anvendt, hvad vi kunne kalde ”klassisk” antropologisk deltagerobservation. Dernæst redegør jeg for min brug af to alternative former for deltagerobservation - coaching og historiefortælling. Sidstnævnte metode giver anledning til at rejse nogle generelle metodiske spørgsmål vedrørende sprog og ræsonnering. Herefter redegør jeg på udbyttet af min fjerde dataindsamlingsmetode: det kvalitative forskningsinterview. Afslutningsvist fokuserer jeg på udbyttet af at have gjort brug af en mere intervenerende metode som projektsamarbejde. Det er mit aktionsorienterede fokus, der har motiveret mig til at gøre brug af sidstnævnte metode.

Undervejs i dette metodeafsnit belyser jeg desuden de to mest fremtrædende sociale roller, som jeg er blevet tildelt (og selv har indtaget) undervejs i dataindsamlingsprocessen. Jeg redegør for, hvordan disse roller - i samspil med de specifikke metoder - har haft indflydelse på hvilke typer af data, jeg har fået.

Klassisk antropologisk deltagerobservation

Deltagerobservation beskrives oftest som antropologiens kernemetode. Det er da også særligt karakteristisk for antropologer at afsætte adskillige måneder til at praktisere denne særlige form for interaktion med sine informanter i de lokale kontekster, hvori studierne foregår. Formålet med deltagerobservationen er at få indsigt i de sociale

praksisser, som ens informanter interagerer og deler fællesskaber i, og herigennem udvikle evnen til at registrere begivenheder. Begivenheder er ikke hvilken som helst slags situationer, men derimod hændelser, der er kulturelt markerede som betydningsfulde fra den definerende verdens synsvinkel (Hastrup 1992:33). Det vil sige, at de peger hen imod en kulturel referenceramme, en større helhed, som giver begivenheden sin betydning og hvis betydning, begivenheden selv bidrager til (Hastrup 1992:33). Evnen til at registrere det betydningsfulde oparbejdes gennem en fortrolighed med felten – gennem erfaring og refleksion. Denne proces, som vi gennemgår under feltarbejdet, kan aktiveres gennem forskellige former for deltager-observation, herunder også igennem dybdegående interviews[107]. Både deltager-observation og interviews kan bidrage med værdifuld refleksion over, hvad der er nyttigt at rette sin opmærksomhed mod i felten.

Antropologisk feltarbejde generelt, og altså herunder deltagerobservation, kræver at man går ind i den konkrete kontekst med et åbent sind. De komplekse sociale og kulturelle sammenhænge, som indvirker på, hvordan ens informanter interagerer i den konkrete kontekst og opfatter deres egen situation, position og handlemuligheder, er ofte ukendte for forskeren til at begynde med. Det gælder også, når man laver feltarbejde i eget samfund, selvom risikoen for at tage *for givet* at man ved, hvad fænomener, udtalelser og begivenheder betyder, er større her.

Deltagerobservation blandt dansksomaliere har været en øjenåbner for mig i mange henseender. Det vil jeg gerne eksemplificere. For eksempel har jeg fået en vigtig erfaring og indsigt ved at følges med en af mine kvindelige informanter, Ayaan, i hendes jobsøgning. På én dag besøgte vi ti forskellige hoteller nær Københavns Hovedbanegård, hvor Ayaan – uopfordret – ønskede at søge job som stuepige. Det blev tydeligt for mig i løbet af dagen, at ens succes som jobansøger ikke kun afhænger af den faktiske efterspørgsel på arbejdskraft, kombineret med en mestring af det danske sprog og de formelle kvalifikationer til jobbet. Naturligvis var det vigtigt, at Ayaan kunne præsentere sit ærinde, når hun trådte hen til hotellets receptions-kranke, ligesom det også ville spille en rolle, at hun for eksempel kunne præstere en ren straffeattest, hvis det var det, hoteldirektøren krævede forud for en ansættelse. Men andre kommunikative evner, som var langt mindre ekspliciterede, viste sig at være mindst lige så vigtige.

---

[107] Selvom interviews ikke traditionelt opfattes som deltagerobservation, rummer det kvalitative forskningsinterview også deltagerobserverende aspekter. Det vil jeg komme nærmere ind på senere.

Havde jeg blot interviewet Ayaan om hendes jobsøgningserfaringer, var der mindst to centrale data, som jeg ikke havde fået så direkte indsigt i. Jeg ville først og fremmest ikke så konkret have fået indsigt i, hvilken ”fornemmelse for spillet” (Bourdieu 1990b:61), det kræver at udmærke sig til et job i jobsøgningssituation, som den Ayaan kastede sig ud i. Det viser jeg i det følgende.

Dagen startede med, at jeg konstaterede, at Ayaan havde en vis fornemmelse for det spil, der gælder i en jobsøgningssammenhæng. Da jeg mødte hende på Hovedbanegården tidligt om morgenen, var hun flot klædt på og med makeup i ansigtet, men ingen af delene virkede *for* flot eller festagtigt, bemærkede jeg. Hun var iført en lang sort nederdel i elastisk stof (til at bevæge sig i), bare tæer i sorte sandaler, en taljeret stramtsiddende læderjakke til midt på låret, en lille sort taske over skulderen og et meget lille hovedtørklæde, der kun akkurat dækkede håret, men ikke hals og skuldre. Hun udstrålede noget ungdommeligt, sporty og smart på en gang.

Normalt når jeg havde været sammen med Ayaan i den somaliske klub, var hun uden makeup og kropsnært tøj. Ayaan var udover sin bevidsthed om påklædningens signaler også bevidst om en anden væsentlig ting; nemlig at personlig kommunikation er vigtigere end en skreven jobansøgning til den slags jobs. Jeg var imponeret over, at hun på egen hånd (i modsætning til de fleste af de dansksomaliske kvinder, jeg under feltarbejdet kom til at kende) igennem det sidste år havde søgt adskillige ufaglærte jobs ved uopfordret at møde op på forskellige arbejdspladser (pakkerier m.v.). Jeg vidste fra mange samtaler med mine mandlige informanter, at det var måden, de havde fået deres ufaglærte jobs på (i restaurations- og rengøringsbranchen samt på slagterier).

Imidlertid slog det mig også denne dag, at det var udfordrende for Ayaan at afkode og ”performe” de i øvrigt gældende situationsbestemte – og naturligvis kulturelt specifikke – spilleregler for jobsøgningssituationen. På baggrund af mine egne erfaringer fra jobsøgning vidste jeg, at det er afgørende i en jobsøgningssituation, at man udtrykker høflighed og ydmyghed, samtidig med at man – verbalt og nonverbalt – udviser bestemthed og determination i forhold til at ville have jobbet. Der er naturligvis ikke én, men mange måder, man kan mestre denne balance på. Min forventning til Ayaan, allerede inden vi mødtes om morgenen på Hovedbanegården, var at hun først og fremmest ville være høflig og ydmyg, når vi trådte ind på hotellerne. Et par dage forinden havde hun nemlig fortalt mig, hvordan hun igennem det sidste års tid (forgæves) havde søgt stuepigejobs på mange hoteller. Det var gået

op for mig, at hun blot – venligt og ydmygt – havde henvendt sig til den person, som nu engang stod bag receptionsskranken. Her havde hun så typisk fået beskeden, *”nej, vi har ikke brug for nogen”*, hvorefter hun var gået. Jeg havde spurgt hende, om hun havde efterladt sit navn og telefonnummer i tilfælde af, at de skulle få brug for en stuepige på et senere tidspunkt. Det havde hun ikke. Jeg havde desuden fortalt hende om, hvor vigtigt det er at kommunikere direkte til den person, der er ansvarlig for ansættelserne på hotellet (typisk på de mindre hoteller hoteldirektøren selv).

Denne snak resulterede i, at vi nu på dagen, inden vi gik ind på hotellerne, stod ude på fortovet og øvede indgangsreplikken ”dav, jeg vil gerne tale med personalechefen”. Når vi kom ud fra hotellerne, talte vi om, hvordan det var gået. Det slog mig, at Ayaans sprogkundskaber varierede meget afhængigt af, hvor imødekommende personen i hotelreceptionen tog imod hende. Blev hun mødt med et smil og en servicerende replik i stil med *”dav, hvad kan jeg gøre for dig?”*, fik hun klart fremlagt sit ærinde. Var personen modsat afvisende overfor hende i sit kropssprog og tonefald, havde Ayaan sværere ved at formulere sig.

På et af hotellerne, hvor receptionisten var særlig imødekommende og smilende overfor Ayaan, fik hun sagt sin indgangsreplik helt ubesværet og indgik derefter i en lille dialog med receptionisten om, hvorvidt hun kunne komme til at tale med ”Oldfruen”, som receptionisten omtalte den såkaldte personalechef. Receptionisten ringede oldfruen op, og Ayaan fik *venligt og samtidig målrettet* præsenteret sit ærinde for hende i telefonen. Hun endte med at oplyse sit navn og telefonnummer i tilfælde af, at oldfruen skulle få brug for at ansætte en stuepige på et senere tidspunkt. Ayaan strålede af stolthed, da vi igen stod ude på fortovet. Hun syntes, det var gået så godt, og var meget forhåbningsfuld i forhold til at kunne få job på dette hotel. Hun understregede overfor mig, hvor venlige hun syntes, de havde været overfor hende i receptionen (det var ikke den samme oplevelse på alle hotellerne).

Endvidere fik jeg takket være netop deltagerobservation en anden vigtig indsigt, som formentlig ikke var opnået, hvis jeg blot havde interviewet Ayaan om hendes jobsøgningserfaringer. Jeg erfarede således, at der på nogle af hotellerne anvendes direkte diskrimination i rekrutteringen af stuepiger. På to ud af de ti hoteller, Ayaan og jeg besøgte, oplyste hoteldirektøren, at han ikke kunne tilbyde hende et job, *”fordi jeg kun ansætter thai’er”* (på det ene hotel) eller *”jeg ansætter kun pakistanere”* (på det andet hotel). Hoteldirektøren var begge steder meget venlig overfor Ayaan, og

begrundede sin afvisning med, at det var hans erfaring, at det fungerede bedst, når det ansatte rengøringspersonale havde samme etniske baggrund. Tilsyneladende havde hoteldirektøren begge steder dårlige erfaringer med, at personalet kom op at skændes eller ligefrem slås, hvis de havde forskellig etnisk baggrund. (Interessant nok havde man på et tredje hotel, som det eneste sted, en bevidst rekrutteringspolitik i forhold til at ansætte folk med *forskellige* etniske baggrunde). Hoteldirektøren kom derudover på begge de nævnte hoteller ind på, at det var en nem rekrutteringsproces for ham, fordi de ansatte typisk blev internt rekrutteret via de ansattes egne netværk (venner og familie). På det ene af de to hoteller kunne jeg ikke dy mig for at stille direktøren et kritisk spørgsmål. Jeg sagde til ham *"men så er du jo faktisk med til at udelukke andre nationaliteter"*, hvorefter han prompte svarede: *"nej, det er dem, der er det (de ansatte thai'er). De vil ikke ha' andre - de kan ikke enes med de andre"*. Dernæst fortalte han Ayaan og mig, at mange af de andre hoteller i nabolaget (omkring Hovedbanegården) gør det samme: De ansætter bevidst kun én nationalitet. Dertil kommer, fortsatte hoteldirektøren, at han med thai'erne er sikret *"gode, stabile og hårdtarbejdende medarbejdere"*.

Det bør pointeres her som en vigtig sidebemærkning, at det i øvrigt er et kendetegn ved den megen diskrimination, der finder sted i rekrutteringsprocesser på danske arbejdspladser, at den måde arbejdsgiveren frasorterer ansøgere med bestemte etniske baggrunde ofte begrundes med, at arbejdsgiveren føler sig nødsaget til det *af hensyn til en tredje part.*[108]

Steder og situationer

Deltagerobservationen er foregået i og udenfor mine informanters private hjem. Det første møde i hjemmet er typisk blevet initieret af, at jeg har lavet en interviewaftale med mine informanter. Herefter har jeg ofte bedt om lov til at vende tilbage. Det er primært (men ikke udelukkende) mine kvindelige informanter, som jeg har formået at knytte så tætte bånd til, at det er faldet naturligt gentagende gange at besøge dem i deres hjem. Jeg har spist sammen med dem og deres venner og slægtninge, stillet en masse spørgsmål (og indimellem taget noter på stedet, men oftest først bagefter). Jeg har siddet mange timer foran fjernsynet og set videooptagelser fra forlovelses- og

[108] Den tredje part kan som her være andre ansatte, men det kan også være patienter, klienter, kunder eller borgere (Jagd 1997). Dette kendetegn ved bestemte former for diskrimination uddybes i kapitel 5.

bryllupsfester og talt om påklædning og seksuel udstråling, fertilitet, ægteskabsvalg og præferencer i forhold til ægtefæller. Jeg har været på legepladser sammen med dem og deres børn, været med ude at købe ind, bevæget mig med dem igennem byen til fods eller i bus, deltaget i receptioner og kommet jævnligt i en klub for somaliske kvinder i det indre København. Derudover har jeg deltaget i møder med sags-behandlere[109], og været med på lægebesøg.

Det betyder også, at selvom jeg i udgangspunktet har tilstræbt at have lige meget kontakt med mænd og kvinder under mit feltarbejde, og har lige mange mænd og kvinder repræsenteret i gruppen af primære informanter (og dermed har gennemført lige mange længerevarende dybdegående semi-strukturerede interviews med både mænd og kvinder) , så har der i praksis udviklet sig en tydeligt bias undervejs i feltarbejdet. Jeg har simpelthen i højere grad opnået mulighed for tæt løbende kontakt med kvinderne, og har derfor i praksis lavet mere deltagerobservation blandt kvinderne end blandt mændene.

To gange er det lykkedes mig at få lov at følge med på arbejde (med henholdsvis en mand og en kvinde), og i de tilfælde er jeg så vidt muligt gået praktisk til hånde. For eksempel blev jeg udstyret med rengøringsuniform og -vogn i ISS, da jeg fulgtes med en af mine informanter på hendes arbejdsrute, der strakte sig over flere etager i en stor bygning i det indre København. Jeg lavede halvdelen af hendes rengøringsarbejde, og undervejs var der derfor rigelig tid til pauser og samtaler (uformelle interviews). Samtidig fik jeg muligheden for uformel samtale med hendes kollegaer og arbejdsleder i frokostpausen, og fik dermed et direkte indtryk af stemningen og jargonen på arbejdspladsen. Det var et godt udgangspunkt for i det efterfølgende semi-strukturerede interview at tale med min informant om, hvordan hun selv har oplevet at blive integreret i arbejdsteamet m.v.

Jeg har også praktiseret deltagerobservation ved at sidde sammen med flere af mine informanter foran computeren i forbindelse med, at de har ledt efter ledige stillinger på Internettet. Andre gange har jeg siddet ved deres side, når de har skrevet jobansøgninger, CV'er eller ringet til en arbejdsgiver. I disse situationer har mine informanter typisk ønsket at få mig til at hjælpe dem med jobsøgningen. Jeg har også

---

[109] Typisk er jeg blevet introduceret eller har selv introduceret mig som min informants "veninde". De gange, hvor sagsbehandleren har virket undersøgende overfor, hvem jeg var, har jeg desuden fortalt, at mit kendskab til personen stammer fra mit forskningsprojekt, og har givet sagsbehandleren mit visitkort.

været med tre af mine kvindelige informanter med ude at søge jobs – i to af tilfældene på uopfordret vis, i det tredje tilfælde var der indgået en aftale om en jobsamtale.

Jeg har kort sagt praktiseret deltagerobservation i det omfang, mine informanter har ladet mig deltage i private, arbejdsmæssige og sociale sammenhænge. At få adgang til sådanne sammenhænge har krævet, at jeg har spurgt om lov til at deltage. Alle antropologer kender formentlig til følelsen (eller ubehaget ved) at ”mase sig på”. Deltagerobservation kræver i høj grad, at man gør folk opmærksom på, at man *ønsker* at deltage i deres daglige aktiviteter. Det kan virke meget anmassende gang på gang at træde ind i rollen som den – godt nok venlige, men – anmassende antropolog i informanternes private hjem. Ofte er det derfor en stor lettelse at få tildelt en rolle eller en funktion, som man kan deltage ”med”.

Socialarbejderrollen

I begyndelsen af feltarbejdet var jeg imidlertid primært tynget af en voksende bekymring over den rolle, som jeg fik lov at deltage ”med”. Allerede på feltarbejdets anden dag (under mit første hjemmebesøg hos en enlig kvinde), blev rollen som socialarbejder lagt for mine fødder. Kvinden som jeg netop havde gennemført et interview med, spurgte mig, om jeg ville ringe til Københavns Energi, for at følge op på et rykkerbrev, som hun ikke kunne forstå, at hun havde fået. Et par dage efter, da jeg kom tilbage i lejligheden, gjaldt det nogle opringninger til forskellige boligselskaber (kvinden ville gerne bytte sig til en billigere lejlighed, da hun havde økonomiske problemer). Siden fulgte annoncer til den Blå Avis, opringninger til og besøg hos sagsbehandleren m.v.

Jeg var ubetinget glad for at få lejlighed til at følges med min informant til et møde hos hendes sagsbehandler, hvor jeg fra sidelinien ville få mulighed for at observere den interaktion og dialog, der fandt sted. Men hvad med alle de andre tjenesteydelser – telefonopkaldene til alverdens myndigheder og selskaber, som jeg blev bedt om at udføre, ikke bare af denne kvinde, men også af mange andre informanter? Oplevelsen af at få rollen som praktisk problemknuser eller en kærkommen socialarbejder på hjemmebesøg meldte sig for alvor. Dernæst skete der det, at jeg fra flere af kvinderne i den somaliske klub, hvor jeg begyndte at have min ugentlige gang, blev mødt med spørgsmålet: *”Kan du skaffe mig et job?”*. Tanken meldte sig straks: Opfattede de mig nu også som en jobkonsulent?

Min bekymring handlede primært om, hvordan det som forsker skulle lykkes at fastholde den *observerende* del af min deltagerobservation. Hvordan skulle jeg kunne studere mine informanters motivation og handlingsstrategier (i relation til jobsøgning og kontakt med majoritetssamfundet generelt), når så megen praktisk handling blev kanaliseret over til mig? Rollen frustrerede mig, men jeg fortsatte ikke desto mindre med at hjælpe folk med de ydelser, de bad mig om – jeg var jo trods alt ude i et ærinde, hvor jeg ønskede at opbygge tillid. Men jeg gjorde dog folk klart, at jeg absolut ikke kunne skaffe dem et job.

I takt med at tilliden imellem mine informanter og mig blev stærkere, og jeg fornemmede, at størstedelen af dem vitterlig så mig som en ressourceperson, der potentielt ville kunne hjælpe dem i konkrete situationer, gik det op for mig, at min bekymring var unødig. Det var faktisk takket være de mange tjenesteydelser, jeg indvilligede i (og den ”socialarbejder"rolle, der fulgte med), at følelsen af at ”mase sig på” gradvist forsvandt. Det blev pludselig tydeligt for mig, at mine informanter ikke var de eneste reelle *givere* i relationen.

Relationen var præget af, at de gav mig deres tid, og hurtig adgang til viden og indsigt i deres daglige liv og praktiske vanskeligheder. Derudover mødte de mig generelt med stor gæstfrihed, ofte et måltid mad og invitationen til at komme uanmeldt forbi. Omvendt kunne jeg nu se, at *jeg* også var i færd med at give noget ”igen” med alle disse praktiske tjenesteydelser. Ydelserne (telefonopkaldene og besøgene hos sagsbehandlerne, boligselskaberne, krisecentrene og herbergerne) gjorde interaktionen til noget, der i hvert fald symbolsk mindede om en reciprok relation.

Alternative former for deltagerobservation

Coaching og coachrollen

Anmodningen om hjælp afstedkom som nævnt forskellige former for respons fra min side. I forhold til jobsøgning har jeg, når mange af mine informanter har spurgt mig, om jeg kunne skaffe dem et job, forsøgt at undvige rollen som jobkonsulent. I stedet har jeg forsøgt at hjælpe på en måde, hvor ansvaret for jobsøgningen blev lagt hos dem. Jeg påtog mig – i første omgang ureflekteret – rollen som coach. Anvendelsen og effekten af denne metode har jeg reflekteret over, *efter* at det gik op for mig, at det var den, jeg tog i brug.

Coaching er en metode, hvor man stiller en række spørgsmål til personen med det formål at støtte ham/hende i at nå frem til en situation, hvor der er tilstrækkelig indsigt (målafklaring), motivation og personlige ressourcer til at håndtere en konkret udfordring. Man spørger med andre ord for at støtte, ruste eller "træne" personen – ikke primært for selv at få informationer. Deri adskiller coaching som metode sig fra det kvalitative forskningsinterview. Selvom coaching mig bekendt ikke noget sted er beskrevet som en antropologisk metode, er det dog i høj grad en deltagerobserverende metode, som går fint i spænd med den antropologiske feltarbejdspraksis.

Jeg har brugt coaching adskillige gange i forbindelse med, at jeg har fulgt en jobsøgningsproces for nogle af mine nøgleinformanter. For eksempel har jeg coachet en dansksomalisk kvinde, Sahra, lige inden hun greb telefonen og ringede til en dansk arbejdsgiver. Jeg valgte at stille hende en række spørgsmål, for eksempel hvordan hun ville præsentere sig selv i telefonen, og hvad hun ville svare, hvis arbejdsgiveren stillede hende forskelligartede spørgsmål. Samtidig valgte jeg at opmuntre og lede hendes opmærksomhed hen på hendes kvalifikationer og potentialer, når hun undervejs i samtalen selv betvivlede dem.

Min intention i den nævnte situation var primært at støtte og ruste Sahra til den konkrete telefonsamtale, som hun var nervøs over. Selvom det ikke var intentionen, viste det sig imidlertid (både i denne og flere andre lignende situationer), at coaching metoden var en særdeles fordelagtig dataindsamlingsmetode. Ved hjælp af coaching fik jeg en detaljeret indsigt i mine informanters *dispositioner* (Bourdieu 1977:214) i forhold til at håndtere eller mestre en konkret jobsøgningssituation. Jeg fik også en vigtig indsigt i, hvordan mine informanter selv oplever deres muligheder og begrænsninger i forhold til at kandidere til et job på det danske arbejdsmarked.[110] En vigtig del af denne indsigt kom helt afgjort qua den nonverbale feedback[111], som det var muligt at observere i mine informanters kropssprog og tonalitet, når jeg stillede spørgsmål og kom med kommentarer undervejs i den coachende samtale.

---

[110] Ifølge Bourdieu kan vi forstå praksisser som noget, der skabes netop i mødet mellem habitus og dets dispositioner på den ene side og de begrænsninger, krav og muligheder, der på den anden side omgærder aktøren i det sociale felt, hun agerer i.

[111] *Nonverbal* definerer jeg som alt det, der udtrykkes af personen, bare ikke i ord. Samlet set kan det betegnes som kropssprog, og dækker over alt det, der kan aflæses visuelt (øjnenes fokus og bevægelser, åbningsgrad af øjne, ansigtsfarve, vejrtrækning, symmetri/asymmetri (fordeling af kropsvægt), kropsholdning, hudens glans og struktur m.v.) og auditivt (stemmens klang, fylde, lydstyrke, tempo, rytme, spædvidde, toneleje m.v.).

Ifølge Pierre Bourdieu er de dispositioner (som udgør personens habitus) både kognitive og affektive, og de er indlejret i kroppen. De kan være mere eller mindre ubevidste (Bourdieu konstaterer, at de oftest er ubevidste; 1977:79). De er knyttet til både følelser, ræsonnering og sprog. Det betyder også, at vi vil kunne aflæse aspekter af disse dispositioner *gennem kropssprogets udtryk.* Eller rettere: det er ikke kun gennem sproget, men også igennem kroppen, at vi kan forsøge at tolke os frem til, hvordan personen oplever – mere eller mindre ubevidst – at kunne bringe sine dispositioner i anvendelse indenfor de muligheder og begrænsninger, som hun oplever at være oppe imod i det specifikke sociale felt. Lad mig illustrere det konkret.

I samtalen med Sahra lige inden hun skulle til at ringe arbejdsgiveren op og præsentere sig som kandidat til en opslået stilling som privat børnepasser (en stilling Sahra og jeg har fundet på Internettet), stillede jeg hende som nævnt en række coachende spørgsmål. Jeg spurgte hende, hvad hun ville fortælle om sig selv og sin baggrund (Sahra har flere års erfaring som pædagogmedhjælper bag sig). Jeg spurgte hende desuden, hvad hun ville svare, hvis arbejdsgiveren spurgte hende om hendes syn på børneopdragelse og pasning. Det var ikke så meget det, hun svarede, som påkaldte sig min opmærksomhed. Det var mere det forhold, at Sahras kropssprog og tonalitet ændrede sig *markant*. Hun faldt sammen i overkroppen. Hvor hun før havde en oprejst holdning, hang armene nu slapt ned i skødet på hende. Hendes tonefald blev pludseligt så lavt, at jeg dårligt kunne høre, hvad hun sagde. Stemmen blev monoton, uden det liv og den melodi, der var lige før. Jeg kommenterer begge dele, og opmuntrede hende dernæst til at tale højt og tydeligt i telefonen, sådan som hun plejede at gøre.

Jeg spurgte hende dernæst, hvad hun ville svare, hvis arbejdsgiveren spurgte, hvad hun har lavet, siden hun ophørte i sit sidste job for fem år siden. Hun svarede tøvende, stadig med det sammenfaldende kropssprog: *"..øh..forskellige aktiviteter…"* og fortsatte *"…kagekursus"*. Jeg spurgte hende, om hun ikke troede, det kunne være en god idé at fortælle, at hun faktisk har brugt en stor del af sin tid på at være aktiv i foreningsarbejde, og blandt andet har arbejdet som frivillig i et sundhedsprojekt, der arbejder imod omskæring af piger. Jeg spurgte også til, om hun eventuelt kunne fortælle, hvad hun selv lagde vægt på i forhold til opdragelsen af sine egne børn. Hvad med at nævne, at hun havde valgt en skovbørnehave til sin søn, og hvorfor hun havde gjort det, spurgte jeg.

Da vores samtale sluttede, var Sahras kropsholdning oprejst, symmetrisk og hun havde meget mod på at ringe arbejdsgiveren op. Jeg gik ud af lokalet mens hun ringede, for ikke at forstyrre hende med min tilstedeværelse.

Coachrollen har præget interaktionen i forhold til fem af mine kvindelige informanter. Den har overordnet haft stor betydning som dataindsamlingsmetode, fordi den har givet mig mulighed for aktivt at deltage og observere forskellige jobsøgningsforløb over tid. Som nævnt viste metoden sig desuden at være fordelagtig, fordi den genererede værdifuld indsigt i mine informanters dispositioner og deres refleksioner om egen evne til at bringe disse dispositioner i spil på arbejdsmarkedet.

Coachingen er konkret foregået i forbindelse med, at jeg har fulgtes med mine informanter, når de tog ud for at søge jobs på forskellige arbejdspladser. Andre gange er den foregået i den somaliske klub eller hjemme hos kvinderne privat i forbindelse med telefonopkald, som de ønskede at foretage til potentielle arbejdsgivere. Eller den er foregået foran computeren, hvor en jobansøgning skulle skrives eller redigeres.

Coachingmetoden bør betragtes som én blandt flere deltagerobserverende metoder, som jeg har gjort brug af i felten. Efter min opfattelse er coaching ikke styret af en nævneværdig anderledes normativitet end antropologisk deltagerobservation generelt. Det er en indbygget forudsætning i coaching, at personerne, der coaches har *potentialer og ressourcer* (i dette tilfælde potentialer og ressourcer, som er relevante i en jobsøgningssituation). Denne anerkendende og ressourceorienterede tilgang er imidlertid også gennemgående i de andre deltagerobserverende metoder, jeg har anvendt. Coaching er dog en mere aktionsorienteret metode end eksempelvis klassisk antropologisk deltagerobservation eller kvalitative interviews, idet coaching netop har til hensigt at *aktivere* personens potentialer og ressourcer – det vil sige bringe personen fra ét sted til et andet. Den implicitte normativitet, som har medvirket til, at jeg har valgt at gøre brug af coaching, er dels en vurdering af, at mine jobsøgende informanter står i en situation, hvor de potentielt er i risiko for at blive diskrimineret af en arbejdsgiver, og dels en stillingtagen til, at diskrimination er uacceptabel og bør modarbejdes, hvis den forekommer. På denne baggrund har det været meningsfuldt at tage en metode i brug, der konkret har kunnet støtte og ruste (nogle af) mine informanter i deres jobsøgningsproces. Der er dog ikke tale om en aktivistisk metode. Aktivisme er styret af langt mere snævre mål (jf. kapitel 3) end tilfældet har været her. Der har ikke været et bestemt mål med coachingen udover at bringe personen

henimod større afklaring og bevidsthed omkring egne ressourcer og potentialer. Derudover har et vigtigt mål med metoden været at indsamle data.

Til sidst skal det nævnes, at coach rollen på et væsentligt punkt har adskilt sig fra de andre roller, jeg har indtaget under feltarbejdet. I mit tilfælde har coach rollen således medvirket til at etablere et *særlig* stærkt tillidsforhold mellem mig og de af mine informanter, som jeg indtog rollen i forhold til. Netop på baggrund af løbende at erfare dette, har jeg undervejs i feltarbejdet været meget bevidst om, at det først og fremmest var en metode, jeg tog i brug for at indsamle data. Denne fastholden af min egen faglighed i felten har nok primært været vigtig for mig selv. I hvert fald har jeg kunnet konstatere, at flere af de kvinder, som jeg har coachet, har valgt at fastholde kontakten til mig efter fletarbejdets ophør – ofte i forventningen eller håbet om, at jeg fortsat kunne støtte dem i forbindelse med konkrete udfordringer, de stod med (på jobbet, i forhold til ny jobsøgning, psykiske og familiemæssige problemer m.v.). Coach rollen lader således for mig at se til at have medvirket til, at det har været vanskeligt at bryde kontakten med nogle af mine informanter efter feltarbejdets ophør. Det er - og har været - et etisk dilemma at bryde vennelignende relationer, og afslutningsvist i dette kapitel reflekterer jeg nærmere over dette. Derudover har jeg ikke oplevet, at coach rollen - eller coaching som dataindsamlingsmetode – har skabt etiske vanskeligheder eller dilemmaer. Bortset fra vanskelighederne ved at forlade felten, har det været en relativt ukompliceret og særdeles givtig dataindsamlings-metode (især har den givet adgang til værdifuld indsigt i mine informanters kropsligt indlejrede dispositioner i forhold til at kandidere sig til et job på det danske arbejdsmarked).

Coachingmetoden har også ført analytiske refleksioner med sig. Som analysen udviklede sig mod slutningen af feltarbejdet, blev det - som jeg kort har været inde på tidligere - klart for mig, at støttende personlige relationer til majoritetsdanskere (og andre dansksomaliere i arbejde) tilsyneladende virker befordrende for mine informanters selvtillid og aktive jobsøgning. Undervejs i analyseprocessen (som fortsatte efter feltarbejdets afslutning), gik det op for mig, at den rolle, jeg indimellem selv havde indtaget som coach, på sin vis konstituerede en mentor-mentee lignede relation i forhold til mine informanter. Det blev klart for mig, at den relation formentlig på nogle punkter var parallel til de støttende relationer, som andre af mine informanter

kunne referere til som så betydningsfulde. Coachrollen kom dermed til at bekræfte det mønster, jeg havde observeret omkring støttende relationers betydning. [112]

Historiefortælling

Deltagerobservation kan, som jeg allerede nu har illustreret, praktiseres på forskellige måder, afhængigt af den konkrete situation og de roller, man får tildelt og selv – mere eller mindre bevidst – påtager sig i felten. Det er vigtigt at pointere, at vi med fordel kan eksperimentere med forskellige typer af deltagerobservation, fordi det kan generere forskellige typer af data, som det også fremgår af de foregående afsnit.
Hvor coaching er en deltagerobserverende metode, jeg i første omgang ureflekteret benyttede mig af, er historiefortælling omvendt en metode, jeg *bevidst og strategisk* har taget i brug i forbindelse med min deltagerobservation.

Første gang jeg tog denne metode i brug var, da det gik op for mig, at flere af mine kvindelige informanter syntes hæmmede i at søge jobs på grund af nogle mentale barrierer. Jeg mødtes på det tidspunkt og over en periode på fire måneder med tre til otte arbejdsledige kvinder én gang om ugen i en somalisk klub for kvinder (det var ikke de samme kvinder, der hver gang kom til fredagsmødet). I alt har jeg været i kontakt med 15-20 kvinder på disse møder. De fleste kvinder, jeg talte med, havde – viste det sig – en forestilling om, at det aldrig ville lykkes dem at få en fod indenfor på det danske arbejdsmarked (selvom det var det, de ønskede), fordi de bar tørklæde. Specielt virkede det som en stærk forestilling hos dem, der bar stort tørklæde, *djelbab*.

Jeg var meget interesseret i at forstå karakteren og oprindelsen af denne forestilling. Hvordan havde de tilegnet sig den? Hvor fasttømret var den? Var der ligefrem tale om en overbevisning (det vil sige en tro på, at verden vitterlig *er* sådan)? Eller var det en forestilling, der kun var fremherskende i bestemte situationer? Hvordan var den kraftfuld, og hvordan påvirkede den deres handlinger?[113]

Ved hjælp af kognitive spørgeteknikker (Jagd 1998:30-4) lykkedes det mig at få en vis indsigt med hensyn til nogle af disse spørgsmål. Men alligevel var det oftest, når jeg stillede mine uddybende spørgsmål, som at tage fat på et uddebatteret emne: Der var ikke noget at diskutere, mine informanter gentog typisk blot, hvad de lige havde

---

[112] Betydningen af den mentor-mentee lignende relation er omdrejningspunktet for kapitel 9.
[113] Alle disse spørgsmål belyser jeg i kapitel 8.

sagt. For dem var forestillingen tydeligvis en sandhed om, hvordan tingene *er* – en overbevisning.

De kognitive spørgeteknikker, som jeg har haft så stor gavn af at bruge i mit foregående feltarbejde blandt majoritetsdanskere (Jagd 1998:30-4), slog ikke på samme måde til her. Denne gang kunne jeg ikke i samme grad, ved at bruge disse spørgeteknikker, afdække, hvilke uudtalte kulturelle antagelser eller forståelser, som lå bag deres måde at ræsonnere på.[114] Højst sandsynligt skyldes det først og fremmest, at jeg har talt dansk med mine dansksomaliske informanter. Samtalerne er ikke som i mit foregående feltarbejde foregået på mine informanters modersmål (kun enkelte gange medbragte jeg tolk). Det har afgjort været en begrænsning. Det har betydet, at de sprogligt set har haft svært ved at verbalisere de næste lag af betydning, som jeg har spurgt ind til ved hjælp af de kognitive spørgeteknikker. (Jeg har haft lidt større udbytte af de omtalte spørgeteknikker i forhold til de af mine informanter, som taler mere flydende dansk end gennemsnittet). Jeg må i dette feltarbejde konstatere – blandt andet på grund af disse årsager – at den klassiske form for deltagerobservation ofte har været en mere indsigtsgivende metode end interviews.

I den konkrete situation, i mødet med kvinderne i den somaliske klub, erkendte jeg, at jeg måtte supplere med en anden strategi end uddybende spørgsmål. Jeg forsøgte dernæst at undersøge deres overbevisning om, at de ikke kan få job i Danmark på grund af tørklædet, ved at bruge historiefortælling. Jeg gik i gang med at fortælle faktuelle (ikke fiktive) historier om andre dansksomaliske kvinder, jeg kendte, som bærer *hijab*[115], og som har opnået en ansættelse. Jeg fortalte for eksempel historien om en kvinde, der har søgt rengøringsjob uopfordret ved mere end 30 gange at henvende sig til forskellige plejehjem og institutioner. Hver gang har hun fået afslag.

---

[114] Antagelsen om, at der er et sæt af kulturelle elementer, der ligger "bag om" sproget eller rettere går "forud" for det, bunder i den neurovidenskabelige viden, der blandt andet er bygget teorier på baggrund af indenfor den kognitive antropologi (D'Andrade 1992; Strauss 1992; Strauss & Quinn 1994, 1997 m.fl.). Neuralt ved vi, at mennesket ræsonnerer langt hurtigere, end det er i stand til at verbalisere et givent fænomen (Bloch 1994:277). Der går med andre ord nogle kognitive tankeprocesser forud for sproget. Vi må således antage, at når folk i almene beskrivelser ytrer sig om eksempelvis deres manglende chancer for at få jobs, så ræsonnerer de samtidig via nogle mere grundliggende - mere eller mindre - uartikulerbare kulturelle referencerammer (også kaldet *kulturelle modeller* eller kulturelle forståelser, jf. Jagd 1998:27-30). Forståelserne har jeg forsøgt at spørge direkte ind til ved hjælp af forskellige kognitive spørgeteknikker (ibid.:30-34). For eksempel ved at bruge spørgsmål som: "*Hvordan ved du*, at du ikke kan få et job?" og "hvordan kan du være sikker på, at du *aldrig* vil kunne få et job?".

[115] *Hijab* er et mindre tørklæde, som kun tildækker kvindens hår, hals, skuldre og bryst. Det er den form for tørklæde, der hyppigst bæres af mine dansksomaliske kvindelige informanter.

Endelig lykkedes det hende dog en dag at blive fastansat som rengøringsassistent i et større selskab. Jeg fortalte dernæst, hvordan denne kvinde konkret havde håndteret uniformskravet på arbejdspladsen (lange bukser og skjorte), og kombineret det med at bære tørklæde. Jeg fortalte om hendes glæde ved at have et fast arbejde.

Det var yderst interessant at observere kvindernes reaktion rundt om bordet, imens jeg fortalte historien. Hvor jeg tidligere kun havde mødt en fastlåst og afvisende indstilling hos dem, når vi talte om jobsøgning, observerede jeg nu en intens lytten, et fokuseret blik og løftede øjenbryn. Jeg tolkede det som forundring og måske endda en begyndende tvivl i forhold til, om det nu virkelig var sandt, at man ikke kan få et job, når man bærer tørklæde. Bagefter stillede kvinderne mig en række spørgsmål. Kendte jeg for eksempel også nogle dansksomaliske kvinder, som bar *stort* tørklæde *(djelbab),* og som alligevel havde fået job? Det kunne jeg svare bekræftende på, selvom jeg kun kendte til to eksempler (to kvinder, jeg havde hørt om gennem nogle af mine informanter).[116]

Brugen af denne deltagerobserverende metode, historiefortælling, gav mig blandt andet indsigt i betydningen af at have positive rollemodeller. Det viste sig i de samtaler, der udspillede sig omkring historiefortællingerne, at ingen af de omtalte kvinder personligt kendte andre dansksomaliere, som var i arbejde. Denne opdagelse ledte til, at jeg begyndte at indsamle data om mine informanters sociale relationer og netværk langt mere systematisk, end jeg havde gjort hidtil.

Interviews

Jeg vil nu redegøre for en fjerde dataindsamlingsmetode, jeg har gjort flittig brug af – nemlig interviews. I virkeligheden kan interviews også karakteriseres som en form for deltagerobservation. I interviewet *deltager* jeg i en interaktion og gensidig udveksling med informanter (der udveksles for eksempel fortrolighed, anerkendelse og viden), samtidig med at jeg *observerer* – registrerer – fænomener, der siden bliver til data. Desuden er fællestrækket med den klassiske form for deltagerobservation, at interviewet er et rum, hvori der konstitueres sociale roller informant og antropolog imellem, som påvirker de data, der genereres. De roller, der skabes under interviewet

[116] Jeg har desværre ikke kunne få en interview aftale i stand med disse kvinder, da de i følge mine informanter ikke ønskede det.

kan ligesom i andre former for deltagerobservation være mere eller mindre uden for antropologens egen påvirkningskraft (Jagd 1998:34-7).

Jeg betragter ikke interviews som en andenrangsmetode (ibid.:23-4), hvilket der måske er en tilbøjelighed til i antropologien. Når man går grundigt til værks ved nøje at overveje, *hvordan* man kan spørge mest direkte ind til de uudtalte forudsætninger, der så at sige ”føder” sproget med betydning (ibid.:30-34), og når man i øvrigt udviser en stor sensitivitet i samtalen for de roller og positioner, som samtalerummet muliggør og skaber, så kan interviewet være en meget givtig metode. Det skal heller ikke undervurderes, hvilket Michael Jackson er inde på, at det at få lov at fortælle sin historie overfor intervieweren, kan give personen en følelse af ”aktivt at deltage” i en verden, som ellers synes præget af umyndiggørelse, afmægtighed eller mangel på accept (Jackson 2002:16, cit. i Gammeltoft 2003:282). Interviews er i høj grad - ligesom deltagerobservation - en social interaktion, hvori både informant og interviewer temporalt kan indtage andre roller og positioner, end dem de vanligt gør.

I det følgende leder jeg opmærksomheden hen på udbyttet af de mange *arrangerede* samtaler (interviews), som jeg har iværksat og gennemført med mine informanter. Udover disse har jeg i praksis også indhentet værdifulde data fra en stor mængde af spontant opståede interviews i forbindelse med den føromtalte deltagerobservation (for eksempel i forbindelse med coaching og historiefortælling). Endnu en illustration af, at interviews og deltagerobservation svært adskilles i praksis. Nogle gange er disse spontane interviews foregået på gaden, efter et møde på socialcentret, på legepladsen, hjemme hos mig privat eller (hyppigere) hjemme hos mine informanter, på deres arbejdsplads eller i den somaliske klub. Nogle samtaler har kun varet ti minutter, andre har taget flere timer. Typisk har jeg taget noter efterfølgende, men nogle gange dog også undervejs.

I starten af mit feltarbejde gennemførte jeg hyppigt semi-strukturerede interviews af to til to en halv times varighed. I alt har jeg gennemført 40 af den slags interviews - det vil sige ét med hver af mine 40 primære informanter. Interviewene var semi-strukturerede i den forstand, at jeg - ikke slavisk - men på en mere improviserende måde fulgte en spørgeguide, jeg havde udarbejdet forinden. Jeg lagde altid ud med at stille faktuelle spørgsmål om alder, ankomsttidspunkt til Danmark, uddannelsesbaggrund og eventuel arbejdserfaring i Somalia samt antal og alder på slægtninge bosiddende i Danmark og i udlandet. Dernæst gik jeg videre til at stille åbne (ikke-ledende) spørgsmål til en række forskellige emner (ikke nødvendigvis i nævnte rækkefølge):

- Forventninger til livet i Danmark ved ankomst
- Erfaringer med at være arbejdsløs (opfattelser af kontanthjælp m.v.)
- Motivation for at arbejde
- Barrierer i jobsøgningsprocessen
- Jobsøgningsstrategier og erfaringer med at søge jobs
- Arbejdspladserfaringer (kollegialt liv, samarbejde, konflikter, tilegnelse af kompetencer m.v.)
- Mediedebatten i Danmark
- Oplevelser af diskrimination
- Somalieres ry i Danmark
- Børneopdragelse
- Sociale netværk i Danmark
- Fremtidsønsker og drømme
- Oplevelser af personlig succes (i livet i Danmark)

Undervejs i feltarbejdet tilføjede jeg løbende nye emner og spørgsmål til spørgeguiden i takt med, at jeg fik øjnene op for betydningsfulde mønstre eller blev forundret over ting, jeg observerede i felten. For eksempel forhold vedrørende mine informanters sociale relationer og netværk, eventuelle overvejelser om at flytte til England og forhold der vedrører religiøsitet, ægteskab, skilsmisser og hjemløshed.

Jeg har valgt at bruge en spørgeguide (frem for alene at gennemføre ustrukturerede interviews), fordi jeg anser det for vigtigt at kunne identificere, hvor udbredte (generaliserbare) de mønstre, jeg identificerer undervejs i de mange interviews og i min deltagerobservation er, og for hvem. Sådanne mønsteridentifikationer kan bedst lade sig gøre ved at stille ensartede spørgsmål til alle mine informanter. For eksempel har jeg været interesseret i fra start af at afdække, i hvilket omfang mine informanter oplever diskrimination. Desuden hvilken type af diskrimination, der i givet fald er tale om. Jeg har også været interesseret i at undersøge om køn, uddannelse eller andre faktorer spiller ind på, hvordan de oplever diskriminationen. Jeg har derfor stillet alle mine informanter enslydende spørgsmål om dette emne (på samme vis med andre emner).

Halvdelen af de 40 semi-strukturerede interviews er blevet båndet og efterfølgende transskriberet. De øvrige 20 informanter har givet udtryk for, at de ikke ønskede, at jeg båndoptog interviewet. Jeg har brugt tolk (henholdsvis en kvindelig og mandlig tolk) i forbindelse med tre af interviewene.[117]

[117] Når jeg praktiserede deltagerobservation og mødtes på mere uformel basis, for eksempel med de omtalte kvinder i den somaliske klub, havde jeg aldrig en tolk med mig. Det har generelt ikke været svært at kommunikere med dansksomaliere på dansk. Typisk har der også været en person tilstede, som

Ved feltarbejdets afslutning gennemførte jeg udover de 40 omtalte interviews desuden fire interviews med praktikere, på deres respektive arbejdspladser. Dels et fokusgruppeinterview med 4 jobkonsulenter, og dels tre personlige interviews med sagsbehandlere – alle ansat i offentlig regi.

Mit formål med interviewmetoden har opsummerende været tresidet. For det første har jeg som nævnt ønsket at registrere mønstre, og opnå en generaliserbarhed, gennem interviewene. Ligesom det var min intention med deltagerobservation har jeg for det andet igennem interviewene ønsket at stimulere den fortløbende refleksions-proces i forhold til, hvad der er betydningsfuldt at rette min opmærksomhed mod i felten. Den løbende udvikling af spørgeguiden er et udtryk for, at en sådan proces har fundet sted. For det tredje har jeg brugt interviews som et strategisk redskab til at opnå kontakt, og potentielt – med tiden – en tillidsrelation til folk. Interviewet har således været min indgang til at etablere en relation med fremmede personer.

Jeg har ikke haft et erklæret mål om at ville indsamle data via interviews med henblik på at lave en kognitiv analyse af mine informanters måder at ræsonnere og opfatte verden på (som i mit tidligere feltarbejde; Jagd 1998). Mit forskningsprojekt har fra start af primært været defineret som et studie af praksisser, spændinger og relationer mellem en minoritet og majoritetssamfundet. Denne intersubjektivitet knytter sig til en anden form for væren end den rent sproglige (Hastrup 2003:213). Ikke desto mindre har jeg som nævnt ønsket at opnå dybere indsigt i folks perception igennem interviewene, da en sådan indsigt efter min erfaring ville kunne bidrage til en endnu større forståelse af praksisser og relationer. Da det viste sig ikke at være muligt at anvende de kognitive spørgeteknikker med helt samme succes som dengang, jeg i et tidligere feltarbejde foretog interviews (med majoritetsdanskere, på deres eget modersmål), så var det omvendt en særdeles frugtbar lejlighed til i stedet at *eksperimentere* mere kreativt med nye former for deltagerobservation (historie-fortælling og coaching).

---

talte og kunne forstå bedre dansk end de mindre dansk sprogkyndige i gruppen, og som da har oversat efter behov. Derudover afslog de fleste af mine informanter selv, når jeg foreslog dem, at jeg kunne medbringe - enten en mandlig eller kvindelig - tolk til et aftalt interview. *De ville oftest gerne selv gennemføre interviewet på dansk.* Mit dilemma har været, at jeg har ønsket at respektere folks eget ønske om at gennemføre interviewet på dansk, men nogle gange undervejs i enkelte interviews har ønsket, at jeg havde haft en tolk ved min side. Belært af mine erfaringer ville jeg, hvis jeg skulle gøre det om, i visse situationer have argumenteret kraftigere for at medbringe tolk.

Open Space og projektsamarbejde

Den femte dataindsamlingsmetode – Open Space og projektsamarbejde – adskiller sig en hel del fra de andre, primært fordi det er en metode, jeg ikke kun har taget i brug som middel til at skaffe data. Før jeg kommer nærmere ind på mine bevæggrunde, vil jeg først kort skitsere, hvad Open Space er. Open Space er en mødeform og arbejdsmetode, som i dag bliver brugt over hele verden til kritiske og komplekse emner angående fremtiden. ”Open Space Technology” blev etableret og beskrevet af Harrison Owen i 1980’erne (Owen 1997).[118] I mellemtiden er flere tusinde facilitatorer verden over blevet uddannet i at bruge metoden. I Danmark har metoden for alvor vundet udbredelse siden 2000[119].

Det er et af flere kriterier for at anvende denne metode, at behovet for at gå i dialog om et specifikt emne skal bunde i et velkendt problem eller en konflikt, som involverer flere aktører, og hvor løsningen på problemet endnu er ukendt. Alle relevante aktører, som har part i problematikken, inviteres til et Open Space møde. Initiativtagerne definerer en problemformulering for mødet, som er fremadrettet, åben og gerne af visionær karakter. Overskriften på det Open Space, jeg tog initiativ til, blev: *”Flere tusinde somaliere vil være i arbejde om kort tid. Hvordan kan vi skabe den succes? Nye muligheder for somaliere på arbejdsmarkedet”*.

Open Space udmærker sig ved at skabe en dynamisk proces af diskussion og dialog mellem de mange forskellige aktører, som bliver inviteret (ofte aktører som har modsatrettede interesser eller perspektiver på emnet). Hver eneste deltager, som bidrager med sin erfaring, viden og kreativitet, har indflydelse på det endelige resultat.

---

[118] Harrison Owen, som oprindelig er uddannet præst, fik idéen til Open Space efter at have arrangeret endnu en stor konference med mange indbudte oplægsholdere. Her gik det op for ham, at deltagerne på trods af, at de var tilfredse, alligevel syntes, at det vigtigste havde været kaffepauserne! Deltagerne fik diskuteret de virkelig vigtige emner - og oftest med mest energi - udenfor det officielle konference-program. Kaffepauserne udmærkede sig også ved, at folk bevægede sig ind og ud af mange små grupper, og selv valgte at tale med de mennesker og om de emner, de var interesseret i og blev inspireret af. Owen spurgte herefter sig selv: Hvorfor ikke forsøge at skabe en mødeform, hvor "kaffe-pauserne" har en central plads? Med Open Space Technology blev denne idé perfektioneret i nogle få principper og en enkelt regel (Owen 1997). Principperne er: 1) De, der end måtte deltage, er de rette personer, 2) Hvad der end sker, er det eneste, der kunne være sket, 3) Det starter når tiden er inde, 4) Når det er slut, er det slut. Den regel, der gælder, er "De to fødders lov". Den lyder således: Hvis en deltager under forløbet kommer i en situation, hvor han/hun ikke lærer noget, skal deltageren bruge sine to fødder til at gå til et mere produktivt sted (det vil sige en anden diskussionsgruppe). Formålet er både at hindre enkelt personer i at dominere samtalerummet fuldstændigt (det ville resultere i, at folk gik) og skabe nærvær, engagement og ansvarlighed i forhold til egen læring hos deltagerne.

[119] Kilde: Open Space Institute Denmark. Se: http://www.openspace.dk/index.html

Når folk ankommer til seminaret, opdager de, at der ikke er fastsat noget program for dagen. Det er deltagerne selv, der skal beslutte hvilke emner, der er vigtige at tage op i relation til den overordnede problemstilling. Derpå opdeler folk sig i de diskussionsgrupper, der bliver skabt på stedet, og som fysisk placeres forskellige steder i lokalerne.

Open Space er en metode, jeg greb til i anden fase af feltarbejdet, og af to lige vigtige årsager. For det første fordi jeg ønskede at indsamle værdifulde data. Dels om de *konfliktrelationer*, som jeg, på baggrund af mit hidtidige feltarbejde, havde et klart indtryk af eksisterede mellem dansksomaliere og forskellige aktører fra majoritetssamfundet, og dels om de eventuelle *forestillede løsninger* på konflikterne/ problemerne, som jeg forventede ville blive genereret under et Open Space, hvor begge parter blev inviteret. For det andet valgte jeg at gennemføre et Open Space, fordi jeg ønskede at skabe en begivenhed, der potentielt ville kunne gøre en konkret forskel. *Dels* for de enkeltpersoner, der deltog på seminaret, hvad enten det var dansksomaliere eller sagsbehandlere, sproglærere, arbejdsgivere eller politikere med majoritetsdansk baggrund. Mit håb var først og fremmest, at seminaret ville kunne skabe nyttige netværk mellem ledige dansksomaliere og somaliere i arbejde (til gavn for jobsøgningen). *Dels* at sagsbehandlerne og andre professionelle, der deltog fra offentlige institutioner ville få ny indsigt af at indgå i en anden type dialog med dansksomaliere, end de var vant til.[120] *Dels* havde jeg et håb om, at de konklusioner, som Open Space mundede ud i, ville gøre indtryk på de inviterede politikere. Jeg havde et ønske om, at fremtidige politiske overvejelser i forhold til beskæftigelsestiltag rettet mod dansksomaliere (og andre etniske minoriteter) ville tage højde for nogle af de centrale barrierer og løsningsforslag, som jeg forestillede mig, ville blive bragt op på dagen af deltagerne, ikke mindst fra dansksomaliernes side.

Jeg indledte et projektsamarbejde med fire dansksomaliere: Amina Jibrel, Mahamud Adam, Bashir Fahra og Said Adam,[121] samt direktøren for Foreningen for integration

---

[120] I opfølgende interviews med de deltagende sagsbehandlere har jeg fået bekræftet, at dialogen faktisk gjorde en positiv forskel. For eksempel fortæller en sagsbehandler: *"Det var en utrolig stor og positiv oplevelse. Vi mødte hinanden, vi var ligeværdige...det var SÅ forskelligt fra, hvordan det normalt er, når de kommer her hos os. De diskussioner vi havde...det at man så snakkede med nogle af dem, man havde talt med i diskussionerne, i pausen. Vi gik derfra helt opløftede."* En anden sagsbehandler kom ind på, at hun lærte, at hun skulle kommunikere anderledes i sit daglige sagsbehandlerarbejde, for at sikre sig, at hendes budskab rent faktisk blev forstået af de dansksomaliske borgere, hun stod overfor.

[121] I første omgang inviterede jeg Amina Jibrel og Mahamud Adam, som jeg kendte fra feltarbejdet, til at deltage i projektsamarbejdet. Dels på grund af deres store engagement i dansksomalieres vilkår og

af nydanskere på arbejdsmarkedet, Torben Møller-Hansen og leder af Open Space Institute Denmark, Gerard Muller. Sidstnævnte hyrede jeg til at facilitere planlægningsarbejdet og selve seminaret. Det var et meget lærerigt og spændende projektsamarbejde, hvor hver af de involverede lagde betydelig arbejdskraft ind i at debattere og definere seminarets problemstilling og invitation, gøre reklame for det (via egne netværk, plakater hængt op i somaliske klubber, tekst-tv og radio), og efter seminaret drøfte resultaterne og udarbejde konkrete forslag til pilotprojekter, der ville kunne tage hånd om de problemstillinger, der var blevet synliggjort under Open Space. 700 skriftlige invitationer blev uddelt til en lang række aktører.[122]

Min egen rolle bestod i at være den koordinerende kraft bag arrangementet. Det vil sige, det jeg indkaldte til planlægningsmøderne, fulgte op på de beslutninger, vi tog, og etablerede samarbejdsrelationer (dels med rengøringsfirmaet ISS, som lagde lokaler til på dagen, og dels med den somaliske friskole Al-Kowain, på Nørrebro, som indgik i projektet ved at få deres elever til at lave en flot tegningsudstilling[123]). Jeg ansatte børnepassere, kokke og tolk til dagen, skaffede it-udstyr og fik den endelige invitation trykt på dansk og somali.

Efter seminaret bestod min opgave i at formidle resultaterne fra Open Space dagens mange diskussionsgrupper ud til samtlige 120 personer, der havde deltaget. Desuden udarbejdede jeg den endelige præsentation af de vigtigste konklusioner, samt forslag til konkrete pilotprojekter, som vi havde drøftet i planlægningsgruppen. Disse blev efterfølgende præsenteret på et møde med Integrationsminister Rikke Hvilshøj.[124]

På selve dagen deltog som sagt hen ved 120 personer. Foruden omkring 80 primært ledige dansksomaliere (men også enkelte i arbejde), deltog sagsbehandlere og ledere

---

jobmuligheder i Danmark, og dels fordi de hver især har et stort socialt netværk blandt dansksomaliske kvinder og mænd. Det sidste var meget vigtigt for at sikre, at vi ville kunne motivere mange dansksomaliere til at møde op til seminaret. Derudover talte jeg en del med Amina om vigtigheden i også at få personer ind i samarbejdsgruppen, som repræsenterede andre klaner end Aminas og Mahamuds. Det afstedkom en invitation til Bashir Fahra, formand for Merka Foreningen i Griffenfeldsgade, og Said Adam, formand for Somalisk Fællesråd. Begge udmærkede sig desuden ved et stort engagement og stort netværk.

[122] Blandt andet blev udvalgte journalister fra alle større medier inviteret (ingen kom på trods af mange opfølgninger på invitationen). Derudover fulgte invitationer til samtlige integrations- og arbejdsmarkedsordførere fra de respektive folketingspartier (flere gav positivt udtryk for, at de ønskede at deltage, men var optagede på dagen), Undervisningscenter for Indvandrere (UCI), samtlige jobskabelsescentre i Københavns Kommune, arbejdsmarkedsparter, brancheforeninger og handelsforeninger.

[123] Tegningerne bliver inddraget som data i kapitel 7.

[124] Integrationsminister Rikke Hvilshøj skulle have deltaget i selve Open Space seminaret, men måtte melde afbud i sidste øjeblik på grund af sygdom i nærmeste familie. Til gengæld inviterede ministeren til et møde, hvor vi viderebragte konklusionerne fra dagen.

fra socialcentre i København og på Frederiksberg, skoleledere fra Nørrebro, sproglærere og faglige medarbejdere fra sprogcentre, skole- og uddannelsesvejledere samt jobkonsulenter fra Kofoeds Skole og Københavns Jobcenter/Etnisk Enhed. Desuden var diverse somaliske foreninger repræsenteret, samt Københavns Borgerrepræsentation med to politikere og Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration med en fuldmægtig. Desuden deltog to forskere fra Københavns Universitet, to konsulenter, der arbejder indenfor integrationsområdet og tre arbejdsgivere.

31 emner blev bragt op til diskussion af deltagerne. Disse emner handlede om betydningen af sociale netværk - problemstillinger relateret til børn, unge og forældre - det sociale system og sagsbehandlernes vejledning - arbejdsgivere/erhvervslivet - uddannelse samt mediefremstillinger af dansksomaliere i det danske samfund.

Takket være ”De to fødders lov” var det muligt for deltagerne at bevæge sig rundt og deltage i mange af diskussionsgrupperne på dagen (eller blive i få, hvis det var det, de ønskede). På de ophængte plancher kunne folk få et overblik over de emner, der var sat til debat.

Jeg selv deltog aktivt på dagen, på lige fod med de øvrige deltagere, og havde derudover allieret mig med syv antropologistuderende, som var en stor hjælp i forhold til at registrere, hvad der foregik og blev talt om i de mange diskussionsgrupper. Derudover blev der taget skriftlige referater i samtlige diskussionsgrupper. Denne

dokumentation blev efterfølgende distribueret til alle deltagere, og har derudover udgjort grundlaget for den efterfølgende dialog med Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration.

Foruden at være en vigtig begivenhed i forhold til dataindsamling, har ambitionen med at gennemføre Open Space som nævnt overordnet set været at intervenere.[125] Det vil sige, jeg har ønsket at initiere en aktivitet, der kunne igangsætte – eller understøtte nogle allerede eksisterende – forandringsprocesser i en positiv retning.

[125] Deltagerobservation er i sagens natur intervenerende, idet vi påvirker den interaktion, de mennesker, og de data vi får adgang til, gennem vores deltagelse og de roller og positioner, vi får tildelt i felten. Imidlertid refererer jeg her til Open Space som en markant mere intervenerende metoder, idet jeg eksplicit har taget den i brug for at påvirke sociale strukturer og processer (skabe forandrings-processer).

Mit udgangspunkt var, at vi igennem vores forskning bør stile efter at påvirke sociale strukturer og processer i samfundet. Hvis dette er vores ambition, er det ikke tilstrækkeligt at producere nye repræsentationer af de mennesker og de livsvilkår, som vi studerer. Ligegyldigt hvor nuancerede sådanne antropologiske repræsentationer er, sammenlignet med de udbredte stereotyper der måtte eksistere i samfundet, vil de ikke ændre noget i sig selv. Ligesom dokumentation af sociale marginaliserings-processer, herunder diskrimination, formentlig heller ikke i sig selv vil ændre noget.

Mange aktiviteter kan tages i brug i forskningsprocessen for at påvirke eller intervenere – både under og efter feltarbejdet såvel som efter selve analysens afslutning. Open Space er blot én mulig metode. Det skal her nævnes, at jeg også har benyttet andre metoder. Efter feltarbejdets afslutning har jeg således valgt løbende at formidle centrale forskningsresultater til pressen (når de har taget kontakt til mig) samt til professionelle praktikere på området (sagsbehandlere, jobkonsulenter, sprog-lærere og uddannelsesvejledere). Desuden har jeg flere gange – i forlængelse af Open Space arrangementet - været i dialog med Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, og blandt andet ad den vej fået mulighed for at formidle mine forsknings-resultater, dels til Ministeriet og dels til en række af de kommuner, hvor der i dag bor flest dansksomaliere (København, Odense, Århus, Esbjerg, Herning og Fredericia).

I den fase af mit feltarbejde, hvor jeg arrangerede og gennemførte et Open Space seminar, påtog jeg mig en faciliterende rolle. Hensigten var som nævnt blandt andet at facilitere en proces, hvor løsningsforslag til, hvordan flere dansksomaliere kommer i arbejde, kunne udvikles. Den fasciliterende rolle går fint i spænd med mit ønske om at lave kritisk forskning, der rummer ikke alene en radikal kritik af centrale vertikale sammenhænge i samfundet, men også – som der er fokus på her - en konstruktiv kritik, der retter opmærksomheden mod praktiske problemløsninger. Et tiltag som Open Space – og min kritiske forskningstilgang som sådan – skal imidlertidig ikke forveksles med aktivisme. Aktivisme er styret af langt mere snævre mål, og den aktivistiske antropolog definerer typisk selv hvilke veje, der skal tages i brug for at nå disse mål (eksempelvis en retsag, en boycut, en demonstration; se Van Esterik 1985:63, eller som jeg var inde på i kapitel 3 i forbindelse med Rachel Burrs feltarbejde på et vietnamesisk børnehjem: en insisteren på, at ansvarlige myndigheder foretager en særlig aktion overfor en gruppe af udsatte mennesker). Open Space som interventionsmetode har jeg derimod valgt at tage i brug, *uden* at resultatet for dagen var kendt på forhånd, og *uden* at processen blev forsøgt styret henimod bestemte

resultater. Metoden anså jeg som værdifuld, netop fordi resultatet af dialogerne på dagen (de potentielle konflikter og de fremadretede løsningsforslag) var ukendte på forhånd, og til hver en tid ville være et produkt af den direkte kontakt og dialog mellem de foskellige minoritets- og majoritetsaktører, der deltog. Den efterfølgende formidling af de vigtigste resultater fra dagen til Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration var en formidling af disse dialoger, og ikke en formidling, der favoriserede synspunkter, behov eller ønsker fremsat af bestemte aktører. Havde det sidste været tilfældet, ville man med rette kunne betegne tiltaget som lobbyisme eller aktivisme. Jeg vil i øvrigt gerne understrege, at jeg her ikke sætter spørgsmålstegn ved antropologers berettigelse til – i nogle kontekster - at gøre brug af aktivistiske metoder i forbindelse med deres forskning. Jeg har allerede været inde på, hvornår det eksempelvis kan være relevant, i kapitel 3 (jf. Burrs forskning på et vietnamesisk børnehjem). Som Victoria Sanford endvidere fremhæver i *"Engaged Observer. Anthropology, Advocacy, and Activism"* (2006) så kan aktivisme være, om ikke den primære drivkraft for antropologisk forskning, der finder sted i krigs- eller andre sociale konflikt zoner, så det uundgåelige resultat, når forskeren i sådanne kontekster opnår en forståelse for den vold og kamp for overlevelse, der præger informanternes hverdagsliv (Sanford 2006:14). Imidlertid har aktivisme ikke været en nødvendig, eller for mig at se ønskelig metode, at tage i brug for at udvikle en konstruktiv kritik i forbindelse med dette forskningsprojekt.

Jeg vil nu gå videre til at reflektere nærmere over det ansvar og de etiske implikationer, der er forbundet med at lave den form for feltarbejdspraksis, som jeg har gennemført. Der er tale om udfordringer og dilemmaer ved feltarbejdet, som vil være genkendelige for mange andre antropologer, navnlig dem der laver feltarbejde i eget samfund.

Etiske overvejelser

Som forsker i felten oplever jeg, som det fremgår af dette kapitel, at interaktionen med mine informanter især har været præget af to sociale roller, som jeg både har fået tildelt og selv (mere eller mindre frivilligt) har påtaget mig i felten; nemlig rollen som socialarbejder og coachrollen. Begge udspringer af en bestemt social position; nemlig min *majoritetsposition.* Denne position har, ligesom den normativitet, jeg bærer med mig ind i forskningsfeltet, præget dataindsamlingen.

Jeg vil her behandle tre etiske dilemmaer, som er knyttet til min forskningspraksis, og som formentlig på grund af de føromtalte roller er blevet bevidstgjorte, enten under eller efter feltarbejdet. Dilemmaerne vil sandsynligvis være genkendelige for andre antropologer og kvalitative forskere. Lad mig understrege, at der ikke kunne være taget hånd om dem på forhånd gennem etiske principper eller retningslinier for studiet. Naturligvis har jeg gennemført studiet udfra nogle etiske retningslinier - for eksempel hvad angår forpligtelsen til at sikre mine informanter anonymitet. De her omtalte dilemmaer har imidlertid mere karakter af det, Lynn Meskell og Peter Pels kalder "embedded ethics" (Meskell & Pels 2005). Det vil sige, at det er overvejelser om, hvilke utilsigtede etiske implikationer, der er forbundet med nogle af de mere grundlæggende, og ofte ureflekterede, præmisser som vores forskningspraksis hviler på (feltarbejdet såvel som analysen). Disse utilsigtede implikationer vedrører både forholdet til vores informanter og vores egen rolle som forsker.

Første dilemma: majoritetspositionen

Det første dilemma handler om min egen majoritetsposition og magten til at definere "det gode liv". Lad mig starte med at slå fast, at jeg gennemgående er blevet identificeret med - og har været bevidst om, at jeg også selv identificerer mig med - at tilhøre den "indfødte" majoritetsbefolkning i samfundet, blandt andet udtrykt ved at jeg generelt er bekendt med mange flere aspekter af, hvordan samfundet fungerer, end mine informanter generelt er (dog ikke på alle områder - mine informanter er for eksempel mere vidende om, hvordan kontanthjælpssystemet fungerer). Mit kendskab til samfundet er netop baggrunden for, at mange af mine informanter har opfattet mig som en kærkommen ressourceperson, der på en praktisk måde kunne hjælpe dem med at navigere i samfundet (finde job, bolig m.v.). Ligesom det er forudsætningen for, at jeg kunne respondere på deres anmodninger ved at tage socialarbejder og coachrollen på mig.

Jeg oplever ikke, at majoritetspositionen har haft negative implikationer i forhold til min tillidsrelation til mine informanter, og de data, de har ladet mig få adgang til. Indimellem har jeg dog været bekymret for, om den ville have det, og jeg har så på forskellig vis forsøgt at forvalte denne position, så den ikke manifesterede sig i noget, der for mig mindede om en vært-gæst relation (Hervik 2004b) med meget mærkbare ulige magtforskelle. For eksempel har jeg ofte, i forbindelse med den initiale kontakt

til en ukendt informant, givet udtryk for, at jeg - med mit kendskab til arbejdsmarkedet, integrationsdebatten og etniske minoriteters position i det danske samfund generelt - har forståelse for, at livet som dansksomaliere kan være svært.

Magtforskelle står dog ikke til at eliminere med velmenende ord. Når jeg tænker tilbage på feltarbejdet, vækkes blandt andet erindringer om ubehag ved bevidstheden om vores respektive sociale positioner.[126] Ubehaget ved at vide, at både min informant og jeg er bevidste om, at når dagen er omme, så kører jeg hjem (enkelte gange i min medbragte bil) til min mand og mine børn i vores hus, og har en ny spændende arbejdsdag at stå op til i morgen, mens min informant på den anden side (eksempelvis som det er tilfældet for en 34 årig kvinde, jeg har haft meget kontakt med) sidder alene tilbage i sin stuelejlighed i Sydhavnen, på syvende år i Danmark uden noget socialt netværk overhovedet, og med savnet af sine slægtninge, som hun ikke har set i syv år, fordi de bor i Kenya, og endnu en dag som kontanthjælpsmodtager at stå op til.

Hvordan mine informanter *selv* opfatter de eksisterende forskelle i status, social kapital og livsvilkår, kan jeg ikke med sikkerhed vide. Men der har ofte været en fælles bevidsthed om asymmetrien imellem os. En bevidsthed om, hvad informantens muligheder i livet er, og en enighed om, hvad de burde være, som Clifford Geertz skriver (Geertz 2000:31). Det er netop bevidstheden og enigheden om denne radikale asymmetri, der giver feltarbejdssituationen en moralsk undertone, skriver Geertz (ibid.). Eller sagt med mine egne ord: Bevidstheden om den radikale asymmetri er et udtryk for, at vi i feltarbejdssituationen netop er nærværende *med* vores normativitet.

Majoritetspositionen er vigtig at være bevidst om, fordi en blindhed kan få alvorlige konsekvenser for ens analyse, som Marianne Gullestad (2004) har påpeget. Nogle kunne kritisk indvende mod mit studie, at jeg er blind overfor mit eget majoritetsperspektiv, fordi jeg tydeligvis er optaget af at undersøge mine informanters motivation og aktive strategier for at komme i arbejde. Man kunne kritisere mig for at

[126] Omvendt har jeg også fra feltarbejdet stærke positive erindringer om, hvordan min relation til specielt enkelte af mine nøgleinformanter i bemærkelsesværdig grad har været præget først og fremmest af samhørighed, gensidig tillid, respekt og glæde ved at se hinanden, på trods af meget store forskelle i social status, materiel velstand, valgmuligheder i livet og livsanskuelser (for eksempel i forhold til religiøsitet, ytringsfrihed, børneopdragelse m.v.).

bekræfte majoritetssamfundets hegemoni i retning af, at man som borger først er "integreret" i samfundet, når man har et arbejde.

Det er imidlertid ikke tilfældet. Jeg har godt nok oprindeligt formuleret en hypotese om, at dansksomaliere sandsynligvis vil opnå medborgerskab gennem et arbejde. (Undervejs i feltarbejdet har jeg imidlertid, som tidligere nævnt, måttet konstatere, at det ofte ikke er tilfældet.) Mit udgangspunkt for undersøgelsen har dog været en *kritisk undersøgende position.* Gennem mine spørgsmål har jeg forsøgt at tydeliggøre overfor mine informanter, at jeg er åben overfor, at der kan eksistere andre værdisætninger af, hvad et arbejde repræsenterer. Eller for den sags skyld andre opfattelser af, hvad arbejde egentlig er. Man kunne for eksempel forestille sig, at arbejdsmæssig succes kunne eksempelvis opnås indenfor andre områder end lønnet arbejde (for eksempel tjenesteydelser i forhold til slægtninge). Jeg har altså ikke automatisk antaget, at et det at få et lønnet arbejde er ensbetydende med at have et godt liv.

Jeg må imidlertid konstatere på baggrund af mit feltarbejde, at majoriteten af mine informanter synes at have meget svært ved at forestille sig et godt liv i Danmark *uden et job.* Det hænger blandt andet sammen med en række sociale vilkår, der knytter sig til kontanthjælpsmodtagerpositionen her i landet, såsom manglende selvbestemmelse (over egen tid) og økonomiske trusler og sanktioner fra systemets side (ved fravær fra sprogundervisning, møder m.v.).[127] Dem af mine primære informanter, der er arbejdsledige, og samtidig ikke er i gang med en uddannelse[128], er kontanthjælpsmodtagere på i gennemsnit ottende år. *Ingen* af disse informanter finder positionen som kontanthjælpsmodtager attraktiv. Vender vi blikket mod mine perifere arbejdsløse informanter (cirka 28 personer), har jeg kun mødt én eneste - en enlig kvinde med seks børn - der gav udtryk for, at hun fandt positionen som arbejdsløs mere attraktiv end positionen som selvforsørgende. Resten er stærkt motiveret væk fra den position.

Selvom jeg - som ovenfor beskrevet - forholder mig kritisk undersøgende i forhold til, hvilken værdi et lønnet arbejde repræsenterer for mine informanter, så står jeg alligevel i det *dilemma*, at mine informanter ikke nødvendigvis opfatter mig eller mine spørgsmål i det lys. Qua min majoritetsposition er det meget sandsynligt, at i hvert fald nogle antager, at jeg repræsenterer det hegemoniske synspunkt i samfundet, at det gode liv hænger uløseligt sammen med selvforsørgelse. Det etiske dilemma

---

[127] Den negative motivation *væk fra* kontanthjælpspositionen, men også den positive motivation *henimod* et liv som selvforsørgende bliver behandlet nærmere i kapitel 7.

[128] Kun to ud af mine 40 primære informanter er i gang med en uddannelse.

ligger i, at en sådan antagelse vil implicere, at jeg - set fra mine informanters perspektiv - ringeagter eventuel manglende proaktivitet i forhold til at finde et arbejde. Dermed er der en risiko for at min forskning, stik mod mine intentioner, medvirker til at understrege en hegemonisk relation mellem majoritetssamfundet og minoriteten.

Jeg er enig med Marianne Gullestad i, at specielt når vi studerer racediskrimination og minoritets–majoritetsrelationer i eget samfund, skal vi give vores forskning den rolle at udfordre hegemoniet (Gullestad 2004). Det vil sige, vi skal udfordre den nationale selvforståelse, negationen af racisme og for den sags skyld - vil jeg tilføje - den gældende definitionsmagt i samfundet i forhold til, hvad integration er. Gullestad mener, at flere antropologer i studiet af eget samfund har svigtet i den henseende, fordi de har været blinde overfor deres eget majoritetsperspektiv (ibid.).

Den grundlæggende præmis, som jeg er oppe imod, er at relationen til mine informanter - hvad enten jeg vil det eller ej - er påvirket af magtforhold på flere planer. Dansksomaliere befinder sig i en historisk skabt inferiør social position i relation til majoritetsbefolkningen, at dømme ud fra den etnocentrisme, der har præget fremstillingen af dansksomaliere i medierne herhjemme (Fadel, Hervik & Vestergaard 1999). Der vil altid være en risiko for, at denne historicitet påvirker vores relation.
Selvom jeg har været mit eget majoritetsperspektiv yderst bevidst, implicerer et studie som mit stadig den risiko, at jeg - når feltarbejdet er omme - har været med til at manifestere hegemoniet. Der vil altid være en risiko for, at jeg har været med til at manifestere værdisætningen af selvforsørgelse som vejen til "det gode liv".

Andet dilemma: retten til at tilegne sig viden

Det andet dilemma handler om retten til at tilegne sig viden, eller mere præcist retten til at tilegne sig relationsviden (Hastrup 2004b:410) for efterfølgende at tage "ejerskab" over denne. Dilemmaet handler dermed også om retten til at objektivere "de andre". Hvilken ret har vi til at transformere det, der i felten er skabt som fælles viden, til ”eliteviden” - det vil sige viden, der nu ligger udenfor de studerede menneskers egen påvirkningskraft? Jonathan Marks (2005) påpeger på tankevækkende vis, at vi bør overveje, om folk ikke fundamentalt har retten til at forblive "fri for videnskab". Hans argument går på, at vi som forskere har for vane at antage,

at videnskabelig viden per definition er god og altid vil kunne bidrage til forbedringer (Marks 2005:5). Men som jeg har påpeget under det andet dilemma vedrørende majoritetspositionen, er der grund til at betvivle denne antagelse. Der er i hvert fald i mange studier en latent risiko for, at vi qua vores egen majoritetsposition kommer til at medvirke til en styrkelse af majoritetssamfundets hegemoniske relation i forhold til den minoritet, vi studerer. Denne risiko mener jeg ikke bør afholde os fra at lave forskning i eget samfund, men vi må håndtere den udfra grundige overvejelser om konsekvenserne ved vores forskningspraksis.

Lad mig illustrere, hvad denne etiske ansvarlighed helt konkret kan handle om. Erhvervsøkonom, Shahamak Rezaeis, undersøgelse (Rezaei 2005) om det duale arbejdsmarked er et godt eksempel[129]. Da en del af undersøgelsens resultater bliver offentliggjort i 2004, får det stor opmærksomhed i medierne. Undersøgelsen viser blandt andet, at en relativ stor andel af de 279 virksomhedsejere med indvandrer-baggrund, som indgår i surveyen, har anvendt sort arbejdskraft. Det rejser en intens harme og debat i medierne, blandt andet anført af Beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen, som bebuder flere kontrolaktioner overfor indvandrere. *Problemet er, at der foretages en generalisering af fænomenet i mediedebatten,* så sort arbejde fremstår som et særligt "indvandrerproblem". Det sker til trods for at forskeren advarer mod at lade undersøgelsens resultater skabe nye, negative myter om indvandrere. Fra at omtale de specifikke forskningsresultater fra Rezaeis undersøgelse, drejer debatten sig gradvist henimod en politisk kampagne, der moralsk fordømmer, at sort arbejde - som det bliver omtalt flere gange i medierne - er udbredt blandt herboende indvandrere generelt. En sådan generalisering kunne imidlertid ikke uddrages fra Rezaeis undersøgelse.

Vi bør, mener jeg, være opmærksomme på, at når informanter videregiver oplysninger om deres liv og aktiviteter til forskeren, så sker det, uden at de har en sikker viden om, hvordan de oplysninger vil blive fortolket af forskeren og den omverden, de eventuelt siden hen formidles til. Det er den grundlæggende, ulige præmis, som kvalitativ forskning hviler på. Det skaber et etisk dilemma implicit i

---

[129] Undersøgelsen er en del af et Post.Doc. forskningsprojekt, som erhvervsøkonom og adjunkt ved Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, Shahamak Rezai, udfører under titlen: ”Det duale arbejdsmarked i et velfærdsstatsligt perspektiv – et studie af dilemmaet mellem uformel økonomisk praksis og indvandreres socio-økonomiske integration”. Der refereres til første fase af projektet, som er finansieret af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration samt Beskæftigelsesministeriet. Hovedrapport & policyanbefalinger er udgivet (Rezaei 2005).

ethvert forskningsprojekt, men i særlig høj grad i studier, der indskriver sig i et politiseret felt som Shahamak Rezais og min egen forskning.

Udfra et etisk synspunkt mener jeg, at vi er forpligtet til grundigt at overveje de mulige negative konsekvenser, som behandlingen af den viden, vi indsamler, kan få for de mennesker, vi studerer. På det grundlag bør vi tage visse forholdsregler. Dermed ikke sagt, at vi skal tilbageholde eller fortie "følsom" viden om sort arbejde eller andre emner, men vi skal tage et ansvar i forhold til formidlingen af den viden. Helt konkret mener jeg, vi har pligt til at råbe op i medierne, hvis vores forsknings-resultater fordrejes eller misbruges af andre aktører. For eksempel som i sagen med sort arbejde.

Enkelte gange er det sket, at en informant har givet mig informationer under betegnelsen "fortrolig viden". I sådanne tilfælde mener jeg, det er vigtigt at respektere, at fortrolig viden forbliver fortrolig. Hvis ikke jeg gør det, har jeg én gang for alle cementeret, at forskerens ret til at få adgang til og ejerskab over informationer er overordnet informantens ret til at forblive "fri for videnskab".

Tredje dilemma: tillidsrelationer og midlertidighed

Det tredje dilemma handler om tillidsrelationer og midlertidighed - en etisk problematik, som også er blevet berørt af Tine Tjørnhøj-Thomsen (2003). Midlertidigheden eksponerer et grundlæggende etisk dilemma i antropologien (ibid.:109). Dilemmaet indtræder ved afslutningen af feltarbejdet. Her konfronteres antropologen for alvor med det vilkår, at den antropologiske videnskab baserer sig på en objektivering af andre menneskers liv. Antropologen må personligt i forhold til sine informanter håndtere det vanskelige vilkår, at han/hun på en og samme tid er en engageret deltager og en uengageret observatør (Geertz 2000:39).

Selve feltarbejdet er baseret på tillidsrelationer, som både antropologen og informanterne investerer tid, interesse, nærvær og følelser i at opbygge. Ved feltarbejdets afslutning rejser sig spørgsmålet, hvordan man på en anstændig måde trækker sig ud af felten og disse tillidsrelationer. Det er nødvendigt med en form for brud, både i tid og rum, for at man kan bevæge sig videre til analysefasen, hvor man både objektiverer de data, man har indsamlet, men også de relationer, man har indgået i til sine informanter.

Man står måske i særlig grad i et dilemma, når feltarbejdet er foregået i eget samfund. Selvom antropologer, der laver feltarbejde i andre samfund, også konfronteres med spørgsmålet om, hvordan de på en etisk forsvarlig måde afbryder de tillidsrelationer, de har medvirket til at opbygge, forestiller jeg mig, at det er ulige nemmere, fordi det brud, man laver, blandt andet markeres af den fysiske bevægelse hjem til eget samfund. Man er ganske enkelt ikke fysisk tilgængelig på samme måde i felten, som hvis man laver feltarbejde i eget samfund. Der er ikke de samme - fysiske - muligheder for at opretholde den udveksling (af tillid, fortrolighed, viden og tjenesteydelser), som man har deltaget i, i felten.[130] Man bliver derfor ikke i samme intense grad, som jeg - og andre antropologer, der laver feltarbejde hjemme - opsøgt af sine informanter, lang tid efter feltarbejdets afslutning, fordi de gerne vil fortsætte med at ses og have ens hjælp og støtte. Da er det, at dilemmaet melder sig: Hvordan kan jeg retfærdiggøre overfor disse informanter, at udvekslingen imellem os var tidsbegrænset? At vores tillidsrelationer nu ændrer status til primært at være objektrelationer? Dilemmaet består i, at det føles som et *tillidsbrud* på grund af de sociale logikker - de forventninger - der gælder i den vennelignende relation, nemlig forventningen om at vi fortsætter med at give, modtage og gengælde.

Dilemmaet er langt fra blevet aktualiseret i forhold til alle mine informanter, men konkret i forhold til seks af mine nøgleinformanter. I disse seks tilfælde har der udviklet sig en vennelignende relation på grund af høj grad af udveksling og fortrolighed. Der er tale om personer, som har givet mig mange informationer og vist mig særlig fortrolighed. Det er personer, som jeg har besøgt utallige gange (en enkelt har også besøgt mig i mit hjem), og som har ladet mig deltage i deres daglige liv i særlig høj grad. Jeg har fulgt - og hjulpet - disse personer i deres søgning efter job og bolig, fordi de har bedt om det, eller fordi jeg selv uopfordret har følt mig tilskyndet til det. De har involveret mig i deres familieproblematikker, og de problemer de har stået i, i forhold til myndigheder. Enkelte har i særlig grad involveret mig i og bedt om støtte og råd i forhold til at håndtere problemer med deres børn og deres egen psykiske tilstand. For eksempel har de ringet til mig i forbindelse med pludselig opståede angstanfald og følelser af at være deprimeret. Enkelte har ringet sent om aftenen, i weekender og i ferier. Nogle gange grædende og med akut behov for at tale

[130] Det betyder ikke, at antropologer, der laver feltarbejde i andre samfund, ikke fortsat efter feltarbejdets afslutning investerer i tillidsrelationer til deres informanter, og for den sags skyld mødes med forventninger i forhold til at fortsætte den sociale udveksling, der har fundet sted i felten. For eksempel gennem korrespondance.

med mig. Andre gange for at fortælle mig om en vigtig begivenhed - som for eksempel da rygtet gik i det dansksomaliske miljø, at en canadisksomalisk imam var på vej mod København for at tale stærkt imod den hollandske islamkritiske film "Submission". Kvinden, som ringede til mig, ville gerne have mig til at komme og overhøre imamens tale i moskeen. Hun var sikker på, at min tilstedeværelse ville få imamen til at moderere sine kritiske anklager mod Holland og Danmark (den danske regering havde på det tidspunkt officielt støttet retten til at udtrykke sig kritisk overfor islam ved at uddele en såkaldt frihedspris til den somaliske parlamentariker Ayaan Hirse Ali, som havde været involveret i produktionen af filmen).[131] Enkelte af mine informanter ringer stadig i dag, 16 måneder efter afslutningen af feltarbejdet, for at tale og bede om hjælp og støtte på forskellige måder.

Opsummering

Jeg har i dette kapitel redegjort for mit valg af fem forskellige metoder; 1) klassisk antropologisk deltagerobservation samt alternative former for deltagerobservation som 2) coaching og 3) historiefortælling samt 4) kvalitative interviews og den mest bevidst intervenerende metode af dem alle 5) Open Space og projektsamarbejde.

Deltagerobservation kan, som illustreret, praktiseres på forskellige måder, afhængigt af hvilke muligheder, der åbnes for én qua den konkrete situation og de roller, som man får tildelt (og selv mere eller mindre bevidst påtager sig) i felten. Det har været vigtigt for mig at pointere i dette kapitel, at vi med fordel kan *eksperimentere* med forskellige typer af deltagerobservation. Ikke kun af nødvendighed, som da jeg indså, at de kognitive spørgeteknikker på grund af sproglige barrierer nødvendigvis måtte suppleres med andre metoder (jeg greb således til en supplerende metode - historiefortælling). Det er også givtigt at eksperimentere med forskellige deltagerobserverende metoder undervejs i feltarbejdet, fordi forskellige metoder ganske tydeligt genererer forskellige typer af data. Således har jeg vist, hvordan coachingmetoden for eksempel viste sig at være særlig fordelagtig i forhold til at få indsigt i mine informanters *dispositioner* (Bourdieu 1977:214) i forhold til at håndtere konkrete jobsøgninger på det danske arbejdsmarked.

---

[131] Jeg afslog opfordringen, fordi jeg skønnede, at jeg ville sætte den tillid, jeg havde fået opbygget til mange mennesker i felten - både blandt stærkt troende og mere moderat troende dansksomaliere - for meget på spil, hvis jeg mødte op i moskeen og muligvis (i hvert fald mente min informant det ville ske) blot med min tilstedeværelse påvirkede de budskaber, imamen agtede at formidle.

Jeg har i dette kapitel også vist, hvordan de antropologiske deltagerobserverende metoder – specielt når de praktiseres i eget samfund og i relation til et meget politiseret felt (såsom integrationsområdet) - rejser nogle væsentlige spørgsmål vedrørende etik og ansvar. Jeg har således belyst tre dilemmaer, som jeg har stået i under feltarbejdet og efter feltarbejdets afslutning, og som alle har karakter af det, Lynn Meskell og Peter Pels kalder "embedded ethics" (Meskell & Pels 2005). Dilemmaerne vedrører nogle utilsigtede etiske problematikker, der får - eller kan få - alvorlige implikationer for vores informanter (og også for os selv som forskere). De er ”indlejret” i vores forskningspraksis på den måde, at de er forbundet med nogle mere grundlæggende og ofte ureflekterede præmisser, som vores antropologiske forskningspraksis hviler på. De dilemmaer, jeg har været nødt til at håndtere - og til dels stadig må forholde mig til - vedrører 1) min majoritetsposition og retten til at definere ”det gode liv”, 2) retten til at tilegne sig viden og videreformidle denne samt 3) den vanskelige håndtering af tillidsrelationerne til ens informanter i forbindelse med, at vi som forskere forlader felten.

I det følgende kapitel vil jeg indlede denne afhandlings substantielle analyser. Jeg vil lægge ud med et kapitel, der belyser karakteren, udbredelsen og betydningen af den diskrimination, som mine dansksomaliske informanter selv beretter om, at de bliver udsat for, eller som jeg på førstehånd har været vidne til i forbindelse med, at jeg har fulgt dem i deres jobsøgningsprocesser. Formålet med kapitlet er at analysere, hvilke *konsekvenser* diskriminationen får for mine informanter. Jeg er specielt interesseret i at undersøge, hvordan diskrimination påvirker deres forventninger, håb og ønsker i forhold til at opnå et aktivt medborgerskab i det danske samfund.

Kapitel 5: Diskriminationen og dens konsekvenser

Forgæves jobsøgning

Hibbo er en af de få af mine kvindelige informanter som har taget en kvalificerende uddannelse i Danmark. Hun har papirer på, at hun har gennemført den pædagogiske grunduddannelse på seks måneder, PGU (tidligere kaldet grundkursus til pædagog-medhjælper), og dernæst været i praktik i seks måneder. Først tre måneder i en vuggestue, dernæst tre måneder i en børnehave. Hibbo har fine skriftlige udtalelser med sig fra begge arbejdspladser.

Da praktikopholdene er ovre, gennemfører Hibbo et års undervisning i pædagogik, samfundsfag, tegning m.m. på Undervisningscenter for Indvandrere (UCI). Herefter får hun via Arbejdsformidlingen en kontrakt på et jobtræningsophold i en integreret institution. Kontrakten lyder på seks måneder, og Hibbo tjener 7.400 kroner om måneden for 30 timers arbejde om ugen. Hibbo er billig arbejdskraft for institutionen, da hun er ansat med løntilskud fra kommunen. Hibbo afbryder kontrakten efter 1 ½ måned, fordi hun selv skaffer sig et vikarjob i en anden institution. Hun overtager vikarjobbet fra en bekendt dansksomalisk kvinde, som skal ud at rejse. Hun tjener nu 13.000 kroner om måneden. Vikariatet udløber, da den anden kvinde kommer tilbage, og Hibbo bliver arbejdsløs. Det er i 2002.

Da jeg møder Hibbo i 2004 har hun uden held søgt over 100 stillinger som pædagogmedhjælper. Hun har både søgt opslåede stillinger, og er mødt op uopfordret på mange arbejdspladser. Hibbo er overbevist om, at hendes manglende held med at få en stilling skyldes, at hun afviger fra de andre ansøgere. Formentlig er det tørklædet, der gør det svært for hende, tænker hun (Hibbo går med hijab, ikke hellang djelbab). "For hvorfor siger man ellers nej til mig, og tager helt unge piger uden børn og uden erfaring?" spørger hun retorisk. "På den anden side", indvender hun selv, "forklarer det jo ikke, at somaliske mænd heller ikke får job....altså rigtige job, men bare buschauffør og rengøring...".

Hibbos oplevelser af at blive udsat for diskrimination hænger sammen med, hvordan hun på nært hold har oplevet, at jobrekruttering faktisk foregår på danske arbejdspladser. Hun fortæller, at hun deltog i et rekrutteringsforløb i en af de

daginstitutioner, hvor hun i sin tid var i praktik. Daginstitutionen havde slået en stilling op, og modtaget en række ansøgninger. "Så sorterede de simpelthen fra", fortæller Hibbo: "ej, han er jyde. Ej hun er gammel....". Hun gør en pause, og fortsætter: "Hvis de ikke vil vælge en jyde, en gammel og så videre, så vil de slet ikke tage en somalier".

Hibbo overvejer nu seriøst at flytte til England, fordi hun ikke kan finde job i Danmark. Hun fortæller mig, at der går mange historier om dansksomaliere, der er uddannet læger, laboranter og andet, som nu søger job i udlandet, fordi de ikke kan få job herhjemme. Selv kender hun en dansksomalisk mand, der for tiden søger job i USA. Hibbo vil gerne flytte, hvis hun kan få job i en børnehave eller vuggestue. "Jeg vil ha' arbejde!" siger hun insisterende. "I England bor der mange somaliere, der har arbejde - i modsætning til i Danmark - og de vil kunne hjælpe én", fortæller hun.

Selv kender Hibbo ingen personer, udover den kvinde som i sin tid skaffede hende vikarjobbet, der har job i Danmark.

Hibbos ihærdige, men forgæves, jobsøgning er med stor sandsynlighed et klassisk eksempel på utilsigtet diskrimination baseret på institutionelle praksisser. Hun bliver ikke nødvendigvis bevidst frasorteret til de stillinger, hun søger, fordi hun er dansk-somalier, muslim eller mørk i huden, men sandsynligvis fordi arbejdsgiveren ureflekteret rekrutterer på baggrund af et såkaldt genkendelighedskriterium (Thomsen, Muniche m.fl. 1999; Thomsen, Jagd & Land Hansen 2000). Homogeniteten i medarbejderstaben bliver opretholdt, fordi arbejdsgiveren ansætter personer, der ligner dem, der i forvejen er ansat (i adfærd, holdninger, kvalifikationer, alder, etnicitet m.v.). Danske arbejdspladsers systematiske, og ofte ureflekterede, brug af et genkendelighedskriterium i rekruttering bliver berørt nærmere i dette kapitel.

Det overordnede formål med dette kapitel er tosidet. <u>For det første</u> at undersøge, hvordan diskrimination påvirker mine dansksomaliske informanters muligheder for og orienteringer henimod at opnå et aktivt medborgerskab - herunder et tilhørsforhold - til det danske samfund, uddannelsessystem og arbejdsmarked. Jeg stiller med andre ord skarpt på konsekvenserne af den diskrimination, som mine dansksomaliske informanter i udbredt grad rammes af – og også i høj grad selv oplever, at de bliver

udsat for. Det gælder såvel isoleret hverdagsdiskrimination som institutionel diskrimination. For det andet undersøger jeg undervejs i analysen, hvilke strukturelle og kognitive mekanismer, der er med til at skabe og reproducere den institutionelle diskrimination.

Diskriminationsbegrebet

Lad mig starte med at definere diskrimination nærmere[132]. Diskrimination er, som jeg allerede har været inde på, et juridisk begreb, der dækker over ulovlig forskelsbehandling. Jeg læner mig således op ad den definition på diskrimination, som fremgår af FN's konvention om afskaffelse af alle former for racediskrimination fra 1965, som Danmark har ratificeret (jf. note 100 i kapitel 3). Heraf følger også, at jeg skelner mellem på den ene side ulovlig forskelsbehandling defineret (juridisk) som diskrimination og på den anden side lovlig forskelsbehandling, der kan antage mange forskellige former, hvoraf nogle ligefrem kan søges implementeret institutionelt, *for* at opnå ligestilling af forskellige grupper og modvirke diskrimination. Det fremgår således af den nævnte FN konvention (artikel 1, stk.4; jf. note 101 i kapitel 3), at forskelsbehandling, som iværksættes udfra anerkendelsen af, at folk er forskellige, og som har til *"formål at sikre tilfredsstillende fremgang for visse racemæssige eller etniske grupper eller enkeltpersoner, der har behov for den beskyttelse, som måtte være nødvendig for at sikre sådanne grupper eller enkeltpersoner lige ret til at nyde eller udøve menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder"* ikke anses for diskrimination. Nogle gange skal folk netop behandles forskelligt, for at opnå reel ligestilling. Et eksempel på hvordan man institutionelt har taget konsekvensen af det i en dansk kontekst (og som jeg allerede har refereret til i kapitel 3), er indførelsen af forskolekurser for etniske minoriteter på uddannelsesområdet, som kan kvalificerer personer med anden etnisk baggrund end dansk til at søge ind på social- og sundhedsuddannelserne på lige fod med majoritetsdanskere.

Formanden for FNs racediskriminationskomité, professor Miachael Banton fra England, har præciseret det her skitserede forhold mellem ulovlig og lovlig forskelsbehandling på følgende måde: *"Diskirmination opstår, når lige forhold bliver*

---

[132] Som tidligere nævnt beskæftiger jeg mig i denne afhandling alene med diskrimination i betydningen racediskrimination - det vil sige diskrimination i relation til race, hudfarve, etnisk, religiøst eller nationalt tilhørsforhold.

behandlet forskelligt, eller når forskellige forhold bliver behandet ens, uden hensyntagen til deres forskellighed" (Banton cit. i Lassen 1999:96).

Lad mig understrege, at jeg i dette kapitel ikke stiller skarpt på de mange varierende former for lovlig forskelsbehandling, som finder sted i grænsedragningsprocesser mellem individer og grupper, og som er at betragte som varianter af almene sociale interaktionsformer (Barth 1969), men ikke diskrimination. Det er ikke differentiering som sådan – eller distinktioner og polariseringer mellem "os" og "dem" - der er genstandsfelt for dette kapitels analyse. Der er først tale om diskrimination, når differentieringen foregår på måder, der er i strid med nationale og internationale forbud mod urimelig forskelsbehandling (diskrimination)[133]. Når denne juridiske definition holdes in mente, kan diskrimination endvidere defineres ud fra et sociologisk eller antropologisk perspektiv. Fra dette perspektiv forstår jeg diskrimination som handlinger og institutionelt forankrede praksisser, som udøves af (typisk) den dominerende etniske gruppe, og som har differentierede og *negative følgevirkninger* for andre (typisk) mindre privilegerede/mindre magtfulde etniske grupper eller gruppemedlemmer. Denne definition er i stor udstrækning i overensstemmelse med den definition af diskrimination, som er fremsat af sociologerne Joe Feagin og Douglas Eckberg (1980). Når vi også har denne definition in mente, får vi både blik for det asymmetriske magtaspekt, som er indlejret i udøvelsen af diskrimination, og for det forhold, at der først er tale om diskrimination, når de givne handlinger og praksisser har en negativ effekt for de berørte grupper eller individer (forstået som ulovlig og urimelig forskelsbehandling).

Samlet betragtet har en stor del af forskningen i race- eller etnicitetsbetonet diskrimination oprindelig fokuseret på diskriminationen som et individuelt fænomen. Begrebet fordomme (forstået som komplekst sammensatte forestillinger om de personer, som udsættes for diskrimination) blev således set som den egentlige årsag til diskrimination (Nævnet for Etnisk Ligestilling 1997:18). Disse studier var i høj grad

---

[133] Danmark har ratificeret en lang række menneskerettighedskonventioner, som indeholder retligt bindende forbud mod diskrimination på grundlag af race, hudfarve og etnisk oprindelse. Blandt andet: FN Konventionen om civile og politiske rettigheder (1966), FN Konventionen om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder (1966), FNs Racediskriminationskonvention (1965), UNESCO Konventionen vedrørende diskrimination i undervisningen (1960), ILO Konvention nr. 111 om forbud mod diskrimination på arbejdsmarkedet (1958) og ILOs Konvention nr. 158, hvis artikel 5-6 bl.a. forbyder opsigelse på grundlag af race, hudfarve og national afstamning, FNs Flygtningekonvention, samt på regionalt plan Den europæiske Menneskerettighedskonvention (1950) (Hansen & Rehof 1997). Disse konventioner er søgt gennemført i dansk ret gennem en række forskellige love, bl.a. Lov nr. 459 af 12. juni 1996 om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet m.v. (ibid.:8).

at finde indenfor holdnings- og adfærdsstudier (Nævnet for Etnisk Ligestilling 1997:18), og her kan eksempelvis nævnes værket *"Racial and Cultural Minorities: An Analysis of Prejudice and Discrimination"* af George Simpson og Milton Yinger fra 1953. Færre studier har igennem tiden forsøgt at forklare diskrimination gennem et fokus på økonomiske og politiske kontekster, og dermed magt, som Joe Feagin og Douglas Eckberg kritisk bemærker i *"Discrimination, Motivation, Action, Effects, and Contexts"* fra 1980[134].

Tidligst fra 1960'erne begyndte forskere at forlade fordomme-skaber-diskrimination teorierne og fokusere på andre faktorer, som udløsende for diskrimination (ibid.:7). Skiftet udsprang blandt andet af en erkendelse af, at individuelle forklaringer på racediskrimination ikke kan forklare eksempelvis århundrede lange perioder med slaveri samt det forhold, at ikke-hvide den dag i dag er overepræsenteret i mange samfunds sociale bund (Nævnet for Etnisk Ligestilling 1997:19). I 1967 introducerer den amerikanske aktivist Stokely Carmichael og Charles Hamilton (nu professor i politisk videnskab ved Columbia University) i bogen *"Black Power"* begrebet *institutionel racisme,* og det får stor betydning for forskningen i diskrimination (såvel som for de juridiske defintioner af, hvordan og hvornår diskrimination kan optræde; Feagin & Eckberg 1980:8; Pilkington 2003:85). Begrebet institutionel racisme får betydning på den måde, at det nu også erkendes, at diskrimination kan optræde gennem institutionelle praksisser og procedurer og – vel at mærke - også *selvom der ikke nødvendigvis er et bevidst diskriminerende motiv til stede* (Downs 1970, cit. i Feagin & Eckberg: ibid.). I dag tilskrives betydningen af begrebet institutionel diskrimination ikke kun Carmichael og Hamilton, men – måske - primært juristen William Macpherson. Macpherson ledte i England en officiel undersøgelse af politiets udforskning af mordet på Stephen Lawrence i 1993, en sort teenager, som blev slået ihjel af fem hvide unge, da han stod og ventede ved et busstoppested. Undersøgelsesrapporten anklagede politiet for at være gennemsyret af institutionel diskrimination, og Macherson indikerede tilmed, at det samme formentlig gjaldt alle større organisationer i England (Pilkington 2003:85).

Feagin og Eckberg plæderer for, at vi skelner mellem forskellige former for diskrimination, hvoraf de centrale her skal fremhæves, nemlig isoleret hverdags-diskrimination og institutionel diskrimination (Feagin & Eckberg 1980:11). Det er

[134] Blandt nutidige forskere, der omvendt udfolder sine analyser af diskrimination idenfor disse kontekster kan blandt andet nævnes Theo A. van Dijk (1984, 1991, 1993, 2000 m.fl.).

disse forskellige former for diskrimination, jeg selv – og mange andre forskere såvel som lovgivere og praktikere på menneskerettighedsområdet i dag - anvender. Jeg vil gøre rede for dem i det følgende.

Forskellige former for diskrimination

Her vil jeg tydeliggøre, hvad forskellen på institutionel og mere isoleret hverdags-diskrimination er, samt hvad forskellen på direkte og indirekte diskrimination er. Institutionel såvel som isoleret hverdagsdiskrimination kan komme til udtryk på enten en direkte eller indirekte måde, således som Feagin & Eckberg (1980) ligeledes pointerer.

Institutionel diskrimination omfatter organiserede former for adfærd og social praksis. Diskriminationen forekommer i situationer, hvor en bestemmelse, betingelse eller praksis i en given organisation/institution får en urimelig og uforholdsmæssig stor virkning for medlemmer af bestemte befolkningsgrupper. Det være sig på arbejdspladser, i det sociale system, uddannelsessystemet, boligselskaber og så videre. Diskriminationen kan være foreskrevet eller "blot" en rutinemæssig praksis, der rammer bestemte grupper. Selve handlingerne, såvel om det at etablere de gældende rutiner, er udtryk for diskriminatorisk praksis, uanset om de er tilsigtede eller ej (Nævnet for Etnisk Ligestilling 1997:23).

Isoleret hverdagsdiskrimination knytter sig til enkelt personers diskriminerende adfærd mod individer fra bestemte befolkningsgrupper. Den er ikke organisatorisk forankret. Den foregår typisk i det offentlige rum - på gaden, i forretninger, i busser og så videre - verbalt eller nonverbalt (ved skub, spyt, hån, tilråb, chikanering, vold m.v.). Den kan også forekomme i forbindelse med skriftlige fremstillinger, samtale og anden kommunikation. I sidstnævnte situationer vil diskriminationen typisk være utilsigtet - som for eksempel når en person forsimpler sit sprog i samværet med etniske minoriteter, fordi det formodes, at disse personer ikke forstår, hvad der bliver sagt (ibid.:22). Den isolerede hverdagsdiskrimination opstår naturligvis ikke i et socialt tomrum, og er i den forstand ikke fuldstændig isoleret. Den vil altid være påvirket af diskurser, holdninger, overbevisninger eller kulturelle opfattelser, som aktiveres i relation til bestemte befolkningsgrupper i samfundet. Ikke desto mindre betegner jeg den, ligesom andre forskere (for eksempel Feagin & Eckberg 1980), som isoleret ud fra den betragtning, at den ikke er led i en systematisk praksis, men kan betragtes som enkeltstående tilfælde.

Den institutionaliserede og isolerede hverdagsdiskrimination kan udmønte sig enten *direkte* eller *indirekte*. Om diskriminationen er direkte eller indirekte afhænger af, om udøveren af den diskriminerende handling er bevidst om handlingens diskriminerende effekt (altså har et diskriminerende motiv) eller ej.

Direkte diskrimination er de situationer, hvor en person *åbenlyst* diskrimineres på baggrund af sin race, hudfarve, etniske, religiøse eller nationale baggrund, seksuelle orientering eller andet. Der er et bevidst motiv til stede i forhold til at diskriminere. Et eksempel kan være afvisning ved indgangen til et diskotek med den begrundelse, at der kun er adgang for "hvide" eller for "danskere" (underforstået hvide danskere). Typisk er der i den slags sager tale om institutionaliseret direkte diskrimination (dørvogteren handler udfra ordre fra diskoteksejeren).

Et andet eksempel på institutionaliseret direkte diskrimination, som jeg erindrer fra mit arbejde på Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination (DRC), daterer sig tilbage til 1995, hvor en kvindelig læge henvender sig til centret, fordi hun er blevet bortvist fra sin arbejdsplads (et hospital) med henvisning til, at hun bærer tørklæde. Hun bestrider ellers sit arbejde upåklageligt. Men der har været flere patienter, der har ytret, at de ikke vil behandles af lægen. Hospitalslederen giver i sagen udtryk for, at han ikke personligt har noget at udsætte på lægen, men henviser til patienternes manglende accept. Det er et klassisk eksempel på direkte diskrimination: Udøveren er bekendt med den ekskluderende effekt, hans handling har, men nedtoner den faktiske diskrimination ved at henvise til, at det er "de andre" (patienter, kunder, klienter, borgere, medarbejdere mv.), som ikke kan acceptere minoritetspersonen. Lignende eksempler på direkte diskrimination er dokumenteret indenfor hjemmeplejen, hvor flere arbejdsgivere vægrer sig mod at ansætte kvinder med tørklæde med den begrundelse, at mange ældre borgere ikke bryder sig om mødet med disse muslimer (Thomsen, Jagd & Land Hansen 2000).

Racistisk motiveret vold og hærværk, for eksempel mod forretningsindehavere med etnisk minoritetsbaggrund, hører også ind under direkte diskrimination (typisk er der tale om isolerede tilfælde af direkte diskrimination).

Indirekte diskrimination er omvendt de situationer hvor diskriminationen *utilsigtet* rammer medlemmer af bestemte befolkningsgrupper. Diskriminationen forekommer i situationer, hvor en formelt set neutral bestemmelse, betingelse eller praksis får en urimelig og uforholdsmæssig stor virkning for medlemmer af bestemte

befolkningsgrupper (Jagd 1997). Et eksempel kan være, når pædagoger i en børnehave er mere kritiske og irettesættende overfor de børn, der har etnisk minoritetsbaggrund. Der kan både være tale om enkeltstående tilfælde af isoleret indirekte diskrimination, men også indirekte diskrimination der med tiden forankres i børnehavens institutionelle praksisser (jf. Bundgaard 2004).

Et andet eksempel på (institutionaliseret) indirekte diskrimination kan være krav om, at mandlige ansøgere til Politiskolen skal have en minimumshøjde på 177 cm. Sådan et krav er baseret på en dansk gennemsnitshøjde, og etniske minoriteter, som måske har en lavere gennemsnitshøjde, risikerer dermed at blive udsat for indirekte diskrimination (Jagd 1997)[135].

Det er ligeledes (institutionaliseret) indirekte diskrimination, hvis en arbejdsgiver stiller krav til påklædning og fremtoning, som (utilsigtet) rammer bestemte befolkningsgrupper. Det er i uoverensstemmelse med FNs racediskriminations-konvention, som Danmark ratificerede i 1971, og desuden ulovligt i følge dansk ret, blandt andet Lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet m.v. fra 1996 og Lov om Etnisk Ligebehandling fra 2003.[136]

Diskrimination udmøntes altid via en *social praksis* (Feagin & Eckberg 1980; Solomos 2003). Denne praksis kan som vist være forankret institutionelt, eller den kan udmønte sig i en mere isoleret social interaktion. I modsætning hertil er racisme en *ideologi* - det vil sige et særligt værdisæt eller fasttømret trossystem omkring visse befolkningsgruppers medfødte overlegenhed. Jeg vil ikke gå nærmere ind i racisme og neo-racisme debatten (se for eksempel Stolcke 1995; Modood 1997, Rathzel 2002, Wade 2002; Hervik 2004a og Gullestad 2006) eller debatten om den fortløbende racialisering i samfundet (Murji & Solomos 2005; Knowles 2003; Gullestad 2004), da jeg finder den relevant primært som baggrundsviden i forhold til dette kapitels fokus på *konsekvenserne* af de diskriminerende handlinger. Mit fokus er ikke på tilblivelsen af de ideologiske paradigmer eller kategoriseringsprocesser, der ligger til grund for diskriminationen. Disse processer vil blive berørt perifert undervejs. Kapitlets

---

[135] Politiskolen opererede tidligere formelt med sådan et højdekrav, men fraveg det i slutningen af 90'erne - sandsynligvis på baggrund af en henvendelse fra Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination. I dag opererer Politiskolen med et vejledende krav, om at ansøgere skal have *"en rimelig højde"*. Andre ansøgningskriterier er i dag i etniske minoriteters favør: for eksempel formuleres det som en fordel, at man *"har kendskab til fremmedsprog"*.

[136] Se flere eksempler på, hvordan indirekte institutionel diskrimination som et udbredt fænomen rammer etniske minoriteter hos Braham *et al.* 1992, cit. i Pikington 2003:47.

primære vinkel er på praksis, idet jeg undersøger hvilke konsekvenser den faktiske og oplevede diskrimination[137] får for de berørte personer.

Når det er sagt, skal det understreges, at jeg samtidig er meget enig med for eksempel antropologen Abdi M. Kusow i, at race i dag i allerhøjeste grad fungerer som en bagvedliggende stratificerende kategori i den offentlige debat om og reelle diskrimination af etniske minoriteter i vestlige samfund. Både i betydningen af hudfarve og i den nyere "kulturelle" betydning, som hyppigst kaldes neo-racisme. (Andre antropologer fremhæver det samme specifikt med henblik på de skandinaviske samfund; jf. Peter Hervik 2004a og Marianne Gullestad 2004). Kusow har i øvrigt påpeget, at islam aktuelt er ved at overtage hudfarve som primær stratifikations-element i USA og Canada, og at somalieres særlige problem består i, at de her er det første etniske "community" som på én gang er sorte, muslimer og samtidig klæder sig anderledes.[138]

Undersøgelser af, hvad diskrimination betyder i praksis, bør, som jeg ser det, være centralt i studier af integrations- og medborgerskabsprocesser. Som tidligere nævnt (kapitel 3) definerer jeg integration som først og fremmest (men ikke udelukkende) fravær af indirekte og direkte diskrimination på arbejdsmarkedet, i det sociale system, i uddannelsessystemet, på boligområdet og alle andre områder i samfundet. Denne integrationsforståelse går hånd i hånd med en *global medborgerskabsforståelse* (Mullard 1997), som lægger vægt på overholdelse af menneskerettigheder og retten til

---

[137] Når jeg understreger, at jeg vil undersøge både den faktiske og oplevede diskrimination, er det fordi individer sagtens kan blive udsat for (indirekte) diskrimination, uden at de selv er bevidste om (det vil sige oplever), at det er det, der foregår. Det er derfor ikke tilstrækkeligt at spørge folk i interviews, om de har oplevet af få afslag på jobs på grund af diskrimination, sådan som det for eksempel er blevet gjort i Rockwoolfondens surveyundersøgelse fra 1999 (se Viby Mogensen & Matthiessen 2000a). Rockwoolfondens undersøgelse konkluderer, at diskrimination kun er noget 39 procent af de adspurgte 1.939 såkaldt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere oplever (ibid.:93). Det er et meget væsentligt kritikpunkt, jeg vil rejse mod Rockwoolfondens undersøgelse (og som andre før mig har fremført, se Knudsen 2000). Hvis man vil konkludere noget om udbredelsen - og eventuelt karakteren - af diskrimination, er det afgørende at man også inkorporer eksisterende analyser af arbejdsgiveres diskriminatioriske praksisser samt, gerne supplerer med feltarbejde, hvor man konkret følger folk i deres jobansøgningsprocesser. Dermed får man et mere realistisk billede af i hvilken grad diskriminerende frasorteringsmekanismer rammer personer med anden etnisk baggrund. I bedste fald kan man lave persontests for at påvise, om der rent faktisk foregår diskrimination. Det har Jan Hjarnø og Torben Jensen gjort (1997). I deres undersøgelse har forskellige jobansøgere med ensartede faglige og sproglige kompetencer reflekteret på samme jobannoncer. Den første testperson med anden etnisk baggrund end dansk (pakistansk, tyrkisk eller kurdisk) har ringet arbejdsgiveren op, og er ofte blevet afvist med begrundelsen "jobbet er besat til anden side", hvorefter den anden testperson med majoritetsbaggrund har ringet op, og har fået tilbudt det samme job.

[138] Abdi M. Kusow er tilknyttet Department of Sociology and Anthropology ved Oakland University, og har lavet feltarbejdet blandt somaliere i Canada. Der refereres her til et oplæg, Kusow gav på *The 9th Somali Studies International Conference* ved Aalborg Universitet, d. 3.-5. september 2004.

at være anderledes som en forudsætning for opnåelse af et aktivt medborgerskab. Medborgerskab bør i denne forståelse ikke blot være lokalt (nationalt) forankret - som i en *kommunitaristisk medborgerskabsforståelse* (Mullard 1997)[139], der lægger vægt på at borgere kun har ret til medborgerskab, hvis de har boet i det pågældende land længe og giver udtryk for, at de fuldt og helt tilslutter sig de nationale ("danske") normer og værdier. Sådan som det aktuelt er tilfældet i den danske integrationsdebat og -politik.[140] Medborgerskab kan ikke reduceres til et nationalt-kulturelt eller for den sags skyld et privat anliggende. Danmark er forpligtet til at overholde FNs race-diskriminationskonvention og har desuden indført dansk lov mod (diskriminerende) forskelsbehandling på arbejdsmarkedet.

Medborgerskab er derfor ikke et spørgsmål om blot at gøre den enkelte borger "ansvarlig", så borgeren *selv* tager ansvar for proaktivt at indgå i samfundets felter - inklusiv arbejdsmarkedet. Det er ellers argumentet i den dominerende diskurs på området herhjemme: indvandrerne skal *selv* gøre noget for at komme i arbejde, og de skal være *realistiske* med, hvad de kan få af arbejde (noget jeg vender tilbage til i kapitel 5). Den neo-liberale individopfattelse, der ligger bag diskursen, går hånd i hånd med den føromtalte kommunitaristiske medborgerskabsforståelse. Begge dele står i vejen for et fokus på *de strukturelle forudsætninger* for et aktivt medborgerskab. Medborgerskab er i høj grad noget, der vedrører bestemte sociale og etniske gruppers strukturelle muligheder for lige vilkår og fremtidsudsigter i samfundet. I det lys er det yderst relevant at undersøge udbredelsen og effekten af diskrimination.

Den isolerede hverdagsdiskrimination

Selvom den isolerede hverdagsdiskrimination ikke per definition, ligesom den institutionaliserede diskrimination, påvirker mine informanters strukturelle forudsætninger for et aktivt medborgerskab, er det alligevel relevant at undersøge, hvilke konsekvenser denne form for diskrimination har. Specielt hvilke konsekvenser

---

[139] Tidligere omtalt i kapitel 1.

[140] Jf. for eksempel V-K regeringens velfærdsudpil, fremsat i april 2006, hvor man imødekom Dansk Folkeparti ved at foreslå, at der bliver indført en test i dansk sprog, kultur og samfundsforhold for personer, der skal sammenføres med en ægtefælle i Danmark. Forslaget er inspireret af den test, der er indført i Holland. Den kommunitaristiske medborgerskabsforståelse svarer i øvrigt til, hvad Verena Stolcke (1995) kalder *kulturel fundamentalisme*. Dette ideologiske paradigme er ifølge Stolcke stærkt udbredt i europæiske samfund i dag, ikke mindst i politisk retorik.

den har for deres aktive orientering henimod et medborgerskab i det danske samfund. Jeg vil derfor starte her.

Omtrent halvdelen af mine informanter beretter om, at de har oplevet direkte isoleret hverdagsdiskrimination fra majoritetsdanskere i deres hverdag. En del beretter for eksempel, at de bliver skubbet til i bussen (typisk af ældre damer) eller, at der bliver råbt efter dem, når de kommer gående på fortovet: *"skrid hjem hvor du kommer fra!"*, *"sorte abe!"* eller *"sorte svin!"*. Kun ganske få fortæller, at de slet ikke bliver berørt af de grove skældsord, men blot tager til genmæle ved for eksempel at råbe: *”Bare hold din kæft, jeg gider ikke snakke med dig”* eller *"hvide svin!"*.

Andre fortæller om, hvordan butiksassistenter for eksempel har ignoreret dem, når de har bedt om en vare. Soraya, en af mine kvindelige informanter ender med at klage til Føtex, fordi hun oplever, at den samme ekspedient gang på gang undlader at give hende byttepenge tilbage i hendes fremstrakte hånd, når hun handler i forretningen. *"Som om jeg har en beskidt hånd"* fortæller Soraya om episoden, *"bagefter kommer en dansk mand, og hun giver ham pengene i hånden"*. Klagen fører ikke til noget, og det ender med, at Soraya ikke længere handler i forretningen.

En kvinde, der har arbejdet som sygeplejerske på et hospital fortæller, at hun flere gange har oplevet patienter sige *"jeg vil gerne have en hvid sygeplejerske"*. Hun har dog hver gang fået støtte fra sine kollegaer, der har afvist patientens ønske.

En af mine nøgleinformanter, Annab, møder jeg tilfældigvis en dag på Sundholmsvej. Det er få uger siden, jeg har hjulpet hende og datteren med at få en nødbolig på Amager (jf. kapitel 3). Vi kindkysser og er begge glade for gensynet. Så siger Annab - der som sædvanligt er iklædt kropslang djelbab - til mig:

"Christina, jeg tror måske det ikke er så godt et kvarter herude. Forleden var der en taxachauffør, der gjorde sådan her (Annab sætter begge sine hænder op ved hvert sit øre og vifter med fingrene, og siger:) u-huuuu...som et spøgelse. Og den anden dag, da jeg kom gående, var der en dame, der gjorde sådan her til mig (Annab viser mig "fuck-fingeren")."

Det har tydeligvis været to ubehagelige oplevelser for Annab, men hun tog ikke til genmæle. Hun mener ikke, det nytter noget at blive vred - så er det som om, man har ladet den anden *"vinde over én"*, forklarer hun.

Dansksomaliere bliver ikke kun udsat for direkte isoleret hverdagsdiskrimination fra majoritetsbefolkningen. Enkelte af mine informanter kommer ind på, at de oplever et anspændt forhold til arabere. For eksempel har flere oplevet, at der bliver sprunget over i køen i arabiske forretninger til fordel for arabiske kunder. I den mere alvorlige ende af skalaen hører beretningerne om overfald og hetz mod dansksomaliske børn i Mjølnerparken. Soraya, en fraskilt mor, der bor i området, fortæller mig, at hun gerne vil flytte derfra, fordi hendes tiårige søn bliver forfulgt, slået og råbt efter af lokale arabiske drenge. Moren har også været vidne til, at flere af de arabiske drenge har overfaldet en anden dansksomalisk dreng i området. Af samme årsag får Sorayas søn aldrig lov at gå udenfor lejligheden uden en mobiltelefon på sig. *"Hvis du kommer her om aftenen"* fortæller Soraya, *"er der **ingen** somaliske børn ude. De spiser, laver lektier, og senest klokken 22 sover de. Hvorimod de arabiske børn, de løber ude og råber klokken 23 og 24."*

Den isolerede hverdagsdiskrimination spænder fra den omtalte hån, bespottelse og ignorering i det offentlige rum til, i den mere alvorlige ende, racistisk motiverede overfald - noget heldigvis kun en enkelt af mine informanter beretter om:

Politiet gjorde ikke noget

Ambara er en 55 årig kvinde. Hun har boet i Danmark siden 1973. Faren var diplomat, bosat i Mogadishu, og på grund af hans rejseaktivitet, kom det i stand, at Ambara kom udenlands og fik en uddannelse som sygeplejerske i Østrig. Siden fik hun et stipendium i Tyskland, hvor hun læste bakteriologi på universitet. Så blev hun gift med en dansksomalier, der var rejst til Tyskland. Han kunne ikke få opholds-tilladelse i Tyskland - *"så blev jeg gift med ham af den årsag"*, fortæller Ambara. *"Vi havde kun kendt hinanden en uge" fortsætter* hun. *"Så gik det hele i stykker! - så blev jeg gift, og blev gravid!"*. Ambara er i dag ked af, at hun stoppede sin uddannelse på universitet.

I Danmark arbejder hun i mange år som sygeplejerske på forskellige hospitaler, og får undervejs fire børn, til mandens store fortrydelse (han ville kun have to). Ambaras mand arbejder som svejser på en fabrik, men bliver arbejdsløs. Ambara vil på det tidspunkt gerne videreuddanne sig til sundhedsplejerske, men manden er imod det. De bliver skilt i 1991.

Inden skilsmissen, i 1980, mens de stadig begge er i job, leder de efter en større bolig. De falder over en annonce, der viser en gruppe nye parcelhuse, der skal bygges i Gundsø[141]. *"Der var billeder af værelser og det hele. 10.000 kroner i udbetaling, og så kunne man sidde rimeligt i det. Og så synes vi, at det var et godt sted i Gundsø. Så købte vi det. Så købte vi et hus"*, fortæller Ambara mig.

Familien flytter til Gundsø i 1981. Med det samme begynder hetzen fra naboerne, der skal vise sig at vare et helt år.

"Naboerne kunne ikke acceptere, at vi købte hus der..(..)..De sagde vi bare skulle flytte tilbage til der, hvor vi kom fra, og ikke købe hus der..(..)..Store drenge på 14 og 16 år pudsede deres hunde på vores børn..(..)..De blev bange, når de skulle hjem fra skole. Der er cirka en kilometer. Så blev de banket på vej hjem. Og det var så ubehageligt, for vi arbejdede begge. Min søn var otte år der, og de andre var mindre, ikke..(..)..
Vi snakkede med skolen om de problemer, og om de kunne snakke med børnene og deres forældre. Forældrene sagde, det kunne de ikke gøre noget ved, fordi det er sådan, man bliver drillet af den ene og den anden. Men det er ikke drillet - de blev slået! De driller ikke kun, de slår! Og de var fuldstændig ligeglade med det. De ville ikke samles eller sådan noget. De var vrede over, at de bare overhovedet skulle snakke om det....
Men så var der en dame..en lærer...der snakkede med børnene om diskrimination, og hvordan de ville føle, hvis de havde været i et andet land, og blev behandlet på samme måde..(..)..Der skete en forandring hos børnene..(..)..De holdt op med at banke børnene. Og der var også nogle, der sagde "jamen, det er da også for dårligt og så videre."

Så lærerne gjorde faktisk noget, der virkede?, spørger jeg.
"Ja. Det gjorde de. De tog fat i børnene, fordi forældrene ikke var til at snakke med. De snakkede med børnene. Børnene var faktisk bedre end forældrene. De var mere forstående.

Jeg var ked… jeg var rigtig ked af det. Og jeg bekymrede mig faktisk meget om det, og hver dag… hver dag overvejede jeg, om vi skulle flytte. Så var der en lærer på skolen, som har været meget aktiv i den der snak med børnene…tre lærere har været meget aktive… men den ene, hun havde selv haft nogle afrikanske børn, så de havde gjort et meget ihærdigt arbejde, altså et godt arbejde, så de ikke blev banket på skolen.
Hun sagde "Du skal faneme ikke flytte! Hvor skal du flytte hen? - Hvad så med det næste sted, vil du også flytte fra? Du skal kæmpe. I skal gøre noget ved det".

Havde du det overskud til at kæmpe?
"Nej. Men jeg kunne se resultatet. Og mange børn, de kom jo og besøgte os."

Okay, så dine børn fik venner blandt de lokale børn og skolen?
"Ja."

[141] Stedet er anonymiseret for at værne om Ambaras anonymitet. Der er dog tale om en provinsby på Sjælland af samme størrelse som Gundsø (cirka 15.000 indbyggere).

"Men så var det" fortsætter Ambara sin beretning *"at en voksen mand, en taxa-chauffør, som vi selv havde hus lige ved siden af (..). Han havde kvalt min søn, for han havde været oppe og slås med hans søn, så han kvalte ham, sådan så han ikke kunne spise en hel uge. Så havde vi sagt (det) til politiet, men politiet ville ikke høre på os. De sagde, de kunne ikke blande sig i nabostridigheder, og så måtte vi jo gå til læge. Lægen har skrevet, at det* ***skal*** *de tage sig af, fordi det er for dårligt, at de ikke tager sig af det: "Drengen kan ikke spise, han er hævet ved halsen, og det er en voksen mand, der har gjort det. I skal gøre noget ved det"."*

Ambara fortæller om sin otteårige søn Mahamud:
"Mahamud var meget sådan… sådan en, der ikke kunne finde sig i noget. Han var hurtig at slås, hvis der var nogen, der havde skubbet til ham eller gjort noget. Så holdt han sig ikke tilbage, og det var lige meget, hvor mange børn det var, der bankede ham. Han tog bare en (..), og så gik han helt amok, ikk'? Og så var det tilfældigvis, at hans dreng… de kom op og slås. Vi havde arrangeret (det) sådan, at der var en 16-årig pige, en dansk pige, en skolepige, der havde passet vores børn fra jeg gik, til min mand kom (hjem). Og hun skulle have dem i huset. Hun skulle ikke gå ud med dem. Men så gik Mahamud… han gik alene ud. Så havde hun de tre (andre børn), og så kunne hun ikke gøre noget med ham, vel? Han var gået ud, og så kom han op at slås med den dreng, og så kom hans far og kvæler ham lige foran pigen (..). Hun ringede til os. Hun ringede til mig og sagde det til mig. Jeg var helt ude af den. Jeg var ved at dø af bekymring, ikk'?"

Hvad var jeres relation til den nabo, ham der taxachaufføren? Havde I haft noget med ham at gøre?, spørger jeg Ambara.
"Overhovedet ikke."

Havde han sagt noget til Jer?"
"Ja, det havde han. Og hans kone, hun stod der hver dag ved hækken og skældte min mand ud for overhovedet at være der. Det skulle han ikke. Men han ville ikke snakke med hende, og så sagde hun "Han ignorerer mig, fordi jeg er kvinde". De andre naboer de syntes, at det var lidt for meget, ikke? Hun står og skælder ud og siger alt muligt… sviner ham til, og så vil hun have, at han skal svare hende."

Og hvad med manden der? Havde han sagt noget til Jer eller…?
"Han havde kørt taxa efter mig om natten, når jeg kom fra arbejde. Så kørte der en taxa efter mig, sådan laaangsomt af sådan en meget mørk vej. Jeg gik og jeg var så utryg, fordi der var ikke noget… der var ikke gade…eller hvad hedder det, fortov (..) Det var så ubehageligt."

Han kørte efter dig?
Han kørte efter mig. Langsomt efter mig. Jeg var så bange for… jeg var rigtig bange for… jeg gik og gik og gik og gik. Jeg gik virkelig stærkt. Så kørte han sådan efter mig hele tiden, ikke? Det var rigtig… og politiet ville ikke gøre noget ved det."
Du kontaktede politiet?
"Jeg sagde til politiet, at han gør mig bange, han kører efter mig. Og det ville de ikke gøre noget ved. Det ville de ikke."

Hvorfor? Hvad var deres begrundelse for det?
"De ville ikke blande sig i nabostridigheder (..). Da vi blev interviewet på

politistationen, så sagde han, at han ville se, hvor vi boede. Så siger vi, "Okay", så kan han køre med os i vores bil, fordi vi ville ikke have..nyde noget af, at det er en politibil der kører, for så vil de tro, at vi har gjort noget - naboerne, ikke? Vi ville gerne have, at han kørte i vores bil og i civilt udstyr. Så kom han der, og så kiggede han rundt i huset. Så siger han, "Jamen, I bor ikke i nogen jordhuler i hvert fald".

Efter overfaldet og lægens henvendelse til politiet, reagerer politiet endelig - og blander sig i de såkaldte "nabostridigheder".

"Så ville de sende ham i retten", fortæller Ambara. *"Altså, han havde fået en dom på to måneder, men så har jeg sagt, at det skulle han ikke. Han skulle ikke… han skulle ikke…jeg droppede det. Anklagen. For jeg synes ikke om det, fordi han havde tre små børn og en kone, der havde epilepsi, og de havde lige købt hus. Jamen, jeg synes ikke, de skal i retten… bare for det (..). Han skulle bare lade os i fred. De skulle bare lade os i fred."*

Manden fik en betinget dom, der kom til at stå ti år i hans papirer, fortæller Ambara. Efter det forløb var der dyb tavshed fra nabomanden og hans kone. Også andre naboer i området reagerede med tavshed: *"De synes, det var for meget at kvæle et barn",* fortæller Amabara. *"De holdt op med at genere os."*

I det forløbne år var der mange af naboerne, inklusive familien inde ved siden af, der flyttede fra området - *"af andre årsager",* fortæller Ambara.

"Vi har boet i Ishøj. Vi har aldrig haft de problemer der", fortæller Ambara. "Det er fordi, vi er…(i Gundsø)..vi var den eneste afrikanske familie...de eneste. Der var også en pakistansk familie. De flyttede derfra, fordi de havde så mange gener…de blev også generet meget. Deres børn, de blev vasket med sne, og de skulle af med den hud, de havde. De var simpelthen meget generet af det."

Ambaras søn Mahamud får tilsyneladende ingen psykiske mén efter overfaldet. Til Ambaras overraskelse bliver han hverken sky eller bange. Ej heller mere aggressiv. De yngre døtre, derimod, bliver meget bange for andre mennesker.

"De snakkede ikke med folk", fortæller Ambara. *"De var bange for dem. De var bange for både voksne og børn".* Værst ramt var datteren på seks år - *"hun talte ikke i to år! (..). Hun talte derhjemme, men ikke uden for hjemmet."*

Skolen reagerede, og ville sende hende på specialskole, men Ambara sagde: *"Hun kan godt snakke, hun kan alt, hun er bare bange. Hun er bare utryg på skolen og udenfor."*

Ambara nævner flere gange i sin lange beretning om det år, hvor hetzen fra naboerne stod på, den vigtige støtte hun og hendes mand modtog, dels fra de tre lærere på skolen, og dels fra en enkelt familie i området:
"Der var nogle forældre, der boede langt væk fra os, og de havde ikke børn i den skole, men de var meget søde (..), de kom og besøgte os. De sagde, det var forfærdeligt det der, og de var kede af de (..). De hørte om det der ballade, og at alle er efter os, ikk'?

Var det bare sådan noget, folk hørte om? Altså gik rygtet om det?
"Ja ja, altså det var hele kvarteret, det var hele nabolaget jo. Det var kun få, der ikke havde deltaget i det."

Så de kom simpelthen over og ringede på døren og sagde, "vi er ikke en del af det her"?
"Ja, og de ville både vidne, og de ville gøre alt for os, hvis det var."

Ambara og hendes familie blev boende 11 år mere i huset i Gundsø. "Gundsø er børnenes base, det er der, hvor de er vokset op (..) Det har de været meget glade for", fortæller Ambara. Så kom skilsmissen, og Ambara flyttede derfra med børnene. Når hun i dag ser tilbage på den omfattende hetz og overfaldet for 25 år siden, synes hun ikke, at den har påvirket hendes syn på danskere og på det at leve i Danmark:

"Det har ikke påvirket… altså, det har… dengang var jeg meget påvirket af det, men efter det var overstået, så har jeg ikke haft problemer siden. Med børnene har jeg ikke haft problemer siden. De har masser af venner og…"

Det har ikke påvirket dit syn på danskere?
"Nej."

Hvordan det?
"Fordi jeg har været i arbejde og har set mange danskere jo, både patienter og pårørende og fået kolleger, og det kan jo ikke generaliseres. Det var jo helt ekstremt."

Ja. Hvad nu, hvis du ikke havde været på arbejde?
"Så havde jeg troet, at alle var sådan! Men jeg vidste jo… **der var også nogle, der kæmpede med os og hjalp os, og det var også alle sammen danskere jo.** Det har hjulpet os, for de syntes, det var forkert. Og jeg kunne også se på de der, der havde været slemme, at de skammede sig bagefter… da… da drengen blev kvalt, så var det slut. Så var det slut. Der sluttede de, de tænkte, nu går det for vidt. Det kunne man godt mærke."

Som fremhævet til sidst i Ambaras beretning betød de *støttende sociale relationer* meget for, at familien blev i området, og ikke lod sig knække af den voldsomme hetz og diskrimination. Det er et interessant kendetegn, som gør sig gældende for flere af mine informanter: Støttende sociale relationer fra specielt enkelte majoritetsdanskere har medvirket til, at personerne tilsyneladende har overkommet diskriminationens nedbrydende effekt - på sigt i hvert fald. Betydningen af disse relationer bliver behandlet nærmere i kapitel 9.

Ambaras beretning er i øvrigt et eksempel på, hvordan isoleret diskrimination - i den grove ende af skalaen - går hen og bliver institutionaliseret. Politiet bidrager

således til den tavse blåstempling af diskriminationen ved at kategorisere den som "nabostridigheder" og undlade at reagere. Det er først, da lægen insisterer på aktion, at politiet påtager sig ansvaret som udøvende lovmagt.

Det er sjældent, at mine informanter *på eget initiativ* har bragt erindringerne om den direkte isolerede hverdagsdiskrimination - i bussen, i forretningen, på gaden - frem under et interview (årsagerne vender jeg tilbage til om lidt). Mit indtryk er, at jeg typisk kun har fået fortalt om oplevelserne, fordi jeg systematisk har spurgt ind til, om det er noget, de har oplevet (undtaget er dog Ambara og få andre). Det er meget påfaldende, at den isolerede direkte hverdagsdiskrimination af mine dansksomaliske informanter mest af alt beskrives som et ubehageligt *vilkår* ved livet i Danmark. Som regel er beretningerne om diskriminationen blevet fortalt med et efterfølgende forbehold, hvilket følgende mindre uddrag af ensartede citater fra forskellige informanter kan illustrere:

"...men sådan er alle danskere ikke."
"det er ikke på grund af, at han er racist, måske han er bare irriteret, ikk´."
"de (danskerne) kan godt være grove i munden, men de mener det ikke helt rigtig."
"der er gode og dårlige mennesker alle steder."
"der er også racister i Somalia."
"folk bliver diskrimineret hjemme i Somalia, fordi man hører til en anden stamme."

Mine informanters gentagne behov for eller evne til *ikke* at generalisere om danskere på baggrund af deres oplevelser af diskrimination har været slående for mig under feltarbejdet. Udfra en psykologisk betragtning er det nærliggende at tolke adfærden som en forsvarsmekanisme.[142] Til at begynde med var jeg mest tilbøjelig til at relatere adfærden til vores tillidsrelation og respektive sociale positioner. Jeg så således de mange forbehold som et muligt udtryk for, at mine informanter ikke ville fornærme mig med min majoritetsdanske baggrund. Men i takt med, at jeg utallige gange

[142] Forsvarsmekanismer er ubevidste psykiske strategier, som en person benytter sig af for at undgå at komme i kontakt med angstfremkaldende stimuli, især i form af ubehagelige følelser og tanker (Hougaard 2004:55). Begrebet stammer fra Sigmund Freud og psykoanalysen, og er beskrevet specielt omfattende af Anna Freud (1962). Som eksempel på nogle de mest almindelige forsvarsmekanismer kan nævnes "*fortrængning,* hvor personen udelukker forstyrrende ønsker, tanker eller oplevelser fra bevidstheden, *intellektualisering,* hvor man fastholder problemernes abstrakte tankeindhold og udelukker følelserne, og *projektion,* hvor andre tillægges ens egne uacceptable følelser, tilskyndelser eller tanker" (ibid., min kursivering). Endnu en forsvarsmekanisme, som kunne være i spil her for de pågældende dansksomaliere, er *rationalisering,* hvor ubehagelige følelser fjernes fra bevidstheden ved en tilsyneladende fornuftig forklaring, som imidlertid snarere er en bortforklaring (Brørup, Hauge & Thomsen 1993:49).

noterede, at min informanter ikke alene sagde til mig *"Jamen Christina, danskere er jo forskellige ligesom somaliere er forskellige"*, men samtidig ofte tog en bestemt **kulturel metafor** i brug for at illustrere pointen for mig, blev det tydeligere for mig, at den manglende tilbøjelighed til at generalisere med stor sandsynlighed også bunder i en mere grundlæggende forskel på, hvordan somaliere og danskere - på et absolut meget generelt plan - opfatter forskellighed. Den kulturelle metafor mange har taget i brug har været at henvise til "hånden":

> *"Det er ligesom den her hånd"*, fortæller Annab mig, og holder sin ene hånd op foran ansigtet. *"Ingen er ens (hun peger på hver af fingrene), nogen er tykke, nogen er tynde, nogen er kloge, nogen er dumme. Folk er forskellige"*, konstaterer hun.

Mange af mine informanter har gentagne gange brugt denne for mig fuldstændig ukendte metafor.

Her er det relevant at bringe George Lakoff og Mark Johnsons *"Metaphors we live by" (*1980) på banen. Lakoff og Johnson beskæftiger sig med, hvordan sproglige udtryk informeres og struktureres af større begrebsmæssige systemer, der ofte ligger som forudsætninger i sproget, uden at vi er bevidste om det (ibid.:5). De viser, hvordan de kognitive processer, som ligger til grund for vor forståelse af omverdenen, i stor udtrækning er *metaforiske.* Det vil sige, vi forstår de fleste begreber delvist via andre begreber; ved at hente betydning fra andre erfaringsdomæner. I den vestlige verden forstås det "at argumentere" for eksempel delvist udfra nogle kulturelle forståelser om "krig". Det afspejler sig blandt andet i metaforiske udtryk som "han *angreb* hvert eneste svage punkt i min argumentation", "er du uenig, så *skyd* bare løs", "han kunne ikke *forsvare* sine synspunkter" og så videre (Lakoff & Johnson 1980:4).

Jeg er helt grundlæggende enig med Lakoff og Johnson i, at metaforer formidler betydning (kulturel forståelse). Jeg følger dog ikke Lakoffs og Johnsons argumenter om, at selve metaforerne er basis for vores delte forståelser, men støtter mig derimod til den teori, at mønstret i brugen af metaforer afspejler nogle bagvedliggende og mindre uartikulerbare *kulturelle skemaer*, som igen er indlejret i mere overordnede *kulturelle modeller* (Strauss & Quinn 1997; Jagd 1998:72-73).[143] Lakoff og Johnson

[143] *Kulturelle skemaer* og *kulturelle modeller* er defineret i kapitel 1. Som nævnt i kapitel 1 er den kulturelle model indlejret i kroppen (Bloch 1994), og lader sig derfor vanskeligt sprogliggøre og aldrig i sin "helhed". En kulturel model kan ikke afdækkes i nogen komplet form. Den har ingen bagvedliggende mental struktur, der kan afkodes, sådan som tidligere kognitive antropologer indenfor semantikken mente (W.H. Goodenough, K.L. Pike og andre kognitive antropologer, der var inspireret

er af den opfattelse, at metaforer strukturerer vores tænkning.[144] Jeg mener omvendt, med Strauss og Quinn (1997), at personer tager bestemte metaforer i brug for at klargøre, hvad de mener - snarere end, at det er metaforerne, der i sig selv konstituerer disse pointer. Kulturelle opfattelser har ikke deres eget liv inde i folks hoveder (eller kroppe), men tages kreativt i brug på måder, så individer kan forstå og forklare den verden, der omgiver dem. Dermed sagt, at individer er aktive og selv med til at give metaforer kulturel betydning - udfra mere eller mindre strategiske, og mere eller mindre bevidste vurderinger af den konkrete kontekst, de befinder sig i.[145]

Når mine dansksomaliske informanter sprogliggør deres personlige erfaringer med diskrimination, anvender de hyppigt metaforen om hånden/de forskellige fingre. I stil med eksemplet "at argumentere" er som "krig", indikerer den anvendte metafor, at de har nogle bestemte kulturelle opfattelser af, hvad diskriminationen er (et udtryk for): En godt nok beklageligt, men *almenmenneskeligt vilkår*. Ligesom fingrene har forskellig fysiologi (det er et synligt faktum), drages parallellen, at folk er forskellige, og derfor at det er et faktum (et vilkår), at nogle har en diskriminerende adfærd og andre ikke.

Aktiveringen af denne metafor er ikke kun kulturelt bestemt, men også påvirket af den sociale erfaring og position, mine informanter har og befinder sig i. Mange af mine informanter befinder sig i en situation, der rettelig med Bourdieus ord kan betegnes *positionel suffering* (Bourdieu 1999:4)[146]. En social marginal position, de selv har svært ved at påvirke på grund af mere magtfulde marginaliseringsprocesser, herunder diskrimination. En af mine mandlige informanter - der har en akademisk uddannelse med sig fra hjemlandet (som han ikke har kunnet få godkendt i Danmark) - oplever at denne positionelle lidelse – eller udsathed - rammer dansksomaliere på grund af et tredelt stigma (Goffmann 1984). Problemet i det danske samfund, siger

---

af Franz Boas, Edward Sapir og Banjamin Whorf; se Jagd 1998:20-21). Det er alene de kulturelle skemaer, der kan afdækkes analytisk (Jagd 1998:30). Analyser af metaforisk sprogbrug (og andre typer af uudtalte forudsætninger i sproget; jf. ibid.:31-34) giver os noget nær direkte adgang til afdækning af skemaerne.

[144] George Lakoff og Mark Johnson mener, at metaforer strukturerer vores tænkning ved at hente betydning fra før-begrebslige, ikke-sproglige *prototyper*, der er forankret i mere almenmenneskelige før-begrebslige strukturer, som betegnes "basic-level structures" (manifesterer sig i "basic-level" kategorier som for eksempel sult og smerte, ild, træ og sten, mennesker) og "image-schema structures" (rumlige kategorier som for eksempel center-periferi).

[145] Et eksempel: Majoritetsdanskere indenfor forskellige generationer har forskelligt erfaringsgrundlag at opfatte familien ud fra qua deres forskellige sociale position i familien og den livsfase, de aktuelt befinder sig i. De tager *forskellige* kulturelle metaforer i brug i samtaler om familien (Jagd 1998).

[146] Bourdieus begreb er defineret i kapitel 2.

han, er at *"vi er sorte, muslimer og arbejdsløse"*. Det, han giver udtryk for her, er at dansksomaliere ikke har definitionsmagten til overordnet at påvirke de kategoriseringsprocesser i samfundet, der producerer sådanne stigma.

Flere af mine informanter, heriblandt Annab, henviser til, at metaforen om hånden er en, de har lært af deres forældre som barn. Det har ført til spekulationer i retning af, hvordan tidlig socialisering i barndommen (dannelse af habitus eller kulturelle modeller) i forhold til enshed og forskellighed i henholdsvis en dansk og somalisk kontekst muligvis udvikler forskellige grader af rummelighed, overbærenhed eller tolerance overfor andre menneskers diskriminerende adfærd som voksen. Lad os vende blikket mod den danske kontekst. Flere antropologer (Gullestad 1992, Knudsen 1997, Hervik & Egaa Jørgensen 2002) hæfter sig ved, at skandinaver/danskere generelt ræsonnerer udfra en grundlæggende kulturel opfattelse eller prototype for fællesskaber, som noget der er oppebåret af *enshed, jævnbyrdighed og lighed.* Denne grundopfattelse[147], der aktiveres i mange forskellige situationer, bevirker, at forskellighed - især synlig forskellighed (anden hudfarve, anden påklædning m.v.) - opfattes som en trussel mod det sociale fællesskab[148]. Altså helt i modsætning til, hvordan metaforen om "hånden" bliver brugt til at illustrere, at forskellighed er et almenmenneskeligt socialt faktum, ikke en trussel mod et muligt fællesskab[149].

---

[147] Det skal understreges, at når jeg refererer til ”grundopfattelse”, ”grundlæggende kulturel opfattelse eller prototype”, så svarer det til at tale om grundlæggende kulturelle modeller, som de er defineret indenfor den amerikanske kognitve antropologi (jf. kapitel 1). At ræsonnere ud fra en grundlæggende kulturel model er ikke det samme som at essentialisere en større befolkningsgruppe og deres måder at tænke og handle på. Det svarer derimod til at indikere, at en stor del af en given befolkningsgruppe (her danskere/skandinaver) – som det fremgår af specifikke empiriske studier - er *bekendte* med nogle ensartede kulturele idealer eller prototyper for fællesskaber (og bruger disse som kognitive referencerammer). Det er ikke ensbetydende med at sige, at folk nødvendigvis handler på ensartede måder (Strauss 1992). Ej heller at de har samme værdier eller overbevisninger om, hvordan de selv – og andre mennesker omkring dem – bør inkluderes eller udelukkes fra fællesskaber. En sådan essentialiserende tankegang ville ikke tage højde for, at individer faktisk i praksis formår at bruge bestemte kulturelle modeller (kognitive referencerammer) på kreative, varierende og foranderlige måder, således som flere studier indenfor den omtalte amerikanske kognitionsforskning har vist os (se bl.a. Quinn 1994).

[148] Måske er den synlige forskellighed specielt en trussel i forhold til opretholdelse af lighedsidealet i *Danmark.* I lighed med de øvrige europæiske lande har Danmark udviklet en opfattelse af nationen som en sproglig og kulturel homogen enhed, afgrænset territorialt (Knudsen 1989). Hvad der imidlertid kendetegner Danmark i forhold til mange andre - måske alle andre - europæiske lande er, at der i det store og hele, før 1960'erne, her *har* været overensstemmelse mellem ét sprog, ét folk, et territorium.

[149] Den skandinaviske lighedsforståelse er igen forskellig fra for eksempel det amerikanske lighedsideal, der henviser til lige muligheder for at udvikle sig *forskelligt* – udmøntet for eksempel i lighedsstrategien *equal opportunities* på arbejdsmarkedet. Enhver arbejdsmarkedspolitisk debat om indførelse af sådan en strategi på det danske arbejdsmarked, udmøntet for eksempel gennem indførelse af *positiv særbehandling* for bestemte grupper, er siden midten af 90'erne blevet skudt i sænk gang på gang udfra begrundelsen: det kan vi ikke, for vi skal behandle alle lige (det vil sige: ens).

Det ville være en tilsnigelse at kalde de to forskellige kulturelle (perceptions)modeller for "Andethed" for henholdsvis dansk og somalisk (en sådan tankegang ville netop tangere essentialisme), da der uden tvivl findes forskellige situations- og miljøbestemte submodeller (eller rettere skemaer)[150], som tages i brug for at forstå og forklare forskellighed indenfor begge kontekster. Imidlertid er der noget, der tyder på, at der trods alt, på et helt generelt plan, er tale om en *uensartet* delt kulturel viden om forskellighed afledt af forskellige kulturelle socialiserings-processer i de to kontekster.

Den institutionelle diskrimination

Der er et stort behov for, gennem forskning, at få dokumenteret "omfanget af diskrimination på arbejdsmarkedet og mekanismerne bag" står der i AMIDs opgørelse over "Integrationsforskningen i Danmark 1980-2002" (AMID 2002:49). Problemet med den institutionaliserede diskrimination (blandt andet på arbejdsmarkedet) er, at den rammer minoriteterne mere systematisk end den isolerede hverdags-diskrimination. Den er tilmed oftest utilsigtet (indirekte), svær at få øje på og svær at dokumentere. Derfor er den så vigtig at få belyst og modarbejdet. Eksperimentelle metoder kan tages i brug for at identificere og dokumentere diskriminationen, sådan som Jan Hjarnø og Torben Jensen (1997) eksempelvis har gjort det i Danmark (jf. note 139 i dette kapitel), og som antropologen Frank Bovenkerk (1978) har gjort det i Holland. Den slags persontests går ud på at lade to kandidater søge eksempelvis et job eller et lejemål af lejlighed – den ene kandidat er majoritetsborger, den anden kandidat er etnisk minoritetsborger. Hvis den etniske minoritetskandidat afvises og den anden kandidat efterfølgende bliver accepteret, ses det som et udtryk for diskrimination. Eksperimentelle metoder som Hjarnø og Jensens (1997) og Bovenkerks (1978) har med al tydelighed identificereret forekomsten af (race- eller etnicitetsbetonet) diskrimination, og bliver i dag løbende brugt på europæisk niveau til at identificere institutionel diskrimination (Wrench 1996, cit. i Bulmer & Solomos

[150] Det er vigtigt at understrege, at den kulturelle model om lighed som enshed adskiller sig fra de kulturelle skemaer, jeg tidligere har omtalt. Lighed som enshed er en kulturel forståelse på et mere overordnet, alment plan. Det er en kulturel model, som majoritetsdanskere, og skandinavere generelt, ræsonnerer ud fra, ikke kun i forhold til etniske minoriteter, men også i forhold til mange andre mennesker og sociale fænomener, herunder familien (se analyse i Jagd 1998). Med Roy D'Andrades ord kan vi tale om, at *lighed som enshed* modellen formentlig for mange majoritetsdanskere (og skandinaviere) fungerer som "master motive", altså befinder sig på et hierarkisk mere overordnet plan end de føromtalte skemaer (D'Andrade 1992).

2004:124). Hvad angår forekomsten af institutionel diskrimination af etniske minoriteter i det danske samfund viser eksisterende undersøgelser - som hovedsagelig har fokuseret på arbejdsmarkedet – at diskrimination er forekommende, uden at vi af den grund kan sige præcis i hvor høj grad og indenfor hvilke brancher. Hjarnø og Jensens undersøgelse fra 1997 viste, at unge med majoritetsdansk baggrund blev inviteret tre gange så meget til jobsamtale som unge med etnisk minoritetsbaggrund. Andre survey baserede undersøgelser dokumenterer ligeledes diskrimination. En undersøgelse fra Nævnet for Etnisk Ligestilling viser, at 25 procent af de adspurgte private virksomheder siger "ja" til, at et dansk eller nordisk klingende navn øger en ansøgers chance for at komme til ansættelsessamtale i forbindelse med praktikpladser (Nævnet for Etnisk Ligestilling 1996). En anden tidligere omtalt undersøgelse fra Arbejdsmarkedsstyrelsen (jf. kapitel 1) viser, at 39 procent af en stor gruppe private virksomheder ikke er villige til at ansætte flygtninge og indvandrere selv i tilfælde af rekrutteringsproblemer (Arbejdsmarkedsstyrelsen 2001). Jeg vil i de følgende afsnit stille skarpt på den institutionelle diskrimination, mine informanter møder fra arbejdsgivere, og desuden fra sociale myndigheder og politikere i relation til uddannelse.

Institutionel diskrimination på arbejdsmarkedet

Enkelte gange er jeg selv blevet vidne til institutionaliseret direkte diskrimination i forbindelse med min deltagerobservation. Som for eksempel da jeg fulgtes med Ayaan rundt til en række københavnske hoteller, hvor hun ønskede at søge job som stuepige, og ved selvsyn kunne konstatere, at hun flere steder blev afvist med begrundelsen: *"vi ansætter kun pakistanere"* eller *"vi ansætter kun thai'er"* (jf. kapitel 4). Andre gange har informanter med majoritetsdansk baggrund kastet lys på den institutionaliserede direkte diskrimination. For eksempel under et fokusgruppe-interview med fire ansatte på et jobskabelsesprojekt på Kofoeds Skole. Her får jeg at vide, at dansksomaliere oftere end de andre minoritetsborgere bliver fravalgt af arbejdsgivere. En af jobkonsulenterne fortæller, hvad der ofte sker, når de vil sende dansksomaliere ud i jobpraktik på en arbejdsplads:

"Mange arbejdsgivere vil ikke ha' dem. Når vi ringer op, og de hører det er en somalier, siger mange nej, det vil vi ikke. Det handler typisk om stabilitet, ikke så meget noget med, at de ikke kommer til tiden, men noget med hvor effektive, de er,

når de er der. Det handler tit om dårlige erfaringer, de har haft med at have somaliere på arbejdspladsen."

Andre gange kan det, som i følgende case, være sværere at afgøre, om den institutionaliserede diskrimination er tilsigtet eller utilsigtet (direkte eller indirekte).

Vi er ikke sådan nogle mennesker....

Sahra har boet 14 år i Danmark. Hun forlod Somalia da hun var 27 år. På det tidspunkt havde hun gennemført 12 års skolegang, et års supplerende matematik-kursus, og fået tre børn. Hendes planer var at få job som ekspedient i en forretning eller bank, men så brød borgerkrigen ud. Faren døde under krigen. Hendes mor og en af hendes brødre bor i dag i Kenya. De øvrige syv søskende bor andre steder i udlandet. Hun er den eneste i familien, der er i Danmark. Sahra er i dag 41 år, og bor alene med sine seks børn. Den yngste er fire år, den ældste 19 og går i gymnasiet. Sahra er skilt fra børnenes far. Skilsmissen fandt sted fem år efter ankomsten til Danmark.

Sahra starter sit jobliv i Danmark med en tre årig ansættelse som pædagogmedhjælper i Ålborg Kommune, i en såkaldt interkulturel dagpleje. Derefter gennemfører hun et års tolkekursus og arbejder tre år som tolk ansat af kommunen. Så flytter hun og børnene. Tiden i Ålborg beskriver hun som hård. *"Der var meget racisme. Folk er mere åbne i København".* Der bliver råbt efter børnene i Ålborg, fortæller hun: *"Sorte svin - gå hjem!".* Sahra fortæller, at hun lærer dem at tage til genmæle, og sige: *"Nej, det her er også mit hjemland - jeg er født her!".*

Siden ankomsten til København har Sahra været arbejdsløs. Der er nu gået fem år. Hun har dog haft tolkeopgaver indimellem, men synes jobbet er for hårdt. Typisk tolker hun indenfor det sociale system. Det er hårdt at tolke samtaler, der hele tiden involverer så mange private problemer, fortæller hun.

Sahra føler sig uden netværk i København. Det var nemmere i Ålborg, hvor naboerne var unge, fortæller hun. I Brønshøj, hvor hun bor nu, er naboerne mest ældre mennesker. *"Jeg savner somaliske naboer".* Nogen at have noget socialt sammen med, og nogen der kunne passe de mindre børn indimellem, fortæller hun. *"Det er meget ensomt at bo i Danmark. Jeg savner også min mor".* Moren er 73 år, og bor i Kenya. Sahra har ikke set hende i 14 år.

Sahra vil ikke flytte til England som så mange andre dansksomaliere. Hun mener ikke det er et godt sted at bo. *"Det eneste, der kan få mig til at få lyst til at flytte til England",* siger hun dog, *"det er medierne. Jeg bliver sur, når jeg hører snakken i TV - også mine børn. Vi føler os ikke velkomne."*

Sahra nævner for mig, at hun meget gerne vil finde et job, helst som pædagog-medhjælper. Vi sætter os foran computeren, går ind på Arbejdsformidlingens hjemmeside www.af.dk, og søger. Vi finder to relevante jobopslag. Det ene i Gladsaxe kommune. Hun ringer til arbejdsgiveren - men desværre, hun skal være bosiddende i Gladsaxe Kommune for at kunne blive ansat, får hun at vide. Videre til

næste. Det er to forældrepar, der sammen søger en privat dagplejemor til at passe deres to børn - Sofus på 10 måneder og Karla på et halvt år. Pasningen skal foregå i familiernes bolig, mens forældrene er på arbejde. Familierne bor i samme opgang på Østerbro.

Inden Sahra ringer op, taler jeg grundigt med hende om, hvordan hun vil præsentere sig. Hun øver sig i sin præsentation: *"Jeg er interesseret i det job"* lægger hun ud i et lavt og monotont tonefald. "Jeg er meget interesseret" retter jeg hende.
Jeg stiller hende forskellige spørgsmål vedrørende opdragelse og børnepasning, som jeg kunne forestille mig, at arbejdsgiveren ville stille hende. Jeg giver hende råd om tonefald og opmuntrer hende til at lyde glad og fortælle så meget om sig selv som muligt - at hun har erfaring som pædagogmedhjælper og også i de senere år har været aktiv som frivillig i foreningsarbejde. Jeg coacher hende med andre ord (jf. kapitel 4). Vi griner og stemningen bliver løssluppen. Hun slapper af, er ikke helt så nervøs længere. Så går jeg ud af lokalet, og lader Sahra klare telefonsamtalen. Der er ingen grund til, at jeg skal være tilstede - måske vil det gøre hende mere nervøs.

Det bliver en lang samtale, og jeg kan fra det tilstødende lokale høre, at Sahra taler meget. Bagefter kalder hun på mig. "Nå, hvordan gik det så?" spørger jeg. *"De sagde ja!"* udbryder hun smilende. Hun fortæller, at hun skal mødes med dem til en samtale på mandag klokken 14. Hun har fået deres adresse.
Jeg har tilbudt Sahra at skrive en anbefaling, som hun kan tage med. Godt nok er jeg ikke hendes arbejdsgiver, men jeg tænker, at jeg da kan udtale mig om hendes kvaliteter ud fra det kendskab, jeg har til hende fra den somaliske kvindeklub, hvor vi så tit har mødtes. Vi aftaler at mødes mandag klokken 11, så hun kan få anbefalingen.

Inden vi skilles spørger hun mig, om hun selv skal gå til kommunen og fortælle, at hun har fået et job, hvis hun får det. Hun er allerede langt fremme i den positive ønsketænkning, konstaterer jeg glad. Så siger hun: *"Jeg håber det er folk, der har rejst - og derfor er åbne."*

Der er nu gået en uge, og vi mødes som aftalt i den somaliske kvindeklub. Sahra er slukøret. Hun fortæller, at der ikke var nogen hjemme, da hun som aftalt mødte op klokken 13 på Østerbro adressen. Hun ringede på og ringede på, og spurgte også en dame fra ejendommen, om det var rigtigt at Sofie, som hun skulle mødes med, boede her. Det bekræftede damen. Desuden stod det rigtige navn på dørskiltet, fortæller Sahra.
Jeg spørger hende, om hun har ringet til forældreparret, for at høre, hvorfor de ikke var der. Det har hun ikke. Hun gætter på, at de har været betænkelige ved hende *"på grund af sproget og så videre..."*. Hun både lyder og ser meget skuffet og trist ud.
Jeg spørger, om hun vil ringe nu. Det vil hun ikke. Jeg spørger, om jeg så må ringe. Det er i orden med hende.
Jeg får ikke fat i Sofie, som er den kvinde Sahra talte med i telefonen. Det er hendes mand Lars, der tager telefonen. Sofie er ikke hjemme, fortæller han. Jeg præsenterer mig som en veninde af Sahra. Jeg siger dernæst, at Sahra er skuffet over, at de ikke var hjemme, da hun mødte op til den aftale jobsamtale, og at jeg lige vil følge op på det, og høre hvilken misforståelse der eventuelt er sket. (I mit stille sind tænker jeg: i det mindste kan de da give en undskyldning, som jeg så kan bringe videre til Sahra!).

Lars fortæller mig, at han er sikker på, at Sofie har ringet tilbage til Sahra og givet hende en undskyldning, eller hvis hun ikke har taget telefonen, så må hun have lagt en besked til hende (det har hun ikke, fortæller Sahra mig efterfølgende). Det har de vist nok, så vidt han husker, talt om, at hun skulle gøre.

”Der må være sket en eller anden misforståelse", siger Lars dernæst. *"Der ER indgået en aftale, men hvad der så lige er sket...”, det* ved han ikke. *”Men vi er IKKE sådan nogle mennesker, nu kender du os jo ikke, men vi kunne ikke finde på at brænde nogen af – uansat om de er somaliere eller danskere!”*, understreger han.
”Der er mange der har ringet til os angående den her børnepasning, og der er jo også mange udlændige, der ringer....og nu ved jeg, også fra når jeg har talt med nogle af vores venner, at det er en gængs opfattelse...at man har en SKEPSIS overfor somalieres syn på eller holdninger til børn og børneopdragelse...Jeg siger ikke, at de slår deres børn, men....nu kender jeg nogen, der har haft en franskmand til at passe deres børn, og der ved jeg, at man er da ikke bange for lige at KLEMME barnet lidt hårdt....altså, det er det her med, at vi skal fandme være sikre..vi skal ikke lave eksperimenter med vores børn!”

Er det specielt somaliere, man har en skepsis overfor...altså du nævner specielt somaliere?, spørger jeg.

”Nej, det er ikke specielt somaliere, altså jeg ved ikke noget om somaliere, jeg har ikke noget kendskab som sådan til indvandrere og flygtninge, jeg kommer fra Hellerup...Men nu ved man jo, at somaliere får mange børn, og det er jo sådan set godt, men vi ved jo faktisk intet om, hvordan de passer deres børn. Så altså, det er bare fordi vi ikke ved noget, vi har ikke noget kendskab...og som førstegangsforældre så vil vi være sikre....altså vi har intet imod somaliere eller udlændinge som sådan – vi er bare almindeligt hysteriske som førstegangsforældre!”

Lars fortæller dernæst, at de har fundet en underbos veninde til at passe deres børn. Jeg ved det ikke, men gætter på, at veninden har majoritetsdansk baggrund.

Lars handler som mange forældre i hans situation formentlig ville handle. Han satser på det sikre og velkendte, frem for at eksperimentere. "Man ved, hvad man har - men man ved ikke, hvad man får", som et dansk ordsprog lyder. Det synes at være ræsonnementet, Lars udtrykker. Desuden har de fundet en underbos veninde til at passe børnene, oplyser han. Slægtskabsmetaforikken ligger lige om hjørnet. Man har fundet en børnepasser, der *næsten* er familie. Man behøver derfor ikke en "fremmed".

Lars kender personligt ingen indvandrere og flygtninge, understreger han. Alligevel er han betænkelig ved at skulle have en somalier til at passe børnene. Ligesom han også ville have været betænkelig, hvis Sahra var af fransk oprindelse. Det er kendetegnende ved al diskrimination, at den udspringer af fordomme, stereotyper og vanetænkning i relation til grupper - kombineret naturligvis med muligheden for

magtudøvelse (Jagd 1997). Tilmed er det kendetegnende ved *direkte* diskrimination (der altid har et formål, og ikke blot en effekt), at den ofte forsøges legitimeret ved at understrege "hensynet" til en tredje part (i dette tilfælde børnene)[151]. Lars fremhæver, at han er styret af gode intentioner om at varetage børnenes trivsel (hvilket jeg slet ikke betvivler). Han har formentlig ikke i sin egen selvforståelse et formål (en intention) om at diskriminere. Ikke desto mindre lægger han ikke skjul på, at vejen til at sikre børnenes trivsel går gennem en udskillelsesproces af forskellige nationaliteter. Han og de øvrige medlemmer af de to familier udøver diskrimination. I lighed med mange andre arbejdsgivere (og heri ligger det institutionelle aspekt, som jeg vil komme ind på lidt senere).

Ikke nok med, at Sahra ser ud til at være blevet brændt af (hvilket kun optager Lars i begyndelsen af samtalen). Det, der optager Lars mest, er at forklare, hvorfor Sahra er blevet vurderet uegnet. Fravalget af Sahra udfordrer nemlig kraftigt den føromtalte kulturelle forståelse, vi må formode at Lars og familierne deler med en stor del af den indfødte befolkning i Danmark og Skandinavien; at vi alle er lige (forstået som ens). Formentlig kan Lars slet ikke undgå at aktivere den kulturelle model, fordi den er så grundlæggende. Han forsøger ihærdigt at fastholde den ved at henvise til sine egne og de øvrige familiemedlemmers moralprincipper: *”vi er IKKE sådan nogle mennesker...vi kunne ikke finde på at brænde nogen af – uansat om de er somaliere eller danskere!”*, understreger han.

For at fremstå som et respektabelt individ har Lars med andre ord brug for at gøre fravalget af Sahra til et <u>ikke-fravalg</u>: En <u>ikke-forskelsbehandling.</u> Det paradoksale er imidlertid, at Lars og familierne ikke kan efterleve moralprincipperne i praksis. Derfor opstår behovet for at trække på en anden kulturel model for at forklare og legitimere fravalget af Sahra. En kulturel model for følelser aktiveres (formentlig ikke bevidst). Fravalget beskrives således som en naturlig reaktion på irrationelle følelser:

> *"..som førstegangsforældre så vil vi være sikre....altså vi har intet imod somaliere eller udlændinge som sådan – **vi er bare almindeligt hysteriske** som førstegangs-forældre!”*, forklarer han (min fremhævning).

[151] Jf. Personlig kommunikation med tidligere leder af Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination (DRC) Eric Tinor-Centi.

Følelser - i dette tilfælde bekymring og ængstelse (for børnene) - portrætteres som noget, der ikke kan "holdes nede". Følelsesmæssige reaktioner fremstilles som almenmenneskelige. De forklarer og retfærdiggør handlinger. Sandsynligvis betjener Lars sig af en, i følge Kurt Danziger (1990) meget udbredt kulturel model i vesten[152] siden Freuds tid, som afbilder *psykisk energi som damp i en trykkoger*[153]. Følelser er noget, der uundgåeligt akkumuleres, og som man nødvendigvis må "lukke ud" (reagere på). Som arbejdsgiver kamuflerer Lars altså diskriminationen af Sahra ved at benytte en kulturel set "rimelig logik"; nemlig en udbredt kulturel model om følelser som en kraft, der ikke kan styres, og som man uundgåeligt *"bare"* kommer til at handle (irrationelt) på.

Nu kan man kritisk indvende til min analyse, at Lars da er i sin gode ret til at ansætte, hvem han har lyst til. Problemet med den gængse diskrimination på arbejdsmarkedet er imidlertid, at den udøves systematisk. Der er ikke tale om enkeltstående tilfælde. Den er institutionaliseret. Jeg kunne fremhæve flere eksempler fra mit feltarbejde: For eksempel **Aidid** der (ligesom sine øvrige minoritetsstudiekammerater på Teknisk Skole) systematisk er blevet afvist på alle de autoværksteder, hvor han har søgt praktikplads (til trods for, at han opnår det højeste karaktergennemsnit). Eller **Seynab** der er blevet afvist til et rengøringsjob i ISS med den begrundelse, at hun ikke taler godt nok dansk (til trods for, at det er lykkedes mig at gennemføre flere interviews med hende uden tolk).

Flere undersøgelser viser, at arbejdsgivere i Danmark gennemgående frasorterer etniske minoriteter i deres rekruttering på baggrund af et *genkendelighedskriterium.* Det vil sige, de ansætter dem, der "ligner". Dem, der nemt formodes at kunne "fitte ind" i den eksisterende arbejdspladskultur, hvad angår indstilling, humor, normer, værdier, personlige kompetencer og så videre. Specielt synlig forskellighed; anden hudfarve, hovedtørklæde, et udenlandsk navn m.v.[154], sidestilles ofte, uden videre refleksion, med anderledes normer og værdier.

---

[152] At ræsonnere ud fra en grundlæggende kulturel model er, som tidligere nævnt i note 152, ikke det samme som at essentialisere en større befolkningsgruppe og deres måder at tænke og handle på. Det svarer derimod til at indikere, at visse kognitive forståelsesrammer (i dette tilfælde i forhold til følelser) er kulturelt delte indenfor en given kulturel kontekst. Det betyder, at folk i almindelighed er bekendte med disse forståelsesrammer og – godt nok på varierende og uforudsigelig vis – anvender dem i deres måder at ræsonnere. Måderne folk ræsonnerer på kan kun afdækkes gennem konkret empiriske studier, hvor der anvendes kognitiv metodik og analyse.

[153] Jf. Kurt Danziger: "Generative metaphor and the history of psychological discourse" (1990).

[154] Synlig forskellighed er naturligvis ikke kun etnisk betonet - der kan for den sags skyld også være tale om piercinger, og anderledes kropstegn mere generelt.

Brugen af genkendelighedskriteriet i rekruttering er dokumenteret i undersøgelsen "Med mangfoldighed som mål" (Thomsen, Huniche m.fl. 1999), der undersøger statslige arbejdsgiveres villighed og praksis omkring at ansætte etniske minoriteter. Desuden er det dokumenteret i undersøgelsen "Etnisk Ligestilling i kommunerne – mellem personalepolitik og integration" (Thomsen, Jagd & Land Hansen 2000), der analyserer muligheder og barrierer for ansættelse af etniske minoriteter i kommunerne ved at stille skarpt på rekruttering, personalepolitik, arbejdspladskultur og arbejdsorganisering. Umiddelbart adspurgt siger arbejdsgiverne og de andre medlemmer af ansættelsesudvalgene typisk, at rekrutteringen foregår retfærdigt og kompetencebaseret. De siger med andre ord, at de ansætter de fagligt bedst egnede. Det interessante er, at når der (for eksempel i fokusgruppeinterviews med ledere og medarbejdere på forskellige arbejdspladser), spørges nærmere ind til selve de *vurderinger*, de foretager i rekrutteringsprocessen, så er ansættelsesudvalget typisk enige om, at rekrutteringen i praksis altid foregår udfra en vurdering af, om jobkandidaten vil afvige fra eller nemt "fitte ind" i den eksisterende medarbejderstab. Typisk er der tale om institutionaliseret indirekte diskrimination (rekrutteringsprocedurerne er formelt set neutrale - de ser i udgangspunktet ud til at være baseret på faglige kriterier alene - og arbejdsgiveren er ikke bevidst om den diskriminerende effekt, ansættelsesforløbet har i forhold til visse grupper).

Det er desuden et kendetegn ved den institutionelle og ofte indirekte diskrimination, der finder sted i rekrutteringsprocesser på – tilsyneladende - en del danske arbejdspladser (Thomsen, Huniche m.fl. 1999; Thomsen, Jagd & Land Hansen 2000), at den måde arbejdsgiveren frasorterer ansøgere med bestemte etniske baggrunde ofte begrundes med, at arbejdsgiveren føler sig nødsaget til det *af hensyn til en tredje part* (Thomsen, Jagd & Land Hansen 2000, Jagd 1997)[155]. Vi så et konkret eksempel på, hvordan det kan foregå i kapitel 3, hvor det blev omtalt, at en af mine kvindelige dansksomaliske informanter blev afvist som jobansøger til et stuepigejob på to københavnske hoteller med den begrundelse fra hoteldirektøren, at han kun ansatte thai'ere (på det ene hotel) eller kun pakistanere (på det andet hotel). Den ene hoteldirektør begrundede dette rekrutteringsprincip – og det er begrundesen, der er det væsentlige her – med, at det skete af hensyn til den eksisterende medarbejderstab

[155] Den tredje part kan være andre ansatte, men det kan også være patienter, klienter, kunder eller borgere (Jagd 1997).

(thai'er), som ikke ville acceptere andre nationaliteter. *"De kan ikke enes med de andre"*, forklarede direktøren.

Det bemærkelsesværdige er, at selv når diskriminationen som her er åbenlys (direkte), forsøges den kamufleret (ikke nødvendigvis bevidst) ved at henvise til hensynet til en tredje part. Det har den effekt, at frasorteringen af folk med bestemte nationaliteter ikke ved første øjesyn (og formentlig heller ikke for arbejdsgiveren selv) fremstår som det, den er, nemlig ulovlig forskelsbehandling (diskrimination). Endnu et empirisk eksempel på en sådan type kamuflering fremgår af den netop omtalte undersøgelse blandt majoritetsdanske arbejdsgivere og arbejdstagere på kommunale arbejdspladser (Thomsen, Jagd & Land Hansen 2000). En arbejdsleder i en kommunal teknisk forvaltning forklarer her om sit konsekvente fravalg af kvinder, der bærer tørklæde, til ledige jobs: *"det vil skabe problemer i gruppen"*. Han henviser til den eksisterende medarbejdergruppe (ibid.:135). Arbejdsgiveren fremhæver med andre ord hensynet til det eksisterende sociale fællesskab, alt imens den direkte diskrimination forsøges nedtonet (den omtalte undersøgelse indikerer, at det ikke er en ualmindelig frasorteringslogik i arbejdspladsernes rekrutteringspraksisser). Sandsynligvis er arbejdsgiveren selv ureflekteret omkring det ulovlige i sin forskelsbehandling, fordi forskelsbehandlingen følger en kulturelt set "rimelig" logik (gruppen indadtil må beskyttes mod den trussel, den udefrakommende forskellighed repræsenterer). Her kunne det formentlig være relevant at indtænke Marianne Gullestads begreb "symbolske hegn". Gullestad (1992) har analyseret, hvordan den grundlæggende skandinaviske opfattelse af *lighed som enshed* disponerer os til at tackle forskellighed på distinkte måder. I praksis, siger Gullestad, kamuflerer eller nedtoner skandinaver ofte den faktiske forskellighed - de opstiller, hvad hun kalder "symbolske hegn" (ibid.). Symbolske hegn afskærer folk fra at "fitte" ind i gruppe-fællesskabet. De symbolske hegn etableres ikke primært for at lukke nogen udenfor, men primært for at beskytte og bevare en social identitet inden for ens "egen" referencegruppe (Gullestad 1992). Noget tyder på, at er en sådan mekanisme også er på spil i de situationer, hvor frasorteringen af folk med bestemte etniske baggrunde i rekrutteringen kamufleres med henvisning til hensynet til en tredje part. Man kunne ud fra Gullestads perspektiv kalde hensynet til den tredje part et symbolsk hegn.

Lad os nu vende blikket bort fra arbejdsgivernes (ofte ureflekterede) institutionaliserede diskriminatoriske praksisser, og i stedet rette blikket mod de personer, der

udsættes for diskriminationen. Hvilke **konsekvenser** har diskriminationen - for eksempel for Sahra, der bliver vurderet uegnet til dagplejer jobbet?

Konsekvenserne

Umiddelbart er Sahra skuffet og trist over at være blevet brændt af til den aftalte jobsamtale. To uger efter episoden møder jeg hende igen. Væk er lysten til at søge flere jobs. Sahra fortæller mig, i strid med hvad hun tidligere har givet udtryk for, at hun er fast besluttet på at flytte til England næste år, når den store pige bliver 18 år.

”Vi er ikke glade her, selvom vi ser sådan ud. Vi har lært, at vi altid skal smile, når vi ses med andre, også selvom vi ikke er glade indeni. Men jeg er deprimeret. Jeg har også lige været til psykolog. Jeg har ikke lyst til noget som helst. Tidligere var jeg meget glad, jeg havde masser af kraft. Men ikke nu”, fortæller Sahra.

"I Danmark føler vi os ikke hjemme", fortsætter Sahra.

Hvad skal der til, for at du ville føle dig hjemme? spørger jeg.
"De skal acceptere os, som vi er", svarer Sahra.

Hvem er de?
”For eksempel skolen”, svarer Sahra.

Jeg finder ud af, at Sahras opgivelse ikke kun skyldes den diskriminerende oplevelse med arbejdsgiveren Lars. Diskriminationens konsekvenser, viser det sig, må forstås i en bredere sammenhæng. Hendes aktuelle oplevelse af sin egen livssituation og kontakt med omverdenen spiller også ind.

Sahra har således i den forløbne uge haft endnu en dårlig oplevelse. Hun er blevet ringet op af skoleinspektøren på den skole, hendes niårige søn Nikolaj går på (Sahra har givet alle sine børn to navne - et dansk og et somalisk). Sønnen larmer og er åbenbart for urolig i timerne. Nu vil skoleinspektøren have tilladelse til at sende ham til en mental undersøgelse på Bispebjerg Hospital. Det vil Sahra ikke give ham. *”Han er min søn, det er mig der er hans mor, det er mig der kender ham"*, siger hun. Hun mener ikke, at han er syg.
Skolen har fornyelig sendt Nikolaj til en skolepsykolog, fortæller hun, *"men der gad han ikke at lave de puslespil og tegninger, som han blev bedt om. Han interesserer sig ikke for den slags. Han er meget mere til matematik. Det er han dygtig til. Og til at sidde ved en computer"*, fortæller Sahra.
Sahra opfatter sin søn som meget intelligent. Hun fortæller, at ligegyldigt hvad man spørger ham om, så svarer han rigtigt – også selvom han sjældent laver lektier.
Han er dog ikke så social. Leger for det meste for sig selv. Han går aldrig hen til kammerater og spørger, om de vil lege. Han går alene ud for at spille fodbold. Kommer kammeraterne til ham, er det fint, men han gør ikke selv noget, for at det skal ske, fortæller Sahra.

Skolen har ringet fire gange nu, for - med Sahras egne ord - at *"presse"* hende til mentalundersøgelsen. Til sidst giver hun efter for presset.

Hvorfor endte du med at sige ja, når du ikke ville ha' at han skulle afsted?, spørger jeg
"Fordi de blev ved med at ringe. Til sidst (opgivende suk, skuldrene falder ned) sagde jeg: ok lad os se hvad der kommer ud af det."

"Sådan er Danmark", siger Sahra vredt, lidt senere.

Hun fortæller, at hun nu stærkt overvejer at sætte sønnen i muslimsk skole på grund af episoden med skolen. Jeg spørger hende, om det ikke kan være et hårdt skift for ham at komme til en helt ny skole, hvor han ikke kender nogen. *"Men vi kender mange fra den skole" svarer hun - den somaliske friskole på Nørrebro.*

"10 procent danskere forstår udlændinge, 90 procent forstår os ikke" fortsætter Sahra.

Jeg har aldrig oplevet hende så nedtrykt over sit liv, så generaliserende om danskere, som hun er nu, og så søgende mod et fællesskab med andre dansksomaliere.

Oplevelsen af diskrimination og de følelser af umyndiggørelse og fremmedgørelse, som også presset fra skolen medfører, gør ikke Sahra til et passivt offer. Omvendt reagerer hun meget *handlekraftigt* på disse oplevelser ved dels at overveje at tage sønnen ud af folkeskolen, dels migrere til England. Spørgsmålet er, om hun vælger en modborgerskabsstrategi? Modborgerskabet indtræder, som nævnt i kapitel 1, når forudsætningerne for det aktive medborgerskab i praksis ikke eksisterer – når et fælles *vi* synes udenfor rækkevidde, for eksempel fordi en etnisk gruppe eller gruppemedlemmer systematisk diskrimineres på væsentlige samfundsområder; blandt andet i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet. Modborgerskabet opstår, når individer ikke oplever mulighed for fælles deltagelse i sammenhænge, hvor et *vi* kan konstrueres. Modborgerskabet kan da blive bliver et alternativt valg, og sker det, skabes hos personerne sev et polariseret *os og dem* (Horsdal 2001a, 2001b).

Sahras polarisering er påvirket af de handlinger, hun oplever, at majoritets-samfundet selv benytter overfor hende. Hun oplever, at majoritetssamfundet - i dette tilfælde repræsenteret af skolen og arbejdsgiveren Lars - ekskluderer hende på grund af en kulturelt og socialt defineret afvigende forskellighed. Hun oplever, at disse

aktører anvender en modborgerskabsstrategi[156]. Selv har hun ikke definitionsmagten til at påvirke, hvem der defineres som værende indenfor eller udenfor det gældende *vi*. Hendes reaktion afspejler med stor sandsynlighed, at hun ikke føler sig anerkendt og inkluderet via en aktiv medborgerskabsstrategi fra de nævnte aktører.

Marianne Horsdal nævner endvidere, at modborgerskabspositionen indeholder negative følelser af afmagt, kaos og manglende evne til at forestille sig alternative muligheder i livet. Sahra kan imidlertid godt forestille sig alternative muligheder - i England. Måske netop derfor vil det være misvisende at konkludere, at diskriminationen fører til valg af *alene* en modborgerskabsstrategi. Hendes stærke generalisering af Danmark og danskere ("sådan er Danmark!", "90 procent forstå ikke udlændinge") - og den markante polarisering af os og dem som ligger heri - lader til snarere at gå hånd i hånd med en *alternativ medborgerskabsstrategi* (rettet mod et andet migrantland). Jeg vil vende tilbage til dette samspil mellem strategier senere i afhandlingen.

Jeg kan konstatere, at det ikke er den enkeltstående diskriminerende oplevelse med arbejdsgiveren Lars, men derimod *sammentræffet* af denne oplevelse med det vedvarende pres fra skolen, der får Sahra til at føle sig umyndiggjort og fremmedgjort i en grad, så hun vender sig mod majoritetssamfundet og opgiver det aktive medborgerskab her.[157] Havde oplevelsen af indirekte diskrimination fra arbejdsgiveren *stået alene*, ville den formentlig ikke have samme konsekvenser for Sahra. To måneder senere bliver dette endnu tydeligere: Der sker nemlig en markant - positiv - ændring i Sahras liv, der medvirker til at hun nedtoner modborgerskabsstrategien:

> Jeg spørger igen Sahra, om hun er interesseret i at finde et job. Det er hun. Men hun har droppet drømmen om at komme til at passe børn. Nu vil hun bare gerne finde et tolkejob. Med min hjælp finder vi et ledigt tolkejob på Internettet. Jobbet foregår i hospitalsverdenen, hvilket gør Sahra entusiastisk.
> Jeg hjælper hende med at finde vej hen til tolketjenesten, da hun er usikker på, om hun kan finde adressen. Hun melder sig ved receptionen, bliver bragt ind på et

[156] Man kunne kritisk indvende, om det monstro er det skoleledelsen *gør*. Alt tyder dog på, at Sahra *oplever* det sådan. Ledelsens problematisering af sønnens adfærd og insisteren på at få gennemført en diagnosticeringsproces er i modstrid med hendes eget syn på sønnen. Der kan sagtens være tale om en forsvarsmekanisme; Sahra ønsker måske ikke at *erkende*, at der er alvorlige problemer med sønnen, men selv hvis det er tilfældet - det kan jeg ikke afgøre - er det irrelevant i denne sammenhæng. Sahra *oplever*, at hun og sønnen ekskluderes fra et fælles *vi*. I den forstand *erfarer* hun, at der bliver anvendt en modborgerskabsstrategi mod hende.

[157] Andre forhold har formentlig også bidraget (over tid) såsom mediedebatten om indvandrere, som Sahra tidligere har refereret til som barsk samt oplevelser af diskrimination i Ålborg, og det faktum, at hun til sin egen utilfredshed har været på kontanthjælp de sidste fem år og desuden føler sig ensom i Danmark.

kontor til en jobsamtale med det samme, og får jobbet på stedet.

De kommende uger, hvor jeg møder Sahra, fortæller hun begejstret om sit nye job. Hun føler, at hun yder en vigtig hjælp til både de dansksomaliske patienter og sygehuspersonalet. Hun fortæller begejstret om forskellige tolkesituationer, hvor hun som mellemled føler hun har gjort en vigtig forskel. For eksempel da hun overbeviste en læge om, at lægen skulle *insistere* på ikke at ville sy en kvinde sammen efter en fødsel (selvom kvinden gerne ville have det, fordi hendes mand ellers ikke ville kunne lide hende). *"Du skal sige til hende"*, fortalte Sahra til lægen, *"nu bor du i Danmark, og det gør man ikke her, og det er ikke godt for dit helbred"*.

Hun fortæller også, hvordan hun har fået mere mod på at gøre ting, efter at hun er begyndt at arbejde. Førhen var hun meget nervøs ved tanken om at skulle benytte offentlige transportmidler. Nu fortæller hun stolt, at hun har fundet ud af, at hun nemt kan klare det.

Jeg spørger Sahra, om hun stadig planlægger at flytte til England. "Ikke lige nu" svarer hun, "men måske om nogle år, rejser jeg". Hun holder stadig en dør åben. For som hun tilføjer: "Danmark er 90 procent dårlig, og 10 procent godt".

Men hun *er* begejstret for sit job og for sin livssituation lige nu. Hun fremhæver, at hun føler, hun gør en positiv forskel i samfundet. Det betyder meget for hende.

Andre cases illustrerer lignende skift *over tid* i personers orientering mod at rejse til England eller blive i Danmark. På den baggrund kan vi konstatere, at ændringer i ens aktuelle livsomstændigheder tilsyneladende spiller ind på processen henimod eller væk fra det aktive medborgerskab (som noget man realistisk tror på, at man kan opnå i Danmark). Noget tyder desuden på, at det afgørende i den proces er, om disse ændringer i ens aktuele livsomstændigheder *enten* bidrager positivt til oplevelsen af, at man som borger i samfundet bliver social anerkendt *eller* omvendt negativt undergraver denne oplevelse af anerkendelse. Alle mennesker har brug for en positiv selvopfattelse, som er resultatet af den anerkendelse, man modtager fra omgivelserne (Honneth 2006).[158]

I det foregående har jeg beskæftiget mig med institutionaliseret diskrimination på arbejdsmarkedet og de konsekvenser, diskriminationen lader til at få for mine informanter. Nu vil jeg gå videre til at belyse en anden form for institutionaliseret diskrimination, som jeg har observeret under mit feltarbejde: diskrimination relateret til uddannelse.

[158] Betydningen af social anerkendelse (Honneth 2006) vil blive yderligere udforsket i kapitel 8.

Institutionel diskrimination i forhold til uddannelse

Her præsenterer jeg tre cases, der hver især relaterer sig til dansksomaliske kvinders oplevelser af at blive udsat for etnisk og kønsbetonet diskrimination i forhold til uddannelsesvalg.

Tror de ikke, at vi kan blive til mere?

I januar 2004 iværksætter Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration en kampagne, som har til formål at rekruttere og tiltrække unge i alderen 14-20 år med en anden etnisk baggrund end dansk til social- og sundhedsuddannelserne. Kampagnen skal få flere unge indvandrere og efterkommere til at søge ind på sosu-uddannelserne. Kampagnen skal også "styrke uddannelsernes image i forhold til målgruppen og medvirke til, at sundhedsvæsnet bliver et rummeligt miljø for medarbejdere og brugere i det danske samfund", skriver Ministeriet i sin presse-meddelelse.

Kampagnen toner frem i det københavnske bybillede på busser, S-togsstationer og andre steder via store plakater med billedet af en dansksomalisk kvinde omkring 20 år gammel. Hun er iklædt en hvid (sygeplejerske) kittel med korte ærmer, og dertil matchende hvidt hovedtørklæde. Hun er i færd med at påføre sig hvide hygiejne handsker på billedet. Overskriften på plakaten lyder "Fremtidens helte er klædt i hvidt".

På det tidspunkt er jeg i gang med feltarbejdet. Umiddelbart glæder jeg mig over at se etniske minoriteter - og i særdeleshed dansksomaliere - markedsført som en attraktiv målgruppe for arbejdsmarkedet. Der er aktuelt et stort arbejdskraftbehov indenfor hjemmeplejen, hvilket naturligvis er baggrunden for kampagnen. To af mine dansksomaliske informanter - en mand og en kvinde i 30'erne - arbejder allerede som sosu-assistenter indenfor hjemmeplejen, og mit indtryk er, at begge er relativt glade for jobbet.

Mit spontane positive indtryk af kampagnen bliver imidlertid kraftigt udfordret cirka tre måneder senere, da jeg møder en af mine kvindelige nøgleinformanter, Fatun. Fatun er 49 år, og har i flere år været involveret i foreningsarbejde og blandt andet rådgivning af unge dansksomaliske piger i forhold til uddannelse, arbejde, sundhed og andet. Fatun har et stort netværk blandt dansksomaliske mødre i København og kontakt til mange teenage piger og drenge.
Fatun har også set plakaterne og talt med flere mødre, hvis teenage døtre af skolens uddannelsesvejledere er blevet rådet til at gå i gang med sosu-uddannelsen.

"Kigger danskerne ned på os?!" spørger Fatun mig retorisk, da vi den dag mødes. Hun fortsætter: *"At vi skal vaske en person og skifte bleer..."*.

"Mange af mødrene tænker: min datter har gået ti år i skole og taler perfekt dansk, og nu sender de (vejlederne) hende ud og vaske gamle!".

Fatun forklarer mig videre, at de unge ikke tør sige nej til vejledernes forslag. De tænker, at det er ham eller hende, der bestemmer. Fatun kender flere unge piger, der går på sosu-uddannelsen, og som ikke anede hvad social- og sundhedsassistent jobbet gik ud på, førend de kom ud i praktik, hvor de så *"fik et chok over, at de skulle vaske mænd".*

Et par dage efter møder jeg en anden medarbejder fra rådgivningsprojektet for unge. Hun har talt med en ung pige, der går på sosu-uddannelsen. Pigen vil nu droppe ud af uddannelsen, fordi hun føler sig stærkt indigneret over kampagnen fra Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Pigen stiller spørgsmålet: *"Tror de ikke noget bedre om os - tror de ikke at vi kan blive til mere?"*

Kritikken mod kampagnen har også været rejst på politisk niveau. Integrations-ordfører Søren Søndergaard fra Enhedslisten retter således i november 2004 en kritik mod daværende Integrationsminister Bertel Haarder for at bruge rollemodeller i kampagnen, der "fastholder fordomme og medvirker til, at det kønsopdelte arbejdsmarked og kønsrollemønstrene fastholdes".[159] Bertel Haarder svarer blandt andet på kritikken, at:

"Det gælder absolut ikke om at bekræfte nogen som helst fordomme. Det gælder om at få de unge til at identificere sig med nogle job og nogle fremtidsmuligheder, som hverken de selv eller deres forældre har tænkt på, og der gælder det altså om at sigte på en måde, så at afstanden fra deres traditionelle måde at tænke på og så dette at tage springet og søge uddannelsen er så kort som mulig" (ibid., min understregning).

Kampagnen er, som jeg ser det, i udgangspunktet styret af en god intention. Den bygger blandt andet på en vurdering af, at hjemmeplejen aktuelt er en reel jobåbning på det danske arbejdsmarked. Ikke desto mindre er det problematisk, at den så målrettet stiles mod indvandrerkvinder (især de helt unge). Jeg vil fremhæve to årsager til, at det er problematisk. For det første møder den ikke udelt begejstring hos de unge kvinder og deres mødre, fordi de i forvejen føler, at de befinder sig i en social marginal position i relation til majoritetssamfundet. I højere grad end deres mødre har netop de unge dansksomaliske kvinder i 20 års alderen (og yngre), som af deres uddannelsesvejledere rådes til at gå i gang med sosu-uddannelsen, *potentialet* til at bryde med denne position. De taler typisk perfekt dansk, har gennemført en skoleuddannelse i Danmark og har qua deres alder et personligt livsforløb foran sig,

[159] Jf. Folketingets spørgetime d. 16. november 2004.

der potentielt kunne rumme uddannelses- og karriereforløb af meget forskellig art. For det andet er det problematisk, at Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration baserer en rekrutteringskampagne på en antagelse om, at kultur - eller "tradition", som Bertel Haarder refererer til - disponerer indvandrerkvinder til særlige uddannelser. En sådan antagelse bygger på en opfattelse af, at *de andre* er slave af deres kultur (Hastrup 2004c:156), mens *vi* i majoritetsbefolkningen omvendt er frie af denne bagage, og derfor kan træffe mere individualiserede valg.

Den opfattelse, at sosu-uddannelsen er et særligt velegnet valg for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund på grund af en kulturel eller "traditionel" bagage kan spores ikke alene på politisk niveau, men også i sagsbehandlernes vejledning indenfor det sociale system (som næste case vil illustrere). Derudover indikerer det følgende eksempel, at opfattelsen også er til stede på det niveau i kommunerne, der varetager uddannelsesindsatsen. I en rapport om et regionalt projekt i Nordjylland, der er gennemført for at lette tosprogedes vej fra folke- eller sprogskole til en sosu-uddannelse gennem særlige forskole-forløb, refereres der således til et interview resultat, der muligvis udtrykker en mere generel opfattelse på området. En overordnet uddannelsesansvarlig (ansat af kommunen) og en daglig praktikvejleder (der følger sosu-eleverne under deres praktikforløb) i en større nordjysk provinsby, bliver i interviewet spurgt, hvilke *ressourcer* de ser tosprogede sosu-elever have. De svarer blandt andet, at eleverne er uselviske, selvkørende, åbne overfor at lære - og fremfor alt, at de "*er **født** med et "omsorgs**gen**",* der gør at *"de ønsker at dække borgerens behov fuldstændigt ved at yde borgeren den service, han/hun efterspørger".*[160] Den kulturelle opfattelse, at "de andre" er mere et produkt af deres kultur, end "vi" er, kommer her metaforisk til udtryk via associationen til en genetisk disponering.

Næste case illustrerer yderligere, at det kan være svært for en dansksomalisk kvinde at få opbakning fra det sociale system til et uddannelsesvalg, der bryder med det traditionelle kønsopdelte arbejdsmarked.

Du kan bliver sosu-assistent eller pædagogmedhjælper

Soraya er 46 år, og har boet 10 år i Danmark. Hun er fraskilt og bor alene med to børn i alderen seks og ni år. Hun bor i et boligområde, hvor der primært bor andre

[160] Min fremhævning med fed skrift. Citaterne stammer fra rapporten "Etablering af regionalt netværk, der letter tosprogedes vej fra folke- eller sprogskole til en Sosu-uddannelse" (2004:23), udgivet af Skolen i Hammer Bakker, Hjørring.

arbejdsløse etniske minoriteter og ganske få majoritetsdanskere.
Hun har passet sin syge mor i flere år, indtil moren døde, og i de senere år har hun passet sin syge far, der bor i samme opgang. Hun er ansat tre timer om ugen af kommunen til at købe ind for faren, lave mad til ham og hjælpe med personlig pleje. Et arbejde, kommunen ellers ville sende en uddannet social- og sundhedsassistent ud for at lave.

Soraya vil meget gerne i arbejde. Hun mangler dog stadig at gennemføre den sidste prøve i sprogskolen. Hun er således ikke erklæret "arbejdsparat" endnu, men spørger flere gange, om jeg vil hjælpe hende med at søge job. Det gør jeg. Hun søger et pædagogmedhjælperjob og et job som handicapkører (sidstnævnte starter med et uddannelsesforløb - med garanti om fast ansættelse bagefter). Uden held.

Soraya har - som den eneste af mine kvindelige informanter - kørekort og bil. Hun vil meget gerne arbejde som chauffør. Helst vil hun køre ældre og handicappede mennesker.
"Jeg vil ikke så gerne være hjemmehjælper", understreger hun. Soraya synes, hun allerede har brugt mange år af sit liv på at passe sin syge mor og far.
Derudover er hun overbevist om, at hun i hjemmeplejen vil få mange ubehagelige - diskriminerende - oplevelser med de ældre borgere. *"Fordi du er udenlandsk, du er sort, du går med tørklæde, når du kommer i deres hjem. Du kommer i **deres hjem**"*, understreger hun for mig. Det vil være noget andet at arbejde som chauffør for de ældre, mener Soraya. *"Så kommer de ud til **min** egen bil"*, understreger hun.

Tilfældigvis kender jeg en dansksomalisk mand, som af hans sagsbehandler fik bevilliget en uddannelse til handicapkører. Uddannelsen, der består af det store og lille erhvervskørekort og en række forskellige AMU-kurser i kortlæsning, løfteteknik m.v., strækker sig over halvandet år, og skulle angiveligt koste omkring 150.000 kroner. Manden har i dag fast job som handicapkører. Jeg fortæller Soraya om mit kendskab til denne uddannelse.

Soraya vil meget gerne spørge sin sagsbehandler, om det er muligt at få bevilliget sådan en uddannelse. Hun har et almindeligt kørekort i forvejen, så måske har hun en god chance, tænker jeg. Jeg tager med til mødet. Det bliver ikke med hendes sagsbehandler, men med den uddannelsesvejleder, hun er tilknyttet på Undervisningscenter for Indvandrere (UCI). Det er det sted, hvor hun aktuelt modtager sprogundervisning.

Vejlederen siger, at hun personligt meget gerne vil støtte Soraya i hendes uddannelsesønske. Selvom jeg blot er med på mødet som observatør, kommer jeg her med en kommentar om, at det også kunne have en positiv signalværdi i forhold til andre etniske minoritetskvinder, hvis Soraya fik job i et - for indvandrerkvinder - så utraditionelt fag. Det er vejlederen enig i.

"MEN det er ikke mig, der skal tage beslutningen" siger hun. *"Om jeg får et ja eller nej fra sagsbehandlerne er **udelukkende** et spørgsmål, om de mener, det er for dyr en uddannelse eller ej. Det er det eneste, der tæller"*, understreger hun.

"Men det er da også vigtigt, om det er noget, man vil være glad for?" spørger Soraya forsigtigt.

"Det ser man ikke til", svarer vejlederen.

Hun fortsætter med at forklare, at eftersom Soraya *har* været ansat (godt nok kun få timer om ugen, men over et par år) som hjemmehjælper af kommunen til at passe sin far, så vil man nok vurdere, at hun hurtigst, og dermed billigst, vil kunne gennemføre en social- og sundhedsuddannelse, og derfor indstille hende til det.

"Det siger jeg bare for, at du ikke skal sætte dine forventninger for højt", siger vejlederen til Soraya.

Hun fortæller videre, at de borgere der som Soraya kommer til UCI er dem, der vurderes "meget tæt på arbejdsmarkedet", altså så godt som arbejdsparate. *"Som hovedregel", siger vejlederen "bliver de enten indstillet til social- og sundheds-assistent eller pædagogmedhjælper. Det er billigst"*, siger vejlederen. *"Det er yderst sjældent, nogle bliver bevilget en anden uddannelse"*, tilføjer hun.

Adskillige måneder senere - i min anden fase af feltarbejdet - møder jeg Soraya igen. Jeg spørger, om bevillingen til handicapkører uddannelsen gik igennem. Hun fortæller, at hun mødte op UCI, og fik at vide, at hendes ønske var blevet afvist. Den mandlige vejleder, hun mødtes med, forsøgte at gøre hende begribelig, at det nok ville være urealistisk, at hun skulle kunne tage det store kørekort, som kræves til handicapkøreuddannelsen. Han hev en stor stak bøger frem på bordet, fortæller Soraya, og sagde: *"Alt det her skal du kunne, og det er **meget** teknisk"*. Så tilføjede han: *"Vi har haft kvinder før, der er faldet fra. Det kommer du aldrig igennem."*

Soraya er nu blevet indstillet til at gå i gang med sosu-uddannelsen.

Det er bemærkelsesværdigt, at den dansksomaliske mand, jeg kender, i modsætning til Soraya *fik* bevilliget handicapkøreruddannelsen, selvom han ikke (som Soraya) havde bil og kørselserfaring i forvejen. Det tyder således på, at andre forhold end relevante faglige kvalifikationer spiller ind på den vejledning, mænd og kvinder får i forhold til uddannelse.

Det tyder i allerhøjeste grad på, at uddannelsesvejledningen er præget af nogle kulturelle forståelser (en kulturel model) om, at "de andre" er determineret/betinget af deres kulturelle bagage (på forskellig vis afhængigt af deres køn). Selvom majoritets-danskere sandsynligvis også modtager vejledning relateret til deres køn, tegner der sig nu alligevel et andet billede her. I forhold til ledige majoritetsdanske kvinder aktiveres tilsyneladende nogle andre typer forståelser, der omvendt vægter selvbestemmelse og individuelle præferencer. I hvert fald siger en sagsbehandler, jeg har interviewet, at:

"Mange af mine kollegaer synes, at indvandrerkvinder er særlig gode til sosu-uddannelsen. Færre og færre danske kvinder gider desuden at søge ind. Det er

rationalet bag at målrette sosu-kampagnen mod indvandrerkvinder."

En anden sagsbehandler, jeg har interviewet, uddyber:

"..dels kan det være en vej til senere at blive sygeplejerske, dels er det et job hvor der mangler tusindvis af arbejdskraft de kommende år. Samtidig er vi da bevidste om ikke at producere en etnisk underklasse..."

Det er et systemisk krav i det sociale system, at sagsbehandleren i samarbejde med den arbejdsledige borger skal finde den kortest mulige vej til selvforsørgelse. Sagsbehandleren skal tage i betragtning, hvor der aktuelt er jobåbninger på arbejdsmarkedet, og hvad borgeren interesserer sig for. På den baggrund skal sagsbehandleren foretage et *personligt skøn* af, hvad der er det rette uddannelsesvalg. Som analysen allerede har vist, tyder det på, at social- og sundhedsuddannelsen skønnes at være et specielt egnet uddannelsesvalg for netop indvandrerkvinder.

Det tyder altså på, at dansksomaliske kvinder udsættes for institutionel indirekte diskrimination, når det gælder uddannelsesvalg – af politikere, og som følge heraf videre i det sociale system[161]. Det sker ikke på grund af en intention hos sagsbehandleren om at diskriminere. Derimod bunder diskriminationen i det systemiske krav om korteste (og billigste) vej til selvforsørgelse (pålagt i sidste instans politisk), som i dag retter fokus på blandt andet sosu-uddannelsen, *kombineret* med et prototypisk og stereotypt skøn i retning af, at indvandrerkvinder er særlig disponerede for dette fag qua deres køn og kultur.[162]

Når der i dag primært rettes fokus på sosu-uddannelsen, handler det om, at hjemmeplejen aktuelt er en branche, hvor man statistisk kan påvise et arbejdskraftbehov, og hvor man ved, at der fremover vil være en øget efterspørgsel på arbejdskraft. Udover, at det umiddelbart giver god mening, vil jeg til det aspekt kritisk indvende, at det dog også er problemfyldt at bruge statistik som et dominerende argument for styringen af en bestemt befolkningsgruppes arbejdsmarkedsintegration. Problemet er, at man fanges ind i en positivistisk forståelse for, hvad viden er

[161] Formentlig rammer diskriminationen også ledige kvinder med anden etnisk minoritetsbaggrund end somalisk, hvilket denne undersøgelse dog ikke kan dokumentere.

[162] Jeg har ikke kunnet konstatere, at mine mandlige informanter oplever den samme form for køns- og etnicitetsbaseret diskrimination, hvad angår uddannelsesvalg. Måske stilles de simpelthen flere valgmuligheder i sigte af sagsbehandleren, eller måske oplever de, at de uddannelser, de indstilles til (for eksempel chaufføruddannelser), er mere prestigefyldte?

(Hastrup 2004a). Statistisk viden anvendes ureflekteret som et "faktuelt" belæg for indførelsen af en bestemt social teknologi (nemlig en specifik uddannelsesstrategi i forhold til indvandrerkvinder). Væk er bevidstheden om, at ingen former for viden (heller ikke statistik) kan forstås løsrevet fra den sociale kontekst, de indgår i og genererer (ibid.).

Som en socialrådgiver tidligere kom ind på, skal vi være opmærksomme på, at vi ikke hermed kommer til at *skabe* en ny etnisk underklasse (som pendant til rengøringsbranchen vil jeg tilføje[163]). Sociale teknologier implementeres ikke blot med henblik på at løse et specifikt "problem", det *skaber* også en bestemt social virkelighed (Jöhncke, Nordahl Svendsen & Reynolds Whyte 2004). Ian Hacking har beskrevet denne proces med begrebet dynamisk nominalisme (Hacking 1986). Begrebet angiver, at et fænomen ikke først *er* og siden hen anerkendes eller "opdages". Fænomenets eksistens bliver til undervejs i selve kategoriserings-processen.

Når indvandrerkvinderne i større og større tal snart kommer til at fylde i statistikkerne over ansatte i hjemmeplejen, bliver det endnu en gang nemt at henvise til, at man heri kan spore, at de jo er "født med et omsorgsgen". Kategorien bliver med andre ord for alvor "virkelig" (Hacking 1986; Pedersen 1989). Eller sagt med andre ord: den kulturelle model om, at *de andre*, i modsætning til *os*, er betinget af deres kultur bliver "verificeret" - og fortsat reproduceret.

Hvad ville omvendt kunne medvirke til, at denne kulturelle model blev udfordret? Det er et relevant spørgsmål at stille her. Megen forskning indenfor den kognitive antropologi beskæftiger sig med det *vedvarende* aspekt ved kulturelle modeller (se Strauss & Quinn 1997 m.fl.). Specifikke kulturelle skemaer[164], der tilegnes/ internaliseres i tidlig barndom, er således tilbøjelige til at blive generaliseret til nye erfaringer senere i livet, som også psykoanalytikere siden Freuds tid har gjort os opmærksom på (Strauss & Quinn 1996:139). Nogle kulturelle modeller er endda særdeles vedvarende (over flere generationer), specielt meget overordnede modeller (Strauss & Quinn 1997; D'Andrade 1992) som for eksempel ære og skam i Sydeuropa og selvhjulpenhed i USA (Strauss 1992). Den kognitive forskning peger imidlertid

---

[163] Jf. kapitel 2, hvor det fremgår, at de fleste dansksomaliere i beskæftigelse i dag befinder sig i rengøringsbranchen.

[164] Kulturelle skemaer er, som jeg har været inde på i kapitel 1, de delelementer, der konstituerer den kulturelle model, og som (som nævnt i kapitel 5) blandt andet metodisk og analytisk kan afdækkes via metaforisk sprogbrug.

også på, at kulturelle modeller ikke blot reproduceres via tidlig socialisering, som et Bourdieu'sk syn ellers nemt indikerer. Personer vælger dels intentionelt at videregive bestemte skemaer, som de på baggrund af personlige erfaringer synes er vigtige, at de unge lærer (Strauss & Quinn 1996:136-7). Dels vil ændrede forhold i samfundet påvirke individers måde at *bruge* de kulturelle modeller til at forstå og forklare den (forandrede) verden, der omgiver dem (Quinn 1994; Jagd 1998). Dermed sagt, at de prototypiske opfattelser af, at indvandrerkvinder er særligt disponerede for omsorgs-fag (som er indlejret i en mere overordnet model om at være kulturelt betinget) sandsynligvis vil ændres over tid, hvis flere mennesker får personlige *erfaringer* med andet. Hvis arbejdsgivere, kollegaer, naboer og andre ser og erfarer, at flere (synligt anderledes) indvandrerkvinder varetager forskelligartede jobs - for eksempel som behandlere, administratorer, udøvende myndigheder, sælgere, kommunale service-medarbejdere og så videre - så vil det gøre en positiv forskel. Ikke alene vil det (især hvis mediedebatten støtter op om det) have en forandrende effekt i forhold til den kulturelle model. Det vil som følge heraf også have en positiv effekt for kvindernes integration på (forskellige områder af) arbejdsmarkedet.

Sidste case illustrerer, at dansksomaliske kvinders hovedtørklæde i dag medvirker til, at de i det sociale system stilles færre og mindre gode udsigter i sigte med hensyn til uddannelsesvejen og den senere entré på arbejdsmarkedet. Denne case præsenteres i det følgende.

"Jeg kan ikke få et arbejde, fordi jeg bærer tørklæde"

Alle mine informanter - kvinder som mænd – er enige i, at dansksomaliske kvinder har en særlig barriere i forhold til mændene, når det gælder om at komme ind på det danske arbejdsmarked. Mænd som kvinder henviser til, at det skyldes kvindernes hovedtørklæde. Knap halvdelen af mine primære informanter og cirka en tredjedel af de arbejdsløse kvinder, jeg har interviewet i alt (15 ud af 45), tænker ikke alene, at det er en særlig barriere. De lader til at have *opgivet* af få et job af den grund, at de bærer tørklæde. Det er specielt kvinder, der bærer det store tørklæde, *djelbab*, der mener, at arbejdsmarkedet er fuldstændig lukket for dem. Så godt som ingen af disse kvinder har på egen krop oplevet at blive diskrimineret af arbejdsgivere (de har nemlig sjældent søgt et eneste job i den tid, de har boet i Danmark). Alligevel *forventer* de at blive diskrimineret. Jeg har grund til at antage, at denne forventede diskrimination efterfulgt af resignation og opgivelse findes hos endnu flere ledige dansksomaliske kvinder. Det vil fremgå af følgende.

Annab, en fraskilt mor på 40 år, vil gerne ind på sosu-skolen (for senere at uddanne sig til sygeplejerske) eller alternativt pædagogmedhjælper. Annab er meget troende, og går altid - i det offentlige rum - iklædt lang djelbab, der kun lader hendes ansigt,

hænder og fødder synlige. På sprogskolen, hvor hun har fortalt om sine jobønsker, har hun fået at vide, at hun ikke kan blive *nogen af delene,* hvis hun bærer djelbab.

Hun forstår ikke, hvorfor det er et problem med djelbab'en. Hun kan godt se, at den vil være et problem, hvis hun skulle arbejde på fabrik (den kunne komme i klemme i maskiner, siger hun). Hvis hun skulle arbejde sådan et sted, ville hun tage et mindre tørklæde på, der kun dækker hår, hals, skuldre og bryst, fortæller hun. *"Men jeg kan da sagtens arbejde i en børnehave med djelbab på - hvorfor er det et problem?"* spørger hun mig undrende.

Igennem mit feltarbejde hører jeg mange lignende udsagn fra kvinderne. Hvis de ikke selv har fået at vide af deres sagsbehandler (eller sproglærer), at de ikke kan få job, fordi de bærer stort tørklæde, kender de typisk en veninde, der har fået det at vide. Selv fortæller mange af dem, at de ikke vil have noget imod at skifte til et mindre hovedtørklæde, når først de er blevet ansat i et job. Så godt som alle understreger dog, at de altid til en jobsamtale vil beholde djelbab'en på, da de ellers forbryder sig mod Allah. (Cirka en fjerdedel af mine 20 kvindelige nøgleinformanter bærer djelbab, når de færdes udenfor hjemmet, mens resten går med hijab; et mindre tørklæde, der kun dækker hår, hals og eventuelt skuldre).

På det Open Space seminar, jeg gennemførte i slutningen af mit feltarbejde, og hvor deltagerne - cirka 80 dansksomaliere og 40 majoritetsdanskere - selv bragte emner op til diskussion, sidder jeg på et tidspunkt i en diskussionsgruppe blandt cirka 20 dansksomaliske kvinder (jeg kender cirka fem af dem i forvejen). Emnet, som her er rejst til diskussion af en dansksomalisk kvinde er : "**Hvorfor vil socialrådgivere ikke vise vej, hvis man vil have arbejde eller uddannelse?"**

En kvinde i gruppen fortæller, at hun gerne vil være sygeplejerske, men at hun af sin sagsbehandler fik at vide *"det kan du ikke blive, du har fire børn og jeg kender mange somaliere, der ikke gider at lære…derfor kan du ikke"*. Hun fortæller, at hun bad om en ny sagsbehandler, og fik nøjagtig det samme at vide af denne person. Den tredje sagsbehandler, hun fik, var mere positivt stemt og støttede hende i hendes uddannelsesønske, men understregede overfor hende, at *"det tager lang tid"*.

Flere af kvinderne i gruppen beretter om, hvordan sagsbehandlere har været med til at tage modet fra dem. Én har for eksempel oplevet, at sagsbehandleren sagde: *"Du kan ikke finde arbejde, når du bærer stort tørklæde."*
Kvinden hiver ud i sit djelbab stof: *"Det er det, der er problemet"*, siger hun ud i gruppen.

Hovedparten af de cirka tyve kvinder nikker genkendende til beretningerne, og virker meget frustrerede og opgivende. Spørgsmålet bliver rejst: *"Hvad skal man gøre, hvis man ikke bliver støttet af ens sagsbehandler?"* Jeg nævner, at det er vigtigt at de kender deres rettigheder; at de KAN tage en uddannelse, hvis de ønsker det.
"Vi kender vores rettigheder" siger en af kvinderne, *"men det er svært at gå i gang med en uddannelse, hvis vi får at vide, at det er for svært, eller det kan vi ikke."*

Kun én kvinde i gruppen oplever, at hun er blevet positivt støttet af sin sagsbehandler. Hun adskiller sig fra resten af kvinderne på flere områder. Hun har i

flere år boet i Nivå, hun har et danskklingende navn, hun taler bedre dansk end de øvrige, hun er slankere end de fleste andre, og kun iklædt et lille tørklæde, der dækker håret. Hendes sagsbehandler har støttet hende i hendes ønske om at uddanne sig til sygeplejerske. Hun mener selv, det handler om at hun på det tidspunkt boede i Nivå, hvor man, ifølge hende, gør mere for at hjælpe indvandrere. En anden kvinde i gruppen indskyder at det også kan være, fordi hun er ung (hun er cirka 5-10 år yngre end de fleste andre i gruppen, der er i 40 års alderen). Kvinden tilføjer, at det er vigtigt, at *"man tror på sig selv, og er målrettet og bliver ved med at insistere på at forfølge sit mål!"*.

På et senere tidspunkt på dagen deltager jeg i en anden diskussionsgruppe, hvor en ung dansksomalisk kvinde fortæller:
"For den somaliske kvinde er sagsbehandleren en autoritet; hun har en uddannelse, hun sidder på et kontor - så den somaliske kvinde TROR på, at hun ikke kan blive sygeplejerske, hvis hun siger det."

Herefter er der en kvinde med majoritetsdansk baggrund, der siger at det jo står alle frit for at tage en videregående uddannelse, som er SU berettiget. Jeg kommenterer: *"Sådan har jeg også tænkt, men det er gået op for mig, at så mange somaliere efter så mange år - måske 10-14 år - i det sociale system, føler at det er ANDRE, der bestemmer over dem."*

I løbet af dagen deltager jeg også i en diskussionsgruppe, hvor emnet er rejst af en af mine kvindelige informanter Fatun: **"Vil danske arbejdsgivere give mig arbejde, hvis jeg har tørklæde på?"**

Jeg kommer ind midtvejs i diskussionen. Der sidder cirka 25 dansksomaliske kvinder på stole anbragti en stor ring, og bag dem sidder og står fire dansksomaliske mænd.
Diskussionen er ophedet, og ansigtsudtrykket alvorligt på mange. Foruden de mange dansksomaliske kvinder (heriblandt en hel del i djelbab), er der tre sagsbehandlere, en jobkonsulent og en medarbejder fra Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration til stede.

Fatun tager ordet: *"Hvorfor vil arbejdsgivere ikke ha' mig, når jeg bærer tørklæde?"* spørger hun. Der foregår en vekslende dialog mellem de to sagsbehandlere, der er mest aktive på den ene side af cirklen, og flere dansksomaliske kvinder på den anden side. Stemningen er anspændt.

"Hvorfor har danskere så meget imod djelbab?", lyder spørgsmålet igen fra en af kvinderne.

En af sagsbehandleren svarer:
"Jeg tror det kommer med tiden, arbejdsgiverne bliver mere vant til det...ligesom mig selv. Nu kommer jeg i Nordvest hver dag, og jeg SER ikke de tørklæder mere; jeg ser dem simpelthen ikke mere."

En anden af sagsbehandlerne indskyder:
"Jamen, da jeg fik mit arbejde i kommunen, blev jeg også bedt om at ta' min piercing i næsen ud, og jeg måtte kun have TO øreringe, én i hvert øre (hun peger på sine to

ører) og hvis jeg bærer nedringet bluse..."

Her bryder en af de andre sagsbehandlere ind: *"Der er også nogen steder, man bare heller ikke kan få lov at gå med cowboybukser."*

"Det er det samme for mig", siger sagsbehandleren, der før blev afbrudt. *"**Vi** kan heller ikke bare...."*

Jeg kigger mig omkring i gruppen. Snakken er blevet overtaget af de argumenterende og veltalende majoritetsdanskere. Ingen af de dansksomaliske kvinder ser umiddelbart ud til at ville tage ordet. Flere har et meget sammenbidt og anspændt udtryk i ansigtet.
Jeg tager ordet: Jamen, det er vel ikke det samme, at man bliver bedt om at smide tørklædet, som at man bliver bedt om at tage sine piercinger eller øreringe ud?, spørger jeg. Jeg kigger over på Fatun. Hun nikker, og siger så: *"Det er en del af min kultur"*.
Så brydes snakken af en masse kvinder i det ene hjørne, der begynder at tale ivrigt indbyrdes på somali.

En af mændene, der indtil nu alle har fulgt diskussionen som observatører fra sidelinien, bryder nu ind, og siger henvendt til kvinderne:
"Når du bærer det tørklæde, sender du et signal til arbejdsgiveren, om at du ikke er parat til at arbejde. Det er vigtigt at kende arbejdsgiverens måde at se dig på".

Manden, som jeg har snakket med i pausen, og som har fortalt mig, at han er i arbejde, kommer her med en mulig forklaring på det spørgsmål, Fatun startede med at rejse: Tørklædet ses efter alt at dømme som synonym på manglende vilje og/eller evne til at integrere sig.

Uanset om følgende hypotese er korrekt, at der ikke bare blandt sagsbehandlere, sproglærere og arbejdsgivere, men også i majoritetsbefolkningen mere generelt, bliver sat nogle implicitte lighedstegn mellem tørklædet og manglende vilje eller evne til at integrere sig (hvilket der er flere debatter i medierne, der indikerer - senest debatten om, hvorvidt det er acceptabelt, at studieværten på DR2, Asmaa Abdol-Hamid, bærer hovedtørklæde), så er det et faktum, at en del sagsbehandlere (ikke alle)[165] overfor kvinderne *problematiserer*, at de bruger tørklæde.

[165] Flere sagsbehandlere, jeg har interviewet og debatteret med på diverse konferencer under mit ph.d. forløb mener omvendt, at det er fuldstændig irrelevant at tale med kvinderne om deres tørklæde overhovedet. Det ville således være misvisende og alt for generaliserende at hævde, at sagsbehandlere eller majoritetsdanskere i almindelighed for den sags skyld sætter lighedstegn mellem tørklædet og manglende vilje eller evne til at integrere sig – men noget tyder alligevel på, at der på et generelt plan i samfundet eksisterer sådanne – mere eller mindre uudtalte – antagelser, som blandt andet bliver udtrykt og reproduceret via diverse debatter i medierne (se også Teun van Dijk: *Elite discourse and racism* (1993)).

De sagsbehandlere, der går ind i diskussionen på Open Space (jf. ovenfor) mener for så vidt ikke, at tørklædet bør være et problem i forhold til ansættelse. Men de understreger på den anden side, at alle jobansøgere må underlægge sig bestemte beklædningskrav på arbejdspladser. Underforstået: de dansksomaliske kvinder bliver ikke forskelsbehandlet eller diskrimineret. Logikken følger den tidligere omtalte kulturelle forståelse i Skandinavien, at *ensartede* krav til medarbejdere er det samme som *lige* behandling.

Krav eller appeller til kvinderne om, at de skal lægge tørklædet, hvis de vil have et job, er omvendt indirekte diskriminerende. Formentlig er sagsbehandlerne selv ureflekterede omkring den institutionaliserede diskrimination, de indirekte udsætter kvinderne for, når de problematiserer tørklædet (hvilket i sig selv er et problem).[166] De er ureflekterede forstået på den måde, at det ikke er deres intention at diskriminere; det afspejler sig i, at de taler i en *tolerancediskurs* (Hervik 1999). Desuden er de ureflekterede, fordi problematiseringen af tørklædet på beklagelig vis er *comme il faut* i den aktuelle mediedebat, og har været det i en del år. Sagsbehandlere er, som alle andre, påvirket (på forskellig vis naturligvis) af den udbredte offentlige stigmatisering af kvinder, der bærer tørklæde. Deres holdninger og personlige skøn kommer med andre ord et sted fra. Stigmatiseringen har for eksempel været anført af politikere fra Dansk Folkeparti[167], og arbejdsgivere, der i forbindelse med såkaldt "tørklæde-sager" har proklameret, at ledelsesretten til at ansætte og fyre, hvem de vil, står hævet over forbuddet mod diskrimination på

---

[166] Det har jeg blandt andet kunne konstatere i debatter med sagsbehandlere på diverse konferencer.

[167] For eksempel har Jesper Langballe udtalt følgende: *"Jeg har som udgangspunkt, og det har vi vel alle sammen ment, at det egentlig bør være frivilligt, hvordan man vil gå klædt, men med tørklædet er der jo tale om en beklædning, som har en så voldsom stærk symbolværdi, at man kan sige, at det svarer til, at en rocker går med et hagekors malet på ryggen, for det første, fordi det er kvinde-undertrykkende, for det andet, fordi tørklædet er et klart signal om, at man vil have indført sharia-lovgivningen her til lands, og for det tredje, fordi der ingen tvivl er om, at det er en stærk barriere for en integration på arbejdsmarkedet og andre steder."* (Folketinget, 4.11.2005).

arbejdsmarkedet[168]. Andre meningsdannere har også medvirket til stigmatiseringen - senest forkvinden for Kvinder for Frihed[169].

Det tyder på, at sagsbehandlerne er påvirket af en udbredt tendens til at fokusere på endemålet for integration (defineret som at blive så "ens" som muligt), frem for processen, der i følge Lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet m.v. omvendt skal måles i forhold til anerkendelse af forskelligheder og beskyttelse mod diskrimination.

Sagsbehandleres, såvel som politikeres og arbejdsgiveres, systematiske problematisering af tørklædet udgør et strukturelt problem for muslimske kvinders integration på arbejdsmarkedet. På den ene side har vi nemlig et arbejdsmarked, der trods alt indenfor nogle jobbrancher *er* ved at åbne for rekruttering af etniske minoriteter, herunder muslimske kvinder, der bærer tørklæde[170]. På den anden side har vi centrale arbejdsmarkedsaktører, som sagsbehandlere (og til dels sproglærere) jo vitterlig er, som omvendt med al tydelighed er med til at fastholde og dermed *reproducere* diskriminationen. Det samme kan med rette siges om de - i dette kapitel - nævnte politikere og arbejdsgivere. Det ville være ønskeligt, hvis samtlige disse aktører omvendt i langt højere grad *understøttede* den positive udvikling på arbejdsmarkedet. Når sagsbehandlere (og til dels sproglærere) problematiserer tørklædet overfor de dansksomaliske kvinder, resulterer det nemlig som tidligere nævnt - stik

---

[168] I 1999 hører vi i medierne om en "tørklæde-sag". Det er ikke den første. En mindre gruppe unge muslimske piger går til medierne, fordi de er sure over, at ingen butikker vil ansætte dem. Det får FDBs formand, den tidligere radikale kulturminister Ebbe Lundgaard, til at sige, at *"det var i de nye danskeres egen interesse, at de tilpassede sig danske forhold. Vi ansætter ikke piger med tørklæde som kassedamer - akkurat som at vi ikke vil have mænd med langt hår og næseringe siddende ved kasserne"*. Aldi og Dansk Supermarked, der ejer butikskæderne Føtex, Netto og Bilka, følger trop med lignede udmeldinger. Arbejdsminister Ove Hygum understreger i debatten, at butikkerne handler i strid med loven, når de nægter muslimske kassedamer at gå med tørklæde. (Politiken, 11. august 2000, se http://www.arnehansen.net/000810magasin.htm).

[169] Læge Vibeke Maniche har som forkvinde for Kvinder for Frihed offentligt krævet tv-studieværten Asmaa Abdol-Hamid fjernet fra Danmarks Radio på grund af hendes muslimske hovedtørklæde, og ved den lejlighed afleveret 500 protestunderskrifter til DR. Hun udtaler: *"Tørklædet er et kæmpe anslag mod vores rettigheder (..). Sat på spidsen frygter jeg et muslimsk samfund, hvor man behandler os kvinder som i Saudi Arabien."* (Berlingske Tidende d. 13.4.2006). En anden udtalelse: *"Hvis jeg får målt blodtryk af en kvindelig læge, der bærer tørklæde, så bliver det alt for højt! Det provokerer mig i den grad, fordi det for mig er et symbol på en ekstrem kvindeundertrykkelse. Det er for mig at se et totalt brud med den uniformspolitik, der ellers er blandt læger og på sygehuse. Meningen med kitlen og den anonyme påklædning er jo netop, at patienten skal i fokus, og lægen skal være ret anonym og ikke virke afstødende med sin seksualitet, religion eller lignende."* (Ugeskrift for Læger, nr. 32, 8.8.2005).

[170] En række danske virksomheder har en strategi for mangfoldighed og personalepolitikker til at sikre medarbejderne lige muligheder og fravær af diskrimination. Det gælder blandt andre IBM, Novo Nordisk, McDonald's, TDC, Ikea og Arriva.

imod de formentlig gode intentioner[171] - i, at mange af kvinderne resignerer og opgiver at komme ind på arbejdsmarkedet.[172]

Opsummering

I dette kapitel har jeg undersøgt, hvordan diskrimination påvirker mine dansk-somaliske informanters muligheder for og orienteringer henimod at opnå et aktivt medborgerskab - herunder et tilhørsforhold - til det danske samfund, uddannelses-system og arbejdsmarked. Kapitlet viser ikke alene, at dansksomaliere i udbredt grad rammes af – og også i høj grad selv oplever, at de bliver udsat for - såvel isoleret hverdagsdiskrimination som institutionel diskrimination.

Analysen afdækker, at diskriminationen har følgende konsekvenser for mine informanter. Hvis vi koncentrerer os om deres *ressourcer* først, lader det for det første til, at mine informanter generelt har nogle kulturelle og kognitive forudsætninger - udtrykt i metaforen om "hånden" - der sætter dem i stand til at abstrahere fra den konkrete oplevelse af direkte hverdagsdiskrimination (på gaden, i bussen, forretninger m.v.), og se den som kun én del af den danske virkelighed og ikke et udtryk for en generel modvilje mod dem fra alle majoritetsdanskere. Mine informanter aktiverer med metaforen om "hånden" en kulturel model for forskellighed, der sætter forskels-behandlingen ind i en betydningsramme, hvor den forstås som et godt nok beklageligt, men almenmenneskeligt vilkår. At denne forståelse af mange af mine informanter aktiveres netop i forhold til den direkte hverdagsdiskrimination er formentlig samtidig et udtryk for en forsvarsmekanisme, som personerne (ubevidst) benytter sig af med det formål at hindre, at den åbenlyse ydre stigmatisering, de oplever fra omgivelserne, internaliseres som et indre stigma.

For det andet tyder det på, at det at have støttende sociale relationer - for eksempel til majoritetsdanske naboer og kollegaer - i praksis medvirker til, at enkelt individer evner at overkomme selv meget voldsomme oplevelser af diskrimination (overfald og hetz) på en måde, så disse oplevelser ikke - i sig selv - negativt præger deres oplevelse

---

[171] Jeg antager at sagsbehandlere, der problematiserer tørklædet overfor de dansksomaliske kvinder har en *positiv intention* om at ville forklare "hvordan landet ligger" for tørklædeklædte kvinder i Danmark. Desværre har den gode intention nogle meget negative konsekvenser for kvinderne i form af resignation.

[172] Cirka en tredjedel af samtlige arbejdsledige kvinder, som jeg har interviewet, opgiver proaktivt at gøre en indsats for at komme i gang med en uddannelse eller søge jobs, fordi de er overbevist om, at det ikke nytter noget. Denne resignerende adfærd vil jeg analysere mere dybdegående i kapitel 8.

af tilhørsforhold og ønske om at være en aktiv medborger i samfundet. (Betydningen og arten af støttende sociale relationer udbygges med analysen i kapitel 9).

Omvendt peger min analyse også på, at hvis ens liv aktuelt er præget af omstændigheder og begivenheder, hvor man på *flere områder* oplever manglende anerkendelse fra det omgivende samfund, umyndiggørelse og fremmedgørelse (for eksempel i relation til det sociale system, skolen, medierne og arbejdsmarkedet), så er der en risiko for, at diskriminerende oplevelser fra eksempelvis en arbejdsgiver får en meget demotiverende effekt. Så er der noget, der tyder på, at en modborgerskabsstrategi ligger lige for. Pludselig fylder oplevelsen af at leve i et meget polariseret samfund, og man kan høre de berørte personer tale i meget generaliserende termer om *dem og os*. Sådan en reaktion afspejler, som casen med Sahra har vist os, at minoritetspersonen ikke føler sig anerkendt og inkluderet via en aktiv medborgerskabsstrategi fra majoritetssamfundet. Polariseringen, og den dertil hørende modborgerskabsstrategi, affødes af, at personen oplever, at majoritetssamfundet *selv* anvender en modborgerskabsstrategi.

Det er yderligere interessant at bemærke, at modborgerskabsstrategien ikke står alene. Under de nævnte omstændigheder (oplevelse af manglende anerkendelse, umyndiggørelse og fremmedgørelse) lader det til, for flere af mine både mandlige og kvindelige informanter, at modborgerskabsstrategien går *hånd i hånd* med en alternativ medborgerskabsstrategi. Det kommer til udtryk ved, at de vender sig mod det danske majoritetssamfund, og samtidig seriøst overvejer - eller beslutter sig for - at migrere til et i deres øjne mere venligt stillet land.

Hverken med- eller modborgerskabsstrategien er statiske. Jeg kan således konstatere skift *over tid* i personers orientering mod at rejse til England eller blive i Danmark, afhængigt af om de på grund af ændrede livsomstændigheder opnår social anerkendelse. Som i eksemplet med Sahra: da hun pludselig får et job, hvor hun oplever, at hun gør en meningsfuld forskel for de mennesker, hun arbejder sammen med, nedtones modborgerskabsstrategien og -positionen.

Medborgerskab er i høj grad noget, der vedrører bestemte sociale og etniske gruppers strukturelle muligheder for lige vilkår og fremtidsudsigter i samfundet. Jeg har igennem kapitlet vist, at den institutionaliserede diskrimination er med til at lægge hindringer i vejen for opnåelse af et fuldt medborgerskab. Tilmed har jeg vist, at når diskrimination vedbliver at være et strukturelt problem i det danske samfund, er det fordi, de diskriminerende sociale teknologier, rutiner og procedurer reproduceres og

legitimeres ved hjælp af nogle mere grundlæggende - og uartikulerbare - kulturelle modeller, som nogle arbejdsgivere, politikere, sagsbehandlere og andre aktører deler og ræsonnerer ud fra. Jeg har i afdækningen af disse især koncentreret mig om to kulturelle modeller, som virker særlig dominerende, og som hver på deres måde henholdsvis *legitimerer* og *kamuflerer* den ulovlige forskelsbehandling udadtil. Den ene kulturelle model handler om, hvad *lighed* er. Den anden handler om, hvad *kultur* er. Den kulturelle model for lighed aktiveres som vist af arbejdsgivere i rekrutteringssammenhænge, hvor de (oftest ureflekteret) anvender et genkendelighedskriterium. Det vil sige, de ansætter dem, der ligner (dem, der i forvejen er ansat). Arbejdsgiveren opfatter typisk ikke selv, at han/hun udøver diskrimination, da genkendelighedskriteriet er forankret i en kulturel model om, at vi alle er *lige*, når bare vi er *ens*. Denne forståelse legitimerer således på et (ubevidst) kognitivt niveau diskriminatorisk forskelsbehandling af mennesker, der er synligt forskellige (det vil sige "uens" i forhold til "os"). Typisk er der tale om institutionaliseret indirekte diskrimination. Rekrutteringsprocedurerne er formelt set neutrale - de ser i udgangspunktet ud til at være baseret på faglige kriterier alene - hvilket arbejdsgiveren da også typisk selv fæstner sig ved. Når der omvendt er tale om institutionaliseret direkte diskrimination, opstiller arbejdsgiveren typisk symbolske hegn (Gullestad 1992) for at kamuflere forskelsbehandlingen. For eksempel som hoteldirektørerne, der ikke vil ansætte dansksomaliere *af hensyn til* de allerede ansatte thai'er eller pakistanere.

Den anden kulturelle model, som efter alt at dømme lægger hindringer i vejen for opnåelsen af et fuldt medborgerskab, er den udbredte opfatellse af, at "de andre" er slave af deres kultur, mens "vi" i majoritetsbefolkningen omvendt er frie af denne bagage, og derfor kan træffe mere individualiserede valg.[173] En sådan overordnet kulturel model om at være kulturelt betinget ses for eksempel udtrykt i prototypiske opfattelser af, at indvandrerkvinder er særligt disponerede for omsorgsfag. Indvandrerkvinder har "tradition" for sådanne fag, påstås det, mens "vi" majoritets-kvinder omvendt lægger vægt på selvbestemmelse og individuelle præferencer i forhold til uddannelsesvalg. Disse opfattelser er blevet offentligt formidlet af politikere med ansvar for integrationsområdet. De er endvidere blevet reproduceret og

[173] Denne kulturelle model er tilsyneladende ikke kun udbredt i Danmark. Marianne Gullestad viser, hvordan man også i Norge ser, at muslimer generelt diskrimineres ved at blive nægtet muligheden for at blive behandlet som individuel og unik; i modsætning til majoritetsbefolkningen (Gullestad 2006:292).

institutionaliseret i det sociale system, hvor sagsbehandlere angiveligt i dag typisk indstiller dansksomaliske kvinder til enten social- og sundhedsuddannelsen eller pædagogmedhjælperuddannelsen, hvad enten kvindernes ønsker om uddannelsesvalg går i andre retninger eller ej. Der er således tale om en systematisk, institutionelt forankret diskrimination, der bunder i centrale vertikale sammenhænge (Jöhncke 2002).

Problemet med de nævnte kulturelle modeller er, at de begge spænder ben for, at mine informanter uden videre besværligheder kan benytte en aktiv medborgerskabs-strategi. Begge spænder de ben, for at dansksomaliere kan tænkes ind i et fælles "vi" fra majoritetssamfundets side.

I næste kapitel vil jeg yderligere udforske det grundlag, som diskriminationen (og de bagvedliggende kulturelle modeller) bygger på; nemlig majoritetssamfundets magt til at udbrede og hegemonisere bestemte diskurser - eller "virkeligheder" - om indvandrere og flygtninge. Jeg vil senere i kapitel 8 og 9 gå videre og *udfordre* den nærliggende tese, at det enkelte individ (den enkelte dansksomalier) i lyset af disse kræfter og processer stort set ingen handlefrihed har i forhold til at opnå et aktivt medborgerskab. Jeg mener denne diskussion (af forholdet mellem struktur og individ) er afgørende for at kunne forstå og begrebsliggøre mine informanters valg af med- og modborgerskabsstrategier. I dette kapitel har jeg allerede indikeret, at det ville være misvisende blot at se mine informanter som "ofre" (for en eksklusion/diskrimination). De er også personer, der på handlekraftige måder foretager strategiske valg på baggrund af deres oplevelser (for eksempel tager deres barn ud af den danske folkeskole eller overvejer at migrere til England).

Kapitel 6: Ansvar og vigtigheden af et inkluderende medborgerskab

De gider ikke at arbejde

En dag er min mand, børn og jeg til en fødselsdagsmiddag hos en ven - an anden antropolog. Omkring middagsbordet er vi flere voksne (de fleste akademikere). På et tidspunkt taler vi om udlændingepolitik. Debatten kredser om, hvilke konsekvenser det vil have for udviklingspolitikken, at Bertel Haarder netop er blevet udnævnt til udviklingsminister. Middagen foregår i august 2004.

På et tidspunkt nævner en af gæsterne, Søren, som er uddannet jurist og arbejder i Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, noget om den høje arbejdsløshed blandt etniske minoriteter. Jeg fortæller, at jeg netop har lavet et længerevarende feltarbejde blandt dansksomaliere omkring det emne. Jeg når ikke at fortælle mere, før der falder en bemærkning fra Søren:

"Der er jo ikke mange af dem, der gider at arbejde!", siger han.

Ingen omkring bordet indvender noget. Lynhurtigt går snakken videre til integrationspolitik generelt. Jeg er meget overrasket. Jeg vender mig mod min mand, og hvisker til ham: ”Det er virkelig utroligt. Tror du, han mener det alvorligt, det han lige sagde?”. Så vender jeg mig om mod Søren, og siger relativt højt, så de fleste omkring bordet kan høre det: ”Sig mig, mente du egentlig det, du sagde, eller var det ironisk ment?”. Jeg er vitterlig i tvivl.

Der bliver helt stille omkring bordet. Sørens kone på den anden side af bordet stopper sin samtale med sidemanden og kigger opmærksomt over på sin mand. "Jamen, er det ikke rigtigt? ***De gider da ikke arbejde****, gør de?* ***Det er da det, man hører....",*** *siger Søren.*

Så får jeg mulighed for at fortælle, hvad jeg har fundet ud af i løbet af mit feltarbejde, og mange lytter opmærksomt. En journalist fra Danmarks Radio bryder ind: "Ej, det er da spændende, det du har fundet ud (tydeligt overrasket). Det skulle vi lave et indslag om på Mandag Morgen..."

Søren er sandsynligvis ikke den eneste majoritetsdansker, der kæder dansksomaliere, arbejde og manglende jobsøgningsindsats sammen. Faktisk bliver jeg

undervejs i mit feltarbejde opmærksom på, at der eksisterer nogle opfattelser i samfundet, som mere generelt kæder indvandrere og flygtninges (og måske i særdeleshed dansksomalieres) indsats for at komme i arbejde sammen med forestillinger om dovenskab eller manglende ansvarlighed. Lige så slående er det, at størstedelen af mine dansksomaliske informanter refererer til, at den offentlige problematiserende debat om indvandrere og flytgninge i Danmark er det forhold, de beklager mest ved at bo i landet.

Formålet med dette kapitel er at belyse, hvordan magt og sociale processer i majoritetssamfundet formentlig er med til at muliggøre, at bestemte antagelser og opfattelser om indvandrere og flygtninges motivation og indsats for at komme i arbejde bliver legitime og udbredte i dele af majoritetsbefolkningen gennem medier og politisk retorik, og også af mine dansksomaliske informanter bliver oplevet som repræsenterende et dominerende majoritetsperspektiv på dem som gruppe. Jeg vil lægge ud med at belyse den negative effekt størstedelen af mine dansksomaliske informanter selv fremhæver, at mediedebatten har i deres liv. Jeg vil herefter kritisk analysere nogle af de implicitte budskaber, der synes at blive formidlet i den aktuelt dominerende diskurs[174] om indvandrere, flygtninge og arbejde, og som tilsyneladende påvirker mine dansksomaliske informanter negativt. Når vi anvender et dobbelt-perspektiv som det, jeg plæderer for – et perspektiv, hvor vi fokuserer på relationerne mellem minoritet og majoritet – og hvor minoritetsprocesser er i forgrunden og majoritetsprocesser i baggrunden for vores analyser (jf. kapitel 1), så implicerer det netop, at vi løbende retter et kritisk blik mod de større samfundsmæssige årsags-sammenhænge, der ligger til grund for, at specifikke minoritetsgrupper selv oplever, at de bliver problematiseret, homogeniseret eller diagnosticeret på bestemte måder. Lad mig understrege, at *dette kapitel ikke indeholder en udtømmede analyse af hele det diskursive univers vedrørende indvandrere, flygtninge og arbejde.* Der er naturligvis forskelle i majoritetsdanskeres holdninger til dette emne, som jeg også vil komme ind på undervejs. Sådanne forskelle vil, som Marianne Gullestad har påpeget, sandsynligvis være relateret til alder, køn, uddannelsesmæssig baggrund, politisk overbevisning m.v. (Gullestad 2006:188). Ikke desto mindre vil jeg stille skarpt på de budskaber, som lader til at være specielt fremherskende i den offentlige mediedebat,

[174] Jeg refererer til *diskurs* som de dominerende verbale "statements", der officielt bruges til at forklare et givent fænomen og dets sammenhænge på et givent tidspunkt i historien i den offentlige mediedebat, politiske debat m.v.

og som vel at mærke af mine informanter opleves som repræsenterende et dominerende – og negativt - majoritetsperspektiv. Undervejs i kapitlet vil jeg – i overensstemmelse med min ambition om ikke kun at rette en radikal kritik gennem mine analyser, men også en konstruktiv kritik[175] - gå videre og reflektere over, hvad ansvarlighed (i forhold til at komme i arbejde) er, og hvad en sådan ansvarlighed fordrer. Det vil lede mig til at argumentere for indførelse af en mere inkluderende medborgerskabspolitik og -strategi, end vi aktuelt ser i Danmark.

Respons på mediedebatten

Størstedelen af mine dansksomaliske informanter refererer til, at mediedebatten om indvandrere og flygtninge i Danmark i langt højere grad end den omtalte hverdags-diskrimination (jf. kapitel 5) får dem til seriøst at overveje at migrere til England[176]. *Tonen i mediedebatten nævnes af mange som det mest ulykkelige forhold ved at bo i Danmark.* Den påvirker negativt manges lyst til og tro på, at det er realistisk for dem at blive anerkendt som medborgere i samfundet. Det gælder også for flere, der *er* kommet i arbejde. 27 årige Hassan, der er uddannet elektroingeniør og har job i en forskningsvirksomhed, siger for eksempel om debatten:

> *"..man kunne godt tænke sig en dag eller en uge, hvor man ikke ser overskriften, (hvor) man snakker om de fremmede. Kunne man ikke bare* ***få fred*** *en uge (..). Selvfølgelig sker der nogle dårlige ting, men skal jeg absolut vide, hvad en 14 årig eller en 16 årig, der bor på Nørrebro, har lavet (..).*
>
> *Nogle gange har man meget mindre lyst til at være i Danmark. Men altså samtidig kunne jeg godt tænke mig at diskutere med nogle danskere og så sige...Jeg ville forklare, hvordan det er. Altså jeg er ikke en del af den 14 årige, som har lavet noget kriminalitet. Altså jeg fungerer, jeg betaler ligesom dig skat, og jeg (yder) mit bedste, og jeg er glad for at være herovre. Så kan man ikke bare sige engang imellem, at det er ikke alle sammen, der er sådan. Engang imellem man glemmer, at der er også nogle udlændinge, der fungerer. Og når man ser medierne, man føler, man er fuldstændig* ***kvalt****. Altså som en af dem, der gør det godt. Og det er rigtigt, når jeg ser sådan en udsendelse, så venter jeg lige, om der på et eller andet tidspunkt skulle være en, der siger: "Selvfølgelig er der også nogle, der gør det godt. Det er ikke alle sammen, der er sådan". Men de kommer bare aldrig sådan nogle udsendelser. Så tænker man: Okay. Man tror, det er det billede."*

---

[175] Jf. kapitel 1.

[176] I kapitel 8 vil jeg komme nærmere ind på den rolle England spiller for en stor del af mine informanter som et muligt nyt eksilland. Jeg vil her også forsøge at kaste lys over den faktisk genmigration til England.

Hassan hører trods sit mismod over indvandrerdebatten ikke til dem, der seriøst overvejer at flytte fra landet. Han er i den heldige situation, at han arbejder i en internationalt orienteret virksomhed, hvor de ansatte rummer flere nationaliteter, og ifølge ham selv generelt har et kosmopolitisk udsyn. Han fortæller, at han derfor ikke har erfaring med, at han personligt bliver stemplet (negativt) på sit arbejde efter en negativ historie i medierne. Modsat Bashir, der som social- og sundhedsassistent i hjemmeplejen ofte oplever, at når medierne taler om kriminelle indvandrere, så påvirker det nogle af de ældre borgeres syn på ham og hans lovlydighed. Så oplever han, at han skal *"kæmpe"* for at vise hvem han er (jf. kapitel 1). Bashir nævner endvidere, at han synes der sker en skævvridning i den offentlige debat i forhold til, hvem der bærer det primære ansvar i relation til arbejdsmarkedsintegrationen. Problemet er, som han ser det, at politikerne bruger indvandrere og flygtninge som kastebold i en debat, der i stedet burde handle om arbejdsgiverne og deres ansvar:

> *"Politikerne skal sende folk ud i arbejde. Det er deres opgave, ikk'!" pointerer Bashir således. Problemet, det ligger hos arbejdsmarkedet, det ligger ikke hos det somaliske folk. Jeg kender mange venner, der gerne vil i arbejde."*

Bashir har, som nævnt i kapitel 1, konkrete planer om at flytte til England, og begrunder det netop med tonen i debatten. På samme måde nævner Sahra (og flere andre) for mig, at:

> *"Det eneste, der kan få mig til at få lyst til at flytte til England, det er medierne. Jeg bliver sur, når jeg hører snakken i TV - også mine børn. Vi føler os ikke velkomne."*

Kun én eneste af mine informanter - en mand midt i tyverne, som også er i arbejde - tager debatten med ophøjet ro. Det er Aidid. Han har en anderledes reaktion end resten af mine informanter, når han ser Pia Kjærsgaard tone frem på skærmen i et spørgsmål om indvandrere:

> *"Nogle gange så griner jeg. Nogle gange så tænker jeg på: Nå okay, er det en ny idé, hun kommer med. Altså, det er ikke sådan, at jeg bliver sur over det, fordi jeg ved, hvor situationen står henne...(..).. Man skal bare kigge på det positive, man skal lade være med at kigge så negativt og sige: "Hun gør sådan, og hun gør sådan....altså det eneste mål hun har, ikk' også, det er: Somaliere skal rejse til England, somaliere skal tilbage til Somalia. Og hvis du ikke gør (det), så vinder du. Men hvis du gør det, så vinder hun. Det er i hvert fald min holdning."*

Aidid er en af de få af mine informanter, der har mange majoritetsdanske venner - fra fodboldklubben, skolen og nabolaget. Han fortæller, at han har oplevet at få stor støtte fra disse venner i forbindelse med blandt andet jobsøgning. Han har erfaring med at blive set på som andet end en "indvandrer" fra sine nærmeste omgivelser. Han bliver også opfattet som "fodboldkammeraten", "naboen" og "den ihærdige jobsøger". Formentlig er denne mere nuancerede eksterne kategorisering medvirkende til, at han ikke føler sig omsluttet af den (problematiske) indvandrerkategori, som blandt andet Dansk Folkepartis retorik henviser til. Han føler sig ikke "kvalt", ligesom Hassan udtrykker det.

Det fremgår således tydeligt, at hovedparten af mine informanter opponerer stærkt mod den eksterne kategorisering, som de via mediedebattens problematiserende diskurs om indvandrere og arbejdsmarkedet oplever fra (visse) politikeres og journalisters side. Både Aidid, Bashir og flere andre af mine informanter nævner eksplicit Pia Kjærsgaard og Dansk Folkeparti som eksponent for denne diskurs. I øvrigt dokumenterer en række undersøgelser, at emner vedrørende indvandrere og flygtninge i de sidste cirka 25 år i stigende grad har optaget de danske medier med en klar tendens til at tale om minoriteterne i et negativt og problematiserende lys (Gaasholt & Togeby 1995; Hussain *et al.* 1997; Madsen 2000, cit. i Karpantschof 2003:89). Andre undersøgelser peger ligeledes på, at problematiseringen af indvandrere og flygtninge har fyldt meget i mediedebatten. For eksempel fremgår det af *"Medierne, minoriteterne og majoriteten – en undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark",* at ud af 8.533 læserbreve i efteråret 1996 var de 75 procent negative over for udlændinge (Hussain *et al.* 1997:123). En undersøgelse af Jacob Gaarde Madsen for Magtudredningen viser desuden, at politikere fra Fremskridtspartiet og Dansk Folkeparti gennem årene er blevet citeret om udlændingespørgsmål langt oftere end andre politikere. En anden undersøgelse lavet af Mandag Morgen Monitor dokumenterer, at efter den ansvarlige minister, er Pia Kjærsgaard – leder af Dansk Folkeparti – den dansker, der i sidste halvdel af 2001 fik mest offentlig taletid om indvandrere (Politiken 28. april 2003, cit. i Karpantschof 2003:90).

Jeg vil nu gå videre til at analysere nogle af de implicitte budskaber, der synes at blive formidlet i den aktuelt dominerende diskurs om indvandrere, flygtninge og arbejde, og som mine dansksomaliske informanter oplever, repræsenterer et

dominerende majoritetsperspektiv på dem. Lad mig igen understrege, at der ikke er tale om en udtømmende analyse af hele det diskursive univers vedrørende indvandrere og flygtninge i det danske samfund. Havde jeg foretaget en sådan empirisk funderet analyse, ville det efter al sandsynlighed fremgå, at der findes forskelligartede perspektiver i debatten. Hensigten er imidlertid at tage udgangspunkt i den del af det diskursive univers, som mine informanter oplever har betydning for deres liv. På den baggrund vil jeg i det følgende forsøge at afdække nogle af de implicitte budskaber, der synes at være bærende i den dominerende diskurs vedrørende etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration (eller mangel på samme). Når jeg betegner en diskurs ”dominerende”, henviser jeg først og fremmest til, at der i det offentlige rum ikke i nævneværdigt omfangt sættes kritiske spørgsmålstegn ved diskursens implicitte antagelser, og at den dermed nemt kommer til at danne grobund for en *common sense* forståelse (Bourdieu 1991:236) i samfundet. Den dominerende diskurs produceres og reproduceres gennem institutionelle apparater såsom medierne.

Påstanden om den manglende motivation

Undervejs i mit feltarbejde toner følgende nyhedsindslag frem i TV-Avisen. Det omhandler etniske minoriteters indsats for at komme i arbejde i Danmark. Det er et relevant indslag at analysere nærmere, idet det formidler nogle implicitte antagelser vedrørende disse gruppers motivation og indsats for at komme i arbejde. Der er vel at mærke tale om nogle antagelser, som ikke kritisk undersøges eller stilles spørgsmålstegn ved i indslaget. Nyhedsindslaget er fra TV-Avisen på Danmarks Radios kanal 1 d. 22. januar 2004. Der stilles her skarpt på en bestemt gruppe af kontanthjælpsmodtagere, der - hvis vi skal følge ræsonnementet i indslaget - tilsyneladende er brug for at rette et særligt "pres" på. Det bliver ikke på noget tidspunkt i indslaget kommenteret, om andre kontanthjælpsmodtagere som for eksempel langtidsledige majoritetsdanskere på samme måde som de indvandrere, der omtales i indslaget, har været "glemt af systemet" og "har fået lov at passe sig selv". Det er tilsyneladende ikke relevant i denne sammenhæng. Indslaget starter med, at journalisten sætter scenen i studiet:

Journalist:
"Regeringen vil stramme grebet om kontanthjælpsmodtagere. De skal i aktivering, ellers mister de kontanthjælpen. Indgrebet vil især ramme en stor gruppe indvandrere, der har været ***glemt af systemet i årevis."*** *(Min fremhævning med fed skrift her og fremover).*

Herefter får vi en kommentar fra beskæftigelsesminister Claus Hjorth Frederiksen:
*"**Man skal presse på hele tiden og uafladeligt**. Fordi det, det gælder om, det er jo at mennesker bliver selvforsørgende. Og for flygtninge/indvandreres vedkommende, at de bliver integreret i det danske samfund."*

Journalist:
*"Nye tal viser, at 40 procent af alle kontanthjælpsmodtagere ikke er i gang. **De får lov til at passe sig selv og bare modtage penge fra det offentlige.** Og det gælder især indvandrere. I ghettoområder som Mjølnerparken i København er der stort set ingen, der har et normalt arbejde. Mange har fået lov til at **passe sig selv i årevis.** Regeringens initiativ har fået 260 beboere i Mjølnerparken til at skrive en protest mod tvungen aktivering.*

*I aften dykker vi ned bag tallene, for at se hvor galt det faktisk står til i de såkaldte ghettoområder. Vi tager på besøg i Mjølnerparken med en håndfuld jobtilbud, **for at se om nogle af de ledige er interesserede i at komme i arbejde.** Men lad os først kaste et blik på de konkrete tal. Der findes 206.700 ikke-vestlige indvandrere i den arbejdsdygtige alder i Danmark. Altså mellem 16 og 66 år. Og 46,8 procent af dem, altså knap halvdelen, er udenfor arbejdsstyrken. De er for eksempel på invalidepension. For danskerne er tallet 20 procent. Og af dem der er i arbejdsstyrken, er der 13 procent arbejdsløse blandt de ikke-vestlige indvandrere. For danskere er tallet kun 5 procent.*

*Tidligere i dag tog vi på besøg i Mjølnerparken på Nørrebro i København. Et område hvor beboerne er indvandrere, og typisk IKKE har et normalt arbejde. Vi fulgtes med Beskæftigelsesminister Claus Hjorth Frederiksen, der havde **en overraskelse med i lommen.**"*

Herefter følger et indslag optaget i Mjølnerparken. Vi ser Beskæftigelsesministeren og Mohammed Aslam hilse på hinanden.

Journalist:
"Disse to mænd er dybt bekymrede for de mange indvandrere, der ikke er i arbejde."

Mohammed Aslam:
"Samfundet har ikke givet plads til de etniske. Diskrimination, det er der. Det er der ingen tvivl om. "

Journalist:
"Mohammed Aslam er formand for boligbestyrelsen i Mjølnerparken på Nørrebro. Han er taxavognmand, og nyder stor respekt i kvarteret."

Mohammed Aslam:
"Dav. Velkommen til."

Claus Hjorth Frederiksen:
"Tak fordi du ville se mig."

Journalist:
"I dag lod TV Avisen de to bekymrede mænd mødes, for at diskutere ***hvorfor så mange indvandrere er uden arbejde."***

Claus Hjorth Frederiksen:
"Det jeg så frygter, det er, at der er nogle flygtninge/indvandrere, som så bruger som undskyldning "jamen det er fordi vi er flygtninge/indvandrere".

Mohammed Aslam:
"Prøv at sætte dig selv ind i den situation, at du sender 100 ansøgninger af sted, og 100 gange får du svaret nej."

Journalist:
"Hvor mange her i Mjølnerparken sidder inde i deres lejligheder nu, og vil egentlig gerne ud på arbejdsmarkedet?"

Mohammed Aslam:
"Altså jeg har talt med en hel del af dem som gerne vil i arbejde. Gerne vil i ordinært arbejde. Men har meget, meget svært ved at få et arbejde. Nogle har også i flere omgange. Arbejdsløsheden er jo stigende i øjeblikket."

Journalist:
"Det er da en god forklaring, Claus Hjorth?"

Claus Hjorth Frederiksen:
"Jo. ***Men det er ikke en rigtig forklaring.*** *Altså nu lavede jeg jo et tjek, fordi vi skulle her ud og mødes, ikke også. Og her til formiddag så er der altså knap 10.000 ledige jobs på jobnet, som er arbejdsformidlingens...."*

Journalist (bryder ind):
"Og sådan kunne diskussionen have fortsat. Men så..."

Claus Hjorth Frederiksen:
"Der er rengøringsarbejde på Cornwell Hotel i Holte. Der er Slots- og Ejendomsstyrelsen i København. Der er vinduespolerer jobs i Dragør. Der er..."

Journalist:
"Beskæftigelsesministeren hiver konkrete jobtilbud fra AF op ad lommen til folk i Mjølnerparken. *Nogle brancher mangler folk. For eksempel er der brug for en person til et rengøringsjob."*

Mohammed Aslam:
"Er de her firmaer villige til at give et arbejde til dem, eller vil de hellere have at det skal være en Hansen eller en Jensen?"

Claus Hjorth Frederiksen:
"Jamen altså, dem jeg har snakket med i dag, de er parate."

Journalist:
"Kan du finde fem nu, hvis du får en time, der ville være interesseret i..."

Mohammed Aslam:
"Nej, jeg ved ikke om jeg kan finde lige nu. Jeg tror da jeg kan finde mange flere...Det tror jeg da godt, man kan finde."

Journalist:
"Skal vi prøve?"

Mohammed Aslam:
"Ja, hvad er klokken lige nu? Altså."

Journalist:
"Du har sagt i Berlingeren i søndags, at samfundet må give plads til Mjølnerparken. Nu kommer samfundet via Beskæftigelsesministeren, og giver plads."

Mohammed Aslam:
"Jeg har ikke åbnet en privat arbejdsformidling til det her."

Journalist:
"Men det burde være en smal sag. Man må bare kunne ringe på hos en af dem der gerne ville i arbejde?"
Mohammed Aslam:
"Om jeg gør det, eller om du gør det, er vel ikke det samme."

Journalist (afsluttende speak i indslaget):
"Men ingen ville interviewes til kamera om rengøringsjobbet. Forklaringen er ifølge flere af de folk, TV-Avisen har talt med i indvandrermiljøet, at mange arbejder sort, fordi de gerne vil bevare kontanthjælpen. Og så er der ikke tid til et rengøringsjob også, lyder forklaringen."

Her slutter indslaget. Indslaget er, som det fremgår, produceret i bedste detektivstil. Journalisten og Beskæftigelsesministeren rykker ud i Mjølnerparken på Nørrebro for at indhente beviser, der kan be- eller afkræfte det formodede plot: at indvandrerne ikke gør noget for at finde et arbejde. Journalisten har selv påtaget sig rollen som chefdetektiv - det er ham, der laver de vigtige konklusioner undervejs og styrer slagets gang - mens ministeren, der er inviteret med, har fået tildelt rollen som den assisterende detektiv, der har til opgave at afhøre de formodede "forbrydere" med det bevismateriale, man på nuværende tidspunkt er i besiddelse af.

Bemærk at mødet med den interviewede beboer, Mohamed Aslam, først giver sig ud for at være et høfligt møde mellem ligesindede (det nævnes, at begge parter er bekymrede over, at de fleste af områdets beboere står uden arbejde). Den gode stemning ændres imidlertid brat, da Claus Hjort Frederiksen pludselig udruller en liste med ledige jobs overfor beboeren. Da bliver mødet til en konfrontation, og den

interviewede beboer fra Mjølnerparken bliver pludselig klar over, at hans bofæller i området er under anklage fra majoritetssamfundet. Som journalisten siger: *"Du har sagt i Berlingeren i søndags, at samfundet må give plads til Mjølnerparken. Nu kommer samfundet via Beskæftigelsesministeren, og giver plads."*

Det er også tydeligt, at journalisten mener, det er sagligt og rimeligt, at der i indslagets detektivistiske fremgangsmåde bliver brugt en logik om omvendt bevisbyrde. Det vil sige, at frem for at journalisten med tal og saglig dokumentation skal overbevise os seere om, at indvandrere rent faktisk ikke vil søge et "normalt" arbejde - som det hedder i indslaget - så er det omvendt Mohammed Aslam, der i indslaget skal bevise, at beboerne i Mjølnerparken er uskyldige i den anklage, der bliver rettet mod dem.

Anklagen kommer indirekte til udtryk i den omvendte bevisbyrdes logik. For eksempel, da journalisten siger til Mohammed Aslam: *"Kan du finde fem nu, hvis du får en time, der ville være interesseret...(i et rengøringsjob)"*. Da Mohammed protesterer over på denne måde at få det fulde ansvar for at bevise/overbevise seerne om, at der faktisk er mange mennesker i Mjølnerparken, der gerne vil arbejde, fortsætter journalisten i samme inkvisitoriske stil: *"Men det burde være en smal sag. Man må bare kunne ringe på hos en af dem der gerne ville i arbejde?"*. Det fastholdes som et uantastet præmis, at bevisbyrden ligger hos indvandrerne - og ikke hos dem, der har produceret indslaget. I stedet for at undersøge - gennem saglig dokumentation - om den grundliggende antagelse om manglende motivation "holder", medvirker journalisten omvendt til ukritisk at reproducere den. Den eneste vage form for "bevis", journalisten finder det nødvendigt at inddrage er, at *"flere af de folk, TV-Avisen har talt med i indvandrermiljøet"* mener, at mange indvandrere arbejder sort, og derfor ikke er interesseret i et rengøringsjob.

For det første ville det være ligeså nemt for TV-Avisen at tale med "folk i indvandrermiljøet", der kunne fortælle dem det modsatte, nemlig at mange *er* interesseret i et job. For det andet kan en så diffus kilde som "folk i indvandrermiljøet" næppe siges at være et sagligt argument for at, lige netop beboerne i Mjølnerparken arbejder sort, og derfor ikke vil have et ordinært arbejde. Jeg kender flere dansksomaliske beboere i det boligområde, der dels vil i arbejde og søger jobs, og dels er uden sort arbejde. Men måske handler det ikke så meget om saglighed, tal og kilder, men mere om uudtalte præmisser eller myter i relation til indvandrere og flygtninge.

Før jeg går videre i analysen af de uudtalte præmisser eller antagelser, der ligger implicit i den dominerende diskurs om etniske minoriteters manglende motivation for at komme i arbejde, er nogle bemærkninger vedrørende mediernes betydning på sin plads.

Medier, magt og hegemoni

Ingen diskurs får hegemonisk status uden magtudøvelse. Der skal et *institutionelt apparat* til at producere diskursen og give den officiel anerkendelse og social virkelighed (Hacking 1986; Pedersen 1989). I praksis udmøntes magten gennem lovgivning og gennem medierne (og deres brug af ”eksperter”), gennem opsyn, registrering, politiske kampagner m.v., som tilsammen konstituerer det institutionelle apparat. Når en diskurs reproduceres via et institutionelt apparat og i kraft af sin udbredelse får hegemonisk status, betyder det, at diskursens implicitte forståelse bliver *common sense* (Bourdieu 1991:236). Det vil sige en forståelse, som der ikke (længere) stilles spørgsmålstegn ved. Diskursen bliver dominerende.

Jeg har flere gange undervejs i mit feltarbejde - gennem samtaler med majoritets-danskere, der ad tilfældighedens vej er blevet (perifere) informanter for mit studie - fået en indikation af, at en bestemt type opfattelse er blevet udbredt i dele af majoritetsbefolkningen; nemlig en opfattelse af, at indvandrere og flygtninge mangler motivation til at arbejde. Denne opfattelse synes udbredt på tværs af sociale skel og uddannelsesbaggrunde. Udover samtalen med juristen Søren, som jeg har refereret til indledningsvist i kapitlet, skal her fremhæves en samtale med en taxachauffør, som kører mig til en international Somali konference i Ålborg. Taxachaufføren, en venligt udseende mand, hvid, majoritetsdansk, og cirka 50-55 år, spørger mig, da vi har kørt et stykke tid:

T: *"Nå, hvad handler den her konference så om? Er det noget, man kan forstå?"*
C: Den handler om somaliere - og deres integration i de samfund, de nu er flyttet til - rundt omkring i hele verden - blandt andet, svarer jeg.

T: "*Hum. Ja, DEM er der jo mange problemer med."*
C: Øh, de har i hvert fald fået et dårligt ry her i Danmark, siger jeg.
T.: "*Ja, det har de!"*

C: Ja, jeg arbejder med, eller undersøger, hvad somaliere gør for at komme i arbejde...(jeg bliver afbrudt).
T.: ***"Ja, de gør jo ikke ret meget!"***

Herefter går jeg videre og fortæller om, hvad jeg har fundet ud af. At alle de dansksomaliere, jeg har været i kontakt med, faktisk meget gerne vil have et arbejde, og at de fleste er meget trætte af at være på kontanthjælp og i det hele taget være i et system, hvor de oplever, at det er andre, der bestemmer over deres liv. Jeg kan godt mærke, at taxachaufføren mister interessen for samtaleemnet. Han siger ikke noget. Jeg stopper min talestrøm, og vi begynder at snakke om hvor stort universitets-området er, som vi nu kører forbi.

Den diskurs, som taxachaufføren formentlig er påvirket af, og som formidler opfattelsen af, at indvandrere og flygtninge (måske i særdeleshed dansksomaliere) mangler motivation for at komme i arbejde, bliver i mange medie sammenhænge formidlet implicit. Ikke alene i det omtalte TV indslag fra Mjølnerparken, men også mere bredt i andre debatter og udtalelser i medierne vedrørende etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration kan vi således identificere nogle uudtalte antagelser vedrørende manglende motivation. Jeg vil analysere nogle af disse antagelser nærmere i det følgende.

Den dominerende diskurs om selvansvarlighed

Mange gange er det blevet fremført - enten direkte eller indirekte - i mediedebatten om indvandrere og flygtninge herhjemme, at disse grupper mangler motivation[177] for at arbejde.. For eksempel i forbindelse med mediernes omtale af sort arbejde blandt indvandrere (Rezaei 2005; jf. kapitel 4) og i forbindelse med indførelse af nye stramninger på kontanthjælpsområdet som i eksemplet ovenfor. Antagelsen eller måske rettere *myten om den manglende motivation* daterer sig formentlig tilbage til 2002, hvor de første byggesten for en egentlig diskurs om arbejde, dovenskab og amoral hos indvandrere blev lagt.

I juni 2002 ændrer V-K regeringen (Venstre og Konservative) lov om aktiv social-politik og integrationsloven, og indfører en ny regel om *starthjælp* til personer, der ikke har boet i Danmark i sammenlagt 7 år af de sidste 8 år. Starthjælp betyder, at disse mennesker kun er berettiget til nedsat kontanthjælpssats. Introduktionsydelsen

[177] Som det vil fremgå af dette afsnit, bliver *motivation* i den dominerende diskurs brugt i flere betydninger. Dels refereres der til indvandrernes personlige vilje (intention) og dels til de incitamenter (motivationsfaktorer), de menes at have for at arbejde. I nogle sammenhænge (specielt i Dansk Folkepartis retorik) refereres der til, at det er indvandrernes "kulturelle bagage", der udstyrer dem med en svagere vilje og svagere incitamenter til at søge lønnet arbejde end majoritetsbefolkningen. Først i kapitel 7 introducerer og bruger jeg motivation som et analytisk begreb.

til udlændinge omfattet af integrationsloven (de tre første år, de er i landet) bliver samtidig ændret, så den svarer til satserne for starthjælp. Regeringen argumenterer officielt for den nye starthjælp ved at henvise til, at den vil skabe incitamenter for indvandrere til at søge arbejde og dermed opnå beskæftigelse.[178] Den uudtalte forudsætning for sådan et argument (som på intet tidspunkt ekspliciteres) er, at indvandrerne ikke allerede i forvejen søger (tilstrækkelig mange) jobs, og at det er fordi, de ikke er tilstrækkelig motiverede til at arbejde. Disse forudsætninger (uudtalte påstande) kan ikke underbygges af eksisterende undersøgelser eller forskning på området.[179]

Dansk Folkeparti, regeringens parlamentariske støtteparti, blander sig også i debatten. I en pressemeddelelse fra partiet, siger Mogens Camre:

"Den egentlige årsag til den store arbejdsløshed blandt muslimerne er, at disse mennesker stammer fra en kultur, der slet ikke arbejder som vi, og hvor det er forbundet med prestige ikke at bestille noget." (Pressemeddelelse, d. 9.7.2002).

Historisk set er det oplagt at konkludere, at myten om den manglende motivation for at arbejde har været med til at give næring til den diskurs om indvandrere og arbejdsmarkedet, som indenfor de senere år er blevet stadig mere dominerende. Jeg tænker her på diskursen om selvansvarlighed. Selvansvarlighedsdiskursen gennemsyrer TV indslaget fra Mjølnerparken. Det er en diskurs, der placerer *ansvar og skyld.* Ræsonnementet går på, at det er indvandrernes "egen skyld", at de er arbejdsløse. Underforstået, at de gør ikke nok for at finde et arbejde. De er ikke

---

[178] Af bemærkningerne til lovforslaget fremgår det: *"..(..)..Med de foreslåede regler sikrer regeringen, at der er* ***de nødvendige økonomiske incitamenter*** *for såvel danske statsborgere som for udlændinge* ***til at søge arbejde og dermed komme i beskæftigelse.*** *Lovforslaget styrker dermed flygtninges integration på arbejdsmarkedet."* (min fremhævning med fed skrift. Jf. L 126, fremsat d.1. marts 2002 (Hansen & Hansen 2004:8)).

[179] Når regeringen taler om at "forbedre incitamentsstrukturen" for de ledige via starthjælpen (Lars Barfoed, Det Konservative Folkeparti, cit. i Hansen & Hansen 2004:8) lægges følgende menneskesyn for dagen: Individet er primært, hvis ikke udelukkende, motiveret af økonomiske incitamenter. Regeringens argumentation læner sig op af *kvantitative analyser* (beregningseksempler) fra blandt andet Finansministeriet ("Fordelingen og incitamenter" 2002) og ikke mindst Rockwoolfondens Forskningsenhed. Sidstnævnte har udgivet flere publikationer, der analyserer "gabet" mellem den indtægt, en beskæftiget person kan opnå, og den indkomst en person vil opnå som arbejdsløs (se for eksempel Smith m.fl. 1998; Viby Mogensen & Matthiessen 2000a og 2000b). Imidlertid viser flere af disse analyser, at der er en gruppe lønmodtagere, der arbejder, selvom det økonomisk ikke kan betale sig. Tallene indikerer, at der er andre forhold, der virker motiverende end alene økonomiske incitamenter. *Kvalitative analyser*, der som denne afhandling kunne kaste lys over, hvilke andre personlige og sociale motivationsforhold, der spiller ind på indvandrere og flygtninges motivation fr at søge og opnå beskæftigelse, er desværre, mig bekendt, ikke eksisterende.

tilstrækkeligt motiverede. Vi - majoritetssamfundet - må derfor kræve af dem, at de tager ansvar og finder et job.

Diskursen er desuden dominerende i den forstand, at den ikke alene fylder i mediedebatten, men også er udtrykt i lovgivning. Temaet selvansvarlighed bliver således understreget i den vejledning om introduktionsprogrammet, som social-rådgivere i følge Integrationsloven skal følge. Her står blandt andet, at en god kontrakt mellem sagsbehandler og borger er en kontrakt, som "udlændingen tager ansvar for".[180]

Selvansvarlighedsdiskursen går ofte hånd i hånd med et tema om *realisme*. Ræsonnementet går på, at indvandrere ikke selv kan vurdere, hvilke jobs (eller uddannelser), der realistisk set kan bane vej for dem på det danske arbejdsmarked. Måske blev det kombinerede budskab om selvansvarlighed og realisme udtalt klarest, da Beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen d. 24. april 2006 fortalte pressen:

"Jeg vil ikke synge med på melodien om, at det er alle andre end indvandrernes skyld. Man skal nu engang kunne dansk og have realistiske forventninger til sit job, hvis man har været udenfor arbejdsmarkedet længe. Der må være realisme i indvandrernes forventninger."

Udtalelsen var ministerens respons på en netop offentliggjort undersøgelse, der viser at tre ud af fire indvandrere oplever diskrimination på arbejdsmarkedet.[181]

Realisme argumentet blev også brugt af en uddannelsesvejleder i det sociale system, da min informant, Soraya, som tidligere nævnt blev afvist til uddannelsen som handicapkører (jf. "Du kan bliver sosu-assistent eller pædagogmedhjælper" i kap. 5).

Et problematisk aspekt ved selvansvarlighedsdiskursen er, at den udtrykker et asymmetrisk magtforhold, hvor der tales til/om indvandrerne som "børn" fra en bedrevidende, opdragende voksen position. Som det fremgik af TV indslaget fra Mjølnerparken er det problematisk, at indvandrerne *"har fået lov"* til at *"passe sig selv"*. Det fremgår også, at de skal *"presses hele tiden og uafladeligt"* (for at blive

---

[180] Kilde: punkt 6.2 i Vejledning om introduktionsprogrammet m.v. efter integrationsloven. Jeg er lektor ved Den Sociale Højskole Marianne Skytte taknemmelig for at være blevet opmærksom på lovgivningens ordlyd i forhold til ansvar.

[181] Undersøgelsen, som Catinet Research har lavet for Ugebrevet A4, blev offentliggjort d. 24. april 2006. I forbindelse med offentliggørelsen blev direktør i Dansk Arbejdsgiverforeningen (DA) også spurgt om, hvad han mener, det er et udtryk for, når tre ud af fire indvandrere fortæller, at de oplever diskrimination på arbejdsmarkedet. Henrik Bach Mortensen fra DA siger til det resultat: *"Du kan ikke finde arbejdsgivere, der har nogen som helst interesse i at optræde økonomisk irrationelt ved ikke at ansætte de personer, der er motiverede og har de rigtige kvalifikationer til de job, de har ledige."* (Ugebrevet A4, d.24.4.2006).

ansvarlige). Med inspiration fra transaktionsanalysen kan man sige, at diskursen er udtryk for en krydset *voksen-barn* transaktion (Berne 1995). Krydsede transaktioner er altid problematiske, og vil møde modstand fra den ene part på grund af den asymmetriske rollefordeling. I modsætning til komplementære transaktioner (for eksempel voksen-voksen eller barn-barn), hvor kommunikationen kan indeholde nok så nedsættende tale, men alligevel vil have en chance for at fortsætte med begge parters deltagelse på grund af den mere symmetriske rollefordeling (ibid.).

Den måde individet forstås på indenfor selvansvarlighedsdiskursen, er desuden problematisk, fordi den udelukker en bredere kontekst forståelse. Som lektor ved Institut for Sociale Forhold og Organisation ved Aalborg Universitet, Marianne Skytte, har gjort opmærksom på, er det en neoliberal individforståelse om, at vi alle er *"et frit og selvansvarligt menneske, der løbende træffer beslutninger med henblik på at maksimere egen velfærd"*. Problemet med neoliberalismens værdisystem, forklarer Marianne Skytte, er, at den gør *"den enkelte eneansvarlig over for sin situation (..). Individet må leve med konsekvenserne af sine valg, og en kritik af staten eller af det politiske system bliver i denne optik irrelevant"*, tilføjer hun[182]. Jeg er fuldstændig enig med Skytte i, at det er problematisk, når selvansvarlighed på den måde udelukker enhver opmærksomhed på eller tale om det fælles (samfundsmæssige) ansvar for at løse udfordringerne med integrationen på arbejdsmarkedet. Min kritik retter sig ikke kun mod neoliberalismen. Den kunne også rettes mod eksistentialismen, der nemt ville kunne gå hånd i hånd med selvansvarlighedsdiskursen: I en *eksistentiel* forstand giver det nemlig god mening at betragte os alle som fuldt ansvarlige for vores egne valg. Vi skaber selv vores verden, som Jean-Paul Sartre skriver. Det er den *frihed,* vi må forvalte - at der ikke er nogen ydre struktur, som skaber vores livsmønstre, valg og handlinger. Mennesket er ikke alene frit, det er dømt til frihed, siger Sartre. Det betyder, at vi er eneansvarlige for vores liv, ikke blot for det, vi gør, men også for det, vi undlader at gøre (Sartre cit. i Yalom 2004:233).

Den eksistentielle psykologi, der er stærkt inspireret af Jean-Paul Sartre, Søren Kierkegaard og andre eksistentialistiske tænkere, tilføjer, at netop denne *frihed* er et af de eksistentielle grundvilkår, vi mennesker har så svært ved at acceptere (Yalom

[182] Jeg refererer her til Marianne Skyttes oplæg "Hvad betyder forskellige medborgerskabsforståelser for dagens integrationsarbejde?" på Integrationsfaggruppen under Dansk Socialrådgiverforenings konference i Odense d.6. marts 2006.

2004)[183]. Det fremprovokerer stor angst at erkende, at vi helt grundlæggende er ophav til vores egen verden. Derfor fralægger vi os ansvaret og siger, at det er "de andres skyld" eller "samfundets skyld". Men dybest set, siger eksistentialisterne, er alt hvad vi foretager os - og undlader at gøre - et valg. Et valg, vi selv er ansvarlige for. Sociologen Anthony Giddens kommer også - fra en anden vinkel - ind på vores udstrakte ansvarlighed i forhold til at forme vort eget liv (Giddens 1996). I følge Giddens kan vi kun skabe vores selvidentitet gennem de valg, vi træffer. Det er vores valg (i forhold til uddannelse, karriere, ægtefælle, bolig, livsstil og så videre), der former vort liv og hvem vi er. I modsætning til eksistentialisterne mener Giddens dog, at de individualiserede valg er et vilkår, der knytter sig specielt til *senmoderniteten.* De ydre rammer, som ens sociale tilhørsforhold og selvidentitet tidligere var fast forankret i - stedlige lokaliteter, slægtsbånd og entydige moralske værdier - har mere eller mindre mistet deres betydning. Uden disse rammer lever individer i dag omgivet af mangfoldige valgmuligheder, tvivl og risici (Giddens 1996). I senmoderniteten, siger Giddens, har vi ikke andet valg end at vælge.

I debatten om selvansvarlighed mener jeg, det er uhyre vigtigt at nuancere, at der er forskellige typer af vilkår for folks eksistens. Der er eksistentielle vilkår, som det giver mening at tale om som uforanderlige menneskelige grundvilkår (Yalom 2004). Døden for eksempel eller meningsløsheden; det at der ikke *er* nogen mening med livet per se, og at vi derfor alle er meningssøgende væsner (ibid.).

Der er imidlertid også eksterne vilkår, som virker stærkt determinerende på nogle menneskers liv, men som *kunne* ændres, hvis de rette processer blev sat i værk af aktører med magt og indflydelse til det. Det gælder strukturelle "vilkår" som diskrimination på arbejdsmarkedet, og de bagvedliggende kognitive og kulturelle mekanismer, som er med til at reproducere og legitimere den urimelige (og ulovlige) forskelsbehandling. Jeg refererer her til de kulturelle forståelser eller modeller, som en del af den danske majoritetsbefolkning ræsonnerer udfra, og som ledsaget af bestemte sociale teknologier får *negative konsekvenser* for indvandrere og flygtninges udannelsesvalg i praksis (måske i særdeleshed for kvinderne), og dermed for de jobåbninger, der er til stede for dem på arbejdsmarkedet (jf. kapitel 5). Specielt for disse minoriteter er det væsentlig sværere at påvirke de strukturelle og kognitive

[183] Den eksistentielle psykologi taler om fire eksistentielle grundvilkår: 1) døden, 2) friheden, 3) den eksistentielle isolation (hver og én træder vi alene ind i livet, og må forlade det alene) og 4) meningsløsheden (verden/livet har ikke nogen mening per se) (Yalom 2004).

forudsætninger for diskriminationen på grund af manglende sociale, økonomiske, politiske og symbolske ressourcer eller kapital.

Selvansvarligheden må ligge i, som jeg ser det, at minoriteterne selv gør en proaktiv indsats for at søge jobs, men ansvaret for at opnå lige uddannelses- og beskæftigelsesmuligheder hviler ikke på dem alene. At tale om selvansvarlighed i forhold til befolkningsgrupper, der udsættes for diskrimination og som ikke har nogen reel eller symbolsk magt i samfundet, er i mine øjne en skævvridning. Det hindrer os i at beskæftige os seriøst og konstruktivt med *det fælles ansvar,* vi i samfundet har for at ændre de strukturelle betingelser, der skaber og opretholder forskellige former for marginalisering, herunder diskrimination.[184]

Diskursens centrale tema, at indvandrere selv skal tage ansvar for at komme i arbejde, mener jeg kan tolkes som en *ansvarsforskydning* eller *ansvarsfralægning* fra politisk side. Det tyder også på, at det opleves sådan af erfarne socialrådgivere. En af de (få) socialrådgivere, jeg har interviewet - en faglig koordinator i et arbejdsmarkedsteam med mere end 30 års arbejdserfaring indenfor det sociale system - peger således på en almen frustration hos sagsbehandlere i forhold til arbejdet med de etniske minoritetsborgere:

> *"Vores opgave er defineret som at, hvis ikke borgeren har et arbejdsmarkedsperspektiv, skal vi sørge for at de får det! Men HVORDAN får vi dem til det? Hvordan får vi dem rykket derhen? Det er det, der er så frustrerende for mange sagsbehandlere. Og hvis de kommer derhen - er blevet gjort "parate" til arbejdsmarkedet, hvem tager så imod dem? I erhvervslivet står man ikke med åbne arme, det gør man altså ikke. DET er også frustrerende."*

Socialrådgiveren taler om relevansen af også at se på arbejdsgivernes ansvar. Den frustration, hun giver udtryk for, er et godt billede på det mest problematiske aspekt ved selvansvarlighedsdiskursen. Når der udelukkende eller primært tales om, at det er "indvandrernes ansvar" at komme i arbejde (eller sagsbehandlernes ansvar at gøre de ledige "arbejdsparate" for den sags skyld), så fjernes opmærksomheden fra den

---

[184] Det er i høj grad majoritetssamfundet, der skal lede den såkaldte integrationsproces gennem en justering af sine sociale strukturer og institutioner, så disse i højere grad matcher en multietnisk virkelighed i samfundet, og muliggør de etniske minoriteters entré på arbejdsmarkedet, i uddannelsessystemet m.v. At se på ansvarlighed fra det perspektiv indebærer, at integrationsbegrebet i højere grad end det i dag er tilfældet, hvor man både i offentligheden og også indenfor dele af forskningen, bruger begrebet som et *objektbegreb* (omhandlende minoriteten) i stedet anvender det som et *relationsbegreb*. Det vil sige et begreb, der fokuserer på den gensidige integration eller tilpasningsproces imellem minoriteterne og majoritetssamfundet.

bredere samfundskontekst. I baggrunden glider politikeres, arbejdsmarkedsparters og arbejdsgiveres ansvar i forhold til at hindre diskrimination og med positive foranstaltninger fremme minoriteternes integration på arbejdsmarkedet.

Det er en kendsgerning, at der sideløbende med denne ansvarsforskydning eller ansvarsfralægning foregår nogle modsatrettede initiativer – tilsvarende fra politisk side. Eksempelvis kan nævnes muligheden for, at arbejdsgivere kan få økonomisk støtte fra statslig side til etablering af mentorordninger, der skal lette etniske minoriteters integration på danske arbejdspladser. Sådanne politiske initiativer placerer netop et ansvar hos arbejdsgivere. Ligeledes tages der en række initiativer til at fremme etnisk ligestilling på arbejdsmarkedet, modvirke diskrimination og udbrede fordelene ved en etnisk mangfoldig medarbejderstab – både fra interesse-organisationer i samfundet, fra politisk side og lokalt på konkrete arbejdspladser[185].

Imidlertid kan det som vist samtidig konstateres, at fremtædende politikere i den offtenlige debat vedrørende etniske minoriters arbejdsmarkedsintegartion gang på gang fremhæver, at integrationen primært afhænger af, at etniske minoriteter selv tager ansvar for at komme i arbejde.

Det er ingen historisk tilfældighed at selvansvarlighedsdiskursen kan vinde indpas i et omfang, som den tilsyneladende har gjort i dag. Lovgivningen støtter ligefrem op om tankegangen i den - at det er indvandrernes eget ansvar at modvirke eventuel diskrimination på arbejdsmarkedet og komme i arbejde. FNs racediskriminations-konvention, som blev ratificeret af Danmark i 1971, er således blevet inkorporeret i dansk lovgivning på en sådan måde, at det kun fremgår, hvad arbejdsgiveren *ikke* må gøre, men omvendt ikke hvad arbejdsgivere *i stedet* kan eller skal gøre for at modvirke eller forebygge diskrimination. FNs racediskriminationskonvention indeholder ellers både såkaldt negative og positive forpligtelser. De positive forpligtelser er bare ikke implementeret i en dansk kontekst (Hansen & Rehof 1997). Det fremgår eksempelvis af Beskæftigelsesministeriets vejledning til Lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet, hvor det direkte fremhæves, at arbejdsgivere bør lave positive foranstaltninger i forbindelse med handicap, men det

[185] Eksempelvis uddeler Institut for Mennskettigheder årligt en pris (MIA-prisen) for Mangfoldighed i Arbejdslivet. Prisen gives til virksomheder, der i både politik og praksis er med til at fremme mangfoldighed og ligebehandling (uanset køn, etnisk oprindelse, religion, alder, handicap og seksuel orientering). Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration igansætter ligeledes initiativer for at motivere arbejdspladser til at ansætte etnsike minoriteter (blandt andet kan nævnes et initiativ som ”Mission Integration Stafet”, hvor virksomheder der af Ministeriet tildeles stafetten forpligter sig til at ansætte en etnisk minoritetsperson).

nævnes ikke, at de også har en sådan positiv forpligtelse i forbindelse med etnicitet.

Når fokus på denne måde flyttes fra, hvad centrale aktører - blandt andet arbejdsgivere - kunne gøre for at undgå, at diskrimination foregår (for eksempel registrere antal ansatte med anden etnisk baggrund), så er konsekvensen, at man undviger fra at se på diskriminationen som et *strukturelt problem.* Det paradoksale er, at der omvendt i forhold til kønsdiskrimination findes lovgivning, der pålægger kommunale arbejdsgivere positive forpligtelser. Det pålægges dem således blandt andet at registrere kønsfordelingen på forskellige stillingskategorier[186]. Den seneste ændring i Ligelønsloven betyder, at alle arbejdsgivere med mindst 35 ansatte fra 2007 pålægges at udarbejde en årlig kønsopdelt lønstatistik, når der på virksomheden er grupper af medarbejdere med mindst 10 personer af hvert køn.

Registrering kan naturligvis ikke forebygge diskrimination alene, men det er et vigtigt skridt på vejen. Andre positive foranstaltninger vil også være vigtige. Jeg er bekendt med, at Roskilde Kommune for eksempel har indført en regel om, at arbejdsgivere *skal* indkalde mindst én jobkandidat med anden etnisk baggrund end dansk til en jobsamtale, hvis der er kvalificerede etniske minoriteter iblandt ansøgerne. Endnu et eksempel på en positiv forpligtelse pålagt arbejdsgiverne (en positiv foranstaltning).

Jeg vil endnu en gang understrege, at de iagttagelser, jeg har gjort mig i dette afsnit om selvansvarlighedsdiskursen, ikke er et forsøg på at lave en egentlig diskursanalyse (det har ikke været et ærinde for mit ph.d. projekt). Derimod er det et forsøg på at belyse, hvilke implicitte forudsætninger den dominerende diskurs om indvandrere og arbejde bygger på. Diskursens implicitte budskab (om manglende motivation hos de etniske minoriteter, *voksen-barn* rollefordelingen, og ignoreringen af, 1) at strukturelle forhold reelt begrænser individets valgmuligheder i livet og 2) at diskrimination er et strukturelt problem) er problematisk af to årsager.

---

[186] Det fremgår af Lov om kommunernes styrelse (styrelsesloven) fra d.1.juli 2001, § 62, stk. 3: "Kommunalbestyrelsen skal over for kommunens beboere mindst hvert andet år redegøre for situationen med hensyn til ligestillingen mellem kvinder og mænd blandt de kommunalt ansatte. Redegørelsen skal indeholde oplysning om: **a)** hvorvidt kommunen har formuleret en ligestillings-politik og i givet fald det nærmere indhold af denne, **b)** den kønsmæssige fordeling i forhold til de enkelte stillingskategorier og **c)** andre forhold, der skønnes at have betydning for vurderingen af kommunens indsats på ligestillingsområdet."

Det ene problem er, at mine dansksomaliske informanter (sikkert som mange andre etniske minoriteter) *reagerer* på diskursen som forventet i en hvilken som helst krydset transaktion (Berne 1995): Med vrede, frustration og modstand. Det har jeg således beskrevet i et af de indledende afsnit i dette kapitel. Det andet problem er, at diskursen og dens implicitte forudsætninger må formodes at have en vis gennemslagskraft - ikke blot i befolkningen som sådan - men selvsagt også hos nogle af de centrale aktører, der har til opgave at hjælpe de arbejdsledige borgere ind på arbejdsmarkedet. Blandt andet sagsbehandlere, sproglærere og jobkonsulenter. Det er nærliggende at antage, at nogle af disse aktører internaliserer diskursens negative forståelser, og at det verbalt vil komme til udtryk i bestemte kulturelle teorier[187] om manglende motivation hos indvandrere. Det er også nærliggende at antage, at sådanne kulturelle teorier influerer negativt på disse aktørers samarbejde med borgeren. I afhandlingens konklusion vil jeg understrege vigtigheden af, at disse arbejdsmarkedsaktører omvendt møder den motiverede borger med nogle positive overbevisninger om, at borgeren kan og vil i arbejde. Jeg har empirisk belæg for at konstatere, at det desværre langt fra altid er tilfældet for sagsbehandlernes vedkommende. Det er ikke overraskende, diskursen taget i betragtning.

Refleksioner om anvarlighed og inklusion

Jeg har i det foregående vist, hvordan den dominerende diskurs' appel til indvandrere om selv at tage ansvar for at finde et arbejde har den konsekvens, at det bliver mindre relevant eller ligefrem irrelevant at beskæftige sig med det fælles ansvar for at opnå en vellykket integration på arbejdsmarkedet. I dette afsnit vil jeg udvide diskussionen om ansvarlighed ved at koble den til en diskussion om medborgerskab. Jeg vil således reflektere over begrebet ansvar, og hvordan ansvarlighed er forbundet med opnåelse af medborgerskab. I tråd med min oprindelige intention om ikke alene at rette en radikal kritik gennem mine analyser, men også en konstruktiv kritik (Jöhncke 2002;

[187] Kulturelle teorier - et begreb Naomi Quinn (1994) henter fra Roy D'Andrade - henviser til de almene "statements", som folk bruger til at forklare et bestemt fænomen og dets sammenhænge (for eksempel den høje arbejdsløshed blandt etniske minoriteter). De kulturelle teorier indeholder særlig fremtrædende og almene/delte temaer. De er ikke direkte afspejlinger af den aktuelle offentlige diskurs på området, men de relaterer sig til den på varierende vis indenfor forskellige befolkningsgrupper. De kulturelle teorier adskiller sig fra kulturelle modeller, idet førstnævnte er folks sproglige udtalelser og sidstnævnte deres kognitive ræsonnementer. Kulturelle teorier fortæller således ikke, hvordan folk kognitivt *forstår* det, de taler om.

jf. kapitel 1), vil jeg desuden i dette afsnit gå et skridt videre og argumentere for vigtigheden af at implementere et inkluderende medborgerskab.

Skismaet mellem selvansvarlighed på den ene side og fælles ansvar på den anden side kan belyses yderligere ved at bringe den canadiske filosof Charles Taylor på banen. Godt nok er menneskelig *agency*[188] uløseligt knyttet til ansvarlighed, som Taylor påpeger det i *"Human Agency and Language"* (1985). Forstået på den måde, at det er en essentiel del af det at være menneske, at vi besidder evnen til løbende at vurdere egne behov, og i forlængelse heraf træffe bestemte valg (Taylor 1985). Men det er en illusion, viser Taylor, (der bunder i et naturalistisk, atomistisk verdenssyn), at vi ene og alene kan gøres ansvarlige for de valg, vi træffer. *De vurderinger, vi foretager, og de valg vi træffer, udspringer nemlig i høj grad af hvilke ting, der er anerkendt som værdifulde i de sociale fællesskaber, vi er en del af* [189]. Det at blive inkluderet i et fællesskab (en fælles socialitet), og udvikle en følelse af tilhørsforhold til det, indvirker på vores individuelle valg, og dermed på vores identitet (ibid.:8). Senere i dette kapitel vil jeg give et konkret eksempel på, hvilken motiverende kraft det har for minoritetspersoners vurderinger, valg og udvikling af tilkytnings-strategier[190], at de åbenlyst "inviteres" ind i en fælles socialitet fra det officielle majoritetssamfunds side. Vel at mærke en socialitet, der anerkender forskelligheder og betoner lighed.

I forlængelse af Charles Taylor vil jeg drage den slutning, i første omgang som en påstand, at vi ikke kun er ansvarlige overfor os selv (altså selvansvarlige i enten en eksistentiel eller neo-liberal forstand), men også overfor andre i et fællesskab. Det jeg sætter til debat her, er spørgsmålet om det overhovedet er muligt at føle sig selvansvarlig (som den dominerende diskurs proklamerer) *udenfor* rammerne af et fællesskab? Ansvarlighed indebærer efter min opfattelse, at man som individ har en følelse af tilknytning eller forpligtelse i forhold til nogen eller noget. Det være sig

---

[188] Det er vanskeligt at finde en tilfredsstillende dansk oversættelse af begrebet agency. Agency er mere end handling (action). Hvad menneskelig agency omfatter, vil man få en indsigt i ved at samle svarene på følgende hvem, hvad, hvorfor, hvordan, hvor og hvornår spørgsmål, siger Robert Desjarlais (1996): *"How do people act? What are the means of action specific to a person, a people, an institution, or a social setting, and how do these ways of acting differ from person to person, place to place, and time to time? What orientations to time, language, and social interaction accord with these ways of acting? What are the cultural, pragmatic, and political forces that tie into diverse forms of personal agency?"* (Desjarlais 1996:881).

[189] Det afhænger af hvilke "distinctions of worth" (Taylor 1985:3), der eksisterer i de sociale fællesskaber, vi er en del af.

[190] Mit samlende begreb for med- og modborgerskabsstrategier.

andre individer eller grupper, fælles kulturelle idealer, moralitet, ideologi, spiritualitet og så videre.

En tibetansk munk[191] sagde engang til mig: Ydmyghed er en følelse, der umuligt kan opstå, uden at du har et ego eller et selv. Jeg havde under et interview spurgt denne buddhistiske helbreder, hvad han stiller op med torturoverlevere, der efter at være sluppet ud af kinesiske fængsler, stadig lider under ydmygelsen ved at være blevet tortureret. Eftersom ydmyghed kun kan opstå i kraft af en oplevelse af at have et ego, gik hans (i øvrigt meget konkrete) råd og vejledning til torturoverleverne i retning af at få dem til at eliminere, eller reducere, deres ego. Udfra samme logiske tankegang kan vi sige, at (selv)ansvarlighed ikke kan opstå uden en følelse af tilhørsforhold eller tilknytning til en fælles referenceramme. Uden inklusion i en fælles socialitet, ingen ansvarlighed.

Vi er som individer og som samfund derfor ansvarlige i forhold til at udvikle værdsættelser ("distinctions of worth"; Taylor 1985:3), som inkluderer. Det vil sige værdsættelser, der er pluralistiske i stedet for snævert national-kulturelt defineret som i en kommunitaristisk medborgerskabsforståelse. En kommunitaristisk medborgerskabsforståelse (Mullard 1997) lægger, som nævnt i kapitel 5, vægt på at borgere kun har ret til medborgerskab, hvis de har boet i det pågældende land længe og giver udtryk for, at de fuldt og helt tilslutter sig de nationale (i dette tilfælde "danske") normer og værdier. Denne medborgerskabsforståelse er aktuelt dominerende i den danske integrationsdebat og –politik (jf. kapitel 5).

Den tyske sociolog og filosof Axel Honneth peger ligesom Charles Taylor på, at et samfund bør udvikle de etiske værdier og målsætninger, der samlet udgør et samfunds kulturelle selvforståelse, på en pluraliseret måde (Honneth 2006)[192]. Det er den eneste måde, et samfund kan skabe sammenhængskraft og solidaritet på, og reducere ringeagtserfaringer og marginalisering hos grupper og individer (ibid.). Det er den eneste måde, vil jeg tilføje, at man fra majoritetssamfundets side kan skabe grobund for, at befolkningen oplever en fælles ansvarlighed i forhold til at løse udfordringer som eksempelvis etniske minoriteters integration på arbejdsmarkedet.

---

[191] Personlig kommunikation med Pema Dorjee i Dharamsala, september 1999. Pema Dorjee er som spirituel vejleder tilknyttet et rehabiliteringsprogram for torturoverlevere etableret af den tibetanske eksilregering i Dharamsala, og med dansk støtte fra Danida.

[192] Axel Honneths perspektiv bliver uddybet i kapitel 8.

Som følge af denne erkendelse (der vil blive understøttet af et konkret eksempel senere), mener jeg, at det er en utopi, at det skulle føre noget konstruktivt med sig, når politiske beslutningstagere og meningsdannere i den offentlige debat appellerer til, at indvandrere og flygtninge skal føle sig (ene og alene) selvansvarlige i forhold til at blive selvforsørgende, *samtidig* med, at man ekskluderer disse befolkningsgrupper fra at opfatte og føle sig som en del af et fælles "vi". Et sådant ekskluderende medborgerskab vil bestå, så længe man vedblivende ræsonnerer udfra nogle kulturelle modeller, der på en polariserende måde afgrænser "de andre" fra et fælles "vi". Det er paradoksalt, at de nævnte aktører på den ene side forsøger at indikere overfor de etniske minoriteter, at de har adgang til samme privilegier og værdsættelser[193] som majoritetsbefolkningen (de skal bare være selvansvarlige og komme i gang med at søge nogle jobs, lyder parolen), når man på den anden side ræsonnerer, taler og handler udfra en modsatrettet opfattelse, at "de andre" ikke som "os" er styret af individuelle vurderinger, valg og præferencer i forhold til ting, der er værdsat som værdifulde i samfundet, men derimod er "slave" af deres kultur eller tradition (jf. kapitel 5).

Det jeg i stedet her peger på vigtigheden af er *et inkluderende medborgerskab.* Som vist stiller visse fremtædende politikere – såvel som journalister, der ukritisk medvirker til at reproducere bestemte antagelser om etniske minoriteter - i dag hindringer i vejen for et inkluderende medborgerskab på grund af de differentierende kulturelle modeller og specifikke sociale teknologier, der ledsager dem. Kulturelle modeller, der omvendt sætter alle medborgere, inklusive beslutningstagere, i stand til at ræsonnere indenfor et fælles "vi" ville omvendt bidrage til, at etniske minoriteters arbejdsmarkedsintegration i højere grad blev opfattet som et fælles ansvar. Det, jeg fremhæver vigtigheden af, er således nogle kulturelle modeller, der gør op med den behavioristiske tankegang[194] om, at "de andre" handler per automatik, fordi de angiveligt skulle være *slave* af deres kultur. Minoriteternes motivation er lige så styret af intentionalitet, personlig vilje og vurderingsevne, hvis vi følger Charles Taylors argument om, hvad der konstituerer menneskelig *agency* (Taylor 1985). Det vil

---

[193] "Distinctions of worth" (Charles Taylor 1985:3).

[194] Behavioristisk henviser til en adfærdspykologisk tankegang. Tankegangen udspringer af adfærdspyskologien, der oprindeligt eksperimentielt og objektivt studerede mennesker og dyrs adfærd uden hensyn til bevidsthedsprocesser, der kun kan opleves subjektivt. Den behavioristiske tankegang i integrationspolitik uddybes i kapitel 8.

desuden empirisk blive tydeliggjort i næste kapitel, hvor jeg beskriver mine informanters forskelligartede ønsker og vurderinger i forhold til job og uddannelse.

Der er brug for at indse - på alle niveauer af majoritetssamfundet - at indvandrere og flygtninge også er medborgere, der har, eller kunne tænkes at udvikle, en værdsættelse af de prestigesystemer[195], der eksisterer i samfundet. Et eksempel: Når mange majoritetsdanske arbejdsløse kvinder (som en sagsbehandler nævner; jf. kapitel 5) efterhånden synes, at der findes mere prestigiøse jobs end dem indenfor hjemmeplejen, så er det meget sandsynligt, at mange indvandrerkvinder tænker lige sådan. Den væsentligste hindring for at kunne anvende et inkluderende medborgerskab er, hvis minoriteterne på forhånd antages *ikke* at tænke og handle udfra de prestigesystemer og værdsættelser, der eksisterer i majoritetssamfundet, fordi de i dette samfunds øjne repræsenterer en kulturel eller religiøs baseret forskellighed.

Et inkluderende medborgerskab går ud på at etablere et "vi", der *rummer og anerkender forskellighed*, sådan som det også tidligere er skitseret i et parallelbegreb; nemlig det globale medborgerskab (Mullard 1997; jf. kapitel 1 og 5). Dermed også sagt, at løsningen ikke er politiske tiltag i stil med tørklædeforbudet i franske skoler, der blev indført med den hensigt at "neutralisere" kulturelle eller religiøse forskelligheder (markører) i det offentlige rum for dermed at skabe en illusion om et ligeværdigt fællesskab.

En inkluderende medborgerskabspolitik må basere sig på andre former for sociale teknologier og diskursive tiltag, hvis den i praksis skal understøtte dannelsen og udbredelsen af inkluderende kulturelle modeller. Det viser empiriske eksempler os. Lad mig komme med et eksempel på det. Et tiltag, der aktuelt er blevet *oplevet* som markant inkluderende af en bestemt flygtningegruppe i Danmark - libanesere - er måske netop værd at tage ved lære af, fordi moraliteten (det normative udgangspunkt) i dette tiltag betoner lighed, men samtidig rummer og anerkender forskelligheder. Hvis samme inkluderende tankegang blev brugt i forhold til andre minoritetsgrupper, er det sandsynligt, at det ville have samme positive (inkluderende) effekt.

TV-Avisens udsendelse kl. 21 (Danmarks Radio, program 1) d. 28. juli 2006:
Indslaget hedder: "***Føler sig mere danske efter evakuering":***

Journalisten: "Over 4000 danskere, de fleste med palæstinensisk eller libanesisk baggrund, blev hentet hjem, da Israel begyndte at bombe Libanon.

[195] Prestigesystemer bruges her ækvivalent til forskellige kapitalformer i Bourdieu'sk forstand.

Danmarkshistoriens største evakueringsaktion kører på højtryk.
En indsats, der har gjort *dybt* indtryk på mange af de berørte, ikke mindst her i Mjølnerparken på Nørrebro. Imane El-Sakhnini var blandt de evakuerede":

Imane El-Sakhnini (lærer):
"Det var rigtig, rigtig fantastisk flot ting fra danskere at hjælpe mennesker på den måde. Nu jeg føler en RIGTIG dansker. Jeg elsker ALLE danskere. Øh..jeg ELSKER Danmark faktisk."

Journalisten:
"Det skyldes blandt andet Udenrigsministeriets indsats med at få alle danske statsborgere hjem. En indsats, der har fået rigtig mange til at sende blomster og gaver som tak. I et af brevene, som TV-Avisen har fået lov til at se, lyder det:
"Danmark og Udenrigsministeriet har simpelthen ydet et kanon godt stykke arbejde og vist, at Danmark er der, når der er brug for det. Vi er stolte af at bo i det fredelige Danmark...det vil blive husket mange, mange år."

Journalisten fortsætter:
"Muhammed krisen og regeringens hårde udlændingepolitik havde ellers fået mange til at føle sig *udenfor* det danske samfund. Men de seneste ugers begivenheder har nu fået mange med palæstinensisk eller libanesisk baggrund til at føle sig som *en del* af Danmark."

Hussein Chedade (medarbejder, Ungdomsklubben "Sjakket"):
"Jeg ER dansker, men på mig at se (?)[196]*, jeg er indvandrer. Men nu jeg føler mig RIGTIG dansker, fordi de har....fordi de har hjulpet os.*

Imane El-Sakhnini (lærer):
"Jeg føler faktisk, jeg er DANSKER NU. Jeg har dansk pas fra '99, men NU..."

Journalistens speak:
"En følelse, der kun bliver forstærket, når de åbner en avis, eller tænder for fjernsynet."

Herefter følger et klip fra en af de foregående dages TV-Avis. Journalistens speak:
"I morges lykkedes det de første 100 danskere at blive evakueret med fly, hjem til Danmark."

Bilal Elfout (Palæstinensisk-Libanesisk Forening):
Under konflikten her, der har slet ikke været tale om de her forskelligheder mellem palæstinensere og danskere og sådan noget. Der har faktisk kun været tale om danskere, og danske borgere, der var i nød i Libanon...(..).."

Det unikke og positive for de interviewede personer er, som det tydeligt fremgår, at anerkendelsen som fuldgyldige medborgere *ikke* bliver gjort til et nationalt-kulturelt

[196] Den korrekte ordlyd er umulig at høre i indslaget på grund af personens accent. Jeg gætter på, at det Hussein Chedade henviser til her er, at han fysiologisk *ser* ud som en indvandrer (sort hår, mørke øjne, mørklødet hudfarve).

spørgsmål. Medborgerskab er ikke noget, man kun er berettiget til, hvis man har boet i majoritetssamfundet altid eller i en lang årrække, og hvis man har givet udtryk for, at man fuldt og helt tilslutter sig de nationale ("danske") normer og værdier. Der gøres i denne sammenhæng op med den kommunitaristiske medborgerskabsforståelse, der ellers aktuelt hersker (blandt andet) i Danmark. I forbindelse med evakueringen fra Libanon hæfter de evakuerede personer (tidligere flygtninge) sig ved, at der ikke på noget tidspunkt i medierne bliver talt om, at de er libanesere, flygtninge eller, at de er "danske" på grund af bestemte assimilatoriske præstationer. Personerne omtales og behandles som fuldgyldige og ligeværdige medborgere i kraft af deres formelle status som danske statsborgere. "De første 100 **danskere**" er blevet "evakueret med fly, **hjem** til Danmark", som det blandt andet bliver sagt i indslaget.

Den måde, personerne i TV indslaget fremhæver *den følelsesmæssige komponent* i denne anerkendelse, viser, at der ikke blot er tale om en oplevelse af at blive tolereret eller accepteret, men derimod fuldt anerkendt som medborgere. Det aktiverer en følelse af at være en del af et fælles "vi". På denne måde at blive inkluderet i en fælles "dansk" socialitet, har den effekt, understreger personerne, at det *nu* bliver muligt og attraktivt *selv* at opfatte sig som dansker. Eksemplet er en stærk illustration af, hvordan der opstår en motiverende kraft til selv at identificere sig som en del af fællesskabet (med majoritetsdanskere), når der skabes en socialitet, som inviterer til det. Det, der skaber det *fælles vi*, er at der etableres en mellemmenneskelig socialitet, som ikke afgrænser, differentierer og fremhæver forskelle mellem "dem" og "os", men derimod fremhæver ligheder i det aktuelle tilhørsforhold til samfundet.

Når den slags oplevelser af et inkluderende medborgerskab (indtil videre) er relativt unikke i en dansk kontekst, hænger det formentlig sammen med det forhold, som Charles Taylor (2003) har beskrevet: nemlig at alle demokratier har en tendens til at *ekskludere* befolkningsgrupper, der repræsenterer en forskellighed. Taylors forklaring er, at demokratier repræsenterer følgende dilemma. Demokratier har på den ene side brug for at etablere en fælles politisk identitet for at skabe den sammenhængskraft, der er nødvendig for at folk - som det er uundværligt i et demokrati - vil forpligte sig til at respektere flertallets ret til at træffe beslutninger. På den anden side medfører præcis dette behov for en fælles identitet en tendens til at ekskludere dem, der ikke på en nem måde kan eller vil "passes ind" i den identitet, majoritetsbefolkningen føler sig tilpas ved eller alene mener, kan holde dem sammen (Taylor 2003:18). Måden at imødegå dette dilemma, som alle demokratier har indbygget i sig - siger Charles

Taylor - er at skabe mulighed for, at identitetsrummet (det jeg vælger at se på som det potentielt fælles "vi") kan *forhandles, gennemarbejdes* og *kreativt kompromisses* udfra en idé om, at det er "et delt identitetsrum" (ibid.:20).

Taylors (lidt abstrakte) vision kalder, vil jeg mene, måske vigtigst af alt, på behovet for *dialog* - og som forudsætning herfor på gensidig respekt og villighed til at dele definitionsmagten i forhold til, hvem "vi" er. Majoritetssamfundet (dets beslutningstagere og meningsdannere) må med andre ord modvirke deres egen "symbolske vold" (Bourdieu & Passeron 1977). I en aktuel dansk kontekst kan etableringen af Demokratiske Muslimer, og ikke mindst den generelle interesse og anerkendelse som foreningen har modtaget på den offentlige politiske arena, ses som et positivt udtryk for, at der trods alt på nogle niveauer eksisterer et sådant ønske om at forhandle identitetsrummet.[197]

Reciprocitet, moral og værdighed i velfærdssamfundet

Jeg har i det foregående stillet skarpt på den problematiske eksterne kategorisering, der finder sted (primært gennem medierne) i forhold til etniske minoriteter og deres arbejdsmarkedsintegration. Selvom der er andre diskursive udmeldinger i den offentlige debat, der snarere betoner etnisk mangfoldighed som en styrke for det danske samfund og arbejdsmarked, så lader disse stemmer og positioner i majoritetssamfundet til at være mindre betydningsfulde for mine dansksomaliske informanter. Den negative tone i mediedebatten, der – ofte på implicitte måder - kategoriserer etniske minoriteter som *uansvarlige, urealistiske* og *uvillige* (til integration) fremstilles som det mest ulykkelige forhold ved at bo i Danmark af størstedelen af mine dansksomaliske informanter. Jeg vil i det følgende tilføje, at der ofte i forbindelse med selvansvarlighedsdiskursen desuden ligger en implicit vurdering eller kategorisering af arbejdsløse indvandrere som *amoralske*. Jeg vil således her gå et skridt videre i belysningen af den problematiske eksterne kategorisering. Jeg vil argumentere for, at denne kategorisering formentlig på et mindre ekspliciteret niveau har sit udspring i nogle moralitetsprincipper, der er delte og accepterede i velfærds-

[197] Demokratiske Muslimer præsenterer deres egen agenda som at: *"tage aktivt del i den samfundsmæssige debat", "at synliggøre, at mange muslimer hidtil ikke har følt sig repræsenteret i den offentlige debat", "modvirke alle former for definitioner og generaliseringer vedrørende muslimer og islam" og "give mange forskellige bud på, hvad det vil sige at være dansk demokrat med muslimsk baggrund og/eller tilhørsforhold".* Jf. www.demokratiskemuslimer.dk/

samfundet. At de sjældent ekspliciteres i debatten, betyder at de fungerer som en non-verbal, bagvedliggende kognitiv referenceramme.

Min påstand er, at de etniske minoriteters arbejdsløshedssituation bliver tolket som uværdig eller amoralsk opførsel. Det fremgår eksempelvis af TV indslaget fra Mjølnerparken, som implicit har en moralsk forargelse indbygget i sig. Mit belæg for at sige det, er at Danmarks Radio rent faktisk uimodsagt kan slippe af sted med at lave indslaget, der fra start til slut hviler på den omvendte bevisbyrdes logik: Det er indvandrerne, der skal bevise deres uskyld. Indtil de gør det, er de under anklage for at være uansvarlige, og dermed amoralske. Jeg vil mene, at den slags journalistik er i modstrid med god presseetik[198], men alligevel får indslaget mig bekendt ingen kritisk opmærksomhed i form af klager, læserbreve eller andet.

For yderligere at forstå hvori det amoralske ligger, må vi vende blikket mod majoritetsbefolkningens kollektive forståelse af velfærdssamfundet, specielt det fordelings- eller reciprocitetsprincip der ligger indbygget i skattesystemet. Sagen er, at indvandrere og flygtninge i et velfærdssamfund som det danske står i en særlig sårbar situation i forhold til at blive set på som "nassere". Grunden er, at de generelt ikke betragtes som ligeværdige medborgere, der med samme selvfølgelighed som en arbejdsløs majoritetsdansker, kan forventes at modtage kontanthjælp over en længere periode, *uden* at akkumulere en enorm "gæld" til majoritetssamfundet (gavegiveren).

Denne tankegang, at der eksisterer en *ulige udveksling* af værdier, er inspireret af antropologen Marcel Mauss' teori om reciprocitet (1990) som et totalt social fænomen. Marcel Mauss har beskrevet, hvordan en meget stor del af vores sociale interaktion med andre mennesker bevidst eller ubevidst er struktureret igennem tre universelle principper for gavegivning. Det er princippet om, at 1) *du skal give gaver,* 2) *du skal tage imod gaver,* og 3) *du skal gengælde gaver.*

Udvekslingsprincippet så vi eksempelvis slå igennem med evakueringen af de danske statsborgere fra Libanon. Udenrigsministeriet modtog efterfølgende gaver i form af blomster og taksigelser fra flere af de evakuerede. Den udveksling indikerer,

---

[198] I de såkaldt presseetiske regler, der er udformet i Medieansvarsloven, og som alle væsentlige medier i Danmark har tilsluttet sig, er der især ét punkt (udaf i alt 14 punkter), som det kan diskuteres om er overholdt i det nævnte indslag. Jeg er ikke i besiddelse af den fornødne juridiske kyndighed til at kunne gøre det her, men jeg mener i hvert fald, at det kritisk kan diskuteres om punkt 8: "sammenhæng mellem angreb og svar" bliver tilstrækkelig respekteret i indslaget. I punkt 8 står der blandt andet at, *"den som er under angreb også skal have mulighed for at komme til genmæle..(..)..Grundtanken er, at der godt nok er pressefrihed i Danmark, men ikke til at fremsætte beskyldninger mod personer, som ikke skal have en reel mulighed for at forsvare sig overfor dem."*

at evakueringsindsatsen ikke blev taget for givet af de danske statsborgere som en "ret", men tværtimod blev opfattet som en gave - og dermed en anerkendelse af at være en værdig modtager i gavegiverens øjne (staten).

Udveksling er imidlertid mere end blot en interaktion. Hvis der opstår en gensidighed (reciprocitet) i udvekslingen, skabes der en organisk solidaritet i Durkheim'sk forstand, som virker socialt integrerende for samfundet som sådan. Det vil sige, at individerne i et samfund som det danske - på trods af, at de er socialt stratificerede i forhold til hinanden - oplever at være indbyrdes afhængige af hinanden og have en gensidig moralsk forpligtelse til at holde samfundet kørende. Det er det moralitetsprincip, skattesystemet bygger på.

Claude Levi-Strauss (1964) har gjort opmærksom på, at udveksling helt overordnet kan foregå på tre niveauer; på *det ægteskabelige niveau* med udveksling af kvinder, på *det økonomiske niveau* med udveksling af varer og tjenesteydelser og på *det sproglige niveau* med udveksling af meddelelser[199].

Pierre Bourdieu har understreget betydningen af, at vi altid forstår den indbyggede forventningslogik, der fungerer i udveksling, i et tids- og magtperspektiv. Det, Bourdieu har bidraget med i den forbindelse, er, at det udover de tre strukturerende principper i udvekslingen, også er vigtigt at have øje for aktørernes strategiske overvejelser (Bourdieu 1977). Det er nemlig ikke ligegyldigt, *hvornår* modtageren gengælder gavegivningen. Tiden, der går, før det sker, kan dels bruges som et redskab til at demonstrere eller manifestere sin magt (en asymmetrisk relation), dels kan den være et redskab til at udligne eller forstærke magtforskellene. Borudieu gør os således opmærksom på, at udvekslingen som al anden handling er strategisk. Uanset om vi vælger hurtigt at gengælde "gaven", for dermed at udligne gavegiverens aktuelle overlegne position og opnå en - om ikke andet symbolsk - symmetri i relationen, eller om vi venter (og hvor længe), er således et udtryk for, at vi har bestemte intentioner. Det er også et udtryk for, at vi har mere eller mindre begrænsede muligheder i forhold til at påvirke det magtforhold, der ligger indbygget i gavegivningen.

---

[199] Ikke mindst udveksling af kvinder har - udover det gavnlige for reproduktionen i grupper, hvor der er et lille udbud af potentielle ægtefæller - store symbolske og politiske implikationer. Udvekslingen kan således virke socialt integrerende i Durkheim'sk forstand i og med, at den bidrager til at forebygge eller stoppe konflikter mellem slægtsgrupper og samfund gennem den gensidige afhængighed. I en nutidig dansk kontekst er der ikke tale om en gensidig afhængighed på dette (ægteskabelige) niveau, men ikke desto er udveksling af individer til ægteskab mellem forskellige etniske grupper et aktuelt fænomen. Det er også et fænomen, jeg er stødt på under mit feltarbejde (jf. kapitel 2).

Mennesker på kontanthjælp har generelt ikke mulighed for at gengælde den "gave", de modtager fra det offentlige system (staten) - det vil sige fra skatteborgere i landet. Med mindre disse mennesker da selv får et job og begynder at tjene penge og betale skat. Nu er det heller ikke alle arbejdsløse borgere, der nødvendigvis tænkes ind i denne gavegivningens logik i forhold til staten. Jacques T. Godbout skriver i *"The World of the Gift"* (2000), at staten ikke bør betragtes som et gavesystem på lige fod med den interpersonelle udveksling af gaver, som er beskrevet af Marcel Mauss. Skat, siger Goudbout, er ikke en "gave", der som sådan forventes at blive gengældt. Det skyldes, at staten, frem for at være baseret på velgørenhed og personlige donationer som i de interpersonelle gavegivningssystemer, i stedet baserer sig på et system af (sociale) *rettigheder*, der tildeler borgere social sikkerhed (ibid.:60).

Jeg anser det for meget sandsynligt, at kontanthjælpen netop i forhold til *nogle* grupper af arbejdsløse borgere anses netop som værende en "ret". Det gælder, mener jeg, borgere, som tidligere har haft arbejde, men nu er røget ud i arbejdsløshed. Til gengæld mener jeg, at det tyder på, at kontanthjælpen i forhold til andre borgere, der *ikke tidligere har betalt skat i landet*, faktisk anses som en "gave", der mere påtrængende kalder på en gengældelse.

Denne sondring mellem rettighed og gave har jeg netop interesseret mig for undervejs i feltarbejdet. Jeg har således spurgt uddybende ind til, hvordan mine informanter selv opfatter kontanthjælpen: enten som en gave, en ret eller noget helt tredje. Jeg kan på den baggrund empirisk konstatere, at størstedelen af mine dansk-somaliske informanter opfatter kontanthjælpen som en gave, de ikke bør blive ved med at modtage, og som er problematisk. Mange omtaler kontanthjælpen helt konkret som en *"almisse"*. Almisser opfatter de over en bred kam som nedværdigende. Det er noget, man moralsk set i følge islam ikke har ret til at modtage, med mindre man er fysisk eller psykisk uarbejdsdygtig, understreger således størstedelen af mine informanter, der er på kontanthjælp (og som har været det i gennemsnitligt 8 år).

Et somalisk ordsprog (et kulturelt ideal) som en stor del af mine arbejdsløse informanter automatisk associerer til, når jeg spørger ind til, hvordan de opfatter kontanthjælpen, er: *"Man skal spise sin egen sved"*. Lidt i stil med det danske ordsprog "man skal arbejde i sit ansigts sved" eller "man skal yde, før man kan nyde". Det er med andre ord for hovedparten af mine informanter *uværdigt* at være i en

position, hvor man modtager en "almisse" (kontanthjælp), når man faktisk fysisk og psykisk ville være i stand til at arbejde.[200]

Ikke desto mindre er det ikke nødvendigvis sådan, at alle ledige dansksomaliere som konsekvens heraf nødvendigvis føler sig forpligtet til at betale en modydelse til den danske stat, for den "gave" de modtager. (Det behøver heller ikke at være tilfældet for majoritetsdanskere for den sags skyld). Andre loyalitetsbånd kan være stærkere end loyaliteten til majoritetssamfundet eller nationalstaten. For eksempel lader det blandt mine dansksomaliske informanter til, at loyaliteten overfor slægtninge (i forhold til at gengælde) er stærkere. Nogle af mine informanter står i et gengældelsesforhold til medlemmer af deres familie, som stadig er bosat i det borgerkrigshærgede Somalia eller i en flygtningelejr i Kenya, fordi disse familie-medlemmer i sin tid skaffede de nødvendige ressourcer til, at lige netop de fik mulighed for at rejse ud af landet og søge asyl. Denne hjælp byder dem er den dag i dag at hjælpe slægtningene økonomisk, da slægtningene typisk ikke har nogen eller kun en megen lille indtjening på grund af stor arbejdsløshed i Somalia (eller Kenya). Mange af mine informanter sender derfor penge til deres slægtninge, hvis der er nogen til overs, når måneden er omme. Lige netop denne forpligtelse til at gengælde er for mange et meget stærkt incitament i forhold til at finde et arbejde i Danmark (uddybes i kapitel 7).

Det er desuden mit indtryk, at nogle af mine informanter oplever, at den ydelse de modtager fra majoritetssamfundet ikke nødvendigvis kun kan gengældes ved at få et *lønnet* arbejde. Flere af mine informanter er aktivt involveret i et frivilligt organisationsarbejde i somaliske foreninger - med rådgivning og projektarbejde, der vedrører jobsøgning, sundhed, kampagner mod udbredelse af pigeomskæring og HIV. Flere af disse personer oplever - forståeligt nok - at de gør et gavnligt arbejde for andre mennesker. Jeg har desværre aldrig direkte fået spurgt disse personer, om de oplever, at det på en måde er en samfundstjeneste, de udfører, men jeg fornemmer, at flere faktisk oplever, at deres arbejde til en vis grad "legitimerer" den ydelse, de modtager fra det offentlige.

På den anden side er der også nogle (enkelte) af mine informanter, der opfatter kontanthjælpen som en "ret", der følger med i pakken af rettigheder ved at have fået asyl i landet, snarere end som en gave eller almisse. Jeg kan imidlertid slet ikke

[200] Jeg kommer nærmere ind på dette aspekt vedrørende uværdighed i min analyse i kapitel 7.

genkende det, sociologen Mehmet Necef (2004) hævder, er tilfældet for flygtninge herhjemme, nemlig at de tror, at kontanthjælpen kommer fra FN. I hans korte artikel "Lønnen fra FN"[201] problematiserer Necef det forhold, at "en del flygtninge" angiveligt har den opfattelse. Problemet er, skriver Necef, at de som følge af denne fejlopfattelse af, hvor kontanthjælpen kommer fra, *ikke føler, at de behøver vriste sig løs af en gældsposition i forhold til det danske samfund.* Imidlertid kan jeg konstatere, at så godt som alle mine dansksomaliske informanter kan den lektie, de har lært i sprogskolen om, at det er de arbejdende borgere i landet, der finansierer kontanthjælpen. Der er kun ganske få (to personer), som mener, at FN også er en bidragsyder til kontanthjælpssystemet på en eller anden måde. Men ingen tror, at den decideret er finansieret af FN.

Hvad jeg imidlertid godt kan følge Mehmet Necef i, er hans påpegning af, at majoritetsbefolkningens forhold til flygtninge er præget af reciprocitetsprincippet. I tråd med udvekslingsprincipperne, siger Necef, kræver den danske majoritetsbefolkning, at de etniske minoriteter skal "gengælde" den ydelse, de får *ved at assimilere sig kulturelt.* En antropologisk undersøgelse blandt majoritetsdanskere peger i samme retning som Necefs hypotese. Peter Herviks analyse af majoritetsdanskeres opfattelser af indvandrere og flygtninge, peger således på at "de andre" bliver opfattet som stående i et særligt gengældelsesforhold til majoritetssamfundet, der kun kan ophæves gennem assimilation (Hervik 1999, 2004b). På baggrund af interviews med 52 majoritetsdanskere og en undersøgelse af, hvordan udvalgte aviser kvalitativt har behandlet indvandrer- og flygtningestof (Hervik 1999:17), konkluderer Hervik, at majoritetsdanskere generelt forstår relationen mellem dem selv og minoriteterne i relation til en kulturelt figureret verden (et nyere begreb for kulturelle modeller) bestående af <u>værter</u> og <u>gæster</u> (Hervik 2004b). På baggrund af de nævnte interviews udleder Hervik et *prototypisk forløb,* som majoritetsdanskere angiveligt ræsonnerer udfra i forhold til indvandrere og flygtninge. Et prototypisk forløb er et analytisk begreb inspireret af George Lakoff, der beskriver, hvordan vores delte kulturelle forståelser om et givent fænomen eller en gruppe kognitivt er organiseret i

---

[201] Artiklen rummer nogle interessante refleksioner med hensyn til sammenhænge mellem udvekslingsprincipper, velfærdstat og flygtninge, men dens hovedpræmis - at flygtninge opfatter kontanthjælpen som en "løn fra FN" bør tages med forbehold, idet det alene er baseret på, hvad indvandrerkonsulent og forfatter Fahmy Almajid har udtalt sig om gør sig gældende for "nogle flygtninge fra Mellemøsten og Afrika". Der er altså ikke tale om en videnskabelig dokumentation for, at flygtninge generelt oplever virkeligheden på den måde.

ideelle begivenhedsforløb (Holland & Quinn 1987:23-4; Holland 1994). Forløbet, som mange majoritetsdanskere ræsonnerer udfra, viser Hervik, ser sådan ud:

- Gæsterne ankommer til værtens hjem
- Værterne opfylder gæsternes basale behov, indtil de er i stand til at forsørge sig selv
- Værterne udstikker rammerne for deres møde og forventer, at gæsterne overholder dem
- Som kompensation for værternes generøsitet forventes det, at gæsterne undgår at genere eller forurolige værterne, hvilket i praksis betyder at opføre sig så diskret (usynligt) som muligt og samtidig udvise vilje til at lære det danske sprog og levevis
- Gæsten tager hjem.

(Peter Hervik 2004b: *"The Danish Cultural World of Unbridgeable Differences")*

I den *tid*, der går, førend gæsten bliver i stand til at forsørge sig selv, er der altså indbygget en *asymmetri* i relationen til værten, der gør, at værten har magten til at diktere kodekser for moralsk rigtig eller værdig opførsel. Det ville formentlig opfattes amoralsk og disrespektfuldt, hvis "gæsten" ikke opfører sig diskret ved at indordne sig på værtens præmisser. Eksempelvis kan værten føle sig generet ved en meget synlig forskellighed, som for eksempel når en kvinde bærer stort tørklæde.

Værten forventer, at gæsten gør alt, hvad der er muligt for at gengælde gave-givningen, det vil sige assimilere sig kulturelt, og ideelt set blive selvforsørgende.

At indsatsen for at blive selvforsørgende knyttes tæt til kulturelle opfattelser af værdighed og moral, vil jeg illustrere med endnu et eksempel. Jeg foretog sidst i mit feltarbejde et fokusgruppeinterview med fire jobkonsulenter og vejledere, der arbejder i et jobskabelsesprojekt, som får visiteret indvandrere og flygtninge fra Københavns Kommune. Jeg spørger dem på et tidspunkt, om der er noget, de synes er særligt vigtigt, at kursisterne lærer, når de involveres i projektet. Projektlederen i gruppen svarer:

> *"Det handler meget om **moral**...at være villig til at tage et arbejde ligegyldigt hvilket niveau det er på."*

Måske netop fordi der er gået lang tid - den arbejdsløse har typisk været ledig og modtaget kontanthjælp i adskillige år, når de visiteres til jobskabelsesprojektet - vil det være amoralsk opførsel overfor "værten" (majoritetssamfundet) ikke at tage imod

et hvilket som helst tilbud om praktikophold på en arbejdsplads[202]. Jeg tager ikke stilling til, om det er et rimeligt krav at stille, men konstaterer alene, at kulturelle opfattelser af, hvad det i den givne situation er værdigt eller uværdigt tydeligvis spiller ind. Lad mig nævne endnu et eksempel. En socialrådgiver ansat på et af Københavns socialcentre med mange etniske minoritetsborgere siger i et interview:

> *"Hvis der er et job ledig i Fakta, så er det det, hun skal søge. Et hvilket som helst job er mere **værdigt** end at være på kontanthjælp."*

En del af mine informanter ville i øvrigt være enige i det synspunkt (dog ikke alle).

Villighed, parathed og proaktivitet i forhold til at finde et job eller gå beredvilligt ind i en såkaldt jobskabende foranstaltning (jobpraktik, aktivering m.v.) synes altså at være nogle af de egenskaber, den ledige skal udvise overfor den arbejdende del af befolkningen for med *værdighed* at kunne være i udvekslingsrelationen som gave-modtager. Det jeg mener, dette afsnits analyse viser, er, at manglende tilknytning til arbejdsmarkedet måske specielt for indvandrere og flygtninge virker som en stærk *eksklusionsmekanisme* i det danske samfund på grund af de (moralske) udvekslings-principper og forventninger, de mødes med fra majoritetsbefolkningens side.

Den legitimitet, eksklusionen får i mange majoritetsdanskeres øjne (udtrykt i en moralsk forargelse over minoriteternes arbejdsløshedssituation), lader som tidligere nævnt til at komme til udtryk diskursivt som en krydset interaktion mellem (uansvarlige) "børn" og (ansvarlige) "voksne" (Berne 1995). Når gæsterne ikke lever op til værtens forventninger om moralsk og værdig opførsel (gengældelsen udebliver), så bliver de til "børn", der skal opdrages og lære at blive ansvarlige. Det er klart, at sådan en tankegang modarbejder udviklingen af et inkluderende medborgerskab. Det er ikke udvekslingsprincippet i sig selv, men denne asymmetriske rollefordeling, der virker som en barriere. En mere inkluderende medborgerskabspolitik ville implicere, at det prototypiske forløb, som i hvert fald dele af majoritetsbefolkningen tilsyneladende ræsonnerer udfra i forhold til indvandrere og flygtninge (jf. Hervik 1999, 2004b), i det mindste involverer følgende scenario: *Værten skaber forudsætningerne for, at gæsten gennem egen indsats kan komme ind på arbejdsmarkedet.* Majoritetssamfundets beslutningstagere, offentlige menings-

[202] Der er i det omtalte arbejdsmarkedsprojekt ikke tale om, at kursisterne tilbydes et arbejde, men derimod et praktikophold, der *kan* lede til fast ansættelse, men ikke nødvendigvis gør det.

dannere og betydningsfulde aktører på arbejdsmarkedet og indenfor integrations-området må med andre ord skabe de kognitive, diskursive og strukturelle forudsætninger, for at det kan ske.

Opsummering

Helt i tråd med min oprindelige intention om at applicere et dobbeltperspektiv i min analyse (et minoritets-majoritetsperspektiv, hvor minoritetsperspektivet står i forgrunden og maoritetsperspektivet er en vigtig baggrund eller kontekst at tage i betragtning; jf. kapitel 1), har jeg i dette kapitel taget første skridt ved at fremhæve *majoritetsperspektivet*. Jeg har haft fokus på den måde, en dominerende selvansvarlighedsdiskurs tilsyneladende produceres og tages i anvendelse af dele af det officielle majoritetssamfund i relation til etniske minoriteter. Jeg har blandt andet fokuseret på den magt og de sociale processer, der muliggør, at bestemte antagelser og opfattelser bliver legitime og udbredte som en slags "common sense" forståelser gennem medierne og politisk retorik samt (som vist i kapitel 5) gennem sociale teknologier. Analysen i dette kapitel er foregået primært ved at koncentrere sig om det diskursive niveau.

Dobbeltperspektivet udgøres på den anden side af *minoritetsperspektivet*, og det er det perspektiv, jeg vil fremhæve i afhandlingens følgende kapitler. I den forbindelse vil analysen primært foregå på et praksis- og kognitivt niveau. Minoritetsperspektivet er til dels allerede blevet fremhævet i dette (og også det foregående) kapitel, hvor jeg har beskrevet, hvordan mine dansksomaliske informanter handler som *respons* på den ekskluderende medborgerskabspolitik og -praksis. Jeg har således belyst, hvordan mine informanter reagerer, når de udsættes for diskriminerende uddannelseskampagner og rekrutteringspraksisser (kapitel 5) og en problematiserende diskurs vedrørende indvandrere og flygtninge, der giver de etniske minoriteter det overordnede ansvar for at modvirke diskriminationen på arbejdsmarkedet og komme i arbejde (dette kapitel). Jeg har vist, at størstedelen af mine dansksomaliske informanter *reagerer* på den dominerende diskurs som forventet i en hvilken som helst krydset transaktion (Berne 1995): enten med vrede, frustration eller anden form for modstand.

I studier, der omhandler integrations- og medborgerskabsprocesser for minoriteter i et majoritetssamfund, bør vi ikke studere den ene part isoleret. Med udgangspunkt i dobbeltperspektivet lægger jeg op til, at vi studerer *relationerne* mellem minoritet og

majoritet og de strukturelle magtforhold, der påvirker deres indbyrdes relationer. Antropologiske studier må i mine øjne meget gerne gå foran og vise betydningen af et sådant dobbeltperspektiv. Antropologien kan i bedste fald ved hjælp af den styrke, der ligger i dobbeltperspektivet, indfri ambitionen om både at rette en radikal og konstruktiv kritik (Jöhncke 2002). Det vil sige på den ene side rette en *radikal kritik* i forhold til, hvilke majoritetsprocesser (kulturelle modeller, praksisser og strukturer), der producerer, reproducerer og legitimerer diskriminationen og et ekskluderende medborgerskab, og på den anden side samtidig udforme en *konstruktiv kritik* i forhold til, hvad der er brug for, for at vi som samfund bevæger os derhen, hvor vi kan udvikle et inkluderende medborgerskab. Med dette kapitel har jeg taget første vigtige skridt i retning af at realisere begge dele af denne ambition. Den konstruktive kritik vil blive yderligere udbygget henimod slutningen af min afhandling.

Jeg har med dette kapitel vist det modsætningsfyldte og paradoksale i, at det officielle majoritetssamfund på én og samme gang behandler og omtaler indvandrere og flygtninge som frie og (traditions)bundne individer. <u>På den ene side</u> formidler selvansvarlighedsdiskursen således tydeligt, at indvandrere og flygtninge er fuldt ud selvansvarlige for deres egne handlinger (både det de gør, og det de undlader at gøre). Logikken går på, at de er frie og selvansvarlige mennesker, der løbende er i stand til at træffe de nødvendige beslutninger med henblik på at maksimere egen velfærd. Når de ikke er i arbejde, er det derfor "deres egen skyld". <u>På den anden side</u> ræsonnerer og handler politiske aktører, meningsdannere og centrale arbejdsmarkedsaktører i majoritetsbefolkningen (som det fremgik af kapitel 5) udfra en mere uudtalt forståelse, om at "de andre" i modsætning til "os" er kulturelt betinget af deres "tradition" eller etnicitet, og derfor ikke "behøver" at have muligheden for at vælge frit - for eksempel på uddannelsesområdet.

Enkeltstående positive tiltag, der sættes i værk for at modvirke en sådan indirekte diskrimination fra majoritetssamfundets side er desværre ikke tilstrækkelig konstruktivt i sig selv. Så længe der fortsat i det offentlige rum foregår en problematisk kategorisering af indvandrere og flygtninge (ud fra ovennævnte kulturelle forståelser, og ud fra en sådan logik og ansvarsforskydning, som ligger indlejret i selvansvarlighedsdiskursen), så er vi lige vidt.

Jeg har derfor argumenteret for, at det, der er brug for, er en kategoriseringsproces, som den Ian Hacking (1986) beskriver med begrebet dynamisk nominalisme. Vel at mærke en proces, der går den modsatte vej end hidtil. Det vil sige en proces, der

"afmonterer" de eksisterende problematiske kulturelle forståelser (kulturelle modeller), og skaber nye inkluderende forståelser for medborgerskab. Denne afmonteringsproces må nødvendigvis - i følge Hackings logik - understøttes af sociale teknologier og redskaber, som mobiliseres gennem et institutionelt apparat (medier, lovgivning, kampagner m.v.). Hvis nye inkluderende kulturelle modeller skal udvikles, er det således også relevant at se på det institutionelle apparat, der skal "følge med" og i hvert fald ikke modvirke sådanne inkluderende strategier.

Dernæst er jeg med Charles Taylor gået videre, og har peget på vigtigheden af, at der i samfundet helt overordnet skabes mulighed for, at identitetsrummet (det jeg vælger at se på som det potentielt fælles "vi") kan forhandles, gennemarbejdes og kreativt kompromisses udfra en idé om, at det er "et delt identitetsrum" (Taylor 2003:20). Jeg er kommet med et konkret eksempel på, hvordan minoriteterne (i dette eksempel: flygtninge fra Libanon) positivt responderer, når det officielle danske majoritetssamfund pludselig viser villighed til at modvirke sin egen symbolske vold (Bourdieu & Passeron 1977). Det vil sige, når majoritetssamfundet (i dette tilfælde repræsenteret ved staten) bruger sin definitionsmagt til at gøre det modsatte af, hvad den plejer at gøre; nemlig i stilhed rumme de forskelligheder, der er (for eksempel muslim/ikke-muslim), og i stedet offentligt og markant fremhæve de *ligheder*, der gør at det giver mening at tale om minoritet og majoritet som ligeværdige medborgere. Denne offentlige, diskursive, manifestering af en mellemmenneskelig socialitet har en stærk motiverende kraft for de pågældende minoriteter. Tidligere har de følt sig ikke-anerkendte, fordi de udelukkende har været mødt med krav om assimilatoriske præstationer som forudsætning for medlemskab i det fælles "vi". Nu er den motiverende kraft til *selv* at identificere sig som medborger i et dansk samfund så stærk, at der i hvert fald potentielt er basis for en helt ny social sammenhængskraft mellem grupperne.

Dermed også sagt, at et springende punkt i kapitlets analyse har været illustreringen af, at ansvarlighed i forhold til en fælles samfundsmoralitet og solidaritet (forstået som sammenhængskraft) er noget, der skabes indenfor rammerne af en socialitet. Denne pointe vil nu analytisk blive udbygget og understøttet, idet jeg i det følgende kapitel vil belyse, hvordan motivationen til at søge arbejde og opnå tilhørsforhold til samfundet ligeledes skabes indenfor rammerne af en socialitet. Jeg vil i det næste kapitel empirisk beskrive mine dansksomaliske informanters motivation for at opnå et arbejde i Danmark. Er de motiverede for at komme i arbejde og i givet fald hvorfor og

hvordan? I denne analyse vil jeg redegøre for og tage motivationsbegrebet i brug som analytisk begreb.

Kapitel 7: Motivation, erfaringer og følelser

Jeg skal spørge min sagsbehandler først - som et barn

Jeg sidder i computerlokalet på Indvandrernes Dag- og Aftenskole i Københavns Nordvest Kvarter. Her har jeg aftalt at mødes med min informant Annab, som jeg efterhånden har tilbragt mange timer sammen med undervejs i mit feltarbejde. Hun har netop overstået dagens sprogundervisning. Vi er de eneste i det lille lokale. Pludselig kommer en anden kvinde ind. Annab kender hende - det er Khadija. De to har boet sammen i Thisted, hvor de begge var boligplaceret de første år, efter de fik asyl i Danmark. De har ikke set hinanden i flere år.

Jeg spørger Khadija, hvad hun laver i dag. Hun udbryder spontant, at hun meget gerne vil have et job. Selv et rengøringsjob ville hun være glad for, understreger hun. Hun fortæller, at hendes mand arbejder med rengøring på et kollegium. De bor sammen i en lejlighed tæt på. Det er for mig ganske uvant at møde en dansksomalisk kvinde, som ikke er skilt. Khadija fortæller videre, at hendes mands søster er tandlæge, men ikke kan finde arbejde i Danmark.

Vi kommer til at tale om de kropslange tørklæder, djelbab'erne, som både Annab og Khadija bærer. Ingen af dem vil tage dem af til en eventuel jobsamtale, understreger de. "Men", siger Khadija, "hvis jeg får jobbet, og for eksempel går rundt og gør rent, uden at der er mænd i nærheden, vil jeg gerne tage det af". Jeg spørger Khadija, om hun tror det vil være godt eller dårligt for hende at have djelbab'en på til en jobsamtale. "Dårligt", siger hun. Alligevel vil hun ikke tage det af. "Derhjemme tager jeg det af, og når jeg er sammen med min mand, men ikke overfor andre mænd", siger hun.

Jeg spørger dem begge, om de kunne finde på at tage djelbab'en af, når de går ind ad døren til en jobsamtale, og så tage den på igen, når de forlader samtalen. Nej, det kunne de under ingen omstændigheder. "Allah ser alt, alle steder", forklarer Annab.

Annab har igennem længere tid fortalt mig, at hendes plan er at færdiggøre sprogskolen, dernæst gennemføre 9. klasse på VUC (Voksen Undervisning Center), og så søge ind på sosu-uddannelsen for derefter at uddanne sig til sygeplejerske. Hun har hele tiden virket meget, meget opsat på at nå sit mål. Jeg har flere gange fortalt

hende, at jeg kender to dansksomaliske kvinder, der arbejder som sygeplejersker. Nu siger hun pludselig, henvendt til både Khadija og mig:
*"Jeg vil **meget** gerne have et arbejde nu".*
"Hvorfor vil du gerne det?" spørger jeg, lidt overrasket.
"Jeg vil ikke have kontanthjælp mere, det er ikke godt at få kontanthjælp. Det er ligesom tiggerne, der står og spiller musik på gaden. Det er ikke godt".
"Hvorfor er det ikke godt?" spørger jeg.
"For jeg gider ikke at have med kommunen at gøre mere, det giver så mange problemer", forklarer Annab.

Khadija spørger mig dernæst, om jeg vil gå med hende hen til ISS' jobcenter for at søge om rengøringsjob. Annab skyder ind, at hun også gerne vil med. "Hvorfor går du ikke derhen selv?", spørger jeg Khadija. Hun har lige fortalt mig, at ISS's job-center ligger ved siden af, hvor hun bor.
"Jeg er bange", siger hun.
"Bange for hvad?" spørger jeg.
Hun laver en affærdigende bevægelse med hånden. "Fordi jeg har det her på (hun hiver ud i djelbab'en) - så vil de ikke have mig."

*"Jeg vil gerne have et arbejde, **så jeg selv kan bestemme**", uddyber Khadija. "Så jeg kan tage på ferie til arabiske lande og til Sverige - der bor min veninde. Som det er nu, bestemmer de (kommunen). Jeg kan ikke bare rejse af sted. Jeg skal spørge min sagsbehandler først, **som et barn**." Annab indskyder, at de har ret til at rejse 20 dage om året. Resten af tiden skal de stå til rådighed for arbejdsmarkedet.*

Temaet selvbestemmelse bliver bragt op nok engang et stykke tid senere af Annab. Vi sidder på det tidspunkt i min bil, på vej fra IKEA og hjem til Annabs nye lejlighed i nordvest kvarteret. Hendes femårige datter Mariam sidder på bagsædet. I IKEA har Annab købt fire-fem legesager til Mariam, der for første gang nu har fået sit eget værelse. De sidste år har Annab og datteren været hjemløse, men efter et ophold på et herberg for hjemløse kvinder og børn, har kommunen nu endelig skaffet dem en lejlighed.

Annab har for en uge siden deltaget i Open Space seminaret. Jeg spørger nu, hvad hun synes om det, kvinden fra Nivå fortalte ved afslutningen af Open Space (jf. kapitel 5). På det tidspunkt var vi alle samlet i plenum, og der foregik en runde, hvor hver

enkelt i forsamlingen kunne sætte ord på, hvad de havde fået ud af dagen. Den dansksomaliske kvinde havde tidligere på dagen deltaget aktivt i diskussionen "Hvorfor vil socialrådgivere ikke vise vej, hvis man vil have arbejde eller uddannelse?". I plenumrunden havde kvinden fra Nivå senere rejst sig op, og sagt henvendt til de mange dansksomaliske kvinder i salen: "Det er op til Jer – I skal ikke vente på kommunen. I skal tage sagen i egen hånd!".

Annab svarer mig nu, i et noget energiforladt tonefald: "Det er forkert, det hun siger. Når man ikke kan sproget ordentligt endnu og ikke er i gang med en uddannelse, er det kommunen, der bestemmer. Hvis man siger, man gerne vil noget…blive sygeplejerske eller noget andet, kan de sige "nej, det kan du ikke, du skal i aktivering". ***Man bestemmer ikke selv. Det er kommunen, der bestemmer over én.*** *Man kan ikke selv bestemme, for så tager de ens bistand fra én". Annabs skuldre falder ned. Hun virker både frustreret og ked af det. Hun nævner så, at det først blev sådan "efter 2001, efter regeringen kom. Før 2001 var sagsbehandlerne søde, og man kunne godt få lov til ting, men efter 2001 kunne man ikke bestemme selv."*

Formålet med dette kapitel er at belyse det, som har været allermest fremtrædende i mine interviews og deltagerobservation i forbindelse med feltarbejdet; nemlig at mine informanter over en bred kam er yderst motiverede for at komme i arbejde. Min empiri fortæller således en anden historie end myten om den manglende motivation, som den tidligere omtalte selvansvarlighedsdiskurs bygger på (jf. kapitel 6).

Når vi ser nærmere på mine informanters sproglige udtalelser i relation til at komme i arbejde, kan vi konstatere, at selvbestemmelse tilsyneladende er det, der virker allermest motiverende i forhold til at blive selvforsørgende - ikke bare for Annab og Khadija, som vi så det i vignetten ovenfor, men for så godt som alle mine arbejdsløse informanter. Jeg vil i dette kapitel gå videre og analysere, hvad mine informanters motivation til at komme i arbejde udspringer af, og hvilke fællestræk, men også forskelligheder, der er blandt dem i form af forskelligartede job- og uddannelses-ønsker. Motivation skal - som jeg tidligere har været inde på (jf. kapitel 1) - begribes i spændingsfeltet mellem det personlige og det sociale (Holland & Lave 2001). Det centrale analytiske perspektiv her er således, at de personlige motivationer bag folks handlinger, ikke skal forstås som tilstande upåvirkelige af de relationer og praksisser, som folk indgår i. Motivation er forankret i en *socialitet.* Det, der motiverer folk, er i

høj grad nogle delte kulturelle forståelser. Disse forståelser er ikke statiske, men påvirket af de livsomstændigheder og relationer, som personerne indgår i med det omkringliggende samfund og hinanden. Samtidig er det vigtigt at forstå, at disse forståelser også udspringer af personlige erfaringer med, hvad der for den enkelte har været, og er, lidelsesfuldt i livet samt omvendt, hvad der har været, og er, meningsfuldt og glædesfyldt.

I dette kapitel uddyber jeg motivation som et analytisk begreb[203], og jeg anvender begrebet som omdrejningspunkt for analysen ikke bare i dette, men også i de følgende to kapitler. Jeg vil i dette kapitel analysere en bestemt del af mit interviewmateriale nærmere, nemlig de *sproglige udsagn* som mine informanter knytter til arbejdets betydning. Den konkrete kontekst, som udsagnene bliver udtalt i, og ikke mindst de følelser, som er forbundet til dem, vil indgå som centrale komponenter i analysen. Først i de to følgende kapitler går jeg videre og analyserer forholdet mellem motivation og handling. Jeg undersøger i disse to kapitler, hvordan mine informanters motivation i praksis udmønter sig i forskelligartede jobsøgningsstrategier.

Jeg vil i det følgende lægge ud med at indkredse, hvordan det kan være, at selvbestemmelse bliver fremhævet som så vigtig for mine informanter i forbindelse med, at de taler om at komme i arbejde.

Selvbestemmelse

Som det fremgik af den indledende vignet, har Annab den opfattelse, at *"man bestemmer ikke selv. Det er kommunen, der bestemmer over én"*. Annab nævner, at det først var efter 2001, at man ikke kunne bestemme selv. *"Før 2001 var sagsbehandlerne søde, og man kunne godt få lov til ting, men efter 2001 kunne man ikke bestemme selv"*, forklarer hun. Lad mig her kort skitsere den arbejdsmarkedspolitiske kontekst, som Annab indirekte refererer til.

I LG Insights (2005) rapport om indvandrerkvinder og beskæftigelsesindsatsen i Danmark nævnes det, at integrationsindsatsen rent faktisk skiftede fra en beskæftigelsesrettet og opkvalificerende strategi til en *socialt disciplinerende strategi*, efter at V-K regeringen (Venstre og Konservative) kom til magten i slutningen af 2001. Arbejdsmarkedsreformen "Flere i arbejde", indført i 2002, lagde fokus på

[203] Første skridt i retning af en analytisk begrebsdefinition blev taget i kapitel 1.

øgningen af økonomiske incitamenter for at komme i arbejde, og starthjælp og introduktionsydelse til indvandrere og flygtninge blev indført med lavere ydelser, der var reduceret 30-50 procent i forhold til kontanthjælpen. En generel mere disciplinerende indsats blev rettet mod *alle* ledige. Dagpengeperioden blev således forkortet, sanktioner, rådigheds- og mobilitetsregler blev skærpet, og opkvalificeringselementet i beskæftigelsespolitikken blev gradvist indskrænket, til fordel for et større fokus på den såkaldte "motivationseffekt". Ledetråden har været, at man har forsøgt at indføre en "øget incitamentsstruktur" (LG Insight 2005).

I lyset af de forandringer er det ikke overraskende at høre Annab og Khadija understrege længslen efter at opnå en større selvbestemmelse over eget liv. Jeg har i øvrigt hørt det fra stort set *alle* mine arbejdsløse informanter, gentagne gange. Dette har typisk været i forbindelse med, at jeg har spurgt ind til, om det er vigtigt for dem at få et (lønnet, ordinært) arbejde, og de gennemgående (kun undtaget en enkelt informant) har svaret bekræftende. Når jeg så har spurgt ind til, *hvorfor* det er vigtigt for dem, er selvbestemmelse en af de vigtigste begrundelser. Mange har konkret fortalt, at hvis de havde et arbejde, ville de kunne spare sammen til at besøge venner og slægtninge i udlandet, og de ville have flere feriedage til rådighed, end nu hvor de er på kontanthjælp. De ville have en følelse af *selv* at kunne planlægge, hvordan deres tid skal bruges. Frem for som nu, hvor mange giver udtryk for, at det er sagsbehandleren eller *"kommunen"*, der planlægger, om de skal i aktivering og hvornår. For eksempel fortæller Annab, at hun gerne vil i gang med 9. klasse på VUC[204], men af sin sagsbehandler i stedet er blevet henvist til Undervisningscenter for Indvandrere (UCI)[205]. Da hun henvender sig på UCI, får hun at vide af en vejleder, at det vil være en hurtigere vej (til sosu-uddannelsen) at gå her end på VUC. *"Men så skal jeg også i aktivering"*, siger Annab, *"og det vil jeg ikke. Jeg vil studere og blive sygeplejerske"*. Det Annab - ligesom mange andre af mine informanter - udtrykker frustration over, er at det er andre, der træffer vigtige valg i hendes liv. En anden kvindelig informant, Soraya, udtrykker det på denne måde: *"Når du er på bistandshjælp, bliver din tid sat i skema - du kan ikke gøre det, du vil"*.

---

[204] VUC udbyder enkeltfagsundervisning for voksne på alle niveauer samt - i visse kommuner - forkurser til social- og sundhedsuddannelsen samt til sygeplejerske uddannelsen.

[205] UCI udbyder kombinerede sprogundervisnings-, aktiverings- og jobtræningsforløb for indvandrere og flygtninge.

Mine arbejdsløse informanter udtrykker med andre ord en frustration over, at de ikke har de nødvendige redskaber til at bryde de rammer for deres handlen, som andre sætter for dem. De har - med Michel de Certaus ord - svært ved *strategisk* at udnytte deres tid, og er derfor overladt til alene *taktisk* at forsøge at manøvrere med de muligheder, der synes at være dem givet af andre mere magtfulde aktører (de Certeau 1984)[206]. Det kunne også med Anthony Giddens formuleres udfra et andet mere identitetsorienteret perspektiv. Deres frustration udspringer således af en oplevelse af, at de ikke har muligheden for - gennem individuelle valg - at forme deres eget personlige livsforløb (Giddens 1996).

Flere af mine informanter kommer desuden ind på, at de stramninger der er foretaget i det sociale system indenfor de senere år - såsom at man nu bliver trukket i kontanthjælp, hvis man ikke møder op eller kommer for sent til sprogundervisningen - er med til at skærpe deres trang til at komme ud af systemet. De enlige mødre (som udgør 60 procent af mine kvindelige primære informanter), nævner ligeledes, at det er frustrerende, at man i dag skal præstere en lægeerklæring, hvis man ikke kan møde op til sprogundervisningen på grund af syge børn. Hvis ikke man gør det, bliver man trukket i kontanthjælp. Mine arbejdsløse informanter oplever med andre ord i udstrakt grad, at det sociale system er en *kontrollerende og sanktionerende* instans i deres daglige liv. Flere udtrykker det metaforisk ved at tale om, at de ønsker at "*blive **fri** af systemet"*. En 28 årig mandlig informant, der er forhåndenværende kontanthjælps-modtager, udtrykker det desuden således: *"Man føler sig som hund i en snor"*. Et andet udtryk, han bruger for at beskrive tiden som kontanthjælpsmodtager, er: *"Big brother is watching you"*. Hermed indikeres, at systemet er noget, mange føler sig fanget i på grund af de restriktioner, der sættes for deres selvbestemmelse.[207]

Fra et arbejdsmarkedspolitisk og økonomisk synspunkt giver det god mening at skærpe systemets kontrollerende og sanktionerende funktioner overfor borgerne. Det er ikke meningen, at det skal være attraktivt at befinde sig i kontanthjælpssystemet.

---

[206] Jeg vender tilbage til De Certeaus skelnen mellem taktikker og strategier i kapitel 8.

[207] Andre studier indikerer, at mine dansksomaliske informanters oplevelser af umyndiggørelse og længsel efter at opnå mere selvbestemmelse ikke er væsensforskellig fra oplevelser, som andre langtidsledige har, herunder majoritetsdanskere på kontanthjælp eller revalidering (Mik-Meyer 2004). Udover at det fortæller noget om det sociale systems institutionelle praksisser og behandlingsformer i relation til de pågældende borgere (ibid.), fortæller det også noget om, at selvbestemmelse - og det at kunne forme sit eget personlige livsforløb - har central værdi for mange mennesker. Ifølge Giddens (1996) er selvbestemmelse blevet speciel centralt for mennesker under sen-moderniteten. Jeg har i en tidligere analyse belyst, hvor væsentlig selvbestemmelse eksempelvis er i relation til forskellige generationer af majoritetsdanskere (Jagd 1998).

Det virker da tydeligvis også efter hensigten på mine informanter. (Selvom jeg ikke ved, hvordan mine informanter var motiveret for at komme i arbejde før 2002, lader det i følge Annabs udtalelser i den indledende vignet til, at behovet for mere selvbestemmelse er blevet accentueret efter de stramninger, der er indført i det sociale system siden 2002).

Fra et kritisk perspektiv mener jeg imidlertid, at man må konstatere, at det er paradoksalt, at man på den ene side politisk har skabt et system, der i høj grad fratager folk muligheden for at træffe individualiserede valg (og dermed opnå oplevelsen af selvbestemmelse), samtidig med at man på den anden side fra politikeres side er med til at producere en dominerende samfundsdiskurs (som vist i forrige kapitel), der retter anklage mod arbejdsledige indvandrere og flygtninge for ikke at udvise tilstrækkelig selvansvarlighed. Jeg mener, at det er nærliggende at tolke mine informanters stærke ønske om at opnå mere selvbestemmelse netop som et udtryk for et ønske om at opnå større personlig ansvarsfølelse i forhold til eget liv.

Før jeg kommer ind på hvad der udover selvbestemmelse virker motiverende for mine informanter i forhold til at komme i arbejde og eventuelt uddanne sig i Danmark, vil jeg lægge ud med at definere motivation som analytisk begreb. I den forbindelse vil jeg understrege vigtigheden af, at begrebet sættes ind i en social og dynamisk forståelsesramme.

Motivation som analytisk begreb

Som nævnt i forrige kapitel kommer Charles Taylor eksplicit ind på, at socialiteten indvirker på vores individuelle valg og på vores identitet (Taylor 1985:8). Han siger således, at de vurderinger vi foretager, og de valg vi træffer, i høj grad udspringer af hvilke ting, der er anerkendt som værdifulde i de sociale fællesskaber, vi er en del af. Socialiteten indvirker med andre ord på folks motivation og valg. Den indvirker på, hvordan folk *handler* og *identificerer* sig i forhold til andre i et givent fællesskab, hvilket klarest blev anskueliggjort empirisk gennem eksemplet med de danske statsborgeres oplevelser af at blive evakueret fra Libanon i 2006 (jf. kapitel 6).

Et centralt analytisk perspektiv her er, at motivation og identitet, frem for at ses som størrelser, der relaterer sig til henholdsvis det individuelle og det relationelle, begge skal begribes netop i spændingsfeltet mellem det personlige og det sociale (Holland & Lave 2001). De personlige motivationer bag folks handlinger er ikke upåvirkelige af

de relationer og praksisser, som folk indgår i, men er derimod noget, der skabes gennem - og som skaber - folks handlinger. Identitet (herunder folks selvopfattelser) udvikles ligeledes gennem social praksis (Holland, Lachicotte, Skinner & Cain 2001).[208]

Lad mig her indkredse forholdet mellem socialitet og motivation nærmere. Et godt sted at starte er at stille spørgsmålet: *Hvad er det overhovedet, der skaber motivation?* Hvad er det med andre ord, der gør, at mennesker ønsker at opnå noget, kæmper, stræber eller længes efter noget? Motivation behøver ikke at være viljestyret og bevidst, den kan også være ubevidst og styret af mere uartikulerbare savn eller længsler efter livskvalitet, trivsel, mening og indhold i tilværelsen.

Motivation kan desuden være primært *væk-fra* eller *henimod* rettet (Dahl 1995; D´Andrade 1992). Det vil sige, at vi kan være motiveret, primært fordi vi ønsker os væk fra en (for os selv) uacceptabel livssituation, eller primært fordi vi ønsker at bevæge os henimod det, vi oplever som en mere attraktiv og acceptabel livssituation. Vi kan også være både væk-fra og henimod motiveret på én gang. Det vil sige både optaget af, hvad vi ønsker at undgå, og samtidig optaget af hvad vi positivt ønsker at opnå (i stedet).

Uanset retningen for vores motivation, hvad er det så, der skaber denne drivkraft? På et højt abstraktionsniveau kan vi sige, at det, der motiverer os, er værdier. Vi er motiverede, fordi der eksisterer noget, som vi anerkender (bevidst eller ubevidst), har værdi for os. Forskellige teoretikere anskueliggør dette fra forskellige vinkler. Jeg vil her beskæftige mig specifikt med, hvordan Pierre Bourdieu og en række kognitive antropologer på forskellig vis ser på, hvad der er, der virker motiverende.

Bourdieu beskæftiger sig blandt andet med, hvordan vi igennem socialiseringen disponeres til at vide, hvordan vi skal handle, for at opnå det, der er vigtigt, og som giver status. Gennem *læring* og *erfaringer* med hvad der er godt og skidt i livet - en proces der foregår fra tidlig barndom og løbende igennem resten af livet, tilegner vi os en sådan viden eller rettere en sådan disponering. Dispositionerne for hvordan vi skal handle indlejres i følge Bourdieu kropsligt og kognitivt i den enkelte. Dispositionerne er kulturelt og socialt skabte. De er de grundlæggende ingredienser i kultur, eller hvad Bourdieu kalder habitus (Bourdieu 1977).

---

[208] Mit fokus på selvopfattelser, som jeg har redegjort for i kapitel 1, vil som analytisk begreb først indgå i analysen i de to følgende kapitler.

Bourdieu taler derudover om, at vi i de forskellige felter, vi stifter bekendtskab med og begynder at indgå i, med tiden kommer til at dele en (oftest uudtalt) viden om, hvad der giver status i det specifikke felt. Vi lærer med andre ord nogle felt-specifikke anerkendelsesformer at kende: nogle bestemte *kapitalformer*, som er på spil for feltets aktører. Der kan være tale om økonomisk kapital, social kapital (værdifulde relationer med signifikante personer), kulturel kapital (primært anerkendt viden) eller symbolsk kapital (prestige og social ære) (Bourdieu 1991a:229-31). Disse kapitalformer er altså delte og anerkendte i fællesskaber, som også Charles Taylor understreger, og vi indgår i uendelig mange - mere eller mindre frivilligt tilvalgte - fællesskaber - eller felter, for at blive i Bourdieus terminologi. Familien er således kun et af de, godt nok meget centrale, fællesskaber eller felter, hvor socialiseringen og tilegnelsen af habitus finder sted.

På grund af vores viden om (eller rettere "fornemmelse" for), hvad der er værdifuldt og giver status i et specifikt felt, disponeres vi altså med andre ord til at handle på bestemte måder[209]. Som det fremgår taler Bourdieu ikke om, at aktører motiveres, men derimod om at de *disponeres* til at handle strategisk. Vores handlinger vil i Bourdieus optik altid være et udtryk for, at vi strategisk forsøger at opnå de gældende kapitalformer i feltet. Med Bourdieu kan vi konstatere, at socialiteten - i form af specifikke felter og disses interne dynamik (magtkampe) og kapitelformer - altid sætter rammerne for vores strategiske overvejelser, valg og handlinger.

Kognitive antropologer indenfor den amerikanske tradition (for eksempel Holland & Quinn 1987; D'Andrade & Strauss 1992; Strauss & Quinn 1997) er på trods af væsentlige ligheder med Bourdieu uenige med ham på netop dette punkt. På baggrund af empiriske studier viser de, at individer ikke altid strategisk forsøger at opnå det, som de er bekendt med giver anerkendelse og social status. Nogle gange er folk orienterede imod andre mål, som virker langt mere motiverende for dem end de kulturelt dominerende anerkendelsesformer (eller kapitalformer) i et givent felt. I den kognitive terminologi taler man – som jeg tidligere har været inde på (jf. kapitel 1) - om, at folk nogle gange er motiverede af andre kulturelle skemaer. Roy D'Andrade siger det på denne måde: *Ikke alle skemaer fungerer som mål, men alle mål fungerer som skemaer* (D'Andrade 1992:31). Som jeg har været inde på i kapitel 5, kan skemaer ikke afdækkes i deres "helhed". De er ikke empiriske størrelser, men

[209] Bourdieu taler om, at aktører oparbejder en *fornemmelse* for spillets regler ("a feel for the game"; Bourdieu 1990b:61).

derimod internaliserede tanke- og følelsesmønstre, der aktiveres hurtigt og ubevidst i personen, når personen forsøger at forstå en given situation eller fænomen (D'Andrade 1992:29) - for eksempel når vedkommende forsøger at forstå sin egen livssituation som arbejdsløs. Disse skemaer er deusuden, som tidligere nævnt, kropsligt forankret.

Folk internaliserer sådanne skemaer på *forskellige måder* i og med, at internaliseringen (som foregår i tidlig barndom såvel som løbende igennem livet) altid foregår i et socialt samspil med ens omgivelser. Dermed får skemaerne forskellig motiverende kraft for folk (ibid.:41). Roy D'Andrade skelner i den forbindelse mellem, at nogle skemaer bliver *master motives,* mens andre bliver *mellem og nedre niveau motives. Master motives* er skemaer, der har stærk motiverende kraft (fungerer som mål), og som i modsætning til de to øvrige niveauer ikke har brug for kognitivt at interagere med andre målskemaer for at udløse handling. Det skyldes, at *master motives* typisk er kognitivt forbundet til en række submål (skemaer), der også tilskynder personen til at handle (ibid.:30).

Opsummerende kan vi således konstatere, at hvor Bourdieu indkredser, hvordan folk gennem tilegnelse af habitus *disponeres* til at vide, hvordan de skal handle på en kulturelt acceptabel måde i det pågældende felt[210], da bidrager de nyere kognitive teoretikere efter min mening med en interesse for, hvordan individer *motiveres* til at handle. En central pointe hos de kognitive antropologer er, at individer ikke nødvendigvis er motiverede til at handle på det, de er bekendt med og anerkender er den "naturlige", det vil sige kulturelt acceptable, måde (D'Andrade 1992; Spiro 1987; Strauss 1992). Hermed får vi selvsagt blik for - og kan forklare - hvorfor folk handler forskelligt.

Denne indsigt i, hvordan folk motiveres på forskellige måder, kan vi blandt andet få, når vi læser Claudia Strauss' analyse af en gruppe amerikanske arbejderes opfattelser om succes (Strauss 1992). En analyse jeg også har berørt i kapitel 1. Alle Strauss' informanter er bekendte med den dominerende kulturelle model[211] for succes i USA. De taler i et sprog, der knytter sig til de udbredte værdier, der ligger bag "den

---

[210] Det vil sige på en måde, som vidner om, at de har oparbejdet "a feel for the game"; en praktisk mestring af de strategiske spilleregler, der gælder i interaktionen med andre aktører i det pågældende felt (Bourdieu 1990b:61)

[211] Kulturelle modeller består, som nævnt i kapitel 5, af en samlet komposition af tanke- og følelsesmønstre (skemaer), som er delte i større eller mindre udstrækning (Holland & Quinn 1987; D'Andrade & Strauss 1992; Strauss & Quinn 1997). Kulturelle modeller er altså mere overordnede end skemaer.

amerikanske drøm": Troen på at alle mennesker gennem hårdt arbejde kan opnå personlig succes, avancere socialt - "be getting ahead". Alligevel er det de færreste af dem, som i deres eget liv handler i henhold til disse succeskriterier. Strauss viser, at det skyldes at "den amerikanske drøm" ikke fungerer som et *master motive* for personerne. Det, der motiverer dem, er i højere grad deres personlige erfaringer med succes samt deres opfattelser af, hvem de selv er (altså deres selvopfattelser) - ikke mindst i rollen som forsørgere for familien. Evnen til at forsørge familien er med andre ord et mere motiverende skema, og det er knyttet til en række submål hos personerne. Det er et skema, der er internaliseret og fungerer som et *master motive.* Claudia Strauss går videre og viser, at "den amerikanske drøm" kun virker motiverende i det omfang, den kobles til folks *personlige semantiske netværk.* Personlige semantiske netværk konstitueres af kognitive elementer, der knytter sig til centrale barndoms- og voksenerindringer og dermed til ens selvopfattelse (Strauss 1992:211). Motivationen til at handle i overensstemmelse med dominerende kulturelle skemaer eller modeller (her: for succes) afhænger med andre ord af, hvordan disse i tilegnelsesprocessen er blevet koblet til personlige erfaringer, erindringer og følelser (som aktiveres i relation til disse erfaringer og erindringer) samt til personens selvopfattelse.

De kognitive antropologer udmærker sig i mine øjne helt overordnet ved, at de teoretisk indkredser, *hvornår* kulturelle skemaer bliver så motiverende for folk, at de begynder at handle i overensstemmelse med dem. Dermed bliver det som nævnt muligt at forklare, hvilke forhold der medvirker til, at *folk handler forskelligt.* Med fokus på betydningen af personlige erfaringer, følelser og selvopfattelser (Strauss 1992; Spiro 1987) - forhold som Pierre Bourdieu ikke beskæftiger sig med - får vi en mere nuanceret forståelse af menneskelig "agency".

At man indenfor den kognitive antropologi har fulgt en teoretisk interesse for at forklare sammenhænge mellem motivation, internalisering og variation i handling er ikke kun en vigtig teoretisk landvinding for antropologien. Den er også afgørende i forhold til at kunne rette en radikal kritik (Jöhncke 2002) til omverdenen gennem en analyse som denne. I en analyse af forholdet mellem flygtninge og majoritetssamfund kan de omtalte teoretiske indsigter nemlig fungere som en *konstruktiv modvægt* til den misforståelse, der i dag er ganske udbredt i et samfund som det danske; nemlig at indvandrere og flygtninge er disponerede (i betydningen betinget) til at handle på bestemte måder på grund af den kulturelle habitus, de har tilegnet sig - først og

fremmest - gennem deres opvækst i hjemlandet. Bourdieus teori kunne med lidt ihærdig vilje (mis)bruges til at understøtte sådan en tese. For selvom habitus *kan* ændres ved, at eksisterende former for praksis i feltet stilles i tvivl på grund af modsætninger og konflikter mellem feltets aktører (processer, der foregår over tid, og som kan afdækkes i længerevarende empiriske feltstudier[212]), så indkredser Bourdieus praksisteori alligevel primært den *træghed,* som reproducerer systemet (Højberg 1992). Det understreges af flere, at det kræver et meget langt perspektiv - måske to-tre generationer - at ændre habitus (ibid.:44).

De mere overordnede kulturelle modeller indeholder i følge de kognitive antropologer også en høj grad af træghed (Strauss & Quinn 1997)[213]. Men det afgørende er i forhold til Bourdieu, at disse teorier viser, at folk ikke på nogen automatisk måde er disponeret til at handle i overensstemmelse med de kulturelle skemaer eller modeller (altså de delte og ofte uudtalte kulturelle forståelser af et givent fænomen). Motivationen til at handle opstår derimod, når disse kulturelle forståelser i internaliseringsprocessen bliver knyttet til ens selvopfattelse og samtidig aktiverer nogle stærke følelser (Spiro 1987). Begge dele - ens selvopfattelse såvel som følelser - formes gennem personlige erfaringer. Derfor vil de omtalte kulturelle forståelser (skemaer/modeller) fortløbende undergår en vis forandringsproces. Tilblivelsen af ens selvopfattelse (vis-à-vis andre) samt ens følelser såvel som erfaringer er som bekendt i allerhøjeste grad dynamiske størrelser.

Lad mig give et eksempel. Motivationen til at arbejde er eksempelvis påvirket af, hvordan man oplever ens sociale livssituation og position som arbejdsløs i det danske samfund. Man aktiverer nogle distinkte skemaer for at forstå denne livssituation og *måden, man gør det på,* er påvirket af de erfaringer og følelser, der er blevet knyttet til denne livssituation og position. Den er desuden påvirket af, hvordan man deler denne erfaring med andre mennesker i ens omgivelser - både andre arbejdsløse og eventuelt personer, som er i arbejde (noget jeg empirisk vil belyse i kapitel 8 og 9).

Som det fremgår af ovenstående er det i høj grad min ambition at udforske forholdet mellem motivation og det sociale og dermed "udvide" styrken i de tidlige kognitive teorier. Kritisk kan man indvende, at de tidlige kognitive analyser jeg har refereret til

---

[212] Se for eksempel Carl-Ulrik Schierups analyse af vlachiske flygtninge i Danmark og Sverige fra 1988.

[213] For eksempel kulturelle modeller relateret til ære og skam i Sydeuropa og selvhjulpenhed i USA; jf. kapitel 5.

(Strauss 1992; Spiro 1987, Holland & Quinn 1987; D'Andrade & Strauss 1992, Strauss & Quinn 1997), ikke beskæftiger sig nævneværdigt med det sociales indvirkning på motivation. Det er således begrænset, hvor meget fokus der er på den betydning specifikke sociale relationer og interaktioner har for tilegnelsen af motiverende skemaer. Claudia Strauss viser godt nok, at *familiens* anerkendelse af de amerikanske arbejderes forsøgerindsats er mere betydningsfuld for disse personers selvopfattelse og opfattelser af succes, end individualistiske "getting ahead" succes-kriterier. Men der er ikke meget fokus på, *hvordan* deres selvopfattelser og følelser bliver dannet i specifikke sociale kontekster. Retfærdigvis skal det dog nævnes, at der i dag indenfor den kognitive antropologi er et større fokus på, hvordan det sociale indvirker på udvikling af motivation og identitet (se nyere publikationer som Holland, Skinner, Lachicotte & Cain 2001 samt Holland & Lave 2001).

Efter denne redegørelse for motivation som analytisk begreb, vil jeg nu lægge an til den egentlige analyse af mine informanters motivation til at arbejde og uddanne sig. Jeg vil i den forbindelse indlede med nogle vigtige metodiske overvejelser.

Relevante metodiske overvejelser

Med hensyn til metode er det i interviewsituationen vigtigt at huske på, at specielt de internaliserede kulturelle skemaer, som personen faktisk formår at leve i overens-stemmelse med, i høj grad vil være ubevidste for personen selv. Det betyder, at de i høj grad vil være *uartikulerede*. Det er ikke ensbetydende med, at de ikke kan under-søges, men blot at der skal benyttes særlige spørgeteknikker, som jeg tidligere har pointeret (Jagd 1998:30-34). Dette metodiske problemfelt har man heldigvis blandt de omtalte kognitive antropologer for nylig valgt at give seriøs forskningsmæssig opmærksomhed (Quinn 2005).[214]

[214] Jeg har tidligere i kapitel 4 redegjort for de vanskeligheder, der er forbundet med at anvende de specifikke kognitive spørgeteknikker i en interviewsituation, der foregår på et sprog, som ikke er informantens modersmål. De begrænsninger, som det har medført konkret i dette studie vil også afspejle sig i analysen af de kulturelle skemaer, som motiverer mine informanter, og som følger lidt senere. Analysen kan ikke blive så tilbundsgående, som den sandsynligvis ville være blevet, hvis vi sammen havde kunne gennemføre interviewet på somali. (Årsagerne til, at jeg kun anvendte tolk i forbindelse med få interviews handlede primært om, at jeg ønskede at respektere mine informanters ønske om at klare interviewet på dansk; jf. kapitel 4). (For et eksempel på en mere tilbundsgående analyse af motiverende skemaer, afdækket gennem sproglige metaforer, implicitte forudsætninger i sproget m.v.; se Jagd 1998).

Det er desuden vigtigt at være opmærksom på, at uartikulerede skemaer (for eksempel i relation til arbejde) kan gå hen og blive *artikulerede* under særlige omstændigheder. Vi bliver som mennesker typisk først bevidste og artikulerede om vores vurderinger af, hvad der er godt/skidt, rigtigt/forkert, acceptabelt/uacceptabelt, en succes/fiasko og så videre i det øjeblik, at skemaerne (og de værdier som de repræsenterer) synes truede for os (Dahl 1995). Det kan for eksempel være ydre begrænsninger i vort liv, som gør, at vi ikke umiddelbart kan handle og leve i overensstemmelse med disse skemaer. Hvis der samtidig er en social forventning i vores omgivelser om, at vi *bør* stræbe efter at leve i overensstemmelse med dem (for eksempel at vi bør blive selvforsørgende), så vil det også bidrage til en bevidstgørelse hos personen - og dermed en større grad af artikulation.

Når mine informanter således som vist er yderst artikulerede omkring, at selvbestemmelse er vigtig for dem (selvbestemmelse er et såkaldt *master motive,* der motiverer dem i forhold til at blive selvforsørgende), så er det et udtryk for, at de i deres daglige liv oplever et *misforhold* mellem dette "master motive" og den måde, de lever på. Dette misforhold aktiverer følelser af utilfredshed, frustration, afsavn og længsel. Samtidig skaber disse følelser bevidstgørelse og refleksion i forhold til det at være selvbestemmende. Som et eksempel på det kan vi erindre, hvordan Khadija og Annab i kapitlets indledende vignet eksplicit og verbalt fremhævede, at de mener, de har en selvbestemmelsesret som medborgere i samfundet. For eksempel vil de have ret til selv at bestemme, om de vil gå med kropslang djelbab. Det er generelt vigtigt for de af mine kvindelige informanter, som bærer denne påklædning (eller som bærer et mindre hovedtørklæde; hijab). Generelt udtrykker kvinderne, at de betragter det som deres ret og ikke et forhandlingsforhold med majoritetssamfundet - eller mere korrekt: med de dele af majoritetssamfundet, som de oplever, problematiserer tørklædet; blandt andet (nogle) sagsbehandlere og arbejdsgivere (jf. Open Space diskussioner i kapitel 5).[215]

Jeg vil nu begynde analysen af, hvilken betydning det at komme i arbejde aktuelt har for mine informanter. Jeg vil undersøge de skemaer, der lader til at virke mest motiverende (det vil sige som målskemaer). Selvom en sådan kognitiv analyse af

[215] Flere gange er kvindernes udtalelser om specielt djelbab'en blevet sat ind i den kontekst, at de oprindeligt i Somalia - før borgerkrigen brød ud - var underlagt et forbud mod at bære djelbab. Det var under Siad Barres styre (jf. kapitel 2). På den baggrund understreger de, at de i Danmark *selv* har valgt at gå med djelbab'en, og at denne selvbestemmelsesret er vigtig for dem.

sproglige udsagn aldrig har været mit primære sigte for dette studie (det har derimod været en praksisanalyse med vægt på deltagerobservation), så har mit interview-materiale ikke desto mindre vist sig trods alt at indeholde et vist potentiale for en sådan kognitiv analyse. I det følgende vil det blive tydeligt, at en kognitiv analyse ikke alene bør koncentrere sig om metaforer og andre verbale udsagn, men også bør hæfte sig ved et aspekt af det uudtalte - nemlig følelser.

Motiverende skemaer

For mine informanter er selvbestemmelse som nævnt et meget motiverende skema, og derudover er der, som jeg her vil vise, i hvert fald tre andre overordnede målskemaer, som virker motiverende for at finde et arbejde. Følgende analyse kan indikere indholdet af dem. Det, jeg her indkredser, er specifikke skemaer, som jeg antager, er knyttet til mere overordnede kulturelle modeller for arbejde, respekt og anerkendelse og/eller for det at være en god samfundsborger og muslim.

Det vil fremgå, at de tre målskemaer, jeg gennemgår her, er tæt forbundne. Det vil sige de henviser til hinanden, og giver netop mening i en sammenhæng[216]. Det første skema handler om **at yde noget for andre gennem egen kraft.** Dette skema er knyttet til et kulturelt ideal om, hvad det er moralsk rigtigt eller forkert. Stort set alle mine informanter henviser således til - som jeg også tidligere har nævnt - at det at modtage kontanthjælp er at betragte som en *almisse* (med indbygget asymmetri mellem giver og modtager). Som Annab på 40 år sagde tidligere: *"..det er ikke godt at få kontanthjælp. Det er ligesom tiggerne, der står og spiller musik på gaden..."*.

Almisser er noget, forklarer flere, som man ifølge islam kun er berettiget til at modtage, hvis man er fysisk eller psykisk uarbejdsdygtig. En 35 årig kvinde siger således om det at være på kontanthjælp:

> *"Jeg tror det er haram (forbudt ifølge islam) at "spise" skat. Hvis du er rask og sund, skal du arbejde. Derfor har jeg det meget dårligt, Christina. Jeg bliver deprimeret. Det er godt at være aktiv, man bliver glad."*

[216] Teoretisk vil det kunne forklares udfra "connectionisme teorien", som især er udviklet på baggrund af forskningsresultater fra David E. Rumelhart *et al.* (1986). Connectionisme teorien argumenterer for, at kognitive processer ikke udspringer af større "bundter" af samlede vidensblokke, men derimod af mindre enheder modelleret i relation til neuroner. Disse elementer kan neuralt indgå i mange forskelligartede kognitive konstellationer eller netværk. En type netværk er som tidligere nævnt, hvad Claudia Strauss refererer til som personlige semantiske netværk (Strauss 1992). Jf. Rumelhart et al. citeret hos D'Andrade 1992; Strauss 1992; Strauss & Quinn 1994, 1997 og Bloch 1994.

En mand på 32 år, der arbejder med rengøring, udtrykker det således:

"At få kontanthjælp er meget tæt på at tigge om almisser. Jeg er rask, jeg mangler ikke et ben for eksempel, og jeg er ung - derfor skal jeg arbejde...(..)..hvis jeg får kontanthjælp, jeg er ikke en god mand, fordi jeg venter bare (på) kommunen. Jeg har ikke selv brugt mine kræfter, så derfor jeg vil have arbejde."

Mange henviser desuden til et kulturelt ordsprog, når de skal forklare, hvorfor det er vigtigt for dem at arbejde. Ordsproget, som de siger er somalisk, oversætter de til dansk, idet de siger om det at arbejde:

"Du skal spise din egen sved." [217]

En 34 årig kvinde, der skal i gang med 9. klasse på VUC, og som har en ambition om at uddanne sig til journalist, siger:

"Du spiser din egen kraft, når du er i arbejde. Altså du spiser din egen sved, når du arbejder hårdt."

En arbejdsløs kvinde på 38 år, der forgæves har søgt job som pædagogmedhjælper mere end hundrede gange, siger om det at være på kontanthjælp:

"Det er de andre, der arbejder - det er deres sved."

En arbejdsløs 36 årig mand refererer til, at han er blevet drillet af en dansksomalisk kammerat, der er i arbejde. Vennen har sagt til ham:

"*Du spiser mine penge."*

En 31 årig kvinde, der ihærdigt har søgt ufaglærte jobs i al den tid, jeg har kendt hende, siger:

"Jeg vil også gerne give nogle mennesker skat."

[217] En dansktyrkisk kvinde, jeg mødte i forbindelse med et foredrag, fortalte at man på tyrkisk har et tilsvarende ordsprog: "du skal spise din egen pandesved".

Udsagnene viser med al tydelighed for det første, at mine informanter er motiveret til at arbejde, fordi de ræsonnerer udfra det tidligere omtalte reciprocitetsprincip beskrevet af Marcel Mauss (du skal give, tage imod og gengælde; jf. kapitel 6). For det andet at der er en moralitet knyttet til det at modtage kontanthjælp og gengælde gennem arbejde og skat, som mine informanter for deres vedkommende genfinder i - og derfor kognitivt kæder sammen med - islam. Denne moralske logik er interessant nok ikke væsensforskellig fra, men derimod i overensstemmelse med den reciprocitetslogik, som mange majoritetsdanskere forstår fordelingsprincippet i det danske skattesystem ud fra (jf. kapitel 6).

Hvad der sprogligt indikerer udvekslingstankegangen er, at mine informanter dels taler ordret om *"at **give** nogle mennesker skat"*, men også metaforisk om, at man *"**spiser** skat"* eller *"**spiser**"* andres penge, hvis man er på kontanthjælp. Hermed indikeres det, at man tager imod/indtager/forbruger værdier, der dermed ikke kan omsættes til nogen former for merværdi. Ved at indtage ("spise") er man udelukket fra at kunne gengælde og dermed opretholde en gensidig (symmetrisk) interaktion med dem, der leverer "det spiselige".

Den moralitet, mine informanter knytter til islam, indebærer ikke nødvendigvis, at de ser sig selv som *uværdige* muslimske borgere, hvis det ikke lykkes dem at finde et arbejde. Amina, en af mine mest religiøse informanter, understreger i hvert fald overfor mig, at man ikke *bør* tænke sådan ifølge islam. Amina går på sprogskole, er arbejdsløs, men har tidligere arbejdet som postmedarbejder i Somalia. Hun vil gerne finde et tilsvarende job i Danmark, når hendes danskkundskaber bliver bedre. Amina er iklædt sort djelbab, der kun lader hendes ansigt synligt. Hendes mand er koranlærer i Danmark. Hun forklarer mig:

> *"Det er rigtig nok, at islam siger, at man skal tjene sine penge selv, man skal arbejde og tjene penge. Men hvis man ikke kan det, så er man på den. Så skal man ikke straffe sig selv..(..)..Det er Guds vilje."*

Lidt senere i interviewet spørger jeg hende, hvordan begrebet "inshallah" (direkte oversat: "om Allah vil") så skal forstås. Mange af mine informanter bruger dette begreb i nærmest enhver tale om en fremtidig situation. Blandt andet bliver begrebet "inshallah" brugt i forbindelse med, at jeg spørger, om de ønsker at finde et arbejde. *"Det vil jeg meget gerne. Inshallah"*, siger flere for eksempel. Amina forklarer:

"*..man skal selv søge. Gud siger man skal selv søge arbejde. Og hvis det er Guds vilje, at du får det, så får du det. Men du SKAL søge det. Det er ikke sådan, at du skal sidde hjemme og vente på, at det banker på døren (og nogen siger): "Du har et arbejde, nej."*

At yde noget for andre gennem egen kraft synes altså at fungere som et *master motive* for mine informanter helt generelt. Som tidligere nævnt fremhæver Roy D'Andrade (1992), at *master motives* typisk er kognitivt forbundet til en række submål (skemaer), der også tilskynder personen til at handle (ibid.:30). Jeg har kunnet spore et sådant submål, der er knyttet til det "at yde noget for andre gennem egen kraft" hos en altovervejende del af mine informanter. Det er et skema (eller submål), der handler om, at der påhviler én en moralsk forpligtelse til at gengælde den hjælp, slægtninge har ydet i forbindelse med migrationen. Dette subskema henter kognitivt (det vil sige forståelsesmæssigt) betydning fra de principper for udveksling, der som før nævnt er forbundet med skemaet "at yde noget for andre gennem egen kraft". Det vil fremgå af det følgende.

Mange af mine informanter henviser til, at det er vigtigt for dem at få et arbejde (ligegyldigt hvilket), for at kunne sende flere penge til den del af familien, der stadig er bosat i Somalia eller i en flygtningelejr i Kenya. Det er familien, der i udgangspunktet har hjulpet de fleste til økonomisk at realisere migrationen, og i det lys påhviler der dem en moralsk forpligtelse til at gengælde. Mange oplever således, at det *forventes* af dem, og at der er en social ære i at kunne leve op til denne forpligtelse til at hjælpe tilbageværende slægtninge økonomisk. Mustafa er et eksempel blandt flere:

Mustafa

For Mustafa er penge en af de vigtigste motivationsfaktorer i forhold til at finde et fuldtidsarbejde. Mustafa har været 6 ½ år i Danmark. Han har 8 års skolegang bag sig, og arbejdserfaring fra et job som billetkonduktør i en bus. Mustafa nåede at arbejde som billetkonduktør i 16 måneder, før borgerkrigen brød ud. Hans kone, mor og bror bor i dag i Somalia. Han har for to år siden søgt om at få sin kone familiesammenført, men der er endnu ikke kommet nogen afgørelse på ansøgningen.

Mustafa har haft store psykiske problemer, og været i psykiatrisk behandling, mens han boede i Jylland. Han siger selv, at det værste i dag er savnet af konen. Mustafa og hans kone mistede deres eneste barn under borgerkrigen. Siden Mustafa kom ud af medicinsk behandling, har han ihærdigt søgt job. Efter råd fra andre dansksomaliere er han netop flyttet til København, hvor han har hørt, at det skulle

være nemmere at få job. Det er da også lykkedes ham, i løbet af ganske få måneder, at få et deltidsrengøringsjob om natten.

Mustafa har ingen bolig, men bor til fremleje hos en bekendt. Han sender hver måned 1.400 kroner ned til sin kone, mor og bror. Ingen af dem har job i Somalia, hvor arbejdsløsheden er stor på grund af borgerkrigen. Mustafa ønsker meget højt at finde endnu et rengøringsjob, så han kommer op på en fuldtidsstilling og dermed sende endnu flere penge til familien, og måske også få råd til selv at *"leve bedre"*, som han siger.

Udover de moralske incitamenter til at gengælde, vejer de følelsesmæssige incitamenter mindst lige så tungt. For dem af mine informanter, som har tilbageværende slægtninge, betyder det med andre ord meget, at de tilbageværende slægtninge (der typisk er arbejdsløse) får et bedre liv med færre afsavn, end de i forvejen lider.

For Aisha virker det også motiverende. Aisha har *ikke* opgivet at finde et job i Danmark på trods af både en funktionsnedsættelse, sit køn og sit tørklæde samt sin etniske baggrund (og hudfarve) - forskellige "odds", der i mange sammenhænge risikerer at disponere hende for at møde indirekte eller direkte diskrimination fra en arbejdsgiver. Det hænger dels sammen med, at hun er motiveret af de hidtil nævnte målskemaer (selvbestemmelse og det at yde noget for andre gennem egen kraft), men i høj grad også at hun er motiveret i forhold til at kunne hjælpe sin familie til bedre levevilkår:

Aisha

Aisha er 34 år og kom til Danmark i 1999 efter 9 års ophold i en flygtningelejr i Kenya. I sin tid kom hun til landet som den eneste i en søskendeflok på grund af sine helbredsproblemer. Aisha har haft polio som barn. Som følge deraf halter hun i dag og har en del rygproblemer. Hun har fået indopereret noget metal i benet i Somalia, og på grund af det meget varme klima i flygtningelejren fik hun store problemer med benet - *"det hævede"*, fortæller hun, og hun kunne ikke gå.

Moren, der havde sparet penge op, før borgerkrigen brød ud (hun arbejdede som skolelærer), finansierede at Aisha kunne rejse til Danmark. Alle Aishas søskende, tre søstre og to brødre, blev i flygtningelejren i Kenya. Siden er en søster flyttet til Canada, men resten af familien bor stadig i lejren. Aisha har ikke set dem i 7 år. Faren, der var politimand, døde under borgerkrigen.

Aisha har været <u>meget</u> motiveret for at finde et arbejde lige siden hun kom til Danmark, i høj grad fordi hun gerne vil kunne sende penge til sine slægtninge - og også spare sammen til at besøge dem en dag. Hun savner sin familie meget. Hun har

ikke penge til overs fra sin kontanthjælp, som hun kan sende.

Aisha ville i udgangspunktet gerne bruge den uddannelse som socialarbejder, som hun har med sig fra Somalia (hun har blandt andet arbejdet på børnehjem for traumatiserede og overgrebsramte børn). Jeg har forsøgt at hjælpe hende med at få en jobsamtale i stand hos Røde Kors' Flygtningecenter for uledsagede flygtninge-børn, men forgæves. Aisha fortæller mig, at hun er interesseret i *et hvilket som helst job*, som hun kan klare med sit handicap, og har for eksempel søgt fabriksarbejde og postmedarbejder jobs.

Her godt et års tid efter, at jeg har afsluttet sidste fase af feltarbejdet, har Aisha netop fået tildelt et praktikophold på en stor postcentral i København, hvor hun skal sortere breve. Aisha ringer til mig, og fortæller begejstret om jobbet, sine kollegaer og en meget venlig chef. Hun håber, hun kan blive fastansat efter praktikperioden, men er ikke garanteret ansættelse.

Opsummerende kan vi altså foreløbig konstatere, at en status som selvforsørgende virker motiverende for hovedparten af mine informanter, fordi det via et job bliver muligt at opnå **selvbestemmelse** - det formentlig vigtigste målskema for mine informanter (i hvert fald det mest artikulerede skema blandt mine arbejdsløse informanter). Desuden bliver det muligt at leve op til et kulturelt ideal for, hvad en god muslimsk samfundsborger er, det vil sige en borger, der **"yder noget for andre gennem egen kraft"** (i dette tilfælde andre skatteborgere). Når man yder noget for andre gennem egen kraft, tjener man desuden penge nok til at kunne sende penge-gaver til slægtninge i hjemlandet eller i en anden eksildestination, hvilket er meget motiverende for størstedelen af mine informanter. Det er meget motiverende af mindst to årsager. Dels fordi det dermed bliver muligt at opbygge eller fastholde en symbolsk kapital i Bourdieus forstand; det vil sige en social ære og prestige i og med, at man lever op til sine sociale forpligtelser om at gengælde den hjælp, man oprindeligt selv har modtaget fra slægtninge. Dels fordi det følelsesmæssigt er vigtigt for mange at hjælpe deres slægtning til et bedre liv i hjemlandet.[218]

Endnu et motiverende målskema, som hovedparten af mine informanter fremhæver ved det at have/få et arbejde, er **respekt** - og også selvrespekt. Mine informanter er artikulerede omkring dette som et mål (en værdi) i sig selv, men dette skema er, som

[218] Forpligtelsen overfor familien til at gengælde den hjælp, man tidligere selv har modtaget, og dele ud af den relative velstand man i dag har i sit liv i eksil, beskrives mere uddybende af Peter Hansen i ph.d. afhandlingen: *"Revolving Returnees. Meanings and Practices of Transnational Return among Somalilanders"* (2006b).

det vil fremgå af gennemgangen nedenfor, også forbundet til social ære (symbolsk kapital). At opnå respekt gennem et arbejde handler blandt andet om at blive set på som en respektabel borger.

Det følgende er et lille udpluk af ensartede udsagn, der indikerer den kobling, mine informanter laver mellem det at have et lønnet arbejde og opnå respekt fra andre samt selvrespekt.

En 32 årig mand, der netop har skaffet sig et natrengøringsjob, siger om tiden som arbejdsløs:

*"Jeg er ligesom et dyr uden arbejde. Der er **ingen respekt**."*

En ung kvinde på 25 år, der er i gang med sosu-uddannelsen, taler om selvrespekt:

*"Hvis man har et arbejde, er man **stolt** af sig selv."*

En 46 årig arbejdsløs kvinde, der ønsker at blive handicapkører (men er blevet indstillet til sosu-uddannelsen) siger:

*"Når du har arbejde, giver det **respekt** fra familien og alle. Du bliver vigtigere."*

En mand, 37 år, far til tre, arbejdsløs på 14. år og netop fraskilt, siger:

*"Det vigtigste er at kunne forsørge min kone og børn. Det giver godt sammenhold i familien og meget mere **respekt**."*

Hvis man er på overførselsindkomst og endnu ikke har fået en fod indenfor på arbejdsmarkedet (som det er tilfældet for halvdelen af mine 40 primære informanter[219], og 57 procent af alle dansksomaliere[220]) *på trods af* at man selv opfatter sig som fysisk og psykisk arbejdsdygtig, så opfattes det som uværdigt. Så befinder man sig i en livssituation, der ifølge mine informanter *ikke* giver krav på respekt.

[219] Og for 28 af mine cirka 30 perifere informanter.
[220] Jf. tabel 6 i kapitel 2.

Det sidste overordnede målskema jeg vil behandle her, og som synes at motivere en stor del af mine informanter i forhold til at arbejde er **at være en positiv rollemodel** for ens børn. Dette målskema er især artikuleret hos de af mine informanter, som er enlige mødre (60 procent af mine kvindelige primære informanter)[221], specielt hos dem, der har børn i skolealderen.

Det følgende eksempel med Ayaan kan illustrere betydningen af at være en positiv rollemodel. Ayaan har været alene med sine to piger de sidste fem år. Pigerne er i dag 6 og 8 år. Ayaan blev skilt fra sin mand, der var alkoholiseret og voldelig. Ayaan og børnene har ingen kontakt med faren.

Ayaan

Da jeg en dag er med Ayaan ude og søge job som stuepige på ti forskellige københavnske hoteller, kigger hun på et tidspunkt intenst på mig og siger: *"det er meget vigtigt at få et arbejde. Ej, bare der var én, der sagde: Ja, du kan starte i morgen."* Ayaan stråler ligefrem, idet hun siger det. Hun ser lykkelig ud bare ved tanken.

Jeg spørger hende, hvorfor det er vigtigt for hende at få et arbejde, og hun svarer: *"Det er ikke godt at være på kontanthjælp"*. Hun illustrerer det ved hjælp af to erindringer, der tydeligvis følelsesmæssigt har indprentet sig i hendes hukommelse.

Først fortæller hun om en dag, hun var på biblioteket, og mødte *"en rigtig sød dansk pige"*. Pigen spurgte hende, hvor længe hun havde været i Danmark.
"Næsten 8 år, sagde jeg."
"Har du arbejde?, spurgte pigen."
"Så måtte jeg svare nej".
Ayaans ansigtsudtryk bliver alvorligt, og hun ser sammenbidt ud.

Den anden erindring, som står stærkt i hendes hukommelse, er at hendes piger begge er kommet hjem og har fortalt, at deres kammerater i skolen har spurgt dem:
"Hvad laver din mor?".
"Så har de svaret: hun er arbejdsløs", siger Ayaan til mig med meget lav og monoton stemmeføring. Hun får et trist udtryk i øjnene.

"Jeg ville føle mig frisk, hvis jeg havde et arbejde", siger Ayaan herefter. Hun retter ryggen, lægger hånden på brystkassen og smiler. *"Jeg ville føle....(leder efter ordene).."*
Stolt?, spørger jeg.
"Ja, stolt", svarer hun.

[221] Jeg vil anslå, at ligeledes hen ved 60 procent af de 22 kvinder, jeg i tillæg har været i kontakt med som perifere informanter, er fraskilte enlige mødre.

Vi har nu set, hvordan det at blive selvforsørgende i Danmark udspringer af nogle stærke målskemaer (*master motives*). Jeg mener også, at vi på baggrund af den foregående analyse kan konstatere, at disse målskemaer for det første må forstås som en modreaktion i forhold til den positionelle lidelse (Bourdieu 1999:4), som mange af mine arbejdsløse informanter oplever, at de befinder sig i. En indikation på det er dels, at de er stærkt væk-fra motiveret, og således taler om at få et arbejde for at "komme ud af" og "blive fri" af det kontrollerende og sanktionerende kontant-hjælpssystem, der begrænser deres selvbestemmelse. En anden indikation på det er, at de følelser, som aktiveres sammen med skemaerne, er knyttet til ubehagelige erfaringer med at være arbejdsløs. Mine informanter taler således eksempelvis om, at positionen som arbejdsløs får dem til at føle sig *"meget dårlig", "deprimeret" og "som et dyr"* (uden respekt).

For at et skema bliver motiverende for handling, så er det springende punkt blandt andet, at det bliver knyttet til følelser (Melford Spiro 1987). Følelser er ikke imaginære tilstande. De udspringer altid af personlige erfaringer med, hvad der aktuelt eller tidligere i livet har givet *smerte* (ubehag, afsavn, lidelse) eller *glæde* (mening, anerkendelse, lykke) (Dahl 1995:54-55).

For det andet kan vi også konstatere, at der er to forhold, der taler for at se de motiverende målskemaer i relation til at arbejde som mere end en respons på en aktuel og utilfredsstillende livssituation. Mine arbejdsløse informanter er ikke alene væk-fra motiverede, som det ellers kommer til udtryk, når de taler om at *"komme ud af"* og *"blive fri"* af kontanthjælpssystemet. Selvom de, som jeg vurderer det, *primært* er væk-fra motiverede, er de i allerhøjeste grad også henimod motiverede. De er således positivt motiverede i forhold til at arbejde og yde noget for andre gennem egen kraft - som en god muslimsk borger - og leve op til den moralske forpligtelse om at gengælde den hjælp, deres slægtninge har ydet dem. Desuden er de motiverede i forhold til at ville være en positiv rollemodel for deres børn, og opnå respekt fra omgivelserne og selvrespekt. Derudover kan vi konstatere, at der knytter sig nogle følelser til skemaerne, som også positive; det vil sige følelser, der knytter sig til erfaringer med at arbejde giver glæde, mening og anerkendelse. Mine informanter taler således eksempelvis om, at et arbejde vil få dem til føle sig *"glad", "aktiv", "stolt"* og *"vigtigere"*.

Vi kan altså konstatere, at mine arbejdsløse informanter på den ene side er negativt motiverede væk fra positionen som arbejdsløs, fordi de erfarer at denne position

medvirker til en lidelsesfuld situation (som det også er blevet belyst i kapitel 2). Vi kan samtidig konstatere, at de på den anden side er positivt motiverede i forhold til at komme i arbejde, fordi de *også* har personlige erfaringer med, at det at leve i overensstemmelse med de nævnte skemaer (selvbestemmelse m.v.) giver glæde, mening, anerkendelse og trivsel. Det er således tale om et både-og.

Dermed sagt at mine informanters motivation til at komme i arbejde dels siger noget centralt om, hvordan de oplever livet som arbejdsløs i Danmark, og dels siger noget om, hvilke andre - mere positive - erfaringer de har gjort sig tidligere i livet. Muligvis fortæller de nævnte skemaer også noget centralt om, hvordan mine informanter oplever at blive udfordret eller presset fra det omkringliggende samfund. I hvert fald er det relevant at rejse følgende spørgsmål. *Kan vi antage, at når mine informanter giver udtryk for, at de er meget motiverede for at komme i arbejde, så er det deres eget ønske? Kan vi være sikre på, at det ikke snarere er et udtryk for, at de ønsker at tilpasse sig nogle i samfundet kollektivt gældende normer for acceptabel adfærd?* Disse spørgsmål har jeg interesseret mig for undervejs i feltarbejdet, og jeg vil i de følgende afsnit forsøge at svare på dem. I den forbindelse vil jeg blandt andet inddrage et retrospektivt perspektiv, idet det er relevant at se, hvilke ønsker om arbejde og uddannelse, mine informanter havde, inden de forlod Somalia. På den baggrund kan vi bedre tage stilling til, hvor deres nuværende motivation stammer fra.

Hvor stammer motivationen fra?

Det er altså relevant at stille spørgsmålet, om iveren efter at "*blive fri"* af kontanthjælpssystemet, opnå selvforsørgelse og derigennem selvbestemmelse, virkelig bygger på mine informanters egen motivation og ikke blot er et udtryk for, at de stræber efter at blive anerkendt af majoritetssamfundet for at undgå marginalisering?[222]

Undervejs i feltarbejdet har jeg med baggrund i dette spørgsmål interesseret mig for at forstå mine informanters egne opfattelser af, hvad et arbejde er. En metodisk indgang til det har simpelthen været at spørge, hvad det betyder for dem at arbejde. En anden indgang har været at spørge ind til, hvad de opfatter som personlig succes.

[222] Marginalisering kan som nævnt i kapitel 1 defineres som en ufuldstændig deltagelse i en eller flere af samfundets sociale felter, hvor der er en kollektiv forventning om en mere aktiv deltagelse, både fra samfundet som sådan og fra de af feltets aktører, som man interagerer med.

Min arbejdshypotese har været, at mine informanter ikke nødvendigvis opfatter hverken "arbejde" eller "succes" i deres aktuelle eller fremtidige liv som lig et lønnet arbejde på det danske arbejdsmarked. Mine spørgsmål er derfor for eksempel gået på, hvad mine informanter helt generelt opfatter som personlig succes i livet; hvad de *har* oplevet af personlig succes i deres liv i Danmark; hvilke drømme og visioner for deres liv, de havde i Somalia; og hvad de i dag har af ønsker for deres fremtidige liv - for eksempel ti år frem i tiden.

Jeg vil komme ind på nogle af deres svar om lidt. Her skal det imidlertid først og fremmest slås fast som en meget entydig konklusion, at et lønnet arbejde og en status som selvforsørgende gennemgående blandt mine informanter opfattes som en meget vigtig livsværdi og mål. Det er i første omgang ikke overraskende, når vi ser på deres baggrund.

En femtedel af både mine mandlige og mine kvindelige informanter havde således før flugten fra det borgerkrigshærgede Somalia været *tilknyttet arbejdsmarkedet* (4 ud af 20 for henholdsvis mændene og kvindernes vedkommende). Derudover var over halvdelen af mændene *under uddannelse*, da borgerkrigen brød ud, og skolerne lukkede (13 ud af 20), og for kvindernes vedkommende var det næsten to tredjedel, der var i gang med en uddannelse (14 ud af 20). Halvdelen af mine mandlige informanter og godt en tredjedel af kvinderne havde *gennemført 12 års skolegang* inden borgerkrigen og flugten.

Kun i ét enkelt tilfælde har jeg i forbindelse med en uformel samtale med en informant fået en indikation af, at det at arbejde også kan opfattes som andet end et lønnet arbejde og en status som selvforsørgende. Det er Fatun, der fortæller mig, at hun - og andre dansksomaliere hun kender - opfatter det sådan, at hvis det er lykkedes nogle personer at få slægtninge bragt til Danmark via familiesammenføring, så har de udrettet en stor arbejdsmæssig succes[223]. Det er dog ikke ensbetydende med, at hverken Fatun eller disse "andre" (som jeg altså ikke kender) ikke opfatter en status som selvforsørgende som det allermest efterstræbelsesværdige. Det er ikke ualmindeligt, at vi som mennesker laver en positiv evaluering af vores aktuelle

---

[223] Fatun forklarer således: *"Mange somaliere synes de har gjort et godt stykke arbejde, når de har skrevet ansøgninger, udfyldt formularer og forsøgt at få for eksempel deres mor herop. Hvis jeg møder en somalier"* fortsætter hun, *"og jeg spørger ham, hvor mange år har du været i Danmark? og han så svarer "ti år", og jeg så spørger: hvad har du lavet i de ti år?, så fortæller han mig måske "jeg er gift, jeg har tre store børn. Jeg har hentet min familie herop". Måske har han også sendt penge til sine søskende, så de kunne komme til Sverige. Og så tænker man: Oj, det er et stort arbejde!"* (Min understregning).

livssituation for at fortrænge en negativ oplevelse; for eksempel en oplevelse af ikke at blive anerkendt eller ikke at have formået at realisere vores livsdrømme og ambitioner. Jeg har tidligere i en anden sammenhæng refereret til sådanne forsvars-mekanismer.[224] Jeg vil her blot notere, at hvis det for eksempel på tiende år stadig ikke er lykkedes én at få åbnet en dør ind til arbejdsmarkedet og forlade kontant-hjælpsmodtager positionen, så er det sandsynligt, at man vil fremhæve *andre livsområder*, hvor man trods alt har haft succes, sådan som Fatun gør.

Mine arbejdsløse informanters motivation for at finde arbejde i Danmark bør ikke kun ses i et minoritets-majoritetsperspektiv som ovenfor, men også i relation til de ambitioner og planer, som de eventuelt havde i Somalia, før borgerkrigen brød ud, og de flygtede fra landet. I det følgende afsnit vil jeg tage dette retrospektive perspektiv for dernæst at sammenligne deres tidligere ønsker og ambitioner med nuværende planer for job og uddannelse.

Job og uddannelsesønsker - i Somalia og Danmark

De ønsker, planer og ambitioner mine informanter har i forhold til job og uddannelse, da jeg møder dem i forbindelse med feltarbejdet, må formodes i hvert fald i nogen udstrækning at stamme fra tidligere socialisering, og det vil sige fra tidligere tilegnede værdier, idealer og sociale prestigesystemer. Jeg vil nu belyse deres konkrete ønsker i forhold til job og uddannelse, som de retrospektivt er formuleret af mine informanter (med de begrænsninger der ligger i dette bagudskuende perspektiv). På baggrund af denne beskrivelse ønsker jeg at undersøge nærmere, hvordan disse oprindelige ønsker enten stemmer overens med eller står i modsætning til de ønsker, mine informanter i dag har i forhold til arbejde og uddannelse i Danmark. Hvis der viser sig at være et misforhold mellem de tidligere og de nuværende job- og uddannelsesønsker, så er spørgsmålet, hvad vi skal tolke det som et udtryk for.

For mine <u>kvindelige</u> informanters vedkommende har jeg kunnet afdække, at deres fremtidsønsker, inden borgerkrigen brød ud, bestod i at uddanne sig til *socialarbejder, sygeplejerske, læge, psykolog, advokat og sproglig korrespondent* (én nåede at

[224] I kapitel 5 indikerede jeg således, hvordan mine informanters udtalte behov for eller evne til *ikke* at lave en negativ generalisering om danskere på baggrund af deres oplevelser af diskrimination blandt andet kan være et udtryk for en forsvarsmekanisme. Jeg antydede således, hvordan der kunne være tale om en såkaldt *rationalisering.*

gennemføre en toårig uddannelse som socialarbejder, og to var i gang med at læse henholdsvis medicin og sprog på universitet). Andre af kvindernes ønsker gik i retning af at komme til at arbejde som *selvstændig virksomhedsindehaver (bageri, frisør), kontormedarbejder, ekspedient i en bank* eller som *postmedarbejder* (tre havde erhvervserfaring som henholdsvis kontormedarbejder på et skattekontor, medarbejder i et bageri, og som postmedarbejder, da de kom til Danmark).

For mine mandlige informanters vedkommende gik deres ambitioner før borgerkrigen i retning af at uddanne sig til *automekaniker, lærer, læge, advokat, økonom, agronom eller ingeniør* (to nåede at blive uddannet på universitetet som henholdsvis agronom og som økonom). Andre af mændenes ønsker gik i retning af at komme til at arbejde som *lastbilchauffør eller selvstændig erhvervsdrivende* (én havde allerede erhvervserfaring som lastbilchauffør).

Generelt gør det sig gældende, at mine mandlige og kvindelige informanter, som har haft erhvervserfaring i Somalia, i dag ønsker at finde et tilsvarende job i Danmark (som post-medarbejder, lastbilchauffør, socialarbejder eller selvstændig). De tager altså udgangspunkt i, hvad de kan og har erfaringer med i forvejen. Derudover gør det sig gældende for hovedparten af mine informanter, som inden borgerkrigen havde en ambition om enten at blive selvstændig eller gennemføre en mellemlang eller højere uddannelse (men som ikke nåede at komme i gang med den), at de i Danmark har droppet denne.

Væk er planen således, for mændenes vedkommende, om at blive automekaniker, advokat, selvstændig, lærer eller læge. Nu siger de samstemmende, at de *"bare vil have et job - ligegyldigt hvilket"* og meget gerne *"et permanent job"*. Det er mænd, som aktivt har søgt job i Danmark som rengøringsassistent og på fabrikker, og som - for de flestes vedkommende - har haft en del skiftende kortidsansættelser indenfor disse områder. Tre mænd har dog realiseret deres oprindelige uddannelsesdrøm i Danmark: én er blevet ingeniør, én (der havde et uspecifikt ønske om at *"tage en højere uddannelse"*) har uddannet sig til datalog, og én har taget uddannelsen til agronom nok en gang på et dansk universitet.[225]

Kvinderne har også ligesom mændene i vid udstrækning droppet deres oprindelige ønske om uddannelse og job. Væk er planen om at blive læge, psykolog, sygeplejerske, advokat og botaniker. Én har dog realiseret sin oprindelige ambition og har

[225] De eneste mænd, der havde en akademisk uddannelse med sig fra hjemlandet - som agronom og økonom - arbejder i dag henholdsvis på deltid som redaktionsmedarbejder og som handicapkører.

taget uddannelsen til sygeplejerske i Danmark.[226] I stedet er deres oprindelige uddannelsesønsker erstattet med ønsket om at komme til at arbejde indenfor *rengøring* eller som *pædagogmedhjælper*, som *ekspedient i et supermarked*, som *social- og sundhedsassistent, selvstændig* eller *journalist.*

Både for mændene og kvindernes vedkommende er deres nutidige job- og uddannelsesønsker bemærkelsesværdige, når vi ser dem i lyset af den tidligere omtalte selvansvarlighedsdiskurs. Denne diskurs påstår blandt andet, at indvandrere og flygtninge ikke er *realistiske* i deres jobvalg, og at det blandt andet er derfor, at de ikke får et job. Som nævnt i kapitel 6 udtaler beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen for eksempel eksplicit i forbindelse med offentliggørelsen af en undersøgelse, der viser at tre ud af fire indvandrere oplever, at arbejdsgivere diskriminerer personer med anden etnisk baggrund i ansættelsesforløb:

"Jeg vil ikke synge med på melodien om, at det er alle andre end indvandrernes skyld. Man skal nu engang kunne dansk og have realistiske forventninger til sit job, hvis man har været udenfor arbejdsmarkedet længe. ***Der må være realisme i indvandrernes forventninger.****"*
(Ugebrevet A4, omtalt i samme d.24.4.2006; min fremhævning med fed skrift)

Mit klare indtryk er, at mine dansksomaliske informanter i allerhøjeste grad er styret i forhold til et parameter, der handler om, hvad der er realistisk. Dem, der har arbejdserfaring med sig fra Somalia, ønsker således som vist typisk at finde et job i Danmark, hvor de kan bruge netop denne erfaring - og dem, der oprindeligt har haft ønsker om mellemlange eller lange uddannelser har droppet ambitionerne, fordi de generelt synes, at det er for lang en vej. Aldersgennemsnittet for mine informanter er 35 år, og mange udtrykker, at de *"ikke orker at skulle begynde forfra"*. Det gælder både dem, der har en uddannelse med sig i forvejen, og dem som "bare" økonomisk synes de er i en livssituation, hvor familien ikke kan fungere, hvis de skal til at klare sig på Statens Uddannelsesstøtte. Det hører til undtagelserne, at dem, som har børn, synes, at uddannelsesvejen for dem selv er økonomisk overskuelig og realistisk.[227]

---

[226] De eneste kvinder, som havde en lang eller mellemlang uddannelse med sig, da de ankom til Danmark (fra henholdsvis Somalia og Italien) - som læge og sygeplejerske - arbejder enten i dag i en tilsvarende stilling eller er (for lægens vedkommende) ved at få sin autorisation igennem hos myndighederne herhjemme.

[227] Undtaget er uddannelser, der kan tages på kontanthjælp, fordi kommunen bevilliger dem (for eksempel en handicapkøreruddannelse), eller uddannelser med løn (for eksempel social- og sundheds-assistentuddannelsen).

Med denne gennemgang af mine informanters konkrete ønsker i forhold til job og uddannelse skulle det nu stå klart, at de som mennesker er lige så styret af intentionalitet, personlig vilje og vurderingsevne som alle andre. Netop disse egenskaber beskrives, som tidligere nævnt, som karakteristika ved menneskelig *agency* (Taylor 1985). Vi kan endnu engang empirisk konkludere, at det er vildledende at ræsonnere ud fra en kulturel model eller opfattelse af, at ”de andres” motivationer og handlinger er kulturelt betinget (jf. kapitel 5). Der er som tidligere nævnt brug for at gør op med den behavioristiske tankegang om, at "de andre" handler per automatik, fordi de angiveligt er *slave* af deres kultur. De er ikke styret af deres "tradition", sådan som tidligere Integrationsminister Bertel Haarder for eksempel har proklameret det (jf. kapitel 5). Tværtimod foretager mine dansksomaliske informanter - ligesom andre mennesker - løbende nogle *vurderinger* (Taylor 1985) i forhold til, hvad der i Danmark synes realistisk at satse på i forhold til job og uddannelse.

Om deres vurdering er fornuftig set i relation til hvilke jobåbninger, der aktuelt er på arbejdsmarkedet, er en anden diskussion. Uddannelsesstrategien vil i lyset af de få ufaglærte jobs (Thomsen & Moes 2002), der i dag findes i Danmark, sandsynligvis være den mest fornuftige strategi at satse på, hvis man på sigt skal have en god chance for at opnå og fastholde en status som selvforsørgende. Jeg kan positivt konstatere, at blandt de informanter der er i arbejde, og som har taget en uddannelse i Danmark (14 ud af 20), har så godt som alle fundet et job, der matcher disse uddannelsesmæssige kvalifikationer (13 ud af 14).[228]

Nogle af mine kvindelige informanter synes som tidligere nævnt at have afskrevet uddannelsesstrategien som urealistisk for dem selv på grund af erfaringer med manglende opbakning fra deres sagsbehandlere. En af kvinderne, der deltog i debatten om sagsbehandlerne på Open Space seminaret, udtrykte metaforisk sin opgivelse således: *"Vi er tabt af systemet, men vi skal redde vores børn"*. Det gælder helt generelt, at de af mine informanter, der har fravalgt uddannelsesstrategien i Danmark, til gengæld synes at <u>deres børn</u> skal tage en uddannelse i Danmark. Lad os i det følgende se nærmere på nogle børne-perspektiver. De kan nemlig understrege den pointe, jeg endnu en gang har fremhævet i relation til intentionalitet, individualitet og

[228] Om der er tale om et mere generelt mønster; altså at uddannelse taget i Danmark væsentligt øger chancen for at få et job, der matcher ens kvalifikationer, kan jeg desværre ikke med sikkerhed udlede på baggrund af de tal fra Danmarks Statistik, som er blevet indhentet i forbindelse med denne undersøgelse (og som er inddraget i analysen i kapitel 2).

forskellighed omkring job og uddannelsesønsker blandt dansksomaliere (jf. også kapitel 6).

Børnenes perspektiver

Mine informanter synes ikke nødvendigvis, at deres børn skal tage en lang uddannelse. Mange af de mødre og fædre, jeg har talt med om deres børn (og det gælder både forældre, som er i arbejde og som er arbejdsløse), lægger således vægt på, at børnene *selv* skal vælge det, de har lyst til. Mit materiale indikerer, at der i dansksomaliske familier eksisterer et vidt spænd af uddannelser og erhverv, som anses for acceptable, og at selvbestemmelse i forhold til uddannelse og jobvalg generelt er en vigtig værdi (et *master motive*), ligesom det aktuelt er det i de arbejdsløse voksnes liv på det tidspunkt, hvor jeg møder dem.

Op til Open Space seminaret havde jeg fået elever fra 1., 2. og 3. klasse fra den somaliske friskole Al-Kownain til at lave hver en tegning ud fra overskriften: *"Hvad vil du være, når du bliver voksen?"*. Tegningerne blev udstillet på Open Space[229]. Selvom der her er tale om meget tidlig socialisering klassetrinene taget i betragtning[230], og det må formodes at andre påvirkninger end forældrenes eventuelle forventninger og ambitioner spiller ind på dette alderstrin (for eksempel hvad børnene ser i TV, hvad de oplever i forbindelse med rollelege, og hvad der giver status blandt kammeraterne), så kan tegningerne måske alligevel indikere følgende: nemlig at der eksisterer en relativ stor mangfoldighed i børnenes forestillingsverdener om job og uddannelse.

Hvert enkelt barn har på sin tegning skrevet, hvilken profession tegningen forestiller. Tegningerne viser, at pigerne først og fremmest gerne vil være *sygeplejerske*[231]. Næsten lige så mange vil gerne være *"prinsesse"* (her giver det mening at sætte spørgsmålstegn ved, om ønsket er realistisk!). Dernæst vil pigerne gerne være *børnehave- eller vuggestuepædagog, tandlæge, lærer eller bager*. En enkelt vil være *"mor"*. Drengene vil først og fremmest gerne være *læge, buschauffør*

---

[229] Henholdsvis 18 drenge og 18 piger bidrog med tegninger til udstillingen.

[230] Det lykkedes desværre ikke at få de ældre klasser involveret i tegneprojektet, da de var optaget af andre faglige skoleprojekter.

[231] Sygeplejerske jobbet er prestigefyldt for mange voksne dansksomaliske kvinder. Prestigen, forklarer de, bunder blandt andet i, at sygeplejerske jobbet i Somalia (i hvert fald før borgerkrigen brød ud), var et af de mere velbetalte jobs. I modsætning til mange andre traditionelle kvindejobs (sekretær, socialarbejdere m.v.) havde man med denne uddannelse således muligheden for nemt at skaffe sig diverse bijobs som sygeplejerske ved siden af sin fastansættelse (typisk på et hospital).

og ingeniør. Dernæst er der mange forskellige ønsker om at blive *lærer, politimand, skraldemand, bilsælger, butiksassistent, bager, pilot, bjergbestiger og klovn.*

Med illustrationen af denne relativt store mangfoldighed i job- og uddannelses-ønsker har jeg - endnu en gang - underbygget det tidligere argument om, at dansk-somaliere ikke a priori bør vurderes at have bestemte stereotype uddannelses- og jobmæssige ambitioner eller præferencer, som sociale teknologier - for eksempel rekrutteringskampagner til uddannelsessteder - derfor skal målrettes efter. Denne form for vanetænkning, som typisk vil være afledt af bestemte kulturelle stereotypier (Jenkins 1986) og kulturelle forståelser om "de andres kultur" som en betinget adfærd (jf. kapitel 5), er problematisk fordi den i praksis risikerer at komme til udtryk i institutionel diskrimination (typisk indirekte, som vi så det i analysen i kapitel 5). Som jeg ligeledes har været inde på (i kapitel 6), er denne tankegang desuden en væsentlig hindring for at kunne implementere en inkluderende medborgerskabs-strategi og -politik i samfundet. Problemet er nemlig, at den medvirker til, at beslutningstagere og centrale arbejdsmarkedsaktører på forhånd antager, at bestemte minoriteter *ikke* deler majoritetssamfundets værdsættelser[232], fordi de repræsenterer en kulturel, social eller religiøs baseret forskellighed. Det fastholder på en uhensigtsmæssig måde afgræns-ningen/ekskluderingen af *de andre* fra et fælles *vi*.

Opsummering

Dette kapitel har med al tydelighed slået fast, at et lønnet arbejde og en status som selvforsørgende gennemgående blandt mine informanter opfattes som en meget vigtig livsværdi og mål. Jeg har desuden vist, hvordan de skemaer, som over en bred kam motiverer mine arbejdsløse informanter - kvinder såvel som mænd - til at blive selvforsørgende, ikke udspringer af en "selvansvarlighed" i individualistisk forstand[233]. De udspringer derimod af en moralitet og en socialitet centreret omkring udvekslingsprincipperne at give, modtage og gengælde. Det er med andre ord skemaer, der vedrører det, at man bidrager til at skabe en organisk solidaritet i samfundet i Durkheim'sk forstand. Det er skemaer, der udspringer af et ønske om at opnå social ære, prestige og anerkendelse som en "bidragende" borger i samfundet. Vi

---

[232] Det vil sige de dominerende kapitalformer i Bourdieus forstand eller "distinctions of worth" (Taylor 1985:3).

[233] Som om en sådan overhovedet kunne eksistere, jf. min analyse i kapitel 6.

kan således konstatere, at den stærke motivation til at komme i arbejde, som eksisterer blandt mine informanter, i høj grad er knyttet til et ønske om at blive anerkendt i samfundet - det vil sige som en del af et fælles "vi". Endnu en gang kan vi altså konstatere - i tråd med afhandlingens foreløbige analyser - at mine informanters relation til majoritetssamfundet er stærkt præget af ønsket om inklusion.

Jeg har desuden vist, at er mine informanter er motiverede i forhold til at komme i arbejde, fordi de ønsker at opnå selvbestemmelse og selvrespekt. Selv selvbestemmelse og selvrespekt knytter sig til en socialitet. Selvbestemmelse er således noget, der generelt bliver værdsat blandt mine informanter. Selvbestemmelse anses som essentielt for ens trivsel, ligesom selvbestemmelse også er en væsentlig værdi generelt i majoritetsbefolkningen, som jeg tidligere har været inde på (Jagd 1998), og som Anthony Giddens i øvrigt som nævnt karaktriserer som et særkende ved senmoderniteten (Giddens 1996). Der eksisterer således blandt dansksomaliere nogle delte forståelser om, at man som borger i et samfund bør have retten til at lave selvstændige vurderinger - eksempelvis i forhold til påklædning (tørklæde), uddannelses- og jobvalg. I den forbindelse kan vi erindre, at Charles Taylor som tidligere nævnt netop er inde på, er det et kendetegn ved menneskelig *agency*, at vi kan foretage vurderinger og i forlængelse heraf træffe bestemte valg (Taylor 1985). Selvrespekt knytter sig også til en socialitet. Selvrespekt handler således for mine informanter blandt andet om at kunne leve op til nogle kollektivt skabte idealer for, hvad det vil sige at være en respektabel samfundsborger og muslim - nemlig *én, der yder noget for andre gennem egen kraft.* Selvrespekt handler også - som jeg har vist - om at kunne være stolt af sig selv, idet man er en positiv rollemodel for sine børn. Pointen i alt dette er, at motivation er noget, der således skabes indenfor rammerne af en socialitet.

Jeg har desuden på en meget konkret måde vist, at mine arbejdsløse dansksomaliske informanter er lige så styret af intentionalitet, personlig vilje og vurderingsevne som alle andre. De foretager løbende nogle vurderinger i forhold til job og uddannelse, der som vist i høj grad udspringer af, hvad der anerkendes som værdifuldt i de sociale fællesskaber, de indgår i (jf. Taylor 1985), og hvad de desuden anser for realistisk at satse på i det danske samfund.

Vurderingerne udspringer, som jeg har vist, af personlige *erfaringer* med, hvad der aktuelt eller tidligere i livet har givet smerte (ubehag, afsavn, lidelse) eller glæde (mening, anerkendelse, lykke). Erfaringerne skaber *følelser*, som har den drivkraft, at

de virker enten stærkt væk-fra eller henimod motiverende eller begge dele på én gang. For at et skema bliver motiverende for handling, er det springende punkt blandt andet, at det bliver knyttet til følelser (Melford Spiro 1987). Vi kan konstatere, at mine arbejdsløse informanter på den ene side er negativt motiverede væk fra positionen som arbejdsløs, fordi de har erfaret at denne position medvirker til en lidelsesfuld situation i deres aktuelle liv og på den anden side, at de samtidig er positivt motiverede i forhold til at komme i arbejde, fordi de *også* har personlige erfaringer med, at det at leve i overensstemmelse med de nævnte skemaer (selvbestemmelse; at yde noget for andre gennem egen kraft m.v.) giver glæde, mening, anerkendelse og trivsel.

Det kan også siges med andre ord: det er ikke skemaerne i sig selv, der har en motiverende kraft, men den måde skemaerne i internaliseringsprocessen er blevet knyttet til erfaringer, følelser såvel som ens selvopfattelse (Spiro 1987, 1997) – i dette tilfælde i relation til majoritetssamfundet. Det er dette, som giver skemaerne motiverende kraft. (Det vil blive endnu tydeligere i den analyse, der udfoldes i det kommende kapitel. Her uddybes Spiros teori om internalisering og handling i endnu højere grad.)

I det øjeblik vi fokuserer på folks erfaringer og følelser som udgangspunkt for at forstå deres motivation for at arbejde - således som jeg har gjort i dette kapitel - finder vi ud af, at de kulturelle skemaer (altså de delte opfattelser af arbejde) ikke er statiske. Folks motivation for at arbejde er ikke kulturelt betinget (som en disponering eller habitus i Bourdieu'sk forstand - tilegnet fra barnsben af og meget vanskelig at ændre). Det er ellers sådan en forståelse, eksempelvis Dansk Folkeparti forsøger at lancere i den offentlige debat. Som jeg var inde på i kapitel 6, har Mogens Camre fra partiet således udtalt:

"Den egentlige årsag til den store arbejdsløshed blandt muslimerne er, at disse mennesker stammer fra en kultur, der slet ikke arbejder som vi, og hvor det er forbundet med prestige ikke at bestille noget." (Pressemeddelelse, d. 9.7. 2002).

Man kan kort sige, at hvis vi (alene) bruger en Bourdieu'sk optik, vil vi være tilbøjelige til at indkredse, hvordan folk gennem tilegnelse af habitus *disponeres* til at vide, hvordan de skal handle på en kulturelt acceptabel måde i et givent felt (eksempelvis på arbejdsmarkedet). I stedet har jeg med bidrag fra de nyere kognitive teoretikere fokuseret på - og kunnet vise - hvordan mine dansksomaliske informanter

omvendt *motiveres* til at arbejde på grund af nogle kulturelle skemaer, der er præget af - og som aktiveres for at forstå og håndtere - deres aktuelle sociale livssituation som arbejdsløs i Danmark.

I det følgende kapitel vil jeg gå videre og stille skarpt på, hvad mine informanter reelt gør - eller har gjort - for at finde et job. Det vil blive tydeligt, at mine informanters jobsøgningsstrategier repræsenterer et paradoks, der kalder på en forklaring. Det er nemlig ikke alle, som virker motiverede for at få et arbejde, der aktivt gør en indsats for at finde et job. Jeg vil forsøge at forklare, hvad årsagen til dette paradoks er.

Kapitel 8: Reaktive strategier, resignation og selv-objektivering

Opgivet

Over en periode på fire måneder under feltarbejdet mødes jeg hver fredag med en gruppe arbejdsledige kvinder i en somalisk klub for kvinder på Nørrebro. Fredags-mødet annonceres via mund-til-mund metoden af de mest aktive kvinder i klubben. Emnet for møderækken er "Hvordan kommer jeg i arbejde?", og det er foreningens bestyrelse, der har taget initiativet. Tre til otte kvinder møder typisk op til disse møder. Der er nye ansigter næsten hver uge. I alt er jeg i kontakt med 15-20 forskellige kvinder ved møderne. De fleste, jeg taler med, viser sig at have en forestilling om, at det vil være meget svært for dem at få en fod indenfor på det danske arbejdsmarked, fordi de bærer tørklæde. Jeg lægger mærke til, at det specielt er en stærk forestilling hos de kvinder, der bærer djelbab (stort tørklæde).

Et af fredagsmøderne skal til at starte. Der sidder allerede en gruppe på 5-7 kvinder omkring det store bord. Kvinderne sidder alle mere eller mindre sammenfaldne i deres stole, med krum ryg. Der er kaffe og rundstykker sat frem. Vi er ikke gået i gang med mødet endnu. Jeg plejer at lægge ud med en spørgerunde, hvor jeg hører lidt om, hvor længe den enkelte har været i Danmark, hvad hun har af skolebaggrund, og hvad hendes ønsker er med hensyn til job eller uddannelse. Så dukker Samia, en kvinde i slutningen af 40'erne, op. Jeg har ikke set hende før. Hun finder en stol, griber fat i stoleryggen, kigger rundt i forsamlingen, og siger så noget på somali. Hende stemme er aggressiv. Fatun, der har det overordnede ansvar for møderækken, oversætter for mig: "Hun siger: Hvorfor skal kvinderne komme her? De vil ikke få arbejde! De vil spilde deres tid!". Lidt senere hvisker Fatun igen diskret til mig: "Hun kommer, men hun har allerede givet op! Hvordan skal hun så komme til samtale og få et job?!".

Samia, der ligesom flere af de andre kvinder omkring bordet (men ikke alle), bærer djelbab, tager ordet igen senere på mødet:

"Hvorfor siger alle, at jeg skal tage djelbeb'en af?" spørger hun, denne gang på dansk, og kigger på mig. Jeg spørger, hvor hun har fået det at vide, og hun svarer: "På jobcentret, og hos min sagsbehandler".

Samias udtrykkelige skepsis ser ikke ud til at vække opstandelse hos de øvrige kvinder - tværtimod. De sidder uændret, stadig lige sammenfaldne på deres stole, og lader med deres tavshed hendes udsagn stå uimodsagt.

Som ugerne går, og jeg jævnligt kommer i den somaliske klub, hører jeg flere kvinder fortælle det samme. En kvinde, jeg tilfældigvis møder og falder i snak med en dag (det er ikke i forbindelse med et fredagsmøde), fortæller mig, at hun efter endt sprogskole vil tage 9. klasse.

”Vil du gerne tage en uddannelse efter 9. klasse?” spørger jeg hende.

"Ja, men jeg tror ikke, det er så nemt på grund af den her (hun hiver op i djelbab'en)".

Hvem har sagt det til dig? spørger jeg.

"Sproglæreren", svarer hun.

Hun ville ellers gerne uddanne sig til sygeplejerske, fortæller hun. I Somalia har hun gennemført 12 års skolegang og var lige blevet optaget på medicin på universitet, da borgerkrigen brød ud. Hun har fortalt sproglæreren om sit ønske om at komme ind på Sygeplejeskolen. Læreren bakker hende op i at tage en uddannelse "for du er god til at lære det danske sprog", siger han. Men han understreger overfor hende, at han mener, det vil være meget svært for hende at blive sygeplejerske, når hun går med djelbab.

Formålet med dette kapitel er at indkredse, hvilke *erfaringer* og *overbevisninger* der ligger til grund for, at en gruppe af mine kvindelige informanter nærmest synes at have opgivet det danske arbejdsmarked som et felt værd at investere ens ressourcer i, på trods af en motivation i forhold til at blive selvforsørgende og "komme ud af" kontanthjælpssystemet. Det centrale perspektiv er, at motivationen til at søge arbejde for disse kvinder er stærkt påvirket af et specifikt *interpersonelt* møde; nemlig en dialog mellem dem og deres sagsbehandlere. Der er tale om et interpersonelt møde, der er særdeles konfliktfyldt (set fra kvindernes perspektiv i hvert fald), fordi det præges af institutionel magtudøvelse og stereotyp tænkning om "de andre" (dansk-somaliske kvinder) fra systemets side, samt et sammenstød mellem forskelligartede

forventninger til og forestillinger om uddannelses- og jobmuligheder i det danske samfund.

I analysen vil jeg dels stille skarpt på den internaliseringsproces, der gør, at kvinderne udvikler en overbevisning om, at jobs på det danske arbejdsmarked er utilgængelige for dem. Dels vil jeg undersøge deres reaktive jobsøgningsstrategier nærmere med henblik på at diskutere, hvorvidt disse strategier er et udtryk for generel selv-victimisering (offergørelse) og resignation i deres liv.

Jeg vil i det følgende lægge ud med at indkredse det paradoks, at en gruppe af mine (primært kvindelige) informanter på den ene side i deres ord og værdier virker meget motiverede i forhold til at få et job, men på den anden side ikke aktivt gør en indsats for at søge jobs. Det bør nævnes, at når analysen især koncentrerer sig om kvinder skyldes det blandt andet en særlig problematik omkring tørklædet, men det skyldes også et i feltarbejdet iboende bias. Selvom jeg har interviewet lige mange mænd og kvinder, er det i højere grad lykkedes mig at knytte tætte bånd til - og dermed opnå mulighed for at lave længerevarende deltagerobservation blandt - mine kvindelige informanter (jf. kapitel 4).

Paradokset

Oftest, når jeg har stillet mine uddybende spørgsmål til kvinderne på fredagsmøderne (eller på Open Space seminaret; jf. kapitel 4), har det været som at tage fat på et uddebatteret emne. Kvinderne har typisk blot gentaget, hvad de lige har sagt: Det har min sagsbehandler (eller min sproglærer) sagt. Det er det, jeg er oppe imod: Når jeg bærer dette tørklæde, kan jeg ikke få arbejde. For de fleste virker det som om, de udsiger en sandhed om tingenes tilstand. De giver udtryk for en *overbevisning* - en tro på, at sådan *er* verden.

De kvinder, jeg taler om her, udgør knap halvdelen af mine arbejdsløse primære informanter (og endnu flere, hvis jeg tæller mine perifere informanter med). De fleste er i gang med eller lige ved at afslutte deres sprogskoleforløb. Ingen er endnu af systemet erklæret "arbejdsparate", og står derfor ikke formelt til rådighed for arbejdsmarkedet. De er mellem 30 og 45 år gamle. De fleste af dem har været i jobpraktik eller aktivering op til flere gange - i vuggestuer, børnehaver eller på plejehjem. Alle har lært noget om, hvordan man skriver jobansøgninger på sprogskolen.

De udgør en heterogen gruppe. Flere har, som jeg også har redegjort for i forrige kapitel, haft ambitioner om mellemlange eller længerevarende uddannelser, da de boede i Somalia. Deres skolebaggrund er af varierende længde, afhængigt af, hvor gamle de var, da borgerkrigen brød ud, og skolerne lukkede. De flestes ambitioner går i dag i retning af at få et job indenfor rengøring, eller i et supermarked. Enkelte har dog ambitioner om en mellemlang uddannelse (sygeplejerske, pædagog), men disse kvinder tvivler samtidig på, at en sådan uddannelse reelt vil åbne muligheder for at få et job bagefter.

De er generelt lede og kede af at være på kontanthjælp, og vil gerne i arbejde. *"Hvordan kommer jeg ud af systemet, Christina?",* spørger de ofte. *"Kan du skaffe mig et job?",* bliver jeg talrige gange spurgt ganske indtrængende. Skepsis, tvivl og manglende tro på egne muligheder melder sig imidlertid omgående, når vi går nærmere ind i en snak om deres jobønsker. Når jeg for eksempel har fortalt, at det ikke er ualmindeligt, at man skal søge job op til 30 gange eller mere - også som majoritetsdansker - før det lykkes, så har modreplikken ofte lydt: *"Hvis det er så svært for danskere at få et arbejde, hvordan skal jeg så kunne få et?"*. En kvinde på 33 år, der hidtil har søgt ét job (som køkkenmedhjælper), fortæller mig, at hun har opgivet: *"Selv de somaliske mænd, der har erfaring, kan ikke få arbejde",* siger hun.

Et fællestræk for kvinderne er, at de enten kun har søgt et eller to jobs (ofte som et led i undervisningen på sprogskolen) eller oftere *slet ingen* i de - i gennemsnit - otte år, de har boet i Danmark. Det er paradoksalt. På den ene side giver de udtryk for, at de for alt i verden ønsker at få et job og "komme ud af" kontanthjælpssystemet hurtigst muligt, (det er også baggrunden for, at mange af dem frivilligt møder op til fredagsmøderne i klubben). På den anden side har de stort set ikke gjort noget selv for at skaffe sig et job. Da det bliver klart for dem på fredagsmøderne, at jeg ikke kan skaffe dem et job (men godt vil hjælpe dem i jobsøgningsfasen), så holder flere op med at komme.

Paradokset repræsenterer et interessant skisma mellem motivation og (manglende) handling. Hvad er det, der gør, at motivationen til at blive selvforsørgende ikke fører til en aktiv jobsøgning hos disse kvinder? Hvordan kan vi forklare, at lige netop disse kvinder resignerer, mens de øvrige af mine informanter søger jobs langt mere proaktivt? De, der søger jobs mere proaktivt, giver ikke udtryk for at have en stærkere væk-fra eller henimod rettet motivation i forhold til at blive selvforsørgende. Tilmed findes der også kvinder, der bærer djelbab iblandt dem, der søger proaktivt.

Proaktiv og reaktiv jobsøgning

Godt halvdelen af mine arbejdsløse informanter søger jobs *proaktivt* (12 ud af 20). Det vil sige, de søger jobs på eget initiativ og med stor hyppighed. De søger jobs ved konkret at benytte et bredt udbud af jobsøgningskanaler. De søger uopfordret, og de reflekterer på jobannoncer i Søndagsavisen og i andre lokale, gratis husstandsomdelte aviser og nogle gange også gennem Arbejdsformidlingens jobbank på nettet. De såkaldt "proaktive" består både af mænd og kvinder.

Knap halvdelen af mine informanter udviser omvendt en udpræget *reaktiv* jobsøgningsadfærd. De vælger ikke at være aktivt jobsøgende, og de har typisk kun søgt et, to eller slet ingen jobs i de i gennemsnit otte år, de har boet i Danmark. På sprogskolen er de blevet gjort bekendte med eksistensen af forskellige slags jobsøgningskanaler i Danmark. De benytter dem bare ikke. Denne gruppe af reaktive jobsøgere består så godt som udelukkende af kvinder[234]. Som jeg vil uddybe om lidt, skal det dog ikke nødvendigvis lede os til den generelle konklusion, at det primært blandt dansksomaliere er kvinder, som er reaktive i deres jobsøgning.

I det følgende vil jeg beskrive de iøjefaldende *ligheder*, der eksisterer mellem de proaktivt og de reaktivt søgende i forhold til social status, baggrund m.v. At der er så mange ligheder skærper yderligere det paradoksale i, at de vælger forskellige jobsøgningsstrategier. <u>For det første</u> er der ingen markant forskel på, hvor lang en skolebaggrund eller hvor høje uddannelsesambitioner "de proaktive" og "de reaktive" har med sig fra Somalia. Begge har en varieret grad af skolebaggrund og uddannelsesambitioner med sig. <u>For det andet</u> adskiller de to grupper sig heller ikke, når vi ser på hvor ramt de - som gruppe - er af ensomhed, krigstraumer, tab og savn af familiemedlemmer, depression eller hjemløshed. Disse forhold præger over en bred kam begge grupper (jf. kapitel 2). <u>For det tredje</u> er der heller ingen afgørende forskel mellem de to grupper med hensyn til, hvor meget hverdagsdiskrimination, de oplever. I begge grupper har personerne desuden erfaringer med institutionel diskrimination fra politikeres og det sociale systems side (jf. kapitel 5).

---

[234] Jeg er kun stødt på én mandlig informant, der også udviser en udpræget resignerende holdning i forhold til at søge jobs til trods for, at han er meget motiveret, og taler om, hvor vigtigt det er for ham at være i arbejde. Problematikken er anderledes for denne mand, end for de nævnte kvinder: Manden er, da jeg taler med ham, psykisk hårdt påvirket af en nylig skilsmisse (hans kone har forladt ham, og taget deres tre børn med sig). Manden er endvidere ude i en misbrugssituation (khat). Hans case uddybes i kapitel 9.

Når vi går videre og ser på, hvilke *forskelligheder*, der er mellem de to grupper, kan vi for det første konstatere, at de personer, der søger jobs proaktivt, fra tid til anden også møder institutionaliseret diskrimination fra arbejdsgiveres side. De såkaldt reaktive er sjældent eller aldrig stødt på den form for diskrimination. Om ikke andet, så alene af den grund, at de sjældent har været ude i en konkret jobsøgningssituation. Til gengæld *forventer* disse kvinder, at de vil blive diskrimineret i det øjeblik, de søger et job. For det andet kan vi konstatere, at de, der søger proaktivt, enten er færdige med sprogskoleforløbet eller er ved at afslutte det, og altså heri adskiller sig en smule fra dem, der søger reaktivt, idet de som nævnt alle stadig befinder sig i sprogskoleforløbet. Enkelte af de reaktive er dog (også) ved at afslutte dette forløb. For det tredje - og her kommer vi til den mest markante forskel mellem de to grupper - er det karakteristisk for "de proaktive", at de enten kender andre dansksomaliere, som er i arbejde, og/eller kender en (eller flere) majoritetsdanskere personligt. "De proaktive" søger indimellem jobs gennem disse netværk (typisk uopfordrede ansøgninger). "De reaktive" kender derimod i langt mindre omfang andre dansk-somaliere, der er i arbejde, og de har gennemgående *ingen* personlige relationer med majoritetsdanskere. Deres kontakt med majoritetsdanskere begrænser sig til en professionel relation til deres sagsbehandler og sproglærer.

Her kunne analysen så stoppe, hvis man var på udkig efter en hurtig kausal forklaring. Den kunne så lyde: Netværk og synlige rollemodeller skaber aktiv jobsøgning, mens manglende netværk og manglende synlige rollemodeller medfører resignation. Dernæst kunne man hæfte sig ved, at der er en tendens til, at det primært er *kvinder* i mit materiale, der ender ud i resignation som følge af, at de ikke har dette netværk og disse rollemodeller. Følgende indvendinger ville imidlertid hurtigt kunne rejses:

For det første er det ikke tilfredsstillende at nøjes med at konstatere, at der er en positiv sammenhæng mellem sociale netværk og jobsøgningsadfærd. Det forklarer ikke i sig selv, hvorfor det kulturelle skema for, hvordan man søger jobs, ikke udløser handling hos en gruppe af mine kvindelige informanter, der trods alt er meget motiveret for at blive selvforsørgende og slippe ud af kontanthjælpssystemet. For det andet er det relevant med en indvending i forhold til, at resignationen tendentielt skulle ramme især kvinder. Der er dels mange af mine kvindelige informanter, som omvendt vælger *proaktivt* at søge jobs. Dels fortæller flere af mine informanter, at de

(også) kender dansksomaliske mænd, der mere eller mindre har opgivet at blive selvforsørgende, og som udviser en meget resignerende jobsøgningsadfærd.[235]

Jeg vil i det følgende afsnit argumentere for, at det er på grund af sociale erfaringer, at de omtalte kvinder resignerer. Det, der adskiller de reaktive fra de proaktive er, at førstnævnte synes styret af nogle forestillinger om, hvad der ikke er muligt for dem på det danske arbejdsmarked, mens sidstnævnte i højere grad synes styret af nogle forestillinger om, hvad der - på trods af diskrimination - en dag, skal vise sig at være muligt for dem. Disse forestillinger er, som jeg vil vise, påvirket af, hvilke sociale erfaringer mine informanter har.

Umulighedstankegangen og doxa

Hvis vi skal forstå paradokset (skismaet mellem motivation og manglende handling), så skal vi interessere os for, hvorfor det kun er nogle af mine informanter, som har internaliseret skemaet for, *hvordan man søger job* som et "master motive", det vil sige som et målskema, der udløser handling (jf. forrige kapitel). Vi skal ligeledes interessere os for, hvorfor det kun er nogle af mine kvindelige informanter, der har internaliseret forestillingen om, at *tørklædet umuliggør ens entré på arbejdsmarkedet* som en overbevisning. Det skal nævnes, at de øvrige af mine kvindelige (såvel som mandlige) informanter også mener, at tørklædet generelt er en barriere, men de ytrer sig ikke i de samme kognitive "umulighedsudsagn" (Dahl 1993); "jeg *kan ikke* få et arbejde", "jeg vil *aldrig* få et arbejde.." på grund af tørklædet.

Personer udtrykker sig i umuligheds- såvel som nødvendighedsudsagn (ibid.), når de bruger formuleringer som: Jeg er nødt til, jeg bør, burde, skal, skulle, det er umuligt, jeg er ude af stand til og så videre. Jeg vælger at høre sådanne udsagn som en

---

[235] Jeg har flere gange med enkelte nøgleinformanters aktive indsats, forsøgt at få etableret kontakt til sådanne mænd, for at få et interview i stand. Men desværre hver gang uden held. Hvad årsagen til dette er, kan jeg kun gisne om. Mit eget køn har formentlig spillet ind. Jeg gætter på, at kvinderne generelt har haft nemmere ved at forestille sig, at de kunne etablere et potentielt interessefællesskab med mig som kvinde (i forhold til problemstillinger som opdragelse og pasning af børn, ægteskab, skilsmisser og præferencer i forhold til nye ægtefæller mv.). De gange, hvor jeg i starten af feltarbejdet har ringet til somaliske klubber for mænd for at få etableret en kontakt, har jeg oplevet samme slags svar: *"der er ikke nogen af mændene her, der har lyst til at snakke. De er trætte af journalister, der kommer rendende."* Selvom jeg har gjort meget ud af at forklare, at jeg ikke er journalist men antropolog, har der været en stemning af modstand i forhold til den åbenhed, jeg mere generelt har mødt hos kvinderne.

konklusion uden bevis, og spørger konkret i situationen efter beviset: Hvordan ved du, at du ikke kan få et job?

Sådanne spørgeteknikker har givet mig oplysninger om, at de kvinder, jeg taler om, for det første har fået at vide, at tørklædet er problematisk af deres sagsbehandler (og nogle gange sproglærere), og for det andet, at kvinderne opfatter disse repræsentanter for majoritetssamfundet som autoriteter/eksperter, hvis viden står uimodsagt. Jeg har typisk fra disse kvinder - med beklagelse eller opgivenhed i stemmen - fået at vide, at *"sådan er det - det siger min sagsbehandler"*. Som det især vil blive tydeligt i næste kapitel, har det umådelig stor betydning for mine informanter, hvis de personligt kender majoritetsdanskere eller andre dansksomaliere, der aktivt sætter spørgsmålstegn ved rigtigheden af denne umulighedstankegang.

I resten af dette kapitel vil jeg udelukkende fokusere på kvinderne, der ikke søger jobs (og som, det har vist sig, ikke har nogen personlige relationer til andre dansksomaliere eller majoritetsdanskere i arbejde). De sociale relationer, som synes at spille en stor rolle for disse kvinders forestillinger om deres egne muligheder på arbejdsmarkedet, er først og fremmest (den professionelle) relation mellem dem selv og deres sagsbehandler. Kvinderne ser ud til at "overtage" den problematiske diskurs om tørklædet, som deres sagsbehandler formidler til dem. Sagsbehandlerens skepsis bliver til kvindernes skepsis.

Denne situation udtrykker, hvad Pierre Bourdieu beskriver som en *doxisk* erfaring (Bourdieu 1977:3). Doxisk erfaring kommer fra begrebet doxa, der beskriver den situation, hvor en aktørs handlinger og tanker indenfor et specifikt felt styres af fundamentale forestillinger, der tages for givet[236]. Doxa vil som hovedregel være knyttet til de dominerende positioner i feltet og disse aktørers definitionsmagt. Doxiske erfaringer forekommer, kan man også sige, når aktører går hen og bliver aktive med-producenter (og reproducenter) af de forståelser, som gælder i feltet.

I *"Race, Nation, Class. Ambigious Identities"* viser Etienne Balibar (1991) eksempelvis, hvordan "ofrene" for racisme bliver selvundertrykkende, idet de selv tænker inden for den racistiske diskurs. Det sker, siger Balibar, fordi racismen er

[236] Bourdieu beskriver doxa flere steder (for eksempel 1997:164-71). Den mest klare definition er efter min mening følgende beskrivelse. Doxa er: *"the coincidence of the objective structures and the internalized structures, which provides the illusion of immediate understanding, characteristic of practical experience of the familiar universe, and which at the same time excludes from that experience any inquiry as to its own conditions of possibility."* (Bourdieu 1990a:8). Det forekommer naturligvis, at aktører er bevidste om og anerkender muligheden for synspunkter og opfattelser, der går imod doxa, og benytter Bourdieu begrebet heterodoxa for at beskrive den situation (Bourdieu 1977:164).

blevet populistisk; den er blevet reproduceret og har i kraft af sin udbredelse fået hegemonisk status.

De såkaldt reaktive kvindelige informanter italesætter overfor mig, at det er umuligt for dem at få et arbejde. Men de sætter ikke spørgsmålstegn ved sandheden i denne forestilling. Hverken verbalt eller nonverbalt. Det så vi eksempelvis i dette kapitels indledende vignet, hvor Samia, da hun træder ind i lokalet, hvor en gruppe kvinder, der gerne vil i arbejde, er samlet, tørt hvæser ud i rummet: *"Hvorfor skal kvinderne komme her? De vil ikke få arbejde! De vil spilde deres tid!"*. Som jeg har pointeret, er det bemærkelsesværdige i situationen, at hendes udtrykkelige skepsis ikke ser ud til at vække opstandelse hos de øvrige kvinder i lokalet - tværtimod. Deres kropsprog er uændret; de sidder stadig lige sammenfaldne på deres stole, og lader med deres tavshed hendes udsagn stå uimodsagt.

Pierre Bourdieu taler ligefrem om *doxa-samfund*, hvor der ikke kæmpes om spillets betingelser (de eksisterende "common sense" forståelser i feltet). Bourdieu viser eksempelvis, hvordan Kabylerne ikke kæmper om det grundlæggende æressystem. Det er ikke til debat.[237] Også i vores egne (vestlige) samfund opstår der i allerhøjeste grad doxiske erfaringer. Når en gruppes praksisser udviser meget lille variation, er det den mest synlige manifestation på en doxisk tilstand, siger Bourdieu (1990a:110). Bourdieu fastslår dog samtidig, at det typiske i vores samfund er, at der foregår en konstant magtkamp i feltet *om* spillets betingelser. Feltet er i Bourdieus forstand et "konfliktfelt" - præget af stadig udvikling, omdefinering og transformation (Schierup 1988:301).

De resignerende kvinder eksponerer altså en doxisk erfaring, og dermed en selv-objektivering. De gennemgår en *selvobjektiveringsproces*, som er affødt af en oplevelse af ikke selv at have muligheden for at træffe (vigtige) valg i ens eget liv. De oplever sig selv som "fanget" eller reduceret til et objekt i en verden, der defineres af andre (Dalsgård 2000:109-10). Selvobjektiveringen kommer også til udtryk som en selv-victimisering eller offergørelse. Selvobjektiveringsprocessen finder i høj grad

---

[237] "The sentiment of honour" er indprentet i Kabylerne fra barnsben af (som en habitus), og er underlagt en social kontrol og tvang om gengældelse i de udvekslinger, Kabylerne indgår i. Det betyder imidlertid ikke, at den enkelte aktør ingen mulighed har for at handle *strategisk.* Aktøren er netop herre over tidsintervallet i udvekslingen, og kan bruge dette interval - denne *proces*, som udvekslingen er - til i praksis at forhandle sin relation og (magt)position til den anden. Praksis er således ikke forudsigelig; den fungerer ikke efter mekaniske regler (Pierre Bourdieu 1977:15).

sted - hvis vi igen bruger Bourdieus begrebsapparat til at tænke med - som en disponering eller tillæring, der ikke sættes spørgsmålstegn ved. Kvinderne er ikke bevidste om, at forestillingen om tørklædets betydning på arbejdsmarkedet netop er en disponering eller tillæring - eller sagt med andre ord: at det simpelthen er en *overbevisning* om, hvordan verden hænger sammen. For dem, er det sådan det danske arbejdsmarked er og fungerer - det er ikke noget, de internt sætter til debat eller udfordrer, er mit indtryk - men derimod noget, de tager for givet. Kvindernes reaktive jobsøgningsadfærd er således et udtryk for en langt mere ureflekteret og uimodsagt strategi end den mere proaktive jobsøgningsadfærd, der i stedet for at bekræfte og reproducere, omvendt *udfordrer* spillets betingelser; den positionelle lidelse (Bourdieu 1999:4) og herunder erfaringerne med, at man som dansksomalier er ringere stillet på arbejdsmarkedet end den øvrige befolkning.

Fordi overbevisningen (den ureflekterede disponering) om, at det danske arbejdsmarked er lukket land for tørklædeklædte (dansksomaliske) kvinder, er sat ind i en narrativ ramme, virker den selvforstærkende. Kvinderne skaber indbyrdes en historie om, at det er sådan det danske arbejdsmarked fungerer. Hvis kvinderne ikke fra deres egen sagsbehandler (eller sproglærer) har hørt, at tørklædet (især djelbab'en) umuliggør et job, for eksempel som sygeplejerske eller pædagog, så hører kvinden det typisk fra en anden kvinde, der har fået det at vide af sin sagsbehandler. Gang på gang bliver denne ”sandhed” bekræftet, og der skal *andre historier* til, for at bryde "common sense" forståelsen (jf. mine refleksioner i forhold til at bruge historiefortælling som metode i samværet med disse kvinder, i kapitel 4).

Det næste spørgsmål er, hvilke teoretiske implikationer, denne analyse har? Hvilken diskussion (inden for antropologien) rejser analysen om forholdet mellem struktur, individ og handling? Det vil jeg diskutere i det følgende afsnit.

Ofre eller aktører

Man synes umiddelbart at kunne konkludere, at når de omtalte arbejdsløse kvinders reaktion på sagsbehandlernes problematiserende omtale af tørklædet er resignation og opgivelse, så er det et udtryk for doxa. Man kan tolke det, der foregår, som et udtryk for, at den institutionaliserede diskrimination internaliseres, generaliseres og bliver selvundertrykkende (Balibar 1991). Diskrimination fra arbejdsgivere bliver noget, kvinderne automatisk forventer. Det bliver en ureflekteret overbevisning om, at sådan

er det for tørklædeklædte kvinder i Danmark (specielt dem, der bærer djelbab). En overbevisning, kvinderne deler med hinanden og bekræfter hinanden i.

Den konklusion hælder imod en form for strukturdeterminisme. Den ser kvinderne som underlagt determinerende strukturelle kræfter. Det ville være en nærliggende tese, at det enkelte individ i lyset af disse kræfter og processer stort set ingen handlefrihed har i forhold til at bryde med "victimiseringen" (og i stedet bevidst aktivere en mere proaktiv medborgerskabsstrategi). Imidlertid bliver denne tese empirisk udfordret af mit materiale, som jeg også tidligere har nævnt. Lidt mere end halvdelen af mine arbejdsløse informanter (heriblandt flere kvinder) tilegner sig nemlig, som nævnt, ikke den problematiske overbevisning.

Hverken Bourdieus doxabegreb eller Balibars analyse af racismediskursens hegemoniske kræfter kan fyldestgørende forklare, hvorfor der er *forskel* på mine informanters jobsøgningsadfærd. Hvorfor nogen bliver fanget i en doxisk erfaring, mens andre ikke gør det. Det understreger mit budskab her; nemlig at vi bør undgå at falde i ovennævnte grøft, hvor vi ser alle magtløse aktører som "ofre" for en strukturel victimisering. Med samme advarselskraft har jeg tidligere (i kapitel 6) argumenteret for, at vi bør vi undgå at falde i den modsatte grøft: Den grøft, hvor vi ser alle som aktører, der kan - og bør - træffe frie og selvansvarlige valg. En neoliberalistisk "vi kan, hvad vi vil" tankegang. Begge optikker er lige forkerte eller mangelfulde.

I stedet bør vi se på forholdet mellem individet og de strukturelle kræfter ved at afdække struktur som proces; produceret og forandret i de lokale konfliktuelle sociale praksisser, som aktørerne involverer sig i (Holland & Lave 2001:23). Struktur skal forstås som et spørgsmål om *spænding mellem relationer* (ibid.), snarere end noget individer inden for rammerne af et givent system er ”pre-disponerede” for. Det afgørende for, om mine informanter "vælger" en proaktiv eller reaktiv tilgang til jobsøgning er de interpersonelle relationer, de får adgang til og indgår i. Det vil blive endnu tydeligere i næste kapitel, hvor jeg viser, hvordan støttende sociale relationer med signifikante andre - specielt majoritetsdanskere - kan afstedkomme et brud med modborgerskabspositionen og -identifikationen hos mine informanter.

Agency er med andre ord knyttet til det interpersonelle møde. Det, vi må se på, er, hvordan de sociale interaktioner, som mine informanter indgår i med hinanden og ikke mindst i relation til majoritetssamfundet, indvirker på, om de enten *internaliserer* eller *går mod* med den problematiske diskrimination, kategorisering og identifikation.

Det vil sige, om de ender ud i en doxisk eller en heterodoxisk erfaring (Bourdieu 1977).

At der i forbindelse med internaliseringen er tale om en doxisk erfaring, er i øvrigt vigtigt at understrege. Erfaringen kan ændres, hvis de rette omstændigheder er til stede. Et eksempel på det så vi tidligere illustreret i Sahras case i kapitel 5,[238] hvor modborgerskabsidentifikationen pludselig brydes. For Sahra sker der på et tidspunkt et skift: Hun bevæger sig væk fra at være orienteret mod, og (selv)identificeret med, et modborgerskab. I denne tilstand er hun på én gang fyldt op af resignation og opgivelse - i forhold til det danske samfund - men også af en drivkraft til at handle sig ud af resignationen og det danske samfund og rejse til England. Hun skifter til pludselig at orientere sig mod et mere aktivt medborgerskab i det danske samfund. Skiftet kommer i forlængelse af, at hun som individ opnår en *social anerkendelse* fra omgivelserne gennem en *erfaring* med, at hun nu pludselig udretter noget menings-fyldt og nyttigt for sig selv og andre. Hun oplever desuden, at hendes dobbelt-kulturelle kompetence (Schierup 1988) bliver værdsat i hospitalsverdenen.

Den tyske sociolog og filosof Axel Honneth beskriver, hvordan *social anerkendelse* netop er en forudsætning for at undgå ringeagtserfaringer som individ eller gruppe.[239] Honneths teori er ikke udviklet på baggrund af specifikke etnografiske studier. Styrken i hans teoretiske perspektiv ligger derimod i hans tværvidenskabelige inddragelse af empirisk funderede studier og teorier om menneskelig *agency* fra filosofien, psykologien såvel som sociologien. Vi er ikke alene afhængig af individuel og kærlig anerkendelse i vores nære relationer (familie og venner), konstaterer Honneth, eller retslig anerkendelse som medborgere eller statsborgere i samfundet. Vi har også, som den tredje form for anerkendelse, brug for den sociale værdsættelse (Honneth 2006). Den værdsætter de egenskaber, der udgør de personlige forskelle mellem mennesker (ibid.:164). Det er individets sociale rolle, der anerkendes. Denne form for anerkendelse kræver, siger Honneth, "et socialt medium, der må kunne

---

[238] Som læseren nok erindrer, fik Sahra et tolkejob indenfor hospitalsverdenen, hvor hun oplevede, at hendes rolle som mellemled mellem læge og patient blev skelsættende for de kvindelige patienters sundhed og deres oplevelse af at have rettigheder over egen krop.

[239] Ringeagtserfaringerne henfører til, hvad man i daglig tale ville kalde "fornærmelse" eller "nedværdigelse". Hvis det enkelte individs eller gruppes livsformer og overbevisninger vurderes mindreværdige eller mangelfulde, mister de pågældende subjekter muligheden for, at deres egne evner kan tillægges social værdi. Erfaringen af denne sociale ringeagt *"medfører også, at man ikke har mulighed for personlig selvværdsættelse, dvs. at kunne forstå sig selv som én, der værdsættes for sine karakteristiske egenskaber og muligheder"* (Honneth 2006:179). Social anerkendelse refererer i modsætning hertil til opnåelse af "ære", "værdighed" eller "status".

udtrykke subjekternes egenskabsmæssige forskelle på en almen, dvs. en inter-subjektivt bindende måde" (Honneth 2006:164).

Jeg vil nu gå videre til at analysere den internaliseringsproces, som de resignerende kvinder tilsyneladende undergår, og som - som nævnt - fører til en doxisk erfaring.

Internalisering

Internalisering er blevet anskuet fra forskellige perspektiver i antropologien. Det, jeg plæderer for her, er et kognitivt perspektiv, der indkredser forholdet mellem internalisering, motivation og handling. Mit afsæt er, at uden et fokus på de kognitive processer, der i den enkelte skaber motivation og udløser handling, er vi kun i stand til at sige noget om, hvordan grupper på et meget generelt plan har indoptaget (og handler på) den kulturelle viden, der er den dominerende i samfundet eller indenfor et specifikt felt. Vi får meget svært ved at forklare den variation, der i praksis kende-tegner folks forskellige handlinger. Det er som nævnt i kapitel 7 ikke altid folk er motiveret til at handle på det, der er den kulturelt "acceptable" (dominante) måde (Strauss 1992).

Internalisering er for eksempel blevet anskuet i relation til læring og identitets-dannelse (for eksempel af Lave & Wenger 1991) og udfra et minoritets- og etnificeringsperspektiv (Jenkins 1997). I bogen *"Rethinking Ethnicity"* påpeger Richard Jenkins, at den eksterne kategorisering af "de andre" (minoritetsgrupper) oftest er i konflikt med gruppens egen selvidentifikation - i hvert fald i udgangspunktet, *indtil den er internaliseret* (Jenkins 1997). Når minoritetsgrupper gør modstand mod den eksterne kategorisering, de udsættes for i samfundet, ser Jenkins det som et udtryk for, at den afviste eksterne kategorisering allerede *er* internaliseret; som en benægtet identitet (ibid.:70-71)[240].

Jeg mener, vi skal anskue internalisering udfra et mere nuanceret perspektiv. Vi kan ikke på forhånd antage, at personer har internaliseret en bestemt kulturel viden om eller ekstern kategorisering af dem selv, blot fordi de gør *modstand* mod den. En modborgerskabsidentifikation hos mine informanter er således ikke nødvendigvis et udtryk for, at personerne har internaliseret den eksterne kategorisering, som ligger

[240] Richard Jenkins (1997:70-1) ser også på andre former for internalisering (eller indoptagelse) af den eksterne kategorisering, som foregår i en proces uden konflikt og modstand.

indlejret i den dominerende selvansvarlighedsdiskurs - en ekstern kategorisering, der fremstiller indvandrere som uansvarlige, urealistiske, uvillige og amoralske (jf. kapitel 6). Altså som en negativ selvopfattelse. Hvad vi dog kan konstatere, er at modstanden naturligvis er et udtryk for, at de bruger den eksterne kategorisering som en kognitiv referenceramme i forhold til at gøre opmærksom på, hvem de er, eller rettere, hvem-de-ikke-er.

Derimod kan vi ikke på forhånd vide, *hvordan* den eksterne kategorisering påvirker folks selvopfattelse. Mange andre forhold end den dominerende eksterne kategorisering i samfundet spiller ind på folks selvopfattelse, for eksempel tidligere livserindringer og personlige erfaringer med succes (Strauss 1992). Erfaringer med social anerkendelse spiler desuden en særlig vigtig rolle, som vi så det i Sahras case.

Richard Jenkins (1997) og Etienne Balibar (1991) ser begge på, hvordan internalisering finder sted, når der er konflikt mellem den eksterne kategorisering og minoritetsgruppens egen selvidentifikation. Begge er specielt interesseret i den del af henholdsvis etnicitet og racisme, der handler om etnificeringen/racialiseringen af ”de andre”; altså den *eksterne kategoriseringsproces.* Begge har fokus på, hvordan denne proces ledsages af magt og autoritet. Ulempen ved at benytte dette primært systemiske perspektiv er, at de pågældende individer nemt udelukkende kommer til at fremstå som "ofre" for en mere magtfuld diskurs og kategorisering. Jeg mener, at det er vigtigt ikke for rigidt at forstå spørgsmålet om internalisering i forhold til pre-kategoriserede relationer mellem de magtfulde og de undertrykte. Internalisering finder sted i *sociale praksisser,* og sociale praksisser kan ikke fyldestgørende forstås med udgangspunkt i en mere eller mindre statisk, hegemonisk relation mellem nationalstaten og dens sociale institutioner på den ene side og mere eller mindre underprivilegerede aktører på den anden siden (Holland & Lave 2001:23). I sådan en optik ville mine informanters valg af henholdsvis med- og modborgerskabsstrategier alene være noget, der er relateret til, hvor magtfuld eller magtløs en social position, de har i feltet. Det vil være strategier, der betegner, hvordan strukturerende mekanismer i feltet (eller i flere felter) enten inkluderer eller ekskluderer dem.

Aktøren levnes i denne optik ikke særlig meget handlerum - og man kan kun undre sig over (men ikke forklare), at nogle mennesker, der mere eller mindre har samme positionelle "kort på hånden", tilsyneladende manøvrer mere ressourcefyldt end andre i landskabet. Som Sahras case har vist os, kan *erfaringer* med, at man laver noget meningsfuldt for sig selv og andre (og opnår anerkendelse for det) være et afgørende,

og mere subjektivt, nyt "kort" man får på hånden,[241] og som gør en forskel i forhold til, hvordan man navigerer væk fra modborgerskabet og henimod en mere aktiv medborgerskabsposition og -identifikation. Sahra begynder pludselig, da hun på "en intersubjektiv bindende måde" (Honneth 2006:164) opnår erfaringer med social anerkendelse, at opfatte sig selv som medborger snarere end som modborger.

Jeg mener i forlængelse heraf, at vi har brug for et andet udgangspunkt end det førnævnte, hvis vi skal forstå, hvorfor nogle af mine informanter på et givent tidspunkt i deres liv internaliserer en overbevisning om, at de ingen chancer har på det danske arbejdsmarked. Jeg vil i det følgende afsnit gennemføre en analyse, der viser, hvordan et fokus på folks selvopfattelser er yderst relevant i forhold til at forstå internaliseringsprocessen.

Selvopfattelser

Jeg vil lægge ud med at argumentere for, at vi på den ene side har brug for en antropologi, der i modsætning til at se struktur som noget, der determinerer eller påtvinges individer inden for rammerne af et givent system, i stedet har brug for at se på forholdet mellem struktur og individ som en spænding mellem relationer, der *forandres og forhandles i konkrete sociale kontekster* (Holland & Lave 2001). På den anden side vil jeg argumentere for, at vi også har brug for en antropologi, der ser på det enkelte individs kreative evner og formåen i forhold til at skabe en mening i tilværelsen. Ikke kun Sahra, men alle mennesker, søger mening i deres tilværelse; det er et grundvilkår, kan vi kun være enig med eksistentialisterne i. Michael Jackson beskriver denne søgen efter mening som en *"struggle for existence"* (Jackson 2005:xii). Specielt når livet ikke længere synes at have en mening, fordi - som Jackson skriver - ens habitus er ødelagt af krig, påtvungen migration, racistisk ydmygelse, arbejdsløshed eller generel mangel på anerkendelse (ibid.:xxii) - er det et vilkår, og et mærkbart og barskt vilkår vel at mærke, at livets mening skal *skabes.* Mening skabes ikke alene, men alligevel i sidste instans altid ved egen kraft. Michael Jackson introducerer begrebet *eksistentiel antropologi,* og understreger, at vi må huske på, at selvom menneskelig eksistens sjældent vedrører kun os selv, men

[241] Når jeg taler om, hvilke kort folk har på hånden, sker det med indirekte reference til Pierre Bourdieus spil metaforik. Bourdieu bruger spillet som en metafor til at illustrere, hvordan forskellige aktører er forskelligt disponeret til at handle strategisk i et givent felt. Ikke alle har forudsætninger for at spille spillet lige godt.

derimod vores relationer til andre, så kan menneskelig eksistens altid kun begribes i os selv. *"It is grasped only within ourselves"* (Jackson 2005:xxviii). Meningen med tilværelsen skabes, forstås og erfares kun som et subjektivt, fænomenologisk forhold.

I forlængelse heraf giver det god mening at beskæftige sig med, hvordan folks *selvopfattelser* spiller ind på internaliseringsprocessen. Folks selvopfattelser er det sted, hvorfra de i en given kontekst forstår og erfarer sig selv og verden omkring dem, og i deres kontinuerlige "kamp for eksistens" tillægger tilværelsen mening og betydning. Dette perspektiv kræver, at vi ikke kun ser på identitet som primært kropsliggjorte ("embodied") dispositioner, der sætter folk i stand til at handle på bestemte måder (og improvisere strategisk). Vi må også interessere os for menneskers varierende forståelser af sig selv i en given kontekst. Det kræver et mere individuelt fokus på *personer,* frem for et mere alment fokus på "aktører" og aktørers indbyrdes positioner og magtrelationer i feltet. Det kræver et fokus på, hvordan folk kognitivt ræsonnerer og forstår sig selv i relation til omverdenen, i den givne kontekst.

Melford E. Spiro har introduceret en analytisk model for, hvordan kulturel viden internaliseres og siden leder til handling - og heri indgår folks selvopfattelse som en meget central komponent. Jeg vil nu redegøre for modellen, og med den som udgangspunkt kan vi begynde at forstå den forskellighed, der kan observeres i mine informanters jobsøgningsstrategier.

Melford E. Spiro er en ledende figur indenfor den psykologiske antropologi - med væsentlige teoretiske bidrag til studier af kultur og personlighed, og en af de få antropologer der også er trænet i psykoanalyse. Spiro opererer i sin bog *"Culture and Human Nature"* (1987) og senere i *"Gender Ideology and Psychological Reality. An Essay on Cultural Reproduction"* (1997) med fire niveauer for tilegnelse af kulturel viden.

<u>På første niveau</u> bliver personen bekendt med - i det mindste - nogle dele af den overordnede kulturelle model[242], uden at vedkommende af den grund godkender dens deskriptive eller normative krav. Den kulturelle model er ikke væsentlig for personen, som måske endda tager afstand fra dens indhold. <u>På andet niveau</u> tilegner personen sig modellen som en kulturel kliché. Spiro giver det eksempel, at mange amerikanere siger, de tror på, at Jesus døde for deres synder, og at man bør bekymre sig for de

[242] M. Spiro bruger ikke betegnelsen "kulturel model", men istedet "doktrin" (Spiro 1987) eller kulturel "sætning" (Spiro 1997), da det er tilegnelsen af religiøse læresætninger, han beskæftiger sig med. Kulturelle modeller - og skemaer - kan imidlertid sagtens anvendes i sammenhængen, eftersom det ligeledes er en betegnelse for delte kulturelle forståelser.

fattige, men rent faktisk har meget lidt sans for synd i det virkelige liv og reelt udviser forsvindende lidt omsorg for fattige mennesker. På tredje niveau tilegner personen sig den kulturelle model som en del af sine personlige overbevisninger.[243] Først her er der tale om, at personen *internaliserer* den kulturelle model. I eksemplet med forestillingen om, at Jesus døde for vore synder, og at man bør bekymre sig for de fattige, fører det til, at personen udviser sans for, hvad synd er og rent faktisk gør noget for at hjælpe fattige mennesker. På dette niveau engagerer den kulturelle model personen både i tanke og handling. Den motiverer personen i personens eget liv. På fjerde niveau er den kulturelle model ikke blot internaliseret, men også stærkt fremtrædende. Personen har tilegnet sig den med så stærk en overbevisning, at den i høj grad påvirker vedkommendes følelser. Troen på, at Jesus døde for vore synder, resulterer i, at personen føler det som en personlig "offerhandling" at hjælpe fattige mennesker. På dette niveau knytter den kulturelle model sig til personens selvopfattelse.

Hvis vi starter med at se på **det første niveau** af modellen, kan vi konstatere, at alle de kvinder, som udviser en resignerende jobsøgningsadfærd, helt i overensstemmelse med dette niveau er bekendte med i hvert fald dele af en kulturel model for jobsøgning i Danmark. De er således bekendte med et specifikt kulturelt skema for, hvordan man søger job i Danmark. De ved - det har de lært på sprogskolen - at man skal sende en skriftlig jobansøgning, og at man selv skal orientere sig i diverse medier og på Arbejdsformidlingen for at finde jobopslag. Enkelte er desuden bekendte med værdien af at søge jobs uopfordret, men andre er dog i tvivl om man vitterlig gør det i Danmark.

Spillereglerne på det danske arbejdsmarked er i en vis udstrækning forskellige fra dem, mine informanter har tilegnet sig i en helt anden social og kulturel kontekst. Flere af mine informanter understreger således overfor mig, at jobsøgning i visse sammenhænge foregår på en anderledes måde i Somalia. *"Derhjemme"*, siger Ahmed for eksempel - en 40 årig akademiker, der i Danmark ikke har haft held til at finde et job, som matcher hans kvalifikationer - *"der ville myndighederne sende mit eksamenspapir fra universitetet til de relevante ministerier, og så ville* ***de*** *tilbyde mig et job. Ikke den anden vej rundt. I Somalia får du altid et job, hvis du har en højere uddannelse. Og du behøver ikke sende papirerne selv. Men lønnen er meget lav. Du*

[243] Det vil sige som noget personen opfatter som sandt (Spiro 1987:162-3).

kan ikke overleve ved kun at have et job". Ifølge Ahmed er denne rekrutterings-procedure især fremherskende for akademikere. Andre jobs opnås oftest gennem uformelle kanaler - det vil sige ved at benytte ens sociale netværk.

Stort set ingen af mine arbejdsløse informanter er imidlertid bekendte med værdien af at vedlægge personlige anbefalinger ved ens jobansøgning. Stort set ingen tænker desuden i udgangspunktet selv på, at det har en værdi eller relevans at nævne i ens jobansøgning eller CV, at man har en uddannelses- eller jobmæssig erfaring med sig fra Somalia. Jeg har flere gange oplevet, at mine kvindelige informanter pludselig (efter mange samtaler) har overrasket mig med, at de for eksempel har en toårig uddannelse bag sig som socialarbejder eller tidligere har arbejdet med rengøring eller som sekretær. Hver gang er de selv blevet (positivt) overrasket, når jeg har understreget værdien og vigtigheden i, at de også gør denne erfaring til en del af deres præsentation overfor en potentiel arbejdsgivere. Det lader til, at disse kvinder efter mange år i kontanthjælpssystemet, har lært at "nulstille" sig selv erfaringsmæssigt ved det tidspunkt, de kom til landet. I hvert fald er det bemærkelsesværdigt, at de fleste beretter om, at de, dengang de kom til Danmark, havde ambitioner og forventninger om, at de ville kunne bygge videre på deres uddannelsesbaggrund og finde et job, der matchede deres kvalifikationer.

Kvinderne har altså tilegnet sig en relevant viden om det danske arbejdsmarked. De er bekendte med og forstår de formelle, men ikke nødvendigvis de uformelle spille-regler, der gælder som jobansøger indenfor dette overordnede felt.

På **det andet niveau** af Melford E. Spiros model tilegner personerne sig den kulturelle model som en kliché. Det er tilfældet for kvinderne her, og et udtryk for at de - aktuelt i den sammenhæng, hvor jeg møder dem - befinder sig på dette niveau. De giver udtryk for, at de ved, at sådan skal "man" gøre (for at få job i Danmark), men det fører sjældent til, at de selv handler i overensstemmelse med den viden.

Det er naturligvis gode grunde til, at de ikke handler, selvom de er meget motiveret for at komme i arbejde. Den vigtigste årsag er måske, at de i større eller mindre omfang virker overvældet af en følelse af usikkerhed. Jeg har således oplevet adskillige gange, at når jeg spørger en af kvinderne: "Vil du så ringe til den arbejdsgiver nu?" eller "vil du selv tage hen og aflevere ansøgningen, eller vil du sende den?", så siger de tit og ofte: *"Nej, jeg tør ikke" eller "jeg er bange"*. Samtidig har jeg gang på gang kunnet iagttage, at kvindernes kropssprog bliver tydeligt

anspændt, hvilket understøtter mit indtryk af, at de er usikre og nervøse. Usikkerheden bunder blandt andet i en angst for at blive afvist. Når jeg spørger ind til, hvorfor de er bange, svarer de således typisk noget i stil med, hvad Khadija her så eksplicit svarer: *"Fordi jeg har det her på (hun hiver ud i djelbab'en) - så vil de ikke have mig."*

Angsten for at blive afvist er indimellem også direkte knyttet til kvindernes, i egne øjne, mangelfulde danskkundskaber, men generelt virker deres sproglige kompetencer dog som en sekundær begrænsning i forhold til deres opfattelser af tørklædet.

På **det tredje niveau** af Spiros model, som kvinderne tydeligvis *ikke* har bevæget sig til, internaliserer personen den kulturelle model. Den engagerer og motiverer personen både i tanke og handling; nemlig som en personlig overbevisning. På det efterfølgende **fjerde niveau** ville den knytte sig til personens selvopfattelse. Det vil sige på et identitetsniveau. Hvis kvinderne rent faktisk havde bevæget sig til dette sidste niveau af modellen, ville det for eksempel falde dem ind at tænke om sig selv: Jeg vil få et job; jeg er sådan en, der vil blive lønnet for mine anstrengelser.

Selvom disse kvinder med en reaktiv jobsøgningsadfærd ikke har internaliseret den kulturelle model for, hvordan man søger job i Danmark som et "master motive" (på et tredje eller fjerde niveau i Spiros model), *er der til gengæld et andet skema, der tydeligvis er internaliseret som et målskema.* Det er forestillingen om, at tørklædet stærkt vanskeliggør, eller ligefrem umuliggør, ens entré på arbejdsmarkedet. Denne forestilling er internaliseret som en overbevisning, og er særdeles fremtrædende hos kvinderne. Kvinderne handler i overensstemmelse med den (de søger ikke jobs), og er generelt optaget af at bekræfte overfor hinanden, at tørklædet er deres forhindring. Den er fremtrædende både i deres tanker, ord og handlinger. Det skyldes især to forhold, som jeg her vil beskrive (og som begge er karakteristiske for det fjerde niveau i Spiros model).

For det første er overbevisningen så fremtrædende hos kvinderne, fordi den aktiverer bestemte **følelser** hos dem (varierende grad af usikkerhed og angst for at blive afvist). Følelser er den grundlæggende "variabel", som er mest central for vores motivation, viser Melford Spiro (1997:75). Følelser opstår og er knyttet til, hvad vi føler er vores behov; det vil sige, hvad der er centralt for vores eksistens eller "well-being" (Spiro 1997:75). Et målskema får motiverende kraft, *fordi* det opfylder

personers ønske om enten at udtrykke en følelse eller få et behov opfyldt (Spiro 1997:81). Her får vi altså (også hos Spiro), understreget betydningen af den drivkraft, der ligger i menneskets kamp for eksistens og mening (Jackson 2005). Hvis vi følger præmissen, at social anerkendelse er et generelt menneskeligt behov og en forudsætning for, at vi kan værdsætte os selv som medlem af et solidarisk fællesskab (Honneth 2006), så er angsten for at blive afvist af omgivelserne dets modpol. Det er en følelse, man så vidt muligt vil undgå. Den følelse skaber en stærk motiverende kraft, og medvirker i dette tilfældet i, at kvinderne vælger at undgå at søge jobs - eller kun søger ganske få gange.

For det andet er kvindernes overbevisning om, at (majoritetsdanske) arbejdsgivere vil afvise dem, så fremtrædende, fordi den undervejs i internaliseringsprocessen er blevet knyttet til deres **selvopfattelse.** For kvinderne vil det således aktuelt, da jeg møder dem, være nærliggende at tænke om sig selv: Jeg er sådan en, der ikke kan få et job på grund af mit tørklæde.

Man kan sige, at deres opfattelse af, hvem "jeg" er i relation til majoritetssamfundet (hvilken rolle, position og handlemuligheder har jeg i dette samfund?) er blevet forbundet til den internaliserede forestilling om tørklædets betydning. Denne kobling i internaliseringsprocessen er, som det fremgår, foregået både kognitivt/mentalt og kropsligt/følelsesmæssigt. Begge dele i et samspil med de sociale relationer, som personerne indgår i, og dermed under påvirkning af specifikke erfaringer, diskurser og samtaler med andre (primært sagsbehandlere, sproglærere og andre ledige dansk-somaliske kvinder).

Denne proces kan meget vel have fundet sted over flere år. At nå frem til at forstå sig selv som en agent med bestemte handlemuligheder, sker ikke "overnight" (Holland, Lachicotte, Skinner & Cain 1998:285). Noget tyder til gengæld på, at kimen til den begrænsende overbevisning for manges vedkommende allerede er blevet lagt, da de ankom til landet som asylansøgere i sin tid. Flere af mine informanter (hvoraf nogle har jobs i dag) har således samstemmende, men uafhængigt af hinanden, berettet om, hvordan de allerede, da de ankom til asylcentret fik at vide af nogle af de andre udenlandske beboere: *"du skal vide, at her i Danmark kan du ikke få job, når du er udlænding"*.

Opsummerende kan vi altså konstatere, at motivationen til at søge jobs på det danske arbejdsmarked ikke alene er afhængig af, om mine informanter igennem livet

har internaliseret nogle stærke værdier i forhold til det at være selvforsørgende (det har alle, over en bred kam). Den mest afgørende faktor i forhold til, om de vælger en reaktiv eller proaktiv jobsøgningsadfærd er den selvopfattelse, de - på et givent tidspunkt, i relation til majoritetssamfundet - har udviklet gennem interaktionen med andre, såvel som de følelser, den aktiverer.[244] Tilsammen afgør disse forhold, som vist, hvilke handlemuligheder personerne ser for sig som realistiske og dermed værd at satse på i relation til arbejdsmarkedet.

De kvinder, der udviser en udpræget reaktiv jobsøgningsadfærd synes - i høj grad ureflekteret - at have internaliseret en overbevisning om, at de som person vil blive vurderet uegnet til det danske arbejdsmarked på grund af det tørklæde, de bærer.

Det vil på dette tidspunkt være brugbart at finde eller udvikle nogle *begreber,* der kan belyse de omstændigheder, der ligger til grund for, at mine informanter - over tid - vælger en forskelligartet jobsøgningsadfærd, med mærkbare konsekvenser til følge for dem. Det vil jeg tage fat på i de følgende afsnit.

Handlemuligheder og strategier

Jeg vil lægge ud med at diskutere, om Michel de Certeaus skelnen mellem taktikker og strategier er relevante begreber i forhold til at belyse mine informanters (henholdsvis reaktive og proaktive) jobsøgningsadfærd. I *"The Practice of Everyday Life"* (1984) forsøger de Certeau at belyse de måder, individer ubevidst navigerer på i dagligdagen.

Taktikker definerer de Certeau som "de svages" form for manøvrering i et socialt rum. Taktikker er en manøvreringsproces, som foregår indenfor nogle rammer, der er afgrænset af andre. De personer, der i en given situation anvender taktikker, mangler magt til at kunne bryde med de rammer for handlefriheden, som andre sætter for dem. De har ikke de fornødne materielle eller sociale/positionelle ressourcer til at udstikke et andet mulighedsterræn eller rum, hvori de kan handle. De har ikke overblikket til at kunne gennemføre en strategisk langtidsplanlægning, men må taktisk udnytte tiden med de muligheder, der synes at være dem givet. En taktiker, skriver de Certeau,

[244] Ikke mindst i interaktionen med repræsentanter fra majoritetssamfundet, men også - i mindre grad er mit indtryk - med andre dansksomaliere, og eventuelle naboer med anden etnisk baggrund, som er i arbejde.

"must constantly manipulate events in order to turn them into 'opportunities' " (de Certeau 1984:xix).

Strategier derimod er ifølge de Certeau "de stærkes" manøvrering. Strategier udspringer af et overblik og en kapacitet til at skabe og konsolidere et rum for handling. Strategier er handling, eller et sæt af handlinger, som subjekter med indflydelse og magt til at bringe deres vilje i anvendelse, udfører. De Certeau taler om *"subjects with will and power"* (de Certeau 1984:xix). De skaber med deres handlinger et teoretisk rum (systemer eller diskurser), der sætter dem i stand til at forbinde en række fysiske rum, hvor indenfor de kan forsøge at påtvinge eller institutionalisere deres forståelse eller strukturering af verden (ibid.:38; Vigh 2003:137). Et rum hvorfra de samtidig kan forsøge at håndtere relationerne med andre udenfor. Denne mestring af et autonomt rum skaber en triumf over tid. Aktøren kan over tid akkumulere sine fordele, og det giver aktøren en vis uafhængighed i forhold til de eksisterende (ydre) vilkår (de Certeau 1984:36).

De Certeaus skelnen kan på et meget overordnet analytisk niveau belyse min empiri. Begrebet taktikker kan således illustrere den *selvobjektiveringsproces***,** som de såkaldt "reaktive" kvinder undergår. Begrebet kan illustrere, at selvobjektiverings-processen udspringer af manglende ressourcer til at overkomme eller bryde med den definitionsmagt, som mere magtfulde aktører udviser i relation til tørklædet. Kvinderne kæmper for deres eksistens - for at skabe mening i tilværelsen - men de ender op med at gøre det *på* spillets betingelser. Der er tale om en doxisk erfaring. Det er den problematiserende diskurs om tørklædet, og den indirekte institutionelle diskrimination, som kvinderne i forlængelse heraf udsættes for i det sociale system (jf. kapitel 5), som sætter rammerne for det handlerum, kvinderne kan se for sig. Det er det handlerum, der internaliseres og tages for givet af kvinderne.

Strategibegrebet kan på den anden side begrebsliggøre den *subjektiveringsproces*, som de såkaldt "proaktive" af mine informanter bringer i anvendelse (og som jeg empirisk vil belyse mere detaljeret i næste kapitel). Denne proces udspringer af et overblik og en (lidt større) oplevet indflydelse over eget liv, som er affødt af at personerne generelt opnår større opbakning og støtte til at søge job fra andre personer i deres netværk. Det sætter personerne i stand til selv at skabe et manøvreringsrum, der rækker udover - og sigter mod at bryde med - de strukturelle rammer eller begrænsninger, som førnævnte betingelser sætter.

På et meget overordnet analytisk niveau kan de Certeaus skelnen således belyse, at nogle aktører - på grund af positionelle kapaciteter - bedre er i stand til at *skabe* deres eget handlerum, mens andre omvendt over tid medvirker til at fastholde og *reproducere* de begrænsninger på arbejdsmarkedet, som sættes af andre (mere magtfulde aktører).

Imidlertid vil jeg her diskutere nogle forbehold, jeg har i forhold til de Certeaus skelnen, som befinder sig på et mere empirisk niveau. Jeg mener, at de Certeaus syn på strategi udøverne som subjekter med indflydelse, og taktikerne som dem, der mangler magt, er problematisk. *"A tactic is determined by the absence of power just as a strategy is organized by the postulation of power"*, skriver de Certeau (1984:38). Problemet er, at vi med denne skelnen nemt ender ud i en enøjet dikotomisering af de magtfulde og de undertrykte - også selvom vi gør os umage for at vise, at "dem uden magt" trods alt formår at udnytte tiden og de forhåndenværende (begrænsede) handlemuligheder på en taktisk kreativ måde.

Jeg mener, at opdelingen mellem taktikker og strategier er for rigid, hvis vi fastholder det perspektiv, at mine informanter foretager *enten* den ene *eller* den anden form for navigering. Som det vil fremgå af det efterfølgende afsnit, er virkeligheden for mange af mine informanter netop, at når de oplever/erfarer et tilstrækkelig stort pres fra omgivelserne - i specifikke konfliktfyldte situationer - så *skifter* de fra primært at handle taktisk til pludselig at handle strategisk. Fra at affinde sig med og indordne sig under bestemte strukturelle betingelser, som de oplever bliver dem pålagt af omgivelserne, tager de pludselig affære og ændrer drastisk en livssituation gennem en strategisk handling.

Spørgsmålet er, om ikke alle mennesker foretager sådanne skift mellem taktisk og strategisk handling - i større eller mindre omfang - i deres daglige liv. Jeg mener desuden, at hvis vi skal forstå, hvornår og hvorfor mennesker skifter mellem at handle "taktisk" i en situation og "strategisk" i en anden, så er det afgørende, at vi formår at indkredse folks (erfaringsbaserede) *oplevelser og forståelser* af deres aktuelle livssituation. Dette fænomenologiske og kognitive perspektiv i ens analyse mener jeg er afgørende. Vi kan ikke alene ved at observere folks handlinger udlede, om der er tale om en taktik eller strategi i de Certeaus forstand. Vi må nødvendigvis (som jeg har vist i forhold til de reaktivt jobsøgende kvinder) afdække oplevelser og forståelser af afmagt og manglende indflydelse, hvis vi skal tolke deres handlinger som taktiske. Ligesom vi nødvendigvis skal afdække oplevelser og forståelser af at være et subjekt,

der tager affære i ens eget liv, hvis vi skal tolke deres handlinger som strategiske (igen i de Certeaus forstand).

Frem for at bruge en rigid skelnen mellem, at individer handler enten taktisk eller strategisk, mener jeg, at det er mere retvisende i forhold til menneskelig *agency* i praksis at tale om, at mine informanter benytter forskellige typer af jobsøgnings-strategier i Pierre Bourdieus forstand. Ifølge Bourdieu er al handling strategisk, idet den vil være rettet mod en opretholdelse eller forbedring af ens sociale position i feltet (Bourdieu 1977:52-54). Som vist i min analyse er personer imidlertid ikke altid styret af en værdimaksimerende adfærd i forhold til, hvad der anerkendes som dominerende kapital i et givent felt. Selvom mine informanter således internt imellem hinanden opfatter det som statusgivende at have et arbejde, og selvom positionen som selvforsørgende også set fra kontanthjælpssystemets og statens side er den, som arbejdsløse aktører strategisk bør satse på at opnå, så handler nogle af mine informanter på bestemte tidspunkter i deres liv på måder, som er i *uoverensstemmelse* med, hvad der som sådan er den dominerende værdi. Det er de reaktive jobsøgningsstrategier et udtryk for. Ikke desto mindre er det strategisk handling, hvis vi følger Bourdieu. Det strategiske ligger i, at kvinderne handler udfra en (mere eller mindre ureflekteret) fornemmelse af, hvad (de oplever) kan betale sig at investere sine kræfter i med de dispositioner, de som aktører (har lært, at de) har til rådighed i feltet. De handler udfra "a feel for the game". Altså strategisk i Bourdieus forstand.

De henholdsvis reaktive og proaktive jobsøgningsstrategier udvikles på baggrund af bestemte internaliseringsprocesser påvirket af forskellige interpersonelle omstændig-heder. *De reaktive strategier* udspringer i høj grad af en ureflekteret internalisering af andres (primært sagsbehandleres) overbevisninger om betingelserne på arbejds-markedet (en form for indlært doxisk erfaring). Disse reaktive strategier har i de Certeaus forstand afgjort et mere "taktisk" præg end de proaktive strategier. *De proaktive strategier* repræsenterer omvendt en mere bevidst tilvalgt eller tilegnet strategi, hvor individerne kæmper for at afvige doxa. De udtrykker en heterodoxisk tilstand eller erfaring (Bourdieu 1977). Hvor den reaktive strategi handles ud i verden <u>på</u> spillets betingelser, er den proaktive strategi udtryk for en kamp <u>om</u> spillets betingelser.

Jeg vil nu i det følgende afsnit introducere et tredje begreb - håndteringsstrategier - der kan supplere den indsigt og forklaringskraft, vi indtil nu har fået gennem

begreberne reaktive og proaktive (jobsøgnings)strategier. Som det vil fremgå, kan et eksistentielt perspektiv - endnu en gang - supplere det strukturelle og det kognitive perspektiv, som jeg hidtil primært har anvendt i dette kapitels analyse. Det eksistentielle perspektiv kan bane vejen for en udvidet forståelse for mine dansksomaliske informanters strategier og handlemuligheder.

Modborgerskabets alternativ - håndteringsstrategier

Michael Jackson taler for, at vi i vores antropologiske analyse giver lige så meget opmærksomhed til de eksistentielle kræfter som til de politiske kræfter, og retter i den forbindelse en kritik til både Bourdieu og Foucault: *"Questions of coping with life or finding meaning in the face of suffering are rated less imperative than questions of social domination and distinction"* (Jackson 1996:22).

Jeg er enig med Jackson i, at den eksistentielle og fænomenologiske tilgang er vigtig, samtidig med, at jeg mener, den umuligt kan stå alene. Den diskrimination, som - direkte eller indirekte - kommer til udtryk via majoritetsbefolkningens sociale dominans, samfundets politiske strukturer og sociale teknologier samt de delte (bagvedliggende) kulturelle modeller om indvandrere, flygtninge og kultur, som der ræsonneres udfra i disse sammenhænge, må nødvendigvis også være et centralt analyseobjekt, som jeg har vist i kapitel 5 og 6. Ikke desto mindre er det indlysende, at det eksistentielle og fænomenologiske fokus er afgørende for, at ens analyse faktisk kan indkredse *erfaringerne* med og *konsekvenserne* af diskriminationen og den positionelle lidelse ("experienced from inside the microcosm"; Bourdieu 1999:4). Det eksistentielle fænomenologiske perspektiv er også afgørende for at kunne indkredse de moderfaringer til den positionelle lidelse, som individer under bestemte omstændigheder formår aktivt at skabe.

Sådanne moderfaringer er omdrejningspunkt for dette afsnit. Jeg vil her vise, hvordan de kvinder, der udviser en reaktiv, resignerende adfærd i forhold til jobsøgning *i andre sammenhænge* aktivt anvender nogle proaktive strategier for at opnå (mere) mening i tilværelsen. Det vil være misvisende at se dem blot som ofre for en positionel lidelse. Godt nok vælger de - i den periode af deres liv, hvor jeg møder dem - en modborgerskabsidentifikation (jeg er sådan en, der ikke kan få job; i modsætning til majoritetsdanske kvinder uden tørklæde), affødt af manglende social anerkendelse fra majoritetssamfundets side. Men det bemærkelsesværdige er, at de

(naturligvis) ikke forkaster de værdier, der er vigtige for dem i deres liv generelt, og specifikt i forhold til det at blive selvforsørgende.

Selvom de aktuelt opgiver jobsøgningen, er *selvbestemmelse* således eksempelvis stadig en betydningsfuld værdi for dem. Den har motiverende kraft (det vil sige virker som et målskema eller "master motive") på andre områder af deres liv. Et slående eksempel på det er Sahra, som jeg har berettet om tidligere (jf. kapitel 5). Igennem det forløb, jeg følger Sahra, er bægeret på et bestemt tidspunkt ved at flyde over for hende i frustration og afmagtsfølelse over, at andre bestemmer over hendes liv. Imidlertid finder hun en vej til at *håndtere* denne afmagtsfølelse:

Skoleskift

Som beskrevet i kapitel 5 møder Sahra op til en aftalt jobsamtale, men erfarer, at den potentielle arbejdsgiver har brændt hende af. I samme periode oplever Sahra en stort pres fra skolen, hvor hendes yngste søn går. Skoleledelsen vil have hendes søn mentalundersøgt, sandsynligvis med henblik på at stille en diagnose som forklaring på hans meget energiske adfærd. Sahra ender meget modvilligt med at give efter presset.

Efter disse to oplevelser er Sahra parat til at opgive det hele og flytte til England. *"Sådan er Danmark"* konkluderer hun. *"10 procent danskere forstår udlændinge, 90 procent forstår os ikke".*

Hvad Sahra derefter gør, forklarer hun mig senere som hendes modsvar til skoleledelsens insisterende pres i forhold til mentalundersøgelsen. Hun melder sønnen ud af skolen, og sætter ham i den somaliske friskole på Nørrebro.

Det er tydeligt, at på det tidspunkt hvor Sahras oplevelse af umyndiggørelse og manglende selvbestemmelse er allerstørst, da sætter hun ind med de midler hun, trods alt, har til rådighed: det frie skolevalg. Hun sætter sin selvbestemmelsesret igennem.
Hun håndterer en - for hende selv - uacceptabel situation, sandsynligvis for eksistentielt at opleve, at hun kan tage ansvar for sit eget og familiens velbefindende. Hun håndterer, med Axel Honneths ord, en ringeagtserfaring - for at undgå, at denne erfaring bliver ødelæggende for hendes selvværdsættelse (Honneth 2006). Den form for strategiudøvelse er proaktiv og bevidst. Den hører ligesom de proaktive jobsøgningsstrategier ind under en fælles betegnelse, jeg vil introducere her; nemlig håndteringsstrategier.

Håndteringsstrategier repræsenterer for den pågældende aktør en nyttig løsning på et livsproblem. Håndteringsstrategier er ikke blot en oversættelse af begrebet "coping strategy"[245]. Håndteringsstrategier er strategier, der tages i brug i udpræget konfliktfyldte situationer. Nemlig i situationer, hvor den enkelte persons (internaliserede) værdier synes truede på grund af omverdenens påvirkning. Det vil sige, når de forhold, der for personen giver mening i tilværelsen, opleves som truede eller uden for rækkevidde. I sådanne situationer vælger flere af mine informanter ikke blot resignation og opgivelse. Mange vælger også strategier, der *håndterer det tab af mening, de aktuelt oplever i deres liv, og som forsøger at genoprette (i hvert fald en følelse af at have generobret) det mistede.*

Dette eksistentielle og fænomenologiske perspektiv, som jeg inkorporerer i begrebet håndteringsstrategier, mener jeg har en styrke i forhold til for eksempel de Certeaus teoretiske forståelse af individers sociale navigering (de Certeau 1984). Håndteringsstrategier er således et begreb, der sætter os i stand til at indkredse, hvordan individer, der - hvis vi skulle følge de Certeau - i dagligdagen kun har mulighed for at navigere "taktisk", faktisk i bestemte (særlig konfliktfyldte) livssituationer *er* i stand til strategisk at påvirke den positionelle lidelse, der kendetegner deres liv (i Danmark).

I mange forskellige situationer påvirker mine informanter deres oplevelse af magtesløshed og manglende selvbestemmelse, og handler aktivt på baggrund af en stærk væk-fra motivation. Det vil sige en motivation væk fra en konfliktfyldt situation, hvor de strukturelt er begrænsede i at udleve de værdier, der betyder noget for dem, og som motiverer dem (for eksempel selvbestemmelse). Deres positionelle lidelse (Bourdieu 1999:4) bliver - for en stund i hvert fald - mindre lidelsesfuld, fordi de pludselig - i en bestemt tilspidset situation - vælger at handle på deres værdier. Ofte med alvorlige konsekvenser til følge, som det vil fremgå af det følgende. Bourdieus begreb "positionel suffering" henviser som tidligere nævnt netop til en *relativ* lidelse, som ikke kan måles efter materielle kriterier. Der er ikke tale om, at lidelsen nødvendigvis er større eller mindre alt afhængigt af, hvor man befinder sig

[245] "Coping strategy" begrebet, der desværre sjældent bliver defineret i de forskningsartikler, hvor det tages i brug, anvendes typisk meget bredt (både indenfor antropologien, sociologien, psykologien samt indenfor medicin og biologi) som en indforstået term, der beskriver subjekters mere eller mindre bevidste/velovervejede respons på en ydre forandring, strukturel betingelse eller livsvilkår. Enkelte undtagelser, hvor begrebet defineres, er for eksempel Bærenholdt & Aarsæther: "Coping Strategies, Social Capital and Space" (2002).

positionelt i et større socioøkonomisk hierarki i samfundet. Det er en lidelse, der altid "opleves indefra" (Bourdieu 1999:4), og som udspringer af en oplevelse af, at man har en inferiør position og status i relation til andre aktører i et givent felt.

Sahra er ikke den eneste af mine informanter, der vælger at håndtere en konfliktfyldt situation, præget af afmagt, manglende selvbestemmelse og manglende social anerkendelse, ved hjælp af et skoleskift. Endnu en enlig mor samt et forældrepar har ligeledes valgt at tage deres barn ud af folkeskolen, og sætte det i en muslimsk friskole. Ikke af ideologiske eller religiøse årsager, men i begge tilfælde på grund af oplevelser med, at barnet er blevet systematisk mobbet (udsat for diskrimination). I det ene tilfælde af majoritetsdanske børn, i det andet tilfælde af danskarabiske børn.

Mine informanters håndteringsstrategier skal, som det fremgår, ses som et udtryk for, at de handler for at løse en konkret konflikt og for at blive subjekter i deres eget liv. Der ligger en drivkraft hos dem i retning af *selv* at ville påvirke en problematisk livssituation, så den udvikler sig i mere positiv retning. For flere af kvindernes vedkommende skal disse håndteringsstrategier sandsynligvis også ses i lyset af, at de *i forvejen* kæmper for at fastholde en igangværende subjektiveringsproces. For eksempel har en stor del af dem således valgt proaktivt at håndtere et tidligere problemfyldt ægteskab og familieliv ved at insistere på en skilsmisse overfor deres mænd (jf. kapitel 2).

En anden type håndteringsstrategi kan ses i **hjemsendelsen af børn til Somalia**. De såkaldte genopdragelsesophold har i medierne fået stor opmærksomhed, og det er blevet fremhævet, at især dansksomaliske familier gør brug af denne praksis med at sende deres børn tilbage til hjemlandet for at opnå moralsk og identitetsmæssig genopbygning. Nogle af avisoverskrifterne lyder således:

> *"**Vilde børn sendes hjem.** Somaliere i vestlige lande, heriblandt Danmark, straffer deres børn for at blive "for vestlige" ved at sende dem på genopdragelse i Somalia."*
>
> (Urban 27. januar 2003).

> *"**Somaliske børn strandet.** Snesevis af børn fra Danmark er strandet i Somalia, hvor de er sendt til "genopdragelse"."*
>
> (Metroexpress, 27.januar 2003)

Emnet dominerer artikelserier i flere aviser, blandt andet i dagbladet Information i december 2003 og januar 2004. Her figurerer historien *"For dansk til Danmark"*. Den handler om:

"Den 12-årige skolepige Aisha fra Stenlille, der bliver bortført til genopdragelse, omskæring og tvangsægteskab i Somalia".

Det berettes, at årsagen til den tragiske situation er, at:

"Aisha er ganske enkelt ved at blive for dansk. Hun klæder sig ikke i somalisk tøj og nægter at gå med slør. Hun insisterer på at gå i lange bukser og sweatshirts som sine jævnaldrende danske veninder. Og derhjemme er der konstante konflikter, ikke bare om påklædning og opførsel, men også fordi Aisha konstant udfordrer Amina og Mustafas autoritet og for eksempel nægter at tage skoene af indendørs. Men det værste er nok, at hun omgås både drenge og piger på Stenlille Skole."

(Information 30. december 2003)

I perioden 2002-2004 indfører den danske regering en række lovgivningsmæssige tiltag med henblik på at reducere omfanget af de såkaldte genopdragelsesophold. Det mest markante tiltag stopper økonomiske ydelser til familier, der sender deres børn på længerevarende udlandsophold[246]. I den offentlige debat bakkes daværende minister for flygtninge, indvandrere og integration Bertel Haarder op. En leder i Information d.19. februar 2004 går for eksempel under titlen *"Beskyt børnene"*, og heri bifaldes Bertel Haarders kontroversielle lovforslag om at børn, der har været på meget lange genopdragelsesophold, skal miste deres ret til at vende tilbage til Danmark (lovforslaget bliver dog ikke gennemført).

Genopdragelse

En af mine kvindelige informanter, Soraya, nævner en dag for mig, at hun kender flere eksempler på genopdragelsesophold, der har haft en rigtig god effekt. Hun nævner en ung fyr, *"der var ved at rode sig ud i noget ballade herhjemme, og efter nogle år dernede er han kommet hjem og fungerer rigtig godt i skolen. Han viser respekt for andre. Han taler pænt. Han er høflig. Han vil noget med sin fremtid nu. Det er godt for mange af de unge at komme ned og se, at der er mange, der ikke har noget at spise og som mangler alt!"*, konkluderer Soraya.

[246] Ydelserne, der bliver stoppet er børnetilskud og børnefamilieydelse samt forsørgertillægget til henholdsvis kontanthjælpen og starthjælpen. Midlertidige uddannelsesophold i udlandet, der har til formål at forbedre barnets muligheder i Danmark, er ikke en hindring for udbetaling af børnetilskuddet, fremgår det af "Lov om børnetilskud og forskudsvis udbetaling af børnebidrag", § 5, stk. 3 (Ankestyrelsen 2005).

Annab, der er enlig mor til en fire årig datter, fortæller ligeledes en dag, at hun mener, det er godt, at unge sendes hjem til Somalia, når de *"ryger ud i ballade"*. Hun tænker på kriminalitet. Annab mener, at det sker for mange unge dansksomaliske mænd.

Mens Annab taler, tænker jeg på en enlig mor, jeg kender, som for ganske nylig har sendt sin teenagesøn til Somaliland, fordi han er blevet truet på livet af nogle unge mænd, som han har haft et bandetilhørsforhold til. Banden havde lavet et tyveri, men var blevet pågrebet af politiet. Under den efterfølgende retssag afslører sønnen, at det er bandelederne, der har arrangeret tyveriet, og som under pres har tvunget flere af de nyankomne og mindreårige bandemedlemmer til at deltage i tyveriet. Kort tid efter bliver der kastet sten ind gennem vinduet i min informants lejlighed, og sønnen modtager dødstrusler. Moren sender ham i al hast ned til familien i Somaliland.

En af mine informanter, Halimo, fortæller at hun kender en ung pige, der imod sin vilje er blevet sendt tilbage til forældrenes hjemland. Fortællingen kommer, da vi en dag sidder og kigger i hendes fotoalbum. Der er et billede af en smuk ung 16-17 årig pige, som sidder og smiler til kameraet, iklædt stramme cowboybukser, en navlekort bluse og et lille stramt sort hovedtørklæde, der kun skjuler noget af håret. Halimo fortæller sagte, at pigen på billedet er blevet sendt *"på genopdragelse"* til Somalia.
Halimo fortæller, at hun forsøgte at tale forældrene fra det, og sagde at det ville være synd for pigen. *"Men de kom med alle mulige 'excuses' "*, fortæller Halimo.
Pigen, der rejste til Somalia med sin bror, troede hun var på ferie, men pludselig blev hun efterladt hos sine slægtninge, og broren rejste hjem til Danmark. *"Hun skulle gå med djelbab"*, fortæller Halimo.

Hvordan har hun det dernede?, spørger jeg

"Godt, tror jeg", svarer Halimo.

Lidt senere fortæller Halimo dog, at der er blevet ringet hjem fra en af slægtningene i Somalia, som ængsteligt i telefonen har sagt: *"Jeg tror, hun bliver gal"*.

"For hun græd hele tiden", forklarer Halimo. *"Og hun går ikke i skole dernede, for der er ingen skole."*

Hvor længe tror du, hun skal være der?, spørger jeg.

"Et eller to år mere", svarer Halimo.

Jeg vil ikke her gå ind i en diskussion om, hvorvidt man i de forskellige eksempler varetager eller misrøgter barnets tarv og rettigheder. Jeg vil blot konstatere, at uanset de alvorlige konsekvenser, som de såkaldte genopdragelsesophold har for børnene, så er det strategier, der skal forstås i lyset af forældrenes ønske om at manifestere en selvbestemmelse i forhold til, hvordan deres børn skal opdrages og sikres en god opvækst. Det er den - set med forældrenes øjne - positive intention, der ligger bag.

Det er en strategisk håndtering af en konflikt, hvor forældrene hver på deres måde oplever, at de er ved at miste kontrol og indflydelse med deres barns udvikling.
I de to konfliktfyldte situationer, hvor en ung fyr begge gange sendes til Somalia, fordi han er endt ud i en farlig og kriminel løbebane, vælger forældrene bevidst at håndtere konflikten på egen hånd for at undgå, at det sociale system eller fængselssystem tager over og skaber endnu en oplevelse af afmagt og umyndiggørelse hos dem som forældre.

Endnu en af mine informanter, Seynab, understøtter denne forklaring. Seynab, der er enlig mor, fortæller mig, at hun efter at have fået tvangsfjernet sin teenagesøn (sønnen havde indberettet hende til de sociale myndigheder for at have slået ham), vælger at sende sit eneste andet barn - en datter - tilbage til Somalia. Hun fortæller, at hun ville undgå, at systemet også skulle tage hendes datter fra hende. Det hun giver udtryk for, er, at hun vil undgå den samme oplevelse af afmagt og umyndiggørelse en gang til. Istedet tager hun selv affære - proaktivt. Da jeg taler med Seynab har datteren opholdt sig fire år i Somalia. Moren taler nogle gange i telefon med hende, men har ikke set hende i de fire år. Datteren nåede at tage 9. klasse i Danmark.

Et tredje eksempel på en håndteringsstrategi, som jeg har omtalt flere gange undervejs i denne afhandling (specielt i kapitel 6), er **udvandring til England**. Den repræsenterer et alternativ til den fastlåste sociale situation, mange oplever, at de ikke selv har indflydelse til at påvirke i Danmark. Genmigrationen optræder om ikke andet, så i hvert fald som en forestillet alternativ medborgerskabsstrategi, og er noget mange af mine informanter (i perioder) orienterer sig henimod, og enkelte endda konkret planlægger. Et eksempel på det er Fatun (en af mine nøgleinformanter), som ihærdigt kæmper imod at miste al indflydelse på, hvilke muligheder for uddannelse og job, der er i Danmark for hendes 17 årige søn. Da hendes frustration over ikke at kunne påvirke situationen synes størst, dukker udvandring op som en mulig håndteringsstrategi.

Udvandring

Fatuns søn, Idiris, har i folkeskolen gået i en specialklasse for børn med indlærings-vanskeligheder. Efter 10. klasse begynder han på Teknisk Skole, men kommer til kort til eksamenerne. Han dumper to gange, og dropper til sidst ud af skolen.

Fatun sætter mig stævne med hendes søn. Hun vil have mig til at hjælpe ham med at finde et arbejde eller komme i gang med en uddannelse. Da vi mødes, fortæller Idiris mig, at hans drøm er at blive elektriker.

Hans skolevejleder fra folkeskolen har imidlertid indstillet ham til "for-revalidering", så nu er han startet på et værksted, hvor man producerer hjælpemidler til bevægelses-hæmmede. Han er glad for at være der, men ved, at det ikke bliver billiget af hans mor, og selv er han også frustreret over ikke at vide, hvad der skal ske med ham efter værkstedsopholdet.

Sammen tager vi uanmeldt hen på folkeskolen og møder hans skolevejleder. Hun tager venligt imod os, og bruger sin frokostpause på at tale med os. Idiris vil gerne have mig til at hjælpe med at fremføre sit ønske om at blive elektriker. Jeg bringer emnet på bane, da vi sidder overfor skolevejlederen.
”Jeg kan lige så godt sige det som det er", svarer skolevejlederen. *"Du kan IKKE tage en elektrikeruddannelse Idiris, det kan du ikke. Det er ALT for teoretisk. Det vil du simpelthen ikke kunne. Du har ikke brug for flere nederlag. Du har ikke noget selvværd”*. Hun siger det ikke nedladende, men i et omsorgsfuldt tonefald og kropssprog. *”Jeg kan godt huske hvordan du havde det, da du ikke bestod prøven på Teknisk Skole to gange”*, fortsætter hun.

"Men det er vigtigt at få en uddannelse”, får Idiris fremstammet, lidt usikkert, som om det er ved at gå op for ham, at den mulighed måske er ved at ryge for ham. *”Man skal jo ikke bare være på bistandshjælp”*, siger han.

”Jamen jeg synes ikke man nødvendigvis skal ha’ en uddannelse for at få et godt liv”, siger skolevejlederen.
”Men det synes min mor...”, begynder Idiris.
”Det er jo igen det her med deres kultur”, siger skolevejlederen og kigger over på mig.

”Synes alle forældre ikke det?” spørger Idiris.

"Nej, det gør alle ikke", svarer skolevejlederen, og fortsætter: *"Jeg synes ikke, og min mand....jeg er gift med en cypriot....da han kom hertil, han kunne da ikke ta’ en uddannelse - det ville han da ikke ha’ kunnet. Men han har da et godt job i dag alligevel. Jeg synes unge skal ha’ lov at bruge god tid på at finde ud af hvad de virkelig gerne vil og hvad de er gode til, hvad de har fået med sig fra Vorherre. Og du har en masse dårligt med fra tidligere, men nu gælder det om, at vi prøver at se på, hvad er Idiris rigtig god til,”* siger hun henvendt til Idiris.

Jeg nævner, at Idiris især er bekymret over, hvad der skal ske med ham efter opholdet på det værksted, hvor han er nu.

"Jamen", siger skolevejlederen igen henvendt til ham, *"det er ikke så vigtigt at få en uddannelse her og nu. Og det er da heller ikke sikkert man skal ha’ en uddannelse. Nogen skal måske arbejde på beskyttede værksteder, og kan godt få et godt liv ud af det. Altså jeg synes, man kan blive ved med at lære. Jeg går for eksempel på skole nu, jeg skal til eksamen om en måned.”*

”Skal du det?” spørger Idiris overrasket. *"Hvorfor gør du det?”*

"Jamen, det er det dejlige med Danmark, at vi kan uddanne os hele livet. Jeg tror virkelig på livslang læring, vi kan blive ved med at uddanne os og lære”, siger

skolelæreren.

Idiris ser uforstående ud.

Jeg kan godt forstå hans undren. Skolevejlederen har for lidt siden udtrykkeligt fortalt ham, at han ikke kan blive elektriker. Nu fortæller hun ham, at man kan uddanne sig hele livet, og blive ved med at lære.

Senere på dagen mødes Idiris og jeg med hans mor, og hun er oprørt over, hvad skolevejlederen har fortalt. *"Min søn skal ikke være på bistand, min søn er dygtig og klog! Han skal ikke være på revalidering, han mangler ikke noget, han er ikke handicappet, han kan godt få en uddannelse og et job! Han skal ha' et rigtigt job.....Det kan også være vi flytter til England om et år, derovre er det nemmere at være...vi kender en dreng, han har fået et job..(derovre)."*
Fatun fuldender ikke beretningen om drengen i England.

Nogle dage senere ringer Fatun, og beder mig indtrængende om at hjælpe hendes søn med at finde et job. Jeg får Idiris i røret, men han vil ikke hjælpes. Han vil klare sig selv.

To år senere (mens jeg er i gang med at skrive denne afhandling) hører jeg, at Idiris selv har fundet sig et job i detail branchen. Hans mor er tilfreds, for der skulle være gode avancementmuligheder i virksomheden. Tankerne om at rejse fra Danmark er indstillet.

For mange af mine informanter lader udvandringen til England til at være en, i hvert fald i teorien, nyttig løsning på en livssituation, der som kontanthjælpsmodtager i Danmark er præget af erfaringer med manglende selvbestemmelse, umyndiggørelse og social immobilitet. En af mine arbejdsløse informanter er konkret i gang med at planlægge sin flytning, mens jeg laver feltarbejde. Andre overvejer at rejse, og det gælder ikke kun de arbejdsløse kvinder, der benytter en reaktiv jobsøgningsstrategi. Flere iblandt dem, der proaktivt søger jobs, overvejer også at rejse, og en enkelt, der allerede er i arbejde, gør ligeledes. Som jeg har været inde på løbende i afhandlingen gives der forskellige forklaringer på, hvorfor England optræder som et attraktivt alternativ til Danmark. De to vigtigste forhold, der refereres til er dels, at mediedebatten i England formodes at være mindre fremmedfjendsk end i Danmark, og at muligheden for at blive anerkendt som ligeværdige medborgere derfor er større i England. Dels refereres der til, at det er nemmere at få job i England. Mange kender andre dansksomaliere, der er udvandret til England og som angiveligt har fået job her, og andre igen har slægtninge, der bor i England og er i job. Ydermere refereres der indimellem – i mindre omfang – til, at det føles meget mere "hjemligt" at bevæge sig

rundt i gaderne i London end i danske byer, fordi der i London findes somaliske forretninger, restauranter m.v. (se i øvrigt Katrine Bang Nielsen analyse af dansk-somaliere, der er udvandret til England – blandt andet motiveret af netop sådanne forestillinger om, hvad England repræsenterer (Bang Nielsen 2004)).

Ser vi mere bredt på gruppen af dansksomaliere, kan vi ydermere konstatere, at der faktisk sker en løbende udvandring fra Danmark. Hvor stor en andel af disse udvandringer, der foretages til England er ikke noget, vi umiddelbart har tal på. Men følgende officielt tilgængelige tal, som dækker alle personer i Danmark med somalisk oprindelse (altså både danske og udenlandske statsborgere), der udvandrer til et vilkårligt land i perioden 1999-2005, indikerer at genmigration (eller for den sags skyld repatriering) ikke blot er en håndteringsstrategi, der tages i brug som et *forestillet* alternativ. En relativ stor andel af dansksomalierne udvandrer faktisk i denne årrække til et andet land, som vi kan se i følgende tabel, især i perioden 2002-2004.

Personer med somalisk oprindelse, der udvandrer til et vilkårligt land i perioden 1999-2005:

År	**Antal personer**
1999	559
2000	496
2001	958
2002	1489
2003	1738
2004	1267
2005	935

Kilde: Befolkningskontoret, Danmarks Statistik

Som før nævnt er det ikke kun dem, der udviser en reaktiv jobsøgningsstrategi, der sideløbende gør brug af håndteringsstrategier. Dette faktum er naturligvis et udtryk for (som jeg tidligere har været inde på), at det ville være misvisende, hvis vi opfattede de såkaldt proaktive jobsøgere som mere "magtfulde" end de reaktive jobsøgere. Også dem, der søger jobs proaktivt, gør brug af forskelligartede hånd-teringsstrategier - både skoleskift, hjemsendelse af børn til Somalia og planlægning af

udvandring til England. De såkaldt proaktive er ikke indehavere af en markant større (reel eller oplevet) indflydelse over eget liv end de personer, der har opgivet at komme ind på arbejdsmarkedet. Erfaringer med afmagt og umyndiggørelse præger *over en bred kam* mine informanter, med den forskel, at de, der i dag er i arbejde, også har andre markant mere positive erfaringer i deres dagligdag.

Opsummering

Jeg har i dette kapitel argumenteret for et analytisk perspektiv, der er både kognitivt (med fokus på de internaliseringsprocesser, der fører til distinkte jobsøgnings-strategier) og praksisorienteret (med et fokus på de magtrelationer og spændinger, som udspiller sig i konkrete interpersonelle møder mellem dansksomaliere og diverse autoritative repræsentanter for majoritetssamfundet). Jeg har også argumenteret for vigtigheden af at inkorporere et eksistentielt fænomenologisk perspektiv. De håndteringsstrategier, folk tager i brug, for at skabe mening i en tilværelse præget af manglende selvbestemmelse og (manglende oplevet) indflydelse over eget liv, social immobilitet og afmagt er ikke alene vigtige at bringe i forgrunden for vores analyser, har jeg vist. Denne kamp for eksistens (Jackson 2005) er også særdeles central at indkredse, hvis vi skal forstå, hvilke *konsekvenser* diskriminationen og den positionelle lidelse har for de mennesker, der er udsat for den.

Jeg har således argumenteret for et både-og perspektiv. Menneskelig erfaring *er* knyttet til strukturelle betingelser i samfundet, som jeg har vist i kapitel 5 og 6, men samtidig *erfares* disse betingelser forskelligt (ibid.:10).

Mit empiriske udgangspunkt i dette kapitel har netop været, at jeg har ville forstå den forskellighed, som eksisterer i mine informanters jobsøgningsstrategier. Med udgangspunkt i en analyse inspireret af antropologen, Melford Spiro har jeg vist, hvordan et fokus på *internaliseringsprocesser* og udvikling af *selvopfattelser* er brugbart i den forbindelse. Jeg har således vist, hvordan den motiverende kraft til at gå ud og søge arbejde i praksis udspringer af, hvordan bestemte kulturelle skemaer relateret til arbejde internaliseres og knyttes an til personers selvopfattelse. De kvinder, der udviser en udpræget reaktiv jobsøgningsadfærd, har - tilsyneladende i høj grad ubevidst - kognitivt internaliseret en *overbevisning* om, at de som person vil blive vurderet uegnet til det danske arbejdsmarked <u>uanset hvad</u> på grund af det tørklæde, de bærer. Overbevisningen er blevet knyttet til deres selvforståelse. Den er

særdeles fremtrædende i deres tale, og knytter sig ligeledes til stærke følelser. Den fungerer som et "master motive", og udløser en stærk motivation til *ikke* at søge jobs. Den er således også fremtrædende i deres handling.

Min pointe har ydermere været, at denne proces skabes *interpersonelt*, og jeg har vist, hvordan det interpersonelle møde mellem en gruppe af mine kvindelige informanter og deres sagsbehandler (og til dels sproglærer), desværre påvirker kvindernes motivation til at søge arbejde meget negativt, idet der netop på baggrund af dette møde skabes en selvobjektivering hos kvinderne ("jeg er sådan én, der ikke kan få arbejde - på grund af mit tørklæde") ledsaget af resignation og opgivelse i forhold til arbejdsmarkedet. Overbevisningen om, at de ikke kan komme i arbejde, er desuden en, kvinderne deler med hinanden og bekræfter hinanden i.

Jeg har dermed også vist, hvordan *agency* er knyttet til specifikke interpersonelle møder og dialoger. Internaliseringen finder sted i konkrete sociale praksisser. Når nogle af mine informanter således opgiver det danske arbejdsmarked som et felt værd at investere ens ressourcer i, er det på grund af specifikke sociale ringeagtserfaringer (Honneth 2006), som de erfarer interpersonelt. Som tidligere vist er ringeagts-erfaringen også påvirket af mediediskursen om indvandrere og flygtninge (jf. kapitel 6).

Den sociale ringeagtserfaring opleves så kraftigt hos disse kvinder, at den skaber en "selv-victimisering". Offergørelsen er en social erfaring. Personligt kender de omtalte kvinder ingen majoritetsdanskere, der sætter spørgsmålstegn ved rigtigheden af den begrænsende overbevisning om, at de ikke kan få et arbejde. De kender heller ingen dansksomaliere, der er i arbejde, og som alene i deres egenskab af positive rolle-modeller kunne vise, at det er muligt at få et job.

Jeg har dernæst udfra et mere eksistentielt fænomenologisk perspektiv vist, hvordan mine informanter udvikler forskellige *håndteringsstrategier*. Disse proaktive strategier er udtryk for kompetent handling i og med, at de for de pågældende personer repræsenterer nyttige løsninger på konfliktfyldte livssituationer (situationer, hvor personernes værdier opleves som truede). De afspejler en søgen efter mening med tilværelsen - uagtet at disse strategier i den offentlige mediediskurs og i dele af majoritetsbefolkningen ofte portrætteres som en form for modborgerskabsstrategier. Jeg tænker her især på de såkaldte genopdragelsesophold i hjemlandet og de skoleskift til muslimske friskoler, som forældrene foretager for deres børn.

Håndteringsstrategierne er påvirket af, at mine informanter oplever, at majoritetssamfundet (i nogle tilfælde repræsenteret af en skoleledelse eller en sagsbehandler) ekskluderer dem på grund af en kulturelt og socialt defineret afvigende forskellighed. Det er således, når de oplever, at majoritetssamfundet selv anvender en modborgerskabsstrategi (det vil sige bruger dets definitionsmagt til at ekskludere dem fra et fælles "vi"), at de føler sig ikke-anerkendt. Reaktionen eller konsekvensen er, at de i konkrete sammenhænge, hvor det er muligt, tager forskelligartede håndteringsstrategier i brug for at generobre en følelse af selvbestemmelse over eget liv, og dermed en selvrespekt.

I næste kapitel udvider jeg mit fokus på forholdet mellem erfaring og (muligheder for) handling. Hvor jeg i dette kapitel primært har beskæftiget mig med, hvordan specifikke erfaringer internaliseres (som en doxisk erfaring), vil mit fokus i næste kapitel være, hvordan erfaringerne med den positionelle lidelse omvendt også kan *overskrides* på grund af andre, mere konstruktive, mod-erfaringer.

Kapitel 9: Proaktive strategier, støttende relationer og subjektivering

Abdulkadir

Mødet med Abdulkadir bliver et af de møder, der gør stærkest indtryk på mig under mit feltarbejde. Ikke alene er han en meget imødekommende og engageret mand, det er også medrivende at høre ham fortælle om sin tid i Danmark. Mest af alt minder hans liv i Danmark om en historie, hvor hovedpersonen må gå så grueligt meget igennem, før han kommer styrket ud på den anden siden.

Abdulkadir er 39 år, og hans 15 år i Danmark indeholder alle tænkelige ingredienser i en dramatisk historie. Der er skilsmissen, den psykiske nedtur, livet som hjemløs i 3 år, narkotikamisbrug, alkoholisme, kroppens sammenbrud og hospitalsindlæggelsen. Dernæst betydningen af støttende sociale relationer og den fysiske og psykiske heling, generobringen af social status, opnåelse af økonomisk succes og et fast holdepunkt i livet gennem uddannelse og job.

Jeg kender imidlertid intet til Abdulkadirs historie, da jeg dukker op på hans bopæl i Tingbjerg. Abdulkadir tager imod mig energisk og smilende. Jeg har fået hans navn og telefonnummer af en af mine andre informanter, og har over telefonen lavet en aftale med ham om at mødes og følge med ham på hans arbejde. Abdulkadir er ansat som handicapkører i et større transportfirma. Han transporterer handicappede og ældre gangbesværede mennesker fra et sted til et andet i sin store mørkeblå vogn med plads til ti personer. Nogle gange er det en ældre dame, der skal hen på plejehjemmet ti kilometer fra sin bopæl og besøge sin demente mand, andre gange er det en enlig mand, der skal køres hen til middag hos sin voksne søn.

Mens vi kører af sted i solskinnet på vej mod de nordsjællandske kyster, fortæller Abdulkadir om sit liv i Danmark. Han fortæller om sine lange arbejdsdage. Han har selv valgt at arbejde 50-60 timer om ugen, for at tjene så meget som muligt. Hver måned, fortæller han, skal han betale i alt 3000 kroner til sine tre børn, som bor hos moren.

Abdulkadir er uddannet økonom i Somalia. Da han kom til Danmark i 1990, fandt han ud af, at han ikke kunne bruge sin uddannelse til noget. Han fik at vide af

myndighederne, at skulle han komme til at bruge sin profession, skulle han først gennemføre sprogskolen, derefter niende klasse og dernæst HF. Herefter kunne han så læse økonomi på universitetet. "Jeg orkede ikke at starte forfra" fortæller han. Abdulkadir bliver deprimeret over at være sat så meget tilbage uddannelsesmæssigt i forhold til sit udgangspunkt. Om depressionen for alvor rammer ham før eller efter skilsmissen er imidlertid uklart. Konen beder ham om at flytte fra parrets lejlighed. Hun og deres tre børn bliver boende. De tre følgende år er på enhver måde en deroute - socialt, personligt og økonomisk.

Abdulkadir fortæller åbent om, hvordan han efter skilsmissen er hjemløs og sover på gaden i næsten tre år - det meste af tiden på Christiania. "Der var også to andre somaliere, der var hjemløse derude", fortæller han. Som årene går, udvikler Abdulkadirs misbrug sig til en afhængighed af både khat, narkotika og alkohol. Abdulkadir fortæller, at han ikke fik kontanthjælp i de tre år, han levede på gaden. Han klarer sig med måltider fra Kirkens Korshærs køkkener og fra mennesker, han kommer i kontakt med på Christiania. "På Christiania, der hjælper folk hinanden - det er jo et kollektiv, ligesom socialisme. Jeg ELSKER Christiania!", fortæller han.

"Men så blev jeg syg", fortæller Abdulkadir. "Jeg fik meget ondt i benet, på grund af kulden." Han bliver indlagt på et hospital. Efter at hans krop har restitueret sig, bliver han indlogeret på et krisecenter. Gennem krisecentret bliver han knyttet til en kontaktperson (en kvindelig pædagog) og en psykolog. "Hun er en rigtig, rigtig god kontaktperson. Hun hjalp mig med at få min egen lejlighed. Hun ordnede det sådan, at jeg kunne komme på ferie til Etiopien. Det var også hende, der hjalp mig til at få en uddannelse. Jeg taler stadig med hende, ikk'. Jeg kalder hende min storesøster. Hun er min familie, du ved!"

Så livet bliver bedre, efter at Abdulkadir får støtte fra denne kontaktperson. I løbet af fem måneder formår han at droppe narkotikaen. "Jeg holdt <u>selv</u> op", understreger han. Han lægger sag an mod kommunen for de tre års manglende udbetaling af kontanthjælp. Han vinder sagen, og får udbetalt 234.000 kroner. Til gengæld får han at vide, at han har oparbejdet en stor gæld på børnebidrag, som kommunen har betalt til hans kone i de år, han var hjemløs.

Han får herefter et tip fra en ven: Der er muligvis et job ledigt i en café. Abdulkadir ringer til arbejdsgiveren, og en time efter ringer arbejdsgiveren tilbage. Abdulkadir kan få jobbet.

Der går nogle år med skiftende ufaglærte jobs. Efter jobbet i caféen, arbejder han i en kantine, hvor han smører smørrebrød, og senere får han et job i en restaurant. Så tager hans kontaktperson fat i ham og foreslår, at han gennemfører en handicapkører uddannelse. Uddannelsen varer halvandet år og koster cirka 150.000 kroner, som kommunen betaler.

Det er først nu i sit job som handicapkører, at Abdulkadir er blevet i stand til at tjene gode penge, fortæller han. "Jeg vil aldrig blive arbejdsløs mere", siger han. "Hvis jeg sagde op i mit job nu, kunne jeg sagtens få et lignende job et andet sted. Jeg har fundet ud af, at mere end uddannelse, er det erfaring, der tæller, når du skal finde et job i Danmark. Jeg er ok tilfreds med mit job. Jeg klager ikke. Men mine ambitioner var at blive noget større...og bruge mine kvalifikationer. Jeg var en af dem, der fik de højeste karakterer på universitetet. Men sådan er livet. Der er én, der bliver gift i dag, og én der dør i aften. Sådan er livet."

Abdulkadir er udadvendt og taler med de mennesker, han henter og bringer fra et sted til et andet. "Mormor, hvad lavede du som ung?" spørger han friskt den gamle dame på 90 år, som vi på et tidspunkt kører hen til et plejehjem, hvor hun skal besøge sin mand. "Mormor, fortæl os lidt om Anden Verdenskrig, hvad oplevede du under krigen?". Den gamle dame fortæller belevent om sine oplevelser og erfaringer og Abdulkadir lytter interesseret, mens han kører. Abdulkadir fortæller, at han nogle gange bliver inviteret hjem til de ældre mennesker, han kører med, og tager imod invitationen. Nogle gange har han også fået drikkepenge af dem, fortæller han.

På et senere tidspunkt, da vi kører af landevejen mellem Tisvildeleje og Gilleleje, spørger jeg ham, hvad han mener, det vil sige at være integreret. "Jeg kan ikke forstå ordet integration", siger han til mig. "Er det, at man har danske venner, spiser frikadeller, drikker øl, og har en dansk kæreste? Jeg ved ikke med mig selv...jeg er ikke <u>rigtig</u> integreret. Jeg har selv spurgt mig selv mange gange, hvordan man egentlig ser ud, når man er rigtig integreret?".

Abdulkadir fortæller, at alle hans dansksomaliske venner er flyttet til England indenfor de senere år, fordi de ikke kunne lide at bo i Danmark. "Her kan man nemlig aldrig gå videre med job og uddannelse og blive til noget stort. Komme til at tjene så meget, at man kan spare op, rejse og besøge sine forældre. Danmark er et lukket fængsel. Det er det, mange somaliere kalder Danmark: Det lukkede fængsel. Selv hvis jeg tror på, at jeg har nogle muligheder, så er det et lukket fængsel. Jeg kan ikke gå videre og få et bedre liv."

Abdulkadir beskriver sine egne muligheder for at avancere karrieremæssigt således: "Måske når jeg har arbejdet to år - sådan er kravet - kan jeg komme ud på langtidsture til udlandet. Så kan jeg køre grupper af ældre og handicappede."
Abdulkadir fortæller senere, at han ikke orker at flytte til England ligesom sine venner. "Jeg bor i Danmark. Slut. Jeg gider ikke flytte hele tiden. Jeg kan ikke klare en ny integration!", understreger han.

Formålet med dette kapitel er at vise, hvordan godt halvdelen af mine arbejdsløse informanter samt alle de af mine informanter, som *er* kommet i arbejde (ligesom Abdulkadir), proaktivt har valgt at søge arbejde - ikke på baggrund af tilfældige, men bestemte sociale omstændigheder. Årsagen er som nævnt ikke, at de er mere motiverede end de personer, som anvender en reaktiv jobsøgningsstrategi. Årsagen skal derimod findes i det forhold, at de har været i den gunstige situation, at de har fået adgang til en *mellemmenneskelig intersubjektivitet*, der har igangsat en positiv *subjektiveringsproces*[247] hos dem.

Jeg vil belyse, hvordan denne mellemmenneskelige intersubjektivitet skabes gennem nogle særligt støttende sociale relationer. De personer, som har fået adgang til disse støttende relationer, oplever alle, at de er blevet mødt med støtte, opbakning og anerkendelse. De er blevet mødt - og set på - som individer, der er lige så motiveret af personlige præferencer, vurderinger, værdier og ambitioner i forhold til at opnå en meningsfuld tilværelse som alle andre borgere. Dette møde medvirker til at skabe en subjektiveringsproces hos personerne, som står i skærende kontrast til den selvobjektiveringsproces, vi så udfolde sig for en gruppe af kvinder i forrige kapitel.
Her afdækkede jeg, hvordan de reaktive jobsøgningsstrategier for en del kvinders vedkommende har udviklet sig på baggrund af et interpersonelt møde mellem dem og deres sagsbehandlere (og til dels sproglærere). Et møde præget af ønsker og forventninger til job og uddannelse, som ikke er blevet imødekommet fra systemets side, idet man har understreget overfor disse kvinder, at de står i et dårligt udgangspunkt overfor en potentiel arbejdsgiver på grund af deres tørklæde. Et møde der tillige er præget af stereotype kulturelle modeller om, hvad tørklædeklædte indvandrerkvinder har af præferencer i forhold til job og uddannelse qua deres "kultur" eller "tradition" (jf. kapitel 5).

---

[247] Jf. definition i kapitel 2.

De anderledes mellemmenneskelige præmisser, som karakteriserer de støttende relationer, skaber en subjektiveringsproces hos personerne, som i hvert fald i udgangspunktet gør det muligt for dem selv at opfatte sig som aktive, selvbestemmende og - til en vis grad - anerkendte medborgere i samfundet. Her i indledningen så vi denne proces tage form, da Abdulkadir nærmest bogstaveligt talt blev "samlet op fra rendestenen" og fik tilbudt hjælp, støtte og personlig opbakning til et nyt og mere værdigt liv.

I dette kapitel er omdrejningspunktet altså de støttende sociale relationer, som en gruppe af mine informanter har været heldige at opnå til enkeltindivider. Det kan være relationer til en majoritetsdansker (for eksempel en pædagog, sproglærer, nabo, ven eller skolelærer) og/eller til en anden dansksomalier, som er i arbejde. I begge tilfælde er der - som jeg vil vise - tale om, at personerne har fået adgang til nogle mentorlignende relationer. Jeg vil i dette kapitel primært beskæftige mig med betydningen af de mentorlignede relationer til *majoritetsdanskere*, da det er disse relationer, som mit materiale belyser mest dybdegående.

Jeg vil vise, hvordan de mentorlignede relationer medvirker til, at denne gruppe af mine informanter i stedet for at resignere og opgive det danske arbejdsmarked, tværtimod formår at fastholde en tro på, at det vil lykkes for dem at få et job, *selvom* de er bevidste om, at de er oppe imod nogle særlige barrierer som dansksomaliere. Det er i denne subjektiveringsproces, at de motiveres til proaktivt at søge jobs. Jeg vil lægge ud med at se lidt nærmere på betydningen af den støttende relation i Abdulkadirs case.

Personlig afvikling eller udvikling

Abdulkadir beskriver ikke sin historie for mig som en entydig succes. Han fortæller godt nok, hvordan hans liv tager en radikal positiv drejning, da han begynder at modtage støtte fra en kontaktperson (pædagog), der er tilknyttet krisecentret, og hvordan han i dag er tilfreds med sit job og sin gode indtægt. Ikke desto mindre pointerer han, at Danmark efter hans opfattelse er "et lukket fængsel". Denne metafor afdækker en bestemt opfattelse af handlemuligheder og begrænsninger i livet som dansksomalisk medborger. I modsætning til lande som England og Canada mener Abdulkadir, at arbejdsmarkedet i Danmark er afgrænset af usynlige mure, som forhindrer folk, der som ham repræsenterer en "generende" forskellighed (Hervik

1999) i at avancere til højstatus jobs. Med Marianne Gullestads ord kan vi tale om, at Abdulkadir italesætter en bevidsthed om de *symbolske hegn*, der eksisterer i det danske samfund og på det danske arbejdsmarked (Gullestad 1992). Andre af mine informanter italesætter samme bevidsthed. Måneder efter, at jeg har mødt Abdulkadir, taler jeg med en mand på Open Space seminaret, der udtrykker samme iagttagelse (dog med en vis selvkritisk distance) således: *"Vi somaliere bekræfter hele tiden hinanden i, at Danmark er umulighedernes land"*.

Abdulkadirs historie om en - trods alt - relativ positiv udgang på en gennemgribende social, økonomisk og personlig deroute, fortæller først og fremmest noget væsentligt om betydningen af de støttende relationer. Det bliver blandt andet tydeligt, hvis vi sammenligner Abdulkadirs historie med en anden af mine mandlige informanters historie. Denne mand har i en lignende krisesituation *ikke* været heldig at modtage samme form for støtte, opbakning og anerkendelse som Abdulkadir. I hvert fald ikke endnu. Denne mand er Mohammed. Mohammed præsenterer mig under et interview i hans hjem for en livssituation, der snarere end gradvis udvikling aktuelt bærer præg af gradvis *personlig afvikling* (Kublitz 2005).

Mohammed

Mohammed er 37 år, og for en måneds tid siden har konen forladt ham, og taget deres tre børn med sig. Han sidder nu alene tilbage i en lejlighed, der ligesom ham selv, bærer præg af opløsning. Der er ikke blevet gjort rent i meget lang tid, køkkenet flyder med madrester og snavsede tallerkner. Mohammed bruger de fleste aftener og nætter på at tygge khat i en klub, og han ser mere end almindelig tynd og underernæret ud. Han er også træt og usoigneret, da tolken og jeg møder op på hans bopæl.
Vores første interviewaftale gik i vasken - Mohammed var ikke hjemme, eller åbnede i hvert fald ikke døren, da vi ankom om formiddagen som planlagt. Tolken der kender Mohammed fra gamle dage (dengang var Mohammed hjemløs, fortæller han) mener, at døren ikke blev åbnet, fordi Mohammed nok havde været i klubben og tygge khat hele natten, og derfor lå og sov.

Under interviewet fortæller Mohammed, at han ikke kender nogen majoritetsdanskere. Hans generelle oplevelse er, at *"danskere er indelukket"*. Mohammed taler og forstår meget ringe dansk, og en tolk er nødvendig for overhovedet at kunne kommunikere sammen. Han har boet 14 år i Danmark, og aldrig haft arbejde. Han har ikke søgt arbejde[248]. "*Fordi jeg var ikke…Jeg havde ikke overskud til det. Jeg var nede…psykisk syg"*, forklarer Mohammed. Psykisk syg?, spørger jeg. Har du været hjemløs?, spørger jeg videre. "*Ja, det har jeg"*, svarer Mohammed.

[248] Mohammed er den eneste af mine arbejdsløse mandlige informanter, der i de år, han har boet i Danmark, har anvendt en udpræget reaktiv jobsøgningsstrategi.

I Somalia fortæller Mohammed, at han oprindeligt havde *"mange drømme - men jeg har glemt dem nu"*. Han taler i et sagte, monotont og energiforladt tonefald, og tager sjældent direkte øjenkontakt til mig.
Det var også derfor konen rejste, fortsætter han. Hun kunne ikke bruge ham til noget, indikerer han. Mohammed skitserer problemet, som han ser det: *"Manden har ikke arbejde. Kvinder elsker penge. Hun forlader ham så, for hun ved, at hun er uafhængig af manden. Hun får jo også kontanthjælp. Kvinden ved godt, at hun kan få flere penge (som fraskilt). I Somalia arbejder manden og tjener penge"*.

Mohammed vil gerne have sin kone igen. *"Det vigtigste"*, siger han med sagte stemme *"er, at jeg kan forsørge min kone og mine børn. Det giver sammenhold i familien og meget mere respekt"*.

Et fællestræk for Abdulkadir og Mohammed er, at på det tidspunkt, hvor deres liv synes allermest præget af social deroute, er der ingen af dem, der på eget initiativ evner at mobilisere de fornødne ressourcer til at bringe dem selv og deres livssituation i en væsentlig bedre helbredsmæssig, social, psykologisk eller økonomisk forfatning.

Noget af det væsentligste, der omvendt adskiller Abdulkadirs og Mohammeds livssituationer fra hinanden er <u>for det første</u>, at Abdulkadir taler dansk, og dermed i modsætning til Mohammed har en reel chance for at få et job, da en af hans dansksomaliske venner skaffer ham en kontakt til en arbejdsplads. Mohammed kender også andre dansksomaliere, der er i arbejde, men det er tvivlsomt, om det netværk vil kunne skaffe ham adgang til et job på grund af hans yderst sparsomme dansk-kundskaber. <u>For det andet</u> får Abdulkadir kontakt til en majoritetsdansker, som støtter ham i ekstraordinær forstand. Abdulkadir understreger således overfor mig, at ferien til Etiopien egentlig ikke var noget, han ifølge de almindelige procedurer ville være blevet tilbudt, men noget hans kontaktperson gjorde en *speciel* indsats for at arrangere for ham. Uddannelsen til handicapkører, som Abdulkadir fik bevilliget, er - hvad Abdulkadir næppe selv er klar over - heller ikke et standardtilbud til alle ledige (specielt ikke til kvinder med anden etnisk baggrund)[249].

Sådanne støttende sociale relationer, som Abdulkadir og flere andre af mine informanter får adgang til, aktiverer en subjektiveringsproces, og det er som nævnt denne proces, der er omdrejningspunkt for dette kapitel. Jeg udvider hermed det forrige kapitels fokus på forholdet mellem social erfaring og handlemuligheder ved her at koncentrere mig om den del af min empiri, der viser, at marginalisering og ringeagtserfaringer (Honneth 2006) potentielt *kan* overkommes. Den positionelle

[249] Jf. analysen "Du kan blive sosu-assistent eller pædagogmedhjælper" i kapitel 5.

lidelse (Bourdieu 1999:4), som dansksomaliere generelt er udsat for qua en marginal position i forhold til arbejdsmarkedet og en generelt problematisk ekstern kategorisering fra majoritetssamfundets side, og også den personlige lidelse, som for mange af mine informanter følger i kølvandet på skilsmisser, hjemløshed, langvarig arbejdsløshed, ensomhed og/eller misbrug kan - viser det sig - under særlige omstændigheder overkommes; nemlig når andre markant mere konstruktive *mod-erfaringer* opnås.

Jeg vil i det følgende lægge ud med at beskrive, hvad det er, der karakteriserer sociale relationer og netværk (social kapital) generelt, og dernæst de specielt støttende relationer, som er omdrejningspunktet for dette kapitel. Jeg vil analysere, hvordan disse relationer indvirker - eller har indvirket - på mine informanters strategier for at komme i arbejde; herunder på deres overbevisninger i forhold til de chancer, de har for at komme ind på det danske arbejdsmarked.

Jeg rejser samtidig to overordnede spørgsmål, som jeg vil behandle undervejs i kapitlet. *Det ene spørgsmål* er, hvorvidt de støttende relationer medfører, at en modborgerskabsposition og -identifikation sættes ud af spil for de pågældende personer? *Det andet spørgsmål* er, i givet fald, om det at personerne opnår en tilknytning til arbejdsmarkedet er særlig centralt i denne proces?

Sociale relationer

Krig og migration ødelægger en stor del af den sociale reciprocitet, tillid og sociale sammenhængskraft, som var tilgængelig før. Det, der går tabt, er en "bonding capital" (McMichael & Manderson 2004:2) eller social kapital - et Bourdieu'sk begreb, jeg her vil bruge til at henvise til de netværk af relationer, der er bygget op omkring loyalitet, gensidige investeringer og forpligtelser mellem mennesker. Som blandt andre antropologen Vered Amit har påpeget (Amit 2002; Amit & Rapport 2002), har mange migrationsstudier haft en tendens til at koncentrere fokus på studier af kulturel kontinuitet med et idealiseret fokus på "community" og sammenhængskraft. Det er et paradoks, når virkeligheden ofte i stedet for mange flygtningegrupper er præget af konflikt, opbrud, ensomhed og tab af social kapital (McMichael & Manderson 2004). Sociale netværk og kapital genskabes hverken let eller hurtigt efter ankomsten til et eksilsamfund (ibid.).

For flygtninge, især - men ikke udelukkende - nyligt ankomne flygtninge, repræsenterer social kapital en vigtig adgang til informationsressourcer, støttende netværk, venskaber og mulige materielle ressourcer, der kan lette deres bosættelse i det nye land. Undervejs i mit feltarbejde har det vist sig, at en stor del af mine arbejdsløse informanter, som i gennemsnit har boet otte år i landet, stadig ikke har fået opbygget nogen nævneværdig social kapital, der kan lette praktiske dagligdags-udfordringer i relation til majoritetssamfundet. Som jeg tidligere har redegjort for, har mange derfor set min pludselige tilstedeværelse som en potentiel ressource; nemlig som en adgang til relevant information om jobsøgning, uddannelse, økonomi, bolig og rettigheder som borgere i samfundet. Allerede i den indledende fase af feltarbejdet fandt jeg således hurtigt mig selv i færd med at hjælpe folk med diverse gøremål på deres opfordring: Telefonopkald til Københavns Energi, teleselskaber og bolig-selskaber, internetsøgninger i forhold til ledige jobs og deltagelse i møder med sagsbehandlere, uddannelsesvejledere, krisecentre og herberger. Jeg fik i mange hjem, specielt hos de enlige mødre, tildelt rollen som en slags socialarbejder (jf. kapitel 4).

Som jeg har været inde på, er den væsentligste forskel mellem de af mine informanter, der proaktivt søger jobs, og dem som har valgt en reaktiv jobsøgnings-strategi, at "de proaktive" så godt som alle kender andre dansksomaliere, som er i arbejde og nogle gange også personligt kender en eller flere majoritetsdanskere. "De reaktive" har i langt mindre grad sådanne personer i deres sociale netværk.

Det i sig selv er en indikation på, at relationer til andre dansksomaliere og majoritetsdanskere i arbejde indvirker positivt på ens motivation for selv proaktivt at søge jobs. Det betyder ydermere (som det vil fremgå af følgende afsnit), at i forhold til kontakter til arbejdsmarkedet er der nogle af mine informanter, som alene på grund af karakteren af deres sociale netværk i Danmark, i udgangspunktet er langt bedre stillet end andre.

Mobilisering af netværk og jobinformationer

De af mine informanter, der søger jobs proaktivt, har med fordel kunnet aktivere nogle (støttende) mentorlignende relationer i deres sociale netværk til gavn for deres jobsøgning. Amin, der kom til Danmark som 20 årig med 12 års skolegang bag sig fra Somalia, er et eksempel blandt flere. Efter 10 års ophold i Danmark, står Amin i 1997 med en ingeniøruddannelse fra DTH (i dag Danmarks Tekniske Universitet). Herefter skal han i gang med jobsøgningen. *"Jeg anede ikke, hvordan jeg skulle søge arbejde.*

Jeg troede, jeg ville få job efter første ansøgning", fortæller Amin. Han henvender sig efter nogle forgæves jobsøgninger til Ingeniørhuset sammen med nogle af sine andre arbejdssøgende kammerater fra studiet. Her bliver de tilknyttet en professionel mentor, der hjælper dem med at skrive jobansøgninger, og rådgiver dem i forbindelse med jobsamtaler. *"Jeg lærte at skrive uopfordrede ansøgninger, lave research, læse jobannoncer i aviser og så videre"*, fortæller Amin. Det følgende halvandet år går med at søge jobs. Amin søger cirka 100 stillinger, og kommer til samtale tre gange. *"Jeg er ikke i tvivl om, at jeg stod dårligere end danskere"*. Amin uddyber, at han havde kontakt med tre majoritetsdanske studiekammerater, der alle fik job lige efter, at de var færdige med studiet. Disse kammerater hjælper Amin med at læse hans ansøgninger igennem, men uden frugtbart resultat. Amin begynder så på et 10 måneders IT kursus, betalt af Arbejdsformidlingen. I denne periode reflekterer han blandt andet på et stillingsopslag i Berlinske Tidende. Der er en stilling ledig i et større ingeniørfirma i København, og Amin får jobbet.

Selvom han får sit første job ved egen kraft, fremhæver Amin betydningen af, at han i sin ledighedsperiode på et tidspunkt får en mentor, der kunne give ham nyttige råd om, hvordan man søger et job i Danmark indenfor hans fagområde. Selvom han på det tidspunkt har taget en dansk uddannelse, besidder han ikke den nødvendige viden om jobsøgning.

Tabellen på næste side (*tabel 13)* angiver, hvordan mine 20 primære informanter, der er kommet i arbejde, har fået deres første job. Det fremgår af tabellen, at godt en tredjedel (7 ud af 20) ligesom Amin har søgt og fået deres første job <u>helt på egen hånd</u>. Ikke desto mindre er det fælles for dem alle, at de ligesom Amin forudgående har haft kontakt til personer (majoritetsdanskere og/eller andre dansksomaliere i arbejde), der har givet dem relevante informationer og råd om jobansøgning generelt eller indenfor specifikke jobbrancher. Disse personer, der altså har skaffet sig deres første job uden andres direkte mellemkomst, er blevet ansat som henholdsvis sygeplejerske (2), sygehjælper (1), ingeniør (1), (mandlig) pædagogmedhjælper (1), køkkenmedhjælper (1), skolelærer (1) og rengøringsassistent (1).

Tabel 13: De primære kontakter, som har skaffet personerne adgang til deres første job i Danmark

	Personer
Dansksomalisk ven/bekendt	5
Majoritetsdansk ven/bekendt	4
Tidligere praktik-arbejdsgiver, majoritetsdansk	1
Ven/bekendt med anden etnisk minoritetsbaggrund	1
Sagsbehandler	1
Sproglærer	1
Ingen personlig kontakt, egen jobsøgningsindsats	7
I alt	20

I alt har cirka to tredjedel (13 ud af 20), som det fremgår af tabellen, fået deres job ved direkte mellemkomst af en ven eller bekendt, der har bragt sine kontakter til arbejdsmarkedet i spil. Primært *en dansksomalisk ven eller bekendt* (5 ud af 20), som er i arbejde, og sekundært en *majoritetsdansk ven eller bekendt* (3 ud af 20), som er i arbejde. Én person har desuden fået sit første job gennem *en tidligere (majoritets-dansk) arbejdsgiver*. Der er tale om, at jobbet kom i stand i direkte forlængelse af et uddannelsesforløb (skolepraktik) på en arbejdsplads i den private sektor.

En anden ph.d. afhandling *"Getting a job in Finland"* (Ahmad 2005) understøtter den konklusion, tabellen ovenfor giver anledning til at drage; nemlig at sociale relationer til andre, der er i job, udgør en kerneressource i forhold til at komme ind på arbejdsmarkedet. Akhlaq Ahmads studie er foretaget blandt 40 indvandrere med pakistansk eller indisk baggrund. Siden 1970'erne har disse personer tilsammen haft i alt 120 nye indgange til jobs. Ahmad viser, at disse jobs i 72 procent af tilfældene er opnået via personlige relationer til venner, bekendte og tidligere kollegaer (ibid.:68). [250]

Ahmads studie viser ydermere, at alle de indvandrere, der har opnået et højstatusjob og halvdelen af alle dem, der har opnået et mellemstatusjob, har benyttet kontakter til indfødte finnere. Mønsteret understøttes af andre analyser fra blandt andet Tyskland, Holland, USA og Singapore, der viser, at jo højere en beskæftigelsesmæssig position personens kontakt ind til arbejdsmarkedet har, des større sand-

[250] Konklusionen understøttes desuden af en dansk undersøgelse blandt nyuddannede magistre, som Magistrenes Arbejdsløshedskasse har foretaget. Surveyndersøgelsen, der bygger på 344 besvarelser fra akademikere, viser at 40 procent får deres første job via personlige forbindelser. Det er ikke familie og venner, der skaffer dem jobbet. Langt de fleste af de personlige forbindelser, der senere førte til job, var faglige og opstået i forbindelse med for eksempel praktik, et studiejob eller via specialet (jf. Årsberetning for Magistrenes Arbejdsløshedskasse 2005-2006). Undersøgelsen understreger således betydningen af at have "weak ties" (Granovetter 1983) inde på arbejdsmarkedet, som man kan benytte sig af - altså relationer til bekendte.

synlighed er der for, at det vil lede til et højstatusjob (De Graaf & Flap 1988; Wegener 1991; Bian & Ang 1997, alle cit. i Ahmad 2005).

Samme tendens afspejler sig også i mit materiale, når vi ser på dem, der har opnået deres første job i Danmark via direkte mellemkomst fra andre personer (13 personer; jf. tabel 13). Ingen har opnået et højstatusjob, hvis jeg følger den socioøkonomiske kategorisering, som Ahmad (2005) læner sig op ad. Højstatusjobs er her eksempelvis stillinger som universitetslærer, ingeniør, læge og leder. Jeg vil i forhold til mit materiale i stedet bruge kategorier som "lavstatusjobs" og "mellemstatusjobs" (indenfor den sidste kategori laver jeg en skelnen mellem "øvre" og "nedre" mellemstatusjobs, udfra nogle generelle socioøkonomiske statusparametre, som jeg oplever eksisterer blandt mine informanter såvel som i majoritetsbefolkningen mere generelt).

Øvre mellemstatusjobs dækker i denne sammenhæng over stillinger som elektronikmekaniker (1), integrationsmedarbejder (3), oversætter og redaktør (1) samt tosproget medarbejder på et asylcenter (1). Knap halvdelen (6 ud af 13) har opnået jobs indenfor denne kategori, og så godt som alle disse personer (5 ud af 6) har fået adgang til jobbet via mellemkomst fra en majoritetsdansk ven, bekendt eller tidligere praktikarbejdsgiver, der har støttet dem direkte i ansøgningsprocessen.

Nedre mellemstatusjob dækker over stillinger som pædagogmedhjælper (1) og social- og sundhedsassistent (1). 2 ud af 13 har fået disse stillinger. I det ene af de to tilfælde er jobbet opnået gennem en majoritetsdansker (en sagsbehandler). I det andet tilfælde gennem en dansksomalisk ven.

Dem, der har opnået et *lavstatusjob* (5 ud af 13) har alle fået jobbet gennem en dansksomalisk ven eller bekendt, eller gennem andre etniske minoriteter. Disse lavstatusjobs dækker over stillinger som rengøringsassistent (2), slagteriarbejder (1) og butiksassistent (2).

Når jeg som sådan her fokuserer på forholdet mellem netværk og den beskæftigelsesmæssige status, man ender op i, er det relevant at inddrage en anden undersøgelse: Anders Ejrnæs' "Fleksibilitet – mangfoldighed eller segregering. En analyse af den etniske opdeling på det private danske arbejdsmarked" (2006). Ejrnæs viser i denne ph.d. afhandling, der blandt andet bygger på en caseanalyse af virksomheden ISS[251],

[251] ISS Facility Services A/S er Danmarks største facility services virksomhed med ca. 13.000 medarbejdere. ISS hjælper private og offentlige virksomheder og myndigheder med at løse en lang række serviceopgaver indenfor rengøring, catering, office support og ejendomsdrift.

at etniske minoriteter i denne del af rengøringsbranchen, i praksis er mere eller mindre afskåret fra muligheden for at avancere til højstatusjobs. Det skyldes, at avancement strukturerne typisk foregår via såkaldt "svage" netværk ("weak ties"; Granovetter 1983). Det vil sige, man avancerer horisontalt i organisationen ved at bruge sine perifere kontakter (til bekendte) opadtil i organisationen. Sådanne "svage netværk" har etniske minoriteter typisk ikke. De netværk, som etniske minoriteter har i den pågældende organisation - og som har skaffet dem adgang til rengøringsbranchen - er (for igen at blive i Granovetters terminologi)"stærke" netværk til slægtninge og venner, der også er ansat i tilsvarende lavstatusjobs. Undersøgelsen viser altså, at de stærke netværk er med til at fastholde etniske minoriteter i bunden af jobhierarkiet (Erjnæs 2006:203).[252]

Sandsynligvis kan sådanne netværksmekanismer forklare en del af det fænomen, at mange etniske minoritetsgrupper i Danmark beskæftigelsesmæssigt befinder sig i lavstatusjob nicher med lange arbejdstider og lave timelønninger (for eksempel grønt-handlere, pizza- og shawarmabarer). Muligheden for at opnå mellem- og højstatus-stillinger (som man har kvalifikationerne til) er kun til stede, hvis man er i den heldige situation, at man har personlige kontakter til folk i disse beskæftigelsesmæssige positioner. Noget tyder på, at det er de færreste etniske minoriteter i Danmark, der endnu har de værdifulde "weak ties" (Granovetter 1983) opadtil i det beskæftigelsesmæssige hierarki. Den adgangsgivende sociale kapital til at opnå sådanne stillinger er endnu utilgængelig for mange. Det gælder også specifikt for dansksomaliere, der som tidligere nævnt (jf. kapitel 2, tabel 8), i dag først og fremmest er ansat i stillinger lavest i lønmodtagerhierarkiet. Det er ikke mellemleder eller toplederstillinger, som dansksomaliere indtager eksempelvis i rengørings-branchen (hvor de især er ansat), men primært jobs lavest i arbejdspladshierarkiet (jf. kapitel 2).

Næste spørgsmål, der er relevant at undersøge, er, om der er et mønster i, hvilke typer af netværk mine dansksomaliske informanter mobiliserer for at skaffe sig

[252] Det alvorlige ved at rekruttere via stærke netværk er ydermere, at den enkelte borger er prisgivet, hvis hun ikke har venner og bekendte, der er i arbejde. Sådan er situationen for de fleste dansksomaliere. De har ikke nævneværdige netværk inde på arbejdsmarkedet, eftersom kun 20 procent af alle dansk-somaliere mellem 16-66 år er i arbejde (jf. kapitel 2). Dermed bliver rekrutteringspraksissen en strukturel hindring for gruppens integration på arbejdsmarkedet som sådan.

adgang til arbejdsmarkedet. Repræsenterer **klantilhørsforhold** muligvis en særlig ressource for mine informanter?

Der er en klar tendens til, at de som finder job med hjælp fra en dansksomalisk ven eller bekendt, følger klantilhørsforhold. Eksempelvis gælder det Hassan, der får et job på et fjerkræslagteri via en bekendt, der tilhører samme klan som ham. Han er blot en af flere fra samme klan, hører jeg, der får job på fabrikken, da der pludselig bliver en del ledige stillinger. *"Så kaldte de på hinanden gennem klanen, og mange fik arbejde på den fabrik"*, fortæller Fatun en anden af mine informanter, som kender til episoden. På baggrund af mit materiale er det imidlertid ikke muligt at afdække, om der i Danmark er opstået bestemte mønstre i forhold til, hvilke klaner der eventuelt skaffer adgang til hvilke typer jobs. Det er heller ikke sandsynligt, at der er sådanne klare mønstre - endnu i hvert fald. Fatun fortæller således om klanens betydning i Danmark:

> *"Det betyder rigtig, rigtig, rigtig meget. Dem, der er min tætte klan, det er dem, jeg spørger om råd, hvis jeg har brug for råd. Hvis jeg eller nogen i min familie er syge eller har problemer, taler jeg med dem i min tætte klan om det....(..)..Det er klart, at hvis jeg har et job, så spørger jeg nogen i min tætte klan. Det er ligesom tæt familie. Men der er ikke mange somaliere i Danmark, der har arbejde, så jeg tror ikke, man skaffer så meget arbejde gennem klaner".*

Det er således nødvendigt at rette opmærksomheden videre til andre forhold end klan tilhørsforhold, hvis vi skal forstå, hvad der aktiverer en proaktiv jobsøgningsadfærd. Det er snarere i karakteren af en særlig mellemmenneskelig intersubjektivitet, som nogle af mine dansksomaliske informanter er heldige at få adgang til, og som ikke primært er oppebåret af en "noget-for-noget" reciprocitetslogik, at vi skal finde svaret på, hvorfor nogle udvikler en proaktiv jobsøgningsstrategi. Den rolle, jeg selv (i første omgang ureflekteret) fik som mentor for nogle af mine informanter, var med til at lede mig på sporet af den betydning, sådanne mentor-mentee lignende relationer får for jobsøgningen. Jeg vil beskrive dem i det følgende.

Mentor lignende relationer og min egen rolle

Hvor der, som indikeret af Fatun, synes at være en vis automatik i, at man giver forrang til en fra ens egen klan, hvis man selv er i job og bliver bekendt med en ledig stilling på ens egen eller en anden arbejdsplads, så karakteriserer de mentorlignende relationer til majoritetsdanskere sig ved en noget anden struktur. De er generelt mere asymmetriske i den forstand, at de ikke oppebæres af en implicit forventning om gensidig reciprocitet i relationen. Dog er der en vis grad af reciprocitet til stede, idet begge parter typisk får noget ud af at indgå i relationerne. Relationerne er typisk kommet i stand med et asymmetrisk udgangspunkt. De er således kommet i stand på baggrund af et ønske og behov for hjælp og støtte fra den dansksomaliske persons side - et ønske eller behov, som er udtrykt enten direkte fra personen selv eller indirekte opfanget af den anden part. Majoritetspersonen får tildelt og/eller tager en rolle som mentor på sig med det udgangspunkt som motivation, at han eller hun er i besiddelse af en generelt meget større viden og information om - og nogle gange også kontakter til - arbejdsmarkedet end dansksomalieren. Majoritetsdanskeren kan for eksempel være en sproglærer, en socialarbejder (kendt fra foreningslivet), en pædagogisk kontaktperson på et krisecenter, eller en nabo, en vens far eller en skolelærer. Selvom det synes at være frivillighed, og i nogle tilfælde også en professionel interesse, der motiverer majoritetspersonen til at tage mentorrollen på sig (i hvert fald i de eksempler, jeg er bekendt med fra mit feltarbejde), så afskærer det dog ikke relationerne fra at bære præg af eller udvikle sig til vennelignende forhold. Det vil fremgå af de cases, jeg bringer frem i de følgende afsnit.

Betydningen af mentorlignende relationer til majoritetsdanskere er jeg <u>for det første</u> blevet indviet i gennem interviews med mine informanter. Her har flere fortalt, at de har været heldige at få en sådan relation. Når jeg skriver "heldig" er det fordi, disse støttende relationer har en betydningsfuld virkning i forhold til personernes jobsøgning og selvtillid, som jeg vil vise senere. <u>For det andet</u> er jeg blevet indviet i betydningen af de mentorlignende relationer gennem erfaring med og refleksion over min egen rolle i forhold til nogle af mine informanter. Jeg har, som tidligere nævnt, fra start af mit feltarbejde fået tildelt en rolle som *socialarbejder* (en rolle jeg i udgangspunktet anså som problematisk, men som jeg siden fandt ud af var meget konstruktiv; jf. kapitel 4). Siden påtog jeg mig en *coachrolle* i forhold til fem af mine

kvindelig informanter (jf. kapitel 4). Det er især denne sidste rolle, der åbnede for, at relationen til disse informanter udviklede sig til en mentor-mentee lignende relation.

Jeg vil nu se nærmere på betydningen af min egen mentorlignende rolle. I løbet af feltarbejdsperioden lykkes det tre af de omtalte fem arbejdsløse kvinder, som jeg får en mentorlignende relation til, at finde et job[253]. (Alle tre kvinder er enlige mødre). I to af tilfældene opnås jobbet med min direkte mellemkomst. I det tredje tilfælde skaffer kvinden sig jobbet uden min mellemkomst.

To af kvinderne anvender i forvejen en proaktiv jobsøgningsstrategi, da jeg møder dem. Den sidste kvinde - Sahra - skifter fra en reaktiv til en proaktiv jobsøgnings-strategi i den periode, hvor jeg har tæt kontakt til hende (jf. kapitel 5).

Fælles for de tre kvinder er, at de alle aktivt inddrager mig som en mentor i deres jobsøgning ved at bede om min konkrete hjælp. I to af tilfældene er jeg direkte involveret i jobansøgningen. Den ene gang ringer jeg på informanten, Sorayas, opfordring arbejdsgiveren op, mens hun sidder ved siden af [254]. Jeg får en jobsamtale til rengøringsjobbet i stand på hendes vegne. I det andet tilfælde hjælper jeg min informant Sahra med at finde et ledigt tolkejob på Arbejdsformidlingens hjemmeside. I begge tilfælde følger jeg kvinderne hen til det sted, hvor jobsamtalen skal foregå. Både Soraya og Sarah er i tvivl om, hvordan de skal finde adressen (i henholdsvis en nordsjællandsk kommune, og i et industriområde i Københavns Nordvest kvarter). Jeg skønner, at deres usikkerhed er stor nok til, at de uden min mellemkomst ville have opgivet at møde op til jobsamtalen[255].

Den tredje kvinde, Ayaan, lykkes det at få et job i en periode, hvor jeg ikke længere har tæt kontakt til hende (mellem feltarbejdets første og anden fase). Jeg har måneder forinden fulgt Ayaan i hendes forgæves søgen efter et stuepigejob på en række københavnske hoteller (jf. kapitel 4). Ayaan ender imidlertid med at finde sit første job - som rengøringsassistent på et hospital - helt på egen hånd.[256]

---

[253] Der er ikke andre af mine arbejdsløse informanter, som finder et job, mens feltarbejdet står på.

[254] Det har ikke været almindelig procedure, at jeg har ringet en potentiel arbejdsgiver op. I de fleste situationer har jeg, ved hjælp af den coachende metode (jf. kapitel 4), forsøgt at mobilisere et mod hos den enkelte til selv at ringe op.

[255] Som jeg vil uddybe i denne afhandlings konklusion, skal der - som det fremgår her - ofte meget lidt til, for at understøtte en proaktiv jobsøgningsadfærd.

[256] Efter næsten to år i dette job ringer Ayaan mig op (det er mens, jeg er i færd med at skrive denne afhandling). Hun fortæller trist, at hun er blevet fyret på grund af en personlig konflikt med sin chef, der har stået på igennem lang tid. Hun oplever, at chefen driver en meget personlig hetz mod hende. Ayaan ringer for at høre, om jeg vil hjælpe hende med at tage ud og søge et nyt rengøringsjob på et andet hospital. Hun har gennem nogle bekendte hørt, at der måske er ledige stillinger. Jeg tager nu igen

Flere af mine informanter - ikke kun de tre nævnte kvinder - giver udtryk for, at de gerne vil have en majoritetsdansk ven/veninde, og at de betragter en sådan relation som en ressource. Det kan eksempelvis illustreres gennem den taknemmelighed, jeg møder fra Sorayas side. Inden det lykkes Soraya at få rengøringsjobbet (i en nordsjællandsk kommune), har jeg flere gang bistået hende med en jobansøgning. En gang er det til en ledig stilling som pædagogmedhjælper på et fritidshjem på Nørrebro. Vi sidder i hendes stue, ved computeren, og skal skrive et CV. Det har Soraya ingen erfaring med, og jeg viser hende, hvordan hun sætter sådan et op. Da vi skal skrive, hvilken erhvervserfaring, hun har, siger hun *"ingen"*. "Heller ikke i Somalia?" spørger jeg. Stor er min overraskelse, da hun fortæller mig, at hun har syv års erfaring som sekretær i et ministerium bag sig, og også har haft sin egen tøjforretning i Mogadishu. Det har hun aldrig tidligere nævnt i forbindelse med, at vi indgående har talt om hendes job- og uddannelsesønsker i Danmark. (Som jeg har været inde på i forrige kapitel lader det til, at en del af mine informanter, efter mange år i kontanthjælpssystemet, har lært at "nulstille" sig selv erfaringsmæssigt ved det tidspunkt, de kom til landet.)

Det væsentlige i denne sammenhæng er, at Soraya tydeligvis er både taknemmelig og berørt af den hjælp, jeg yder hende i forbindelse med jobsøgningen. Ligesom jeg har oplevet adskillige gange fra mine andre informanter, som jeg har fået/udviklet en mentorlignende relation til. Da vi har færdiggjort jobansøgningen, siger Soraya til mig:

> "*Du ved, somalianere siger, at nogen gange kommer der en person, som giver en dårlig ting, og nogen gange kommer der en person, som giver dig gode ting. Og "it was meant to happen". Inshallah*[257]*. Det er det, jeg håber sker nu".*

Personlige relationer til majoritetsdanskere bliver som nævnt værdsat, blandt andet fordi majoritetsdanskere repræsenterer en vigtig social kapital i form af viden om (og måske kontakter til) arbejdsmarkedet, uddannelsessystemet m.v.

I forlængelse heraf er det interessant at konstatere, at enkelte af mine informanter iværksætter nogle meget bevidste strategier for at få flere relationer udadtil blandt

---

med hende, og bistår hende i hendes samtale med rengøringslederen. Jeg præsenterer mig som Ayaans veninde. Få dage senere ringer hun mig glad op: hun er blevet indkaldt til samtale på hospitalet. Senere på dagen ringer hun igen og fortæller mig begejstret, at hun har fået stillingen.

[257] Om Gud (Allah) vil.

majoritetsdanskere. Som jeg vil vise i det følgende, sker det nogle gange (men ikke altid) på bekostning af netværket til dansksomaliere.

Strategiske valg i forhold til netværk

Som flygtning i et nyt land er det attraktivt at skabe sig en "bridging capital" (McMichael & Manderson 2004:89), det vil sige et socialt netværk med majoritets-indbyggere, der kan lette ens integration i samfundet. Jeg har været inde på, hvor attraktivt dette *stadig* er for hovedparten af mine arbejdsløse informanter på det tidspunkt, hvor jeg møder dem under feltarbejdet (i gennemsnit 8 år efter, at de er ankommet til Danmark). De af mine informanter, der *er* kommet i arbejde, udtaler ikke samme behov. De har allerede i deres netværk venner og bekendte, som er majoritetsdanskere; primært arbejdskollegaer og eventuelt tidligere studiekammerater.

To af mine informanter i arbejde, skiller sig ud fra mine øvrige beskæftigede informanter. På et bestemt tidspunkt i deres liv fravælger de således bevidst kontakt med den dansksomaliske del af deres netværk. Mens mange af mine øvrige informanter beklager, at de er ensomme i Danmark, og ville ønske at havde mere tæt kontakt til andre dansksomaliere (jf. kapitel 2), så fravælger disse to - særdeles ressourcestærke - informanter strategisk relationer til andre dansksomaliere.

Lad os se nærmere på baggrunden for dette (fra)valg. Det kan dels være en indgang til at diskutere, hvilken optik man samfundsmæssigt gør klogt i at anskue mentor-relationer med, og på hvilke måder man etablerer mentorordninger (noget jeg vil vende tilbage til i de afsluttende anbefalinger i afhandlingens konklusion). Dels kan det, som jeg også vil vise, være en indgang til at se på den sammenhæng, der er mellem mentorlignende relationer og social mobilitet.

Ambara

Den ene informant er Ambara, en kvinde på 55 år (som vi har hørt om i kapitel 5). Hun har boet i Danmark siden 1973. Faren var diplomat, bosat i Mogadishu, og på grund af hans rejseaktivitet, kom det i stand, at Ambara kommer udenlands og får en uddannelse som sygeplejerske i Østrig. Siden får hun et stipendium i Tyskland, hvor hun læser bakteriologi på universitet. Så bliver hun gift med en dansksomalier, der er rejst til Tyskland. Hun afbryder sine studier, og de rejser til Danmark, hvor hun i mange år arbejder som sygeplejerske på forskellige hospitaler. Parret får fire børn, og bliver skilt i 1991.
De senere år har Ambara, efter eget valg, arbejdet som tolk. På grund af sine perfekte sprogkundskaber og sit solide kendskab til det danske samfund, oplever

Ambara, at hun er blevet udnyttet af mange dansksomaliere. Hun fortæller mig, at hun nu helt undgår dem. *"Når jeg ser de fleste somaliere, som bor her, siger jeg bare hej-hej...for at holde dem på afstand".*

"Mange somaliere har misbrugt mig. Midt om natten har de for eksempel ringet: Min kone føder! De har ville ha' mig til at komme og tolke."
Hun fortæller endvidere: *"Mange af dem, jeg kender, er meget negative, og de beder mig om at hjælpe i forhold til kommunen. Nogen gange snyd - for eksempel sige, at de er syge, for at få pension. Men jeg vil bare ikke hjælpe dem med at gå imod myndighederne!".*

Ambara giver udtryk for, at det er blevet forventet af hende, at hun er trådt til, når der har været brug for hendes kompetence. Hun fortæller også, at hun simpelthen har følt sig nødsaget til at trække sig socialt, for at kunne sige nej til de mange tjenesteydelser.

I dag holder Ambara sig, bevidst, meget for sig selv. *"Jeg har ikke behov for at have så mange venner"*, forklarer hun. Hun bor i et boligområde, fortæller hun, hvor stort set ingen af dem, hun kender, har arbejde. Hun fordeler sin tid og interesse mellem sit job, sine voksne børn og børnebørn, og sin religion.

Ambara beretter om, hvordan islam er kommet til at fylde meget mere for hende indenfor de senere år. Det kommer blandt andet synligt til udtryk i, at hun nu altid går iklædt djelbab, når hun er ude i det offentlige rum, i modsætning til for nogle år siden, hvor hun oftest gik iklædt hijab (mindre hovedtørklæde). Det giver anledning til en smule bekymring hos hende, for hun vil meget gerne tilbage til sygeplejefaget. Det bliver ikke nemt, mener hun. Dels fordi hun har været væk fra faget i ni år, og dels på grund af djelbab'en.

Hun har derfor sat sig for at søge arbejde på psykiatriske bocentre - *"for der går man ikke i uniform"*, forklarer hun. *"Tøjet betyder meget for mig, men jeg vil heller ikke være arbejdsløs"*. Det sidste understreger hun flere gange.

Ambara sondrer mellem den tid, hun bruger i sit tolkejob, og sin fritid, som hun blandt andet bruger til at studere Koranen. Hun understreger, at hun ikke ønsker at stå til rådighed for alle mulige personer, der igennem (formentlig) det klanbaserede netværk kunne finde på at bede om private tolketjenester og andre tjenesteydelser i forhold til diverse offentlige myndigheder. Ambara oplever, at hendes velfunderede kendskab til det danske sprog og samfund er en ulempe i relation til de udstrakte udvekslings- og loyalitetsforpligtelser, som mange dansksomaliere ræsonnerer og handler udfra. Hendes strategi for at fastholde en selvbestemmelse i forhold til sin egen individuelle tid, er derfor at holde sig for sig selv og kun distanceret hilse på andre dansksomaliere, hun møder på gaden.

Man kan også se på situationen sådan, at Ambara ikke magter at påtage sig rollen som mentor overfor (mange) andre dansksomaliere, der er i underskud med den viden og de kompetencer, hun har oparbejdet i forhold til det danske samfund. Eksemplet er derfor centralt, fordi det sætter fingeren på, hvorfor det vil være uhensigtsmæssigt, hvis man fra statens eller kommunernes side alene satser på at overlade vigtige mentoropgaver til frivillige såkaldte "etniske rollemodeller". Mentorordninger bør ikke udelukkende eller primært individualiseres på denne måde. Denne iagttagelse og pointe vil jeg uddybe i afhandlingens konklusion.

Foruden Ambara er der som sagt en anden af mine informanter, som også i udstrakt grad fravælger relationer til dansksomaliere. Det er Amin. Han er lige som Ambara motiveret af et ønske om større selvbestemmelse over egen tid.

Amin

Amin kom til Danmark som 20 årig med 12 års skolegang bag sig. Efter 10 års ophold i Danmark lykkedes det Amin at erhverve sig en civilingeniør uddannelse. Amin søger om dansk statsborgerskab, mens han læser på ingeniørstudiet.

Under studiet bliver Amin gift med en dansksomalisk kvinde. De skriver sig op i et boligselskab i Nivå (godt 30 kilometer nord for København), og bliver hurtigt tilbudt en lejlighed.

"Det var for at slippe for, at somaliere kommer dumpende hele tiden som somalisk kultur er. Ellers ville jeg ikke have kunnet koncentrere mig om studiet", forklarer Amin. *"Somalisk kultur er meget familie-familie. Du har ikke chancer for at være alene..(..)...jeg lærte først mig selv at kende, da jeg boede på kollegium."*

Amin kender i dag fem andre dansksomaliere, som også er højtuddannede. De arbejder som rengøringsassistent, taxachauffør, oversætter og redaktør, fortæller han. To er rejst til England. *"Min kone",* fortæller Amin, "*kender en del somaliere, men ikke mig. Ikke siden jeg startede på universitetet."*

Da jeg interviewer Amin, er han i færd med at søge arbejde. Han responderer på internationale stillingsopslag, som han finder på Internettet. Der er flere stillinger at søge i udlandet end herhjemme, fortæller han. *"Og der er gode muligheder for at tjene <u>mange</u> penge" i de jobs",* understreger han.

Hans internationale udsyn og distance til de dansksomaliske netværk uddyber han yderligere for mig sidst i interviewet:

"Jeg opfatter mig mere som akademiker end som somalier", siger han. *"Jeg ser mig som akademiker. Jeg vil gerne <u>frem</u>. Kultur betyder ikke så meget for mig. Jeg er mere international."*

Amin, der ser sig nødsaget til at flytte fra København, for at lægge en distance til andre dansksomaliere, ønsker altså at undgå at blive involveret i en fortløbende social udveksling, hvori han er forpligtet til at give-modtage-og-gengælde. På samme måde som Ambara. Amin sidestiller den sociale (klanbaserede) reciprocitetsforpligtelse med "kultur". Han opfatter tillige denne forpligtelse som det modsatte af at være internationalt orienteret og veluddannet. Amin ræsonnerer på sine egne vegne, at hvis han - gennem uddannelse - skal øge sin sociale mobilitet og velstand, så er han så vidt muligt nødt til strategisk at fravælge at indgå i disse sociale relationer.

Amin er ikke den eneste af mine informanter, der gør sig strategiske overvejelser med hensyn til, hvilket boligområde han ønsker at bo i. En anden af mine informanter, Abdirisaq, der bor i Mjølnerparken på Nørrebro, giver også udtryk for en bekymring over sit boligområde. Denne bekymring handler godt nok ikke som i Ambaras og Amins tilfælde om, at der bor andre dansksomaliere i området, men først og fremmest om at beboerne stort set udelukkende er arbejdsløse. Abdirisaq vil gerne flytte fra Mjølnerparken, når han engang får et job (og dermed får råd til at flytte[258]), fordi han mener, at det er et problem - for hans børn - at der er for få forbilleder i boligområdet. Der er for få, fremhæver han, der tager en videregående uddannelse og har ambitioner om social opstigning i samfundet.

I forlængelse af Abdirisaqs bekymringer skal det nævnes, at en omfattende survey undersøgelse, foretaget af Catinet Research i slutningen af 2004, viser at ud af 1.007 adspurgte personer med indvandrer- eller flygtningebaggrund, ønsker hele *44,9 procent at bo i et område, hvor de fleste beboere har majoritetsdansk baggrund* (Catinet Research 2004)[259]. Selvom vi på baggrund af en sådan survey undersøgelse ikke kan udlede, hvilke forskellige årsager der er til, at folk svarer, som de gør, er der dog anledning til at forestille sig, at undersøgelsens resultater blandt andet indikerer, at etniske minoriteter generelt har en stor interesse i at få kontakt til mennesker, der repræsenterer en værdifuld "bridging capital" (McMichael & Manderson 2004:89) i forhold til majoritetssamfundet. Blandt andet i kraft af, at de er i arbejde.

---

[258] Personer, der ikke er integreret på arbejdsmarkedet, har generelt ikke råd til at købe sig ind på ejerboligmarkedet. En undersøgelse af etniske minoriteters bosætningsmønstre viser, at når de bliver integreret på arbejdsmarkedet, er der en større sandsynlighed for, at de flytter i egen bolig, end at de bliver boende i de almennytttige boliger (Hummelgaard, Husted, Holm, Baadsgaard & Olrik 1995).

[259] Kun 5,3 procent ønsker at bo i et boligområde, hvor der er flest beboere med flygtninge- eller indvandrerbaggrund. 35,8 procent ønsker at bo i et område med lige mange beboere med majoritetsdansk og udenlandsk baggrund. 14 procent svarer "ved ikke" (Catinet Research 2004).

Kun en enkelt af mine informanter bor i et (leje)boligområde, hvor størstedelen af beboerne er i arbejde. Vedkommende har mange relationer til majoritetsdanskere. Som jeg vil vise i det følgende har disse relationer spillet en afgørende rolle i forhold til personens motivation og strategier i forhold til at finde et arbejde. Det er i dette afsnit, at jeg belyser den subjektiveringsproces, som de mentor-mentee lignende relationer til enkeltindivider med majoritetsdansk baggrund har haft for de af mine informanter, der har fået adgang til sådanne relationer.

Personlig anerkendelse og subjektivering

I dette afsnit beskriver jeg to personlige cases, der kan supplere den indsigt, vi fik igennem kapitlets indledende vignet med Abdulkadir. Tilsammen beskriver de, hvordan enkeltpersoners opbakning og støtte i forbindelse med jobsøgning og det at få sit liv "på fode", har været meget betydningsfuldt for personernes oplevelse af i dag at være - og blive anerkendt som - en aktiv medborger i samfundet.

Der er tale om, at disse informanter undergår en subjektiveringsproces, hvor de oplever, at de så at sige får mulighed for at forme deres egen historie - eller tage en plads i deres eget liv, i det danske samfund. Denne proces rækker langt ud over hvad Michel De Certeau (1984) beskriver som at opnå magt, overblik og vilje til at handle *strategisk*. Det er en proces, der først og fremmest kendetegnes ved, at personerne oplever, at de får en personlig anerkendelse og støtte som de individer, de er. Det er en proces, der desuden kun kan begribes "indefra" (Jackson 2005:xxviii). Det vil sige ved udfra et fænomenologisk perspektiv at lytte til, hvordan personerne husker og fortolker disse betydningsfulde møder og relationer.

Abdulkadir og de to informanter, som jeg vil behandle her, har fået en støtte fra majoritetsdanskere, der er ekstraordinær i forhold til, hvad mine øvrige informanter har oplevet. Deri adskiller deres personlige cases sig. De er på sin vis mønsterbrydere, som jeg vil kommer nærmere ind på lidt senere. Imidlertid skal det understreges, at den subjektiveringsproces, som er blevet muliggjort for disse tre informanter - en proces, der blandt andet har givet dem en positiv tro på, at de *kan* få foden inden for på det danske arbejdsmarked - også er en proces, andre af mine informanter helt eller delvist undergår. Ikke mindst de af mine informanter, som jeg personligt kommer til at fungere som mentor for under feltarbejdet. Derudover er der enkelte andre af de

proaktivt søgende (som ikke har personlige relationer til majoritetsdanskere), der i forbindelse med jobsøgning har gavn af at kende andre dansksomaliere i arbejde.

Ikke desto mindre er det de støttende relationer til majoritetsdanskere, som jeg her vil fremhæve. Ikke blot fordi det som tidligere nævnt er de relationer, jeg har formået at indsamle de mest dybdegående data i forhold til, men også fordi de synes at spille en særlig betydningsfuld rolle. *Dels* synes de at spille en afgørende rolle for personernes oplevelse af at blive anerkendt som menneske og som ligeværdige individer og medborgere i det danske samfund. *Dels* synes de at være centrale, fordi de aktiverer nogle ressourcer til at overkomme de negative konsekvenser, der ellers følger i kølvandet på oplevelser af diskrimination. De følgende to cases vil belyse dette.

Halimo

Halimo er 31 år, da jeg møder hende første gang. Hun er blevet gift for et år siden, og har ingen børn. Hendes mand bor og arbejder i staten Qatar på Den Arabiske Halvø, og kommer nogle gange på ferie i Danmark. Halimo vil gerne have børn, men er ikke meget for at flytte til Qatar, fordi - som hun siger - det er et land, hvor hun ikke kan færdes frit på gaderne, uden at have følgeskab af en mand. Manden er ikke interesseret i at flytte til Danmark, da han har et godt job i Qatar.

Halimo har været gift tidligere, i Somalia. Dengang var hun 16 år. Hendes mand drak og tyggede for meget khat, fortæller hun. Efter bare et års ægteskab valgte hun at blive skilt fra ham.

Halimo har i Somalia taget ottende klasse, hvorefter hun startede på sygeplejerske uddannelsen. Hun nåede at gennemføre 3 års studier. Så brød borgerkrigen ud.

Hun er 23 år, da hun forlader Mogadishu og Somalia. Først opholder hun sig fire år i en flygtningelejr i Kenya. Her arbejder hun noget af tiden som sygeplejerske på et Røde Kors hospital. Herefter flygter hun til Danmark, og får asyl.

Hendes far, to brødre og en søster bor stadig i Somalia. Derudover har hun en søster i Saudi-Arabien og en bror i England. Hun har ingen slægtninge i Danmark.

På det tidspunkt hvor Halimo kommer til Danmark, håber hun at komme til at arbejde som sygeplejerske. Men da hun finder ud af, at det vil kræve, at hun først lærer det danske sprog, så gennemfører niende klasse, derefter en toårig sosu-uddannelse, og først efter det forløb kan starte på sygeplejerskeuddannelsen, dropper hun ambitionen.

"Jeg ville gerne sende penge hjem, derfor havde jeg ikke råd til at gå på SU. Jeg ville gerne sende penge både til min egen familie og til nogle andre familier, som har mistet alt...og til nogle børn, jeg kender, som har mistet deres forældre....Nogle gange så samler vi penge sammen, for eksempel 100 kroner hver og sender 500

kroner."

Det er meget vigtigt for Halimo at få et arbejde. Hun uddyber dette overfor mig ved at berette om sin mor. Moren lod sig også skille fra sin første mand, og blev gift igen. Hun fik i alt 10 børn. Før krigen havde hun sin egen forretning i Mogadishu, fortæller Halimo. *"Hun har opdraget mig til, at det er vigtigt at du arbejder, fordi så bliver du stærk, og får respekt. Ellers bestemmer din mand over dig. Min mor var meget hjælpsom selv...hun var meget sød. Hun hjalp andre syge og fattige."*

I dag er moren død. Hun er en rollemodel for Halimo, der her taler om den indstilling hun - helt i moderens ånd - møder sit nye land med, da hun får asyl:

"Når jeg kom til Danmark, jeg venter ikke på, at folk skal være søde ved mig. Jeg er sød ved dem. For det er ikke mit hjemland. Du bestemmer ikke alle ting selv. Hvis jeg laver negative ting, de smider mig ud. Jeg skal blive sød ved danskere. Jeg har fået mange chancer: Jeg kom uden en krone, og de gav mig lejlighed, uddannelses-muligheder, skole og så videre."

Halimos positive livssyn gør det rart at være i selskab med hende. Det erfarer jeg, hver gang vi ses. Mit første møde med hende er kommet i stand ved, at jeg har kontaktet en arbejdsgiver for en stor rengøringsvirksomhed, og spurgt om de har nogle dansksomaliere ansat. De formidler kontakten til Halimo og giver tilladelse til, at jeg må møde op og deltage i hendes arbejde en dag.

Jeg møder klokken fem om morgenen – i mørke, mens resten af byen sover, og der stort set ingen trafik er på gaden. Der er kaffe og rygning omkring bordet nede i det lille kælderlokale, hvor rengøringspersonalet samles. De ansatte småsludrer, og jeg gør så det samme. Der er ingen majoritetsdanskere i personalegruppen ud over arbejdslederen Susan. Til gengæld er der mænd og kvinder fra Albanien, Eks-Jugoslavien, Tyrkiet og et afrikansk land.

Arbejdslederen Susan har tidligere – i telefonen – fortalt mig at hun *"helst ikke ansætter danskere, for dem er der så mange problemer med. De skal altid diskutere det ene og det andet. Men når jeg siger, at man skal smide klude ud, når man har brugt dem én gang, så er det bare sådan! Basta!"*.

Susan fortæller, at hun egentlig havde besluttet ikke at ansætte flere somaliere, da hun kun har haft dårlige erfaringer med de tre, hun tidligere har haft ansat. Men hun blev meget positivt overrasket over Halimo, fortæller hun mig. Hun er meget glad for hende, understreger hun.

Efter kaffepausen (kl. 5.15) beder jeg om at få lov til at få rengøringstøj på ligesom Halimo. Vi tager herefter elevatoren op på 4. sal i den store kommunikations-virksomhed, hvor der skal gøres rent. Her finder Halimo rengøringsvognen med alle remedierne, og vi går i sving. Vi snakker meget undervejs, og der er en hyggelig stemning.

Jeg spørger hende, hvordan det var for hende i starten på jobbet. Hun var genert, fortæller hun, men overvandt det hurtigt, fordi der var så mange søde folk. Nogen af dem, der arbejder i virksomheden, spørger hende nogle gange, hvor hun kommer fra,

og hvor længe hun har boet i Danmark. Nogle siger: ”Sæt dig ned og få en kop kaffe”, fortæller Halimo. Hun beretter glad, at hun endda har fået både julegave (en kogebog) og en jakke i gave af nogle af de ansatte i kommunikationsvirksomheden.

Efter adskillige timers rengøring og mange samtalepauser kan vi slutte dagens arbejde, og jeg gennemfører herefter et mere struktureret interview med Halimo. Jeg spørger hende blandt andet om, hvordan hun i sin tid fik sit job. Hun beretter derpå, hvordan det lykkedes, ikke alene takket være hendes egen (ihærdige) indsats, men i høj grad på grund af en specielt støttende sproglærer på UCI (Undervisningscenter for Indvandrere).

"Igen og igen fortalte han mig, hvis du ikke giver op, får du et job. Det er hans land", understreger Halimo overfor mig, *"og han har sagt: Det er også svært for danskere. Du skal bare blive ved. Han hjalp mig med ansøgningerne. Jeg søgte mange jobs, mere end tredive. Jeg mødte op flere gange på plejehjem."*

Uopfordret?, spørger jeg.

"Ja. Min lærer anbefalede mig det. Han sagde, det er bedre at gå alene. I stedet for at han ringer. 15 gange blev jeg inviteret til samtale, men de sagde nej. Det var søde mennesker, men de sagde nej. Min lærer blev ved med at sige til mig: Giv ikke op, du skal blive ved, og blive ved. Til sidst hjalp læreren mig med at få et job i ISS - i vejdirektoratet. Han har hjulpet mig meget. Men så blev vi fyret - alle fire somaliere blev fyret, fordi ISS mistede kontrakten. Så gik jeg til ISS på Møntmestervej (ISS jobcenter) og så opslag på væggen. Jeg fik tre måneder som afløser her (i kommunikationsvirksomheden). Bagefter blev jeg fastansat. Nu har jeg været her i otte måneder.”

Et halvt år efter at feltarbejdets første fase er sluttet, ringer Halimo til mig og spørger, om vi kan mødes. Jeg tager ud til den lejlighed på Amager, som hun deler med to andre dansksomaliere. Hun fortæller mig, at hun i den tid, der er gået, har sagt sit job op og er flyttet til England for at bo sammen med sin mand der. Manden, der ikke ville flytte til Danmark, har sagt sit job op i Qatar. Halimo er nu på ferie i 18 dage i Danmark.

Halimo fortæller, hvordan hun - nu mens hun er i Danmark - har opsøgt sin tidligere arbejdsplads for at hilse på kollegaerne. Hun fortæller også, at hun har forsøgt at få fat på sin sproglærer fra UCI. Hun vil meget gerne mødes med ham igen. Hun har ringet til hans arbejdsplads, men desværre fået at vide, at han er rejst til Grønland.

Gennem den mentorlignende relation til sproglæreren har Halimo ikke alene tilegnet sig en relevant viden om, hvad hun skal gøre for opnå et job. Sproglæreren understøtter også aktivt Halimos selvtillid i forhold til, at det vil lykkes hende at få et job. Det lader til, at denne intervention har stor betydning for Halimo. Hun får således opbygget - eller bliver understøttet i at fastholde - en *personlig overbevisning* om, at hun en dag vil komme i arbejde. Med styrke fra denne personlige overbevisning

motiveres hun til at handle, præcis som vi i forrige kapitel så det gøre sig gældende på det tredje niveau af Melford Spiros analytiske model for internalisering og handling (Spiro 1987, 1997). Halimo søger således kontinuerligt - på trods af 15 ufrugtbare jobsamtaler. Hun fremhæver, hvor vigtigt det er for hende, at sproglæreren i den proces støtter hende i at blive ved og ikke give op.

Hendes motivation styrkes formentlig yderligere i kraft af, at den viden og de støttende budskaber, som sproglæreren formidler til hende, i processen bliver knyttet til hendes *selvopfattelse*. Det vil sige, det bliver knyttet til den måde, hun opfatter sig selv og sine egne muligheder og begrænsninger i livet (og specifikt i det danske samfund). Igen kan vi med Spiro in mente genkalde, at lige netop dette forhold medvirker til, at motivationen til at handle bliver særlig fremtrædende (analytisk foregår dette på fjerde og sidste niveau af modellen).

Halimos selvopfattelse er, som vi så det ovenfor, knyttet til det at være arbejdstager. Arbejdstagerrollen er for hende forbundet med at opnå styrke, respekt og uafhængighed. Moderen er tydeligvis en rollemodel i den sammenhæng. Da Halimo skal redegøre for, hvorfor det er vigtigt for hende at arbejde, går hun således i gang med at berette om moderens selvstændighed, handlekraft og uafhængighed - udtrykt i moderens skilsmisse og hendes selvstændige erhverv. Disse subjektive erindringer om moderen lader til at indgå som centrale elementer i Halimos "personlige semantiske netværk" (Strauss 1992). Kognitivt er det således disse elementer hun aktiverer, når hun taler om, hvem hun er som person (udfra sin egen opfattelse), og hvilken motivation hun har for at komme i arbejde. Den måde bestemte skemaer (i dette tilfælde: for hvordan man søger jobs) kognitivt bliver knyttet til vores "personlige semantiske netværk" har, som tidligere pointeret, stor betydning for, hvor motiverende en kraft de får (ibid.).

Den overordnede pointe her er, at den *mellemmenneskelige intersubjektivitet*, som Halimo indgår i med sproglæreren, er med til at understøtte - måske reaktivere - de ressourcer, som hun tidligere i sit liv har internaliseret i form af en stærk selvopfattelse og overbevisning om, at hun vil komme til at tjene sine egne penge, og derigennem opnå respekt og uafhængighed. Dermed også sagt, at hendes motivation til at handle (altså proaktivt søge jobs i en nutidig dansk kontekst) ikke alene er forankret i en socialitet. Den er ikke alene forankret i positive (og delte) kulturelle

forståelser og værdier om at arbejde[260], som er blevet overført til hende gennem barndomssocialiseringen. Motivationen til at handle er også forankret i en støttende intersubjektivitet, der påvirker Halimos selvtillid og følelser - og styrker hendes tro på, at anstrengelserne vil lønne sig.

Axel Honneth kan også – fra en helt anden teoretisk vinkel - være relevant at inddrage her, fordi hans ”Kamp om anerkendelse” (2006) yderligere kan belyse betydningen af den form for støttende intersubjektivitet, som Halimo oplever. Honneth fremhæver, som jeg tidligere har været inde på, at der eksisterer tre anerkendelsesformer; den kærlige (mellem slægtninge, venner og elskende), den retslige (anerkendelse af juridiske rettigheder) og den sociale værdsættelse, hvor vi anerkendes fordi vi besidder evner, der har værdi for et konkret fællesskab. Honneth understreger, at den første anerkendelsesform er den primære i den forstand, at den går forud for de andre. Som spædbørn får vi erfaring med denne anerkendelse (vel at mærke, hvis der foregår en vellykket symbiotisk binding mellem mor og barn og en efterfølgende vellykket separationsproces[261]). Den bliver et følelsesmæssigt og kropsligt forankret referencepunkt for de forhold, vi siden udvikler til os selv og omverdenen. Honneth viser, hvordan den kærlige (personlige) anerkendelse karakteriseres ved *følelsesmæssig sikkerhed* (en sikkerhed for, at der er gensidig opmærksomhed og anerkendelse i relationen) og på baggrund heraf udvikling af en grundliggende *selvtillid* hos subjektet[262]. Det er, når denne sikkerhed og individuelle selvtillid udvikles, at grundlaget er til stede for autonomt at kunne deltage i det offentlige liv senere i livet, argumenterer Honneth (2006:146). Det er netop fordi, vi har en erfaring med den gensidige anerkendelsesmekanisme, at vi for eksempel kan

---

[260] Eller hvad Charles Taylor som tidligere nævnt kalder delte værdsættelser ("distinctions of worth"; Taylor 1985:3).

[261] Honneth viser med udgangspunkt i den psykologiske objektrelationsteori, og særligt inspireret af den psykoanalytisk orienterede børnelæge, Donald W. Winnicotts, forskning, at den tidlige symbiose mellem mor og barn og den efterfølgende separationsproces og såkaldte individuationsproces er altafgørende for vores evne til senere at opnå og give anerkendelse, både i nære personlige relationer og i større sociale fællesskaber: *”…det, der synes at gøre teorien om objektrelationen særlig velegnet med hensyn til en fænomenologi for anerkendelsesrelationerne, er ikke dens intersubjektivitets-teoretiske udvidelse af den psykoanalytiske forklaringsramme som sådan. Det er derimod, at den kan konkretisere kærligheden som en bestemt form for anerkendelse, idet de vellykkede, følelsesmæssige bindinger baseres på en evne, der er udviklet i den tidlige barndom: Evnen til at etablere en balance mellem symbiose og selvhævdelse.”* (Honneth 2006:134).

[262] Anthony Giddens har meget i stil hermed på et tidligere tidspunkt end Honneth fremhævet (også med reference til blandt andre Winnicott), at forudsætningen for udviklingen af såvel selvidentitet som andre personers og objekters identitet er den fundamentale tillid (ontologiske sikkerhed) (Giddens 1991:52-56).

forstille os og tro på, at vores særegne evner og potentialer er til gavn for - og fortjener at blive værdsat - af andre i et socialt fællesskab.

I det lys står det nu klarere, at når Halimo erfarer, at relationen mellem hende og sproglæreren netop bygger på en gensidig opmærksomhed og interesse/anerkendelse, så skaber det en oplevelse af følelsesmæssig sikkerhed og selvtillid. Jeg vil yderligere argumentere for, at der er en gensidighed i relationen, i og med at Halimo oplever, at "værten" i relationen (sproglæreren) er givende og støttende. Den åbenlyse asymmetri i relationen mellem "gæst" og "vært" (Hervik 1999, 2004b) nedtones - i hvert fald symbolsk (begge parter er naturligvis bevidste om den asymmetri, relationen bygger på)[263]. Den følelsesmæssige sikkerhed, der vokser ud af en sådan oplevet gensidighed, er et nærende udgangspunkt for at tro på, at det er realistisk, at man vil blive værdsat som en nyttig arbejdstager i samfundet. Det er med andre ord en forudsætning for, at man som Halimo kan udvikle - eller blive understøttet i at fastholde - en overbevisning om, at det vil lykkes én at komme i beskæftigelse. På den måde går den personlige anerkendelse forud for den sociale anerkendelse.

Den næste case indkredser ligeledes betydningen af at indgå i støttende og anerkendende relationer til majoritetsdanskere. Her får vi desuden indsigt i, hvilket potentiale sådanne støttende relationer har i forhold til at *overkomme negative oplevelser af diskrimination*, således at personerne til trods for oplevet diskrimination i det danske samfund alligevel formår at fastholde en tro på, at det kan lykkes dem at komme i arbejde. Jeg har allerede tidligere berørt dette - nemlig i beretningen om Ambaras oplevelser med racistisk motiveret vold og hetz fra naboer (kapitel 5)[264]. Den følgende case med Aidid kan yderligere uddybe vores forståelse for det potentiale, der ligger i sådanne støttende relationer til majoritetsdanskere.

---

[263] Jeg henviser her til den "gæst-vært" model, som majoritetsdanskere synes at ræsonnere udfra i relation til indvandrer og flygtninge (Hervik 1999, 2004b) (jf. også kapitel 6). Når det er denne gæst-vært forståelse, som indvandrere og flygtninge mødes med, er det også oplagt at antage, at det er den "rollefordeling", som indvandrere og flygtninge vil opleve udspiller sig imellem dem og majoritets-befolkningen/majoritetssamfundet.

[264] Ambara fremhævede i sin beretning, hvor vigtigt det var, at en enkelt venligtstillet familie i området etablerede kontakt til hendes familie. Den støttende relation til denne majoritetsdanske familie blev altafgørende for, at Ambara og hendes familie valgte at blive boende i Gundsø, og ikke lod sig knække af den voldsomme hetz og diskrimination.

Aidid

Aidid er en mand på 22 år, som er kommet til Danmark som 8 årig[265]. I Danmark bliver forældrene skilt, og Aidid bliver boende sammen med moren. De bor i en lejebolig i en boligkarré, hvor de fleste beboere er i arbejde (og desuden har majoritetsdansk baggrund). Moren, som er uddannet skolelærer fra Somalia, tager en uddannelse som pædagog, og får job i en børnehave. Faren flytter til England, hvor han arbejder som flyleder.

Aidid fortsætter efter 10. klasse i Folkeskolen på den to årige HF uddannelse. Hans drøm er at blive flymekaniker, men han har hørt, at det er nærmest umuligt. At der kun er to pladser om året på statens flyskole. Derfor starter han i stedet på Teknisk Skole med henblik på at gennemføre den fireårige automekaniker uddannelse. *"Så tænkte jeg, så må jeg gøre dobbelt arbejde. Så starter jeg automekanikker. Så tænkte jeg på, nu hvor jeg har gymnasial uddannelse og automekanikker uddannelse - håndværkeruddannelse - så....så når jeg bliver færdig med automekanikker uddannelsen, så vil jeg gerne være flymekaniker..."*

Efter seks måneder på Teknisk Skole (grundforløbet) skal Aidid finde en læreplads. Han fortæller, at han søger 1000 steder - på samtlige automekanikerværksteder fra Roskilde til Helsingør. Han kommer til samtale 25 steder, men uden at få en læreplads. *"Og jeg havde et gennemsnit, der hedder 11,5, efter jeg kommer ud (fra Teknisk Skole)"*, tilføjer han. Aidid tolker de mange afvisninger som diskrimination. *"Vi var 250 elever, der startede, og vi var 50 tilbage, der ikke fik læreplads, og <u>ingen</u> af dem var danskere"*, fortæller han.

Aidid fortæller, at specielt en af samtalerne var en dårlig oplevelse. *"Det var til samtale hos et værksted i Herlev. Så kaldte han mig til samtale, så spurgte han mig faktisk mange spørgsmål, der ikke drejer sig om at være automekanikker, men drejer sig om at være politiker, og hvordan man lever i Danmark. For eksempel han stillede sådan et spørgsmål: "Hvad laver statsministeren i Danmark?" Så fortalte jeg ham stille og roligt, uden at være sur, for jeg vidste godt..... Det skal siges, at jeg har en rigtig god familie plus rigtig gode venner, som altid har givet mig...jeg ved, at jeg skal være klar, hvem jeg møder, inden jeg møder personen. Så jeg vidste godt, at der er sådan nogle værksteder, som vil spørge nogle dumme spørgsmål. Så jeg svarede alle de spørgsmål, som jeg kunne. Han har faktisk ikke kigget i mine papirer. Jeg havde papirer med. Og så spurgte han mig, om hvornår for eksempel Dansk Folkeparti var opstået og hvornår dit og dat.... Jeg har så heldigvis gået i gymnasiet, så jeg vidste lidt om samfundet. Så jeg fortalte ham alt, hvad jeg kunne. Men så kiggede han ikke på mine papirer, så siger han: "Ja, samtalen er slut. Tak for det. Hvis vi har brug for dig, så ringer vi til dig".*

Du spurgte ham ikke: "Hvorfor stiller du de der spørgsmål?", spørger jeg.
"Jamen nej. Jeg tænkte i første omgang: Vær tålmodig. Så prøv lige at spørge ham

[265] Et af mine selektionskriterier for informanter har som tidligere nævnt været en minimumsalder på 25 år, for ad den vej at sikre mig, at personerne har haft tid til at gennemgå sprogskole og overveje job- og uddannelsesmuligheder i Danmark, og komme igang med en konkret jobsøgning. I dette enkelte tilfælde har jeg imidlertid lavet en undtagelse. Den undtagelse handler om, at Aidid i modsætning til de fleste andre af mine informanter har gået i dansk folkeskole, taler flydende dansk og dermed har haft en relativ lang årrække (i skolen) til at orientere sig mod et dansk uddannelsessystem og arbejdsmarked.

senere. Så når han har sagt tak for i dag, så siger jeg: ”Okay. Jeg har et spørgsmål, om han skulle ansætte mig som politiker, eller om han skulle ansætte mig som automekanikker”. Der var jeg lidt usikker. Men så siger han: ”Hvad snakker du om?” Jeg siger: ”Du spurgte ikke noget om, hvad jeg ved om biler. Eller hvad har jeg af uddannelse bag mig. Eller hvad kan jeg. Eller hvad vil jeg med fremtiden som automekanikker. Det er sådan nogle spørgsmål, man spørger. Kan du godt tænke dig at arbejde? Hvor lang tid har du kunnet lide biler? Det er sådan, man spørger i et interview. Interviewet, det skal dreje sig om biler, ikke om politikere.
Så spurgte jeg: ”Du er dansker, ikke?”. ”Jo”, siger han så. Så siger jeg: ”Hvorfor hedder Danmark Danmark så?” Det kunne han så ikke svare på... (latter).

Når jeg er kommet hjem, så fortalte jeg min bedste vens far og mine forældre...altså min bedste vens far, som hedder Lars, han har hjulpet mig meget, og hans dreng der hedder Jonas. Altså jeg har rigtig mange kammerater, som har hjulpet mig."

Jonas far insisterer på, at de bør kontakte lokalavisen. Lokalavisen skriver efterfølgende om historien med Aidis mange afvisninger.

Aidid opgiver til sidst at få en læreplads i Danmark, og rejser i stedet til England. I Heathrow lufthavn får han på stedet en læreplads som flymekaniker, og kan starte efter 14 dage. Efter seks måneders praktik tager han tilbage til Danmark og fortsætter skoleforløbet. Aidid får nys om en opslået stilling i kommunen, hvor man søger en ungekonsulent, der helst skal være dansksomalier. Ungekonsulenten skal hjælpe andre unge dansksomaliere i byen med at finde fritidsjob og komme i gang med uddannelser. Aidid synes jobbet lyder interessant. Han vil søge det. Hvis han får jobbet, vil han samtidig læse videre til flymekaniker via aftenundervisning.

30 søger stillingen, og Aidid får den. Aidid er overbevist om, at det lykkes, fordi han har et stort netværk blandt dansksomaliere i bydelen og blandt andre indvandrere. Mange kender ham, fordi han i mange år har spillet fodbold, og i sin fritid desuden har arbejdet i en fritidsklub og som tolk for politiet, fortæller han. (Jobbet i fritidsklubben får han tilbudt, efter selv i mange år at have været ung bruger af klubben og gjort et godt indtryk på personalet. Jobbet hos politiet får han også gennem en personlig kontakt til arbejdsgiveren. Politichefen er Aidids nabo.)

Aidid fremhæver dog, at der også er andre vigtige omstændigheder, der hjælper ham til at få jobbet. Han fremhæver således selv, at han får seks-syv personer til at skrive personlige anbefalinger, som han vedlægger sin jobansøgning. (En strategi ingen af mine øvrige informanter har anvendt og heller ikke virker bekendt ved). Aidid henvender sig blandt andet til sin skolelærer og til politiet og får anbefalinger fra dem.

Hvordan vidste du, at du skulle gøre det?, spørger jeg.
"Fordi jeg har venners forældre, som siger: ”Nu skal du gøre det. Det er godt at bruge de kontakter”.

Der er også en anden ting som Aidid fremhæver. Han sender ikke ansøgningen, men møder personligt op med den til chefen. Jeg spørger ham, hvorfor han mener, det er vigtigt, og hvem der har lært ham det.
"Ja, mine skolelærere. De har altid sagt, at man skal aldrig sende en ansøgning. Det

er meget bedre at møde personligt. Så er der også det, at når du møder chefen, og du giver (ansøgningen) med det samme, så er der stor sandsynlighed....det kommer an på, hvad for en person han er...mens han er på vej tilbage til kontoret, det kan godt være at han åbner den. Og så lige læser den. Så du står øverst på listen, kan man sige. Det er grunden til, at jeg bare kommer hele vejen op. Fordi når der er et job, så søger der måske 10-13 personer i hvert fald, ikke. Og så eneste måde du kan komme helt op i toppen, det er at møde chefen og give din besked."

Jeg spørger på et tidspunkt Aidid - til sidst i vores lange interview - om han kan gøre status over, hvad der har ført ham dertil, hvor han er i dag - i en ønskestilling, hvor han arbejder som rollemodel og vejleder for andre dansksomaliske unge, og ved siden af fortsat er i gang med uddannelsen til flymekaniker.

Hvad er det med dine egne øjne, der er lykkedes rigtig godt for dig?, spørger jeg.
"....For eksempel det med automekanikeren, når jeg har mødt nogle ekstreme situationer, har jeg haft nogle danske venner eller danske bekendte, som har sagt hele tiden: ***"Det kan du godt. Det skal du bare glemme, ikke også. Altså du er meget mere end det her.***
Og det...at danske venner er vigtige for mig, det er, du får et helt andet syn på den danske befolkning. Men hvis du går ud og kører din egen vej og går rundt og er sammen med somaliere i så lang tid, så bliver man faktisk... Så hver gang når du snakker med en indvandrer, så siger du: "Prøv lige at høre her. Jeg har søgt så mange ansøgninger, jeg har overhovedet ikke fået læreplads. Jamen det er sgu da rigtig nok, jeg har også været et busstoppested...
Altså der kommer negativt og negativt. Altså der er mange gange i mit liv, altså der er mange mennesker, som der står bag mig. Altså den her succes, den står ikke helt sig selv, der står rigtig mange mennesker bag mig."

Det er tydeligt, at de mellemmenneskelige relationer, som Aidid indgår i med majoritetsdanskere (specielt til Jonas' far) har været stærkt medvirkende til, at han er sluppet for at identificere sig selv i et oppositionsforhold til majoritetssamfundet. Man kan sige at hans gentagne oplevelser med diskrimination ellers har disponeret ham for en sådan modborgerskabsposition og -identifikation. Aidid mere end indikerer, at hvis han kun havde omgåedes andre dansksomaliere med tilsvarende dårlige ringeagtserfaringer (Honneth 2006) som ham selv, så ville han formentlig ikke have formået at bevare den optimisme og tro på sine egne muligheder, som har kendetegnet hans proaktive strategier. Ringeagtserfaringerne udtrykker han metaforisk ved at tale om at være *"et busstoppested"* - det vil sige et objekt, der bliver stoppet op ved gang på gang, men som ingen tager synderlig notits af, men blot kører væk fra igen - passerer.

Aidid undslipper selvobjektiveringen takket være den støtte, han modtager fra især venners forældre, men også fra sin skolelærer. Han refererer til, at det har haft stor

betydning, at han har fået at vide, at *du kan godt - de oplevelser skal du bare glemme - du er mere værd end det.* Det er denne støttende og anerkendende intersubjektivitet, Aidid fremhæver som betydningsfuld for hans egne strategier og indstilling, snarere end det faktum, at han er kommet i beskæftigelse. Det er således nærliggende at konkludere, at Aidids oplevelser af at blive mødt – og få personlig anerkendelse - som et menneske, snarere end som kategori eller objekt, har større betydning for udviklingen af hans medborgerskabsposition og -identifikation, end hans position som selvforsørgende.

Denne konklusion understøttes, når jeg analyserer andre af mine beskæftigede informanters udtalelser nærmere. For eksempel fremhæver 35 årige Said, der i dag er ansat i en kommunal terapeutisk uddannelsesstilling - at *"det er utopi"*, at dansk-somaliere skulle blive *"integreret"* i det danske samfund, medmindre de netop bliver anerkendt og respekteret som medborgere og ligeværdige medborgere. Said spår, at mange dansksomaliere vil fortsætte med at flytte til England. Det afgørende er nemlig ikke, om folk - ligesom ham selv - lykkes med at komme i arbejde. Said forklarer:

> *"Jeg mødes stadig hele tiden med, at folk opfatter mig som indvandrer eller flygtning og ikke som embedsmand. Jeg vil opfattes på min faglighed og på hvem jeg er! ..(..)..Jeg har prøvet at sige, at jeg er dansker, men så får jeg nederlag, for jeg bliver ikke accepteret som dansker. Kun hvis jeg siger, jeg er adopteret, så er jeg accepteret som dansker!...*(..)*..Jeg tror ikke på, at der er nogen fremtid for somaliere i Danmark, fordi der ikke er nogen accept, respekt og anerkendelse af somaliere! Det mangler. Hvis jeg ikke oplever, at Danmark ændrer sig, vil jeg også af sted. For min søns skyld ikke mindst....."*.

En anden af mine informanter i arbejde, Abdiraman, overvejer også at flytte til England af samme årsager som Said. Abdiraman er ansat som social- og sundheds-assistent i hjemmeplejen. Derudover har Samira, en af mine kvindelige informanter i arbejde, lignende overvejelser. Hun arbejder som tosproget lærer på en folkeskole, men overvejer seriøst at flytte til Australien med sin datter.

Når personer som disse tre er optaget af muligvis at genmigrere til et andet land, skal det ses som udtryk for en kompetent *håndteringsstrategi* (jf. kapitel 8). Der er tale om en strategi, der skal håndtere det tab af mening og det savn efter anerkendelse, som personerne aktuelt oplever i deres liv til trods for, at de er i arbejde. Det står i kontrast til den oplevelse, som Abdulkadir, Halimo og Aidid har af at blive mødt som et individ, der er værdig til støtte og anerkendelse. Vi kan således konstatere, at det

ikke i sig selv er positionen som selvforsørgende, der afgør, hvilke tilknytnings-strategier[266], folk udvikler i forhold til det danske samfund, men derimod om de oplever at blive inkluderet i en mellemmenneskelig intersubjektivitet, der bygger på personlig anerkendelse. Sagt med få ord: Integration på arbejdsmarkedet fører ikke nødvendigvis til, at man opnår en medborgerskabsposition og -identifikation.

Indsigten i den særlige mellemmenneskelige intersubjektivitet, som jeg i dette kapitel har vist, at Abdulkadir, Halimo og Aidid i særlig grad har mødt fra majoritets-danskeres side har stor relevans *antropologisk set.* Den har således åbnet for en forståelse for, hvilke intersubjektive omstændigheder, der kultiverer - og måske ligefrem forudsætter - at en subjektiveringsproces kan finde sted hos individer, der i udgangspunktet er i risiko for marginalisering i samfundet. Indsigten har også stor relevans *samfundsmæssigt set,* idet vi hermed får indsigt i, hvilke sociale processer, der er gunstige for udviklingen af et aktivt medborgerskab. Sandsynligvis ikke bare for indvandrere og flygtninge, men mere generelt i forhold til befolkningsgrupper og individer, der er i risiko for marginalisering. Jeg vil her til sidst i kapitlet foretage en sådan bredere perspektivering ved at inddrage relevant forskning om social arv og mønsterbrydere.

Støttende relationer og mønsterbrud

I det foregående er jeg som nævnt nået frem til følgende konklusion: Det er den mellemmenneskelige støtte fra enkeltpersoner, der spiller den mest afgørende rolle for, at nogle af mine informanter *på trods af oplevelser af diskrimination og på trods af, at de generelt oplever, at de som "flygtning", "indvandrer" eller "somalier" er genstand for en negativ ekstern kategorisering i samfundet,* alligevel formår at undslippe en selvobjektivering og selv-victimisering. De indoptager således ikke en offergørelse, som den vi i forrige kapitel så gøre sig gældende for knap halvdelen af mine arbejdsløse informanter (primært kvinder). I stedet gennemgår personerne en *subjektiveringsproces,* hvor de oplever sig selv som en aktiv aktør i eget liv. Subjektiveringsprocessen kendetegnes ved, at personerne enten udvikler eller bliver understøttet i at fastholde en *positiv overbevisning* om, at det vil lykkes dem at realisere deres job- og uddannelsesønsker i det danske samfund. Som følge heraf

[266] Med- og modborgerskabsstrategier.

udvikler de en *stærk motivation* til i deres eget liv proaktivt at søge jobs (og/eller adgang til uddannelse).

Denne konklusion er på interessant vis sammenfaldende med eksisterende forskningsresultater om social arv og mønsterbrydere i Danmark. Således viser eksempelvis Steen Elsborg, Trine Juul Hansen & Vagn Rabøl Hansens (1999) kvalitative undersøgelse af mønsterbrydningsprocesser blandt 140 (majoritetsdanske) personer, at det netop er *oplevelsen af andres tro på ens muligheder* i tilværelsen, der har haft den måske mest afgørende betydning for personernes evne til at bryde med solidt forankrede negative sociale og psykologiske mønstre, som har kendetegnet deres opvækst.

I opvæksten er de personer, som indgår i undersøgelsen, typisk blevet kategoriseret som problembørn, men i deres ungdom og voksenliv har de gennemgået en udvikling som samfundsmæssigt set er påskønnet. De har forbedret deres *uddannelsesmæssige, erhvervsmæssige og økonomiske status.* Mange har boet i (hvad de selv definerer som) dårlige boliger, og en stor del har desuden i deres barndom været anbragt uden for hjemmet. Deres forældre har overvejende været uden uddannelse, og mønsterbryderen er typisk den første i familien, der har opnået en uddannelse efter folkeskolen. De har også brudt med *sociale og psykologiske mønstre*, og det er dette sammenfald, som medvirker til, at de i undersøgelsen bliver defineret som "mønsterbrydere". De har således brudt med forhold, som i udgangspunktet skabte ringe psykologiske og sociale udviklingsbetingelser i deres barndom og opvækst (Elsborg, Hansen & Hansen 1999:14-15). Mønsterbryderne kommer fra familier, hvor gode sociale og psykologiske forhold ikke har været til stede såsom omsorg, trygge kår, handlekompetencer og stimulering til for eksempel uddannelse (ibid.).

Den særlige betydning, som støttende personer har haft for mønsterbrydningsprocessen, kan illustreres gennem et citat fra en af undersøgelsens informanter:

"Da jeg blev konfirmeret, havde min søster lige været til eksamen, og hun var ufattelig dygtig til alting. Kun de første fem minutter var det min fest, hvorefter det blev lavet om til en fest for min søster. Min far holdt tale for hende, men ikke for mig. Det gjorde min onkel så til gengæld. Og han sagde til hele forsamlingen, at alle tilstedeværende vist godt kunne blive enige om, at jeg blev overset og fortjente bedre. Min far blev rødglødende af raseri, men jeg tænkte, at hvis der virkelig var én, der turde stå op og sige sådan, mens min far hørte på det, så måtte der været noget om det."

(Elsborg, Hansen & Hansen 1999:75)

I interviewene med mønsterbryderne er der desuden flere eksempler på, at en enkelt nabo eller en klassekammerats familie fremhæves som kolossal betydningsfuld for mønsterbrydningsprocessen, fordi de på et vigtigt tidspunkt i barndommen involverede sig i personernes liv og gav en uvurderlig menneskelig støtte. Igen kan et citat fra en af mønsterbryderne virke illustrerende:

> *"En nabo sagde personligt til mig, at mine forældre ikke kunne være bekendt at være overfor mig, som de var. Det var en utrolig lettelse at høre. Det var den eneste gang i min barndom, at der var nogen, der gav udtryk for den holdning. Det havde meget stor betydning for mig."*
>
> (Elsborg, Hansen & Hansen 1999:80-81)

En anden kvalitativ undersøgelse af mønsterbrydningsprocesser blandt 187 personer konkluderer ligeledes, at støttende relationer er den udløsende faktor for mønsterbruddet (Søgaard 2002). Det fremhæves, at *"primært er der tale om relationer, som har givet mønsterbryderen oplevelsen af personlig anerkendelse, et subjekt til subjekt forhold, der har udviklet selvtillid og selvværd hos mønsterbryderen og givet ham/hende indsigt i sit hidtidige liv sammen med troen på et andet og bedre liv"* (Søgaard 2002:64). Også i denne undersøgelse læner man sig op af en definition på mønsterbrydere som personer, der har brudt en social arv, der *både* er karakteriseret ved økonomiske/sociale faktorer (for eksempel dårlig økonomi, ringe boligforhold, stofmisbrug, arbejdsløshed og mangel på uddannelse) *og* personlige/psykologiske faktorer som klientgørelse, passivitet, støttebehov, lavt selvværd og offerrolle (ibid.:59). Bruddet er sket i retning af en tilværelse karakteriseret ved arbejde, uddannelse, forbedret økonomi, stofuafhængighed såvel som en oplevelse af at være aktør i eget liv, mestring, subjektivitet og selvbestemmelse (ibid.).

Tre opmærksomhedspunkter skal fremhæves i forlængelse heraf. <u>For det første</u> kan vi konstatere, at støttende relationer ikke kun virker befordrende for dansksomaliere, men er en *almenmenneskelig* præmis, der går forud for - formentlig - enhver subjektiveringsproces. Det afgørende for, at man begynder at opleve sig selv som aktør i sit eget liv; som en person der gennem proaktive strategier kan opnå selvbestemmelse og mening med tilværelsen, forudsætter at man befinder sig i en social kontekst, hvor man *oplever, at andre tror på ens muligheder i livet.* Det er med andre ord afgørende, at man indgår i støttende intersubjektive relationer, hvor man

bliver mødt som menneske, og ikke som repræsentant for en problematisk social kategori.

For det andet er det værd at pointere, at selvom de af mine dansksomaliske informanter, som jeg har fremhævet i dette kapitel, ikke bryder med en social arv i traditionel forstand, nemlig med uddannelsesmæssige, økonomiske, sociale og psykologiske mønstre, der er blevet reproduceret over generationer (Elsborg, Hansen & Hansen1999:19), så er der alligevel tale om et sammenligneligt mønsterbrud. De omtalte informanter bryder nemlig, måske vigtigst af alt, på samme måde som mønsterbryderne i de to undersøgelser, jeg har refereret til, med eksisterende *negative forventninger* til dem som social gruppe eller kategori.

Vi kan konstatere, at de samfundsstrukturelle problemer, som kendetegner nogle menneskers liv, såsom fattigdom, diskrimination og isolation i såkaldte ghettoer, ofte genererer bestemte antagelser og forventninger både hos politikere, forskere og socialarbejdere om, at disse personer ikke vil opnå samme gode muligheder i livet som andre. Morten Ejrnæs, Gorm Gabrielsen & Per Nørrung (2004) fremhæver, at det sker på grund af en udbredt fejlagtig (mekanisk) opfattelse af begrebet social arv. I Bogen "Social opdrift, social arv" fremhæver disse forfattere (henholdsvis to sociologer og en statistiker), at vores opfattelse af begrebet social arv i dag hviler på en alt for mekanisk fokusering på forholdet mellem miljø og arv. Det skaber bestemte (negative) forventninger til marginaliserede befolkningsgrupper, som i mødet med dem nemt bliver til selvopfyldende profetier. Denne proces, hvori en bestemt kategorisk forståelse bliver til "sandhed" involverer altid en række institutionelle mekanismer, som Ian Hacking (1986) har beskrevet med begrebet dynamisk nominalisme (jf. kapitel 6). I tråd hermed udreder Ejrnæs, Gabrielsen & Nørrung hele den historiske udvikling med prioritering af politiske indsatser øremærket bekæmpelse af social arv, iværksættelse af diverse forskningsprojekter og diskurser om social arv blandt socialarbejdere m.v.. De tre forskere hævder endvidere, at kun fire til seks procent af børn og unges problemer i virkeligheden kan henføres til forældres problemer. Det egentlige problem er, siger de, at børnene i socialiseringen (blandt andet i skolen) mødes med lave forventninger i forhold til, hvad de kan præstere (Ejrnæs, Gabrielsen & Nørrung 2004).

I forrige kapitel så vi, hvilke konsekvenser negative forventninger har, når de dominerer den kontakt, dansksomaliere har til majoritetssamfundet. Dansksomaliske kvinder, der ikke har personlige støttende relationer til majoritetsdanskere, og som

gennemgående mødes med negative forventninger og overbevisninger om, at de på grund af deres tørklæde *ikke* kan få et job på det danske arbejdsmarked, undergår - som vi så - en fastlåsende selvobjektiveringsproces. Denne proces giver sig udslag i reaktive jobsøgningsstrategier, offergørelse og resignation.

De af mine informanter, der til trods for gentagne oplevelser af diskrimination omvendt har undsluppet en sådan resignation og selvobjektiveringsproces, har en vigtig ting til fælles. De har været heldige at møde majoritetsdanskere, der aktivt har *sat spørgsmålstegn* ved de negative forventninger. Det vil sige ved en sådan umulighedstankegang[267], som de førnævnte kvinder møder fra en række aktører, primært sagsbehandlere. Blandt andet derfor udvikler de ikke en begrænsende personlig overbevisning om, at "jeg kan ikke få et arbejde" eller "jeg vil aldrig få et arbejde" (på grund af mit tørklæde, min etnicitet eller hudfarve). Det at personerne har fået adgang til mentorlignende relation med en majoritetsdansker, der aktivt udfordrer og benægter sandheden i sådanne negative forudantagelser, har - fremhæver personerne selv - haft umådelig stor betydning.

For det tredje kan vi således konstatere, at der skal markante *mod-erfaringer* til, førend man som individ selv begynder at tro på, at man har andre muligheder, end dem omgivelserne generelt tillægger én, når de vurderer én i lyset af en dominerende problematisk samfundsdiskurs (nemlig som repræsentant for en marginaliseret social gruppe eller kategori). Hvis man selv begynder at tro, at ens muligheder i livet er bestemt af, hvordan majoritetsdanske autoriteter eller arbejdsgivere tænker om tørklædeklædte muslimske kvinder eller om dansksomaliere generelt, så forstår man ikke længere sig selv som et handlende individ, der er i stand til at håndtere de udfordringer, der opstår.

En stor del af mine informanter kæmper netop imod denne selvobjektiverings-proces. I mange forskellige situationer forsøger de således ved egen kraft at bryde de negative forventninger, som de mødes med. Ofte er de strukturelle kræfter, som de er oppe mod, imidlertid for stærke til, at det umiddelbart lykkes. Ikke desto mindre er denne kamp for subjektivering - denne "struggle for existence" (Jackson 2005:preface) - som individerne foretager i konkrete situationer, udtryk for kompetente *håndteringsstrategier*. Vi så i forrige kapitel adskillige eksempler på, hvordan mine informanter tager sådanne håndteringsstrategier i brug, for at opleve sig selv

[267] Jf. kapitel 8.

som subjekt i deres eget liv (gennem skoleskift, hjemsendelse af børn til Somalia eller udvandring til England).

Opsummering

Jeg har i dette kapitel vist, at den slags støttende (mentorlignende) relationer, som nogle af mine informanter udvikler til enkeltindivider med majoritetsdansk baggrund, understøtter eller igangsætter en subjektiveringsproces, der får afgørende betydning for, at de motiveres til proaktivt at søge jobs. Jeg har vist, hvordan denne motivation skabes i det intersubjektive møde med den mentorlignede person. Kendetegnende for dette møde er, at mine informanter her bliver mødt som mennesker og ikke som repræsentanter for en (problematisk) social kategori.

Jeg har vist, hvordan den motivation, som udvikler sig i dette mellemmenneskelige møde, opstår i kraft af, at mine informanter 1) opnår personlig anerkendelse og 2) på den baggrund udvikler en afgørende selvtillid (i forhold til at søge jobs) og 3) i denne proces desuden udvikler og/eller styrkes i at fastholde en personlig overbevisning om, at det vil lykkes dem at komme i arbejde. Disse forhold medvirker tilsammen til, at deres motivation til at søge jobs er stærkt fremtrædende (Spiro 1987, 1997).

Personerne vedbliver således proaktivt at søge jobs *til trods* for oplevelser af diskrimination og i nogle tilfælde *til trods* for, at deres daglige liv er præget af oplevelser af positionel lidelse (Bourdieu 1999:4), relateret til forskellige former for tab (af bolig, ægteskab, sundhed og økonomisk stabilitet).

Jeg har vist, hvordan vi kan betragte den subjektiveringsproces, som personerne undergår, som en mønsterbrydningsproces. Personerne bliver mønsterbrydere i den forstand, at de formår – på et indre, subjektivt plan – at bryde med de generelle negative forventninger, der i samfundet er til dem som gruppe. I særdeleshed bryder de (det vil sige de internaliserer ikke) de negative forudantagelser, der generelt er omkring dansksomalieres motivation og indsats for at komme i arbejde, og dansksomalieres chancer for at blive integreret på det danske arbejdsmarked. Forudsætningen, for at det kan ske, synes at være, at de majoritetsdanskere, som personerne har en mentor-mentee lignende relation til, aktivt sætter spørgsmålstegn ved en sådan doxisk erfaring og tankegang. De udfordrer og benægter således direkte, at personerne skulle have dårligere muligheder i livet end andre medborgere. Dermed

får mine informanter en oplevelse af, at andre tror på deres muligheder. Processen kan i Bourdieus forstand betragtes som heterodoxisk (Bourdieu 1977).

Mønsterbryderne kommer som resultat til at leve op til selvansvarlighedsdiskursen og det prototypiske ”gæst”-”vært” forhold, som en del af majoritetsdanskere ræsonnerer udfra (jf. kapitel 6). De bliver "ansvarlige" borgere i Charles Taylors forstand, fordi de inkluderes i et fælles "vi" (Taylor 1985). Når de oplever en sådan inklusion, er det fordi de bliver opfattet og talt til som mennesker, der har samme krav på og muligheder for at opnå et godt liv som alle andre. De bliver ikke mødt som objekt eller kategori. Det er vigtigt at understrege, som også Charles Taylor gør, at alle mennesker bliver til i et fællesskab. Empirisk har jeg underbygget denne pointe afslutningsvist i dette kapitel. Jeg har vist, at mennesker bliver til i et støttende intersubjektivt møde, og at den slags støttende relationer til enkeltindivider, som nogle af mine informanter er heldige at få opbygget, ikke kun virker befordrende for dansksomaliere, men er en almenmenneskelig præmis, der går forud for formentlig enhver subjektiveringsproces.

Jeg har desuden i dette kapitel svaret på to centrale spørgsmål, som jeg rejste indledningsvist. For det første har jeg svaret på spørgsmålet om, hvorvidt de støttende relationer medfører, at en modborgerskabsposition og -identifikation sættes ud af spil for de pågældende personer. Jeg har vist, at den subjektiveringsproces, der igangsættes eller understøttes takket være de støttende relationer, reducerer risikoen for, at personerne orienterer sig mod en modborgerskabsposition og -identifikation. Udgangspunktet er ellers, at personerne – ligesom andre dansksomaliere – har en nærliggende risiko for at udvikle en modborgerskabsposition, der kendetegner sig ved, at de identificerer sig selv i et marginaliseret oppositionsforhold til majoritetssamfundet. Det skyldes dels generelle oplevelser af diskrimination og dels generelle oplevelser af at blive kategoriseret på en problematisk måde fra majoritetssamfundets side (jf. kapitel 4 og 5). De støttende mentorlignede relationer med majoritetsdanskere medvirker imidlertid til, at personerne undslipper en entydig offergørelse (selvvictimisering og selvobjektivering) og polariseringstankegang mellem ”dem” og ”os”. De bevæger sig henimod en medborgerskabsposition og -identifikation. Det betyder dog ikke, at modborgerskabspositionen og –identifikationen nødvendigvis sættes helt ud af spil for personerne. Som Abdulkadir gjorde opmærksom på i kapitlets indledende vignet, er han tilfreds med den positive drejning, hans liv har taget, efter at han er kommet i job som handicapkører, men hans ambition var at ”blive til noget

større". Det anser han imidlertid for urealistisk, fordi dansksomaliere ifølge hans (og mange andres) erfaring i praksis ikke har samme mulighed for at avancere til høj-statusjobs som majoritetsdanskere.

For det andet har jeg svaret på det spørgsmål, jeg indledningsvist i kapitlet rejste om, hvorvidt tilknytningen til arbejdsmarkedet er særlig central i forhold til at sætte modborgerskabspositionen og -identifikationen ud af spil. Jeg har vist, at oplevelserne af at blive mødt og få personlig anerkendelse som menneske har haft større betydning for udviklingen af mine informanters medborgerskabsposition og -identifikation, end deres position som selvforsørgende. Udtrykt med få ord kan det siges således: Arbejde giver ikke nødvendigvis en oplevelse af at være medborger i samfundet – det gør det at blive mødt som menneske til gengæld.

Det er altså ikke i sig selv positionen som selvforsørgende, der afgør, hvilke tilknytningsstrategier, folk udvikler i forhold til det danske samfund, men derimod om de oplever at blive inkluderet i en mellemmenneskelig intersubjektivitet, der bygger på den form for personlig anerkendelse, som Axel Honneth (2006) kalder "kærlig". Den personlige (kærlige) anerkendelse er grundstenen i alle nære relationer, og kendetegnes ved følelsesmæssig sikkerhed - og det vil sige, en oplevelse af, at der i relationen med den anden er en gensidighed og anerkendelse til stede. Det er netop, når vi får en erfaring med en sådan gensidig anerkendelsesmekanisme, at vi for eksempel kan forestille os og tro på, at vores særegne evner og potentialer er til gavn for - og fortjener at blive værdsat - af andre i et socialt fællesskab. På den måde går den personlige anerkendelse forud for den sociale anerkendelse. Den personlige anerkendelse kan, som vi har set, meget vel opnås igennem støttende sociale relationer, som har deres liv udenfor arbejdsmarkedet.

Kapitel 10: Konklusion

I denne afhandling har jeg beskæftiget mig med en gruppe af dansksomaliere, der er flygtet fra borgerkrig i hjemlandet, og siden i det danske eksilsamfund har oplevet en ganske omfattende positionel lidelse (Bourdieu 1999:4). Jeg har haft et ønske om at give disse mennesker en vægtig stemme igennem afhandlingen, fordi det netop er i det konkrete møde med dem som mennesker, at jeg selv i felten har fået indsigt i deres oplevelser og forståelser af livet i Danmark. Jeg har således ønsket at undgå at reducere dem til "aktører", der træffer specifikke valg på baggrund af deres sociale position og status i samfundet. Jeg har også ønsket at vise, at de i høj grad ligesom andre mennesker er styret af en eksistentiel drivkraft; nemlig en søgen efter mening i en - til tider temmelig udfordrende - tilværelse.

Jeg har vist, hvordan specifikke forhold i eksilkonteksten præger de motivationer og strategier, som dansksomaliere udvikler i relation til det danske samfund. Disse forhold omfatter kontakten til det sociale system, mediediskurser om indvandrere og flygtninge, konkrete oplevelser af diskrimination såvel som dialoger med andre arbejdsløse eller personer i arbejde (i særlig grad majoritetsdanskere). Jeg har således belyst, hvordan netop forholdet mellem minoritet og majoritet skaber bestemte vilkår for medborgerskab i eksilsamfundet.

I studier, der omhandler integrations- og medborgerskabsprocesser for minoriteter i et majoritetssamfund, er det afgørende, at vi ikke studerer den ene part isoleret. I og med at forholdet mellem minoritet og majoritet skaber bestemte vilkår for opnåelse af medborgerskab, er det nødvendigt, at vi studerer *relationerne* mellem minoritet og majoritet og de strukturelle magtforhold eller spændinger (Holland & Lave 2001:23), der påvirker disse relationer.

Med udgangspunkt i den empiri, jeg har indsamlet gennem otte måneders felt-arbejde blandt dansksomaliere i Københavnsområdet, rejste jeg nogle spørgsmål i indledningen af afhandlingen. Disse spørgsmål var:

- *Hvad fremmer og hvad hæmmer mine dansksomaliske informanters motivation og strategier for at opnå medborgerskab i det danske samfund, samt hvad betyder tilknytningen til arbejdsmarkedet i den forbindelse?*

- *Hvordan kan vi forklare den forskellighed, som kendetegner mine informanters strategier i forhold til at søge job og opbygge et tilhørsforhold til det danske samfund?, og*
- *Hvordan indvirker diskrimination på deres strategier?*

Her vil jeg præsentere afhandlingens vigtigste konklusioner på disse spørgsmål og i direkte forlængelse heraf komme med en række anbefalinger. Den helt overordnede ambition er at bidrage med en indsigt i, hvordan (forskellige aktører i) det danske samfund kan være med til at skabe bedre vilkår for, at dansksomaliere - og formentlig andre flygtninge og indvandrergrupper - proaktivt vælger at træde ind i samfundet og opbygge et aktivt og fuldt medborgerskab. Med det mener jeg at skabe en situation, hvor disse borgere føler et tilhørsforhold til samfundet, proaktivt søger jobs og oplever, at de har (eller i hvert fald repræsenterer) en reel værdi for samfundet og derfor opnår social anerkendelse (Honneth 2006). Sagt med Charles Taylors ord handler det om at skabe en situation, hvor disse mennesker føler, at de er en del af et fælles "vi" - et delt identitetsrum (Taylor 2003:20).

Jeg vil nu kortfattet præsentere afhandlingens konklusioner. Jeg vil lægge ud med at give svaret på, hvorfor mine informanter vælger *forskellige* (henholdsvis reaktive og proaktive) strategier i relation til at søge jobs. Herefter falder konklusionerne i to dele. Først svarer jeg på spørgsmålet om, hvad der *hæmmer* mine informanters motivation og strategier i forhold til at opnå medborgerskab i samfundet, dernæst hvad der omvendt *fremmer* sådanne motivationer og strategier. Undervejs belyser jeg, hvilke konsekvenser diskrimination har for udviklingen af de nævnte strategier. Afslutningsvist konkluderer jeg, hvilken betydning arbejdsmarkedstilknytningen har for oplevelsen af, at man er ligeværdig og anerkendt medborger i samfundet.

Lad mig lægge ud med at slå fast, at motivationen til at søge jobs på det danske arbejdsmarked og opbygge et tilhørsforhold til det danske samfund ikke alene er afhængig af, om mine informanter igennem livet har internaliseret nogle stærke værdier i forhold til det at være selvforsørgende (det har alle, over en bred kam). Den mest afgørende faktor i forhold til, om de vælger enten en reaktiv eller proaktiv jobsøgningsadfærd, er den overbevisning og selvopfattelse, de på et givent tidspunkt har udviklet i relation til majoritetssamfundet. Jeg har vist, hvordan deres måde at

opfatte sig selv og deres egne muligheder i det danske samfund, er udviklet i tæt interaktion med andre - i særlig grad i interaktionen med majoritetsdanskere.

Det korte svar på spørgsmålet om, hvad der hæmmer udviklingen af proaktive medborgerskabsstrategier, er konkrete *ringeagtserfaringer* (Honneth 2006). Det vil sige oplevelser af at blive ekskluderet fra et fælles "vi" - oplevelser af at blive identificeret som en problematisk social kategori af omgivelserne, frem for et handlekraftigt, selvbestemmende individ. Hvad der i den konkrete dagligdag skaber sådanne ringeagtserfaringer er for det første tonen i mediedebatten om indvandrere og flygtninge, som over en bred kam nævnes som det mest ulykkelige forhold ved at bo i Danmark af mine informanter. Tonen i debatten indvirker negativt på manges lyst til og tro på, at det er realistisk for dem at blive anerkendt som medborgere i samfundet. Det gælder også for flere, der *er* kommet i arbejde. Jeg har vist, hvordan den dominerende diskurs i relation til indvandrere, flygtninge og arbejde, kan karakteriseres som en "selvansvarlighedsdiskurs". Det er en diskurs, der bygger på tre implicitte antagelser:

Den første antagelse er, at indvandrere og flygtninge ikke er tilstrækkeligt motiverede for at søge arbejde. Den anden er, at det ikke er strukturelle forhold, der begrænser indvandrere og flygtninges integration på arbejdsmarkedet, men derimod manglende (selv)ansvarlighed. Den tredje er, at det derfor er nødvendigt at tale til/om indvandrere og flygtninge som "børn" - det vil sige fra en bedrevidende, opdragende voksenposition. Der tales eksempelvis om, hvordan arbejdsløse indvandrere og flygtninge fejlagtigt *"har fået lov til at passe sig selv"*, og at der er behov for, at de *"presses hele tiden og uafladeligt"*, for at blive ansvarlige borgere.

Hovedparten af mine informanter reagerer på denne dominerende diskurs som forventet i en hvilken som helst krydset (voksen/barn) transaktion (Berne 1995): Med vrede, frustration og modstand. En del overvejer eller planlægger at flytte til England primært på grund af tonen i debatten.

For det andet skabes de konkrete ringeagtserfaringer gennem oplevelser af at blive diskrimineret ikke blot på gaden, i supermarkedet og fra arbejdsgiveres side, men primært i det sociale system, hvor især kvinderne oplever, at de bliver udsat for diskrimination i forhold til job- og uddannelsesønsker. Den diskrimination, de udsættes for, udøves indirekte og er forankret institutionelt i det sociale system. Det vil sige, den udøves (efter al sandsynlighed) af velmenende aktører (sagsbehandlere), der imidlertid - ligesom store dele af den øvrige befolkning - er påvirket både af den

dominerende diskurs i samfundet om indvandrere, arbejde og dovenskab (selvansvarlighedsdiskursen) og en stigmatiserende italesættelse af det muslimske tørklæde. Denne stigmatiserende italesættelse har blandt andet været anført af politikere fra Dansk Folkeparti, andre offentlige meningsdannere og arbejdsgivere.

Tonen i mediedebatten og oplevelserne af diskrimination medvirker sammen til, at hovedparten af mine informanter i udgangspunktet er i risiko for at udvikle en modborgerskabsposition, der kendetegnes ved, at personerne identificerer sig selv i et marginaliseret oppositionsforhold til majoritetssamfundet. Men som jeg har vist, har hverken diskriminationen eller mediedebatten ensartede konsekvenser for mine informanters motivation og strategier for at komme i arbejde og opbygge et tilhørsforhold til Danmark.

Ringeagtserfaringerne opleves *særlig* kraftigt hos en gruppe af kvinder (knap halvdelen af mine informanter). Disse kvinder udvikler udprægede modborgerskabs-strategier og -identifikationer. Mest markant kommer det til udtryk i deres *reaktive* jobsøgningsstrategier. Disse kvinders vigtigste fællestræk er, at de har udpræget konfliktfyldte erfaringer fra mødet med deres sagsbehandlere. Fra systemets side har man - sikkert i den bedste mening - understreget overfor disse kvinder, at de har placeret sig i et (nærmest) umuligt udgangspunkt overfor en potentiel arbejdsgiver på grund af deres tørklæde. Man har overfor disse kvinder vurderet, at det vil blive meget vanskeligt eller ligefrem umuligt at få et job, selv hvis de tager en uddannelse (mange af kvinderne har overfor deres sagsbehandler udtrykt et ønske om at uddanne sig til sygeplejerske eller pædagog). Dernæst er disse kvinder ofte blevet mødt med stereotype forestillinger om, at de har bestemte præferencer og/eller evner i forhold til job og uddannelse qua deres "kultur" eller "tradition".

De uanfægtede - og ofte implicitte - lighedstegn mellem kultur og motivation, som ligger bag de diskriminerende praksisser i det sociale system (og andre steder i samfundet) iværksættes, reproduceres og legitimeres ofte på politisk niveau i samfundet. Et eksempel på det er, at tidligere Integrationsminister Bertel Haarder har iværksat en målrettet rekrutteringskampagne møntet på at få indvandrerkvinder ind i hjemmeplejens omsorgsfag ud fra et argument om, at disse omsorgsfag netop matcher kvindernes "traditionelle måde at tænke på". Den bagvedliggende kulturelle model er, at *de andre* er slave af deres kultur (Hastrup 2004c:156), mens *vi* i majoritetsbefolk-ningen omvendt er frie af denne bagage, og derfor kan træffe mere individualiserede valg. Kvinderne er reelt ikke blevet anerkendt som personer med individuelle

præferencer, ambitioner og ønsker om job og uddannelse, der går i forskelligartede retninger.

Den institutionaliserede diskrimination og ringeagtserfaringerne, som kvinderne oplever i den forbindelse, er blevet internaliseret hos de omtalte kvinder i en grad, så man kan tale om en *selvobjektivering.* Kognitivt har kvinderne internaliseret en overbevisning om, at de er dømt uden for det danske arbejdsmarked på grund af det tørklæde, de bærer. Overbevisningen er en sandhed for disse kvinder, og fungerer som et "master motive" (D'Andrade 1992), der udløser en stærk motivation til *ikke* at søge jobs.

Selvobjektiveringen og offergørelsen er en social erfaring. Den er som vist skabt interpersonelt, og fastholdes i og med, at kvinderne bekræfter hinanden i den eksisterende overbevisning og desuden ikke kender nogen majoritetsdanskere, der sætter spørgsmålstegn ved rigtigheden af denne "sandhed". Derudover kender kvinderne som hovedregel heller ingen dansksomaliere, der er i arbejde, og som alene i deres egenskab af positiv rollemodel kunne vise, at det *er* muligt at få et job som muslimsk tørklædeklædt kvinde. Den begrænsende overbevisning har en stærk fastlåsende effekt - den er udtryk for en doxisk erfaring (Bourdieu 1990).

Det er imidlertid meget vigtigt at pointere, at kvinderne dybest set er meget motiverede for at komme i arbejde (de har nogle stærke positive værdier i forhold til at blive selvforsørgende og en stærk motivation i forhold til at "komme ud af" kontanthjælpssystemet).

På spørgsmålet om, hvad der fremmer mine informanters motivation og strategier i forhold til at opnå medborgerskab (og tilknytning til arbejdsmarkedet), er det korte svar *erfaringer med personlig og social anerkendelse* (Honneth 2006). Det vil sige oplevelser af, at ens eksistens har betydning for andre - at man yder noget for andre i samfundet, som værdsættes. At man bliver mødt som et menneske, snarere end som objekt eller repræsentant for en problematisk social kategori. At man bliver mødt og talt til som et individ, der har samme krav på og muligheder for at opnå et godt liv som alle andre. Et individ, der er lige så styret af individuelle vurderinger, valg, præferencer og ambitioner i forhold til ting, der anses for værdifulde i samfundet som alle andre borgere (ikke mindst i forhold til job og uddannelse).

Den *subjektiveringsproces,* der igangsættes eller understøttes som følge af sådanne erfaringer, reducerer risikoen for, at personerne orienterer sig mod en modborger-

skabsposition og -identifikation. Subjektiveringsprocessen er en proces, der sætter individet i stand til at opleve sig selv som en aktiv, selvbestemmende aktør, der kan træffe (vigtige) valg i sit eget liv. Altså den modsatte situation end (som de føromtalte kvinder) at opleve, at man er "fanget" - eller reduceret til et objekt - i en verden, der defineres af andre (Dalsgård 2000:109-10).

Hermed også sagt, at vi kan konkludere, at der skal markant mere konstruktive *mod-erfaringer* til, for at de nævnte ringesagtserfaringer nedtones. Nogle af mine informanter får adgang til sådanne moderfaringer, og i hvert tilfælde sker det på grund af bestemte intersubjektive omstændigheder. Disse informanter (som repræsenterer godt halvdelen af mine informanter) indgår i nogle mentor-mentee lignede relationer med majoritetsdanskere (og/eller andre dansksomaliere i arbejde). Det kan for eksempel være til en sproglærer, en kontaktperson på et krisecenter, en nabo eller en skolelærer. Den støtte, som personerne modtager igennem disse relationer, medvirker aktivt til, at personerne undslipper en offergørelse, selvobjektivering og en udpræget polariseringstankegang mellem ”dem” og ”os”. Disse personer bevæger sig *henimod* en medborgerskabsposition og -identifikation, der aktivt kommer til udtryk i, at de søger jobs meget proaktivt.

I praksis tyder det desuden på, at de støttende relationer kan medvirke til, at personerne evner at overkomme selv meget voldsomme oplevelser af diskrimination (overfald og hetz) på en måde, så disse oplevelser ikke - i sig selv - negativt ødelægger deres oplevelse af tilhørsforhold og ønske om at være en aktiv medborger i samfundet.

Det springende punkt i den subjektiveringsproces, personerne undergår, er, at de oplever, at den støttende person udfordrer og stiller spørgsmål ved den tankegang, at de - fordi de er dansksomaliere - har væsentlig ringere muligheder for at komme i arbejde og opnå en meningsfuld tilværelse end andre borgere i det danske samfund. Processen kan i Bourdieus forstand betragtes som heterodoxisk (Bourdieu 1977). Der sættes spørgsmålstegn ved den umulighedstankegang, som ringeagtserfaringerne ellers disponerer personerne for at tænke i. Det har en uvurderlig betydning. Vi kan konkludere, at mere end noget andet, er det, der fremmer de proaktive strategier i forhold til at komme i arbejde (og tro på, at det herigennem kan lykkes én at finde en plads i samfundet), *oplevelsen af andres tro på ens muligheder* i tilværelsen. Det er at få adgang til en mellemmenneskelig intersubjektivitet, som bygger på personlig anerkendelse (Honneth 2006).

De støttende relationer virker, som jeg har været inde på, ikke kun befordrende for dansksomaliere, men er et *almenmenneskeligt* præmis, der går forud for - formentlig - enhver subjektiveringsproces. Den kendetegner mønsterbrydningsprocesser generelt. De af mine dansksomaliske informanter, som bliver mønsterbrydere, bliver det i den forstand, at de formår – på et indre, subjektivt plan – at bryde med de generelle negative forventninger, der i samfundet er til dem som gruppe.

Jeg kan konstatere, at det er den støttende og anerkendende intersubjektivitet, som er betydningsfuld for udviklingen af mine informanters medborgerskabsstrategier, snarere end det faktum, at nogle af dem er kommet i beskæftigelse. Det er ikke i sig selv positionen som selvforsørgende, der afgør, hvilke tilknytningsstrategier (med- og modborgerskabsstrategier), folk udvikler til det danske samfund, men derimod om de oplever at blive inkluderet i en mellemmenneskelig intersubjektivitet, der bygger på personlig anerkendelse. Arbejde giver ikke nødvendigvis en oplevelse af at være medborger i samfundet – det gør det at blive mødt som menneske til gengæld.

Analysen giver anledning til at drage fire overordnede empiriske konklusioner, som jeg vil præsentere her. For det første, at med- og modborgerskabsstrategierne ikke er statiske, men dynamiske strategier, der kan ændre sig over tid. Den doxiske erfaring, som kendetegner en del af mine kvindelige informanter, er netop en *erfaring* og ikke nødvendigvis noget permanent. Den kan ændres, hvis nye markant konstruktive moderfaringer opnås. Det vil sige, hvis personerne får adgang til sociale relationer, hvori der sættes spørgsmålstegn ved umulighedstankegangen, og offergørelsen dermed udfordres.

Som Charles Taylor er inde på, lærer vi "hvem vi selv er" gennem konversation og dialog. Selvet bliver til i en dialogisk, og ikke monologisk proces (Taylor 1989, 1992). Med Marianne Gullestads ord kan vi kort og godt konstatere, at hver eneste menneske er afhængig af, at andre mennesker er i stand til og villige til at bekræfte de positive billeder og opfattelser, vi har af os selv, hvis de skal fastholdes (Gullestad 2006:291).

For det andet giver analysen anledning til at konkludere, at valget at med- og modborgerskabsstrategier ikke nødvendigvis er et enten-eller. Som jeg har forsøgt at indikere med begrebet *identitetsorienteringer* giver det god mening at se på den proces, hvori mine informanter udvikler en selvopfattelse vis-à-vis det danske

majoritetssamfund, som en proces (over længere tid), hvori de orienterer sig henimod - men ikke nødvendigvis opnår/udvikler/proklamerer en selvidentifikation som enten medborger eller modborger. Nogle gange går en modborgerskabsstrategi hånd i hånd med en *alternativ medborgerskabsstrategi*. Forstået på den måde, at nogle af mine informanter vender sig mod det danske majoritetssamfund (opfatter sig selv i et stærkt marginaliseret oppositionsforhold til det), samtidig med at de orienterer sig mod muligvis at rejse til et andet land, hvor de kan opbygge et mere konstruktivt tilhørsforhold (typisk England). Der er også eksempler på det modsatte; at personer, der er i arbejde i Danmark, vælger at blive boende og udbygge deres tilhørsforhold til samfundet, samtidig med, at modborgerskabsidentifikationen lurer i baggrunden. Forstået på den måde, at disse personer er bevidste om de symbolske hegn (Gullestad 1992), der sættes overfor udlændinge på det danske arbejdsmarked. Det kan for eksempel komme til udtryk i, at de med en vis ærgrelse konstaterer, at de i hjemlandet (eller for eksempel i England) ville kunne ”blive til noget større”, end de kan i Danmark.

For det tredje kan vi konstatere, som også Charles Taylor gør opmærksom på, at alle mennesker bliver til i et fællesskab. (Selv)ansvarlighed i forhold til at søge jobs og gøre en proaktiv indsats for at blive en del af samfundet kan ikke opstå uden en følelse af tilhørsforhold eller tilknytning til en fælles referenceramme (et fælles "vi"). Ansvarlighed i forhold til en fælles samfundsmoralitet og solidaritet (sammenhængskraft) er noget, der skabes *indenfor* rammerne af en socialitet. De af mine informanter, som har været i den gunstige situation, at de er blevet inkluderet i et fælles "vi" gennem støttende sociale relationer med majoritetsdanskere, bliver netop "ansvarlige" borgere i Taylors forstand (Taylor 1985). De kommer desuden til at leve op til selvansvarlighedsdiskursen og det prototypiske ”gæst”-”vært” forhold, som mange majoritetsdanskere ræsonnerer ud fra (Hervik 2004b). De oplever inklusion, fordi de bliver opfattet og talt til som et menneske, der har samme krav på og muligheder for at opnå et godt liv som andre borgere. De bliver ikke mødt som objekt eller kategori. Man kan derudaf også udlede, at vi som samfund følgelig er ansvarlig i forhold til at udvikle værdsættelser - inklusionsformer og relationer - der inkluderer.

For det fjerde kan vi på baggrund af afhandlingens konklusioner slå endegyldigt fast, at dansksomaliere ikke er "fanget" i deres kultur, men tværtimod træffer kompetente og pragmatiske valg, for at håndtere den livssituation, de aktuelt er i. Det er vigtigt at understrege, at uden studier, der - som dette - kan belyse, hvilke sociale

processer, der i samfundet skaber henholdsvis eksklusion og inklusion - og hvilke processer, der tilsvarende udmønter sig i henholdsvis reaktive og proaktive strategier (hos minoriteterne), så vil antropologers tavshed i debatten og forskningen på området i sig selv bidrage til at cementere de dominerende opfattelser af, at der skulle eksistere bestemte lighedstegn mellem kultur (kulturel forskellighed) og integrationsevne. Lad mig endnu en gang henvise til, hvad daværende vicesocialdirektør i Aalborg, Niels Tikjøb Olsen, har sagt i 1997 (ikke fordi det er en speciel klog bemærkning, men fordi den illustrerer en udbredt misforståelse i samfundet, som må ryddes af vejen):

"Somaliernes store problemer med integration skyldes, at de både fysisk, kulturelt og uddannelsesmæssigt adskiller sig meget fra os danskere."

(Aalborg Stiftidende, 16. marts 1997; cit. i Hervik 1999:171).

Det er en fejlagtig slutning. Dansksomaliere er ikke disponerede - i betydningen *betinget* - til at handle på bestemte måder på grund af en kulturel habitus, de har tilegnet sig gennem deres opvækst i hjemlandet. De er ikke *slave* af deres kultur. De er ikke styret af "tradition", som tidligere Integrationsminister Bertel Haarder har indikeret med reference til indvandrerkvinder generelt.

Gang på gang har jeg igennem afhandlingens analyser konstateret, hvor mange flere ligheder end forskelle, der er mellem "dem" og "os". Som jeg har vist foretager dansksomaliere løbende - ligesom alle andre mennesker i øvrigt (Taylor 1985) - *vurderinger* af, hvad der virker realistisk at satse på i forhold til job og uddannelse i Danmark. De vælger pragmatiske løsninger på deres problemer. Nogle kvinder vælger således som nævnt at ignorere imamernes ord med hensyn til tækkelig påklædning for at få et job. Mange dansksomaliske kvinder initierer en skilsmisse - et udtryk for, at de (ligesom mange andre) ser sig selv som handlekraftige subjekter, der kan håndtere en ulykkelig situation i familien. Jeg har desuden konstateret, at de subjektiveringsprocesser, som kendetegner godt halvdelen af mine informanter, grundlæggende er sammenlignelige med de mønsterbrydningsprocesser, som vi på baggrund af andre undersøgelser ved, kendetegner majoritetsdanske mønsterbrydere.

Jeg har derudover belyst, hvordan dansksomaliske mænd og kvinder i udpræget konfliktfyldte situationer (hvor de oplever at blive ekskluderet fra et fælles "vi" og oplever, at andre i udtalt grad begrænser deres selvbestemmelse) ikke blot affinder sig med situationen, men i stedet tager forskellige *håndteringsstrategier* i brug for at

håndtere det tab af mening, tilhørsforhold m.v., som de aktuelt oplever. Jeg har vist, hvordan denne kamp for subjektivering - denne "struggle for existence" (Jackson 2005:xii) - er motiveret af et grundlæggende ønske om at opleve sig selv som subjekt i ens eget liv. Jeg har vist, hvordan nogle personer med dette for øje blandt andet i særdeles konfliktfyldte situationer vælger at tage deres børn ud af folkeskolen, hjemsende børn til Somalia eller udvandre til England. Alle disse strategier er udtryk for kompetente håndteringsstrategier, også selvom vi må konstatere, at de kan have meget alvorlige og ulykkelige konsekvenser for nogle af de involverede personer. De er kompetente i den forstand at de tages i brug, *for* at håndtere det tab af mening, selvbestemmelse og kontrol over egen tilværelse, som personerne aktuelt oplever i deres liv. Oplevede disse personer i højere grad at blive inkluderet i et fælles "vi", var lige netop disse håndteringsstrategier formentlig ikke relevante.

De fire overordnede empiriske konklusioner, som jeg her har gennemgået, er genereret gennem specifikke analyseperspektiver. Det leder mig frem til det sidste punkt - nemlig en *overordnet analytisk konklusion*, som afhandlingens analyser giver anledning til at drage. Denne konklusion går på, at hverken det strukturelle, det fænomenologiske, det kognitive eller det eksistentielle perspektiv kan udelades eller nedtones, men nødvendigvis må gå hånd i hånd i en praksisanalyse, hvis vi skal forstå de mekanismer, der skaber de viste objektiverings- og subjektiveringsprocesser.

Vi har således brug for en antropologi, der kan indkredse den positionelle lidelse (Bourdieu 1999:4). Vi har brug for et analytisk perspektiv, der ser på forholdet mellem individet og det strukturelle som en spænding mellem relationer, der forandres og forhandles i konkrete sociale kontekster (Holland & Lave 2001), og som i Bourdieu'sk forstand *disponerer* mennesker til på forskellig vis at handle strategisk. Jeg har vist, hvordan sådan et analyseperspektiv kan indkredse væsentlige sociale, sociokulturelle og psykosociale forhold, der indadtil i gruppen af dansksomaliere strukturelt påvirker (disponerer) dem til at entrere på arbejdsmarkedet på forskellig vis. Jeg har vist, hvordan den positionelle lidelse i nogle af dets aspekter tilmed er en tavs lidelse (Das 1997).

Den positionelle - herunder den tavse - lidelse opleves, som Bourdieu også selv er inde på, altid "indefra" (Bourdieu 1999:4). Den udspringer af en *oplevelse* af at have en inferiør position og status i relation til andre aktører, som indgår i samme felt - og

dermed andre muligheder end disse aktører. Derfor er det vigtigt at anlægge et fænomenologisk perspektiv i vores analyse.

Samtidig har vi i vores analyser brug for at anlægge en kognitiv vinkel. Den kognitive vinkel er vigtig, fordi et (strukturelt) fokus på, hvad der *disponerer*, ikke er tilstrækkeligt, hvis vi skal forstå folks handlinger og valg. Vi må nødvendigvis supplere med et fokus på, hvad der også *motiverer* individer. Som de kognitive antropologer har vist, er individer ikke nødvendigvis motiverede til strategisk at handle på det, de er bekendt med og anerkender som den "naturlige", det vil sige kulturelt acceptable, måde (D'Andrade 1992; Spiro 1987; Strauss 1992). Selvom mine informanter har mere eller mindre samme positionelle "kort på hånden" (Bourdieu 1991b), manøvrerer nogle tydeligvis mere ressourcefyldt end andre i dette landskab. For at forstå denne forskellighed har jeg vist, hvordan vi nødvendigvis må lave en kognitiv analyse af, hvilke overbevisninger om deres egne muligheder på arbejdsmarkedet, de har internaliseret i interaktion med andre, og som følgelig motiverer dem til at handle på forskellige (henholdsvis reaktive og proaktive) måder.

Jeg har samtidig i min analyse lagt vægt på at forstå mine dansksomaliske informanters handlinger i et eksistentielt perspektiv. Subjektiveringsprocessen, som mine informanter undergår, rækker langt ud over hvad Michel de Certeau (1984) beskriver som at opnå magt, overblik og vilje til at handle strategisk. Det er en proces, der først og fremmest kendetegnes ved, at personerne oplever og erfarer, at de får en personlig anerkendelse og støtte som de individer, de er. Det er med andre ord nødvendigt med en indsigt i, hvordan personer *erfarer* deres egne positionelle "kort på hånden". Menneskelig eksistens begribes altid kun i os selv, som Michael Jackson er inde på. Selvom menneskelig eksistens sjældent vedrører kun os selv, men derimod vores relationer til andre, kan vi konstatere, at *"it is grasped only within ourselves"* (Jackson 2005:xxviii). Alle mennesker søger mening i deres tilværelse (det er et eksistentielt vilkår), og denne mening med tilværelsen skabes, forstås og erfares kun som et subjektivt, fænomenologisk forhold.

Afsluttende anbefalinger

Jeg vil nu skifte perspektiv, og reflektere over, hvad man i et praktikerperspektiv kan lære af de foregående konklusioner. Jeg vil med andre ord forsøge at rette en konstruktiv kritik (Jöhncke 2002) afledt af afhandlingens analyser. Det konstruktive ligger i at komme med anbefalinger, der kan fremme praktiske løsninger og vise nye muligheder på området (ibid.).

Jeg opfatter det først og fremmest som en samfundsmæssig forpligtelse at gøre opmærksom på, hvordan ens forskningsresultater kan fremme praktiske løsninger. Jeg mener samtidig, det ville være ønskeligt, at flere akademikere så dette som både en forpligtelse og en mulighed. Lad mig på dette punkt give ordet til Pierre Bourdieu:

> "..jeg er af den faste overbevisning, at resultaterne af egentlig videnskabelige undersøgelser for enhver pris skal bringes ud til et bredere forum og til forskel fra nu indgå som en del af den offentlige debat, hvorved man kan lægge en vis dæmper på de værste udskejelser fra såkaldte videnskabelige journalister og kulturpersonligheder, der spiller en helt dominerende rolle i den trykte presse og de elektroniske medier. På den måde kan en del af den kritiske energi frisættes, der givetvis findes i den akademiske verden, men som ikke kan slippe ud. Dels på grund af et misforstået akademisk ideal, der forbyder *homo academicus* at blande sig i den journalistiske og politiske verdens vulgære debatter, og dels på grund af fastlåste måder at tænke og skrive på, der gør, at specialister finder det lettere og mere lukrativt akademisk set kun at lade frugterne af deres arbejde offentliggøre i videnskabelige tidsskrifter. Mange økonomer, som privat udtrykker deres foragt for den måde, journalister og nationalbankdirektører bruger deres teorier på, vil utvivlsomt blive stærkt ophidsede, hvis man påpeger, at deres tavshed i allerhøjeste grad er med til at legitimere politisk-økonomiske tiltag, som er uforsvarlige videnskabeligt set..."
>
> *(Pierre Bourdieu i "Modild. For en social bevægelse i Europa" 2001:11-12)*

I forlængelse af Bourdieus betragtninger skal det retfærdigvis nævnes, at det ikke kun er økonomer, men også antropologer og sikkert mange andre akademikere, som den nævnte opfordring kunne rettes til.

Jeg vil i det følgende komme med tre anbefalinger.

Coachende motivationsarbejde

Den første anbefaling ligger i direkte forlængelse af den analyse, som har vist, at en del møder mellem sagsbehandlere og dansksomaliske kvinder - stik mod intentionen - ender med, at kvinderne resignerer og opgiver det danske arbejdsmarked. I lyset af dette forhold anbefaler jeg, at de centrale arbejdsmarkedsaktører, primært sagsbehandlere, men også sproglærere og uddannelsesvejledere, der er i direkte kontakt med de resignerende, arbejdsløse borgere, målrettet gør en indsats for at møde den enkelte borger med nogle *positive overbevisninger* om, at borgeren (måske ikke i morgen, men i hvert fald på sigt) kan komme i arbejde og også gerne vil i arbejde.

Nogle sagsbehandlere forsøger allerede ihærdigt at møde kvinderne med nogle positive overbevisninger. Det ved jeg fra enkelte interviews med sagsbehandlere og fra diskussioner i forbindelse med foredrag, jeg har holdt for sagsbehandlere. Men andre sagsbehandlere (og tilsyneladende også sproglærere) møder desværre kvinderne med en negativ overbevisning om, at det vil blive meget svært, hvis ikke ligefrem umuligt for disse kvinder at få arbejde, blandt andet fordi de bærer tørklæde (specielt hvis der er tale om djelbab). Konsekvensen er, at nogle meget væsentlige arbejdsmarkedsaktører i deres vejledning af dansksomaliske kvinder tilpasser denne vejledning til et de facto diskriminerende arbejdsmarked. Et arbejdsmarked, der i hvert fald indenfor nogle brancher diskriminerer kvinder med tørklæde. Dermed bidrager disse aktører (utilsigtet) til aktivt at reproducere de diskriminerende strukturer i samfundet.

Tilsyneladende bliver den negative overbevisning hos nogle sagsbehandlere yderligere styrket, hvis kvinden samtidig - som det ofte er tilfældet for dansksomaliske kvinder - er enlig mor til flere børn[268]. Det er imidlertid værd at erindre, at de enlige mødre, som tidligere nævnt, er særdeles motiverede for at komme i arbejde, fordi de gerne vil være en positiv rollemodel for deres børn.

[268] Jf. kapitel 5 i denne afhandling.

Sandsynligvis er det ikke kun dansksomaliske kvinder, der mødes med negative overbevisninger fra sagsbehandleres side. I hvert fald fremgår det af LG Insights analyse, at det er en udpræget holdning blandt sagsbehandlere, at det ikke tjener noget formål at være fokuseret på jobperspektivet for hovedparten af kvinder med ikke-vestlig baggrund. Blandt andet fordi deres kvalifikationer vurderes at være langt fra de krav og vilkår, som der stilles på det danske arbejdsmarked (LG Insight 2005:96). Derfor er denne anbefaling også relevant i relation til andre langtidsledige borgere.

Når det er udfordrende, men også nødvendigt, som praktiker at gøre en *bevidst* indsats, for at møde borgeren med nogle positive overbevisninger, hænger det for det første sammen med den mere eller mindre ubevidste prægning eller internalisering af selvansvarlighedsdiskursen, som sagsbehandlere er modtagelige overfor - præcis ligesom andre borgere i samfundet. Denne diskurs følger en tankegang om, at den enkelte indvandrer er eneansvarlig for at komme i arbejde, og blot skal tage sig sammen eller alternativt "presses" til at søge jobs. Desuden er der risiko for, at sagsbehandlere - præcis ligesom andre borgere i samfundet - tænker, at kvinden først kan blive integreret på arbejdsmarkedet, når hun har lagt tørklædet (fordi hun skal være *lige* som os, det vil sige så *ens* som overhovedet muligt).

For det andet er det nødvendigt med en bevidst indsats, fordi mange sagsbehandlere givetvis i mødet med kvinden på den anden side af bordet ubevidst vil være tilbøjelige til at tolke det resignerende og opgivende kropssprog, som kvinden udtrykker, som et udtryk for, at der for denne kvinde er lang vej - hvis realistisk set overhovedet nogen vej - til arbejdsmarkedet. Her er det vigtigt at huske på, at kvinderne dybest set er meget motiverede for at komme i arbejde[269], men at deres motivation skjuler sig bag et kropssprog, der signalerer opgivelse og resignation, og en jobsøgningsadfærd, der er udtalt reaktiv.

Udfordringen i forhold til at skabe et konstruktivt møde med den arbejdsledige kvinde (der tilsyneladende har opgivet at komme ind på arbejdsmarkedet) udspringer også af et dilemma, der har mere institutionel-politisk karakter. For hvad er sagsbehandlerens rolle egentlig - hvordan er den defineret fra det sociale systems side, og forudgående fra det politiske system, der definerer ønskede mål, rammer og redskaber for sagsbehandlernes arbejde?

---

[269] På den måde, at de har nogle stærke positive værdier i forhold til at blive selvforsørgende og en stærk væk-fra motivation i forhold til at "komme ud af" kontanthjælpssystemet, jf. analysen i kapitel 7.

Arbejdsmarkedspolitisk mener jeg, at man aktuelt i Danmark i stor udstrækning tænker i behavioristisk orienterede metoder til adfærdsændring som en vej til at opfylde eller indfri det overordnede mål (at borgeren bliver "arbejdsparat"). Tanken i behaviorismen er, at menneskelig adfærd kan indlæres automatisk på baggrund af enten forudgående stimuli eller gennem konsekvent belønning eller straf[270]. Man forsøger at korrigere indvandrere og flygtningegruppers jobsøgningsadfærd ved eksempelvis at tilføre dem øgede økonomiske incitamenter for at arbejde (indførelse af starthjælp), ved konsekvent økonomisk at straffe dem (trække i kontanthjælpen), hvis de ikke tager imod et aktiveringstilbud[271], eller ved - som det sidste nye - helt at fratage dem kontanthjælpen, hvis de ikke har haft et lønnet arbejde i et vist antal arbejdstimer indenfor det sidste år[272].

Problemet ved den behavioristisk orienterede tilgang er, at man dermed i det sociale system kommer til at skabe et møde, hvor det ikke er den anden (borgeren), der er i centrum, men alene målet (det sted, hvor borgeren ikke er - endnu).

Jeg er langt fra den eneste, der har noteret mig det problematiske i behaviorismen. Charles Taylor (1985) fremhæver behaviorismen som et historisk eksempel på en teori om menneskelig handling/adfærd, der *ikke* har blik for intentionalitet og motivation. Et menneskesyn, som Taylor mener stadig genfindes i mange moderne praksisser (økonomiske, videnskabelige, teknologiske, psykoterapeutiske og så videre), selvom man for længst har afvist behaviorismen som en passende teori.

Det, jeg anbefaler i stedet, er en tilgang til mødet mellem sagsbehandler og borger, hvor udgangspunktet for måden, hvorpå man møder et andet menneske - som Søren Kierkegaard skriver - først og fremmest er *at forstå, hvad den anden forstår*[273]. Det kræver tid (ressourcer i systemet), og det kræver empati og færdigheder i at spørge ind til og forstå, hvordan personen aktuelt opfatter sine egne muligheder for at komme

---

[270] Der refereres her i behavioristiske termer til klassisk (pavloviansk) betingning og instrumentel eller operant betingning. *Klassisk betingning* var den indlæringsform Ivan P. Pavlov studerede i sine berømte hundeforsøg, og som omhandler ikke-viljestyrede reaktioner, herunder emotionelle oplevelser og autonome kropslige reaktioner (Haugaard 2004:62). I *instrumentel betingning*, som især er undersøgt af Buurhus F. Skinner, søger man derimod spontant at fremkalde en bestemt adfærd ved en efterfølgende belønning eller forstærkning (ibid.).

[271] Jf. TV-indslaget fra Mjølnerparken i kapitel 6.

[272] Inden den 1. april 2007 skal ægtefæller, hvor begge er på kontanthjælp, med visse undtagelser hver især have haft, hvad der svarer til én måneds lønarbejde (150 timer), ellers mister den ene part kontanthjælpen. Efter 1. april 2008 skal man have haft 300 timer. Reglen, som er indført af Regeringen og Dansk Folkeparti i november 2006, er især møntet på indvandrerpar, og Arbejdsdirektoratet skønner at op mod 6.000 par vil blive omfattet af reglen (Dagbladet Information 22. november 2006).

[273] Denne tilgang til mødet kan beskrives som en kognitiv og eksistentiel fænomenologisk tilgang.

i arbejde - og, måske vigtigst af alt, forstå hvordan denne specifikke overbevisning er blevet skabt i interaktion med andre, og dermed også potentielt kan *ændres* gennem en positiv og støttende relation.

Helt konkret anbefales det:

- **At træne sagsbehandlere (og eventuelt uddannelsesvejledere) i coachende kognitive spørgeteknikker, og**
- **At sætte flere ressourcer (tid) af til vejledningen og de coachende samtaler med de ledige borgere.**

Coachende motivationsarbejde i det sociale system vil i højere grad, end det i dag er tilfældet, opbygge, fastholde og styrke motivationen hos den ledige til at søge arbejde. Min anbefaling går altså i retning af, at sagsbehandleren udover sin vejledende og informerende rolle også skal trænes i at indtage en mere coachende rolle overfor den ledige. Det kræver træning i kognitive spørgeteknikker.

De kognitive spørgeteknikker - som er kendt indenfor forskellige kognitive discipliner, blandt andet coaching - udmærker sig dels ved, at de kan afdække, hvilke overbevisninger borgeren har om sine egne muligheder for at komme i arbejde, og dels ved, at de dernæst kan hjælpe med at opbygge mod, ressourcer og ansvar hos borgeren til aktivt at søge arbejde (eller komme i gang med uddannelse).

Eksempler på kognitive spørgeteknikker kunne eksempelvis lyde:

Hvordan ved du, at det forholder sig sådan...(at du ikke kan få et arbejde)?,

Hvad skal der til....(for at du kan komme i arbejde)?

Hvad er det, du mangler....eller har brug for...?

Man fokuserer på ressourcer og behov for tiltag. Det er naturligvis en forudsætning, at sagsbehandleren *selv* tror på, at det (i hvert fald på sigt) kan lade sig gøre for borgeren at komme i arbejde, hvis spørgeteknikkerne skal have en positiv effekt.

Til det sidste punkt omkring ressourcer skal nævnes, at det med stor sandsynlighed vil være en god investering. I dag bruges mange ressourcer på aktivering og andre såkaldt jobskabende foranstaltninger (praktikophold m.v.). De fleste af mine dansk-somaliske informanter har gennemgået flere sådanne forløb. Disse forløb har imidlertid ikke styrket de omtalte kvinders tro på, at det vil lykkes dem en dag at få et arbejde i det danske samfund.

Med Regeringens integrationsplan "En ny chance til alle" (vedtaget i maj 2005) er uddannelsesindsatserne nu blevet udbygget. Der er afsat 580 millioner kroner til en indsats i de kommende år, der blandt andet skal skabe flere praktiske indgange til uddannelser, test af tosprogede børns danskkundskaber og praktik- og mesterlære-pladser til de unge. Desværre vil vi ikke se det fulde udbytte af disse udmærkede initiativer, hvis en del borgere efter endt praktikplads, uddannelsestiltag og aktiveringsforløb *stadig* har en begrænsende overbevisning om, at det (nok alligevel) aldrig vil lykkes dem at få et rigtigt job. Hvis man derimod sideløbende gennem et coachende motivationsarbejde styrker en positiv overbevisning hos borgeren om, at det *kan* betale sig at søge jobs, så vil de nævnte indsatser være en god investering.

En bred uddannelsesstrategi

Min anden anbefaling går i lyset af tre omstændigheder på at motivere og støtte endnu flere arbejdsledige dansksomaliere (og andre etniske minoriteter) i at komme i gang med at gennemføre forskelligartede uddannelser. For det første findes der så få ufaglærte jobs i Danmark i dag, at uddannelse er den mest fornuftige strategi at satse på, hvis man på sigt skal have en god chance for at opnå og fastholde en status som selvforsørgende i det danske samfund. For det andet kan jeg positivt konstatere (jf. kapitel 7), at blandt de af mine dansksomaliske informanter, der er i arbejde, og som har taget en uddannelse i Danmark (14 ud af 20), har så godt som alle fundet et job, der matcher disse uddannelsesmæssige kvalifikationer (13 ud af 14). For det tredje er det nødvendigt at satse målrettet på uddannelsesstrategien, fordi i hvert fald en del (af såvel mine mandlige som kvindelige) dansksomaliske informanter synes at have afskrevet uddannelsesstrategien. For kvindernes vedkommende ofte på grund af erfaringer med manglende opbakning fra deres sagsbehandlere (typisk til sygeplejerske og pædagog uddannelserne). Andre synes at have droppet ambitionerne om uddannelse, fordi de økonomisk har svært ved at se, hvordan de skal forsørge familien på Statens Uddannelsesstøtte (derfor vil de hellere satse på at finde et ufaglært job). Man kunne forestille sig, at disse forhold ikke kun gør sig gældende for en del dansksomaliere, men også for andre indvandrere og flygtninge.

Der er brug for, at politiske beslutningstagere og centrale arbejdsmarkedsaktører i det sociale system mere bredt opfordrer indvandrere og flygtninge til at gå i gang med forskelligartede uddannelser, end det aktuelt er tilfældet. Ikke mindst i forhold til kvinder, der i hvert fald, når det gælder dansksomaliere i dag primært indstilles til

social- og sundhedsassistent eller pædagogmedhjælperuddannelsen. De nævnte aktører må lytte mere til, hvilke uddannelsesønsker, kvinderne selv har (og så støtte op om dem). Dels er det nødvendigt, fordi kvinderne - når de ikke møder opbakning omkring deres egne ønsker - simpelthen ofte dropper uddannelsesambitionen. De resignerer og opgiver at komme i arbejde. Dels er det nødvendigt, for at modvirke den indirekte diskrimination, der i dag eksisterer i uddannelsesvejledningen, hvor kvinderne som nævnt næsten udelukkende stilles to valgmuligheder i sigte[274]. Som en sagsbehandler, jeg har interviewet, siger:

> *"Mange af mine kollegaer synes, at indvandrerkvinder er særlig gode til sosu-uddannelsen. Færre og færre danske kvinder gider desuden at søge ind. Det er rationalet bag at målrette sosu-kampagnen mod indvandrerkvinder."*

Faktum er, at mange dansksomaliske kvinder såvel som deres døtre (der tilsyneladende også opfordres af deres uddannelsesvejledere til at tage sosu-uddannelsen)[275] ofte har andre ambitioner med hensyn til job og uddannelse. For eksempel at blive sygeplejerske eller handicapkører. De ønsker bliver desværre ofte fejet af bordet med begrundelsen "det kan du ikke blive, når du bærer tørklæde". Eller ud fra rationalet: disse kvinder vil egne sig bedst til sosu-uddannelsen qua deres "kultur" eller "tradition". Selvom hjemmeplejen aktuelt er en reel jobåbning på det danske arbejdsmarked, er det problematisk, at der så målrettet stiles mod at få indvandrerkvinder og deres døtre til at søge ind på uddannelserne. I højere grad end deres mødre har netop de unge kvinder i 20 års alderen (og yngre), som af deres uddannelsesvejledere rådes til at gå i gang med sosu-uddannelsen, *potentialet* til at gå i gang med andre uddannelser. De taler typisk perfekt dansk, har gennemført en skoleuddannelse i Danmark og har qua deres alder et personligt livsforløb foran sig, der potentielt kunne rumme længerevarende uddannelses- og karriereforløb af meget forskellig art. Desuden er det i forhold til alle indvandrerkvinder - uanset alder - nødvendigt at komme den antagelse til livs, at indvandrerkvinder *ikke* tænker og handler ud fra de prestigesystemer og værdsættelser, der eksisterer mere generelt i majoritetssamfundet (og aldrig vil komme til det). Den udbredte forestilling om, at *de andre* er "slave" af deres kultur, mens *vi* i majoritetsbefolkningen omvendt er frie af denne bagage, og derfor kan træffe mere individualiserede valg, er en af de væsentligste forhindringer

[274] Jf. "Du kan blive sosu-assistent eller pædagogmedhjælper", i kapitel 5.
[275] Jf. analyse i kapitel 5.

for en inkluderende medborgerskabsstrategi og -politik fra majoritetssamfundets side. Mange dansksomaliske kvinder (og deres børn) synes faktisk, at mange andre uddannelser *er* mere attraktive.

Mentorordninger

Den tredje, og sidste, anbefaling er, at man ikke bare fra Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integrations side, men først og fremmest i kommunerne satser målrettet på at indføre mentorordninger i forskellige afskygninger. Analysens konklusioner viser entydigt, at mentor-mentee lignende relationer udgør den mest positive faktor i forhold til at fremme en proaktiv jobsøgningsadfærd (og en orientering mod et aktivt medborgerskab i det danske samfund).

Der eksisterer allerede glimrende mentorordninger rettet mod etniske minoriteter. For eksempel KVINFOs mentornetværk, der har afdelinger i København, Århus, Odense og Esbjerg, og som er finansieret af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Derudover Matchworker, der holder til i Århus, og er finansieret af Den Europæiske Socialfond. Desuden findes der også frivilligordninger hos Dansk Flygtningehjælp og hos Besøgstjenesten hos Hovedstadens Røde Kors.

Alle disse mentorordninger (eller mentorlignende ordninger) bygger på frivillige kræfter. Det er primært majoritetsdanskere, der frivilligt melder sig som mentorer, men det kan også være etniske minoriteter. Frivilligt arbejde er der god og lang tradition for i Danmark. Imidlertid vil det være uhensigtsmæssigt, hvis man fra statens og kommunernes side *alene* satser på at overlade vigtige mentoropgaver til frivillige kræfter. Mentorordninger bør ikke udelukkende individualiseres på denne måde. Det er i dag en foretrukken strategi at bruge "etniske rollemodeller" som mentorer. Tanken om at bruge etniske minoriteter, der har klaret sig godt (gennemført en uddannelse, og er kommet i arbejde) som primus motorer er meget aktuel i diverse integrationsprojekter. For eksempel er det en af hjørnestenene i Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integrations igangværende kampagne "Brug for alle unge" og også i et nyligt afsluttet projekt, som Det Somaliske Netværk har fået finansiel støtte til at gennemføre (i samarbejde) med det samme ministerium. I dette projekt ”Somaliere i arbejde – hvor der er vilje, er der en vej”, der er gennemført i 2004-2005, er en gruppe frivillige dansksomaliske ressourcepersoner blevet udpeget til at fungere

som mentorer. Mentorernes rolle har været at stå til rådighed for myndigheder, erhvervsliv og arbejdsløse dansksomaliere. Imidlertid måtte man i evalueringen af projektet konstatere, at det har været vanskeligt at fastholde disse mentorer som centrale personer i projektet (Dansk Flygtningehjælp 2005). Ikke på grund af manglende engagement, men på grund af en generel problematik: Manglende tidsressourcer. Mentorerne er selv i arbejde, og må derfor lægge den frivillige indsats i mentorarbejdet udenfor normal arbejdstid.

Denne problematik gør det generelt vanskeligt at fastholde såkaldt ”etniske rollemodeller” som frivillige mentorer. (Formentlig er det den samme udfordring i forhold til majoritetsdanske mentorer.) Jeg har også i denne afhandling vist, hvordan problematikken konkret er kommet til udtryk for to af mine informanter, der har valgt at distancere sig fra (arbejdsløse) dansksomaliere, fordi de simpelthen ikke magter at påtage sig en masse mentorlignende opgaver overfor disse personer. Begge begrunder det med, at de henholdsvis har et job og en uddannelse at passe i deres eget liv.

Selvom de frivillige indsatser udspringer af gode initiativer og helt sikkert i mange tilfælde bærer frugt, vil det altså være uhensigtsmæssigt alene at satse på frivillighed. Overskud og kontinuitet er vigtige komponenter i et hvilket som helst mentorarbejde. Skal mentorarbejdet optimeres i større (samfundsmæssig) skala, hvilket denne analyses konklusioner klart giver anledning til at anbefale, så skal mentorordninger således *professionaliseres* i langt højere grad.

Konkret vil jeg anbefale to ting:

- **At kommuner fuldtidsansætter en (eller flere) mentorer, der kan bistå flygtninge eller indvandrere i job- og uddannelsessøgning.**

Disse personer skal skabe de frugtbare mentor-mentee relationer ved at lave opsøgende arbejde i de områder, hvor indvandrere og flygtninge bor (og også opsøgende arbejde i forhold til arbejdsgivere i kommunen). Personerne skal altså primært befinde sig "ude i marken". Personerne må meget gerne have en anden etnisk baggrund end dansk, og således selv være en positiv rollemodel for andre etniske minoriteter. Alternativt skal det være en majoritetsdansker med gode interkulturelle kompetencer og evner til at lave feltarbejde og opbygge sociale relationer. Jeg er bekendt med, at Rødovre Kommunes arbejdsmarkedsafdeling har haft en sådan mentor ansat i en årrække med stor succes (blandt andet for mange unge dansk-somaliere, der med mentorens mellemkomst har fået adgang til fritidsjobs).

Den næste anbefaling går på:

- **At man indfører mentorordninger i det sociale system, således at ledige automatisk bliver tilknyttet en personlig mentor (der er trænet i coaching).**

Disse mentorer skal yde en kontinuerlig aktiv og støttende coaching indsats overfor de ledige borgere i relation til job- og uddannelse.

Jeg er i det foregående kommet med nogle konkrete anbefalinger til, hvilke tiltag det vil være hensigtsmæssigt at prioritere i en indsats rettet mod dansksomalieres arbejdsmarkedsintegration. Jeg er overbevist om, at det er realistisk at nå positive resultater med en målrettet indsats, der følger disse anbefalinger, ikke mindst fordi der trods alt er tale om en relativt lille gruppe. Dansksomaliere i den arbejdsdygtige alder udgør som tidligere nævnt i alt 8.732 personer (jf. kapitel 2)[276]. Samtidig mener jeg, at man sandsynligvis vil kunne anvende flere af de nævnte anbefalinger overfor andre grupper af langtidsledige, herunder majoritetsdanskere.

Som det fremgår, er anbefalingerne direkte udledt af, hvad jeg i afhandlingens analyser har kunnet konstatere gør en forskel for, om dansksomaliere enten proaktivt vælger at søge jobs (og tror på deres egne muligheder i samfundet) eller omvendt resignerer og opgiver arbejdsmarkedet til trods for, at de er meget motiverede for at komme i arbejde. Det er igennem et personligt engagement i det konkrete møde med dansksomaliere, at jeg har erfaret dette. Her vil jeg nævne, hvad der specielt har været vigtigt i dette møde - og som altså i sidste instans har bidraget til de konklusioner og anbefalinger, jeg i det foregående har præsenteret.

For det første har det været afgørende, at jeg har indtaget nogle specifikke sociale roller og positioner i relation til mine informanter, som har ført til, at vi begge har opfattet os som "givere" og modtagere" i relationen. For det andet har det været afgørende, at jeg løbende har forsøgt at fastholde en kritisk undersøgende position i forhold til de mennesker, udsagn og relationer, som jeg har studeret. Jeg har bevidst ønsket at rette en radikal kritik (Jöhncke 2002) med min analyse. Jeg har således valgt at stille mig i en undrende position, hvor ”common sense” forståelser ikke tages for givet. I stedet har jeg forsøgt at afdække de mere eller mindre uartikulerede antagelser, som ligger til grund for mine informanters udtalelser og handlinger såvel som til grund for nogle af de dominerende diskurser om indvandrere, flygtninge og arbejde, der eksisterer i majoritetssamfundet.

[276] Tal fra Danmarks Statistik - opgjort i november 2004.

Jeg er overbevist om, at begge disse forhold er afgørende ikke blot i det antropologiske feltarbejde og i den antropologiske analyse, men i allerhøjeste grad også i det praktiske integrationsarbejde i relation til dansksomaliere (og andre borgere).

Litteraturliste

AAA (American Anthropological Association)
1971 *Statements on Ethics.* http://www.aaanet.org/stmts/ethstmnt.htm

AAA (American Anthropological Association)
1998 *Code of Ethics of the American Anthropological Association Approved June 1998.* http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm.

Aron, Raymond
1971 *Main Currents in Sociological Thought.* Vol. 2 Max Weber, s.185-258. New York: Vintage Books

Akhlaq, Ahmad
2005 *Getting a job in Finland. The Social Networks of Immigrants from the Indians Subcontinent in the Helsinki Metropolotan Labour Market.* Helsinki University.

AMID
2002 *Integrationsforskningen i Danmark 1980-2002.* Gennemført af AMID; Akademiet for Migrationsstudier i Danmark, for Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, oktober 2002.

Amit, Vered & Nigel Rapport
2002 The Trouble with Community: Anthropological Reflections on Movement, Identity and Collectivity. London: Pluto.

Andersen, John & Birte Siim
2004 *The Politics of Inclusion and Empowerment. Gender, Class and Citizenship*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.

Anderson, Benedict
1983 *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

Ankestyrelsen
2005 *Ikke-vestlige børns længerevarende udlandsophold. Ankestyrelsens undersøgelser.* Marts 2005.

Appadurai, Arjun
1991 Global Ethnoscapes. Notes and Queries for a Transnational Anthropology. I: Richard G. Fox (red.): *Recapturing Anthropology. Working in the Present.* Santa Fe: School of American Research Press.

Arbejdsmarkedsstyrelsen
2001 Undersøgelse af flaskehalse på det danske arbejdsmarked 1999. København: Arbejdsmarkedsstyrelsen

Balibar, Etienne
1991 Is There a "Neo-Racism?". Kapitel 1 i: *Race, Nation and Class. Ambiguous Identities*. Etienne Balibar & Immanuel Wallerstein. London: Verso.

Barth, Fredrik
1966 *Models of Social Organization*. London: Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

Barth, Fredrik
1969 *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture difference*. Bergen: Universitetsforlaget.

Barth, Fredrik
1986 The Analysis of Culture in Complex Societies. I. *Ethos 3-4*, s.120-142.

Bernard, H. Russell
1994 *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches.* Second Edition. Sage Publications.

Berne, Eric
1995(64) *Hvad er det vi leger? Menneskets relationspsykologi*. Oversat fra amerikansk efter "Games People Play. The Psychology of Human Relationship" (første gang udgivet i 1964). Udgivet på Gyldendal i 1995.

Bian, Yanjie & Soon Ang
1997 Guanxi Networks and Job Mobility in China and Singapore". I: *Social Forces 75, 3:981-1005.*

Bloch, Maurice
1994 Language, Anthropology, and Cognitive Science. I: *Assessing Cultural Anthropology*. Robert Borofsky (red.). New York: McGraw-Hill, Inc. Oprindelig udgivet i 1991.

Born, Asmund & Per H. Jensen
2005 Individualising citizenship. I: Jørgen Goul Andersen et. al (red.): *The Changing Face of Welfare*. Bristol: Policy Press.

Bourdieu, Pierre
1977 *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron
1977 *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage Publications.

Bourdieu, Pierre
1990a *The Logic of Practice.* Cambridge: Polity.

Bourdieu, Pierre
1990b *In Other Words - Essays Towards a Reflexive Sociology.* Oxford: Polity Press.

Bourdieu, Pierre
1991 *Language and Symbolic Power.* Cambridge: Polity.

Bourdieu, Pierre
1999 *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society.* Pierre Bourdieu *et al.* Polity Press. (Første gang udgivet i 1993; *La Misère du Monde.)*

Bourdieu, Pierre
2001 *Modild. For en social bevægelse i Europa.* København: Hans Reitzels Forlag.

Brochmann, Grete
2003 *Rettigheter og tilhørighet – å være medborger i et flerkulturelt samfunn.* Sociologi i dag. Årgang 33, Nr. 4/2003:s. 5-26.

Brørup, Mogens & Lene Hauge & Ulrik Lyager Thomsen
1993 *Psykologibogen - om børn, unge og voksne.* Redigeret af Mogens Brørup, Lene Hauge & Ulrik Lyager Thomsen. Gyldendals Uddannelse.

Bulmer, Martin & John Solomos
2004 *Researching Race and Racism.* Martin Bulmer & John Solomos (eds.). London & New York: Routledge.

Bundgaard, Helle
2004 Normalitet. Positioner og kategoriseringsprocesser i det institutionelle rum. I: K. Hastrup (red.): *Viden om verden. En grundbog i antropologisk analyse:* 95-118. Hans Reitzels Forlag.

Burr, Rachel
2006 *Vietnam's Children in a Changing World.* Rutgers University Press.

Bærenholdt, Jørgen Ole & Niles Aarsæther
2002 Coping Strategies, Social Capital and Space. I: *European Urban and Regional Studies 9(2):151-165.*

Catinet Research
2004 *IntegrationsStatus 2. Halvår 2004. Målgruppe flygtninge og indvandrere i Danmark.* Survey undersøgelse foretaget for dagbladet Information, og omtalt i Information d.21. februar 2005.

Carmichael, Stokely & Charles V. Hamilton
1967 *Black Power. The Politics of Liberation in America.* London.

Caplan, Pat
2003 *The Ethics of Anthropology. Debates and Dilemmas.* Pat Caplan (ed.). London & New York: Routledge.

Cavell, Stanley
1997 Comments on Veena Das' Essay "Language and Body: Transactions in the Construction of Pain". I: *Social Suffering.* Arthur Kleinman, Veena Das & Margaret Lock (red.). University of California Press.

Clifford, James & George E. Marcus
1986 *Writing Culture: the poetics and politics of ethnography.* A School of American Research advanced seminar. Berkeley: University of California Press.

Dahl, Vadum Ole
1993 *Grundbog i NLP. Kommunikation og Terapi. Bind 1.* Jørgen Paludans Forlag.

Dahl, Vadum Ole
1995 *Grundbog i NLP. Kommunikation og Terapi. Bind 2.* Jørgen Paludans Forlag.

Dahl, Jeanette E. & Vibeke Jakobsen & Ruth Emerek
1998 *Indvandrere og arbejdsmarkedet: INDEA-projektet.* Aalborg: Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet.

Dalsgaard, Anne Line
2000 *Matters of Life and Longing. Female Sterilisation in Northeast Brazil.* Ph.d.-afhandling. Institut for Antropologi, Københavns Universitet. December 2000.

Dandadell, Dorete
2000 *Barrierer for ansættelse af højtuddannede med anden etnisk baggrund end dansk.* Undersøgelse rekvireret af Fagblade mod fremmedhad. Vilstrup Research.

D'Andrade, Roy & Claudia Strauss
1992 *Human Motives and Cultural Models.* Cambridge University Press.

D'Andrade, Roy
1992 Schemas and Motivations. I: *Human Motives and Cultural Models:* 23-45. Roy D'Andrade & Claudia Strauss (red.). Cambridge University Press.

Dansk Flygtningehjælp
2005 *Evaluering af kampagnen: ”Somaliere i arbejde –hvor der er vilje er der en vej”.* Dansk Flygtningehjælp. April 2005.

Das, Veena
1997 Language and Body: Transactions in the Construction of Pain. I: Arthur Kleinman, Veena Das & Margaret Lock (red.): *Social Suffering.* University of California Press.

Dansk Flygtningehjælp
2005 *Evaluering af kampagnen: "Somaliere i arbejde –hvor der er vilje er der en vej"*. Dansk Flygtningehjælp, København, april 2005.

Danziger, Kurt
1990 Generative metaphor and the history of psychological discourse. I: Constructing the subject : Historical origins of psychological research. Cambridge University Press.

De Certeau, Michel
1984 *The Practice of Everyday Life.* University of California Press.

Degni, Filio & Seppo Pöntinen & Mulki Mölsä
2006 Somali Parents' Experiences of Bringing up Children in Finland: Exploring Social-Cultural Change within Migrant Households. I: *Forum: Qualitative Social Research, Volume 7, No. 3, Art. 8, May 2006.*

Desjarlais, Robert
1996 The office of reason: on the politics of language and agency in a shelter for "the homeless mentally ill". I: *American Ethnologist, Vol. 23(4): 880-900.* American Anthropological Association.

Dirk, Nan & Hendrik Derk Flap
1988 With a Little Help from my Friends: Social Resources as an Explanation of Occupational Status and Income in West Germany, The Netherlands, and the United States. I: *Social Forces 67, 2:452-472*

Ejrnæs, Anders
2006 *Fleksibilitet - mangfoldighed eller segregering. En analyse af den etniske opdeling på det private arbejdsmarked*. Ph.d.-afhandling ved Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitetscenter

Ejrnæs, Morten & Gorm Gabrielsen & Per Nørrung
2004 *Social opdrift, social arv.* Akademisk Forlag.

Elsborg, Steen & Trine Juul Hansen & Vagn Rabøl Hansen
1999 *Den sociale arv og mønsterbrydere.* Danmarks Pædagogiske Institut.

Fadel, Holm Ulla & Hervik, Peter & Vestergaard, Gitte
1999 De "besværlige" somaliere. I: P. Hervik (red.): *Den generende forskellighed*: 171-213. Hans Reitzels Forlag, København.

Feagin, Joe R. & Douglas Lee Eckberg
1980 Discrimination: Motivation, Action, Effects, and Context. I: *Annual Review Sociology 1980, 6:1-20.*

Fenger-Grøn, Carsten & Kamal Qureshi & Tøger Seidenfaden
1993 *Når du strammer garnet. Et opgør med mobning af mindretal og ansvarsløs asylpolitik.* Carsten Fenger-Grøn, Kamal Qureshi & Tøger Seidenfaden (red.). Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Fink-Nielsen, Mette & Nauja Kleist
2000 *Tilhørsforholdets politikker. En analyse af hvorfor så få somaliere repatrierer fra Danmark.* Speciale på Internationale Udviklingsstudier og Historie. Roskilde Universitetscenter, oktober 2000.

Finansministeriet
2002 *Fordeling og incitamenter.* Udgivet af Finansministeriet d. 19. juni 2002.

Freud, Anna
1962 *Jeg'et og forsvarsmekanismerne.* København: Hans Reitzels Forlag.

Gammeltoft, Tine
2003 Forholdet til den anden. I: *Ind i verden: en grundbog i antropologisk metode.* Kirsten Hastrup (red.). Hans Reitzel.

Gaasholt, Øystein & Lis Togeby
1995 *I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere.* Politica.

Geertz, Clifford
1973 *The Interpretation of Cultures: selected essays.* New York: Basic Books.

Geertz, Clifford
2000 Thinking as a Moral Act: Ethical Dimensions of Anthropological Fieldwork in the New States. I: *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics.* Clifford Geertz. Princeton University Press. Articles previously published chiefly 1983-1999.

Giddens, Anthony
1996 *Modernitet og selvidentitet: selvet og samfundet under sen-moderniteten.* København: Hans Reitzels Forlag.

Goffmann, Erving
1984(63) *Stigma, Notes on the management of Spoiled Identity.* Penguin Books. Første gang publiceret i Pelecan Books 1963.

Godbout, Jacques T., i samarbejde med Alain Caillé
2000 *The world of the gift.* Oversat fra fransk af Donald Winkler. Montreal : McGill-Queen's University Press.

Granovetter, S. Mark
1983 The strength of weak ties: A network theory revisited. I: *Sociological Theory (1), 1983.*

Grauslund, Pia
2005 *En analyse af medborgerskabsbegrebet ud fra et integrationsperspektiv.* Arbejdspapir nr. 11. Afdeling for Antropologi og Etnografi – Moesgård.

Grillo, Ralph
1985 *Ideologies & institutions in urban France. The representations of immigrants*. Cambridge University Press.

Gullestad, Marianne
1992 Egalitarian Individualism. I: *The Art of Social Relations. Essays on culture, social action and everyday life in Modern Norway*: 183-200. Scandinavian University Press: Oslo. (Oprindelig udgivet i: Ethnologia Scandinavia 21, 1991).

Gullestad, Marianne
2004 Blind Slaves of our Prejudices: Debating "Culture" and "Race" in Norway. I: *Ethnos, Vol. 96:2, June 2004:* 177-203. Routledge Journals.

Gullestad, Marianne
2006 *Plausible Prejudice. Everyday experiences and social images of nation, culture and race.* Oslo: Universitetsforlaget.

Gundel, Joakim
2003 Landet med mere end én historie - Somalia efter 1995. I: *Somalia - Flygtninge, baggrund, historie.* Dansk Flygtningehjælp, januar 2003.

Gupta, Akhil & James Ferguson
1992 Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference. I: *Cultural Anthropology, Vol. 7, No. 1, February 1992.*

Hacking, Ian
1986 Making up People. I: Thomas C. Heller, Morton Sosna & David E. Willerby (red.): *Rationality and Relativism.* Oxford.

Hansen, Niels-Erik & Lars Adam Rehof
1997 *Når dansk ret ikke giver dit ret! Håndbog om klagemuligheder i forbindelse med racediskrimination.* 2. Udvidet og revideret udgave. Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination. København.

Hansen, Finn Kenneth & Henning Hansen
2004 *Starthjælp og introduktionsydelse - Hvordan virker ydelserne?* Center for Alternativ Samfundsanalyse (CASA), april 2004.

Hansen, Peter
2006a *Khat Sub-Cluster Report. Basic Services and Protection of Vulnerable Groups.* UN/WB Somali Joint Needs Assessment. March 2006.

Hansen, Peter
2006b *Revolving Returnees. Meanings and Practices of Transnational Return among Somalilanders.* Ph.d.-afhandling, Institut for Antropologi. Københavns Universitet. Forventes udgivet i 2007.

Harris, Marvin
1976 History and Significance of the Emic/etic distinction. I: *Annual Review of Anthropology, Vol. 5 (1976):* 329-350.

Hartje, Steffen
2002 *Aktivt medborgerskab, demokratiudvikling og globalisering.* Århus: Fritid og Samfunds Forlag.

Hastrup, Kirsten & Jan Ovesen, Knud-Erik Jensen, Jacob Clemmesen & Kirsten Ramløv
1975 *Den ny antropologi.* Borgen/Basis.

Hastrup, Kirsten
1992 *Det antropologiske projekt - om forbløffelse.* Nordisk Forlag.

Hastrup, Kirsten
2003 *Ind i verden: en grundbog i antropologisk metode.* Kirsten Hastrup (red.). Hans Reitzel.

Hastrup, Kirsten
2004a Getting it right. Knowledge and evidence in anthropology. I: *Anthropological Theory. Vol. 4(4): 455-472.* Sage Publications.

Hastrup, Kirsten
2004b Refleksion. Vidensbegreber og videnskab. I: *Viden om Verden. En grundbog i antropologisk analyse.* Kirsten Hastrup (red.): 409-427.

Hastrup, Kirsten
2004c *Kultur. Det fleksible fællesskab.* Aarhus Universitetsforlag.

Hedetoft, Ulf
1995 *Signs of Nation. Studies in the Political Semiotics of Self and Other in Contemporary European Nationalism.* Dartmount.

Hedetoft, Ulf
2006 Symbolic Politics and Cultural Symbols: Identity Formation between and beyond Nations and States. I: Jaan Valsiner & Alberto Rosa (red.): *Handbook of Socio-Cultural Psychology.* Cambridge: Cambridge University Press. (Endnu ikke udgivet)

Hervik, Peter
1999 *Den generende forskellighed*. Hans Reitzels Forlag, København.

Hervik, Peter & Rike Egaa Jørgensen
2002 Danske benægtelser af racisme. I: *Sociologi i dag. Årgang 32, nr. 4/2002.*

Hervik, Peter
2002a *Mediernes muslimer. En antropologisk undersøgelse af mediernes dækning af religioner i Danmark.* Nævnet for Etnisk Ligestilling.

Hervik, Peter
2002b Boganmeldelse af "Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe". I: *Norsk Antropologisk Tidsskrift, nr. 4, 2002, 13. årgang.*

Hervik, Peter
2003 Etnicitet og mediernes skildring af de etniske minoriteter. Et antropologisk perspektiv. I: *Medierne, minoriteterne og det multikulturelle samfund.* Thomas Tufte (red.). Goteborg: Nordicom.

Hervik, Peter
2004a The Emergence of Neo-Nationalism in Denmark, 1992-2001. Endnu ikke publiceret, kommer i: Banks, Marcus and Gringrich Andre (red.): *Neo-Nationalism inside the EU: Anthropological Perspectives.*

Hervik, Peter
2004b The Danish Cultural World of Unbridgeable Differences. I: *Ethnos, Vol. 69:2: 247-267.*

Higashidani, Kragegaard Ingeborg
1993 *Lejrflygtninge i Somalia. En analyse af økonomiske og sociale forandringsprocesser i somaliske flygtningelejre.* Konferensspeciale og feltrapport. Afdeling for Etnografi og Socialantropologi. Juni 1993.

Hjarnø, Jan & Torben Jensen
1997 *Diskrimineringen af unge med indvandrerbaggrund ved jobsøgning: dansk national rapport efter oplæg fra ILO.* Esbjerg: South Jutland University Press.

Holland, Dorothy & Naomi Quinn
1987 *Cultural Models in Language and Thought.* Cambridge University Press.

Holland, Dorothy
1994 Metaphors for Embarrassment and Stories of Exposure: The not-so-egocentric Self in American Culture. I: *Ethos 22(3): 316-342. American Anthropological Association.*

Holland, Dorothy & William Lachicotte Jr., Debra Skinner & Carole Cain
2001 *Identity and Agency in Cultural Worlds.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Holland, Dorothy & Jean Lave
2001 *History in Person: Enduring Struggles, Contentious Practice, Intimate Identities.* Dorothy Holland & Jean Lave (red.). School of American Research Advanced Seminar Series. SAR Press.

Honneth, Axel
2006 *Kamp om anerkendelse. Sociale konflikters moralske grammatik.* Hans Reitzels Forlag.

Horsdal, Marianne
2001a Oplevelser af diskrimination blandt etniske minoriteter i Danmark. I: *Nyracismen – en alvorlig udfordring for demokratiet.* Socialpolitik, nr. 4, august 2001.

Horsdal, Marianne
2001b Kulturmøde og medborgerskab. I: *Voksenuddannelse under forandring.* Redigeret af Jørgen Gleerup. Gads Forlag.

Horsdal, Marianne
2004 Democratic Citizenship and Biographical Learning. I: *Journal of Adult and Continuing Education*, 7-2004, Graduate School of Education, Tohiku University, Japan.

Hougaard, Esben
2004 *Psykoterapi. Teori og forskning.* Dansk Psykologisk Forlag.

Hummelgaard, Hans & Leif Husted, Anders Holm, Mikkel Baadsgaard & Benedicte Olrik
1995 *Etniske minoriteter, Integration og mobilitet.* København: AKF.

Hummelgaard, Hans & Brian Krogh Graversen, Leif Husted & Jørgen Blæsdal Nielsen
1998 *Uddannelse og arbejdsløshed blandt unge indvandrere.* AKF Forlaget, København.

Hummelgaard, Hans & Leif Husted, Helena Skyt Nielsen, Michael Rosholm & Nina Smith
2002 *Uddannelse og arbejde for andengenerationsindvandrere.* AKF Forlaget.

Hussain, Mustafa, ferruh Yilmaz & tim O'Connor
1997 *Medierne, minoriteterne og majoriteten – en undersøgelse af nyheder og den folkelige diskurs i Danmark.* Nævnet for Etnisk Ligestilling/Indenrigsministeriet 1997.

Højberg, Jesper
1992 *En antropologi om magt og social praksis. Enhed og differentiering, politik og magt i en maya-mexicansk familie.* Magisterkonferens-speciale. Etnografi og Socialantropologi, Aarhus Universitet.

Høyen, Kristian
2003 Fra nomadedreng til integrationsmedarbejder. I: *Somalia - Flygtninge, baggrund, historie.* Dansk Flygtningehjælp, januar 2003.

Indenrigsministeriet
2001 *Udlændinges integration i det danske samfund. Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark.* Indenrigsministeriet, august 2001.

Jackson, Michael
1996 *Things as they are. New Directions in Phenomenological Anthropology.* Indiana University Press.

Jackson, Michael
2002 *The Politics of Storrytelling. Violence, Transgression and Intersubjectivity.* København: Tusculanum Press.

Jackson, Michael
2005 *Existential antropology: events, exigencies and effects.* New York: Berghahn Books.

Jagd, Christina Bækkelund
1997 *Når fordomme bliver til racediskrimination.* Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination.

Jagd, Christina Bækkelund
1998 *Familien - et individualistisk fællesskab. En undersøgelse af danskeres kulturelle forståelser af familien - set på tværs af generationer.* Kandidatspeciale, specialerække nr. 100. Institut for Antropologi, marts 1998.

Jenkins, Richard
1986 *Racism and recruitment. Managers, organisations and equal opportunity in the labour market.* Cambridge University Press.

Jenkins, Richard
1992 *Pierre Bourdieu.* Routledge, London & New York.

Jenkins, Richard
1996 *Social Identity.* London: Routledge.

Jenkins, Richard
1997 *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Sage Publications.

Jöhncke, Steffen
2002 *I den gode sags tjeneste? Om antropologi, stofbrugere og lodrette forbindelser.* I: Tidsskriftet Antropologi. Temanummer: Kritik. Nr. 45, 2002.

Jöhncke, Steffen & Nordahl Svendsen, Mette & Reynolds Whyte, Susan
2004 Sociale teknologier som antropologisk arbejdsfelt. I: K. Hastrup (red.): *Viden om Verden:* 385-409. Hans Reitzels Forlag.

Kallehave, Tina
2003a *Somaliske livsformer i velfærdsstaten. Udforskning af begreber til analyse af brydninger og processer i immigrationsproblematikken.* Ph.d.-afhandling. Institut for Arkæologi og Etnologi, europæisk Etnologi. Københavns Universitet.

Kallehave, Tina
2003b Fællesskab eller frihed? Klan- og familieliv. I: *Somalia - Flygtninge, baggrund, historie.* Dansk Flygtningehjælp, januar 2003.

Karpantschof, René
2003 Højrefløjen. Fra skattenægtere til racister. I: *Når du strammer garnet – et opgør med mobning af mindretal og ansvarsløs asylpolitik.* Carsten Fenger-Grøn, Kamal Qureshi & Tøger Seidenfaden (eds.). Aarhus Universitetsforlag.

Keesing, Roger M.
1975 *Cultural Anthropology. A Contemporary Perspective.* Second Edition. Australian National University. Holt, Rinehart & Winston, Inc.

Kemmis, Stephen & McTaggart, Robin
2000 Participatory Action Research. I: Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (red.): *Handbook of Qualitative Research. Second Edition.* Sage Publications, Inc.

Kirkens Korshærs Herberg
2003 *Somalierprojektet 1.del, 2003.* Udarbejdet af Kirkens Korshærs Herberg i Hillerødgade for Københavns Kommune.

Kirkens Korshærs Herberg
2004 *Somalierprojektet 2.del, 2004.* Udarbejdet af Kirkens Korshærs Herberg i Hillerødgade for Københavns Kommune.

Kleist, Nauja
2003 Fra drømmen om Storsomalia til sammenbrud - Somalias historie fra kolonitiden til 1995. I: *Somalia - Flygtninge, baggrund, historie.* Dansk Flygtningehjælp, januar 2003.

Kleist, Nauja
2004 *Nomads, sailors and refugees. A brief history of Somali migration.* Working paper, maj 2004.

Kowles, Caroline
2003 *Race and Social Analysis.* London: Sage Publications.

Knudsen, Anders
2003 Flugten fra Somalia - og problemer ved at vende hjem. I: *Somalia - Flygtninge, baggrund, historie.* Dansk Flygtningehjælp, januar 2003.

Knudsen, Anne
1989 *Identiteter i Europa.* Christian Ejlers Forlag.

Knudsen, Anne
1997 *Her går det godt. Send flere penge.* Gyldendals Bogklubber.

Knudsen, Fabienne
2000 Anmeldelse af bogen "Mislykket integration?. Indvandrernes møde med arbejdsmarkeder og velfærdssamfundet" (forfattere: Gunnar Viby Mogensen & Poul Chr. Matthiessen, af Fabienne Knusen. I: *Tidsskrift for Arbejdsliv nr. 4 2000: 93-96.*

Korsgaard, Ove
2004 *Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse.* Ove Korsgaard (red.). København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Kublitz, Anja
2005 *Parallelsamfund eller politiske marginaliseringsprocesser. På feltarbejde blandt palæstinensere i Danmark.* Paper fra Integrations-konference, arrangeret af Institut for Antropologi, januar 2005.

Lakoff, George & Mark Johnson
1980 *Metaphors We Live By.* The University of Chicago Press.

Land Hansen, Trine & Tom Bødker Hansen & Kim Sørensen
2001 *Etnisk ligestilling i amterne. En undersøgelse og muligheder og barrierer for etnisk ligestilling på de amtslige arbejdspladser.* Udarbejdet for Amtsrådsforeningen og KTO. Teknologisk Institut, Arbejdsliv, december 2001.

Larsen, Claus
2000 Uddannelse og danskkundskaber. Kap. 2 i Gunnar Viby Mogensen og Poul Chr. Mathiessen (red.): *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet. Indvandrernes møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet.* Aarhus Universitetsforlag (2000b).

Lassen, Moses
1999 *Hvem forsvarer det multikulturelle Danmark? Danske myndigheders manglende beskyttese af etniske minoriteter mod diskrimination. En sortbog om DRCs arbejde fra 1994-99.* Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination (DRC).

Lave, Jean & Etienne Wenger
1991 *Situated Learning. Legitimate peripheral participation.* Camridge University Press.

Lave, Jean
1997 Learning, apprenticeship, social practice. I: *Nordisk Pedagogik. Årg. 17, nr. 3 (1997): 140-151*

Levi-Strauss, Claude
1969 *Den vilde tanke.* København: Samlerens Bogklub. Oprindeligt udgivet på fransk: La pensée sauvage, i 1962.

Levi-Strauss, Claude
1964 *Structural Anthropology.* New York: Basic Books, 1963. Oprindelig udgivet i 1958: Anthropologie structurale. Paris.

Levine, Peter A.
1998 *Væk tigeren - helbredelse af traumer.* Borgens Forlag 1998. Første gang udgivet af North Atlantic Books, Berkely, CA 1997: "Waking the Tiger - Healing Trauma" (1997).

LG Insight
2005 *Interesser og holdninger til arbejde - Fokus på indvandrerkvinder og beskæftigelsesindsatsen.* Udarbejdet for Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. LG Insight September 2005.

Lister, Ruth
2003 *Citizenship. Feminist Perspectives.* London: Palgrave MacMillan (first published in 1997)

Liversage, Anika
2005 *Finding a path. Labour market life stories of Immigrant Professionals.* Ph.d.-afhandling. Department of Organization and Industrial Sociology. CBS - Copenhagen Buisness School.

Lund Thomsen, Trine
2005 *Immigrant Entrepreneurship as Gendered Social Positions. A study on motivations and strategies in a biographical perspective.* Ph.d.-afhandling. AMID - Academy for Migration Studies in Denmark. Ålborg Universitet.

Malkki, Lisa
1992 National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees. I: *Cultural Anthropology, Vol. 7, No. 1, February 1992.*

Madsen, Jacob Gaarde
2000 *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet.* Magtudredningen 2000.

Marks, Jonathan
2005 Your body, my property: The Problem of Colonial Genetics in a Postcolonial World. I: Lynn Meskell & Peter Pels (red.).: *Embedding Ethics.* Berg Publishers Ltd.

Marcus, George
1995 Ethnography in/of the World System: The Emergence of Muliti-sited Ethnography. I: *Annual Review of Anthropology, Vol. 24 (1995):* 95-117.

Marshall, Thomas Humphrey
2003 *Medborgerskab og social klasse.* København: Hans Reitzels Forlag. Oprindelig udgivet i 1950 på engelsk under titlen ”Citizenship and *Social* Class”.

Mauss, Marcel
1990 *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies.* London: Routledge. Første gang publiceret i 1950: Essai sur le Don. Presses Universitaires de France in "Sociologie et Anthropologie".

McMichael, Celia & Lenore Manderson
2004 Somali Women and Well-Being: Social Networks and Social Capital among Immigrant Women in Australia. I: *Human Organization, vol. 63, Iss. 1.: 88-100.*

Mehlbye, J. et al
2000 *Et frit valg? - unges overgang fra grundskolen til ungdomsuddannelserne - om danske unge fra etniske minoriteter.* København: AKF-Forlaget.

Meskell, Lynn & Peter Pels
2005 Introduction. I: *Embedding Ethics.* Lynn Meskell & Peter Pels (red.). Berg Publishers Ltd.

Mik-Meyer, Nanna
2004 *Dømt til personlig udvikling. Identitetsarbejde i revalidering.* Ph.d.-afhandling, Sociologisk Institut, København.

Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration
2005 *Årbog om udlændinge i Danmark 2005 - Status og udvikling.* Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, september 2005.

Modood, Tariq
1997 "Difference", Cultural Racism and Anti-Racism. I: P. Werbner & T. Modood (red.): *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism:* 154-171. Zed Books, London & New Jersey.

Morris, David B.
1997 About Suffering: Voice, genre, and Moral Community. I: Arthur Kleinman, Veena Das & Margaret Lock (red.): *Social Suffering.* University of California Press.

Mullard, Maurice
1997 Discourses on citizenship: the challenge to citizenship in the 1990s. I: Maurice Mullard & Simon Lee (red.): *The Politics of Social Policy in Europe.* Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing

Murji, Karim & John Solomos
2005 *Racialization. Studies in Theory and Practice.* Oxford University Press.

Necef, Mehmet Ümit
2001 Indvandringens udfordringer. I: *Nyt fra Rockwool Fondens Forskningsenhed, januar 2001: 12-20.*

Necef, Mehmet Ümit
2004 Lønnen fra FN. I: *Information om indvandrere. Årg. 8, nr. 1*: 1-4.

Nilsen, Katrine Bang
2004 *Next Stop Britain: The Influence of Transnational Networks on the Secondary Movement of Danish Somalis.* Sussex Migration Working Paper no. 22. Sussex Centre for Migration Research. March 2004.

Nævnet for Etnisk Ligestilling
1996 *Praktikpladssituationen for etniske minoriteter.*

Nævnet for Etnisk Ligestilling
1997 *Rapport om mulighederne for at skabe bedre klageadgang for etniske minoriteter.* Udvalgsrapport. Forlaget Thorup.

Olwig, Karen Fog & Kirsten Hastrup
1997 *Siting Culture. The shifting antropological object.* Karen Fog Olwig & Kirsten Hastrup (red.). London & New York: Routledge.

Ong, Aihwa
1996 Cultural Citizenship as Sbject-Making. Immigrants Negotiate Racial and Cultural Boundaries in the Unites States. I: *Current Anthropology, Volume 37, Number 5, December 1996; s.737-762.*

Owen, Harrison
1997 *Open Space Technology. A User's Guide.* Second Edition. Berrett-Koehler Publishers, Inc., San Francisco.

Pedersen, Anders & Anna Jessen & Gertrud Sørensen
2006 *Misbrug og behandling - interviews med hjemløse somaliere på herberg.* Undersøgelse udarbejdet til Socialforvaltningen, Københavns Kommune. 11. Januar 2006. Af Rådgivningscenter Amager (Anders Pedersen), Kirkens Korshærs Herberg i Hillerødgade (Anna Jessen) og Herbergscentret Sundholm (Gertrud Sørensen).

Pedersen, Peder J.
2002 *Non-response Bias: a study using matched survey-register labour market data.* Århus: Centre for Labour Market and Social Research.

Pedersen, Poul
1989 The Nature of Anthropology. I: *Folk. Journal of the Danish Ethnographic Society. Vol. 31;* 209-223.

Quinn, Naomi
1994 *Culture and Contradiction: The Case of Americans Reasoning about Marriage.* Unpublished Manuscript. Duke University.

Rathzel, Nora
2002 Developments in Theories of Racism. I: Evens Foundation (red.): *Europe's New Racism. Causes, Manifestations and Solutions*. Berghahn Books.

Regeringen
2003 *Regeringens vision og strategier for bedre integration.* Minister-gruppen om bedre integration. Regeringen. Juni 2003.

Rezaei, Shahamak
2002a *Erhvervsdynamik blandt indvandrere: Selverhverv og netværksrelationer - blokering eller afsæt for socio-økonomisk mobilitet?* Ph.d.-afhandling. Syddansk Universitetsforlag.

Rezaei, Shahamak
2002b Indvandrerejede virksomheder. AMID Working Paper Series no. 8. Aalborg Universitet: AMID.

Rezaei, Shahamak
2005 *Det duale arbejdsmarked i et velfærdsstatsligt perspektiv - et studie af dilemmaet mellem uformel økonomisk praksis og indvandreres socioøkonomiske integration. Hovedrapport & policyanbefalinger.* Udgivet med støtte af Beskæftigelsesministeriet og Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration.

Rosholm, Michael *et al.*
2000 *The Times The Are A-Changing'. Organizational Change and Immigrant Employment Opportunities in Scandinavia.* CLS Working Paper 00-07.

Rumelhart, David E. *et al.*
1986 *Parallel distributed processing : explorations in the microstructure of cognition.* David E. Rumelhart, James L. McClelland, & the PDP Research Group. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Sanford, Victoria
2006 *Engaged Observer. Anthropology, Advocacy, and Activism.* Victoria Sanford & Asale Angel-Ajani (eds.). Rutgers University Press.

Schierup, Carl-Ulrik
1988 *Integration? Indvandrere, kultur og samfund.* Billesø & Baltzer.

Schmidt, Garbi & Vibeke Jacobsen
2000 20 år i Danmark. En undersøgelse af nydanskeres situation og erfaringer. København: Socialforskningsinstituttet 00:11.

Schultz-Nielsen, Marie Louise
2000 *Integrationen på arbejdsmarkedet - og de samfundsøkonomiske forholds betydning.* Kapitel 3 i Gunnar Viby Mogensen og Poul Chr. Matthiessen (red.): Integration i Danmark omkring årtusindskiftet. Aarhus Universitetsforlag.

Schwartz, Theodore & Geoffrey M. White & Cathrine A. Lutz
1992 *New directions in psychological anthropology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Schwartz, Jonathan
2002 *Medborgerskabets mange stemmer.* Århus: Magtudredningen, Århus Universitet.

Siim, Birte
2000 *Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark.* Singapore: Cambridge University Press.

Siim, Birte
2003 *Medborgerskabets udfordringer – etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse.* Århus Universitet: Magtudredningen.

Silveira, Ellen & Peter Allebeck
2001 Migration, Aging and Mental Health: An Ethnographic Study on Perceptions of Life Satisfaction, Anxiety and Depression in Older Somali Men in East London. I: *International Journal of Social Welfare 10:309-319.*

Simpson, George & Milton Yinger
1953 *Racial and Cultural Minorities: An Analysis of Prejudice and Discrimination.* George Simpson og Milton Yinger (eds.). New York & London: Harper & Row.

Skolen i Hammer Bakker
2004 *Etablering af regionalt netværk, der leter tosprogedes vej fra folke- eller sprogskole til en Sosu-uddannelse.* Fou-projekt 2003-2534-0144. Skolen i Hammer Bakker. Hjørringafdelingen. (www.**sosu**-hammerbakker.dk/blanketter/diverse/**fou**_rapport.doc)

Smith, Nina (med bidrag af Peter Jensen, Peder J. Pedersen og Søren Pedersen)
1998 *Arbejde, incitamenter og ledighed.* Rockwoolfondens Forskningsenhed. Århus Universitetsforlag.

Socialforskningsinstituttet
2003 *Somaliere og det danske arbejdsmarked - om netværk, kommunikation og integration.* Henning Bjørn, Dorthe Agerlund Pedersen, Lene Kofoed Rasmussen.

Solomos, John
2003 *Race and Racism in Britain. Third Edition – Revised, Expanded and updated.* Palgrave Macmillan.

Spiro, Melford E.
1987 *Culture and Human Nature.* The University of Chicago Press.

Spiro, Melford E.
1997 *Gender Ideology and Psychological reality. An Essay on Cultural Reproduction.* Yale University Press. New Haven & London.

Stolcke, Verena
1995 Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. I: *Current Anthropology, Vol. 36, No.1, Special Issue: Ethnographic Authority and Cultural Explanation*: 1-24.

Strauss, Claudia
1992 What makes Tony run? Schemas as motives reconsidered. I: Roy D'Andrade & Claudia Strauss (red.): *Human Motives and Cultural Models.* Cambridge University Press.

Strauss, Claudia & Naomi Quinn
1994 A Cognitive/Cultural Anthropology. I: *Assesing Cultural Anthropology.* Robert Borofsky (red.). New York: McGraw-Hill, Inc.

Strauss, Claudia & Naomi Quinn
1996 *A Cognitive Theory of Cultural Meaning.* Ikke publiceret manuskript. Duke University. Marts 1996.

Strauss, Claudia & Naomi Quinn
1997 *A Cognitive Theory of Cultural Meaning.* Cambridge University Press.

Sultan, Khurshid A. & Annelise Murakami
1998 *Et arbejdsmarked under forandring - en undersøgelse af de etniske minoriteters oplevelse af FDB som arbejdsplads.* Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination.

Sultan, Khurshid A.
2000 *Etnisk arbejdsdeling i hotel- og restaurationsbranchen.* Dokumentations- og rådgivningscentret om racediskrimination.

Sørensen, Lars J.
1996 *Særhed, særpræg, sygdom. Integrativ psykoseterapi.* Hans Reitzels Forlag.

Sørensen, Lars J.
2005 *Smertegrænsen. Traumer, tilknytning og psykisk sygdom.* Dansk psykologisk Forlag.

Søgaard, Ulla
2002 *Mønsterbrud - teorier, forskning og eksempler.* Billesø & Baltzer.

Taylor, Charles
1985 *Human Agency and Language. Philosophical Papers, I.* Cambridge University Press.

Taylor, Charles
1989 *Sources of the Self. The Making of Modern Identity.* Cambridge University Press.

Taylor, Charles
1992 *The ethics of authenticity.* Cambridge, Mass. : Harvard University Press.

Taylor, Charles
2003 No Community, No Democracy, Part II. I: *The Responsive Community, Volume 13, Issue 4 (Fall 2003).* Dette essay samt "No Community, No Democracy, Part II" er udledt på baggrund af et andet essay med titlen "Democratic exclusion (and its remedies?)" (1998).

Thomsen, Tjørnhøj Tine
2003 Samværet. Tilblivelser i tid og rum. I: *Ind i verden: en grundbog i antropologisk metode.* Kirsten Hastrup (red.). Hans Reitzel.

Thomsen, Margit, Mahad Huniche m.fl.
1999 Med mangfoldighed som mål. En undersøgelse af muligheder og barrierer for etnisk ligestilling og integration af etniske minoriteter på statslige arbejdspladser. Teknologisk Institut, Arbejdsliv.

Thomsen, Margit & Christina Bækkelund Jagd & Trine Land Hansen
2000 *Etnisk Ligestilling i kommunerne – mellem personalepolitik og integration.* Teknologisk Institut, Arbejdsliv.

Thomsen, Margit & Helle Moes
2002 *Kompetencer mellem kulturalisering og mangfoldighed. Om brugen og bedømmelsen af etniske minoriteters kompetencer og ressourcer på det danske arbejdsmarked.* AMID Working Paper Series 9/2002. Margit Helle Thomsen & Mette Moes, MHT Consult.

Thomsen, Trine Lund
2005 *Immigrant Entrepreneurship as Gendered Social Positions. A Study on motivations and strategies in a biographical perspective.* Ph.d.-afhandling, Århus Universitet, AMID; Akademiet for migrationsstudier i Danmark.

Tilia, Gitte & Gordon Vicente
2004 *Boligløs eller hjemløs - Om etniske minoriteter på §94-boformer for hjemløse i København.* Videns- og formidlingscentret for Socialt Udsatte.

Togeby, Lise & Birgit Møller
1999 *Oplevet diskrimination. En undersøgelse blandt etniske minoriteter.* Nævnet for Etnisk Ligestilling.

Togeby, Lise
2003 Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Turner, Bryan S.
2001 The Erosion of Citizenship. I: *The British Journal of Sociology. Vol. No. 2: s.189-209.*

Van Dijk, Teun A.
1984 *Prejudice in Discourse.* Amsterdam: Benjamins.

Van Dijk, Teun A.
1991 *Racism and the press. Critical Studies in Racism and Migration.* London *et al.*: Routledge.

Van Dijk, Teun A.
1993 *Elite discourse and racism*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Van Dijk, Teun A.
2000 *Racism at the top. Parlimentary Discourses on Ethnic Issues in Six European States.* Austrian Federal Ministry of Education, Science and Culture. Drava.

Van Esterik, Penny
1985 Confronting Advocacy, Confronting Anthropology. I: *Advocacy and Anthropology.* Robert Paine (ed.) Institute of Social and Economic Research. Memorial University of Newfoundland, Canada.

Viby Mogensen, Gunnar & Poul Chr. Matthiessen
2000a *Mislykket integration? Indvandrernes møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet.* Rockwool Fondens Forskningsenhed. Spektrum.

Viby Mogensen, Gunnar & Poul Chr. Matthiessen
(med bidrag af Olaf Ingerslev, Claus Larsen, Hans Jørgen Nielsen, Niels-Kenneth Nielsen, Søren Pedersen, Marie Louise Schultz-Nielsen og Eskil Wadensjö)
2000b *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet. Indvandrernes møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet.* Rockwool Fondens Forskningsenhed. Århus Universitetsforlag.

Vigh, Henrik
2003 *Navigating Terrains of War. Youth and Soldiiering in Guinea-Bissau.* Ph.d.-afhandling, nr. 24 i ph.d. rækken ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet. September 2003.

Wade, Peter
2002 *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective.* Pluto Press, London.

Weekendavisen
2007 *Antropologens dilemma.* Weekendavisen Nr. 05 – 2. februar 2007: s.3 i sektionen Ideer.

Wikan, Unni
1995 *Mot en norsk underklasse: innvandrere, kultur og integrasjon.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Wimberley, Kristina
Endnu ikke udgivet
Etnografisk forløbsstudie af unge nydanskeres overgang fra uddannelse til arbejdsmarked. Udgives som ph.d.-afhandling ved Institut for Sociologi. Københavns Universitet. Se projektbeskrivelse af ph.d. projektet "Unge nydanskeres overgang til arbejdsmarkedet" på www.akf.dk.

Wolf, Eric
1982 *Europe and the People without History.* Berkeley, California: University of California Press.

Wrench, John
1996 *Preventing Racism at the Workplace. A Report on 16 European Countries.* Dublin: European Foundation for the Imrpovement of Living and Working Conditions.

Yalom, Irvin D.
2004 *Eksistentiel psykoterapi*. København: Hans Reitzels Forlag.